Archiva Moldaviæ

XIII (2021)

Editor-in-Chief
Mihai Chiper

Associate Editor
Mihai-Cristian Amăriuţei

Editorial Board
Alexandru-Dumitru Aioanei, Ludmila Bacumenco-Pîrnău,
Cătălin Botoşineanu, Dorin Dobrincu, Mihai Mîrza, Iurie Stamati

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)
Ovidiu Buruiană (Iaşi)
Maria Bucur (Bloomington, Indiana)
Igor Caşu (Chişinău)
Adrian Cioflâncă (Iaşi)
Mihai Cojocariu (Iaşi)
Valentin Constantinov (Chişinău)
Florin Curta (Gainesville, Florida)
Andrei Cuşco (Chişinău)
Dennis Deletant (Washington, DC)
Marius Diaconescu (Bucharest)
Vasile Docea (Timişoara)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)
Emil Dragnev (Chişinău)
Armand Goşu (Bucharest)
Ion Gumenâi (Chişinău)
Radu Ioanid (Washington, DC)
Florea Ioncioaia (Iaşi)
Constantin Iordachi (Budapest)
Charles King (Washington, DC)
Gail Kligman (Los Angeles, California)
Ştefan Lemny (Paris)
Hans-Christian Maner (Mainz)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)
Nicolae Mihai (Craiova)
Andi Mihalache (Iaşi)
Bogdan Murgescu (Bucharest)
Sergiu Musteaţă (Chişinău)
Lucian Nastasă (Cluj-Napoca)
Petru Negură (Chişinău)
Marian Olaru (Rădăuţi)
Virgil Pâslariuc (Chişinău)
Alexandru-Florin Platon (Iaşi)
Leonidas Rados (Iaşi)
Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Grigory Shkundin (Moscow)
Flavius Solomon (Iaşi)
Victor Spinei (Iaşi)
Svetlana Suveică (Regensburg)
Igor Şarov (Chişinău)
Silviu Andrieş-Tabac (Chişinău)
Victor Taki (Edmonton/Moscow)
Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Valentin Tomuleţ (Chişinău)
Ottmar Traşcă (Cluj-Napoca)
Marius Turda (Oxford)
Virgiliu Ţârău (Cluj-Napoca)
Octavian Ţîcu (Chişinău)
Florin Ţurcanu (Bucharest)
Constantin Ungureanu (Chişinău)
Daniel Ursprung (Zürich)
Ion Varta (Chişinău)
Vitalie Văratic (Bucharest)
Petru Vicol (Chişinău)

Desktop Publishing
Mihaela Răducă

Cover
Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviæ

XIII (2021)

Revistă publicată sub egida
Societăţii de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iaşi

Adresa redacţiei

Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poştal 700110, mun. Iaşi, jud. Iaşi, România

e-mail: editor@archivamoldaviae.ro
website: www.archivamoldaviae.ro

© Archiva Moldaviæ

ISSN: 2067-3930

Cuprins

Abrevieri 11

Studii de istorie

Fragmente din istoria educației în Moldova și Bucovina, secolele XIX-XX

Maria RADOS, Leonidas RADOS, *„Tulburările scolastice" de la Iași (septembrie 1857 – februarie 1858). Excurs metodologic și documentar* 15

Philippe Henri BLASEN, *Învățământul în limba ucraineană din Bucovina în timpul dictaturii regale (1938-1940)* 135

Religie, identitate și putere politică în România secolului XX

Dorin DOBRINCU, *Ruralitate, legalism, discriminare. Ingrediente ale identității evanghelicilor din România în secolul XX* 169

Cristina PLĂMĂDEALĂ, *The Vladimireşti Monastery in Securitate Files* 201

România văzută de sovietici în primele decenii postbelice

Tatiana ILARIONOVA, *„Doresc să se prezinte ca parteneri egali." Relațiile dintre România și URSS în anii 1950-1970 în documentele școlilor de partid sovietice* 219

Controlul memoriei istorice și manipularea etnologiei naționale în cultura română

Cătălin BOTOȘINEANU, *O himeră și un abuz legislativ. Documentele clasificate în cadrul Fondului Arhivistic Național* 239

Mircea PĂDURARU, *„Fondul interzis". Note etnoantropologice despre gestionarea folclorului obscen* 255

Tendințe istoriografice din „vecinătatea imediată”

Roman RABINOVICI, *Interfluviul Prut-Nistru și cele cinci lumi cultural-istorice în Evul Mediu timpuriu (mijlocul secolului al V-lea – mijlocul secolului al XI-lea)* 269

Istoria arhivelor. Prezentări de fonduri arhivistice

Mihai Anatolii CIOBANU, *Fondul 438 de la Arhiva Militar-Istorică din Moscova (RGVIA): o scurtă prezentare a unor surse cartografice, prospecte, desene, profiluri și descrieri de orașe cu opisul lor* 293

Octavian DASCĂL, Cristian ANIȚA, *Istoricul „Fondului de Aur” al României de la Moscova în documentele rusești din colecția „Microfilme – RUSIA/URSS” a Arhivelor Naționale ale României și în arhivele din Federația Rusă* 311

Documente

Lucica IORGA, *„PCR s-a pomenit în afara frontului comun al partidelor frățești...” – CC al PCUS despre politica internă și externă a României (iulie 1967)* 345

Memorii

Sorin CRISTESCU, *Un memorialist al războiului de Întregire: Generalul N. M. Condiescu* 403

Recenzii

Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călători, spații, imagini (1830-1860),* București, Editura Humanitas, 2021, 302 p. (Mihai Chiper) 461

Ioan Dragu, *Campania anilor 1916-1918. Drumuri de sânge. Moartea Albă. Pe urmele bolşevicilor*, ediţie îngrijită, selecţie, studiu introductiv şi note de Daniel Cain, Bucureşti, Editura Humanitas, 2020, 404 p. (Cătălin Botoşineanu) 465

Hadrian Gorun, *România și Marele Război. Introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Mega, 2021, 191 p. (Bogdan Caranfilof) 467
Florina Sas, Andrei Florin Sora (editori), *Lungul drum spre primul Statut al funcţionarilor publici din România. Deziderate, (ante)proiecte, legislaţie, opinii şi dezbateri (1918-1923)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 755 p. (Cătălin Botoșineanu) 470
Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, Sibiu, Editura Schiller, 2018, 448 p. (Adrian Dragoș Defta) 472
Dorin Dobrincu (editor coordonator), Alexandru-Dumitru Aioanei, Dumitru Lisnisc, Dumitru Lăcătuşu (editori), *Colectivizarea agriculturii din România. Inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I, *1949-1950*; vol. II, *1951-1962*, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 628 p., respectiv 560 p. (Cătălin Botoşineanu) 479

Contents

Abbreviations 11

History Studies

Forays into the History of Education in Moldavia and Bukovina, in the Nineteenth and Twentieth Century

Maria RADOS, Leonidas RADOS, *The "Scholastic Disorders" in Iași (September 1857 – February 1858). Methodological and Documentary Excursion* 15

Philippe Henri BLASEN, *Ukrainian-Language Education in Bukovina under the Royal Dictatorship (1938-1940)* 135

Religion, Identity and Political Power in Twentieth-Century Romania

Dorin DOBRINCU, *Rurality, Legalism, Discrimination. Ingredients of Evangelical Identity in Twentieth-Century Romania* 169

Cristina PLĂMĂDEALĂ, *The Vladimireşti Monastery in Securitate Files* 201

Soviet Perceptions of Romania during the First Postwar Decades

Tatiana ILARIONOVA, *"They wish to be considered equal partners." The Relations between Romania and the USSR in 1950-1970 in the Documents of the Soviet Party Schools* 219

Controlling Historical Memory and Manipulating National Ethnology in Romanian Culture

Cătălin BOTOȘINEANU, *A Pipe Dream and a Legislative Abuse. Classified Records and the National Archivist Fonds* 239

Mircea PĂDURARU, *"The Prohibited Fund". Ethnoanthropological Notes on the Management of Obscene Folklore* 255

Historiographical Tendencies in the "Close Neighborhood"

Roman RABINOVICI, *The Prut-Dniester Interfluve in the Context of Cultural and Historical Relations of the Surrounding Regions in the Middle of the 5th – Middle of the 11th Centuries* 269

The History of Archives. Funds Presentations

Mihai Anatolii CIOBANU, *Fund 438 from Russian State Military Historical Archive (RGVIA): a brief presentation of cartographic sources, prospectuses, drawings, profiles, and descriptions of cities with their inventory* 293

Octavian DASCĂL, Cristian ANIȚA, *The historic of the Romanian "Gold Fund" in Moscow in the Russian documents within the "Microfilms – RUSSIA/USSR" collection from the National Archives of Romania and the Russian Federation archives* 311

Documents

Lucica IORGA, *"The Romanian Communist Party stayed away from the common front of the fraternal parties…" – CC of the CPSU on Romania's Foreign Policy (July 1967)* 345

Memoirs

Sorin CRISTESCU, *A Memorialist of the Unity War: General N. M. Condiescu* 403

Reviews

Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călători, spații, imagini (1830-1860),* Bucureşti, Editura Humanitas, 2021, 302 p. (Mihai Chiper) 461

Ioan Dragu, *Campania anilor 1916-1918. Drumuri de sânge. Moartea Albă. Pe urmele bolşevicilor*, ediţie îngrijită, selecţie, studiu introductiv şi note de Daniel Cain, Bucureşti, Editura Humanitas, 2020, 404 p. (Cătălin Botoşineanu) 465

Hadrian Gorun, *România și Marele Război. Introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Mega, 2021, 191 p. (Bogdan Caranfilof) 467
Florina Sas, Andrei Florin Sora (editori), *Lungul drum spre primul Statut al funcţionarilor publici din România. Deziderate, (ante)proiecte, legislaţie, opinii şi dezbateri (1918-1923)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 755 p. (Cătălin Botoșineanu) 470
Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, Sibiu, Editura Schiller, 2018, 448 p. (Adrian Dragoș Defta) 472
Dorin Dobrincu (editor coordonator), Alexandru-Dumitru Aioanei, Dumitru Lisnisc, Dumitru Lăcătuşu (editori), *Colectivizarea agriculturii din România. Inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I, *1949-1950*; vol. II, *1951-1962*, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 628 p., respectiv 560 p. (Cătălin Botoşineanu) 479

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi
AAR	= Analele Academiei Române, Bucureşti
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii şi Notiţe, Bucureşti
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii
AERC-Iaşi	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iaşi
AFTO	= Anuarul Facultăţii de Teologie Ortodoxă, Universitatea Bucureşti
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol”, Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iaşi (fost AIIAI)
AIR	= *Arhiva Istorică a României* (ed. B. P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – Bucureşti
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (Bucureşti, Piteşti)
AMS	= Acta Moldaviae Septentrionalis, Botoșani
AN-Bacău	= Serviciul Judeţean Bacău al Arhivelor Naţionale
AN-Bihor	= Serviciul Judeţean Bihor al Arhivelor Naţionale
AN-Botoşani	= Serviciul Judeţean Botoşani al Arhivelor Naţionale
AN-Cluj	= Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale
AN-Galaţi	= Serviciul Judeţean Galaţi al Arhivelor Naţionale
AN-Iaşi	= Serviciul Judeţean Iaşi al Arhivelor Naţionale
ANIC	= Serviciul Arhive Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti
AnM	= Analele Moldovei
ANM-Bucureşti	= Serviciul Municipiului Bucureşti al Arhivelor Naţionale
AN-Mehedinţi	= Serviciul Judeţean Mehedinţi al Arhivelor Naţionale
AN-Neamţ	= Serviciul Judeţean Neamţ al Arhivelor Naţionale
ANR	= Arhivele Naţionale ale României
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova

AN-Timiş	= Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale
AN-Vaslui	= Serviciul Judeţean Vaslui al Arhivelor Naţionale
AOSPRM	= Arhivele Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Archiva Moldaviae, Iaşi
Arh. St.-Cernăuţi	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuţi
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iaşi
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice, Bucureşti
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informaţii – Bucureşti
AŞRS	= Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială, Bucureşti
AŞUI	= Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
BAR-Bucureşti	= Biblioteca Academiei Române, Bucureşti
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, Bucureşti
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti şi Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istoric, Iaşi
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iaşi
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Naţională Bucureşti
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, Bucureşti
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, Bucureşti
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societăţii Numismatice Române
„Candela”	= Candela. Revistă teologică şi bisericească, Cernăuţi
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie şi Limbă”, Universitatea din Cernăuţi
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ştefan cel Mare” – Suceava
CDM	= *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului* (*Direcţia Arhivelor Centrale*)
CDM. S.1	= *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, Supliment I *(1403-1700)*
CDŢR	= *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului* (*Arhivele Naţionale*)
cf.	= *confer*
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iaşi
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CR	= Cuget Românesc

CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DEX	= *DEX. Dicţionarul Explicativ al Limbii Române*
DGAS	= Direcţia Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= *Documente privind istoria României*
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= *Documenta Romaniae Historica*
EN	= Economia Naţională. Revista economică, statistică şi financiară, Bucureşti
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, ştiinţă, viaţă socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, Bucureşti
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iaşi
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura şi Arta
LC	= Lumina Creştinului, Iaşi
LL	= Limba şi Literatura, Bucureşti
LR	= Limba Română, Bucureşti
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale şi Cercetări Arheologice
MEF	= *Moldova în Epoca Feudalismului*
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ
menţ.	= menţiune
MI	= Magazin Istoric, Bucureşti
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei, Iaşi
MO	= Mitropolia Olteniei
MOf	= Monitorul Oficial, Bucureşti
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSŞIA	= Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a Academiei Române, Bucureşti
NEdH	= Nouvelles Études d’Histoire, Bucureşti
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, Bucureşti
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, Bucureşti
RdI	= Revista de Istorie, Bucureşti
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris
RES	= Revue des Études Slaves, Paris

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti
RFR	= Revista Fundaţiilor Regale, Bucureşti
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, Bucureşti
RI	= Revista Istorică, Bucureşti
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chişinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie, Bucureşti
RIR	= Revista Istorică Română, Bucureşti
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie şi Teorie Literară, Bucureşti
RM	= Revista Muzeelor, Bucureşti
RMM	= Revista Muzeelor şi Monumentelor, Bucureşti
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti
RSIABC	= Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, Chişinău
Rsl	= Romanoslavica, Bucureşti
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, Bucureşti
SAI	= Studii şi Articole de Istorie, Bucureşti
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO	= Studia et Acta Orientalia, Bucureşti
SCB	= Studii şi Cercetări de Bibliologie, Bucureşti
SCI	= Studii şi Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol", Iaşi (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii şi Cercetări de Istoria Artei, Bucureşti
SCILF	= Studii şi Cercetări de Istorie Literară şi Folclor, Bucureşti
SCIM	= Studii şi Cercetări de Istorie Medie, Bucureşti
SCIV	= Studii şi Cercetări de Istorie Veche, Bucureşti
SCIVA	= Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, Bucureşti
SCN	= Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti
SCŞI	= Studii şi Cercetări Ştiinţifice, seria Istorie, Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii şi Materiale de Istorie Contemporană, Bucureşti
SMIM	= Studii şi Materiale de Istorie Medie, Bucureşti
SMMIM	= Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, Bucureşti
ST	= Studii Teologice, Bucureşti
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
tr.	= transport
TV	= Teologie şi Viaţă, Iaşi
v.	= verso
VR	= Viaţa Românească, Iaşi

Studii de istorie

Fragmente din istoria educației
în Moldova și Bucovina, secolele XIX-XX

„Tulburările scolastice" de la Iași (septembrie 1857 – februarie 1858). Excurs metodologic și documentar

Maria RADOS[*]
Leonidas RADOS[**]

Capitala Moldovei devenea, în toamna anului 1857, scena unui conflict care împărțise lumea scolastică a Iașului (și, implicit, opinia publică) în două: pe de o parte, inspectorul general al școlilor, August Treboniu Laurian, secondat de Consiliul Școlar, organism alcătuit cu precădere din susținătorii săi și, pe de alta, o bună parte a profesorilor publici din Iași. Printre cei din urmă se numărau inclusiv ardeleni aduși de curând în Moldova tocmai de Laurian, nemulțumiți de comportamentul excesiv, jignitor și violent al inspectorului general. În plus, directorul Departamentul Cultului și Instrucției Publice, Gheorghe Dulcescu, părea a împărtăși pe față opinia profesorilor, lucru pentru care a și fost criticat, forțându-se înlocuirea acestuia, în plin scandal. Marile personalități ale Moldovei au luat și ele parte, fie activ, fie pasiv, la aceste tulburări de o intensitate fără precedent în viața școlilor, care au culminat cu revolta elevilor și închiderea Gimnaziului (Academia Mihăileană). Iar viața politică efervescentă a acelor zile, cu implicații multiple – abia se încheiaseră alegerile pentru Adunarea ad-hoc – nu contribuia la calmarea spiritelor, ci dimpotrivă. Printre cei menționați de documentele pe care le reproducem în Anexe se află personaje publice precum caimacamul Nicolae Conachi Vogoride, Mihail Kogălniceanu, Anastasie Panu, Costache Negri, Grigore Cuza, Constantin Hurmuzaki, Gheorghe Asachi, Nicolae Istrati, dascălii locului Anton Velini, Gheorghe Apostoleanu, Teodor Veisa, la care trebuie adăugați profesorii ardeleni August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, Simion Bărnuțiu, Zaharia Columb, Petre Suciu, Ștefan Micle, ultimii doi viitori rectori ai Universității din Iași. Și pentru ca tabloul actorilor să fie complet, să-i amintim, printre elevii zurbagii, pe frații Alexandru și Ștefan Șendrea sau Petru Poni, care aveau să facă, peste ani, frumoase cariere universitare și politice.

[*] Drd. la Școala Doctorală de Litere, Științe Umaniste și Aplicate, UMFST „George Emil Palade" Tg. Mureș, e-mail: radosm74@yahoo.com.

[**] Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași, e-mail: leorados@yahoo.com.

Archiva Moldaviae, vol. XIII, 2021, p. 15-134

Nu era, să o spunem de la început, primul conflict izbucnit după reorganizarea şcolilor publice. În urmă cu un an, la 19 noiembrie 1856, nemulţumit de schimbările preconizate de Gheorghe Asachi, August Treboniu Laurian a decis să demisioneze, împreună cu apropiaţii săi (în majoritate ardeleni)[1], pentru a fi rechemat, mai întâi el, apoi şi ceilalţi dascăli demisionaţi, de Departamentul Cultului şi Instrucţiei Publice condus de Panait Balş, la începutul anului 1857, punându-se astfel capăt pe moment acuzelor publice şi agitaţiilor elevilor. Şi nu a fost nici ultimul conflict, căci după Unire, şi mai cu seamă la 1861-1862, viaţa şcolară avea să fie din nou bulversată de tensiunile în creştere dintre profesori şi de revoltele (spontane sau nu) ale gimnaziştilor, în acea atmosferă de nemulţumire şi, pe alocuri, de haos, care a precedat mutarea ministerelor şi a celorlalte structuri la Bucureşti.

Câteva observaţii metodologice

Istoria scandalului scolastic de la 1857-1858 nu este astăzi cu totul necunoscută, cel puţin în datele sale esenţiale, dar recuperările sunt mai degrabă parţiale, iar interpretările, discutabile. Câteva acte oficiale, elaborate spre sfârşitul tulburărilor, au fost publicate sintetic, peste ani, de V. A. Urechia în a sa *Istoria şcoalelor*, insuficient însă pentru a judeca atât factologia, cât şi mobilurile acelui controversat episod. De altfel, scopul iniţial al demersului nostru a fost de a publica documentele inedite care pot lămuri acest „dosar", precedate de o introducere tehnică. Parcurgând însă literatura de specialitate, am realizat că se impune reluarea întregii discuţii, într-un mod integrator, având drept sursă principală documentul de arhivă. Considerăm că cele două chei de lectură folosite până acum, adică adversitatea dintre profesorii moldoveni şi cei transilvăneni, respectiv conflictul politic dintre unionişti şi antiunionişti, propuneau perspective unilaterale, care se îndepărtau mult de adevărul surselor, şi, mai mult, nu puteau explica nici originile, nici desfăşurarea evenimentelor, cu atât mai puţin finalitatea episodului.

Pe de o parte, legat de prima cheie de lectură (care ne-a intrigat la începutul investigaţiei, înainte de a consulta temeinic toate sursele disponibile şi literatura), trebuie să observăm că în epocă a existat o reală nemulţumire a dăscălimii moldovene, îndeosebi a aceleia fără studii riguroase în străinătate, faţă de ritmul accelerat în care profesorii de peste munţi, mai bine pregătiţi în cadrul

[1] În arhive se păstrează încă adresa care însoţea „demisia alăturată" semnată de Laurian, Bărnuţiu, Alboteanu, Papiu Ilarian şi Micle din 19 noiembrie 1856. Dar documentul care conţine demisia propriu-zisă a acestora nu am reuşit să-l identificăm; probabil a fost extras şi mutat în alt dosar, fond sau colecţie arhivistică. Vezi AN-Iaşi, fond „Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice Moldova 1804-1862" (mai jos: MCIP Moldova), dosar 10/1845, „Corespondenţa inspectorului şcolar cu directorul internatului gimnazial în felurite pricini privitoare la scoalele publice şi localurile lor", f. 278, adresa nr. 145 din 19 noiembrie 1856. Şi alţi profesori, printre care Petru Suciu sau Gheorghe Giuşcă, au demisionat sau au fost îndepărtaţi în acel context. Ilie Popescu Teiuşan, Vasile Netea, *August Treboniu Laurian. Viaţa şi activitatea sa*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1970, p. 162.

unui stat care manifestase de mai bine de jumătate de veac o grijă specială pentru învățătura publică, ocupau cele mai râvnite posturi didactice, la chemarea și cu sprijinul inspectorului Laurian. Dar aceasta a fost o cauză secundară a conflictului, așa cum arată izvoarele. Cercetând atent documentele de arhivă, am identificat și „păcatul originar” care a condus la supradimensionarea acestei interpretări: un raport publicat (parafrazat) greșit de V. A. Urechia, în lucrarea menționată mai sus. Autorii care i-au urmat au transmis mai departe, ba chiar au amplificat, uneori inexplicabil, această greșeală tehnică. Documentul în forma sa originală, fără „îndreptarea” involuntară a lui Urechia, se află printre cele publicate de noi în Anexe.

Pe de altă parte, faptele se petrec într-o epocă extrem de tensionată, în care se juca, mai apăsat decât în alte momente, viitorul țării, așa că nu se poate ignora o anumită încărcătură politică a episodului. Este un lucru comun că, în Moldova, luptele pentru Unire au fost mai tensionate și complexe decât la sud de Milcov. Aceste conflicte dintre unioniști și antiunioniști reprezintă, pentru direcția centrală a istoriografiei române, firul roșu al acelei perioade, o paradigmă capabilă să explice absolut orice, inclusiv un conflict din sânul dăscălimii ieșene. Dar, dincolo de această obișnuință a literaturii noastre istorice de a căuta și sublinia în primul rând efervescența politică, sau de a identifica obscure mașinațiuni ca un exercițiu de rafinată, de adâncă analiză, trebuie notat că școlile aveau o existență proprie, în cadrul căreia se întâlneau diferite opinii cu privire la „reformă”, la „propășire”, dar și dascăli formați în chip diferit, cu eterogene, dacă nu chiar imposibile, pe alocuri, chimii interpersonale. De aceea, poziționările unora sau altora dintre personaje în aceste tulburări scolastice trebuie analizate cu instrumentele specifice domeniului, dincolo de dimensiunea politică, ca expresie a unor viziuni diferite asupra rolului școlilor, a programei școlare, asupra rosturilor „învățăturii înalte” și chiar ale limbii (latinizate, sau nu) folosite în sistemul moldav de învățământ.

Respectând principiile scrisului istoric, credem că cei chemați să cerceteze „fără ură și părtinire” trecutul, trebuie să se așeze deasupra evenimentelor și, chiar dacă lucrul este uneori dificil, să nu empatizeze cu părțile implicate. O anomalie a istoriografiei române este tocmai tendința unor autori de a renunța la echidistanța necesară, ba chiar de a face un titlu de glorie din această opțiune (poate și dintr-o doză de exhibiționism naționalist), și a crede că analiza vie, multilaterală, atenția la detalii, ramificarea investigației pot fi înlocuite cu ironia grosieră la adresa unor actori sau situații din trecut. Se ignoră astfel, în numele „interesului național”, mai degrabă nedefinit și ambiguu, prima lege a scrierii istorice: *sine ira et studio*, de unde și un anume conflict interior, greu, dacă nu imposibil de soluționat.

Mainstream-ul istoriografiei române a căzut (și pare că încă nu s-a ridicat) în capcana acestui exces evident, înfierându-i pe antiunioniști ca inamici și „răi patrioți”, aflați probabil în solda unor puteri străine, niște personaje imorale sau într-o stare de reducție intelectuală (de vreme ce nu au fost capabili să identifice binele public și să accepte idealul național al unirii), fie prea bătrâni pentru a

îndrăzni să spere fără a-și lua serioase măsuri de siguranță (ca în cazul controversatului Gheorghe Asachi). Pe cale de consecință, și analiza temei tulburărilor din sistemul moldav de instrucțiune publică se resimte de pe urma acestei implicări afective. Istoricul tinde să își depășească condiția teoretică de observator obiectiv pentru a deveni, măcar cu sufletul, parte a conflictului, simțindu-se obligat să apere o idee, în loc să desluşească încurcatele ițe ale evenimentelor. Ignorând regulile universal valabile ale domeniului, cercetătorul resentimentar ajunge la redesenarea faptelor istorice, lucru care îl aduce mai aproape de ideolog: avansează o ipoteză, selectează și interpretează sursele în așa fel încât să susțină raportul dintre ipoteză/ipoteze și concluziile cunoscute dinaintea începerii investigației. Iar dacă tot folosește cheia oficială de lectură, ce haz mai are apelul la sursele primare?

Episodul tulburărilor scolastice de la Iași poate lesne constitui un laborator de verificare a vechiului enunț al lui Tuchidides, considerat câteodată un principiu aplicabil doar acolo unde este posibil, ba chiar un moft desuet sau un obstacol incomod. Cum putem aborda subiectul *fără ură și părtinire*, așadar, fără ca investigația să fie contaminată de preconcepții, de clișeele pe care le avem, inevitabil, fiecare dintre noi, în măsuri diferite, despre epoci, personaje, grupări sau evenimente? Un exemplu care ne-a forțat să devenim mai atenți la clișee îl constituie grupajul de rezoluții în „dosarul" scolastic, al caimacamului Vogoride, personaj detestat de mulți dintre unioniști, și încă în mai mare măsură de către istoricii de ieri și de azi, pentru încercările sale de a împiedica unirea celor două țări românești și pentru fantasmagoricele sale visuri de domnie. Discutând implicarea sa în scandalul scolastic de la Iași, unii autori sunt tentați să vadă mobiluri ascunse și scopuri perfide. Firește, caimacamul își avea planurile sale politice, dar judecând după apostilele aplicate pe documentele care privesc speța, omul politic pare că se retrage în umbră, pentru a face loc celui cu adevărat interesat de bunul mers al școlii. Este posibil ca, uneori, lucrurile să fie ceea ce par, să putem judeca în afara paradigmei conspirațiilor?

O discuție calmă și o repunere în drepturi (care încă nu a venit) merită și Gheorghe Asachi, personaj fără doar și poate controversat, cum notam mai sus, dar care a jucat un rol esențial în viața școlară la începutul modernității românești. Acuzat de conservatorism, de elitism și de intenția de a bloca dezvoltarea „școalelor naționale", nu doar de grupul constituit în jurul inspectorului general Laurian, ci și de personaje de talia lui Mihail Kogălniceanu ori Gheorghe Sion, el este criticat și în zilele din urmă, pentru o broșură publicată atât în limba română, cât și în cea franceză la 1858, la Institutul Albinei (*Cvestiea învățăturei publice în Principatul Moldovei*), cu o prefață de N. Istrati. Căuta acolo soluții de sistem, nu toate plăcute, e drept, dar realiste, pentru redresarea învățământului ajuns în colaps în timpul scandalului scolastic. Să-i iertăm vanitatea care se strecoară uneori printre rânduri, stârnind zâmbete[2]. Textul merită parcurs cu

[2] *Cvestia învățăturei publice în Principatul Moldovei*, în Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. II, *Nuvele Istorice. Varia*, București, Editura Minerva, 1981, p. 499-523.

atenție, rând după rând, eliberați de orice presiune ideologică, și așezat în contextul dezbaterilor publice, al trăsăturilor educației și al sistemului public de învățământ de atunci, al nivelului uriaș de analfabetism, și al condițiilor speciale pe care le presupuneau „învățăturile înalte”, ușor de decretat, dar foarte greu de pus în lucrare. Dar un sceptic al unirii ca Asachi, un *mauvais patriot* cum ar spune sarcastic N. Iorga (dar referindu-se, cu binecunoscutul spirit, la sine însuși), *trebuia* să greșească în orice privință, iar produsele sale intelectuale (mai cu seamă din acea epocă) să devină contaminate dinspre Răsărit, rău intenționate și inutile pentru contemporani.

Am purces la această investigație fără o opinie deja formată (deși cochetam inițial cu ideea unei explicabile ciocniri între profesorii ardeleni și cei moldoveni, urmând sugestia lui V. A. Urechia) cu privire la resorturile conflictului. Nu am considerat, aprioric, că „vinovații” acestor tulburări se află într-o parte sau în alta, și, mai ales, am refuzat să aplicăm o cheie de lectură evenimentelor, oricare ar fi aceasta. După parcurgerea literaturii de specialitate și după analiza critică a surselor, putem spune că nu avem personaje preferate, dar nici nu am aflat „vina”, dacă se poate spune așa, într-o singură latură. Toți actorii implicați au partea lor de păcate, dar și de dreptate, totul petrecându-se într-un amalgam de fapte rapide, de acțiuni de grup și umori personale. Ideea că derularea faptelor a urmat după un scenariu bine pus la punct (genial de-a dreptul) de către un regizor sau de către o echipă regizorală antiunionistă ne pare nerealistă (chiar dacă „patriotică”), câtă vreme hazardul mușcă întotdeauna din oricare plan inițial, fie el stupid ori inteligent. Oricine urmărește, după surse variate, derularea evenimentelor, observă că desele schimbări de situație invalidează ideea unei regii superioare.

Sursele și literatura de specialitate: o perspectivă critică

Una dintre trăsăturile specifice ale acestui studiu este aceea că cercetarea a pornit de jos, de la documentele de arhivă, spre sursele conexe și spre literatura de specialitate. Este vorba despre acte mai cu seamă din fondul „Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova 1804-1862”, dar și din alte fonduri, precum „Comitetul Central de Inspecțiune Școlară”, adăpostite la Arhivele Naționale din Iași. Cum documentele de arhivă care trasează firul roșu al evenimentelor sunt puțin sau deloc cunoscute (mai cu seamă în ultima jumătate de secol), le publicăm în Anexe, după cum am precizat mai sus. Mai multe detalii oferim acolo unde prezentăm opțiunile de editare. Pe de o parte, considerăm că parcurgerea acestor piese este obligatorie pentru înțelegerea corectă a episodului sau, cel puțin, pentru o lectură personală, directă, fără interpretările dezechilibrate sau eronate de-a dreptul, din literatură, cum vom avea ocazia să arătăm, în paginile următoare. Pe de altă parte, nu facem parte dintre aceia care consideră că documentele de cancelarie sunt singurele surse în măsură a reconstitui adevărul despre trecut, căci simplul acces la arhive nu este suficient.

Fără îndoială că, dincolo de contribuțiile de specialitate, pe care le discutăm ceva mai jos, celelalte categorii de surse își au însemnătatea lor, iar o imagine veridică se poate forma numai prin coroborarea tuturor acestor informații. Astfel, documentelor de arhivă li s-au adăugat texte memorialistice[3], articole și „novitale" din presa vremii, și cu precădere file din corespondența celor implicați. Să insistăm asupra celor din urmă, mai ales că au făcut o frumoasă și comodă carieră în literatura de specialitate. Publicate în trei volume distincte[4], piesele epistolare importante pentru demersul de față au fost redactate mai cu seamă în perioada decembrie 1857 – martie 1858 de Alexandru Papiu Ilarian și August Treboniu Laurian[5], adresate unor amici precum George Sion, George Barițiu, Iacob Mureșianu și Gavril Munteanu. Unitatea centrală, de departe cea mai însemnată filă de corespondență pentru recuperarea întregului episod, este o lungă epistolă redactată de Alexandru Papiu Ilarian în luna martie 1858[6] – așadar la finalul tulburărilor – și adresată ultimilor trei, în care autorul elaborează o versiune proprie a evenimentelor de la Iași. Cunoscută în literatură drept *Polemica violentă*, după cum a numit-o peste ani însuși Barițiu (cel care ar fi trebuit să o publice, dar a refuzat)[7], scrisoarea este redactată în termeni foarte

[3] G. Sion, *Suvenire contimpurane*, București, Tipografia Academiei Române, 1888; *Memoriile Principelui Nicolae Suțu mare logofăt al Moldovei 1798-1871*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997; Dumitru Ivănescu, *Memoriile lui Petru Poni*, în „Însemnări ieșene", seria III, an 1, nr. 3, noiembrie 2009, p. 60-63 (memoriile continuă în alte numere, însă doar această secvență interesează aici); V. A. Urechia, *Din tainele vieței. Amintiri contimporane (1840-1882)*, ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic, note și glosar de Leonidas Rados. Cu siguranță însă, se pot adăuga și altele.

[4] Primul, în ordine cronologică, este volumul editat de Ștefan Meteș, *Din relațiile și corespondența poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, Tipografia „Pallas", 1939, în special p. 117-120 (două scrisori de la A. T. Laurian, din Iași, 5 februarie și 28 martie 1858). Textele sunt în general bine lucrate, dar Meteș nu cunoștea personajele implicate în scandalul scolastic, așa că transcrie greșit unele nume: Gorki (în loc de Burchi), Tiușca (în loc de Giușcă), Alduleanu (în loc de Alboteanu) etc. Scrisorile lui Papiu Ilarian au fost publicate de Iosif Pervain și Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian (scrisori, documente, memorii, note)*, vol. 1, Cluj, Editura Dacia, 1972. Un an mai târziu, apărea primul volum al unei lucrări de mare întindere, *George Barițiu și contemporanii săi*, vol. I, *Corespondența primită de la Aron Florian, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu*, ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titus Morariu, București, Editura Minerva, 1973. Vom reveni asupra acestor ultime două publicații ceva mai jos, acolo unde prezentăm literatura de specialitate.

[5] Dar ecouri ale scandalului se pot găsi și în scrisorile de mai târziu, precum acelea trimise în 19 octombrie 1858 (XXXIV) și 21 octombrie 1859 (XXXVIII) de Papiu Ilarian, aflat la Berlin, lui Iosif Hodoș (Iosif Pervain și Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 93-94, 98-99).

[6] Scrisoarea nu este datată, dar autorul sugerează, indirect, data de 25 martie: „când scrim aceste, adecă până la 25 martiu" (*ibidem*, p. 79). În text și la note, ne vom referi la această „epistolă cea lungă" sub numele consacrat, *Polemica violentă*, redată în primul volum din *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, la p. 57-80, iar notele autorului și ale editorilor, la p. 224-227.

[7] George Barițiu a copiat scrisoarea lui Papiu Ilarian și a donat atât manuscrisul, cât și copia, Bibliotecii Academiei Române (ms. românesc 878, f. 88 r.-102 v., respectiv ms. românesc 981, f. 393 r.-414 r., pe care nu le-am consultat). Transcrierea operată de Iosif Pervain și Ioan Chindriș, la 1972, s-a făcut după copia lui Barițiu, și nu după original, rămas incomplet. Vezi Iosif Pervain și Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 1 (tabel) și 224.

duri, excesivi chiar, lucru care poate mira, dacă se ia în considerație destinația finală a textului, tiparul; identificăm aici un șablon al grupului Laurian din a doua parte a anului 1857, care a renunțat la eufemisme în bătălia cu gruparea competitoare. Epistola conține note de final, dar și un „adaos de documente”, o anexă documentară organizată alfabetic, ceea ce demonstrează că depășea limitele unui simplu text explicativ, devenind un veritabil și complex dosar de presă, al cărui scop părea să fie nu doar apărarea imaginii grupului, grav afectată de scandalul scolastic, ci și distrugerea adversarilor.

Polemica violentă se oprește cu evocarea și interpretarea evenimentelor la mijlocul lunii noiembrie 1857, când Consiliul Administrativ Extraordinar intervenise, la solicitarea caimacamului, și îl găsise vinovat pe inspectorul general Laurian de întregul scandal, propunând îndepărtarea acestuia, la pachet cu mustrarea profesorilor demisionari, soluție care nu a fost agreată de caimacamul Vogoride. Evoluția chestiunii este însă reconstituită în datele cele mai importante, în alte scrisori (incomparabil mai scurte) ale cuplului Laurian – Papiu Ilarian; inutil să mai insistăm, și acelea sunt marcate de fireasca subiectivitate a părții direct implicate. Vom face însă apel și la piesele respective atunci când trasăm firul poveștii.

Ideea unei proiecții proprii asupra evenimentelor pare să fi venit de la C. Hurmuzaki, foarte apropiat ideatic de grupul din jurul inspectorului general al școlilor, și, după cum însuși menționa, la curent cu întreaga afacere. De la Cernauca, el considera, la 14 martie 1858, utilă și oportună o asemenea versiune imaginată pentru public:

> Dacă mi-ar fi permis a vă da un consiliu, v-aș spune să scrieți istoria învățăturei publice din Moldova și să arătați ce ați făcut, cu câte greutăți ați avut a vă lupta și ce n-ați putut face, pentru cutare sau cutare cauze. Asemine istorie poate să fie de mare folos și să prindă loc[8].

Misiva semnată de Hurmuzaki era transmisă de Laurian, în copie, lui George Bariț la 22 martie 1858, tocmai pentru a pregăti gestul radical pe care grupul Laurian îl aștepta de la cel din urmă, apariția în revistă a *Polemicii violente*. Până atunci însă, Laurian sugera publicarea unui preambul, o versiune mult simplificată, expediată de Papiu Ilarian la 21 martie 1858 („Eu încă aș fi de părere ca să tipăriți epistola lui Papiu din 21 mart.”)[9].

Totuși, epistolele binomului Laurian – Papiu Ilarian, savuroase, e drept, nu pot servi drept sursă principală, și cu atât mai puțin echidistantă, chiar atunci când sunt folosite corect în intenție, pentru că – observație elementară – autorii nu sunt simpli martori, ci parte a conflictului! Resentimentele acestora înecă orice tentativă de prezentare obiectivă a faptelor și, mai ales, a personajelor, acuzând conjurații adânci menite a-i îndepărta de la controlul școlilor moldave.

[8] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 192, scrisoarea lui C. Hurmuzaki trimisă din Cernauca, la 15/27 martie 1858, către A. T. Laurian.

[9] *Ibidem*, p. 191, scrisoarea lui Laurian din 22 martie 1858.

O condiție esențială a anchetei istorice obligă la folosirea *cum grano salis*, și doar în conexiune cu celelalte surse, a acestei versiuni subiective, elaborată de grupul din jurul lui Laurian.

Editorii corespondenței lui Alexandru Papiu Ilarian afirmă într-o notă că „*Polemica violentă* este documentul fundamental în legătură cu un grav conflict care a dezbinat pe intelectualii transilvăneni refugiați în Moldova”[10]. Putem înțelege că epistola aducea numeroase informații despre tulburările scolastice de la Iași, dar nu poate fi, în niciun caz, *sursa fundamentală* pentru investigația generală asupra conflictului câtă vreme există, totuși, documentele de arhivă.

O declasifică caracterul ei *subiectiv*, pe care tot editorii îl pun în evidență, în același loc: „Un lucru trebuie neapărat subliniat: *Polemica violentă* nu este obiectivă iar eventuala vină a lui Bărnuțiu în cele petrecute la Iași este exagerată până la grotesc”[11]. Altfel spus, acum patru decenii, cercetători validați științific recomandau, deși nu cunoșteau documentele din arhiva Ministerului Cultului și Instrucției Publice (sau considerau că nu este cazul să adâncească investigația), ca schimbul epistolar cu pricina să fie tratat cu precauțiile de rigoare, ca o versiune dezechilibrată, lipsită de obiectivitatea care să îl recomande drept sursă esențială, utilizabilă fără precauții majore. Oare avem aici de-a face preponderent cu opinia lui Iosif Pervain, câtă vreme Ioan Chindriș avea să dea *de facto* scrisorii lui Papiu Ilarian, cum vom arăta mai jos, un rol copleșitor în anchetă?

Să notăm însă că amintita corespondență reprezintă un izvor esențial pentru înțelegerea complicatelor raporturi stabilite între ardelenii implicați (dar și a altor actori principali), așa că, dacă nu trebuie asumate fără rezerve, *Polemica violentă* și celelalte piese epistolare nu trebuie, în niciun caz, excluse din analiză. Acolo se găsesc informații interesante, pe care nu am reușit încă să le documentăm din alte surse, precum provocarea la duel a lui Laurian de către „Dosiade”[12] (Dasiade, Dassiades), un „spadasin grec”, sau circulația, în toamna anului 1857, a unui pamflet împotriva inspectorului general al școlilor, alcătuit, după afirmația lui Papiu Ilarian, de Gheorghe Apostoleanu, dar cu sprijinul consistent al lui Bărnuțiu.

Până la cumpăna secolelor XIX-XX, evenimentele scolastice de la Iași din toamna anului 1857 și de la începutul anului următor nu au fost defel studiate. Avocatul George Missail, deși publicase la mijlocul anilor 1860 istoria școlilor pe mai multe secțiuni în oficiosul Ministerului Instrucțiunii, păstrează tăcerea asupra tulburărilor, semn limpede că vremurile erau prea apropiate, episodul prea complicat, sau că însuși V. A. Urechia, din poziția de director al Ministerului, îi sugerase să evite subiectul. Singura referire, vagă și ambiguă, este că progresul învățământului din Moldova a fost curmat „un restimp prin eveni-

[10] Iosif Pervain și Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 220, n. 2.

[11] *Ibidem*.

[12] Greșeală de scriere a lui Papiu Ilarian, ori de transcriere a lui Bărnuțiu (sau, de ce nu, chiar a editorilor Pervain și Chindriș), întrucât Laurian amintește corect numele într-o altă epistolă.

mentele anilor 1853 până la 1858”[13]. Nici A. D. Xenopol, autorul, la 1885, a unui *Memoriu asupra învățământului*, nu abordează chestiunea delicată a neorânduielilor scolastice de la Iași, deși prezintă succint eforturile acelor ani de construcție a unui edificiu educativ solid[14]. Înțelegem că împrejurările nu ar fi permis, oricum, intrarea în astfel de subiecte complicate. Xenopol menționează însă că enciclopedicul Laurian se bucura de admirația elevilor și că și-a îndeplinit atribuțiile de inspector general al școlilor „cu vrednicie și în cunoștință de causă”[15]. Iar peste ani, parcă pentru a echilibra balanța, istoricul ieșean avea să-și amintească, cu recunoștință, de dascălii care i-au netezit calea studiilor: învățătorul I. A. Dârzeu și profesorul Zaharia Columb (ambii din grupul care i s-a opus lui Laurian la 1857-1858).

Și V. A. Urechia a fost, fără îndoială, un admirator al lui August Treboniu Laurian, pe care-l cunoscuse ca elev la Academia Mihăileană și pe care l-a avut mai târziu coleg de profesorat la Universitatea din București și chiar la Societatea Academică Română. În *Istoria școalelor*, el vorbește despre rolul inspectorului general în revigorarea liceului și impulsionarea „tutulor scoalelor din țară”, arătând că „inspecțiunea activă a lui Laurian, energia lui, imparțialitatea care o cerea de la toți în împlinirea datoriilor, a făcut să se simță mari îmbunătățiri și în scoalele primare”[16]. În ciuda acestei opinii categorice și favorabile, Urechia s-a ferit să comenteze confruntările de la 1857-1858, argumentând că

> [...] sunt prea recente aceste fapte și mulți din autorii lor trăiesc, ca să ne permitem a le judeca mai de aproape și a pune nume proprii la ele. Ne mărginim să dăm în anexe o serie de documente din cari, mai târziu, altcineva va putea face cu înlesnire ceea ce noi ne refusăm de a face astăzi: Istoria tulburărilor scolastice din Iași, de la anii de cari ne ocupăm[17].

Din păcate, documentele la care se referă nu au mai văzut tiparul; volumul IV al seriei, cuprinzând într-adevăr anexe, se oprește la anul 1837, văduvindu-ne de acele (și de alte) informații vitale pentru istoria învățământului românesc.

---

[13] George Missail, *Scoalele și învățiatura la românii moldoveni de la 1846-1860*, în „Buletinul Instrucțiunei Publice”, 1865-1868, p. 335-347, aici p. 341. Firește, nici nu îl putem bănui pe Missail, avocat de profesie, dar cu aplecări spre litere, că avea toate datele sau că înțelegea bine tema, câtă vreme la p. 337, vorbind despre *Așăzământul* școlar al Moldovei, la 1850, îl așeza și pe August Treboniu Laurian printre „bărbații cei aleși ai Moldovei”, care contribuiseră, în comisia numită de domnitor, la redactarea acestei importante legi.

[14] Textul fusese prezentat într-o mare adunare publică prilejuită de sărbătorirea unei jumătăți de secol de la apariția învățământului superior în Moldova. Pentru considerații generale asupra evenimentului, vezi Leonidas Rados, *Un cărturar de altădată: Constantin Erbiceanu (1838-1913)*, București, Editura Academiei Române, 2020, p. 206-209 și 318-319.

[15] Vezi A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățământului*, în A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași cu ocazia împlinirei a cincizeci de ani de la înființarea învățământului superior în Moldova. Acte și documente*, Iași, Tipografia Națională, 1885, p. 93-178, aici p. 176.

[16] V. A. Urechia, *Istoria culturei naționale. Istoria școalelor de la 1800-1864*, tomul III, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 54 și 55 (în continuare: *Istoria școalelor*).

[17] *Ibidem*, p. 125.

Urechia a făcut însă câteva mențiuni, neutre, altminteri, asupra finalității episodului, inclusiv asupra revoltei elevilor interni de la Gimnaziu. Deși a avut acces la arhiva Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, el este primul cercetător care prezintă, voluntar sau involuntar, scandalul drept o consecință a concurenței dintre profesorii moldoveni și cei transilvăneni. Savantul ne spune că „dosarele no 1185 și 1187, arhiva ministerului de culte, ne arată că dupe ce Laurian isbuti să înlăture din Gimnasiu și Trei-Ierarchi câțiva din profesorii moldoveni, desordinea în internat isbucnesce, la 31 ianuarie 1858, contra lui Iosef Patriciu, directorele internatului”[18]. Formularea pare la fel de inofensivă pe cât de veridică, ba, mai mult, a fost preluată fără verificări suplimentare în literatură. În primul rând, să spunem că dincolo de data incorectă (31 în loc de 21 ianuarie, o simplă greșeală de tipar), Patriciu nu era la acea dată directorul internatului gimnazial (dar fusese, într-adevăr, o vreme, începând cu 1852, când însuși Urechia, pe atunci Vasile Alexandrescu, se număra printre elevii interni), ci al Școlii Preparandale, la Gimnaziu aflându-se în calitate de profesor. În al doilea rând, profesorii demisionați, și apoi „îndepărtați de Laurian”, dacă e să respectăm formele autorității, au fost atât moldoveni, cât și transilvăneni, lucru care diluează ipoteza unui conflict aprins între cele două categorii. Autorul încearcă și o delimitare cronologică a izbucnirii revoltei, încurcând ordinea cauzală, stângăcie preluată, de asemenea, în literatura recentă: Patriciu ar fi fost bătut de elevi, lucru care ar fi dus la excluderea din internat și din școală a elevilor Vidrașcu, Racoviță și Botez, când, de fapt, tocmai anunțul îndepărtării celor trei elevi zurbagii a prilejuit nemulțumirea colegilor și bătaia aplicată lui Iosif Patriciu. Se știe, nu era nici prima, nu avea să fie nici ultima corecție fizică aplicată de jos în sus personalului didactic în școlile Moldovei.

Urechia prezintă apoi, tot pe baza documentelor interne, cauzele tulburărilor de la Gimnaziu, identificate de comisia de cercetare orânduită de caimacam, menționând la final și „depărtarea profesorilor moldoveni în favoarea celor ardeleni”[19]. Aici avem de-a face cu o eroare gravă, un fals, întrucât documentul cu pricina nu face referire la așa ceva; dar nu îl suspectăm pe autor de rea intenție, ci doar de grabă în copierea și redarea unor documente și de acea lipsă de atenție care i-a adus mari deservicii în epocă și în posteritate. Din păcate, „îndreptarea” adusă de Urechia documentului a penetrat prea ușor armura superficială a istoriografiei noastre și fost multiplicată de autorii care i-au urmat și care au interpretat (cei mai mulți) întregul episod în această cheie.

La începutul secolului XX, pe când se afla în funcția de inspector al învățământului secundar, universitarul ieșean Petru Rășcanu așternea pe hârtie, la solicitarea șefilor săi din Minister, o istorie a învățământului secundar. Superficială din multe puncte de vedere, lucrarea nu beneficiază de un aparat critic, dar este relativ ușor de urmărit filiația ideilor lui Rășcanu, toate aproape ducând într-un singur loc: *Istoria școalelor* a lui V. A. Urechia. Mare admirator al acti-

[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*, p. 126.

vitații lui Laurian („n-a avut școala românească un al doilea inspector ca Laurian”) și pășind fidel pe urmele sursei sale principale, autorul se referă pe scurt, în două rânduri, la tulburările de la Iași, sau, mai bine zis, la finalitatea lor.

> În ianuarie însă 1858, împrejurări care au rămas necunoscute au adus demisiunea mai multor profesori de la Academie, cum i se zicea liceului pe atunci. Aceasta a fost o mare lovitură pentru Laurian, care-și vedea sdruncinată toată opera sa și care a fost nevoit să chieme la catedră oameni de strânsură, făcând el însuși cursuri la toate clasele superioare. Lipsa de profesori, și poate și îndemnurile profesorilor demisionați, și poate și îndemnuri politice, au adus „revoluția” elevilor de la liceu, care au părăsit scoala cu toții.

Așadar, Rășcanu nu cunoaște, câtă vreme Urechia însuși păstrase tăcerea, absolut nimic despre cauzele și declanșarea conflictului, dar preia concluziile comisiei de anchetă din ianuarie 1858[20]. El notează, în altă parte, urmând linia lui Urechia, că unii elevi au fost pedepsiți de comisia numită de Vogoride, care ajunsese la concluzia că „depărtarea profesorilor moldoveni pentru a face loc ardelenilor este causa tulburărilor”[21].

În a sa *Istoria învățământului românesc*, firav documentată, dar cu un spirit de sinteză de invidiat, Nicolae Iorga a alocat aproape o pagină tulburărilor de la Iași, folosind drept unică sursă tot lucrarea demult dispărutului V. A. Urechia, pe care-l atacase brutal și-l ridiculizase în fel și chip în textele sale de la sfârșitul secolului XIX. Sugestiv este că și Iorga se referă doar la partea a doua a scandalului, la fel precum Urechia, și interpretează cazul tot prin prisma unei reacții locale, cu subînțelese conexiuni politice, împotriva ardelenilor, vorbind despre „intriga țesută împotriva acestor oameni din afară”[22].

Prima parte a tulburărilor nu fusese cunoscută până în anii premergători celui de-Al Doilea Război Mondial. Într-un volum care marca un secol de la înființarea Academiei Mihăilene, și care reunea contribuții diferite ca valoare și utilitate, Constantin I. Andreescu așternea pe hârtie istoria celor 100 de ani ai liceului ieșean. Textul, rămas până astăzi fundamental pentru ancheta școlilor ieșene, era rodul unei pe cât de minuțioase, pe atât de nepretențioase investigații în arhive. Andreescu prezintă destul de sec, e drept, în manieră descriptivistă, tulburările acelor ani, dar, *nota bene*, fără inutilele ironii din textele de peste decenii, mai degrabă menite a demonstra spiritul fin al istoricului/ideolog, așadar fără comentarii malițioase, pătimașe, părtinitoare. Cum autorul a văzut numeroase dosare de arhivă, unele rătăcite sau distruse între timp, reconstituirea sa merită considerația și respectul cititorului. Rămâne, totuși, o enigmă motivul pentru care Andreescu, citând corect dosarul de arhivă cu pricina, ba chiar și filele

[20] Petru Rășcanu, *Istoricul învățământului secundar*, Iași, Tipografia Națională, 1906, p. LVII și LVIII.

[21] *Ibidem*, p. 76.

[22] N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, p. 300-301.

corespunzătoare, perpetuează versiunea lui Urechia, vorbind despre „înlăturarea moldovenilor în favoarea ardelenilor" drept una din cauzele esențiale ale evenimentelor aflate de comisia de cercetare desemnată de Vogoride[23].

Tema scandalului scolastic este tratată fără o atenție specială, dar destul de profesionist, în orice caz, după o serioasă documentare, în monografia dedicată lui Laurian, semnată de Ilie Popescu Teiușan și Vasile Netea. Probabil că nu le putem cere celor doi să fie perfect imparțiali, câtă vreme autorii se apropie afectiv, se știe, de subiectul investigației lor, în cazul de față unul dintre cei mai cultivați cărturari de origine ardeleană. Important este că autorii au consultat o bună parte a documentelor de arhivă și a corespondenței privitoare la tulburările scolastice și nu au alcătuit o comodă „istorie din cărți". Faptul că trimiterile de la subsol sunt uneori incorecte, chiar ținându-se cont de renumerotarea dosarelor de-a lungul prelucrării arhivistice și de repaginările succesive, poate fi trecut cu vederea. Mai deranjante sunt unele confuzii între personaje (spre exemplu, între N. Istrati și Gh. Dulcescu, ambii directori ai Departamentului Cultului și Instrucției Publice în epoci diferite) sau exagerările asupra corpului didactic local, văzut aproape mereu ca neinstruit și incompetent, asumând voluntar chiar termeni jignitori extrași (spre exemplu, „banda", cu referire la profesorii contestatari) din corespondența grupului constituit în jurul lui Laurian. O altă scădere a monografiei, sau cel puțin a analizei tulburărilor din școlile ieșene, provine din lipsa bazei documentare pentru finalitatea scandalului și pentru retragerea grupului Laurian; aici autorii apelează la lucrarea lui V. A. Urechia, dar, poate sub imperiul cenzurii comuniste, nu introduc în ecuație variabila care a făcut, altminteri, o nesperată carieră: moldoveni *versus* ardeleni.

Primul autor care trasează o legătură cauzală între comportamentul excesiv al lui August Treboniu Laurian și tulburările acelei perioade este V. Popovici. Acesta notează, din nefericire lapidar, că „din cauza unor nemulțumiri produse în rândurile corpului didactic provocate de inspectorul general al școalelor A. T. Laurian, s-a ajuns la o amânare a deschiderii cursurilor"[24]. Dar interesul autorului se concentra asupra cursurilor „facultative" (superioare), așa încât este de înțeles de ce nu insistă defel asupra derulării acestui conflict major din școala ieșeană.

Relevant pentru delicatețea subiectului este că, investigând perioada ieșeană a lui Bărnuțiu, cercetătorul N. Grigoraș evita cu grijă să intre în chestiunea pe care o numea „neînțelegerile și certurile dintre membrii corpului didactic în anii 1857-1858", neoferind nicio perspectivă asupra evenimentelor, cu atât mai puțin vreo cheie de lectură. Probabil că tulburările scolastice de la Iași necesitau un atelier mai amplu decât era dispus să construiască la acea vreme un intim al documentelor de arhivă[25].

---

[23] Constantin I. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași (1835-1935)*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani 1835-1935*, Iași, Institutul de Arte Grafice Brawo, 1936, p. 3-268, aici p. 157, în completare cu p. 260, nota 961.

[24] V. Popovici, *Învățământul în limba națională până la 1860*, în *Istoria Universității din Iași 1860-1960*, vol. 1, București, f.e., 1960, p. 33-81, aici p. 78.

[25] N. Grigoraș, *Activitatea lui Simeon Bărnuțiu la Iași 1855-1864*, extras din „Steaua", anul XVII (1966), nr. 8, p. 82-89.

Alte abordări tangențiale aflăm și în cartea lui Corneliu Albu, dedicată cărturarului ardelean Alexandru Papiu Ilarian, fidelul amic și secund al lui Laurian în acea perioadă. Autorul privește evenimentele în cauză drept un nou episod al luptei dintre grupul condus de Gh. Asachi și N. Suțu și cel format în jurul lui Laurian, o luptă între vechi și nou, între conservator și progresist. Sursele lui Albu în descifrarea faptelor de la 1857-1858 sunt lucrarea lui V. A. Urechia, precum și epistolele lui Papiu Ilarian[26].

O interpretare în paradigma conflictului dintre dascălii ardeleni și cei moldoveni este propusă în ediția de la 1972 a corespondenței lui Alexandru Papiu Ilarian. Editorii Iosif Pervain și Ioan Chindriș menționează, în una din note, că „între profesorii transilvăneni de la Iași și cei originari din Moldova existau anumite animozități, care au dus în anii 1857-1858 la o luptă deschisă împotriva forțelor didactice ardelene”[27]. Nu ni se dezvăluie sursele care au condus la această constatare lipsită de nuanțe, dar, cel mai probabil, este vorba tocmai despre epistolele publicate între coperțile cărții.

Publicarea întinsei corespondențe a lui George Barițiu, sub coordonarea lui Șt. Pascu și Iosif Pervain, o lucrare cu adevărat monumentală, a constituit un bun prilej pentru Ioan Chindriș, harnicul editor al schimbului epistolar dintre Laurian și Bariț (printre altele), să se exprime din nou cu privire la tulburările de la Iași și la rolul jucat de Laurian și de cei din jurul său. Chindriș remarcă faptul că episodul „rămâne o pagină insuficient cercetată a istoriei noastre culturale”, câtă vreme Urechia „evocă întâmplările strict documentar, fără a interpreta cauzele și consecințele”[28]. Mai mult, nu îl putea ierta pe V. Popovici (la care ne-am referit ceva mai sus) pentru maniera sa simplistă de expunere, acuzând că pasajul acestuia referitor la rolul lui Laurian în scandalul școlar „păcătuiește printr-o gravă pauperitate documentară”[29]. Și are dreptate, cel mai probabil, căci Popovici nu pare să fi avut o bază documentară solidă.

Din nefericire, constatarea aceasta nu l-a împiedicat pe Chindriș să cadă el însuși în capcana „pauperității documentare”, interpretând episodul exclusiv prin lectura corespondenței lui Laurian și a lui Papiu Ilarian, fără a vedea măcar unul din miile de documente de arhivă care privesc istoria școlii moldave în acei ani. Dacă ar fi căutat informații în arhive, sau dacă lucrul acesta se dovedea prea complicat, măcar în literatura de specialitate, oricum săracă, ar fi evitat să completeze din imaginație locurile ambigue din epistole, bunăoară numindu-l pe bănățeanul Iosif Patriciu (de ani buni profesor la gimnaziu și proaspăt însărcinat, după operaționalizarea demisiei lui Anton Velini, cu direcțiunea interimară a Școlii Preparandale), „pedagogul N. Patriciu”[30]. La fel, dă pe alocuri frâu liber imaginației, confundând opera literară cu investigația savantă, notând, bunăoară,

[26] Corneliu Albu, *Alesandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 120-124.

[27] Iosif Pervain, Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 224, n. 20.

[28] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 186, n. 4.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*, p. 190, n. 2.

despre defecțiunea dintre cei doi corifei ardeleni: „Bărnuțiu, care venise în Moldova cu ajutorul lui Laurian, nu se sfiește să-și părăsească prietenul și sprijinitorul, de dragul unor himere promise de partida adversă”[31]. Care erau aceste himere, nu ne spune, deși tot el notează, la pagina următoare, că argumentul promisiunilor invocate ar fi cântărit prea puțin în alegerea taberei; dacă editorul ar fi inclus un „probabil” în fraza citată, observația sa ar fi fost acceptabilă, pentru a fi luată cu titlu de inventar. Să facem abstracție de faptul că Bărnuțiu a trăit foarte retras la Iași, aproape ascetic, că a refuzat constant orice demnitate oferită în Moldova, inclusiv pe aceea de rector al Universității din Iași, la 1860. Așa că, din nefericire, Chindriș conferă implicit corespondenței valoarea adevărului absolut sau, în orice caz, mai mare decât s-ar fi cuvenit (căci alte surse nu a consultat), voind să restabilească doar prin acest instrument „cursul întâmplărilor”. În acest fel, a oferit celor care s-au ocupat, după el, de tulburările școlilor ieșene, un model viciat de selecție și interpretare a surselor.

Ultimul reper bibliografic major, obligatoriu de a fi menționat în investigația de față, este studiul semnat de Mihai Cojocariu, care reia discuția și propune, în premieră istoriografică, o cheie de interpretare politică a scandalului scolastic de la 1857-1858, mai întâi într-o comunicare științifică din 2008[32], apoi într-un text publicat în 2009[33] și reluat în 2010, într-o culegere de cercetări dedicate Unirii de la 1859[34].

După cum notează autorul, un pasionat și profund cunoscător al vieții politice din capitala Moldovei în epoca Unirii, în absența cheii politice, tulburările ar fi fost altminteri comentate „ca un conflict moldoveni-ardeleni”[35], și într-adevăr, aceasta era tendința în istoriografie. Să reamintim, fără a exclude (ba chiar dimpotrivă) tensiunea firească între dascălii moldoveni, amenințați cu pierderea posturilor, și noii veniți din Ardeal, că acea interpretare a provenit dintr-o eroare de transcriere a lui Urechia. Cu alte cuvinte, deși are o bază în realitățile acelor ani, conflictul scolastic moldoveni-ardeleni a fost supra-interpretat în literatura de specialitate, ba încă pe baza unui fals, fie acesta involuntar.

Propunând respectiva paradigmă, Mihai Cojocariu prelungește imixtiunea politicului și acolo unde, după părerea noastră, sunt chestiuni care țin exclusiv de viața școlii, de chimia interpersonală a celor implicați sau, de ce nu, de comportamente publice excesive ale protagoniștilor. Dogoarea politicii încarcă până la refuz atmosfera în studiul cu pricina, iar scandalul de la Iași este văzut ca o

[31] *Ibidem*, p. 187, n. 4.

[32] *Răscoala („revoluția”) elevilor din Iași (1857-1858)*, prezentată la Sesiunea de Comunicări Științifice a Facultății de Istorie cu prilejul Zilelor Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (23-25 octombrie 2008).

[33] Mihai Cojocariu, *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași (1857-1858)*, în *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*, Ediderunt Victor Spinei și Gh. Cliveti, București/Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2009, p. 313-331.

[34] Mihai Cojocariu, *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași (1857-1858)*, în idem, *Zimbrul și vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 73-92. Vom folosi această variantă în cele ce urmează.

[35] *Ibidem*, p. 9: *Introducere*.

mașinațiune politică abil, ba chiar genial condusă, când din umbră, când la lumina zilei, de antiunioniști intriganți. Autorul nu a avut însă acces la documentele de arhivă, nici la unele gazete sau memorii (e drept, puține), iar sursa principală a demersului domniei sale o reprezintă setul de epistole redactate de Laurian și de fidelul său colaborator, Alexandru Papiu Ilarian (*parte a conflictului*), de unde și excesul de intransigență al istoricului ieșean față de cealaltă parte implicată, destul de abuzată și ironizată în studiu, trimisă la colțul personajelor negative, redusă la valoarea unei „belferimi”, sau creditată cu genialitate malefică (precum „intrigantul” N. Istrati) ș.a.m.d. Dincolo de această perspectivă, mai degrabă programatică decât conjuncturală, Mihai Cojocariu reușește, ca nimeni altul, o delicioasă evocare a atmosferei politice, altminteri complicate, a perioadei, care ne-a fost și nouă utilă în reconstituirea de față.

Încercând să păstrăm echidistanța care nu ar trebui să părăsească niciodată investigația istoricului, se poate accepta, fără rezerve chiar, că mai toate acțiunile publice din epocă aveau, sau căpătau pe parcurs, și implicații politice. De aici însă și până la a considera că toată desfășurarea evenimentelor, de la cap la coadă, a fost o scenetă magistral regizată politic de către antiunioniști, e cale lungă.

Fără a fi susținători fanatici ai relevanței documentului de arhivă, în cazul de față, ca și în cazul altor exegeze, coborârea în arhivă ar fi oferit un spectacol diferit sau, cel puțin, cu numeroase nuanțe, față de „realitatea” mărturisirilor partizane ale grupării Laurian (este vorba despre scrisorile lui A. T. Laurian și Al. Papiu Ilarian). Dacă mai este nevoie să consemnăm, e o eroare metodologică ca ancheta să se întemeieze, aproape exclusiv, pe narațiunea unei singure părți implicate în acest conflict, ignorându-se documentele de cancelarie. Firește că istoria tulburărilor scolastice, scursă din pana grupului Laurian, putea fi oricum altfel decât imparțială și echilibrată, prin definiție. De o cu totul altă opinie este însă Mihai Cojocariu, care notează: „[...] personal, credem că înfățișarea faptelor – mai puțin unele formulări pasionate – este credibilă; eventual, Papiu ar putea fi completat – și nicidecum contestat”. Să însemne aceasta că narațiunea epistolară este aprioric verosimilă, că o altă variantă în prezentarea faptelor devine de neacceptat, sau că scotocirea arhivelor ar fi un gest inutil? E drept că în privința succesiunii mecanice a evenimentelor, cu prezentarea în „epistola cea lungă” a documentelor principale, versiunea respectivă este credibilă. În niciun caz însă, în ceea ce privește interpretarea pe care cititorul, fie el avizat, cu greu o poate disocia de fapte. Și, mai ales, nu poate înlocui documentul care, acolo unde există, trebuie să rămână osatura pe care se calchiază celelalte surse. Problema, așa cum o vedem noi, este că autorul preia, din păcate, nu doar descrierea evenimentelor (aceasta ar fi fost în regulă), ci și opinia pătimașă a grupului Laurian, lucru lesne de constatat în citatele pe care le folosește pentru exemplificare, asumându-și, de vreme ce nu se delimitează, acea opinie. De fapt, însăși cheia politică de lectură pe care Mihai Cojocariu o propune este o parte fundamentală, integrantă, a epistolelor, căci grupul Laurian nu putea explica în alt chip ingrata poziție în care ajunsese, decât prin intrigi politice și comploturi străine.

Un oarecare semnal de alarmă ar fi trebuit să vină, pentru acest gen de reconstituiri, tocmai din refuzul lui George Bariţiu şi al altor transilvăneni de a publica, în ciuda insistenţelor, mărturisirile detaliate ale lui Papiu Ilarian[36]. E drept, „Gazeta Transilvaniei" oferise deja ştiri şi articole despre răscoala elevilor, pe care o dezaproba ferm, dar şi despre desfăşurarea şi finalitatea conflictului dintre profesori şi inspectorul general. Între acestea, reţine atenţia cronica amănunţită din 6 martie 1858, aparent o preluare dintr-o altă publicaţie (pe care nu am reuşit să o identificăm), scrisă de un condei favorabil lui Laurian[37].

Fireşte, reticenţa publicării în revistele ardelene a lungii epistole putea să aibă drept explicaţie şi o atitudine matură, care să menajeze, nu să învrăjbească relaţiile dintre transilvăneni. La fel de bine însă, putea indica faptul că, departe de a fi obiectivă, versiunea era nu doar prea violentă, ci şi apăsat pătimaşă, plină de jigniri fără precedent aduse atât unor persoane, cât şi mediului scolastic al Iaşului, faţă de care cei din Ardeal aveau o oarecare preţuire, uşor de citit în schimburile epistolare ale epocii. Bariţiu însuşi, care cunoştea bine valoarea intelectuală a lui Laurian, dar şi firea-i pătimaşă, avea să recunoască, peste ani, că acesta „se făcuse imposibil" în Moldova; mutându-se la Bucureşti, ardeleanul ar fi continuat în acelaşi spirit intransigent, „cu certe violente" pe care Bariţiu le leagă de construcţia lăuntrică a personajului, „violent şi din natură"[38].

Cursul evenimentelor

După o vară în care şcoala ieşeană părea că îşi revine după instabilitatea şi haosul de la sfârşitul anului 1856, în toamna anului 1857 un nou scandal şcolar a izbucnit în capitala Moldovei. La 12 septembrie 1857, Anton Velini, pe atunci director al Şcolii Preparandale de la Trei Ierarhi, se plângea Departamentului Cultului şi Instrucţiei Publice de comportamentul violent al inspectorului. Velini se văzuse „atăcat personal în modul cei mai incorect" în şcoală de inspectorul Laurian, care, în prezenţa unor terţi, fără un motiv real, i-ar fi adresat „expresii foarte insultătoare", ba ridicase „chiar bastonul asupră-mi", promiţând că data viitoare va şi pune în aplicare ameninţările. Aşa că directorul, posesor de „ranguri ştiinţifice şi civile", cerea satisfacţie de la autorităţi, menţionând că numai răbdarea şi echilibrul său au făcut ca acel conflict spontan să nu ia amploare, devenind unul „defăimătoriu pentru corpul didactic"[39]. Greu de spus ce anume a

[36] Cel dintâi îi luase apărarea lui Laurian în 1855, când fusese atacat în presa moldavă pentru lunga lui călătorie în Europa. Vezi articolul *Monarhia austriacă. Transilvania*, în „Gazeta Transilvaniei", nr. 98, din 7 decembrie 1855, p. 382 şi nr. 99, din 11 decembrie 1855, p. 386.

[37] Vezi rubrica *Ţara Românească şi Moldova*, în „Gazeta Transilvaniei", nr. 19, din 6 martie 1858, p. 75.

[38] *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. X, *Corespondenţă trimisă*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 67-68, 92, 412 (scrisorile nr. 20 din 19 iunie 1859, nr. 33 din 7 noiembrie 1877, către Timotei Cipariu şi nr. 202 din 24 octombrie 1876, către Ioan Micu Moldovan).

[39] AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, „Tânguirile profesorilor contra lui aga T. Laurian inspector general al scoalelor şi rânduirea unei comisii într-acest caz", f. 3, raportul nr. 111 din 8 septembrie 1857.

pornit confruntarea între director și inspector. Să fie vorba despre discuțiile în contradictoriu asupra internatului de la Trei Ierarhi, mai mic și slab finanțat în comparație cu cel de la Academie, dar unde își găseau adăpost unii elevi de la Academie, prin decizia Consiliului Școlar? Velini întreținuse o constantă corespondență în ultimii ani cu inspectorul și Consiliul Școlar pe această temă, nemulțumit fiind că elevii care i se trimiteau în internat (cu mult peste limita spațiului), unii proveniți din familii boierești, cu stare, afectau grav viața instituției, umilindu-i pe junii de la Trei Ierarhi, în general de origine modestă[40].

Dacă totul s-ar fi oprit atunci, episodul ar fi rămas una dintre picanteriile inspectorului general August Treboniu Laurian și ale vieții scolastice ieșene. În primul mandat la cârma inspecțiunii generale, încheiat prin demisia din 19 noiembrie 1856, intelectualul ardelean se bucurase de sprijinul direct și constant al luminatului domnitor Grigore Alexandru Ghica. Probabil că stilul său direct, ideile ferme și intoleranța arătată în numeroase ocazii au făcut ca reforma dorită de el (și de Vodă!) să se lovească, la un moment dat, de opoziția profesorilor. Scrisoarea unui anonim (poate Ion Rațiu?) la 1852 către Iosif Hodoș amintea despre „cearta între profesori (din Iași) și Laurian”, potolită între timp, despre lipsa de susținere a inspectorului din partea corpului didactic („toți ceilalți atât români, cât și străini, în contra lui”), și chiar despre intervenția consulului rus din Moldova și a celui general de la București împotriva lui Laurian, văzut ca un „om revoluționar, care a împrăștiat idei daco-romane între români”[41].

După revenirea în funcție (4 ianuarie 1857, așadar, al doilea mandat), limbajul și comportamentul lui Laurian și al grupului din jurul său tind a se radicaliza, realitate vizibilă și în rapoartele Consiliului Școlar (organism pe care Laurian îl prezida, conform *Așăzământului*), care abundă în termeni excesivi la adresa fostului director al Departamentului, Gheorghe Asachi, și a colaboratorilor săi, pe care îi considera, în vocabularul vremii, „inamici ai școlilor naționale”. Bunăoară, într-un asemenea raport al Consiliului Școlar din 8 septembrie 1857, relativ la rezultatele obținute de elevi la examenele de sfârșit de an, se vorbește despre „fatale măsuri”, „intrigi în școale”, iar profesorii numiți de Asachi apar drept „ticăloasele sale instrumente” sau „o adunătură de ignoranți și de intriganți”[42]. Nici directoarea Școlii de Fete, o franțuzoaică impusă de Gh. Asachi prin încălcarea prevederilor *Așăzământului*, nu scăpa potopului de critici dezlănțuite, al căror ultim destinatar era referendarul. Caracterizată drept o persoană „destituită de simțul bunei-cuviințe, ba chiar și de simplele lumini ale minței celei sănătoase”, ba chiar „despuiată” de cunoștințele cuvenite și guvernată de „un spirit malițios”, directoarea era găsită necorespunzătoare postului, cerându-se revenirea la legalitate și demiterea ei. Tot Gh. Asachi și „epoca sa de tristă

[40] N. C. Enescu, *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini,* București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 152.

[41] Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simion Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, Tipografia Vestemean, 1944, p. 36, scrisoarea 21 din Viena, 24 decembrie 1852.

[42] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 2 și 12, raportul nr. 115 din 8 septembrie 1857.

amintire", cum se nota într-un alt raport, se făceau cauza pentru care „năvăliseră" în internat tineri nepotriviți pentru învățătură, împreună cu „uzurpatorii" și „oamenii cei mai netrebnici", adică profesorii numiți de referendar după demisia ardelenilor[43]. Este evident că o asemenea brutalitate a verbului era cu totul nepotrivită comunicărilor oficiale, lucru care a cumpănit greu în sfârșitul carierei moldave (și nu numai) a învățatului ardelean.

Cu câteva excepții notabile (în special membrii Consiliului Școlar, foarte apropiați de Laurian), corpul didactic ieșean avea să reacționeze. Se adunaseră suficiente nemulțumiri și frustrări în anii trecuți, când unii dascăli moldoveni fuseseră înlocuiți cu alții, ardeleni (o evidentă politică de personal a inspectorului Laurian), la care se adăugau derapajele de limbaj și de comportament, tot mai dese și mai grave. V. A. Urechia descria foarte viu acea atmosferă încărcată, plină de suspiciuni, aflată într-o evoluție complexă:

> Sub regimul Laurian nemulţămirea dascălilor nu era totdeauna legitimată pe severitatea şi nepoliteţea acestuia; mai erau supăraţi şi de pretenţiunile inspectorilor care le impuneau ore mai multe de lucru şi posesiunea de cunoştinţe ce nu le puteau avea la bătrâneţe. Aşa bietului părinte Ionescu catihetul îi cerea Laurian să citească cu şcolarii *Biblia* pe latineşte.
> – Auzi! parcă eu sunt papistaş ca dânsul, striga prin colţuri, pe ascuns, părintele catihet. Laurian venea însuşi o dată pe săptămână la clasa de religiune ca să facă însuşi cetirea *Bibliei*... Lumea zicea că face zile rele părintelui Ionescu, ca să-i ia locul şi să-l dea părintelui Nifon Bălăşescu[44].

La 18 septembrie 1857, nu mai puțin de 17 profesori din Iași adresau Departamentului o jalbă în care acuzau comportamentul abuziv al inspectorului, arătând că mandatul acestuia a echivalat cu „o persecutare, o maltratare și o ingiuriare continuă a profesorilor atât pământeni, cât și nepământeni". Semnau laolaltă profesori de prestigiu, titrați, de la Preparandală, Academie și „facultăți" (moldoveni și ardeleni), și dascăli de condiție intelectuală mai modestă, fără instrucție superioară, care paradoseau îndeosebi la școlile din suburbii: Anton Velini, N. Măcărescu, Zaharia Columb, Antonin Parteni, Ion Poenariu, Nicolae Turculeț, Petre Suciu, Teodor Săvescu, Dimitrie Haralamb, I. A. Dârzeu, Simion Bărnuțiu, Ion Stavrat, Ștefan Micle, Mihai Gheorghiu, Dimitrie Pop, Gheorghe Apostoleanu[45]. Amenințând cu demisia colectivă, ei solicitau îndepărtarea lui Laurian. Faptul că printre semnatari se aflau și ardelenii aduși de el însuși la gimnaziu, adică Bărnuțiu, Micle și Suciu, a reprezentat, fără îndoială, o surpriză colosală pentru Laurian și pentru apropiații săi din Consiliul Școlar, mai ales că nu mai departe de un an, în noiembrie 1856, cei trei demisionaseră

[43] *Ibidem*, f. 4 și 8, raportul nr. 117 din 8 septembrie 1857.

[44] V. A. Urechia, *Din tainele vieței*, p. 48.

[45] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 14 și 19. Celor 17 li se vor adăuga peste câteva zile Ioan Lohan, catihetul Școlii de Fete de la Podu-Lung, și Teodor Veisa, licențiat în drept, care fusese numit în urmă cu câteva luni profesor la Facultatea Juridică.

împreună cu inspectorul general, în contextul conflictului cu Gh. Asachi. De altfel, acest șoc resimțit puternic este ușor vizibil în scrisorile binomului Laurian – Papiu Ilarian.

E greu de precizat care dintre profesorii contestatari a jucat rolul de inițiator al protestului colectiv. Papiu Ilarian îl indică pe Simion Bărnuțiu, considerat a fi cel care a coagulat nemulțumirile împotriva inspectorului, a compus „hârtia” profesorilor, din 18 septembrie, și a ținut strâns unit grupul nemulțumiților. Într-adevăr, Bărnuțiu pare să aibă un rol central în acest scandal scolastic, dată fiind, pe de o parte, statura sa intelectuală, pe măsura fostului amic și actual adversar (Laurian), și, pe de alta, influența de care se bucura printre colegii săi sau prețuirea arătată de către elevi. Mai mult, jalba ar fi fost scrisă, ține Papiu Ilarian să precizeze pentru a spori efectul acuzațiilor, „cu propria mână a lui Bărnuțiu”[46], lucru care, la o aplecare asupra documentelor nu se confirmă, evidențiind, o dată în plus, subiectivismul sursei[47]. Altminteri, date fiind inclusiv implicațiile juridice ale demersului contestatar, era firesc ca rolul central în alcătuirea plângerii din 18 septembrie (și al celorlalte care vor urma) să-l dețină specialiștii în „legi”: Bărnuțiu, Suciu, Apostoleanu, Veisa.

Autorul *Polemicii violente* mai susține că jalba ar fi fost înmânată inițial caimacamului, dar acesta ar fi refuzat să o primească, pe motiv că nu poate primi plângeri colective, câtă vreme „asemine act e contrariu legii”. Așa că tânguitorii s-ar fi îndreptat apoi către Departament, al cărui director a primit jalba, „nefăcând ceea ce-i poruncea legea”, ba chiar a și întocmit o anafora către caimacam, în care a adăugat și alte acuzații[48]. Putem fi de acord cu prima parte a afirmațiilor lui Alexandru Papiu Ilarian (refuzarea primirii jalbei de către caimacam), deși se pot nuanța și acelea, câtă vreme ordinea firească cerea ca actul să fie adresat mai întâi Departamentului, dacă nu se putea Consiliului Școlar (dar acesta era controlat de Laurian). A doua parte însă, privitoare la lipsa de legalitate a jalbelor colective, este o exagerare pusă pe hârtie tocmai de una dintre părțile implicate în conflict. Nu cunoaștem motivul (altul decât creditarea ca sursă obiectivă, de bună-credință a *Polemicii violente*) pentru care Mihai Cojocariu a preluat atât de fidel expunerea lui Papiu Ilarian, notând că „Departamentul, departe de a păzi legea, turna gaz peste foc”. Nicăieri, în cuprinsul *Manualului Administrativ al Principatului Moldovei*[49] sau al *Așăzământului*

[46] *Polemica violentă*, p. 64.

[47] Comparând jalbele semnate de profesori cu cererea de revenire în activitate a lui Bărnuțiu (februarie 1858) se vede clar că mâinile sunt diferite.

[48] *Polemica violentă*, p. 64-65. Comentariile subiective ale lui Papiu Ilarian au fost adoptate și în literatura de specialitate, deși nu s-a verificat substratul legislativ, susținându-se ilegalitatea demersului și chiar reaua intenție a lui Gh. Dulcescu, directorul Departamentului. Vezi Mihai Cojocariu, *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași*, p. 76-77.

[49] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzătoriu legilor și dispozițiilor întroduse în parte de la anul 1832 la 1855, inorânduite de o comisie din înaltul ordin al Înălț. Sale Principelui Domnitoriu al Moldovei Grigore A. Ghica VV*, tomul I, *Întroducerea Regulamentului Organic, Divanul Obștesc, Sfatul Administrativ și Departamentul din Năuntru*, Iașii, Tipografia Buciumului Român, 1855, titlu V, „Despre audiențe și darea jalobilor pe Înaltul Nume”, p. 55-56.

şcolar de la 1851 nu se face vreo referire la ilegalitatea plângerilor colective, în schimb, paragraful 98 al celui din urmă precizează că Departamentul „va ave generala direcţie a scoalelor" şi va comunica domnitorului situaţia din sistemul de învăţământ[50]. Mai mult, dosarele arhivelor mustesc de asemenea jalbe colective, redactate fie de părinţi, fie de elevi, fie de profesori, acte care şi-au urmat cursul obişnuit, fără a fi considerate dincolo de lege. După cum avea să-şi urmeze cursul şi „tânguirea" celor 17 profesori (ulterior 19), fără precedent şi neaşteptată, e drept, dar nu ilegală prin formă.

Jalba cadrelor didactice a fost, într-adevăr, preluată de Gh. Dulcescu, care în anaforaua înaintată caimacamului Vogoride, la 25 septembrie, menţiona şi nefireasca funcţionare a Consiliului Şcolar cu doar patru membri activi, precum şi „espresiile Consiliului triviale în feliul lor, arogante şi pline de atacuri" întrebuinţate de acel organism în actele sale oficiale. Se aduceau drept dovadă câteva rapoarte în care activitatea Departamentului condus anterior de Gh. Asachi era violent criticată, ca şi personajul însuşi, în termeni lipsiţi de orice eleganţă, cu încălcarea flagrantă a uzanţelor. Cea mai interesantă acuzaţie din anaforaua lui Dulcescu – şi care merită o atenţie specială – era „prigonirea sistematică" a unor profesori pământeni, ce a dus la retragerea din post a mai multor dascăli care „fiecare în ramul lor a lucrat pentru scoale". Argumentul directorului Departamentului era că statul aduce profesori „streini" (inclusiv ardeleni) şi îi menţine „cu mai multă cheltuială", deşi subvenţionează „cu sumă însămnătoare" studiile în străinătate ale unor tineri moldoveni tocmai pentru ca, la întoarcerea în ţară, aceştia să funcţioneze ca profesori.

Să fi dorit Dulcescu, cu sau fără sugestiile unor terţi, să scoată în evidenţă tensiunea dintre unii profesori ai locului şi ardelenii aduşi de Laurian, generalizând şi exagerând o relaţie pe alocuri complicată? Observatorul de astăzi poate fi surprins de un asemenea antagonism într-un moment în care românii păreau câştigaţi în număr tot mai mare de ideile unioniste. Însă Dulcescu nu s-a poziţionat împotriva dascălilor transilvăneni, ci a politicii lui Laurian – aşa cum se vedea aceasta în lumea şcolilor – de a înlocui educatorii locului (mai slab pregătiţi şi neavând avantajele sistemului şcolar implementat cu decenii în urmă de austrieci) faţă de care inspectorul se manifesta destul de brutal, cu „supuşi străini", cadre aduse de peste munţi. Din punct de vedere birocratic, directorul avea dreptate, fiind vorba de o cheltuială făcută de două ori pentru acelaşi obiectiv: bursele în străinătate şi salariile majorate ale profesorilor ardeleni, nepământeni. Oricum am privi-o, această tentativă de înlocuire a personalului didactic local, făcută în forţă, în ritm alert, fără să acorde timp pentru asimilarea noilor veniţi de către mediul scolastic al Iaşului, cum s-a făcut în deceniile anterioare, ar fi generat la un moment dat o reacţie. Doar că atitudinea de respingere, cum deja am precizat, nu s-a manifestat împotriva profesorilor ardeleni, deşi mania

[50] *Aşăzământ pentru reorganizarea învăţăturilor publice în Principatul Moldovei. Lucrat în anul 1850 de comisia anume rânduită de Prea Înălţatul Domn Grigore Alexandru Ghica în anul I-iu al domniei Sale*, Iaşii, Tipografia Francezo-Română, 1851, p. 35.

latinizantă a unora era ridiculizată cu asupra de măsură în mediul intelectual ieșean, ci a promotorului principal al acelei viziuni, August Treboniu Laurian.

Nu știm de ce anaforaua a fost redactată abia la o săptămână după primirea jalbei profesorilor. Alexandru Papiu Ilarian preciza în *Polemica violentă* că directorul Dulcescu răspândise știrea că are la Departament o plângere împotriva lui Laurian, dar că „îl cruță încă” pe inspector[51]. Probabil că, dată fiind speța extrem de delicată, Dulcescu a avut nevoie de timp pentru a găsi argumentele și termenii potriviți, sau poate chiar a cerut sfatul apropiaților săi. La fel de adevărat este că între Laurian și Dulcescu exista o tensiune, alimentată de superioritatea afișată de enciclopedicul inspector. Apoi, chiar gestul celui din urmă de a critica politicile școlare ale diriguitorilor Departamentului, fie aceștia din alte vremuri, era unul fără precedent, sfidător la adresa unei structuri ierarhic superioare, deformând ordinea firească a lucrurilor. Mai putea fi vorba și despre un conflict simbolic, o competiție pentru imagine și autoritate; incomodul Laurian reușea să se impună în fața mai marilor săi formali nu doar prin statura lui intelectuală, ci și prin energia și determinarea cu care își promova propria viziune în domeniul școlilor[52].

În chiar ziua primirii raportului semnat de Dulcescu, caimacamul Vogoride a numit o comisie de cercetare a „tânguirii” lui Anton Velini și a celor 17 profesori împotriva inspectorului Laurian. Comisia avea în componență nume importante de pe scena culturală și publică moldoveană, oameni cultivați și posesori de ranguri boierești: Anastasie Panu, Constantin Hurmuzaki, Mihail Kogălniceanu, Grigore Cuza și Costache Negri. Papiu Ilarian remarca faptul că toți comisarii erau unioniști, ba chiar amici ai inspectorului (cu excepția lui Panu și Kogălniceanu), interpretând numirea acestora ca un gest studiat, cu scopul de a-i compromite; ar fi fost, în fapt, încă „un capitul de politică fanariotică”. Și tot el leagă neorânduielile scolastice de deschiderea Adunării ad-hoc, după câștigarea alegerilor de partida unionistă, separatiștii voind „a produce scandale, împărecheri, sciziuni, răscoale cu ocazia acestui triumf național”[53]. Conectând prin acest procedeu inspirat cauza grupului Laurian de mișcarea națională, se obținea un considerabil plus de simpatie, în epocă și după aceea, în cercurile unioniste, și se arunca orice fel răspundere în afara grupului.

Putem fi de acord (fără a avea însă date concrete) că o conexiune între deschiderea Adunării ad-hoc și plângerile profesorilor ar avea oarecare argumente logice, dacă citim în cheie politică faptele, deși o asemenea mașinațiune *à la*

[51] *Polemica violentă*, p. 63.

[52] Bazându-se pe opinia lui Papiu Ilarian din *Polemica violentă* (p. 65), unde se notează că „hârtia Departamentului nu este proastă ca a profesorilor”, fiind scrisă de „o mână măiastră” și nu de Dulcescu („un animal docil”), Mihai Cojocariu refuză să accepte paternitatea directorului asupra anaforalei din 25 septembrie 1857, indicându-l drept autor pe N. Istrati. Nu avem însă date care să susțină această speculație cu repetiție (a lui Papiu Ilarian, reluată de Mihai Cojocariu, *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași*, p. 78). Din rezoluțiile sale pe documentele aflate în lucru, Dulcescu ne apare ca un personaj cu suficientă experiență birocratică pentru a alcătui o anafora mai complexă. Mai mult, el este evident superior lui N. Burchi, personaj numit la începutul lunii octombrie director în locul lui Dulcescu, ale cărui intervenții/rezoluții ni se par uneori nefericite, gramatical și logic. Dar identificarea poate fi luată în considerare, cu titlul de inventar.

[53] *Polemica violentă*, p. 66.

carte ar fi fost mai logică în perioada de dinaintea alegerilor; în schimb, numirea cu intenție a unei comisii ostile caimacamului, într-un exercițiu de intrigă genială, ni se pare cu totul improbabilă, sfidând argumentația logică. De fapt, Laurian și cei din jurul său, aflați într-o poziție evident șubrezită, erau presați de împrejurări să zugrăvească un tablou („o istorie") care să-i absolve de orice responsabilitate în afacerea scolastică, și care să arate, pe de o parte, buna lor intenție și rezultatele notabile în viața școlilor, și, pe de altă parte, în oglindă, intrigile antiunioniștilor, liberi de orice constrângeri morale sau etice. Și au reușit, într-adevăr, prin *Polemica violentă*, să alcătuiască o versiune proprie, destul de bine sudată la prima vedere, asupra tulburărilor de la Iași, populată, cum se vede, cu eroi scolastici unioniști și spirite malefice antiunioniste.

La 26 septembrie, profesorii s-au adresat caimacamului, afirmând că nu vor reveni la ore câtă vreme Laurian încă funcționează ca inspector general, dar, cum ei nu au deschis un proces împotriva acestuia, nu recunosc comisia de cercetare și resping asumarea răspunderii pentru tulburările din viața școlilor. Iar în ziua următoare, aceiași dascăli comunicau Departamentului Cultului și Instrucției Publice retragerea din posturile pe care le ocupă, invitând autoritățile „a lua măsurile cuviincioase în privința scoalelor". După încă o zi, catihetul Școlii de Fete, Ion Lohan, se alătura profesorilor demisionari, motivând că și el a fost mereu „îngiuriat și atacat în onoare" de inspectorul general.

Abia la data de 30 septembrie 1857, Consiliul Școlar a întocmit un raport în care constata absența profesorilor de la ore, din cauze necunoscute „pe drumul oficial", și s-au luat măsuri pentru suplinirea cursurilor. Cu alte cuvinte, demersurile profesorilor demisionari erau cunoscute public, însă organismul școlar nu primise nicio înștiințare oficială de la Departament, lucru pe care îl și reproșa, printre rânduri. Tabăra lui Laurian miza mult pe cartea legalității, în această începută, deja, bătălie pentru imagine. Printr-o rezoluție în care se invoca porunca verbală a caimacamului, Departamentul solicita educatorilor demisionari revenirea la ore până la soluționarea cauzei.

Profesorii au refuzat însă pe 9 octombrie reluarea îndatoririlor scolastice, câtă vreme August Treboniu Laurian rămânea în funcție, invocând din nou lezarea demnității și a onoarei corpului didactic de către indezirabilul inspector general. Între timp, la 1 octombrie, Teodor Veisa își dădea demisia din funcția de profesor „de legi" (de fapt, poziția nici nu apucase să fie bugetată) și din aceea de membru al Consiliului Școlar, motivându-și decizia prin refuzul lui Laurian de a-l accepta în numitul organism, un abuz care se cerea îndreptat.

Nici încurcătura din 7 octombrie 1857, când mitropolitul Moldovei, în calitate de președinte al Divanului ad-hoc, l-a invitat pe inspectorul general în ședința solemnă, unde urmau a se prezenta dorințele românilor, nu a fost în măsură a reduce tensiunea. Potrivit invitației, se afirmă în *Polemica violentă*, Laurian a venit împreună cu câțiva profesori și școlari, pentru a fi ulterior acuzat de către Bărnuțiu că „strică tinerimea scolastecă" și politizează, prin această „crimă politică", viața școlii[54].

[54] *Ibidem*, p. 69 și 226-227 (n. 32).

Sperând că lucrurile se vor liniști, fie și pe moment, permițând reluarea cursurilor, caimacamul Vogoride decidea, la 18 octombrie 1857, suspendarea lui Laurian până la finalizarea lucrărilor comisiei speciale. Era, considerăm noi, o măsură logică, de bun simț, care să permită funcționarea sistemului și a comisiei până la aflarea concluziilor. În locul ardeleanului a fost desemnat interimar un amic fidel al acestuia (iar relația celor doi era de notorietate), Gh. Giușcă, directorul internatului gimnazial. Să fi fost numirea lui Giușcă, secundul lui Laurian din Consiliul Școlar, tot o dovadă a „genialelor” intrigi istratiene sau, în orice caz, antiunioniste, potrivit acelei interpretări alterate care străbate, din nefericire, literatura de specialitate? În niciun caz. Explicația, simplă de tot, era că funcția de director al „internatului” (de fapt, al Gimnaziului, numit și Colegiu sau Academie) se bucura de autoritate în lumea scolastică a capitalei, ocupantul acesteia devenind, aproape automat, prima opțiune pentru înlocuirea inspectorului general, lucru care se întâmplase în 1851 cu Iosif Patriciu, un alt ardelean din tabăra lui Laurian.

Dar suspendarea inspectorului general nu i-a făcut pe dascăli să revină la cursuri, cu atât mai puțin să onoreze invitația comisiei speciale. La 21 octombrie 1857, 17 profesori anunțau că nu solicită de fapt nimic, nici nu au deschis un proces împotriva inspectorului general, de aceea comisia nici nu are rost; ei doar au anunțat autoritățile că se retrag din activitate până la îndepărtarea lui Laurian. Argumentația avocățească se scursese, constatăm în mod logic, din condeiele lui Bărnuțiu, Suciu, Veisa și Apostoleanu.

Comisia a încercat să se achite de „înalta” însărcinare, purtând corespondență cu Departamentul Cultului și Instrucției Publice, solicitând diverse acte lămuritoare, invitând părțile la discuții. Doar Laurian s-a prezentat în fața comisarilor; dascălii demisionari au refuzat toate întâlnirile. În orice caz, membrii comisiei (unioniști cu toții), adunați la locuința lui Anastasie Panu, nu au reușit să se pună de acord și să înainteze un punct de vedere comun. Îi despărțeau nu doar imposibile chimii interpersonale (mai ales antipatia dintre Kogălniceanu și Hurmuzaki ajunsese la un nivel foarte ridicat), ci și perspectivele diferite asupra sistemului de învățământ.

Din arhive lipsesc rapoartele finale ale comisarilor, plimbate între Departament, Secretariatul de Stat și caimacam, dar lucrurile se pot reconstitui, cu precauția de rigoare, din „epistola cea lungă” a lui Papiu Ilarian, coroborate cu alte frânturi de informații. O majoritate de trei, amicii lui Laurian (C. Hurmuzaki, C. Negri, Gr. Cuza), raporta că organismul nu și-a îndeplinit mandatul (limitat) deoarece profesorii nu îi recunoșteau competența. Tonul era, în mod evident, critic la adresa dascălilor demisionați, învinuiți că nu respectă legiuirile în vigoare, care dau autoritate deplină inspectorului general și Consiliului Școlar asupra profesorilor și a elevilor. Exista însă și o opinie separată, formulată de M. Kogălniceanu și A. Panu, care priveau mandatul comisiei într-un sens mai larg. Trecând peste limitările colegilor, depășind punctul „strâmt” al acestora, cei doi considerau că trebuie să cerceteze mai profund însăși „organizarea și sistemul învățăturei

publice", pentru a fi în măsură a arăta „cauzele răului". Având în vedere mizele, se putea trece, așadar, peste refuzul „oricât de puțin cuviincios" al profesorilor, în încercarea vitală de a înțelege „starea actuală a instrucției publice și [...] cauzele care au împedecat propășirea ei"[55].

În ciuda intenției lui Kogălniceanu și Panu de a cerceta cauzele profunde ale blocajului scolastic, Comisia își încheiase, dezbinată, misiunea. Rezultaseră două rapoarte, care nu contribuiau cu nimic la rezolvarea situației, așa încât caimacamul s-a văzut nevoit a aduce cazul în atenția Sfatului Administrativ. Potrivit rezoluției lui Vogoride din 7 noiembrie 1857 de pe raportul celor trei membri ai comisiei menționați mai sus, Laurian urma să fie imediat repus în funcție, căci suspendarea se făcuse doar pe perioada lucrărilor comisiei[56].

Între timp, se mai adăugaseră, în prima decadă a lunii noiembrie, două piese în teancul de acte defavorabile lui August Treboniu Laurian. Prima, mai puțin importantă, se păstrează încă în arhive: e vorba despre o suplică a părinților elevilor Școlii din Podu Lung, în care aceștia se plâng de demisia bunului profesor care îl înlocuise de puțin timp pe anteriorul dascăl, un personaj violent, dar susținut de inspectorul Laurian, și solicită readucerea la catedră a dascălului demisionar[57]. Despre a doua piesă se face vorbire atât în *Polemica violentă*, cât și într-o adresă a Secretariatului de Stat către Departamentul Cultului și Instrucției Publice[58]: un grup de 14 părinți îi solicitau caimacamului demiterea lui Laurian, întrucât scandalul scolastic a determinat retragerea celor mai buni profesori din școlile ieșene. Firește, demersul părinților era văzut de Papiu Ilarian ca o nouă dovadă a spiritului intrigant al lui N. Istrati, care-și asigurase sprijinul „fanariotului" Vogoride, iar semnatarii, ca o adunătură de scursuri umane: „toți indivizii cei mai vili, pre care-i înconjură moldovanul unde-i vede"[59]. Date fiind caracteristicile dinamicii grupurilor, a trebuit să existe, și în acest al doilea caz, inițiativa cuiva, care a reușit să coaguleze alături de el/ei pe ceilalți semnatari. Dacă sugestia venea de la Istrati, sau de la profesorii demisionari, ori pur și simplu de la părinți (o variantă deloc imposibilă, dat fiind blocajul la care se ajunsese) nu putem ști. Coloratura dată în *Polemica violentă* trebuie luată însă cu mari rezerve, din motive evidente.

În plus, tot în această perioadă, ne spune Papiu Ilarian, Laurian a fost hărțuit de „un greco-bulgariu" reîntors în Moldova după ce fusese expulzat în anii trecuți pentru „mai multe acte de criminal". Acest Dosiade (Dassiades, după

[55] *Ibidem*, p. 70-72.

[56] *Ibidem*, p. 72-73. Papiu Ilarian menționează că Laurian ar fi primit de la Departamentul Cultului și Instrucției Publice decizia încetării suspendării la 9 noiembrie, dar un document emis de Secretariatul de Stat al Moldovei la 11 noiembrie 1857 (sub nr. 6056) precizează că se va face cunoscut lui August Treboniu Laurian încetarea suspendării sale de la sfârșitul lucrărilor comisiei (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 82). Nu este exclus ca ambele autorități să se fi adresat lui Laurian pe aceeași cauză, la date diferite.

[57] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 93, suplica din 4 noiembrie 1857, înregistrată sub nr. 1263.

[58] *Ibidem*, f. 79, adresa nr. 5744 din 7 noiembrie 1857.

[59] *Polemica violentă*, p. 72.

grafia lui Laurian[60]), bun amic al lui Petre Suciu, l-ar fi provocat pe inspectorul general la duel „*în numele și în onoarea profesorilor* [subl. a.]", chiar dacă nu-l cunoștea personal. Era un răspuns, șocant, e drept, la violența verbală a lui Laurian. Dacă e să dăm crezare *Polemicii violente*, autoritățile moldave nu ar fi intervenit, însuși caimacamul considerând că „c'est une affaire d'honeur", și nu „o amenințare de viață", cum invocase Laurian[61]. Greu de comentat această speță în lipsa unor amănunte din surse terțe, mai ales că legislația moldovenească cu privire la duel, în vigoare din 1842, pedepsea aspru nu doar duelul propriu-zis, ci și provocările „verbale sau în scris"[62]. Spadasinul a fost invocat în literatură cu termenul de „vagabond grec"[63], pe linia trasată de Papiu Ilarian, până la intervenția binevenită a lui Mihai Cojocariu, care a restabilit echilibrul, notând că „este vorba despre avocatul Constantin Dasiade, ulterior unul dintre cei mai activi „gregorieni"[64].

În aceeași categorie, a metodelor dincolo de lege folosite de Istrati împreună cu „profesorii răsculați", Papiu Ilarian includea și un pamflet anonim la adresa inspectorului general, redactat, crede el, de Gheorghe Apostoleanu, litografiat și difuzat în mediul ieșean, de la membrii Sfatului Administrativ, până la elevii de gimnaziu. *Calumniare audacter, semper aliquid haeribit* (Calomniază cu îndrăzneală, ceva rămâne întotdeauna), nota ardeleanul în epistola sa, trimitere aproximativă la expresia lui Francis Bacon, preluată, la rându-i, din autorii antici[65]. Mihai Cojocariu, bun cunoscător al genului pamfletar din epoca Unirii, nu oferă mai multe amănunte despre textul anonim, notând doar că „nu am putut găsi, până acum, acest pamflet"[66]. Foarte utilă în această chestiune s-a dovedit monografia dedicată lui August Treboniu Laurian acum jumătate de secol. Autorii au consultat pamfletul cu pricina, intitulat *Ab uno disce omnes* și păstrat, pare-se, doar la Biblioteca Academiei Române din București, nu și în mediul academic care l-a creat, la Iași, așadar. Reproducem mai jos câteva din ideile principale

[60] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 188, scrisoarea XLV din Iași, 26 decembrie 1857.

[61] *Polemica violentă*, p. 73-74.

[62] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, p. 53-54. Cazul ar fi trebuit, așadar, cercetat de Sfatul Administrativ, cum bine nota însuși autorul *Polemicii violente* (la n. 35), dar, spune acesta, nici pomeneală, căci Dasiade se plimba liber „pe ulițele Iașului". Și, totuși, Laurian însuși îi relata pe scurt, la finalul anului 1857, lui Barițiu despre surprinzătoarea provocare la duel, notând că „spadasinul s-a dat supt judecată criminală", așadar formalitățile începuseră (vezi *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 188, scrisoarea XLV din Iași, 26 decembrie 1857). O utilă analiză a legislației europene și moldovenești privitoare la duel, cu identificarea punctelor critice și cu propuneri de îmbunătățire, publicase cu doi ani în urmă chiar Gheorghe Apostoleanu, una din figurile centrale ale conflictului scolastic (Gh. Apostolian, *Duelul*, în „România literară", anul I, 1855, nr. 33 și urm., p. 381-385, 398-400, 407-409). Pentru aspecte teoretice ale acestei practici în spațiul românesc, vezi Mihai Chiper, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, București, Editura Humanitas, 2016.

[63] Vezi, bunăoară, *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 187, n. 4.

[64] Mihai Cojocariu, *„Răscoala" („revoluția") elevilor din Iași*, p. 81.

[65] *Polemica violentă*, p. 75.

[66] Mihai Cojocariu, *„Răscoala" („revoluția") elevilor din Iași*, p. 82, n. 47.

sintetizate de Teiușan și Netea. Autorul pamfletului susținea că nu se referă la meritele științifice ale lui Laurian, ci doar la faptele inspectorului general, pe care îl învinuiește de mai multe lucruri grave: transformarea Consiliului Școlar într-un organism aservit intereselor sale; monopolul manualelor școlare pe cheltuiala Departamentului; realizarea unor cheltuieli nelegale; modificarea programelor de studiu pentru a-i face pe profesorii în funcție să renunțe la catedre; propagarea printre dascăli a ceea ce numea „neghina zavistiei și spionajul"; promovarea unui etimologism ridicol în școală; chemarea profesorilor ardeleni doar pentru a-și întări propria situație, provocând reacția localnicilor[67].

Dând urmare solicitării caimacamului, Sfatul Administrativ Extraordinar a adunat toate documentele care privesc scandalul scolastic și, la 13 noiembrie 1857, a deliberat, ajungând la concluzia că vinovăția principală îi aparține, „netăgăduit", inspectorului general: „[...] prin necumpătarea sa a fost cauza zădărnicirei progresului învățăturilor prin scandalul ce s-au produs între corpul profesoral". Și unii membri ai Consiliului Școlar intrau în culpă, întrucât „au făcut cauză comună cu d[umnea]lui Laurian". Se recomanda, pe de o parte, demiterea lui Laurian din funcție, și pe de alta, mustrarea severă a profesorilor pentru că ar fi blocat viața școlii ieșene prin demisia lor colectivă, ducând la „o nemulțemire publică"[68]. Membrii Consiliului Școlar nenumiți, dar înfierați în ședința Sfatului Administrativ erau, ni-i menționează *Polemica violentă*, Papiu Ilarian, Giușcă și Alboteanu, care au rămas alături de Laurian până la final.

Vogoride nu a acceptat varianta propusă în anaforaua Sfatului Administrativ, hotărând păstrarea lui Laurian în funcție, dar cu „reprimandă" (aspră mustrare) pentru ceea ce reclamau și profesorii, adică „purtarea sa lipsită de cuviință". Mustrați erau și profesorii, pentru neonorarea „datoriei cei mai sfinte" și chemați să-și țină cursurile. Dacă „turba de profesori", cum le spunea cu ură patologică Papiu Ilarian, era șfichiuită în anaforaua Sfatului Administrativ, dascălii primind totuși cu bucurie rezervată propunerea organismului care i-ar fi scăpat de Laurian, decizia caimacamului schimba radical lucrurile, întorcându-le în zilele dinaintea „răscoalei". Situația părea chiar mai rea, căci Laurian era menținut în funcție, iar profesorii, invitați să-și reia îndatoririle, în caz contrar urmând a fi înlocuiți, ceea ce însemna un cost de imagine considerabil pentru ei, și o victorie, în definitiv, pentru grupul din jurul inspectorului general.

Din păcate, *Polemica violentă* se oprește la momentul anaforalei Sfatului Administrativ, fără să mai amintească și de rezoluția, care schimba jocul, a caimacamului. Cel mai probabil, ar fi lăsat descoperită cheia de interpretare a tulburărilor de la Iași, adică intrigile sau, cum notează Papiu Ilarian într-o altă epistolă către S. Balint, „crimele lui Istrati și Asachi"[69]. Greu să mai explici că

[67] Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *op. cit.*, p. 168. La nota 2 se citează și cota opului: III, 22.989 și mss 21, f. 385-391.

[68] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 95 și 98, raportul 6098 din 13 noiembrie 1857, copie.

[69] Iosif Pervain, Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 147, scrisoarea LXXV din 16 martie 1858.

tocmai prefăcutul, „fanariotul” Vogoride, a tranșat lucrurile în favoarea lui Laurian și a grupului său, nemulțumind profund pe „intriganții” de serviciu[70].

Hotărârea caimacamului a fost comunicată inspectorului general și profesorilor demisionari la 20 noiembrie 1857, printr-un ofis al Departamentului Cultului și Instrucției Publice, care acorda dascălilor un termen de grație de trei zile[71]. „Corpul profesoral” a formulat, la 22 noiembrie 1857, un răspuns predictibil către Departament, refuzând revenirea la ore, căci datoria îi obliga să întrerupă orice contact cu Laurian, cunoscând bine „temparamentul”, aplecarea acestuia spre scandal și chiar tendința firească de răzbunare după „reprimanda” primită oficial, într-un sistem șubrezit, care nu mai avea nevoie de alte confruntări. În acest fel, cei 17 profesori semnatari notificau autoritățile că au renunțat la interesele lor particulare pentru a asigura binele public („și-au sacrificat profesura și leafa în favoarea moralității publice, și cred că cu aceasta și-au făcut datoria din partea lor”)[72]. În aceeași zi, profesorii Teodor Veisa[73] și Gheorghe Apostoleanu, ambii foști bursieri în străinătate, confirmau refuzul de a reveni la ore „sub inspecția domnului Laurian”, până când cel găsit deja vinovat de Sfatul Administrativ nu avea să fie îndepărtat. Doctorul de legi Apostoleanu aducea, în răspunsul său, și argumentul „însămnătorului număr” al celor care s-au revoltat împotriva comportamentului ardeleanului: „[...] căci o unire în atâtea minți și în atâtea inimi nu poate fi decât o vie dovadă de ceia ce fiecare în parte gândește și simte în privirea dsale Laurian”[74]. Avea dreptate, în felul său, căci lumea scolastică a Iașului nu mai văzuse o asemenea derulare de forțe; niciunul dintre diriguitorii instrucției nu mai provocase o asemenea reacție de împotrivire a corpului didactic, deși toată perioada fusese plină de schimbări, de adaptări din mers a proiectelor educative la condițiile concrete din sistem și din societate.

În 28 noiembrie, răspunsul dascălilor era comunicat caimacamului, care i-a considerat pe aceștia ieșiți din posturi și a dispus Departamentului numirea altor profesori în funcțiile rămase, astfel, vacante. Iar la 14 decembrie 1857, după cum notează el însuși într-o epistolă către Gheorghe Sion, Laurian primea de la

[70] Convins de rațiunile politice din jurul afacerii, M. Cojocariu notează că motivațiile caimacamului „nu pot fi desluşite direct, ci numai intuite”: izolarea politică a lui Vogoride după pierderea alegerilor, sau pregătirea unei iminente remanieri guvernamentale, ori chiar intervenția Ecaterinei Vogoride în favoarea lui Laurian. Autorul crede că decizia înlăturării lui Laurian fusese deja luată (e, de fapt, un motiv în *Polemica violentă*, completăm noi, acela al găsirii vinovăției fără dreaptă judecată), dar amânată pentru un context mai favorabil; s-ar fi dorit, mai degrabă, demisia ardeleanului, la pachet cu asumarea răspunderii pentru întregul scandal. Vezi Mihai Cojocariu, *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași*, p. 83-84. Nu suntem convinși de acest raționament, dar nici nu îl putem exclude, câtă vreme „intuițiile” aparțin unui bun cunoscător al epocii și al frământărilor politice. Totuși, rămâne surprinzător faptul că nu se ia nicio clipă în calcul faptul că Vogoride, dincolo de păcatele sale antiunioniste îndeajuns analizate în literatură, avea tot interesul să-și îmbunătățească imaginea după alegeri, soluționând cu echilibru și rațiune un conflict scolastic de asemenea dimensiuni.

[71] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 96-97, concept.

[72] *Ibidem*, f. 101 și 108, suplică înregistrată sub nr. 1993 la Departament.

[73] *Ibidem*, f. 102, adresă înregistrată sub nr. 1995.

[74] *Ibidem*, f. 103, adresă înregistrată sub nr. 1994.

caimacam rezoluția „prin care declară de scoși pre profesorii renitenți [îndărătnici], și mă însărcinează a numi alți profesori în locul lor”[75], uitând să amintească însă și propria mustrare decisă de Vogoride.

Profesorii au fost înlocuiți la clase, fie făcându-se alte numiri, fie, acolo unde lucrurile nu au fost posibile, asigurându-se ținerea orelor de către suplinitori. Cu certitudine, situația demisionarilor era neplăcută, ba chiar dramatică, dacă ținem cont de faptul că unii dintre ei beneficiaseră de locuință în cadrul școlii unde slujeau, pe care erau obligați, la începutul sezonului friguros, să o părăsească. Se înțelege lesne plăcerea cu care inspectorul general și Consiliul Școlar atrăgeau, la 20 decembrie, atenția Departamentului că dascălii demisionari nu eliberaseră locuințele de la Trei Ierarhi, Sărărie, Târgușor și Tătărași pentru a face loc noilor cadre didactice; se propunea un termen de trei zile pentru părăsirea locuințelor de serviciu, lucru acceptat de Departament[76]. Și cât de bine s-a potrivit incidentul de la Școala din Tătărași, unde fostul profesor Turculeț, unul dintre „răsculați”, nu eliberase încă locuința, consuma lemnele școlii, îi folosea pe elevi în gospodăria sa, ba încă intrase în sala de curs pentru a bate câțiva școlari; pentru pedagogia violentă a lui Turculeț (din nefericire, o practică des întâlnită în epocă), Consiliul Școlar propunea chiar notificarea poliției[77].

În ajunul Crăciunului, Departamentul Cultului și Instrucției Publice a solicitat, într-adevăr, profesorilor Turculeț, Haralamb și Săvescu eliberarea caselor, oferindu-le acel termen de trei zile[78]. Lucrul era însă dificil de realizat, mai ales de către cei cu familii numeroase. La 26 decembrie 1857, Toma Săvescu anunța că îi este imposibil să părăsească locuința în vreme de iarnă, când soția îi este grav bolnavă iar copiii săi aveau nevoie neapărată de îngrijire, rugând Departamentul să îl păsuiască până în primăvara anului viitor. Emoționanta suplică a profesorului din Sărărie a avut darul de a înmuia inimile autorităților, așa că însuși Vogoride încuviința cererea serdarului Săvescu, înțelegând greutățile „timpului neîngăduitor”, aplicând păsuirea și pentru ceilalți dascăli din suburbii „pân la Sf. Gheorghi viitor”[79]. Se crease o situație complicată, căci noii profesori nu puteau benefica de un drept tradițional, acomodarea în casele școlii. Iar Consiliul Școlar revenea cu un raport în 30 decembrie 1857, întrebând Departamentul dacă locuințele se vor „deșărta” curând, căci altminteri nu va putea garanta menținerea „disciplinei și a învățăturilor la acele institute”[80].

Chiar dacă decizia caimacamului dăduse câștig de cauză grupării Laurian, profesorii retrași nu au încetat lupta, încercând să îi atragă pe elevi de partea lor. „Intriganții nu se odihnia până când noi ne iluzionam”, avea să-i mărturisească ulterior, Laurian lui Bariţiu[81]. Bătălia se mutase, așadar, din birourile oficialilor

[75] Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 117, scrisoarea din Iași, 5 februarie 1857.
[76] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 109, raportul nr. 172 din 20 decembrie 1857.
[77] *Ibidem*, f. 110, raportul nr. 169 din 20 decembrie (?) 1857.
[78] *Ibidem*, f. 111, concept.
[79] *Ibidem*, f. 112, suplică înregistrată sub nr. 2140.
[80] *Ibidem*, f. 119, raportul nr. 174 din 30 decembrie 1857.
[81] *George Bariţ și contemporanii săi*, vol. I, p. 190, scrisoarea XLVI din 5 februarie 1858.

în clasele gimnaziului, și cu deosebire în internat, atelierul unde se forja starea de spirit a junimii studioase. Ideea nu era rea, căci primise validarea practică în trecutul recent: în internatul gimnazial se tranșase, la sfârșitul anului 1856, soarta profesorilor retrași din funcțiile lor, într-un alt context, e drept. Atunci elevii se ridicaseră în favoarea lui Laurian și a celorlalți ardeleni. De data aceasta însă, tinerii susțineau partea grupului contestatar care i se opunea inspectorului general, personaj care și-a păstrat funcția, dar a ieșit, cum s-a văzut, destul de șifonat din anaforaua Sfatului Administrativ și chiar din ofisul caimacamului, ca să nu mai vorbim de pamfletul anonim care-i ridiculiza activitatea și persoana.

„Noaptea pe la 11 oară dede însuşi inspectoriul pre doi emisari afară din internat”, nota Papiu Ilarian în istoria sa asupra tulburărilor[82]. Într-adevăr, nu era greu să mobilizezi „tinerimea academică”, într-un sens sau în altul. Situația devenise, după vacanța de Crăciun, foarte volatilă. La 20 ianuarie 1858, Consiliul Școlar controlat de Laurian lua în discuție „purtarea cea rea și necorigibilă” a câtorva internişti, propunând măsuri extreme: excluderea din școală pentru abateri repetate a elevului Nicolae Vidrașcu, suspendat și în anul trecut pentru furt, și a „depravaților” Gheorghe Racoviță și Ștefan Botez, vinovați de „insolență și nesupunere față de superiori”[83]. Tustrei elevi în clasa a III-a gimnazială, cei menționați erau, de fapt, admirați de colegii lor, cum se întâmplă îndeobște cu cei mai energici și temerari, așa încât propunerea Consiliului Școlar (aplicată fără a se aștepta aprobarea Departamentului) a aprins imediat spiritele în internat. Furia elevilor, și așa nemulțumiți de înghesuiala din dormitoare și de hrana insuficientă, s-a îndreptat asupra lui Iosif Patriciu, apropiat colaborator al lui Laurian, bătut zdravăn în internat „încât eu de abia l-am scos din mâinile lor”, cum își amintea Papiu Ilarian[84]. Pentru inspectorul general, vinovatul principal era acum profesorul Zaharia Columb (demis în decembrie), „care întărâta pre școlari împotriva profesorilor actuali” și mai ales împotriva lui Patriciu[85].

Dată fiind gravitatea faptului, ajuns de referință în epocă, autoritățile au reacționat imediat. La 22 ianuarie, caimacamul îi însărcina, prin ofisul nr. 7, pe Dimitrie Cantacuzino și Panait Balș să cerceteze „neorânduielile urmate la colegiul gimnazial” și cauzele producerii lor[86]. Primul avea să devină, peste câteva

[82] *Polemica violentă*, p. 73.

[83] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, „Comisia rânduită pentru cercetarea neorânduelilor iscate la Colegiul Gimnasial de către elevii acelui institut”, f. 2, raportul nr. 16 din 20 ianuarie 1858.

[84] Scrisoarea XXXVIII a lui Papiu Ilarian către Iosif Hodoș, Berlin, 21 octombrie 1859, în Iosif Pervain, Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 99; Andreescu nota că bătaia a început atunci „când se încearcă a se îndeplini decizia [Consiliului]” (Constantin I. Andreescu, *op. cit.*, p. 157). Raportul Consiliului Școlar din 20 ianuarie 1857 a fost avizat de Departament abia la 22 ianuarie. Teoretic, pedepsele puteau fi puse în practică după această dată, dar Consiliul Școlar s-a grăbit, mizând pe acceptarea mecanică a forului superior.

[85] Ștefan Meteș, *op. cit.*, scrisoarea LXXI, din Iași, 5 februarie 1858, a lui Laurian către Gheorghe Sion.

[86] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 1. Mihai Cojocariu, în *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași*, p. 85, îl alătura celor doi și pe secretarul statului, Iancu N. Cantacuzino, preluând informația de la V. A. Urechia (*Istoria școalelor*, III, p. 125-126). Documentele de

zile, ministru la Culte și Instrucție Publică, iar cel de-al doilea, cunoscut membru al elitei și apropiat al lui Vogoride, îi rechemase în calitate de șef al Departamentului, în funcțiile lor pe ardelenii demisionați (Laurian, Bărnuțiu, Papiu Ilarian, Suciu, Micle) la sfârșitul anului 1856. Mai mult, după deznodământul din ianuarie 1858, antiunionistul Panait Balș avea să-l angajeze pe unionistul Papiu Ilarian ca supraveghetor al odraslelor sale pe care le-a trimis la studii în străinătate, nu în revoluționarul Paris, ci în „capitala de la Nord", securizatul Berlin[87]. O lume mică așadar, în care disputa unioniști–antiunioniști se domolea când era vorba despre sursele traiului.

Ancheta era încheiată două zile mai târziu, când Vogoride primea un raport amănunțit asupra dezordinilor de la Academie (și, în subsidiar, de la Trei Ierarhi, unde elevii au urmat bunul exemplu al colegilor de la Academie, îndreptându-se împotriva pedagogilor), propunându-i-se și măsurile potrivite. La Academie, unde elevii se revoltaseră împotriva „șefilor lor" și se purtaseră cu nesupunere față de comisie, situația era, evident, mai complicată. Se propunea îndepărtarea din școli și predarea la poliție a elevilor Anastasie Buzdugan și Ioan Vrânceanu, care l-au bătut pe Iosif Patriciu („mișeii" la care se referea Laurian[88]), „spre a fi pedepsiți corecțional și publicați spre pildă"; cei trei școlari deja pedepsiți de Consiliul Școlar, din 20 ianuarie (Vidrașcu, Racoviță, Botez), să nu se mai primească în școli; iar cei care au instigat la revoltă și au jignit comisia (Codrescu, Proca, Poni[89], Morțun, Odescu, Istrati, frații Sofronie și frații Șendrea ș.a.) să fie îndepărtați; toți ceilalți elevi care „au ascultat pilda cea ră" să fie consemnați în internat vreme de patru săptămâni.

---

arhivă nu îl amintesc pe Iancu N. Cantacuzino, ci numai pe primii doi. Să fi văzut Urechia alte acte, dispărute între timp? Firește, componența comisiei nu e atât de importantă, dar chestiunea demonstrează, din nou, obligativitatea consultării surselor primare atunci când lucrul este posibil. Mai mult, cei doi „comisari" (Dimitrie Cantacuzino și Panait Balș) au lucrat îndeaproape cu N. Burchi, directorul Departamentului, lucru altminteri firesc, câtă vreme comisia avea însărcinarea de a cerceta profunzimea realităților scolastice, iar funcționarii Departamentului cunoșteau cel mai bine documentele și datele indispensabile investigației. Chiar N. Burchi se referea la această colaborare cu „ceilalți comisari" în anaforaua sa din 27 ianuarie 1858 (greu de citit, e drept, din pricina frazelor întortocheate) către caimacam, anunțând retragerea din comisie pentru a nu fi acuzat de parțialitate (bunăoară, de către vocalul profesor Papiu Ilarian, care nu ar respecta principiul „de subordinație" către Departament) și pentru a nu provoca „alte scandale". Dar funcționarul pare modest echipat intelectual (cum o arată chiar textul său), așa că, posibil, nu se referea la calitatea de membru oficial, ci de colaborator al comisiei cu pricina, amestecând planurile (AN-Iași, MCIP Moldova, 35/1858, f. 13-17, anaforaua nr. 436 din 27 ianuarie 1858, copie nesemnată).

[87] Corneliu Albu, *op. cit.*, p. 127.

[88] *George Barițiși contemporanii săi*, vol. I, p. 190, scrisoarea XLVI din Iași, 5 februarie 1858.

[89] Chiar dacă a făcut parte dintre liderii revoltei elevilor din ianuarie 1858, Petru Poni i-a păstrat o amintire deosebit de caldă lui August Treboniu Laurian, ca, de altfel, și altor profesori ardeleni precum Bărnuțiu sau Papiu Ilarian, pe care îi considera „apostoli ai românismului". Pe Laurian, care îl ajutase personal să intre la internatul Academiei, Poni îl descria drept un profesor enciclopedic, cu har pedagogic și o memorie impresionantă (Dumitru Ivănescu, *Memoriile lui Petru Poni*, p. 61).

Dincolo de chestiunea urgentă a tratării cu severitate a revoltei elevilor, comisia analiza în profunzime realitățile de la Academie, observând că starea de spirit („duhul elevilor”) nu era una firească, pentru că profesorii nu au știut a se face acceptați și respectați de elevi, dar și pentru că direcțiunii i-a lipsit fermitatea, la acestea adăugându-se părtinirea „nu acum, ci din început” a Departamentului. De aceea, cei doi comisari insistau ca, pe viitor, profesorii să fie aleși cu grijă și să poată insufla elevilor considerația cuvenită[90].

Mai departe, anaforaua către caimacam aborda chestiunea problemelor cronice, „care acum de doi ani tulbură liniștea institutelor” și afectează grav învățământul moldav. Să nu uităm că anterioara comisie, instituită în septembrie 1857, lecturase în două feluri diferite mandatul primit de la caimacam: Mihail Kogălniceanu și Anastasie Panu consideraseră că Vogoride aștepta o investigație mai profundă, dar s-au lovit de împotrivirea celorlalți trei membri. De data aceasta, Cantacuzino și Balș au dus cercetarea mai departe, aflând două feluri de cauze, interne și externe ale tulburărilor: lipsa profesorilor de la Academie, încât directorul și inspectorul general sunt nevoiți a ține ore, cu prețul neîndeplinirii obligațiilor lor legale („privegherea economiei” institutului, respectiv inspectarea școlilor din ținuturi sau din capitală); paradosirea se face, într-adevăr, regulat, dar este nevoie ca toate catedrele vacante să se ocupe cu „profesori speciali”; lipsește curățenia din internat, lucru care nemulțumește școlarii, iar vesela din bucătărie primejduiește sănătatea copiilor; iluminarea este inadecvată, mobilierul deteriorat, iar supravegherea și controlul elevilor sunt insuficiente. Comisia propunea investiții sub privegherea arhitectului statului pentru a aduce clădirile la gradul de „local propriu pentru un internat”. Acestor cauze „din lăuntru” li se adăugase îndepărtarea foștilor profesori („moldoveni și transilvani”), care a condus la revolta școlarilor, cu suportul direct al părinților acestora. Este ceea ce citise taman pe dos Urechia, atunci când amintea de îndepărtarea moldovenilor în favoarea ardelenilor.

În chiar ziua întocmirii raportului (24 ianuarie 1858), caimacamul încuviința măsurile propuse, împuternicind pe cei doi autori să le și pună în aplicare. Cu o excepție însă: din rândurile elevilor găsiți vinovați, Vogoride i-a eliminat pe junii Codrescu și Proca „care s-au arătat fără respect față de comisie, dar care se căiesc pentru fapta lor”[91]. Cel mai probabil, părinții interveniseră, cumva, pentru odrasle.

Grupul lui Laurian se afla într-o situație dificilă. Iosif Patriciu, în stare de șoc, demisionase primul. Primise din partea comisiei și a Departamentului invitația de a rămâne „statornic” profesor și director al Școlii Preparandale de la Trei Ierarhi (să nu uităm că Anton Velini demisionase între timp), dar refuzase,

[90] La Școala din Trei Ierarhi, unde patru elevi fuseseră pe punctul „a bate pe pedagogul lor”, se propunea excluderea respectivilor și pedepsirea conform *Așăzământului* a celor care urmaseră pilda celor dintâi.

[91] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 8-10, raportul în copie al comisiei din 24 ianuarie 1858 cu rezoluția caimacamului.

la 23 ianuarie 1858[92]. Comisia avea să repete invitația, la 28 ianuarie, solicitând în acelaşi timp Departamentului să nu încuviinţeze plecarea lui Patriciu, căci aştepta un răspuns de la acesta[93]. Constatările comisiei, trecute în raportul din 24 ianuarie, păreau a-l fi convins pe Iosif Patriciu de nepărtinirea și de bunele intenții ale celor doi, căci accepta invitația de a rămâne la post, dar condiționa gestul de investirea comisiei cu puteri discreționare în treburile scolastice, lucru necesar într-un sistem în care, nota el, „criminalii și paricizii triumfează". Solicitarea, una extremă, nu putea fi acceptată, așa că Dimitrie Cantacuzino recomanda Departamentului să primească, totuși, demisia celui în cauză, întrucât „regulamentul de față" nu permite o astfel de „condițională propunere"[94].

La 26 ianuarie își dădeau demisia din posturi și ceilalți apropiați ai inspectorului general, din Consiliul Școlar (Gheorghe Giușcă, Mihai Alboteanu și Alexandru Papiu Ilarian), invocând faptul că pedepsele aplicate elevilor sunt insuficiente, că în internat încă locuiesc și asistă la cursuri „criminali paricizi dovediți și nepedepsiți". Cei trei mai erau deranjați și de faptul că vinovații reali sunt la adăpost: „[...] autorii principali și instigatorii acestei crime atât de enorme și atât de neauzite, condamnați de către onorabila comisiune, rămân fără nicio pedeapsă"[95]. Era un alt fel de a trimite la mențiunea amestecului părinților în revoltă și a arăta spre arhitecții intrigilor, Istrati/Asachi, și „țesătorii" Gheorghe Melidon, Gheorghe Dulcescu, Nicolae Burchi ș.a., o paradigmă la care „partida" lui Laurian nu putea, sau nu dorea, cu bună dreptate sau ba, să renunțe.

Nu știm cât din întârzierea sugerată în demisia colectivă a celor trei apropiați ai lui Laurian cade în sarcina funcționarilor Departamentului, cu Burchi în frunte, care ar fi temporizat aplicarea pedepselor, și cât se datorează procedurilor tradițional greoaie. Și în alte cazuri, dinainte sau de după 1858, de la decizie până la îndepărtarea efectivă a elevilor recalcitranți, treceau zile întregi sau săptămâni, presupunând nu doar circuitul intern al actelor, ci și contactarea tutorilor junilor sau trimiterea, cu atelajele Poștei, a elevilor la domiciliile lor de prin ținuturi. Pe de altă parte, Dimitrie Cantacuzino însuși trimitea Departamentului, la 28 ianuarie, lista cu cei 17 elevi găsiți vinovați de comisie (afară de bătăușii Buzdugan și Vrânceanu și de ceilalți trei propuși spre excludere de Consiliul Școlar din 20 ianuarie 1858), arătând că înaintează actul cu toate datele de identificare necesare, „pentru ca acest onor. Depart. să nu aibă niciun motiv sau pretext de a întârzie grabnica punere în lucrare a măsurei propuse de comisie [...]"[96].

---

[92] *Ibidem*, f. 3, adresa din 23 ianuarie, înregistrată sub nr. 66.

[93] *Ibidem*, f. 18, adresa nr. 8 din 28 ianuarie 1858.

[94] *Ibidem*, f. 77, copie.

[95] *Ibidem*, f. 68, înregistrată la Departament sub nr. 79.

[96] *Ibidem*, f. 45 și 46. Ni se pare lipsită de fundament suspiciunea care transpiră, în lucrările mai recente cu privire la intențiile presupus tenebroase ale *neromânului* cneaz Dimitrie Cantacuzino, în chestiunea școlilor. Mai ales când se asumă, fără urmă de spirit critic, modelul de interpretare prezent în epistolele grupului Laurian, parte a conflictului scolastic, perspectiva istoricului numai obiectivă nu poate fi.

La rândul lor, junii de la Academie, dar și cei de la Trei Ierarhi, fierbeau. Parte din energia negativă acumulată de la începutul școlii, în haosul provocat de conflictul dintre grupul Laurian și majoritatea profesorilor din capitală, fusese eliberată prin episodul bătăii aplicate lui Patriciu. Dar cercetările comisiei și amenințarea iminentei pedepsiri a vinovaților, destul de numeroși pentru a forma o masă critică, și în final, începerea procedurilor de eliminare a năbădăioșilor din Academie, nu erau în măsură a calma spiritele junilor debusolați în acea atmosferă de haos. Să nu uităm că directorul Giușcă își dăduse demisia, aceasta urmând să i se aprobe, așa încât autoritatea sa era slabă, dacă nu inexistentă, în școală. În toată această anarhie, nu e de mirare că elevii au părăsit pe furiș și în număr mare internatul, lucru fără precedent. „În 30 ianuariu școlarii interni rupseră zaplazul [gardul] Academiei și fugiră în masă”, avea să noteze August Treboniu Laurian, iar de la 1 februarie, Academia era închisă oficial[97]. Nu s-a păstrat raportul directorului Giușcă în această speță, dar aflăm referiri în ciorna unei anaforale adresată caimacamului de către Departamentul Cultului și Instrucției Publice:

> Astăzi în 30 ianuarie, directorul internatului gimnazial, prin raportul no. 10, au adus la cunoștință că între 7 și 8 oare dimineața elevii aflători în acest internat au fugit cu toții pe nesimțite, mai rămâind numai douăzeci și doi din un număr de mai bine de una sută cincizeci[98].

Blocajul devenise, astfel, total. Așa că, în dimineața aceleiași zile (30 ianuarie 1858), însuși Laurian preda armele, prezentându-și (ultimul din grup) demisia din postul de inspector general al școalelor. Spre deosebire de demisia celor trei apropiați ai săi, amintită anterior, mai atent elaborată și mai întinsă, textul lui este scurt și formal. Chiar și așa însă, autorul reușește să transmită două idei esențiale: 1) intrigile au o „stricăcioasă influență asupra școalelor”, idee care revine iar și iar în corespondența grupului; 2) înfrângerea valorilor morale din „guvernarea” sistemului de instrucție. Cu alte cuvinte, s-a retras atunci când a constatat că mecanismul scolastic devenise tot mai sensibil la influențele din afară și că forțe diverse nu erau de acord cu drumul pe care Laurian angajase școala moldavă.

Situația părea că se dezamorsează, căci gestul de renunțare al lui Laurian crea premisele unei pacificări în sistemul scolastic. Imediat după receptarea demisiei inspectorului general, Dimitrie Cantacuzino avea să adreseze caimacamului, în numele comisiei învestită la 22 ianuarie, o anafora care enumera succint cauzele dezastrului din sistemul de învățământ („răua și slaba administrație a ramului învățăturei publice”, spiritul „stricăcios” de care suferă atât dăscălimea,

[97] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 190, scrisoarea XLVI din 5 februarie 1858. Aceeași constatare o făcea Laurian și către Gheorghe Sion (Ștefan Meteș, *op. cit.*, scrisoarea LXXI din Iași, 5 februarie 1858, p. 117-118).

[98] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 58, concept.

cât și școlarii) și propunea un set de patru măsuri concrete care să permită repornirea sistemului:

1) reorganizarea rapidă a Academiei, „desființată" în fapt prin „eșirea elevilor cu putere din internat", cu excepția a 22 de interni;

2) acceptarea demisiilor lui Laurian și a fidelilor săi colaboratori (Giușcă, Patriciu, Papiu, Alboteanu);

3) readucerea profesorilor „ce s-au retras" și scoaterea la concurs a catedrelor care rămâneau, totuși, vacante;

4) reprimirea elevilor în internat, după o cerere adresată Departamentului. Junii menționați în precedentele rapoarte ale comisiei puteau solicita același lucru doar dacă părinții lor vor garanta purtarea viitoare a odraslelor și dacă primeau iertare de la autorități.

I se cerea caimacamului încuviințarea măsurilor la pachet cu publicarea acestora, avertizându-l, totodată, de „neaparata trebuință" a numirii unui șef la Departamentului Cultului și Instrucției Publice (ministerul stătuse și așa prea mult fără un responsabil). Mai propunea înființarea unei comisii compusă din „persoane înzestrate cu știință și energie", care urma să facă o revizie a *Așăzământului* școlar și să modifice „cele de nevoie", să reformeze corpul didactic și să gestioneze reprimirea elevilor[99]. Dimitrie Cantacuzino nu făcuse în van recomandarea numirii unui ministru la Culte și Instrucție Publică, post care i se propusese deja, cel mai probabil. Într-adevăr, în acele zile el era numit în funcție, lucru ce poate explica motivul pentru care raportul din 30 ianuarie al „comisiei" poartă doar semnătura sa, lipsind iscălitura lui Panait Balș.

Rezoluția caimacamului a venit abia pe 4 februarie 1858 (după ce, pe 2 februarie, Nicolae Burchi îi aducea la cunoștință demisia lui Laurian și a apropiaților acestuia, cerând soluții pentru a opri „dezorganizarea" așezămintelor scolastice survenită în urma „fugirei elevilor"[100]). Vogoride încuviința cele patru măsuri propuse și publicarea acestora în presă, numind și comisia a cărei înființare o ceruse Dimitrie Cantacuzino, alcătuită din șapte personalități: cneazul Alexandru Cantacuzino (fratele lui Dimitrie, președinte), Anastasie Fătu, Simion Bărnuțiu, Ștefan Micle, Petre Suciu, Ludovic Jordan și „filologul Frai"[101].

---

[99] *Ibidem*, f. 91 și 94, raportul cu nr. 13 din 30 ianuarie 1858. Anaforaua este redată și de V. A. Urechia (*Istoria Școalelor*, III, p. 125-127), uneori parafrazat chiar și atunci când pune ghilimele, fără a schimba însă sensul documentului.

[100] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 92, raportul 558 din 2 februarie 1858.

[101] *Ibidem*, f. 91. V. A. Urechia îi românizează de-a dreptul numele lui Jordan, care devine „Iordan", fiind preluat în această formă de către cei care i-au folosit textul drept sursă, lucru ce poate da naștere unor confuzii. Subliniem faptul că ultimii doi membri ai comisiei, Louis/Ludovic Jordan și Anton Frey (scris și Frei sau Frai în documente), au fost actori de primă mărime pe scena educației ieșene din acea epocă, dar aproape necunoscute istoricilor. Mai cu seamă Louis Jordan, fost ofițer în armata franceză, dar și Anton Frey, absolvent de filologie al Universității din München, au școlit, în familie sau în pensioanele lor deschise la Iași, nenumărate odrasle ale protipendadei moldovene. Jordan a activat o vreme chiar în sistemul public, predând la Academia Mihăileană în mai multe rânduri, ba chiar a obținut titluri boierești (spătar, agă) și încetățenirea. Vezi amănunte în studiul lui Dan Dumitru Iacob, *Copii de boieri la pension. Educația în familia postelnicului*

Comisia și-a început lucrările la 6 februarie 1858, fără participarea lui Jordan și a lui Frey, cu toate că ei fuseseră, totuși, convocați; abia la finalul mandatului, îi regăsim pe cei doi alături de colegii români. Profesorii demisionari și eliberați din funcții în luna decembrie 1857 au fost „întrebați” dacă doresc să revină la post, inclusiv dascălii ale căror catedre primiseră deja alți titulari (mai ales în școlile „suburbiale”)[102]; în zilele de 8 și 9 februarie, toți aceștia au acceptat întoarcerea la posturi[103].

Au fost reprimiți în internat, pe baza suplicilor individuale, cei peste 85 de elevi „fugiți”, ba s-a propus chiar și revenirea junilor pedepsiți (dar pentru care părinții garantaseră „buna lor purtare”)[104]. În acest context, trebuie să menționăm un document relevant pentru felul în care înțelegea să se implice pentru restabilirea liniștii scolastice „fanariotul” Vogoride. Este vorba despre rezoluția acestuia la anaforaua înaintată de directorul Departamentului, N. Burchi, pe tema reprimirii în internat a elevilor „depărtați” de comisie. La 12 februarie 1858, caimacamul condamna gestul junilor „cu totul în contra disciplinei scolare” și refuza reintegrarea lor ca interni: „prin urmare, niște asemine elevi nu se mai pot reprimi în internate”. Dar, având în vedere vârsta fragedă a copiilor, accepta („pentru a nu li să pierde viitorul”) revenirea la învățătură ca externi[105]. Măsura lui Vogoride arată atât respect pentru principiile pedagogice ale vremii, pentru cutumele și regulamentele scolastice, cât și grijă față de tânăra generație[106].

Între timp, comisia de șapte a gestionat și alegerile pentru constituirea Consiliului Școlar. Deloc întâmplător, au fost aleși trei membri dintre adversarii lui Laurian (Zaharia Columb, Dimitrie Pop, Partenie Antonin), lucru care arată cât de întinsă a fost aversiunea dăscălimii față de metodele și comportamentul ardeleanului. Ei se alăturau membrilor „de drept” (profesorii „de facultăți” Bărnuțiu, Suciu, Apostoleanu) și viitorului inspector general, Teodor Veisa. Cel din urmă fusese preferat pentru înalta funcție de colegii din corpul didactic, o excepție de la regulamentele scolastice, dar, necesară, în contextul acela[107].

Iancu Costache-Negel (1838-1861), în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coord.), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015 p. 145-196, precum și în articolul lui Vasile Docea, *Profesori germani în Iașii primei jumătăți a secolului XIX*, în AIIX, XXXIV, 1997, p. 159-184.

[102] Vezi rapoartele nr. 1 și 2 ale comisiei din zilele de 6 și 7 februarie 1858, precum și adresa Departamentului din 7 februarie (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1858, „Comisia rânduită pentru reformarea institutelor scolastice”, f. 4 și 7, respectiv 6 și 9).

[103] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1858, f. 188 și următoarele.

[104] Lista cu cei 12 elevi ai căror tutori oferiseră garanții a se vedea în AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1858, f. 224 și 239. Ulterior, se completează numărul până la 18 (f. 301).

[105] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1858, f. 300.

[106] În chestiunea aceasta, cel puțin, caimacamul s-a comportat ireproșabil, oricât de strident ar suna această constatare într-un ocean de acuzații, de aceea nu înțelegem sensul ironiilor, nici a criticii de pe poziții naționaliste, care poluează îndeajuns literatura.

[107] Adresându-i-se lui Gh. Sion, Laurian nu scăpa ocazia de a amenda neobișnuita procedură, drept „o concesiune peste regulament” (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 119, scrisoarea LXXII, din 28 martie 1858).

Comisia „înalt rânduită" își îndeplinise menirea, așa încât, în raportul final din 15 februarie 1858, solicita dizolvarea[108].

Cursurile s-au redeschis la 17 februarie 1858[109], prin aceasta oprindu-se „neorânduielile scolastice" de la Iași, timp în care sistemul public de învățământ din capitală a clacat, fiind necesară oprirea totală și apoi, după luarea unor măsuri reparatorii și profilactice, repornirea întregului mecanism.

În loc de concluzii

Tulburările scolastice de la Iași (septembrie 1857 – februarie 1858) reprezintă o pagină complicată a istoriei învățământului românesc. Intensitatea acestora a fost fără precedent și fără echivalență în viitor, deși Moldova, și mai cu seamă Iașul, a cunoscut în perioada modernă numeroase episoade conflictuale, cu bombăneli, contestări, confruntări, demisii de protest și demiteri, revolte, reveniri, consumate în interiorul sistemului de educație sau în exterior (bunăoară, între corpul profesoral și autoritățile politice, precum în anii 1861-1862).

În literatură au fost propuse, până acum, două chei de lectură a scandalului de la Iași. Mai întâi, interpretarea tulburărilor ca o reacție locală la concurența profesorilor de peste munți, așadar, un conflict moldoveni–ardeleni. Primul care procedează astfel, oferind și o sinteză documentară, a fost V. A. Urechia, în lucrarea lui fundamentală pentru domeniul educației, *Istoria școalelor*. Notând că numita comisie de anchetă a revoltei elevilor din ianuarie 1858 a aflat una din cauzele neorânduielilor în „depărtarea profesorilor moldoveni în favoarea celor ardeleni", Urechia a construit o linie de interpretare pe care au urmat-o majoritatea autorilor. Atâta doar, că harnicul editor și istoric a citit greșit raportul comisiei, unde, departe de o asemenea concluzie, se vorbește despre „depărtarea profesorilor moldoveni *și* transilveni". Documentul cu pricina se află printre cele publicate de noi în Anexe, tocmai pentru a demonta o tradiție istoriografică eronată, dar rezistentă în timp. Nu înseamnă că dascălii locului acceptau ușor concurența ardeleană tot mai presantă pentru cele mai râvnite funcții didactice, mai ales că, pentru a face loc noilor sosiți, unii dintre localnici trebuiau retrogradați, prin diverse metode (de la presiuni, la schimbarea programei) la clase inferioare. Vom reveni mai jos.

A doua cheie de lectură este cea politică. Aceasta se poate lesne observa în chiar epistolele trimise amicilor din Moldova și din Transilvania de Alexandru Papiu Ilarian și de August Treboniu Laurian. Am putea spune că este chiar

[108] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1858, f. 324 și 344. Pentru ușoarele diferențe de opinie în privința mandatului, dintre președintele Alexandru Cantacuzino și ceilalți membri, vezi anaforaua nedatată a celui dintâi (anterioară sau din ziua raportului final), f. 322 și 346. Raportul final, semnat de toți cei șapte membri, a fost publicat și în presă, împreună cu rezoluția caimacamului, dar cu două erori: data raportului apare 17 februarie (de fapt, data rezoluției), iar ca președinte al comisiei este indicat D. Cantacuzino, în loc de Al. Cantacuzino („Gazeta de Moldavia", anul XXX, 1858, nr. 15, din 20 februarie 1858, p. 57-58).

[109] „Gazeta de Moldavia", anul XXX, 1858, nr. 13, din 13 februarie 1858, p. 50; nr. 15, din 20 februarie 1858, p. 57.

miezul sau scopul final al expunerii. Prin referirile sistematice la intrigile politice concepute de Gheorghe Asachi și Nicolae Istrati și puse în aplicare de funcționari precum Gheorghe Melidon, Gheorghe Dulcescu, Nicolae Burchi, partida Laurian dorea să-și explice acțiunile, să reacționeze în fața acuzațiilor și să ocolească răspunderea penibilului conflict scolastic. Cu alte cuvinte, gruparea susținea că cei care i s-au opus erau profesorii din suburbii, „ciofli de prin mahalale”, elementele cele mai decăzute, cărora li s-au adăugat, prin intrigi abil țesute de „dușmanii școalelor naționale” (totuna cu antiunioniștii), cei câțiva ardeleni lipsiți de caracter, ademeniți cu promisiuni deșarte.

Refuzăm, firește, cheia politică de lectură a întregului scandal, așa cum aceasta a prins corp în literatură, și nu doar din pricina carențelor metodologice fundamentale, la care ne-am referit în prima parte a studiului, ci pentru că, în sine, dincolo de orice alte considerații, ideea unui complot de înaltă clasă, condus magistral, mutare genială după mutare genială, ignoră complet intervenția hazardului în acel ipotetic plan extraordinar de abil al antiunioniștilor sub bagheta unor Vogoride, Istrate sau Asachi; nu mai vorbim de faptul că ocolește gândirea critică, un ingredient exotic de multe ori, strivit de presiunea clișeelor naționaliste. Cu alte cuvinte, sursele noastre (sute de documente de arhivă, inedite, articole de presă, memorii, corespondență), interpretate critic, nu conduc la concluzia că „echipa Vogoride” ar fi declanșat și coordonat conflictul. Adevărul, evident pentru oricine purcede liber la analiza surselor, este că, de fapt, hulitul caimacam l-a salvat pe Laurian (ce ironie la adresa interpretărilor fantasmagorice!), trecând peste recomandarea Sfatului Administrativ, care propusese, în noiembrie 1857, demiterea ardeleanului din funcția de inspector general al școalelor, ca soluție pentru deblocarea situației și revenirea la ore a profesorilor.

Propunem o altă interpretare, bazată pe lectura critică a tuturor surselor disponibile, documente de arhivă inedite, presă, memorii, corespondență, care poate urmări un câmp cauzal mai larg, în care fiecare element pe care îl vom discuta mai jos a avut rolul său.

Bine pregătiți profesional și bine intenționați, în esență, Laurian și apropiații săi (Giușcă, Papiu Ilarian, Patriciu) au contribuit, în mod evident, la progresul școlilor din Moldova, și mai cu seamă al celor din capitala Principatului. În special liderul grupării avea imaginea unui cărturar valoros, enciclopedic, respectat în epocă pentru calitățile sale intelectuale de excepție, chiar și de către cei cu care a intrat în conflict. Totodată, mandatul său de inspector general al școlilor Moldovei rămâne unul de referință nu doar prin buna organizare, ci și prin energia și tenacitatea prin care a depășit numeroasele probleme ivite în calea „progresului școlilor”[110].

[110] Poate tocmai pentru că s-a bucurat de această imagine de organizator energic, i s-au atribuit în literatura recentă inițiative pe care nu le-a avut, cum ar fi turnura europeană pe care ar fi dat-o învățământului moldav prin programele școlare de inspirație piemonteză și prusiană. Dar această tendință începuse deja prin redactarea *Așăzământului* școlar (1850), legea de căpătâi a instrucției publice din Moldova deceniului VI, de către o comisie din care făcea parte, ce ironie, inclusiv principele Nicolae Suțu, văzut astăzi, dar și în epocă de cercurile unioniste, drept un

În același timp, inspectorul general Laurian, bazându-se pe relația sa foarte bună cu vodă Grigore Alexandru Ghica (de unde un anume sentiment de impunitate), a forțat realitățile locului, înlocuind programatic și destul de abrupt, într-un timp scurt, așadar, membri ai corpului didactic din Moldova cu profesori de peste munți, făcându-i pe mulți profesori ai locului să se întrebe nu dacă, ci când vor fi schimbați din funcție sau retrogradați să predea la clase inferioare. Acest program era în plină desfășurare la momentul declanșării conflictului; cu doar câteva luni înainte, în mai 1857, Laurian îi scria lui Bariț că lucrurile sunt instabile în Moldova, iar Ștefan Emilian și Iosif Pop să mai aștepte la Brașov „până ce se vor schimba trebile”[111]. Conflictul moldoveni *versus* ardeleni, așa cum este el prezentat în literatură, începând cu V. A. Urechia, trebuie nuanțat, fiind vorba nu despre o chimie imposibilă între reprezentanții regiunilor istorice, ci despre un program controversat pe alocuri, asumat de Laurian, care nu putea fi acceptat la Iași fără un dram de opoziție, atunci când amenința să schimbe fundamental componența corpului didactic din cele mai prestigioase școli.

Reacții de respingere, pe alocuri amuzate, au generat și exagerările latiniste pe care Laurian a găsit de cuviință să le promoveze în școala din Moldova, așa cum o va face și de la București, inclusiv din fotoliul de academician, peste ani. Firește, nu era singurul cărturar care acționa astfel, căci latinismul prinsese rădăcini (firave, e drept), și printre moldoveni în acea perioadă. Greu de precizat până unde mergea mania latinizantă în timpul funcționării în Moldova a celui ce s-a numit August Trifan la naștere, dar care, nemulțumit de rezonanța neaoșă a numelui, și l-a schimbat, la maturitate, în August Treboniu Laurian[112]. Corespondența sa nu lasă să se vadă „redutabilul și neînduplecatul latinist”, cum bine constata Ioan Chindriș, harnicul editor al schimbului epistolar Laurian–Bariț[113]. Admitem că, cel puțin în forma prelucrată de editori, corespondența ardeleanului cu diversele personaje ale epocii sale nedumerește lectorul de astăzi prin sărăcia construcțiilor latinizante, venind în contradicție cu mărturiile din epocă.

Pe de altă parte, misterul nu e atât de mare. Laurian și-a promovat viziunea lingvistică mai cu seamă în mediul scolastic, în manualele pe care le-a alcătuit (și nu au fost puține) și la orele de clasă. De unde și reacția, când calmă dar ironică, când vehementă, a intelectualilor locului la ceea ce era văzut ca o încercare de rescriere a trecutului țării. Bunăoară, asupra manualului de geografie întocmit de Laurian, o recenzie publicată în revista lui Vasile Alecsandri (el însuși un rafinat critic al direcției latinizante) de Ion Ionescu de la Brad (nicidecum N. Ionescu, așa cum apare, e drept, cu semnul întrebării, în unul din

duşman al „școlilor naționale” (el având o poziție apropiată de cea a lui Asachi), și care stabilise drept modele pentru instrucția moldoveană sistemele din Prusia și din Piemont. Laurian a avut datoria (și meritul, totodată) de a pune în lucrare acele prevederi.

[111] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 182-183, scrisoarea XLIII din Iași, 9 mai 1857.

[112] Curios este că Augustus și Laurian înseamnă același lucru, „prea măritul” (Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *op. cit.*, p. 24).

[113] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 96.

instrumentele publicate acum jumătate de secol)[114], scotea în evidență, cu nedisimulată ironie, aceste derapaje lingvistice („mulțime de botezăciuni”) în tendința de a latiniza abrupt „numiri proprii a locuri cunoscute” precum Bahlui, Trotuș, Bistrița ș.a., căci regula universală dictează ca toponimele să fie păstrate, chiar atunci când sunt preluate în limbi „cât de cultivate”. Iar personajelor ce împărtășeau și promovau ideile lui Laurian, adică „latinisatorilor care se cred apostolii patriotismului”, autorul le ura să nu mai tortureze cititorii (elevii), obligați „să frământe limba cu cuvinte câte de 17 silabe”, ci să-și chinuie unii, altora, urechile[115]. Textul ne ajută să înțelegem mai bine lipsa de simpatie, dacă nu chiar aversiunea de care era înconjurat Laurian, ca „restaurator” al limbii, în unele cercuri ale Iașului intelectual, atât unioniste, cât și antiunioniste.

Mult mai categoric la adresa forțărilor latiniste ale inspectorului general (dar și ale altora) se exprima, în amintirile sale, Nicolae Suțu, care nota că

> [...] domnul Laurian a pervertit idiomul moldovean statornicit în timp și de uz generalizat și în loc să-l completeze, reformându-l progresiv după reguli fixe și raționale, i-a substituit brusc o nouă limbă, deschizând astfel câmp vast înnoitorilor ignoranți [...]. Latina a devenit baza învățământului și a înghițit toate studiile în așa fel încât elevul, revenind în societate, după ce uita, pe bună dreptate, latina lui, nu rămânea decât cu mintea tulburată dar semeață, gândurile pornite pe o cale greșită [...][116].

Cu toată autoritatea de care se bucurau cărturarii ardeleni la clasă și în mediul cultivat, această viziune latinizantă era ironizată chiar de junimea studioasă, de „băietanii de la Academie”. Unul dintre aceștia era remarcabilul V. A. Urechia, care, sătul de chinul în care se zbăteau colegii săi din pricina obsesiei ardelenilor „de a scâlcia limba”, sătul și de obiceiul acestora „de a înșira mereu la vorbe fără nicio trebuință”, publicase într-un supliment al revistei „Zimbrul”, scoasă de Teodor Codrescu, un savuros text intitulat *Un vis*, care i-a adus aprecierea unor intelectuali de renume în frunte cu Vasile Alecsandri și Mihail Kogălniceanu. Ironiza acolo lipsa ideilor, preferința pentru frazeologie, și mai cu seamă mania terminațiilor latine atașate ritos, fiecărui cuvânt[117].

Într-o altă categorie de cauze trebuie așezate aroganța, pretenția de superioritate, de infailibilitate[118] și violența cuvintelor și a gesturilor lui Laurian, cărturar

---

[114] *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. II, *1851-1858*, partea III, întocmită de Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 987.

[115] I. Ionescu, *Critică. Manualul de geografie pentru clasa III a scoalelor primare*, în „România literară”, 1855, p. 303-304.

[116] *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 209-210.

[117] Iată o mostră din ironia acestui elev de 17-18 ani la adresa smintelii latinizante și, în același timp, a pretențiilor directorului Iosif Patriciu, îndrăzneală pentru care a și plătit cu postul de pedagog care îi fusese încredințat: „Da, ce trebuie idei? Cuvinte, cuvinte... iacă, prostul de mine! Uitasem că oamenii învățați fac versuri fără idei, destul să fie vorbe sfârșite în ciune, cu neque qand (adică nici când), cu juventute [...]” (V. A. Urechia, *Din tainele vieței*, p. 34).

[118] Laurian a fost mereu atent să își construiască imaginea unui intelectual care avea mereu dreptate, care nu putea greși. Relevantă este epistola acestuia din 26 decembrie 1857 către George

emblematic, de altfel, exasperat, probabil, de ritmul lent (considera el) al aplicării viziunii sale asupra sistemului învățăturilor publice din Moldova, o sarcină complicată, sau de lipsa de pregătire temeinică și de strădanie pedagogică a câtorva dascăli locali.

Teza centrală a studiului de față este că turbulențele comportamentale ale inspectorului general, controlul brutal, autoritatea excesivă cu care își impunea punctul de vedere (mare era diferența dintre Asachi, care a avut mereu grijă să-și menajeze subordonații, căutând colaborarea lor, și Laurian, din acest punct de vedere), au constituit elementul crucial, temelia pe care s-a construit rebeliunea din Iași a profesorilor *moldoveni* și *ardeleni* împotriva lui Laurian și a Consiliului Școlar populat de apropiații acestuia, și considerat de autorități și de dascăli, deopotrivă, prea obedient. Să dăm crezare documentelor de arhivă și să acceptăm ideea că, în unele cazuri, ceea ce este prea mult generează reacții la un moment dat, fără sau cu prea puține influențe subterane[119].

De altfel, chiar limbajul grupului condus de Laurian a fost imposibil de acceptat pentru corespondența oficială între instituții[120]. Într-un alt timp și spațiu, acele exprimări ar fi indicat o eventuală instabilitate comportamentală, o dovadă a incompatibilității cu funcția publică; în orice caz, deprinderi exagerate pentru un personaj pe cât de instruit, de competent, decis și bine intenționat, pe atât de conflictual și de autoritar. Manifestările sale excesive deveneau cu atât mai stridente, cu cât le vedem îndreptate asupra unor personaje cu prestigiu didactic și societal, ba încă posesori de titluri nobiliare, lucru care pe atunci nu mai însemna foarte mult, dar însemna, totuși, ceva. Este, sau nu, relevant faptul că, după plecarea din mediul scolastic „noroios" al Iașului și mutarea la București, energicul, rigurosul, intransigentul Laurian a avut serioase dificultăți de relaționare cu ai săi colegi din Consiliul Permanent al Instrucțiunii, care, de această dată, în absența tetradei Vogoride–Suțu–Asachi–Istrati, nu mai pot fi învinuiți de „intrigi fanariotice"? Acuzând lipsa de susținere din partea celorlalți membri ai Consiliului, Laurian și-a dat demisia din funcția de vicepreședinte, doar pentru a fi învinuit, la rândul său, de apucături „provocatoare de certe necontenite"[121].

Un rol important în împărțirea apelor și în formarea unei mase critice l-au avut și diferențele de viziune asupra politicilor școlare, dar și presiunea constantă a energicului și enciclopedistului inspector pusă de pe poziții de superioritate inte-

---

Bariţiu, unde menţiona chemarea la ordine a profesorilor de către caimacam, uitând însă a aminti şi despre aspra mustrare primită de el însuşi, care, de fapt, făcea simbolic dreptate dascălilor demisionari (*George Bariţ şi contemporanii săi*, vol. I, p. 188-189).

[119] O asemenea reacție a trezit, în interbelic, stilul puternic autoritar al lui Nicolae Iorga, acuzat de foștii săi studenți și colaboratori că devenise un „mandarin al științei", aceștia răspunzând tendinței istoricului de a controla totul în spațiul academic, prin coagularea unei grupări cunoscute sub numele de Școala Nouă (de Istorie).

[120] Vezi, bunăoară, rapoartele Consiliului Școlar nr. 111 și 115 din 8 septembrie 1857, pline de invective la adresa lui Asachi și a unor membri ai corpului didactic local, considerate de Departament ca „triviale și lipsite de buna cuviință". Vezi AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 3, respectiv 2 și 12.

[121] Ilie Popescu Teiușan, Vasile Netea, *op. cit.*, p. 191.

lectuală, pe funcționarii Departamentului, nu tocmai bine instruiți, e drept, care a crescut iritarea la vârful instituției. Nu în ultimul rând, trebuie admisă și o oarecare doză de amestec, de interese și de intrigi politice (inclusiv presiuni din partea Rusiei și Austriei) fără a considera însă că acestea au construit și controlat minuțios evoluția evenimentelor. Apoi, pentru că este de neconceput ca inteligența scolastică să nu ia parte la dezbaterile și frământările epocii, recunoaștem în polarizarea politică a corpului didactic[122] un factor favorizant în declanșarea conflictului pe care l-am discutat aici.

Să nu uităm un lucru esențial, că vremea în care Laurian se bucura de sprijinul domnitorului și își putea aplica programul, ignorând opoziția unor profesori, trecuse. Iar mediul scolastic din capitala Moldovei se afla de ani buni într-o stare de tensiune, cu nemulțumiri mocnite, în care discordia din interiorul corpului didactic era semnalată chiar în rapoartele Departamentului. Profesorii acceptau cu greutate autoritatea, înregimentarea într-un sistem ordonat, predictibil, așezat, transparent, în care respectarea orarului era unul din punctele esențiale. Și cu atât mai greu a fost să se arate obedienți în fața unui personaj venit de peste munți, așadar supus austriac, fie el român de naționalitate. Vorbește de la sine reacția profesorilor în decembrie 1851, așadar cu puțin timp înainte de venirea lui Laurian în Moldova, în fața autorității lui Iosif Patriciu, abia numit locțiitor de inspector după retragerea lui Gheorghe Săulescu. Conform unui raport al respectivului, „s-au aprins mulți cu învăpăiere nespusă asupra acestei Inspecții”, el ținând să comunice Departamentului gestul deplasat al lui Teodor Codrescu „care, intrând astăzi în cancileria Consiliului Scolar, a început a face mincinos pe subscrisul și a-l amenința cu urmări triste ce va manevra dlui”[123]; iar Teodor Codrescu avea și cu ce să amenințe, ca patron și redactor al „Zimbrului”, organ de presă cu priză în societatea ieșeană.

Lui Laurian i s-au opus atât dascălii locului, cât și ardeleni, ceea ce diluează mult din ideea unui conflict determinant între moldoveni și transilvăneni în perioada tulburărilor scolastice. Chiar dacă tensiuni au existat, elitele conștientizau faptul că învățământul moldav s-a alimentat constant cu dascăli transilvăneni, bine pregătiți, în ultimele decenii, un curent început de Gheorghe Asachi, la 1820, pentru „regenerarea școalelor naționale”. Așadar, împotriva inspectorului general s-au ridicat și colaboratori ai săi din trecutul recent, aduși chiar de el din Transilvania, în cadrul acelui program care viza aducerea „unul câte unul” a intelectualilor ardeleni pentru a paradosi științele în colegiu și la facultăți: Simion

[122] Despre dihonia, motivată politic, a corpului profesoral ieșean în acele luni vorbește și un articol (re)publicat în presa transilvăneană. Chiar dacă e scris de pe poziții partizane, aproape stridente (și asemănătoare cu spiritul *Polemicii violente*), de un aparent susținător al lui Laurian, merită luat în seamă. Se vorbește despre „dușmănia” iscată în jurul ideilor unioniste încă din vara anului 1857 în dăscălime, și se deplânge crunta realitate a conflictului, în care „cei mai buni prieteni și odinioară soți în suferințe se prigonesc unii pe alții”, aluzie la cearta ardelenilor. Vezi rubrica *Țara Românească și Moldova*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 19, din 6 martie 1858, p. 75.

[123] AN-Iași, Comitetul Central de Inspecțiune Școlară, dosar 6/1851, „Raporturile inspecției generale”, f. 12, raportul nr. 225 din 9 decembrie 1851.

Bărnuțiu, Ștefan Micle, Petre Suciu, nume de primă mărime în istoria școlilor din Moldova. Iar alimentarea cu elemente valoroase de dincolo de munți a continuat și după retragerea lui August Treboniu Laurian. În corespondența grupului Laurian, ca și în literatura de specialitate, explicațiile acestei „defecțiuni ardelenești" survenită la Iași trimit, în principal, la un conflict lăuntric al lui Bărnuțiu cu Laurian. Cel dintâi, puțin mai vârstnic decât al doilea, important lider al revoluției din Transilvania, nu ar fi putut accepta poziția de „subordonat" în fața unui inspector general deosebit de autoritar. „El era umbrit la Iași", nota Papiu Ilarian despre Bărnuțiu, pe care-l vedea plin de gelozie față de influența pe care Laurian și chiar Papiu Ilarian o avea printre elevi. Cel căruia i-ar fi plăcut „a fi adorat de toți" se arătase circumspect față de discreția lui Papiu Ilarian cu privire la *Istoria* pe care acesta nu o difuzase la Iași[124].

Nu este exclus ca, la un moment dat, Bărnuțiu să fi considerat că Laurian controlează toată influența în mediul scolastic, și să ia în calcul pericolul marginalizării. Pe de altă parte, Bărnuțiu însuși sosise la Iași ca simplu profesor, chemat de viitorul său adversar, așadar își asumase această poziție. În 1854, Laurian îl invitase pe „fratele Bărnuțiu" să vină în Moldova, dacă mai este dornic să intre în „trebile școlastice", întâi pentru a preda filosofia, apoi, peste unul-doi ani, ca „profesor de legi și de sciințele politice"[125]. Respectul pe care Laurian îl avea față de colegul său se demonstrează și prin aceea că, în perioada călătoriei sale în Europa din 1855, l-a lăsat pe Bărnuțiu ca locotenent de inspector general.

În primăvara-vara anului 1857, ceva s-a întâmplat în relația celor doi, iar Bărnuțiu a început să se îndepărteze de grup. Neavând alternativă, apelăm tot la informațiile din corespondența grupului Laurian, cu prudența necesară recursului la aceste surse. Încercând să găsească și să interpreteze semnele timpurii ale rebeliunii din septembrie 1857, Papiu Ilarian amintea în *Polemica violentă* că Bărnuțiu nu mai participa de ceva vreme la lucrările Consiliului Școlar, refuza semnarea condicii și respectarea programei; erau gesturi de frondă, menite să-l provoace pe Laurian la o confruntare, consideră autorul[126].

Teza că cei trei transilvăneni, și mai cu seamă Bărnuțiu, ar fi fost abil manipulați de intriganții antiunioniști[127] este departe de a ne convinge. O infirmă

[124] Iosif Pervain, Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 98-99, scrisoarea de la Berlin către Iosif Hodoș, 12 octombrie 1859. Nu putem judeca aici până unde mergea „gelozia" lui Bărnuțiu, dar o altă epistolă a acestuia din Iași, 15 august 1857, către S. Balint, ni-l arată revoltat de intenția lui Papiu Ilarian de a călători peste munți, de unde „să ridice documentele naționali" care se aflau păstrate la Balint. Bărnuțiu considera periculoasă și nepotrivită inițiativa, argumentând că „acele documente nu sânt proprietatea d-lui Papiu, nici a mea […], ci sânt proprietate națională". Vezi Enea Hodoș, *op. cit.*, p. 59, scrisoarea nr. 48.

[125] *Simeon Bărnuțiu (1808-1864). Schiță biografică – ideile și lucrările lui*, în „Amicul familiei", anul XIV, nr. 2, 15 ianuarie 1890. Aici este redată și scrisoarea din 6/18 septembrie 1854, în care Laurian îl invita pe Bărnuțiu la Iași, din care am citat mai sus. Autorul anonim al articolului amintea și că Bărnuțiu a ales postul de la Iași în locul unei „dregătorii austriace", o funcție pregătită pentru el la Ministerul de Culte. Oarecum previzibil, articolul nu conține vreo referire la episodul tulburărilor de la Iași, din 1857-1858.

[126] *Polemica violentă*, p. 63.

[127] Mihai Cojocariu, *„Răscoala" („revoluția") elevilor din Iași*, p. 90-91.

chiar realitățile mediului academic al acelor vremuri, în care ardeleanul a jucat un rol de primă mărime. Nu ni se explică mecanismele prin care un spirit superior precum Bărnuțiu putea fi manevrat, dacă nu păcălit de-a dreptul, de „țiganul de Istrate” (termen din corespondența vremii), de labilul, fanariotul Vogoride sau de „bătrânul” Asachi, deși ideea unei intrigi concepute de binomul Gheorghe Asachi – Nicolae Istrati cu binecuvântarea caimacamului ocupă, cum am arătat, un loc central în *Polemica violentă*. Era Bărnuțiu un „nărod”, „infam” și „ticălos”, la fel precum secunzii ardeleanului în această afacere, Suciu și Micle, descrişi de Laurian însuși ca „nebunul de Suciu” și „prostul de Mezei”[128]? Ne îndoim puternic.

Spre a corecta unele afirmații controversate din literatura istorică, care constituiau argumente în anumite demonstrații, ținem să precizăm că profesorii contestatari erau departe de a constitui cele mai slabe elemente ale învățământul moldav, cum se afirmă la tot pasul (lesne de înțeles motivul), în corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian și a lui August Treboniu Laurian. Jigniți constant, în chipul cel mai grosier în acele epistole, ei au fost reduși, trimiși în derizoriu, parte din convingeri ideologice, parte din necunoaștere, și de autorii din urmă, preocupați să urmeze fidel linia transmisă de corespondența amintită, în loc să cerceteze, să se întrebe, să se îndoiască, să treacă, așadar, prin stările specifice investigației istorice. Probabil că era mai simplu, în acest fel, să explici că în plasa intrigilor politice ar fi căzut nu dascălii inteligenți și temeinic pregătiți, de renume, ci „belferimea”, un termen de origine germană cu unele conotații peiorative, folosit mai târziu și la Junimea, adică „dăscălimea nărăvită la leafă multă și muncă puțină”, profesori care ar fi studiat doar în țară, la Academia Mihăileană și nu ar fi beneficiat de o instrucție temeinică, în universități apusene[129].

Firește că printre nemulțumiți se găseau și asemenea personaje modeste intelectual (dascălii de la școlile din suburbii, de la care nu se aștepta mare lucru), sătule însă de șfichiuirile lui Laurian; știm puține lucruri concrete despre acești profesori, dovadă, într-adevăr, a importanței lor reduse în istoria școlară. Dar mare parte dintre presupușii troglodiți erau, de fapt, profesori de mare valoare, care au construit, după puterile lor, școala acelor vremuri. Să trecem peste cei trei ardeleni, se știe, bine instruiți în străinătate (Bărnuțiu, Suciu, Micle), pentru a-i aminti pe Anton Velini, un pionier în pedagogia timpului său, trimis la 1834 la Universitatea din Viena ca bursier al statului, director al Școlii Preparandale din 1855, apoi Dimitrie Pop (Popovici), bursier în Orașul Luminii și bun profesor de franceză la Academia Mihăileană (ambii, harnici autori de manuale), sau Zaharia Columb (ardelean ca origine!), celebru filolog în lumea academică ieșeană (la un moment dat și în siajul Junimii), cu studii în străinătate, profesor de latină la Liceul din Iași, pe care îl va sluji peste ani ca director. Celui din urmă, profesor cu adevărat emblematic, A. D. Xenopol îi făcea, peste decenii, o frumoasă caracterizare, arătându-și mulțumirea pentru învățătura primită: „fire

[128] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 185, scrisoarea XLIV din Iași, 3 octombrie 1857.
[129] Mihai Cojocariu, *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași*, p. 90.

aspră și întunecată, dar foarte cunoscător în materia lui și unul din oamenii cei mai drepți și mai exacți ce am întâlnit în viață". Avea și de ce să-i fie recunoscător sobrului ardelean, întrucât, notează Xenopol, „la Columb am învățat foarte bine latinește, ceea ce mi-a fost apoi de mare ajutor în studiile mele de drept roman la Universitatea din Berlin, unde chiar fui obligat să trec teza și examenul oral de doctorat în limba latină"[130]. Universitarul ieșean avea cuvinte de mulțumire și la adresa altui dascăl din grupul contestatar de la 1857, pe care-l cunoscuse îndeaproape în timpul cât a învățat la Trei Ierarhi: „În acea școală avui fericirea de a încăpea pe mânile unui eminent profesor, Ioan A. Darzeu, om cu cunoștințe întinse și robul datoriei și al exactității"[131]. Informația există în literatură, așadar, este suficient să o înțelegem și să o acceptăm.

Chiar și mai tinerii Gheorghe Apostoleanu și Teodor Veisa urmaseră studii juridice în străinătate, de unde s-au întors cu grade academice, remarcându-se apoi ca profesori ai Facultății de Drept din Iași și juriști de mare forță. Primul a ocupat funcția de președinte al Curții de Apel din Iași, numit chiar ministru ad-interim la Justiție în primăvara lui 1860. Cel din urmă, care avea să preia funcția de inspector general al școlilor (ales de profesori!) după demisia lui Laurian, abia tradusese și publicase în anul conflictului scolastic Constituția, legea electorală și cea a organizării judecătorești a Belgiei (a și fost toată viața un admirator al sistemului juridic belgian), lucrare fundamentală în activitatea Comisiei Centrale de la Focșani, iar în 1859 avea să publice un excelent curs de drept civil. Departe, din nou, de acuzațiile vitriolante din corespondența grupului Laurian și de recentele denaturări, voluntare sau nu.

Într-o altă ordine de idei, amestecul din afară, al Rusiei și, în egală măsură al Austriei, în chestiunea școlilor, pare să aibă o bază de susținere logică și documentară. Se știe că Rusia își lua în serios rolul de gardian, acționând permanent împotriva curentelor revoluționare. Însuși domnitorul Grigore Al. Ghica ar fi primit reproșuri pentru că numise în fruntea școlilor „pe un atare om revoluționar și periculos", dar i-ar fi luat apărarea lui Laurian în fața acuzațiilor consulului general rus de la București, după cum povestește un anonim (probabil Ioan Rațiu), vodă argumentând că inspectorul

> [...] nu e nici revoluționar, nici periculos pentru principate, ci mai mult amic al lor, bătându-se în contra ungurilor, ca și ei (rușii) și fiind cel mai mare apărător al cauzei Austriei, și venind și aici cu concesiunea guvernului austriac[132].

Devine interesantă afirmația privind atașamentul lui Laurian față de cauza Austriei (și permisiunea primită de la Viena), mai ales dacă o legăm de relatările lui Victor Place asupra tulburărilor scolastice de la Iași, care îl consideră pe Laurian a fi în solda consulului Austriei la Iași, Gödel:

---

[130] A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, tomul IV, *Junimea*, București, Institutul de arte grafice Bucovina, 1933, p. 375.

[131] *Ibidem*, p. 374.

[132] Enea Hodoș, *op. cit.*, p. 36-37, scrisoarea 21 din Viena, 24 decembrie 1852, către Iosif Hodoș.

> Voilà l'Académie ou plutôt le seul collège de la Moldavie en complète désorganisation; hier les élèves l'ont touts quitté et précédemment tous les professeurs ont donné leur démission. Tout cela vient d'un certain Laurian de Transylvanie, imposé comme directeur[133] par l'Autriche et soutenu par Mr Gödel auquel il sera l'espion. Comme il s'agit d'un autrichien, contre lequel il y a des sujets de plainte fondés, le sentiment national a pris fait couse les élèves et les professeurs; cette affaire peut prendre des proportions inquiétantes, sourtout en présence de la déconsidération où est tombé le gouvernement[134].

Referirea la sentimentul național, care i-ar fi unit pe elevi și profesori împotriva lui Laurian, pare deconcertantă la prima vedere; dar nu ar trebui să citim destăinuirile lui Place în contextul ideatic de astăzi, ci în cel dinainte de 1859, în care, pentru mare parte a „opiniei publice”, patria era Moldova, de unde și o anumită concurență, dacă nu chiar confruntare ideologică între cei care promovau ideea „românismului” și apărătorii „moldovenismului”. Nici vorbă despre o lipsă de raționalitate a „franțuzului”, cum nota unul dintre autori[135], ci, mai degrabă, avem de-a face cu o opinie, adevărată sau ba, întâlnită și la alți contemporani, așadar departe de a fi unică, șocantă. Exista tentația de a simplifica lucrurile în epocă (dar și după aceea, după înclinația ideologică a autorului) și de a-i privi pe ardelenii care treceau munții drept posibili agenți austrieci, iar pe basarabeni, drept posibili agenți ai Rusiei. Uneori, acuzațiile puteau fi confirmate (cel mai probabil, nu și în acesta). Să luăm în calcul și aprecierea ardelenilor față de rolul luminilor și al civilizației împrăștiate de Curtea de la Viena, precum și tradiționalul atașament al alumnilor școlilor și universităților străine față de orașul și cultura în care și-au desăvârșit studiile, pentru a înțelege mecanismele care puteau asigura funcționarea filierelor de informații și/sau de influență.

Nu în ultimul rând, exista o suspiciune atât la Iași, cât și la București, la adresa unitilor, și temerea, la care se referea însuși George Barițiu, că Austria „lucrează” tocmai prin uniți la ocuparea „pe vecie” a Principatelor și la germanizarea lor[136]. Altminteri, principele Nicolae Suțu se referea la apropierea *de facto* a programului, gesturilor și acțiunilor inspectorului general Laurian de interesele Austriei și la încercările acestuia, în luptă cu slavonismul, de a modifica limba și de a imprima ideii de națiune un sens mai larg decât puteau accepta la acea vreme o parte dintre moldoveni:

---

[133] Al școlilor, nu al Academiei. Este vorba despre o remanență terminologică de pe vremea lui Gheorghe Asachi, care ocupase poziția de referendar și de director al școalelor. Această din urmă funcție apare în dreptul lui Laurian în afara textelor oficiale. Vezi, bunăoară, scrisoarea 21 din Viena, 24 decembrie 1852, amintită anterior (*ibidem*, p. 36-37).

[134] Victor Place către Ed. Thouvenel, Iași, 31 ianuarie/12 februarie 1858, *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VI, *Corespondență diplomatică franceză (1856-1859)*, ediție de Grigore Chiriță, Valentina Costake, Emilia Poștăriță, București, f.e., 1980, p. 120-121. Place îl amintește pe Laurian ca „director”, dar nu al Academiei, cum s-ar putea înțelege, ci al școalelor, denumire care circula în unele medii, încă de pe vremea lui Gheorghe Asachi.

[135] Mihai Cojocariu, *„Răscoala” („revoluția”) elevilor din Iași*, p. 87.

[136] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. X, p. 50, scrisoarea lui Barițiu din Brașov, 27 decembrie 1855, către Timotei Cipariu.

> Savant distins în felul său [Laurian] dar care, neinteresându-se de supravegherea generală a învățământului, nu se gândea să-l conducă decât printr-un sistem de propagandă sistematică, ce nu era rusesc sau panslavist și cu atât mai puțin moldovean, după părerea mea, dar care sub numele atrăgător de *românism* tindea să servească pur și simplu politicii austriece. Cel puțin așa l-am considerat când mi l-a dat să-l pun în practică [...]. S-a străduit, e adevărat, să inspire oroare față de panslavism, dar în loc a introdus elementul transilvănean curat. Prin extinderea naționalității române, incompatibilă cu condițiile politice în care se afla țara, el a înghițit și șters naționalitatea moldoveană [...][137].

Dincolo de debandada din mediul scolastic al capitalei, de funcționarea în regim de avarie, cu suplinitori, a școlilor ieșene în timpul conflictului, răscoala interniștilor, care nu a fost îndreptată neapărat împotriva lui Laurian, a avut și cauze mai prozaice, trecute într-un plan secund în actele oficiale și în literatură, precum condițiile proaste de cazare și igienă, hrana insuficientă și de slabă calitate, în fond probleme tradiționale ale internatelor din Principate, neajunsuri care, câteodată, explodau în revolte de scurtă durată[138]. Tot „tradițional", exista practica deturnării din sumele alocate hranei elevilor interni, în avantajul economului, al bucătarilor, sau al directorului așezământului. În cazul de față, directorul Departamentului (N. Burchi) l-a avertizat pe Vogoride asupra acestor practici necinstite, dincolo de litera *Așăzământului* școlar, în raportul său din 27 ianuarie 1858. El acuza imoralitatea ocupării de către Laurian a câtorva încăperi ale Academiei, în condițiile în care elevii erau cazați în spații insuficiente (dar la care inspectorul renunțase între timp, la cererea Departamentului), dar și hrănirea „altor persoane" din alimentele destinate internilor, aluzie la August Treboniu Laurian și grupul său[139]. Iar dacă rapoartele oficiale relatau aceste lucruri, cu

[137] *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 209. Să menționăm că principele a fost acuzat, în epocă și după aceea, că ar fi dorit, alături de Gheorghe Asachi, să „desnaționalizeze școalele" (imputări la cald, oarecum exagerate și lăsate neexplicate de istoricii și literații care le-au preluat prea ușor), motiv pentru care s-a simțit dator a-și lămuri viziunea și politicile școlare, în presă. Lucrurile sunt însă prea complicate pentru fi dezvoltate aici.

[138] Vezi, spre exemplu, revoltele interniștilor din 1862, în Leonidas Rados, *Forging the Modern Intellectual Elite: Andrei Vizanti as a Student in Iași and Madrid*, în Andrei Cușco, Flavius Solomon, Konrad Clewing (eds.), *Migration and Population Politics during War(time) and Peace(time). Central and Eastren Europe from the Dawn of Modernity to the Twentith Century*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, p. 109-145 (aici p. 113).

[139] AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, „Comisia rânduită pentru cercetarea neorânduielilor iscate la Colegiul gimnazial de către elevii acelui institut", f. 13-17, raportul din 27 ianuarie 1858. Burchi făcea referire și la alte aspecte controversate ale mandatului de inspector general al lui Laurian, precum trecerea elevilor într-o clasă superioară fără aprobarea Departamentului, pentru a lungi inutil, scrie el, cursul învățăturilor spre paguba financiară a statului, apoi suma de 13.000 de lei, contravaloarea unor tipărituri pentru care Laurian nu adusese chitanță, sau reparațiile nereușite dar costisitoare, la clădirile școlare. La final așeza practica ținerii neocupate a catedrelor importante, în avantajul pecuniar al câtorva profesori care aveau astfel norme și salarii sporite, dar în detrimentul elevilor. Acuzația este fundamentată, dar credem că Laurian nu a avut neapărat motivații financiare, ci prefera pentru acele catedre ardeleni pe care urma să-i aducă de peste munți.

atât mai lesne este de înțeles că elevii observau, zi după zi, aceste derapaje și aveau să le amendeze, la momentul potrivit. „Gazeta Transilvaniei” nota, la aproape o lună de la evenimente (întârziere firească), faptul că „mișcarea urâtă” a școlarilor din Iași s-ar trage „din nemulțumirea cu nutremântul, încălzirea și tractarea”. Așa cum era și normal, autorul știrii condamna în termeni duri (ca toată lumea, de altfel, indiferent de „partida dăscălească” pe care o simpatiza) excesele „desfrânatei tinerimi”[140].

Conflictul scolastic de la Iași a scos la lumină și părți neplăcute din imaginea pe care ardelenii o construiseră, artificial sau nu, fraților de la est de Carpați. Mai degrabă cu rele, decât cu bune, într-o tonalitate din care nu lipsesc mila, disprețul superior, repulsia, reprezentarea aceasta se deslușește, când în corpul corespondenței protagoniștilor, când printre rânduri. Firește că cei dintâi care primeau vulgarele epitete frățești erau tocmai profesorii care cutezaseră să îl confrunte pe Laurian, un apostol al luminării și al națiunii, și pe locotenenții acestuia. Cel din urmă mulțumea divinității că „au scăpat școalele de astfeli de ființe vile”, urându-le, creștinește, o soartă pe măsura faptei lor („așează-se în fundul întunericului”)[141]. Iar pe atunci încă spera că lucrurile vor reveni la vechea matcă, și că își va putea continua, într-un fel, programul său.

Mai vehement era tânărul său aghiotant, Alexandru Papiu Ilarian, care, după demisia din 26 ianuarie 1858, arată limpede că se săturase de Iași, de Moldova și de foștii colegi care nu reușiseră să citească în inspector, omul pe care-l vedea el: „Profesorii moldoveni, toți charlatanii, ura pe Laurian”[142]. Generalizarea arată, pe de o parte, că ura sa împotriva dascălilor contestatari s-a extins asupra întregii societăți de acolo, iar, pe de altă parte, că renunțase să spere, că nu mai vedea în Moldova (cel puțin la acea dată) un crâmpei din țara la care visa, ci o considera o zonă între tărâmuri, un spațiu al nimănui, un „Eldorado al tuturor perduților din lume”, ai cărei locuitori acționează dincolo de orice închipuire, „cu o cutezare nerușinată, numai în Iași obicinuită”[143]. Așa că își sfătuia apropiații din Ardeal să uite de Moldova și de ofertele de angajare în sistemul de învățământ aflat „în criză nesfârșită” și populat cu personaje noroioase și intrigante (care ajunseseră să se certe între ele, precum Zaharia Columb și Simion Bărnuțiu), orientându-și atenția spre București, *centru* de care se legau, după 1860, speranțele politice și culturale ale transilvănenilor, în ciuda faptului că la Iași se găseau mai lesne locuri vacante, inclusiv catedre la facultăți. Concluzia venea singură: „mai bine la București profesor de școale normale, decât la Iași orișice”[144].

---

[140] „Gazeta Transilvaniei”, nr. 16, din 23 februarie 1858, p. 63.

[141] *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 188-189, scrisoarea lui Laurian către Bărnuțiu, din Iași, 26 decembrie 1857.

[142] Iosif Pervain și Ioan Chindriș [editori], *op. cit.*, p. 99, scrisoarea XXXVIII din Berlin, 21 octombrie 1859, către Iosif Hodoș.

[143] *Polemica violentă*, p. 78 și 74.

[144] Iosif Pervain și Ioan Chindriș [editori], *op. cit.,* p. 102, scrisoarea XLI din Berlin, 3 februarie 1860, către Iosif Hodoș, care cocheta cu ideea obținerii unei poziții didactice bine remunerate în Moldova.

Fireşte că experienţa ultimului an petrecut la Iaşi a lăsat urme adânci în imaginarul, în conştiinţa grupului din jurul inspectorului general. Stabiliţi ei înşişi la Bucureşti, unde aveau să ocupe poziţii importante în învăţământul superior şi în administraţia sistemului de educaţie, August Treboniu Laurian şi Alexandru Papiu Ilarian[145] au purtat cu ei resentimente şi au răspândit în capitala Principatelor o imagine mai degrabă nefavorabilă mediului scolastic şi cultivat al Iaşului şi al Moldovei. Într-un fel, cu oarecare dreptate, întrucât bunele lor intenţii, de care nu trebuie să ne îndoim, au căzut pradă nu doar defectelor de relaţionare ale lui Laurian, exceselor sale de comportament, ci şi unui anume spirit al locului, ceva mai conservator, mai circumspect cu schimbările radicale.

Norme de editare

Documentele publicate în aceste *Anexe*, în număr de 62, au fost selectate din trei dosare, cuprinzând peste 600 de file, aparţinând fondului „Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice Moldova 1804-1862" (dosarele 14/1857, 32/1858, 35/1858), de la Arhivele Naţionale din Iaşi. În general, aceste acte se află într-o stare precară de conservare, dar pot fi, totuşi, consultate, cu precauţiile care se impun. Originalele sunt scrise pe hârtie albă, de calitate, uneori şi copiile, în vreme ce conceptele sunt aşternute pe hârtie subţire, de culoare albastră.

Dimensiunea textelor variază, de la unele foarte scurte, de doar câteva rânduri, până la altele care se întind pe mai multe file, adesea intercalate de alte documente. Toate au fost scrise în alfabet de tranziţie, de mâini diferite, de unde variaţiile destul de mari în redarea caracterelor, lucru care îngreunează, de multe ori, lectura. Este locul să mulţumim pentru ajutorul colegial acordat de Mihai Amăriuţei în desluşirea câtorva cuvinte aproape indescifrabile sau greu lizibile.

În anii '50 ai secolului XIX, limba însăşi era departe de a se fi stabilizat, aşa încât, printre alte particularităţi, întâlnim şi redarea unor sunete cu diferite caractere. Nu mai vorbim de inconsecvenţa scrierii unor cuvinte, chiar în cadrul aceluiaşi document: „aşezământ", bunăoară, apare notat şi ca „aşăzământ", „aşezămănt", „aşăzămănt". Nu de puţine ori, cu deosebire sunetele f, r, s, t sunt redate diferit chiar în interiorul aceluiaşi cuvânt, uneori cu caractere chirilice, alteori latine.

Câteva precizări tehnice cu privire la modificările (minimale) aduse textului original:

[145] În 1859, Papiu Ilarian a fondat o revistă de specialitate intitulată „Instrucţiunea Publică", pe care o dorea un organ de popularizare a măsurilor luate de autorităţile din educaţie sau al proiectelor din acest domeniu. Nu întâmplător, Laurian era prezent între paginile publicaţiei atât ca important membru al Eforiei Instrucţiunii Publice, cât şi ca latinist. În chiar primul număr, acesta se pronunţa pentru stabilitatea sistemului de învăţământ, notând că nimic nu este mai nociv decât „deasa schimbare de sistemă" şi că „încă mai periculoasă este deasa schimbare de profesori" (A.T.L., *Despre organisarea instrucţiunii publice*, în „Instrucţiunea Publică", nr. 1, noiembrie 1859, p. 1 şi 2). Să fi vorbit din proprie experienţă, câtă vreme el însuşi modificase programa în Moldova, înlocuindu-i pe unii dascăli ai locului?

– am modificat semnele de punctuație, pentru a le pune în acord cu cerințele de astăzi, acolo unde poziționarea lor originală ar fi modificat sensul frazelor;

– am renunțat la „u” final, acolo unde acesta nu avea valoare fonetică, și la dublarea consoanelor („ss”, „ff” etc.);

– am redat „ó” cu „oa” (oameni, scoale ș.a.) și „cs” („Ecselenție”) prin „x” („Exelenție”).

În general, am evitat să modernizăm limba documentelor, căutând să păstrăm particularitățile graiului moldovenesc din acele vremuri în care limba și regulile de scriere s-au aflat într-o neostenită prefacere. Suntem conștienți că lucrul acesta necesită un plus de atenție și îngreunează lectura, dar credem că întâlnirea naturală cu limba epocii merită acest efort. Actele sunt ordonate cronologic, de la 1 la 62, fiecare precedat de un rezumat, indicând la final provenienta acestora (fond, dosar, filă) și tipul (original, copie, concept). Înaintea textului propriu-zis al fiecărui document am așezat datele referitoare la înregistrarea oficială și rezoluțiile notate de funcționarii competenți.

ANEXE

1. 1857 septembrie 8, Iași. *Raport al Consiliului Școlar adresat Departamentului Cultului și Instrucției Publice, referitor la rezultatele mulțumitoare ale examenelor de sfârșit de an de la gimnaziu și de la facultăți, în ciuda măsurilor nefaste aplicate de fostul director al Departamentului, Gheorghe Asachi.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3415
Intrat la 25 sept 1857

[Rezoluție]
25 sept 1857
S[ecția]: I
Urmează rezoluția însămnată tot astăzi pe alt raport a Consiliului sub No 117 din 8 sept.
D[ulcescu]

Onorabilului Depart. al Cultului și al Învățăturei Publice
Consiliul Scolariu

Raport

Consiliul acesta, însărcinat prin of[ția] Depart. nr 3722 a asista la esaminile Gimnasiului și ale facultăților, a rămas deplin mulțămit cu resultatul lor.

Consiliul nu poate îndestul să laude diligenţa şi bunele aplicări ale studenţilor, cari avuseră nenorocirea de a fi turburaţi în cursul învăţăturilor prin fatalele măsuri ale fostului director al Departamentului, postelnicului Gheorghie Asachi, care după ce introduse un număr de băieţi fără calităţile cerute în internatul gimnasial, după ce vărâse intrigi în scoale prin ticăloasele sale de instrumente, nu se ruşină a turbura internatul gimnasial prin poliţia capitalei, a introduce nişte adunături de ignoranţi şi de intriganţi supt nume de profesori în Academie, şi apoi a o închide în mijlocul semestrului. Dară mulţumită Domnului că după ce se restabili ordinea prin reintrarea profesorilor legiuiţi, tinerimea se puse cu tot zelul la învăţătură şi dede cele mai vii dovezi de capacitate şi de adevărată iubire către cultura morală şi intelectuală.

Cu toate acestea, Consiliul nu poate şi nu voieşte a nega că influinţa acelor triste lucrări ar fi rămas cu totul fără efect în clasele gimnasiale inferioare, căci un număr însemnat de elevi s-au arătat mediocri la esamen. Însă Consiliul sperează că această scădere se va îndrepta pe anul viitoriu, şi Consiliul nu va lipsi a recomanda profesorilor îndoită priveghiare şi strictă ţinere la învăţătură, însoţită de o repetită esaminare, pentru ca să agiungă a facilita progresul şi acelora cari se văd a fi rămas până acum, înapoi.

O impresiune neplăcută au făcut asupra studenţilor şi a profesorilor împregiurarea, că la esamine nu s-a arătat deloc domnul ministru al învăţăturei publice. Dară cu atăta mai vie mulţămire au produs în toţi venirea Escelenţiei Sale a Prinţului Caimacam dimpreună cu domnii miniştrii şi notabilităţile ţerei la ceremonia împărţirei premiilor. Darurile făcute de Escelenţia Sa elevilor binemeritaţi atăt de la facultăţi căt şi de la gimnasiu, au încuragiat cu deosebire tinerimea, simţind aceasta că se află bărbaţi în ţiară cari ştiu să preţuească talentele şi zelul la învăţătură. În căt Consiliul poate să giudece în genere, acest simţ de preţuire n-a lipsit a se arăta în peptul tuturor celor ce au luat parte la acea adunare frumoasă şi de mare însemnătate pentru aşezămintele publice.

Consiliul, în interesul învăţăturei publice, aduce la cunoştinţa Onorabilului Departament, fără reservă aceste împregiurări, cari se vor trece în analele scoalelor pentru ca să servească de învăţătură viitorimei.

Pe lăngă acest raport, se alătură clasificăciunea studenţilor din clasele gimnasiale, tipărită.

Laurian
Giuşcă
Papiu
Alboteanu

No 111
Iaşi, 8 septemvrie 1857

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 3, original.

2. 1857 septembrie 8, Iași. *Raport al Consiliului Școlar adresat Departamentului Cultului și Instrucției Publice, referitor la rezultatele slabe la învățătură ale elevelor de la Școala Centrală de Fete, datorate incompetenței directoarei. Rezoluția Departamentului menționează excesele și expresiile deplasate ale raportului și se decide să întocmească, la rândul său, un raport către caimacam, la care să atașeze și plângerile profesorilor împotriva inspectorului Laurian.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3413
Intrată la 24 sept. 1857

[Rezoluție]
S[ecția]: I
Raportul de față cuprinzând espresii triviale și disbrăcate de buna cuviință, dar învinovățirea pusă asupra d-sale directriței, deși în unele priviri pot a fi drepte, totuși înșirate oficial într-un chip cu totul necumpănit, aruncă pată și ocară asupra zisului Institut și îl pot discredita în opiniea publică; sub această priviri, să va ave în videre și raportul acesta la facerea raportului către Ex. Sa Caimacamul, după rezoluțiune însămnată pe suplica d-sale profesorului Velini din 12 sept. și pe acea a unui număr de 17 profesori din 18 a aceeași luni.
D[ulcescu]

Onoratului Departament al Cultului și al Instrucț. Publice
Consiliul Scolariu

Raport

Consiliul acesta însărcinat prin oficiul Onorat Departament Nr. 3722 a asistat la esamenile Institutului Central de Fete, au avut ocasiune a se informa atăt despre starea învățăturei, căt și despre starea morală și disciplinară a acestui institut.

În privința învățăturei, Consiliul trebuie să mărturisească cu părere de reu că aceasta a remas foarte înapoi în comparație cu ceea ce se dovedia în anii trecuți, și din unele obiecte, precum din Istorie, Geografie și din Elementele științelor naturale, elevele n-au știut mai nimică, eară din celelalte prea puțin. Consiliul cu toate acestea, pentru ca să nu descurajeze pre eleve, s-au ferit de a le pune note rele, cu atăta mai vârtos, că ele nu sânt vinovate pentru neștiința lor. Afară de acestea, Consiliul a văzut că un însemnat numer de eleve bune înscrise la începutul anului scolastic, lipsesc cu totul din institut.

Mai departe, Consiliul înformăndu-se despre starea morală și disciplinară a institutului, a făcut cele mai triste descoperiri și trebuie să mărturisească că acest frumos așezământ se află în completă desorganisare. În fruntea acestui institut se află astăzi o persoană lipsită de toate calitățile necesare unei asemene

chiemări și cu totul în contra §§ 168, 170-176 ai *Așezământului* scolariu. Femeea aceasta din cele dintăi zile ale întrării sale în acest institut, s-a certat înaintea elevelor cu fosta guvernantă a institutului și a fost causa ieșirei acestei din urmă din institut; după puține zile s-au sfădit cu fostul director, care după întroducerea ei ocupa postul de profesor și de inspector al casei, așa încăt și acesta a fost nevoit a părăsi institutul. După ieșirea acestor persoane, din causa reutăței directriței, s-au mai depărtat patru profesori și maiestra de musică. Dintre subguvernante, cele mai multe au fost silite să părăsească casa. Un mare numer de eleve s-au depărtat sau au fost nevoite a ieși din internat. În cele remase s-au respăndit spiritul discordiei și al intrigei, ele n-au văzut, în tot cursul anului, decăt scene de fapte proaste săvărșite de directrița lor.

Persoana aceasta destituită de simțul bunei-cuviințe, ba chiar și de simplele lumini ale minței celei sănătoase, prin măsurile ei cele nechibzuite, a stricat numele cel bun al acestui așezemânt, și în loc de cultura inimei cu care era datoare, a inspirat în eleve spiritul dihoniei, minciuna și ipocrisia. Despuiată de cunoștințele necesare spre guvernarea unui asemene institut, lipsită și de cunoștința limbei naționale, apoi condusă de unu spirit maliţios, femeia aceasta n-a făcut în cursul acestui an, decăt a turburat acest institut, destinat a educa fiicele patrioților în nevinovăție, în frica lui Dumnezeu și a le înzăstra cu cunoștințele trebuitoare lor în viața practică.

Dacă preste acestea defecte pipăite mai comparăm bugetul anului curent, cu al anilor trecuți, vedem că cheltuielele de acum sunt îndoite în comparație cu ale anilor precedenți, și resultatul este mai puțin decăt nulla, este unu purces pre un drum cu totul greșit.

Consiliul, aducănd aceste împregiurări triste la cunoștința Onorabilului Departament, nu poate să nu-și esprime a sa vie durere pentru starea în care a agiuns institutul prin nechibzuita alegere ce s-a făcut de o persoană cu totul necorespunzătoare postului ce ocupă astăzi, și Consiliul crede că guvernul, pătrunzându-se asemene despre scăzemântul în care se află acest institut, nu va lipsi a lua măsuri spre a-l pune în starea cuvenită, înlăturând peatra scandalei și prin restabilirea lui pre basele legilor enunțiate prin §§ 26, 27, 28-36 și §§ 168-178 ai *Așezemântului* scolariu îl va reduce la adevărata sa menire.

Laurian
Giușcă
Papiu
Alboteanu

No 115
Iași, 1857 septemvre 8

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 2 și 12, original.

3. 1857 septembrie 8, Iași. *Raport al Consiliului Școlar adresat Departamentului Cultului și Instrucției Publice, referitor la indisciplina elevilor Vidrașcu, Mavrodin, Petrescu și Hasnășul, propunând eliminarea lor din internat. Originea acestor defecțiuni este aflată de Consiliu tot în aceleași măsuri nepotrivite, luate anterior de Gheorghe Asachi. Departamentul sesizează, consternat, excesul de autoritate și de limbaj, fără precedent, al Consiliului Școlar și hotărăște să intervină.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului şi al Instrucției Publice No. 3414
Intrat la 25 sept. 1857

[Rezoluție]
25 sept. 1857
S[ecția]: I

Văzând că din raportul de față și acel cu No 111 din 8 sept. că Sfatul Scolar în necomplectul său, să constituează de sine din subaltern în autoritate superioară, și califiază oarecare lucrări de mai-nainte de nelegiuiri și barbarii; văzându-să că funcționarii Depart. să denumesc de periculoși și să cere a fi depărtați; că persoanele căror Guvernul li-au încredințat osăbite posturi profesorale, să proclamă de cei mai netrebnici, o adunătură de ignoranți și intriganți, iar dritul de supremație a Depart. să denumește de aroganță; apoi să vor ave în vedere și acele raporturi la facerea anaforalei, după rezoluțiele însămnate pe suplica dsale profesorului Velini din 12 sept. și pe suplica unui număr de 17 profesori din 18 a aceeși luni, prin care să tânguiesc asupra dsale inspectorului scoalelor.

[D]ulcescu

Onoratului Departament al Cultului și al Instruc. Publice
Consiliul Scolariu

Raport

În urmarea necuviințelor ce au comis elevii Nicolau Vidrașcu, Gheorghie Mavrodin, Constantin Petrescu și Gheorghie Hasnășu, Consiliul precum a arătat în raporturile sale No 84 și 85 a decretat ca toți patru acești elevi să se scoată din internat pentru purtările lor cele rele. Onoratul Departament în adresa sa cu No 4473 se unește cu socotința Consiliului în cât pentru depărtarea din internat a elevilor Nicolau Vidrașcu, Gheorghie Mavrodin, Constantin Petrescu iar în cât pentru elevul Hasnășul, luând în considerațiune etatea lui în care a putut să fie sedus de alții, să remână la socotința Consiliului dacă este să se depărteze sau ba. Tot în această adresă, Onoratul Departament își esprimă via sa părere de rău, văzând că într-un așezământ public de creșterea tinerimei se petrec niște așa grele necuviințe, aflând că prin acestea s-ar vădi mai întâi de toate lipsa unei strânse privegheri și o îngăduire prea mare elevilor pentru ieșirea lor nepotrivită din internat; și cere a se chibzui de îndată și a se propune din partea Consiliului

cele mai potrivite măsuri ce ar trebui a se întroduce pentru ferire pre viitoriu a necuviinţelor de acest soi în internat.

La acestea, Consiliul îşi ia libertate de a respunde cu tot respectul, şi mai întăi în căt pentru Hasnăşu, Consiliul remâne pre lăngă hotărirea sa de mai ’nainte, că nu poate remâne în internat.

Eară încăt pentru causa principală a necuviinţelor celor întru adevăr demne de plăns ce au urmat în acest internat, precum şi pentru chipul de a împedeca asemene necuviinţe pre viitoriu, Consiliul îşi ţine de a sa strânsă datorinţă a face următoarele observaciuni:

Nu în lipsa unei stricte privegheri, precum pre bine trebuie să ştie Onor. Departamentu, nici în lipsa regulelor disciplinarie, nici în o prea multă indulgenţă în aplicarea aceloraşi, trebuie să se cerce adevărata causă a acelor necuviinţe, ci cu totul aiurea. Cu durere se vede constrâns Consiliul întru apărarea onoarei scoalelor naţionale a revoca în memoria Onor. Departament acea epocă de tristă aducere aminte când întrase în Departament Postelnicul Gheorghie Asachi. Cu năvălirea lui asupra scoalelor naţionale, începu a se furişa prin internat spiritul cel reu. De 5 ani de la reorganisarea scoalelor încoace nu se tămplase până atunci nici o necuviinţă mai de însemnat. Atunci mai întăi cutezară vreo căţiva elevi înspiraţi din afară, precum este dovedit, a se scula asupra unui pedagog; mai era croite şi alte necuviinţe de acest gen, când Consiliul Scolariu în urmarea mai multor nelegiuiri ale Departamentului, află cu cale de a se retrage. Urmară după aceea barbariile comise în internat, de care se minună toată ţeara şi ocuparea posturilor profesoreşti de către oamenii cei mai netrebnici. După ce se alungă această adunătură de oameni ce usurpa posturile scolastice, şi se întoarseră la locurile lor profesorii cei legiuiţi, singuri era îngrigiaţi dacă vor putea să susţină disciplina internatului în urmarea acelor triste evenimente care putea să aibă cea mai stricăcioasă influinţă asupra fragedei tinerimi. Mulţemită înţelepciunei şi privegherii cei consciinţioase a diregătorielor scolastice şi vrednicieі profesorilor, ordinea legală şi disciplina de mai ’nainte se restabiliră preste aşteptare. Acei elevi cari se credea a fi uitat toată disciplina academică, se părea acum a fi mai riguroşi observatori ai regulelor internatului. Nici nu se comise vreo nechibzuinţă până la cele arătate în raporturile sus citate.

Originea acestora se trage tot de atunci. Departamentul de atunci îşi arogase dreptul de a pune pedagogi; şi vina necuviinţelor urmate acum, cade asupra pedagogilor ce remaseră în internat de pe timpul postelnicului Asachi, pre cari de abie acum a fost în stare Consiliul de a-i lipsi din posturile la care, şi cu nevrednicie şi afară de calea legii apucaseră, şi cari totdeauna se arătară mai plecaţi acelor inspirăciuni periculoase de din afară, decăt ordinei internatului. Iaca fontâna şi causa acelor necuviinţe.

Drept ce măsurile cele mai potrivite spre a pune capet necuviinţelor pre viitoriu este de o parte păzirea cu scumpătate a Aşezemântului, de alta depărtarea oamenilor celor dovediţi de periculoşi pentru instituciunea publică atăt din lăuntrul Departamentului căt şi din lăuntrul acestui internat. Consiliul din

partea sa, nu va lipsi a face tot ce-i este iertat după lege, pentru ajungerea acestui scop.

Laurian
Papiu
Giușcă
Alboteanu

No 117
Iași, 1857 Septemv. 8

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 4 și 8, original.

4. 1857 septembrie 12, Iași. *Plângerea lui Anton Velini adresată Departamentului Cultului și Instrucției Publice cu privire la excesele și comportamentul abuziv al inspectorului general al școlilor, August Treboniu Laurian. Departamentul decide să alcătuiască un raport către caimacam.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3412
Intrată la 24 sept 1857

[Rezoluție]
S[ecția] I
Prin raport să va supune Ex. Sale Prințului Caimacam urmare d-sale inspectorul scoalelor
D[ulcescu]

Onor. Depart. al Cultului și al Instrucției Publice

Doctorul comis Anton Velini, directorul Scoalei Preparandale

Este cunoscut Onorab. Depart. că înainte de doi ani luându-se în considerare serviciile mele în țară de 16 ani prin al său Decret cu No 7144 și prin actul supt No 6112 al r[ă]p[o]s[at] Caimacam fiind rânduit și recunoscut de Director și profesor la Scoala Preparandală din Trei Ierarhi. Modul cum am servit și servesc în această din urmă funcție este cunoscut Onorab. Depart. și nu cred să fie neplăcut, după mulțemirea ce mi-au arătat toate persoanele de care s-au vizitat acest institut. Cu părere de rău și pe neașteptate mi-a fost însă de a vedea că acea mulțămire arătată mie mai de multe ori precum zisei, să mă aducă în tristă poziție de a fi astăzi atăcat personal în modul cel mai incorect, de cătră dlui inspectorul general al scoalelor în ființa și a cătorva persoane și chiar în odaia de scoală unde ca director mă aflu cu șederea și cu serviciul. Fără a privi dlui că pe lângă postul ce ocup, posedes și ranguri științifice și civile, a cutezat fără cea mai mică cauză binecuvântată, după mai multe espresii foarte insultătoare, de a

rădica și chiar bastonul asupră-mi cu cuvintele încă, că când va mai veni altădată va pune și în aplicație acele amenințări făcute mie de dlui și la care cas numai cumpătul, răbdarea mea și speranța că prin înțelepciunea cărmuirei voi căpăta o dreaptă satisfacție, m-au ținut în adâncă tăcere și au ferit un esces, ce ar fi fost defăimătoriu pentru corpul profesoral.

Pe temeiul că legile țerii nu îngăduie a atăca persoana pe persoană și încă mai puțin pe persoane cu ranguri, eu rog pe Onorab. Depart. să binevoiască a-mi face pentru acest atac, prin drumul legal, cuvenita satisfacție.

Dr. A. Velini

No 68
1857 sept. 12

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 1, original.

5. 1857 septembrie 18, Iași. *Plângerea adresată Departamentului Cultului și Instrucției Publice de către un număr de 17 profesori din capitala Moldovei, în care se reclamă purtarea abuzivă a inspectorului general August Treboniu Laurian. Amenințând cu demisia colectivă, profesorii solicită îndepărtarea acestuia. Prin rezoluție, Departamentul decide înaintarea cazului la caimacam.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 1033
Intrată la 25 sept. 1857

[Rezoluție]
25 sept.
S[ecția] I

Fiindcă au lăsată aste tănguiri asupra d-sale inspectorului, s-au mai adaos și această de față prin raport cătră Ex. Sa Prințul Caimacam i să va supune [la] cunoștință și această tănguire a dlor sale profesorilor, alăturându-să și chiar suplica în original.

D[ulcescu]

Onorab. Departament al Cultului și al Instrucției Publice

Corpul profesoral

Sânta datorie ce avem cătră educațiunea tinerimei și cătră progresul ei în știință și în moralitate, nu iartă ca se mai tăcem purtările domnului A. T. Laurian, care le-au desfășurat ca Inspector al Școalelor de la venirea sa în Moldova și le desfășură până în ziua de astăzi.

Căci adecă tot cursul funcționărei domnului Laurian ca Inspector al școalelor acestei țeri e o persecutare, o maltratare și o ingiuriare continuă a profesorilor

atât pământeni, cât și nepamânteni, așa încât doară nu este nici un profesor în căpitală care să nu fi fost ingiuriat, desprețuit și desonorat de dlui în școală seau în esamen, cu sentență nemeritată sau numai după arbitriul d-sale, că și datoriea carea și-o face înblând din școală în școală, nu o face cu blândețele cuvenite unui inspector școlastic și cerute de natura muselor, ci așa încât purtarea d-sale mai mult îmfățoșază pe un sergent de poliție al colegilor sei seau pe un profos[1] pe care-l uresc toți, și de care se tem toți, decât pe inspectorul școalelor Moldovei, pe un Laurian care a cutrierat toată anticitatea și toți scriitorii contimpurani din cari ar fi putut învăța cum că sufletul științei este amoarea, și care ar fi nimerit-o mult mai bine, când ar fi dat esemplu, cum că e mai frumoasă unirea talentului și învățăturei cu modestia și cu respectarea colegilor sei, decât cu terorisarea și desprețiuirea lor.

Această purtare a dlui Laurian a avut triste urmări; căci aceea a produs o ură și o nemulțămire universală, încât mai mulți profesori zeloși și amici ai literaturei naționale, s-au lăsat de profesură cu o nespusă daună a concordiei frățăști, fără de care educațiunea și literatura noastră națională nu poate face nici un progres în împregiurările de față; s-au lăsat și de Consiliul Școlariu, căci d. Laurian fiind învățat a vede și în membrii Consiliului ca și în profesori numai creaturele și sclavii sei, s-a purtat și să poartă în Consiliu ca un dictator, care să conduce mai bucuros de ambițiunea dominațiunei preste colegii sei, și de inspirațiunile unor suflori, decât de consiliul celorlalți membri mai înțelept însă de multe ori, contrariu arbitriului d-sale.

Nemulțămirile, certele continue și partizile produse prin asemene purtări ale d. inspector Laurian, între profesori și studenți au avut și au influință rea și în moralitatea tinerimei școlastice căci aceasta crește în școale cu sentimente de desprețiu cătră desprețiuitoriu seau despre desprețiuiți, seau către amândoi, cu sentimente de partidă și de discordie în loc să crească cu sentimente nobile de respect cătră învățătorii și educatorii lor, și de amoare frățască între sine.

Așa d. inspector Laurian, micșurând onoarea profesorilor, fără de carea nici unul nu poate funcționa cu succesu dorit, a adus pe subscrișii la trista necesitate de a se înfățioșa înaintea O. Depart. și a declăra că, dacă d. inspector Laurian nu să va depărta din postul de inspector, atunci subscrișii vor fi nevoiți a se retrage din posturile lor, care nu le mai pot ținea cu onoarea micșorată și periclitată pe tot minutul din partea lăudatului inspector, rezervându-și dreptul de a reclama la timp pentru serviţiul lor făcut învăţăturilor.

Gheorghie Ionescu Iconomu, profesor de religia Gimnasiu
Dr. A. Velini, director și prof. la Scoala Preparandală
N. Măcărescu, prof. clasa a III-a din Trei-Ierarși
Z. Columb, prof. de limba latină și germană în Gimnasiu
Antoniu Parteni Antoninu, prof. de desemn și caligrafie la Gimnasiu
I. Poenariu, profesor de religie și aritmetică la Scoala Centrală de Fete
N. Turculeț, prof. la Scoala din Tataraș
P. Suciu, doctor și profesor de legi
T. Săvescu, profes. Scoalei de Sărărie

D. Haralamb, prof. Scoa. din Târgușor
I. A. Darzeu, prof. clas IV-a din Trei-Ierarși
Dr. Simeon Bărnuțiu, profesoriu de filosofie și de legi
I. Stavrath, prof. clasei II-a primară din Trei Ierarhi
C. Stefan Micle, profesor de fisică
M. Gheorghiu, profesor la Scoala Centrală de Fete
D. Pop, profesor de limba franțeză în Gimnasiu
Dr. Apostoleanu, profesor de legi

1857. Septemvrie 18
Iași

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 14 și 19, original.

[1] Profesorul.

6. 1857 septembrie 25, Iași. *Raportul înaintat de șeful secției I din Departamentul Cultului și Instrucției Publice, prin care caimacamul Nicolae Vogoride este informat asupra exceselor Consiliului Școlar și a tendinței acestuia de a-și subordona Departamentul. Sunt invocate drept argumente chiar rapoartele Consiliului Școlar și petiția profesorilor. Prin rezoluție, caimacamul desemnează o comisie specială și cere o rezolvare rapidă.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3421
Intrată la 26 sept. 1857

[Rezoluție]
Pe lângă cazurile arătate prin această anafora urmând și tânguire în parte și colectivă a dlor sale profesorilor, asupra dsale inspectorului scoalelor; apoi pentru cercetarea acestor din urmă, să va numi cu ofisuri o comisie alcătuită din dlor boieri Vornici: Grigorie Cuza, Costachi Negri, Mihail Kogălniceanu, Anastasie Panu și C. Hurmuzaki, cari cercetând cu integritate și nepărtinirea ce îi caracterizază împregiurările ce au putut motiva asămine tânguire; resultatul ce-l vor descoperi să mi-l aducă la cunoștință întru cât mai cu grăbire.
N. Costachi Vogoridi.

25 septemvrie 1857

S[ecția] I Spre întocmai urmare.
D[ulcescu]

Exelenză

De mai mult timp și în felurite ocazii, s-au observat cu vie părere de rău, că Sfatul Scolariu redus astăzi la un numer numai de patru membri, în relațiile

sale zilnice ce este urmat a ave cu Depart. pe drum oficial, s-au uitat până la aceea de a cuprinde în raporturile sale espresii cu totul nepotrivite și cu tot mai mult decât acerv[1]; încât Depart., ca autoritate superioară, s-a văzut nevoit a-l chema la buna orânduealǎ fără însă a lipsi să întrebuințeză considerația cea mai completă în scop numai de a menține buna înțelegere și armonia ce trebuie să prezideză în toate ramurile de administrație.

Însă părerea de rău și indignația Depart. au agiuns în așa mare grad, văzând că Sfatul Scolariu tot în necompletul său, rău interpretând măsura de moderație de care Depart. s-a ținut cu statornicie, au venit până de a abuza de această moderație, întrebuințând în raporturile sale un stil plin de ostilitate, niște espresii decât cele de mai nainte, cu mult mai puțin demne de un Sfat scolariu și pogorându-să până la personalități care ori după ce împregiurare nu pot să aibă loc[2] pe calea oficială.

Spre mai buna lămurire a Exelenției Voastre, Depart. afară de altele, să mărginește numai a Vă cita:

1. Raporturile No 111 și 117 prin care Consiliul în necomplectul său, constituindu-să de sine din subaltern, în superior, califiază oarecare lucruri de mai nainte a Depart. de *nelegiuiri* și *barbarii*; funcționerii Depart. să denumesc *periculoși* și cere a fi *depărtați*. Persoanele cărora guvernul li-au încredințat osăbite posturi profesorale să proclamă de cei mai *netrebnici*, o adunătură de *ignoranți și intriganți*; iar dritul de supremație a Depart. să denumește de *aroganță*.

2. Raportul tot a Consiliului No 115 în care prin espresii triviale și desbrăcate de cuviință să aruncă învinovățiri asupra directriței de astăzi a Scoalei Centrale de Fete, care deși drept în unele priviri, totuși, înșirate oficial cu multă necumpănire, aruncă o pată și ocară asupra zisului Institut, și-l discreditează în opinia publică.

Cărmuirea de astăzi a Depart., însuflețită de moderație și nepărtinire, este departe a sprijini lucrările urmate sub unii din cărmuitorii trecuți. Ele în multe priviri au putut să fie abătute; țiind însă pe cât la moderație, pe atâta la legalitate și buna ordine, este iarăși departe de a aproba espresiile Consiliului triviale în feliul lor, arogante și pline de atacuri în contra a însuși acelor ce astăzi sânt colegii domnilor din Consiliu. Cărmuirea de astăzi a Depart., însuflețită de spiritul cel mai pacinic și aprețuind în totul cunoștințele domnului inspector, nu poate totuși a trece în tăcere convingerea în care a venit, că numai o purtare tot de feliul acesta a ds. inspectorului, a adus după sine silita retragere a mai multor profesori ce fiecare în ramul lor a lucrat pentru scoale; precum domnii *Lăzărescu, Codrescu, Guste, Cobălcescu, Ionescu, Kinezu, Apostoleanu*, și alții, pe carii o prigonire sistematică ce până astăzi tot încă să vede, asupra mai multor profesori pământeni, s-au nevoit a să retrage; încât deși statul a cheltuit sumă însămnătoare cu ținerea numiților la învățătură aice și în străinătate, înadins în scop de a ave profesori pământeni, s-a văzut în urmă la stricta necesitate de a chema profesori streini și a-i ține cu mai multă cheltuială, în vreme când afară de numiții, chiar aici în țară se găsesc barbați ce în toate privirile sânt demni a preda osăbite ramuri de știință și dintre carii, unuia dle Veisa, încredințându-i-să catedra drep-

tului civil, domnul inspectorul deşi avea oficia Depart., s-au opus în chipul cel mai formal de a-l primi în Consiliu.

Cărmuirea de astăzi a Depart. nu ţine nicicum a învinui pe dlui inspectorul şi despre unele abateri din *Aşezământ*, pentru care păstrează dovezi, din contra, ţiindu-să de urmare unor din cărmuitorii de mai nainte, carii în privirea cunoştinţelor d-sale, i-au trecut mai multe cu viderea, ar fi păzit aceeşi demarşă[3], precum au şi tăcut până acum despre cele trecute şi de faţă; însă având în privire:

1. Suplica ce s-a primit din partea dumisale directorului de Institutul Preparandal, doctorul de filosofie comis Anton Velini, prin care să tângueşte asupra d-sale inspectorului, că chiar în odaea sa din scoală, de faţă cu persoane streine, după mai multe espresii foarte atăcătoare a venit în măsură a-l ameninţa chiar cu bastonul, prin cuvinte că mai viind altădată va pune şi în aplicaţie ace ameninţare; şi,

2. Având în privire suplica acum primită de la un număr de 17 profs. de facultăţi, osăbite obiecte colegiale şi de la scoalele primare prin care să tânguiesc tot asupra d. inspect. pentru dispreţul, desonoare şi injuriile cu care i-au tratat şi-i trătiază în scoale sau în esamen, declară că dacă d-sale d. inspect. nu să va înlătura de la postu acesta, numiţii vor veni în nevoie a să demisiona din posturile lor.

Depart., deşi cu vie părere de rău, însă pe temeiul Art. 98 din Aşăzământul scolariu, nu poate decât a aduce despre toate aceste la cunoştinţa Exelen. Voastre, cu alăturare în original şi a suplicei profesorilor, rugându-vă să binevoiţi a da hotărâre ce veţi găsi de cuviinţă.

Al Exelenziei Voastre, supus serv,
Dulcescu

Secţia I
No 5875
1857 Septemv. 25 zile

Şef Secţia I,
Gh. Melidon

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 13 şi 20, original.

---

[1] Acerb.
[2] Ilizibil.
[3] Pornire.

7. 1857 septembrie 25, Iaşi. *Caimacamul desemnează o comisie alcătuită din Grigore Cuza, Costachi Negri, Mihail Kogălniceanu, Costachi Hurmuzaki, Anastasie Panu, pentru a cerceta plângerea lui Anton Velini şi plângerea celor 17 profesori împotriva inspectorului general al şcoalelor.*

Caimacamiea Principatului Moldovei

Sub No 5889: dl. vor. Grigorie Cuza
No. 5890: Costachi Negri
No. 5891: Mihail Kogălniceanu
No. 5892: Costachi Hurmuzaki
No. 5894: Anastasi Panu

1857 sept. 25

Departamentul de Cult și Instrucție supuind și prin raportul No. 5875 tănguirea în parte a unuia din profesori, a dlui comisul doctor Anton Velini pentru atacul ce a suferit de la dlui inspectorul scoalelor, precum și tănguirea colectivă ce a primit de la un număr de șeptesprezece profesori de deosebite științe cu arătarea că nu mai pot funcționa sub inspecția dle aga Treboniu Laurian. Eu, în dorința de a cunoaște cu lămurire adevărata stare a lucrurilor și în îngrijerea ce am a vide buna armonie predominând în ramul importent al învățăturei publice, nu am putut face o mai nimerită alegere, decât a vă însărcina pe d-stră ca, în unire și cu dlor boierii să binevoiți a cerceta cu integritatea și nepărtinirea ce vă caracterizază, împregiurările ce au putut motiva tănguirea dlor sale profesorilor, și rezultatul ce veți descoperi, sănteți poftit a mi-l aduce la cunoștință întru cât mai cu grăbire.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 15, original.

8. 1857 septembrie 26, Iași. *Adresa trimisă membrilor comisiei numite de caimacam pentru cercetarea celor semnalate prin raportul Departamentului Cultului și Instrucției Publice nr. 5875 din 25 septembrie 1857.*

La dlor boierii:
No 5911 Vorn. Costachi Hurmuzaki
No 5912 Vorn. Grigori Cuza
No 5913 Vorn. Costachi Negri
No 5914 Vorn. Mihail Kogălniceanu
No 5915 Vorn. Anastasi Panu

857 sept. 26

Ofisul Ex. Sale Prinț Caimacam No..., Depart. acesta de Cult și Instrucție cu onoare vi le comunică odată cu aceasta împreună și copie de pe raportul No 68 dle doc. Anton Velini, Direct. Inst. Preparandal și de pe suplica colectivă a șeptesprezece profesori pentru a vă sluji de lămurire în lucrările la care sunteți poftiți prin ofisul citat mai sus.

La cei întăi patru.

În adăogire că la comisie după dislegările Ex. Sa P. Caimacam urmează a face parte și D. boieriul vorn. Anastasie Panu, însărcinat prin ofisul No...

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 16, concept.

9. 1857 septembrie 26, Iași. *Retragerea colectivă a 17 profesori din Iași, atât moldoveni, cât și ardeleni, adusă la cunoștința caimacamului Vogoride. Profesorii condamnă comportamentul deplasat al inspectorului Laurian, contestă comisia desemnată pentru cercetarea cazului și refuză orice asumare a răspunderii pentru situația creată. Totodată, ei își rezervă dreptul de a reveni la posturi după îndepărtarea lui Laurian.*

Escelență

Subscrișii, profesorii și parte membri ai Consiliului scolariu, nemaiputând suferi înjuriile domnului inspectoriu al scoalelor A. T. Laurian, despre care numai în zilele trecute a dat o probă nouă în persoana domnului director doctorul Anton Velini, au fost siliți a face arătare Onorab. Departament al Cultului și al Învățăturei Publice, cum că ei nu mai pot funcționa supt inspecțiunea numitului inspectoriu, și cum că sânt mai gata a se retrage din posturile lor decât a fi espuși necontenit la injuriile d-sale Laurian.

Acum, înțelegând subscrișii, cum că s-ar fi denumit de către Escelenza Vostră o comisiune în urma acelei arătări a lor, ca și cum ei ar fi rădicat vre-un proces de înjurie în contra numitului inspector: subscrișii pentru apărarea persoanelor și a drepturilor lor declară înaintea Escelenziei Voastre, cum că ei nu au rădicat nici un proces de injurie în contra numitului inspectoriu, nici nu vor să rădice, ci numai au arătat cum că onoarea lor, vătămată și amenințată pe tot minutul de dănsul, nu-i eartă că să mai funcționeze în posturile lor, prin urmare neavând subscrișii nici un proces cu nimene, nici nu poate să aibă loc vreo comisiune în urma arătărei lor.

Drept aceea, subscrișii profesorii și membrii ai Consiliului scolariu înoindu-și și înaintea Escelenței Voastre declarațiunea făcută înaintea Onoratului Departament:

1. Se apără în contra tuturor injuriilor și a pagubilor lor cari ar pute să li se întâmple din vreo procedură în contra lor;

2. Resping de la sine toată responsabilitatea pentru tristele urmări care ar pute să se nască în privința scoalelor din retragerea lor;

3. Se retrag din posturile lor reservându-și însă dreptul de a întra iarăși în foncțiunile respective îndată ce va fi asigurată onoarea profesorilor, ca să nu fie nevoiți a părăsi scoalele și a fugi chiar de inspectorul lor care ar trebui să fie un model de tot feliul de virtuți.

Ai Escelenziei Voastre plecați servi

I. Poenariu, profesor de religie și aritmetică la Scoala Centrală de Fete

Z. Columb, profesor de limba latină și germană în Gimnasiu

Dr. Simeon Bărnuțiu, profesor de filosofia și de legi, membru al Consiliului Scolariu

C. Stefan Micle, profesor de științele naturale și în Colegiu

Gheorghie Ionescu Iconomu, profesor de religie la Gimnasiu

P. Suciu, dr. și profesor de legi și membru al Consiliului Scolariu

Dr. Apostoleanu, profesor de legi și membru Consiliului Scolar
T. Săvescu, prof. de Scoala de Sărărie
M. Gheorghiu, profesor de științele natur. și istorie la Scoala Centrală de Fete
I. Stavrath, prof. în clas II-a primară din Trei Ierarhi
Dr. A. Velini, director și prof. la Scoala Prepar.
I. A. Darzeu, profesor la clasa IV-a primară la Trei Ierarși
D. Pop, profesor de limba franceză în Colegiu
Parteni, prof. de caligrafie și desemn în Gimnasu
N. Turculeț, profesor primariu la Tătăraș
N. Măcărescu, profesor la clasa a III de la Trei Ierarhi
D. Haralamb, prof. Scoalei din Târgușor
Iași
1857 septemvrie 26

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 22 și 37, original. În colțul din stânga sus, apare scris cu creionul „copie”, dar actul este original, având semnăturile petiționarilor.

10. 1857 septembrie 27, Iași. *Cei 17 profesori se adresează Departamentului Cultului și Instrucției Publice, anunțând retragerea lor din posturile ocupate. Actul este înaintat mai apoi caimacamului, pentru a lua o decizie.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 1046
Intrată la 27 sept. 1857

[Rezoluție]
27 sept.
S[ecția] I
Grabnic să va supune aceasta pe lângă anafora Exe. Sale Prințului Caimacam, spre hotărâre.
Dulcescu

Onorat. Departament al Cultului și al Instrucției Publice

Corpul Profesoral

În urmarea declarațiunei din 18 ale lunei curente făcute înaintea onor. Departament, subscrișii au declarat și înaintea Escelenției Sale Domnului Caimacam cum că ei nu mai pot funcționa sub inspecțiunea d. Laurian, precum se vede din hărtia ce profesorii o comunică aice și onorat. Departament încunoștiințându-l că ei s-au retras din posturile lor respective, deci dară onorat. Depart. să binevoiască a lua măsurile cuviincioase în privința scoalelor.

1857 septemv. 27

I. Poenariu, profesor de religie și aritmetică la Scoala Centrală de Fete
Z. Columb, profesor de limba latină și germană în Gimnasiu
M. Gheorghiu, prof. de științele nat. și istorie la Scoala Centrală de Fete
I. A. Darzeu, profesor clasei IV-a primare de la Trei-Ierarși
T. Savescu, prof. de Scoala de Sărărie
I. Stavrath, prof. cl. II-a primară din Trei Ierarhi
N. Turculeț, prof. primariu la Tătăraș
Parteni, prof. de caligr. și desemn în Gimnasiu
Gheorghie Ionescu Iconomu, profesor de religie în Gimnasiu
N. Măcărescu, prof. la clasa a III-a primară din Trei-Ierarși
Dr. Simeon Bărnuțiu, profes. de filosofie, de legi, membru al Consiliului Scolariu
Dr. Apostoleanu, profesor de legi, membru Consiliului Scolar
D. Haralamb, prof. Scoalei din Târgușor
Dr. A. Velini, director și prof. la Scoala Prepar.
P. Suciu, dr. și profesor de legi și membru al Consiliului Scolariu
C. Stefan Micle, profesor de științele naturale în Colegiu
D. Pop, profesor de limba franceză în Colegiu

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 21, original.

11. 1857 septembrie 27, Iași. *Departamentul Cultului și Instrucției Publice îl înștiințează pe caimacam cu privire la retragerea celor 17 profesori și solicită o decizie.*

Escelență

Astăzi înfățoșându-se unii din profesori cu alăturata în original suplică acoperită de un număr de șaptesprezece subscrieri, și prin care declară acestui Depart. de Cult și Instrucție că în urmarea celor ce au arătat mai înainte Depart. și a suplicei ce au supus chear Exelenției Voastre, numiții se demisionează din funcțiile de profesor, și unde astăzi au și contenit ocupațiile lor respective, nemai-putând funcționa sub inspecțiea d.s. aga Laurian. Departamentul, după datorie, se grăbește cu tot respectul a aduce despre aceasta la cunoștința Exilenției Voastre, ca în privirea arătatei împregiurări, ce amenință struncinarea imediată a cursului învățăturilor, să binevoiți a da hotărârea ce veți socoti de cuviință.

Al Exilenției Voastre
Prea plecat serv,
Dulcescu

Secsiea I-ia
No 5940
1857 Sept. 27 zile

Șef. S., Gh. Melidon

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 24, original.

12. 1857 septembrie 28, Iași. *Directoarea Școlii Centrale de Fete aduce la cunoștința Departamentului Cultului și Instrucției Publice absențele profesorilor Poenariu și Gheorghiu, solicitând grabnice măsuri.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3047
Intrată la 7 octvr. 1857

[Rezoluție]
5 oct. 1857
Secsiea I
Spre știință, fiind rânduită comisie pentru regularisire în acest obiect.
N. Burchi

Onorat Depart. de Cult și Instrucție Publice
Direcția Scoalei de Fete

Raport

Astăzi în 28 a curentei, profesorul de religie S[finția].S[a] părintele Poinariu, și profesorul de istorie și geografie dlui Gheorghiu Mihail nu au venit nicicum la orele de lecții; așa astăzi clasele acestor obiecte au rămas suspendate. O asămine împregiurare cu onoare să aduce la cunoștință, rugând pe Onorat. Dep. să binevoiască a lua cu grăbire măsurile ce va socoti de cuviință, pentru a nu să struncina cursul învățăturilor.

No 39
École Centrale

La Direction,
Elisa Barbe

Le 28/9/57

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 26, original.

13. 1857 septembrie 30, Iași. *Consiliul Școlar anunță Departamentul Cultului și Instrucției Publice că unii profesori lipsesc de la ore, dar că orele sunt suplinite de alți profesori și de pedagogi. Prin rezoluția aplicată după porunca verbală a caimacamului, Departamentul le cere profesorilor demisionați să revină la ore până la soluționarea speței.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3046
Intrată la 7 octvr. 1857

[Rezoluție]
7 oct. 857
Secsiea I
Din porunca verbală a E.S. P. Caimacam se va face cunoscut d. profesori că până la rezultatul lucrărilor comisiei rânduite pentru cercetarea arătărilor

făcute prin suplica din 18 sept. și până la deslegarea definitivă ce se va da asupra acelor lucrări, dlor să continueze cu frecventarea claselor respective, pentru a nu veni Depart. în măsură de a repeta ordinile sale.

N. Burchi

Onorabilului Depart. al Cultului și al Învățăturei Publice
Consiliul Scolariu

Raport

Sămbătă dimineața, în 28 septemvrie, s-a observat că unii dintre profesori lipsesc de la scoalele din capitală, din causă necunoscută Consiliului pre drumul oficial. Consiliul după datoria sa § 108 îndată a luat măsurile cuvenite de a se suplini catedrele respective, parte prin ceilalți profesori, parte prin pedagogii repetitori cari și au calitățile cerute de ale lor îndatoriri conform § 135 al *Așezământului* scolariu, și sânt și îndatorați a suplini pre profesori după § 137 al aceluiași *Așezământ*. Astăzi toate scoalele sânt în cea mai bună ordine și cursurile de învățătură urmează în toată regula. Drept care se aduce la cunoștința Onorabilului Departament.

Laurian
Giușcă
Alboteanu
Papiu
Metaxa
Stoica

No 129
Iași, 30 septemvrie 1857

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 28, original.

14. 1857 septembrie 28, Iași. *Adresa semnată de Ioan Lohan, catihetul Școlii de Fete de la Podu-Lung, prin care acesta aduce la cunoștința Departamentului retragerea sa, nemulțumit de excesele inspectorului A. T. Laurian, precizând că urmează exemplul celor 17 profesori demisionari.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 1088
Intrată la 7 octvr. 1857

[Rezoluție]
5 oct. 1857
Secsiea I
Spre știință, fiind rânduită comisie în acest obiect.
N. Burchi

Onorat. Depart. al Cult și al Instr. Publice

Iconomul Ioan Lohan, catihet al Scoalei Filiale de Fete de pe Podul-Lung

Subscrisul astăzi înformându-se că un numer de șeptesprezece profesori s-au demisionat din posturile lor, în privință că nu mai pot funcționa sub inspecția d. A. T. Laurian pe rezonul că totdeauna au fost înjuriați; deci și însumi fiind îngiuriat și atacat în onoare atăt prin cele suferite de colegii mei, căt și în persoană, prin urmare sub un asemine sistem a d. Laurian nemaiputând și însumi funcționa, plecat aduc la cunoștința Onorat. Departament să binevoească a regula cele cuviincioase în luarea măsurilor pentru postul meu; și totodată prin aceasta îmi rezervez dreptul că, cănd colegii mei se vor chiema la îndatoririle lor sau inspecția, unei alte persoane ce Ocărmuirea va rănduí în locul numitului Laurian, să fiu recunoscut și eu pentru îndatorirea ce am purtat.

I. Lohan Iconomul

Anul 1857 sept. 28

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 27, original.

15. 1857 octombrie 1, Iași. *Teodor Veisa reclamă faptul că nu a fost primit în Consiliul Școlar, în pofida ordinului emis de Departament, motiv pentru care își anunță demisia din postul de profesor de drept, renunțând și la calitatea de membru al Consiliului. Departamentul solicită Secției I lămuriri suplimentare; un referat este redactat în aceeași zi, confirmând cele scrise de Teodor Veisa, cu mențiunea că, totuși, acesta nu figurează în buget ca profesor.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 1058
Intrată la 1 octv. 1857

[Rezoluție]
1 octomvriu
Secția I-ia va refera de împrejurări.
N. Burchi

Onorabilului Ministeriu a Cultului

Prin domnescul Decret din anul trecut cu No 208, am fost numit profesor la Facultatea de Legi a Principatului. În calitatea me de profesor și în puterea § 106 din Regl. scolastic am avut drit de a lua parte la seanțele Consiliului Scolar, și Ministeriul Cultului prin adresa lui cu No... mi-a recunoscut acest drit și a înștiințat despre aceasta pe Consiliu. Însă d. inspectorul A. Tr. Laurian, cu tot dritul conferat mie prin domnescul decret și § 106 din Regl. scolastic, în

contra şi a ordinului acestui Ministeriu s-a refusat a mă primi în Consiliu, fără a da rezonul unui aşa refuz.

Din o asămine urmare, nemaiputând rămâne sub inspectoria d-sale Laurian ca profesor, plecat rog pe Onorabilul Ministeriu ca să mă considereze de azi înainte ca demisionat din funcţia mia de profesor de legi şi membru a Consiliului Scolar.

Teodor Veisa

1857 octomvrie 1

Referat Secţia I[1]

1857 oct. 1

Spre îndestularea rezoluţiei însemnate pe demisia de faţă, cu onoare se referează că prin anaforaoa No 2163 din mai 1856 s-a recomandat fostului Domn Grigori Ghica pe dlui licenţiatul Teodor Veisa pentru a fi numit profesor la catedra procedurei şi a dreptului civil, cu ocazia[2] programei redijate pentru complectarea Facultăţei Giuridice primite pe lângă raportul inspectorului No 36 din mai 856.

Această anafora căpătând înalta încuviinţare, s-a şi slobozit dlui Veisa ofis de numire, iar rânduirea sa s-a făcut cunoscută Consiliului prin ofisul No 2349 din acelaşi an. În aceasta se văd mărginite lucrările până în mart 1857 când la redeschiderea facultăţilor, dl. Veisa, prin adresa din 23 mart a cerut a fi recunoscut de profesor şi membru consiliului pe temeiu art. 106 lit. d din *Aşezemânt*, în care calitate s-au şi recunoscut de Depart. prin adresa 1888 din aceeaşi zi, iar Consiliului s-a făcut cunoscut despre aceasta prin ofisul No 1887.

Pe lângă aceste suplice nu lipseşte a aduce la cunoştinţă că dlui Veisa nu a figurat până acum prin budget ca profesor în activitate.

Şef Secsiei
Gh. Melidon

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 25, original.

[1] Referat pe verso.
[2] În original: ocazei.

16. 1857 octombrie 7, Iaşi. *Adresă către profesorii demisionari, prin care Departamentul le solicită revenirea de urgenţă la ore, până la soluţionarea cazului de către comisia specială.*

La dlor profesorii

Iconomul I. Poenariu, No 6089
Zahariea Columb, No 6090
Mihail Gheorghiu, No 6091

A. Darzău, No 6092
T. Savescu, No 6093
I. Stavrat, No 6094
N. Turculeț, No 6095
A. Parteni, No 6096
Iconom Gh. Ionescu, No 6097
N. Măcărescu, No 6098
Doctor Simeon Bărnuț, No 6099
Doctor A. Velini, No 6100
Doctor P. Suciu, No 6101
Stefan Micle, No 6102
D. Pop, No 6103
D. Haralamb, No 6104
Iconom I. Lohan, No 6105

857 octomvri 7

Din raportul Consiliului Scolar No 129 văzându-se că dta, încă de la 28 a contenitei luni septemvri, lipseşti de la îndatoririle catedrei ce-ți este încredințată, se face dle îndemnare potrivit verbalei dislegări a E.S.P. Caimacamul că până la rezultatul lucrărilor comisiei rânduite spre cercetarea arătărilor făcute prin suplica din 18 septemvrie şi până la dislegarea definitivă ce se va da asupra acelor lucrări, să continuați de îndată ocupațiile respective, pentru a nu se aduce struncinare învățăturilor şi perderea timpulu tinerimii, sperând Depart. că nu va fi la nevoie a repeta ordinile sale[1].

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 29 și 30, concept.

[1] Inițial, adresa conținea termeni mai fermi, dar s-a optat pentru o variantă conciliantă. Iată încheierea inițială: „Departamentul se va vide nevoit a vă impune/supune cazul prevăzut prin §§ 153 şi 154 din Reglement”. Lipseşte numele profesorului Apostoleanu, unul dintre semnatarii primei petiții colective din 18 septembrie 1857.

17. 1857 octombrie 9, Iași. *Petiție colectivă a 16 profesori din Iaşi adresată Departamentului, prin care refuză revenirea la catedră câtă vreme A. T. Laurian este menținut în funcția de inspector general al şcoalelor. Semnatarii fac apel la drepturile fundamentale ale omului, aşezându-le mai presus de avantajele pecuniare. Actul primeşte rezoluție de înaintare către caimacam.*

[Rezoluție]
Octomvri 17
Secțiea I-ea
Să va aduce prin anafora la cunoştința Ex. D. Caimacam spre hotărăre.
N. Burchi

Onoratului Departament al Averilor Bisericeşti şi al Învăţăturilor Publice

La ordinele Onoratului Departament din 7 octomvrie anul curgător, prin care ne îndeamnă ca până la rezultatul comisiei rânduite spre cercetarea arătărilor făcute prin suplica noastră [a] subscrişilor din 18 sept şi până la dezlegarea definitivă ce se va da asupra acelor lucrări, să continuăm îndată ocupaţiile respective de profesură, cu onoarea cuviincioasă răspundem, că de vreme ce purtările dlui inspector A. Tr. Laurian au agiuns a fi necompatibile cu onoarea şi demnitatea fiecărui profesor pătruns de sentimentul onoarei proprie şi de conştiinţa demnităţei sale personale şi a profesiei sale, aşa încât subscrişii au fost nevoiţi a se retrage din posturile lor şi a aduce acest trist raport al profesorilor cu inspectorul prezente la cunoştinţa acelui Onor. Departament, cât şi a Exelenţiei Sale Principelui Caimacam însuşi, apoi subscrişii răzămându-se pe dreptul fiecărui om şi amploiat de a-şi conserva onoarea nevătămată, şi cu datoria de a o apăra cu toate mijloacele drepte în contra oricărui pericol, sânt nevoiţi a-şi renoi declaraţia înaintea Onoratului Departament, că fiind încă în funcţie numitul inspector, şi subscrişilor nefiind iertat prin nici o lege morală a se face obiectul arbitrului şi răzbunărei unui individ pe care au avut triste ocaziuni de a-l cunoaşte ca pre un om ce nu se cunoaşte obligat a respecta pe colegii sei, cu atăta mai puţin cât să continueze ocupaţiile profesorale supt inspectorul prezente. Căci dacă nu e scutită din partea acestui inspector şi a Consiliului Scolar de acum nici autoritatea Onoratului Departament însuşi, care e superiorul lor, cum va fi scutită şi sigură onoarea şi autoritatea subordenaţilor şi colegilor lor!

Subscrişii n-au rădicat nici o acţie în contra inspectorului actual, deci dar în urma arătărei lor nici nu s-au putut rândui vreo comisie; ei au preferit a-şi sacrifica postul pentru ca să-şi sălveze onoarea: fie dar rezultatul comisiei cum va fi, subscrişii ştiu mai bine decât oricine ce au păţit cu inspectorul prezente şi ce au să păţească dacă ar mai întra în funcţie cu dânsul, şi de aceea aprețuindu-şi onoarea mai presus de toate foloasele pământeşti, mai presus chiar decât viaţa, sânt rezignaţi la toate nevoile, însă supt inspecţia d. Laurian nu mai pot funcţiona.

În urmă subscrişii provocându-se la declaraţiile făcute mai înainte onor. Departament şi Exelenţei Sale Principelui Caimacam, se apără în contra tuturor urmărilor neplăcute, care ar putea să vină asupra scoalelor şi a subscrişilor din purtările inspectorului Laurian.

1857, oct. 9
Iaşi

I. Poenariu, profesor
Dr. Simenon Bărnuţi, profesor
Z. Columb, prof.
M. Gheorghiu, prof.
Turculeţ
Gheorghie Iconomu Ionescu, profesor
N. Măcărescu, prof.

T. Savescu, profesoriu
D. Haralamb, prof.
I. Lohan Iconom, profesor
C. Stefan Micle, profesor
Dr. A. Velini, profesor
Dr. P. Suciu, profesor
I. Stavrath, prof.
I. A. Darzeu, prof.
Parteni, profesoriu[1]

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 40, original.

[1] Din listă lipsesc semnăturile profesorilor Apostoleanu și Pop, semnatari ai petiției colective din 18 septembrie 1857.

18. 1857 octombrie 17, Iași. *Proces-verbal al comisiei stabilite pentru cercetarea nemulțumirilor contra inspectorului general, A. T. Laurian, în care se decide, pe de o parte, invitarea părților în aceeași zi, acasă la Anastasie Panu, și, pe de alta, a cere Departamentului Cultului și Instrucției Publice toată documentația cazului.*

Jurnal

No 1

Anul 1857, octomvri în 17 zile, subscrișii însărcinați prin ofisurile Căimăcămiei sub No... cu cercetarea tânguirilor d. Velini, director Institutului Vasilian precum și a unui număr de profesori asupra dsale agăi Laurian, inspectorul general al scoalelor, întrunindu-să astăzi, a găsit de cuviință:

1. Ca prin Departamentul Cultului și Învățăturilor Publice să poftească atât pe dlui Laurian cât și pe jeluitori să se înfățoșeze la Comisie, compusă din subscrișii, care se va întruni la 18 ale curentei, la 5 oare sara, la casele dsale vorn. Anastasie Panu (fiind bolnav).

2. Ca să poftească pre numitul Departament să trimită la această comisie toate lucrările ce au motivat rânduirea Comisiei.

Grigore Cuza[1]
Kogălniceanu
C. Negri
Panu

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 67, original.

[1] Semnătură cu litere grecești.

19. 1857 octombrie 17, Iași. *Adresa Comisiei de cercetare către Departamentul Cultului și Instrucției Publice, cerând să fie anunțați profesorii și inspectorul Laurian asupra termenului primei înfățișări, dar și actele trebuitoare.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3720
Intrată la 18 oct. 1857

[Rezoluție]
octovri 18
Secția I-ia
Să faci cunoscut atăt dumis. d. Laurian[1] căt și dumnealor d. profesori, despre întrunirea Comisiei și începirea lucrărilor sale. Odată cu care să vor trimeti acelei Comisii și acta lucrărilor atingătoare de acest cas.
N. Burchi[2]

Onorabilului Departament al Cultului și al Învățăturilor Publice

Comisia rănduită prin ofisurile Căimăcămiei spre a cerceta tânguirile dsale dr. Velini, directorul Institutului Vasilian, precum a unui număr de profesori contra dsale agăi Laurian, inspectorul general al scoalelor, întrunindu-se atunci potrivit formatului închiat, are onoare de a pofti pre Onorabilul Departament ca să încunoștiințeze atât pe dlui Laurian, cât și pe jeluitori de a se înfățișa la Comisie, care se va aduna la d. vornic Anastasie Panu (fiind bolnav) și anume în 18 ale curentei la 5 oare sara.

Totodată, onorabilul Departament este poftit să împărtășască Comisiei toate lucrările ce au motivat rânduirea sa.

Grigore Cuza[3]
C. Negri
A. Panu
Kogălniceanu

No 2
17 octomvri 1857[4]

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 47, original.

---

[1] În textul rezoluției, după numele lui Laurian apare și calitatea „Inspectorul general", dar este tăiat.

[2] În partea de jos a filei apare și numărul 6396, în scopul unei identificări rapide de către funcționari.

[3] Semnătură cu litere grecești.

[4] O copie a acestei adrese, care poartă nr. 2, se află la f. 68. Fiind vorba de aceeași scriitură, copia este făcută chiar la Comisie, nu la Departament.

20. 1857 octombrie 18, Iași. *Adresa Departamentului Cultului și Instrucției Publice către caimacam, prin care se aduce la cunoștință refuzul profesorilor de a reveni la catedră, în ciuda circularelor emise în acest sens. Caimacamul Vogoride decide, prin rezoluție, suspendarea temporară a inspectorului general Laurian și înlocuirea acestuia cu profesorul Giușcă, directorul Internatului Gimnazial.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 3719
Intrată la 18 oct. 1857

[Rezoluție]
18 sept (sic!) 857
Să va face ofisul pentru vremelnica suspendare, până la desăvârșirea lucrărilor Comisiei, însărcinându-să cu inspectoratul scoalii pe d. directoru acelui Internat, d. Giușcă[1].
N. C. V. [Nicolae Conachi Vogoridi]

[Rezoluție]
Spre întocmai urmare, făcându-să cunoscut despre aceasta și dumilor. profesorilor spre a-și urma îndatori[ri]lor potrivit *Așăzământului*.
N. Burchi

Escelență

În urmarea retragerei a unui număr de 18 profesori de osebite învățături primare, colegiale și facultative, Departamentul, văzând că învățăturile nu pot sta mai îndelungat numai în sarcina seplenților ce s-au rânduit provizoriu pentru a întâmpina momentan întreruperea cursului, prin țircularele din 7 octomvri a făcut îndemnare numiților profesori ca până la săvârșirea lucrărilor comisiei Înalt rânduite spre cercetarea tânguirilor făcute de ei și până la definitiva dislegare ce se va da asupra acelor lucrări, să urmeze funcțiile lor respective; la această îndemnare, profesorii prin aicea alăturata în original întâmpinare, declară că fiind încă în funcție dlui A. T. Laurian ca inspectorul Scoalelor, lor nu este iertat prin nici o lege morală a funcționa sub numitul inspector; aceste împregiurări subscrisul nu poate decât a le aduce cu tot respectul la cunoștința Exilenției Voastre, ca se binevoiți a da hotărârea ce veți găsi de cuviință.

Al Exilenției Voastre,
prea plecat serv, N. Burchi
Secsiea I-a din Depart. Cultului și al Instrucției
No 6393
1857 octomvri 18 zile

6394[2] Șef S. Gh. Melidon

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 41, original. La dosar se păstrează și conceptul anaforalei (fila 39).

[1] În original: Jiuşcă.

[2] Însemnare a funcționarilor, pentru a face rapid legătura cu documentul următor, care poartă acest număr de înregistrare.

21. 1857 octombrie 18, Iași. *Adresă a caimacamului Vogoride către A. T. Laurian, prin care este înștiințat de suspendarea din funcția de inspector general al școalelor până la finalizarea cercetărilor Comisiei speciale; în locul său se numește temporar, directorul Internatului Gimnazial.*

No 6394

1857 oct[om]vre 18

Ofis cătră A. T. Lauriean

Departamentul Cultului și al Instrucției Publice prin anaforaoa No... aducându-vă la cunoștință că după îndemnarea ce ar fi făcut profesorilor retrași de a se înturna la posturile lor, numiții ar fi arătat că întrucât dstră vă găsiți în activitate ca inspector scoalelor, lor dupre nicio lege morală nu poate fi iertat a funcționa în urma arătărilor ce au făcut de mai nainte și pentru cercetarea cărora s-a numit o comisie, și având în privire că până la săvârșirea lucrărilor acelei comisii, învățăturile nu pot sta numai în sarcina suplenților rânduiți.

Eu am găsit de cuviință ca până la hotărâre definitivă ce se va da în acest obiect, să rămâneți suspendat din funcțiea ce este dle încredințată ca inspector scoalelor. Înțelegând că suspendarea nu se va cunoaște decât din zioa când Comisiea își va începe lucrarea și se va sfârși odată cu săvârșirea comisiei, iară până atunci directorul Internatului va funcționa în postul dstră, de inspector.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 42-43, concept.

22. 1857 octombrie 18, Iași. *Departamentul Cultului și Instrucției Publice înștiințează Comisia de cercetare asupra necesității stabilirii unui nou termen pentru audierea părților implicate, termenul inițial fiind depășit din motive administrative. În același timp, se anunță și suspendarea temporară a inspectorului general, A. T. Laurian.*

Onoratei comisii
rânduită pentru cercetarea diferențelor dintre corpul profesoral

La adresa Comisiei No 2 cu onoare se răspunde că citata adresă primindu-se ieri pe la trii oare când cancileria era înpărăștiată nu a rămas timp pentru a se înștiința pe profesori și deci urmează trebuința a se însemna un alt termin, care

făcându-se din vreme cunoscut Depart., se poate face cunoscut feţelor respective. Totodată, Depart. acesta de Cult şi Instrucţie face cunoscut Onoratei Comisiei că Exilenţiea Sa Prinţul Caimacam, prin ofisul No 6394 a decretat suspendarea dl. aga Laurian din postul de inspector până la săvârşirea lucrărilor de cercetare[1].

Secsiea I-a
No 6396
1857. oct.18 zile

Şef S.: Gh. Melidon

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 69, original. Conceptul acestei adrese, cu multe ştersături şi îndreptări, să găseşte la f. 48.

[1] Următorul paragraf era tăiat cu trei linii pe diagonală: „Odată cu aceasta, se trimite Onor. Comisiei şi acta cerută prin mai sus citata adresă No 2”. Probabil că documentele nu erau, de fapt, pregătite, întrucât Comisia roagă din nou, pe 18 octombrie, să-i fie trimise actele necesare.

23. 1857 octombrie 18, Iaşi. *Comisia de cercetare anunţă noul termen pentru audieri, 21 octombrie, la locuinţa lui Anastasie Panu, solicitând iarăşi actele necesare. Prin rezoluţie, Departamentul cere funcţionarilor săi îndeplinirea urgentă a solicitărilor Comisiei.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului şi al Instrucţiei Publice No. 3739
Intrată la 19 oct. 1857

[Rezoluţie]
octomvri 19
Secţia I-a
Va grăbi îndeplinire şi formăluire actile lucrărilor cerute de Comisie, spre a să trimete de îndată pentru ca nu din asămine neurmare să să zădărnicească terminul oficial; făcându-se pe dată cunoscut şi dumilor. profesorilor.
N. Burchi

Onorabilului Departament al Cultului şi al Instrucţiei Publice

La adresa Onorabilului Departament cu No. 6396 prin care face cunoscut Comisiei însărcinate cu cercetarea tânguirilor corpului profesoral, că nu a avut timpul trebuitor pentru a încunoştiinţa pre corpul profesoral şi pre d. aga Laurian de a se înfăţişa la terminul însemnat de această Comisie, se face cunoscut Departamentului că s-a însemnat spre începerea cercetării un al doile termin şi anume, luni în 21 octomvri la 5 oare sara, tot la d. vornic Anastasie Panu[1].

Totodată, se face poftire Departamentului ca să trimată Comisiei cât mai digrabă acturile cerute prin adresa No 2[2].

No 3
18 octomvri 1857 6498

Grigorie Cuza
C. Negri
Panu
Hurmuzaki
Kogălniceanu

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 55, original.

[1] La fila 70 se găseşte conceptul acestei adrese a Comisiei. Faţă de original, are în plus următoarea frază: „Aşadar se sperează că altă dată va fi îndestul timp spre a se încunoştiinţa pe D. D. profesori şi pre D. Laurian".

[2] Atât Laurian, prin adresa 6458, cât şi cei 19 profesori (prin adresele 6459-6477) au fost înştiinţaţi de începerea lucrărilor comisiei la data şi ora stabilite (f. 56).

24. 1857 octombrie 19, Iaşi. *Departamentul aduce la cunoştinţa profesorilor demisionari suspendarea inspectorului general A. T. Laurian, cerând revenirea acestora la catedră. Totodată, anunţă începerea lucrărilor comisiei speciale, la care sunt invitaţi să se prezinte (la locuinţa lui Anastasie Panu, fără însă a preciza data).*

1857 Octo. 19 zile

La profesorii

Bărnuţ No 6400
P. Suciu No 6401
Micle No 6402
Velini No 6403
Ionescu No 6404
Poenariu No 6405
Pop No 6406
Columb No 6407
Măcărescu No 6408
Stavrat No 6409
Mihail No 6410
Turculeţ No 6411
Haralamb No 6412
Lohan No 6413
Savescu No 6414
Parteni No 6415
A. Darzeu No 6416

1857 oct.

În urmarea celor arătate de dstră prin suplica din 9 a curentei, E.S.P. Caimacam prin ofisul No... decretând suspendarea dle inspectorului Laurian provizoriu până la desăvârșirea lucrărilor Comisiei, se face dle cunoscut spre a păși de îndată la ocupațiile catedrei ce-ți este încredințată. Totodată, Comisiea rânduită pentru cercetarea tânguirilor dstră, aducând la cunoștință că au închiet jurnal de începere a lucrărilor, aceasta de asemine vi se face cunoscut spre a vă înfățișa la zisa comisie ce urmează a se întruni în casele dle vorn. Anastasi Panu.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 49 și 52, concept.

25. 1857 octombrie 19, Iași. *Adresa (în original) a Departamentului Cultului și Instrucției Publice către profesorul N. Turculeț, înștiințându-l despre suspendarea lui A. T. Laurian. I se cere revenirea la catedră și înfățișarea la Comisia specială.*

Departamentul Cultului și al Instrucției Publice
Dsale profesorului N. Turculeț

În urmarea celor arătate de dv. prin suplica din 9 ale corentei, Es. Sa Prințul Caimacam, prin Ofisul No 6394 decretând suspendarea dsale inspectorului Laurian provizoriu până la desăvârșirea lucrărilor Comisiei, se face dtale cunoscut spre a păși de îndată la ocupațiile catedrei ce-ți este încredințată. Totodată, Comisia rânduită pentru cercetarea tânguirilor dv. aducând la cunoștință că au închiet jurnal de începirea lucrărilor, aceasta de aseminea vi se face cunoscut spre a vă înfățișa la zisa Comisie, ce urmează a se întruni în casăle dsale vornicului Anastasie Panu.

N. Burchi

Secția I
No 6411
1857 octomvri 19 zile

Șef S.
Gh. Melidon

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 76, original.

26. 1857 octombrie 19, Iași. *Adresa Departamentului Cultului și Instrucției Publice către inspectorul general A. T. Laurian, însoțind ofisul de suspendare a acestuia, în care este informat despre necesitatea prezentării la comisia specială.*

La d. aga T. Laurian
No 6424
857 oct. 19

Ofisul E.S.P. Caimacam No... cu onoare vi se comunică odată cu aceasta spre întocmai urmare. Totodată, primindu-să ştirinţă de la Comisiea înalt rânduită spre a cerceta tânguirile unui număr de profesori în contra dstră ca inspector, că ieri în 17 ale curentei (sic!) a încheiet jurnal de începere a lucrărilor, aceasta vi se face şi dstră cunoscut spre a vă înfăţoşa la citata Comisie ce urmează a se întruni în casele dle vorn. Anastasie Panu.

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 50, concept.

27. 1857 octombrie 19, Iaşi. *Adresa Departamentului Cultului şi Instrucţiei Publice prin care directorul Internatului Gimnazial este informat despre numirea sa temporară în funcţia de inspector general al şcoalelor, în locul lui A. T. Laurian, potrivit dispoziţiei caimacamului.*

La Directorul Internatului
No 6425
857 oct. [19]

Încuviinţându-se de E.S.P. Caimacam că în urmarea vremelnicei suspendări a dl. aga T. Laurian până la săvârşirea lucrărilor Comisiei rânduite pentru cercetarea tânguirilor unui număr de profesori, însărcinările Inspecţiei să rămână asupra dle, aceasta ţi se face cunoscut spre regulă şi întocmai urmare, urmând a fi cu necontenită privighere la toate trebuinţile sub a dstră răspundere.

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 50 v., concept.

28. 1857 octombrie 19, Iaşi. *Act intern al Departamentului, prin care responsabilul de corespondenţă, Leon Kliminti, înştiinţează că două adrese nu au putut fi înmânate, din pricina absenţei din Iaşi a celor în cauză.*

[Înregistrare]
Referat
Registratură de ieşire
1857 octomv. 19

[Rezoluţie]
octomvri 19
Secţia I-a
Spre ştiinţă: Avându-să în videre a li să înmăna, când să vor găsi în capitalie.
N. Burchi

Neputându-să înherisi alăturatele două ofiții din cauză că nu se găsăsc acei în capitalie.

Iscălit după a sa datorie, cu supunire referează,

Leon Kliminti

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 75, original. Destinatarii care nu au fost găsiți par să fi fost profesorii Turculeț și Pop, aceștia nesemnând declarația colectivă din 21 octombrie 1857. În plus, două adrese către Turculeț, din 19 octombrie 1857, se păstrează, în original, la dosar (filele 76 și 59).

29. 1857 octombrie 19, Iași. *Adresa Departamentul Cultului și Instrucției Publice către profesorul N. Turculeț, anunțându-l de întrunirea Comisiei speciale în ziua de luni, 21 octombrie, la ora 5 după-amiază.*

Departamentul Cultului și al Instrucției Publice

D-sale profesorului N. Turculeț

Comisia înalt rânduită pentru cercetarea tănguirilor dv. în contra dsale aga Laurian ca inspector, înștiințând prin adresa No 3 că pentru începerea lucrărilor sale se va întruni luni în 21 a curentei pe la 5 oare sara în casăle dsale vornic A. Panul. Se face dtale cunoscut spre știință și regulă.

N. Burchi

Secția I

No 6470

1857 octomvri 19 zile

Șef Secție

Gh. Melidon

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 59, original.

30. 1857 octombrie 21, Iași. *Declarația celor 17 profesori (doar profesorul Turculeț nu apare între semnatari) prin care refuză prezentarea la Comisia de cercetare, argumentând că documentele semnate de ei nu reprezintă suplici, ci declarații asupra comportamentului cu totul deplasat al lui A. T. Laurian, încă de la venirea respectivului în Moldova. Ei nu doresc deschiderea unui proces împotriva inspectorului general, dar că, pentru a opri orice contact cu acesta, se văd nevoiți să renunțe la posturile și la îndatoririle lor. Ar reveni la catedră doar după ce A. T. Laurian va fi schimbat din funcție, iar Consiliul Școlar se va primeni cu personalități echilibrate și acceptate atât de Departament, cât și de cadrele didactice sau de public.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului şi al Instrucţiei Publice no. 1151
Intrată la 21 oct. 1857

[Rezoluţie]
octomvri 26
Secţia I-ia
În original să va trimeti Comisiei înalt rânduite, spre cercetarea acestui caz; spre legiuită lucrare.
N. Burchi

Onorat Departament al Cultului şi al Instrucţiei Publice!

Corpul profesoral

La ordinea Onoratului Departament din 19 octomvrie anul curent, prin care pune îndatorire subscrişilor din ordinea Escelenţiei Sale Principelui Caimacam a continua funcţiunile profesorale şi a se înfăţoşa la comisiune, răspund subscrişii profesori cu onoare cuviincioasă cum că ei n-au dat până acum nicio suplică, nici Onor. Departament, nici Escelenţiei Sale Principelui Caimacam, ci numai au arătat şi au declarat, cum că purtările domnului Laurian [pe] care le-a desfăşurat în privinţa profesorilor de când a venit în Moldova, nu-i mai iartă ca să poată inservi patriei cu onoare supt inspecţiunea numitului domn; scrisoarea profesorilor din 9 octomvre pe care o numeşte Onor. Departament suplică, încă e numai un respuns declărătoriu urmat la ordinea Onor. Departament prin care îi îndeamnă a se întoarce la posturile lor. Deci, dar fiind toate scrisorile profesorilor subscrişi de până acum numai declaraţiuni cuprinzetoare de grav...[1], prin care şi-au motivat retragerea sau demisionarea din posturile profesorale, şi nefiind acelea nicidecum vreun libel acţional, urmează de sine că nici nu se putea ordina vreo comisiune în urma acelor declărăciuni cu scopul de a supune la proces pe subscrişii profesori, când aceştia au declarat espres, atât înaintea Onor. Departament căt şi înaintea Escelenţiei Sale Principele Caimacam că nu vor a se micşora întrând în proces cu numitul inspector, ci că mai voiesc a se lăsa de posturile lor şi a-şi tăie pe calea cea mai scurtă tot reportul cu dănsul, numai ca să-şi poată salva onoarea lor de atacuri ulterioare din partea aceluiaşi; dar comisiunea în urma arătării subscrişilor nu avea loc nici din acel punt de videre, că Onor. Depart., care e judecătoriul competent în această causă, şi care a avut ocasiuni destule a cunoaşte purtările numitului inspector în privinţa profesorilor, afară de altele constatează în anaforaua sa din 25 septemvre anul curent şi aceea, cum că tot din causa unor asemene injurieri din partea numitului inspector, au mai fost nevoiţi a se lăsa de profesură şi alţi profesori patrioţi şi cum că numitul inspector cu Consiliul Scolariu cel de acum, a agiuns la atăta aroganţă încăt nici autoritatea Onor. Departament însuşi nu mai e secură din partea lor, în atăt mai puţin secură va fi, aşadar, autoritatea profesorilor, aşa încăt oricine poate cunoaşte, cum că cu atari oamini nu mai poate inservi patriei niciun

profesor pătruns de sentimentul demnității proprie și al profesiei sale, precum au declarat subscrișii profesori și în declărăciunile lor cele de mai nainte.

Ce va ține de urmare la îndatoririle profesorilor încredințate, subscrișii vor urma cu bucurie, ba încă-și reservă drepturile de a urma îndată ce vor ocupa postul de inspector și de membri ai Consiliului Scolariu persoane demne atăt de consideraciunea Onor. Departament, căt și de încrederea publicului respectiv și al corpului profesoral.

În urmă subscrișii profesori, provocăndu-se la declărăciunile lor de mai înainte, rezemăndu-se pe dreptul fiecărui amploiat de a se retrage din postul său căند nu poate au nu voiește a mai funcționa, rezemăndu-se și pe purtările lor ireprensibile până acum în serviţiul patriei, se apără în contra a orice lucrare vătămătoare de drepturile lor.

Poenariu	Gheorghie Iconom Ionescu	I. Lohan Iconom	
Z. Columb	N. Măcărescu	M. Gheorghiu	Stefan Micle
Dr. Simenon Bărnuți	T. Savescu	Dr. Petru Suciu	
Dr. A Velini	D. Haralamb	Stavrath	I. A. Darzeu
Parteni	Dr. Apostoleanu	T. Veisa	D. Pop

Iași
1857 octomvr. 21[2]

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 60 și 61, original.

[1] Ilizibil.

[2] Prin adresa cu nr. 6490, declarația originală a profesorilor era trimisă de Departament, în aceeași zi, la comisie „spre cuvenita regulă în lucrările sale” (AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 57).

31. 1857 octombrie 22, Iași. *Act intern al Departamentului, prin care Leon Kliminti, responsabil de corespondența Departamentului, anunță că nu a livrat adresa 6470 din pricină că destinatarul (profesorul Turculeț) nu se afla în Iași.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice
No 3768
Intrată la 25 octvr. 1857

[Rezoluție]
octvr. 24
Secția I-a
Spre ştiință,
N. Burchi

Registratura de ieșire
1857 octv. 22

Referat

Neputându-se enherisi[1] alăturata ofiție sub No 6470 din cauză că nu era acel în capitală. Iscălit după a sa datorie, cu supunire refereazi onoratei Camire.

Leon Kliminti

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 58, original.

[1] A înmâna.

32. 1857 octombrie 31, Iași. *Adresă a Departamentului Cultului și Instrucției Publice către Gh. Giușcă, directorul Internatului Gimnazial, în care acesta este mustrat pentru declarațiile sale nepotrivite în fața elevilor, prin care își depășea atribuțiile, subminând autoritatea directorului Școlii Preparandale; este obligat să-și retragă cuvintele în fața elevilor și avertizat să nu mai repete greșeala.*

La dlui serd. Gheorghi Giușcă, direct. Internat. Gimnazial
No 6756
857 oct. 31

Directorul Internatului Preparandal prin raportul No 78 aduce la cunoștința acestui Depart. că dta chiemând la tine mai mulți scolari interni din acel institut cari frecventează clasele gimnaziale, le-ai fi declarat că ei mai mult atărnă de dta decât de pomenitul director, pe care zicere dta ai arătat-o și prin un înscris către dlui directorul Preparandal împărtășit în copie de numitul. Deci, fiindcă o asemine purtare se vede abătută de înțelesul Așezământului scolar care nu dă drit unui director a se amesteca în institutul unui alt director, nu mai puțin și în privire că cuvintele dle fie ele esprimate ori în ce înțeles, au avut o urmare cu totul vătămătoare pentru moralitatea tinerimei și disciplina Institutului, precum dta carele ești asemine director de Institut, poți bine înțelege, se scrie dle că pentru mai departe stavilirea acestor triste urmări să-ți retragi înaintea elevilor cuvintele ce le-ai zis cătră ei, iar pentru viitoriu să te ferești de asemine nechibzuință, mărginindu-te în îndatoririle dle proprii, sub aspră răspundere.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 78 și 89, concept.

33. 1857 noiembrie 4, Iași. *Petiția unor părinți ai elevilor școlii din Târgușor, nemulțumiți de desele schimbări de profesori, cerând revenirea la catedră a profesorului care a predat acolo în ultimii doi ani, demisionat de curând și înlocuit cu un suplinitor.*

[Rezoluție]
No 662
Să recomandă Depart. Cultului spre cuvenită punire la cale. În 6 noemvri 857.
N. C. V. [Nicolae Conachi Vogoridi]
P[entru] Șef Secsii Jealbilor

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No 1263
Intrată la 13 noevr. 1857

[Rezoluție]
noemvri 13
Secția I-ia
Să vor înfățișa lucrările ce au motivat retragirea dumis. profesorului de la această scoală.
N. Burchi

[Rezoluție]
noemvri 22
Secția I-ea
Așa precum în acest cas, Departamentul prin lucrările sali obștești cunoscute a înaintat lucrările cuvenite, suplica de față va rămăne la actă spre știință.
N. Burchi

Înalt Exelenției Sale Prințului Caimacam
De la locuitorii Podului Lung

Suplică

Nu puțin ne-am bucurat căند s-au înființat în suburbiul Târgușorului o scoală publică în care pot căpăta tinerii noștri copii o educație și știință folositoare păntru traiul lor, păntru care săntem datori cu cea mai vie recunoștință pentru totdeauna. Însă desile schimbări ale profesorilor ne-au dat mai multe exemple de suferiri. Abea am putut scăpa de un profesor anume Alexandru Fotescu sănt acum doi ani cari în loc de a sădi în inimile copiilor un săntiment nobil și o dragoste de învățătură, el prin a sa aspră purtare și pedepse crude au descurajat pe copii de a urma la școală, numai puțin prin purtarea sa cea ră în fața poporului aducea scandal tinerimei.

O faptă îndestul de mărșavă l-au adus de l-am văzut pe uliță cu ferăle în găt și în picioare purtat, și fiind sprijinit de dl. inspectorul scoalelor el tot a funcționat. În sfărșit, acum căند și noi ne simțeam norociți de doi ani încoace de un profesor care întotdeauna s-a arătat sirguitor, capabil de această funcție și cu cele mai bune purtări, atăt în scoală căt și în fața publicului, și căند și școala au putut agiunge a avea un numer îndestul de școlari, și noi părinții copiilor am început a cunoaște că copii noștri merg destul de bine, deodată ne trezim că acest profesor este demisionat din funcția sa, pentru care îndestulă măhnire am simțit în sufletul nostru, mai ales că unii din noi avem copii dați și la scoala din

Trei Ierarhii unde şi acolo sănt demisionaţi profesorii; de aceia cu supunire ne rugăm Înalt Exelenţiei Voastre să binevoiţi a statornici iarăşi foştii profesori, pentru că cu ţinerea suplenţilor şi a noului profesor la această şcoală nu numai că şcolari nu merg bine, dar chiar nici învaţă, căci schimbarea profesorului este şi schimbarea învăţăturii copiilor.

Al Exelenţiei Voastre supusă slugă.
Toma Lehovici Pitaru
[urmează 17 semnături indescifrabile]

1857 noemvrie 4
Iaşi

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 93, original. Profesorul agreat de părinţi este D. Haralamb, unul din cei 19 profesori care, nemulţumiţi de inspectorul general A. T. Laurian, au demisionat în luna septembrie a aceluiaşi an 1857.

34. 1857 noiembrie 7, Iaşi. *Secretariatul de Stat al Moldovei urmează să discute plângerea unui grup de părinţi ai elevilor de la Academie şi, pentru aceasta, solicită Departamentului Cultului şi Instrucţiei Publice lămuriri asupra conflictului dintre A. T. Laurian şi profesori, precum şi toate documentele în cauză.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului şi al Instrucţiei Publice No 3983
Intrată la 9 noevri 1857

[Rezoluţie]
noemvri 8
Secţia I-a
Spre mai bună lămurire a acestui Secretariat asupra ştiinţălor cerute în cauza dintre dum. profesorii scoalelor cu dum. Laurian, i să vor trimiti pe lângă acta ce au fost dată în cercetare Comisiei înalt rânduite, şi toati celelalti acti atingătoare de această chestie. Cât mai cu grăbire.
N. Burchi

Secretariatul de Stat a Moldovei
Secţiea a II-a
No 5744
În 7 noemv anul 1857

Onorabilului Departament al Cultului şi al Instrucţiei Publice

După rezoluţia Exelenţiei Sale Prinţului Caimacam urmând a se lua în trataţie de Consiliul Administratif suplica ce un număr de părinţi a elevilor din

Academie a adresat Exelenției Sale cu cerire de a se regula departarea ds. domnului Lauriean, inspectorul scoalelor, spre curmarea scandalelor ce au motivat retragerea celor mai buni profesori încât au ramas părăsite mai multe clase;

Secretariatul de Stat, cu onor poftește pe acel onorabil Departament a comunica știință de toate împregiurările ce urmează întru această cvestie, precum și actele ce se află la el și care s-ar aplica la împregiurările expuse prin citata suplică.

P. Secretariu Statului
D.D. A. Fotino
P. Șef Secției, V. Constandiniu
6976

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 79, original.

35. 1857 noiembrie 9, Iași. *Adresă prin care Departamentul Cultului și Instrucției Publice transmite Secretariatului de Stat al Moldovei cele patru documente care lămuresc episodul demisiei profesorilor.*

La Secretariat
No 6991
857 noemvri 11

Conform mijlocirei făcute prin adresa No 5999, se trimit Onorat. Secretariat actele în număr de patru, atingătoare de împregiurările ce au motivat retragerea profesorilor, din care Onorat. Secretariat va pute lua lămuririle de care ar urma trebuință.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 81, concept.

36. 1857 noiembrie 11, Iași. *Adresa Secretariatului de Stat al Moldovei, care informează Departamentul Cultului și Instrucției Publice de finalizarea lucrărilor Comisiei de cercetare, de la care s-au primit două rapoarte, și de rezoluția caimacamului (trimiterea spre analiza Consiliului Administrativ Extraordinar și încetarea suspendării A. T. Laurian, potrivit termenilor din chiar ofisul de suspendare temporară).*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No 4024
Intrată la 11 noev. 1857

[Rezoluție]
noemvri 11
Secția I-a

Din îndemnul adresei de față, Departamântul luând știință despră săvărșirea lucrărilor Comisiei înalt rânduite; pe temeiul Rezoluției Ex. Prințului Caimacam și înțălesul Ofisului cu No 6394 să va faci cunoscut dumis D. Laurian: reîntegrarea sa în funcția de general inspector scoalilor publice, cu începire de la contenirea lucrărilor acelei Comisii.

N. Burchi

Secretariatul de Stat a Moldovei
Secția a II-a
No 6056
În 11 noemv. anul 1857
Iași

Onorb. Departament al Cultului și al Instrucției Publice

Raportul a trei din membrii comisiei rânduite spre cercetarea tânguirei profesorilor asupra inspectorului Academiei dlui Laurian, rezolăndu-se de Exelența Sa Prințului Caimacam în cuprindere „Pe de-o parte se va adresa raportul de față Consiliului Administratif extraordinar ca odată cu raportul dl. Panu și dlui Kogălniceanu care iarăși s-au adresat Consiliului, cu toată scumpătatea să se cerceteze cazul expus a Dms. Profesorilor și a face regularea celor de cuviință, iar pe de alta se va face cunoscut Depart. Cultului că potrivit ofisului de suspendarea dl Laurian, să-l reintegreze iarăși în postul seu”. Secretariatul de Stat cu onoare încunoștiințază despre aceasta pe Onorb. Depart. spre cuvenita regulare.

P. Secretariul Statului,
D.D. A. Fotino

Șef Secției, Antoniade
6994

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 82, original.

37. 1857 noiembrie 11, Iași. *Adresa Departamentului Cultului și Instrucției Publice care îl informează pe A. T. Laurian de terminarea lucrărilor Comisiei și de încetarea suspendării sale din funcția de inspector general al școalelor.*

La inspectorul general al scoalelor
No 6994
857 noemvri 11

În urmarea științei comunicate prin adresa Secretariatului de Stat No 6056 despre săvărșirea lucrărilor comisiei rânduite pentru cercetarea diferențelor dintre corpul profesoral, se face dle cunoscut că pe temeiul rezoluției E.S.P. Caimacam și

în înțelesul Ofisului No 6394, Departamentul vă privește ca reintegrat în funcția de inspector general al scoalelor publice cu începire de la contenirea lucrărilor acei comisii.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 83, concept.

38. 1857 noiembrie 13, Iași. *Raport al Consiliului Administrativ Extraordinar către caimacam, în care consideră că A. T. Laurian este vinovat de conflictul cu profesorii, recomandând eliberarea lui din funcția de inspector general al școalelor. Totuși, profesorii sunt și ei culpabili pentru că au bulversat viața școlară neașteptând decizia guvernului, motiv pentru care li se va comunica nemulțumirea autorităților. Prin rezoluția sa, caimacamul ignoră spiritul raportului Consiliului, și îi sancționează prin mustrare atât pe Laurian, cât și pe profesorii demisionari, pe care îi cheamă la reluarea grabnică a îndatoririlor lor, fără a decide îndepărtarea inspectorului general.*

Copie după raportul Consiliului Adm. Extraordinar din 13 noemvrie 1857 sub No 6098 adresată Ex Sale Prințului Caimacam

Rezoluția Ex. Sale

„Dsale Laurian inspectorul general a scoalelor pentru purtarea sa lipsită de buna cuviință, i se va face reprimandă[1], în nădejde că dlui cu urmările dsale în viitor nu-și va mai trage desplăcerea Ocărmuirei. Iară dumilor sale profesorilor care prin o retragere colectivă de la îndatoririle lor au mancarisit[2] datoriei cei mai sfinte, și prin neînfățișarea dumilor sale la Comisia rânduită de mine, au dovedit insubordinație, li se va face aspră luare aminte, chemându-se totodată la îndeplinirea îndatoririlor dumilor sale; și la nesupunere din partea dlor sale se vor numi îndată alți profesori în locul acelor ce se vor retrage”

noemvrie 18

Sfatul Administratif Extraordinar conformându-se rezoluției Exelenței Voastre, prin care i s-au recomendat spre deliberație, atât raporturile îndeosebi a membrilor Comisiei ce a fost rânduită spre constatarea purtărei dom. aga Lauriean, inspectorul scoalelor, ce au motivat retragerea unui însemnat număr de profesori, încât cele mai înalte clase au rămas închise, cât și suplica unui număr de persoane, părinți și rude a copiilor ce frecvantează clasele, pentru înlăturarea scandalului ce urmează din cauza domnului Lauriean spre a nu-și pierde copii timpul lor de învățătură, a cerut de la Depart. Cultului și al Învățăturilor Publice lămurire despre împrejurări precum și actele ce-ar face parte întru aceasta.

Văzând dar, din actele prezentate în seanța sa cu adresa zisului Departament sub No 6991 că purtarea ds. Lauriean ce au provocat o așa obștească endignațiune din partea unui mare număr de profesori carii au preferat mai bine

a se lipsi de singurul mijloc de viețuire ce este a lor profesie, decăt a fi maltratați, este netăgăduită din însuși actele prezentate Sfatului, încăt se găsește de prisos o mai departe lucrare sau cercetare. Sfatul a privit cu măhniciune că singura necumpătarea dl. Lauriean a fost cauza zădărnicirei progresului învățăturilor prin scandalul ce s-au produs între corpul profesoral, și găsește că dlui Laurian prin o așa purtare s-a făcut neputincios de a se mai menține în postul său de inspector, rămăind ca Departamentul Cultului asupra căruea atârnă mai cu samă răspunderea instrucției publice, să eie cele mai grabnice măsuri pentru tămăduirea neorănduelelor și a confuziei ce s-au produs în cel mai mare și nesuferit grad, din necumpănirea autorității a o parte din membrii Consiliului Scolar, cari au făcut cauză comună cu dlui Lauriean.

Retragerea însă colectivă deodată a mai mulți profesori, fără a aștepta punere la cale a guvernului, fiind o faptă neîngăduită de legi și vrednică de prihană, căci prin părăsire deodată a scoalelor, au pricinuit o pierdere vinovată a timpului învățăturilor, și prin urmare, o nemulțemire publică, întru aceasta Sfatul nu poate trece cu viderea a asămine nepăsare din partea dlor sale profesorilor, cărora rămăne a le însemna îndeosebi nemulțumirea Sfatului Extraordinar.

Această încheiere, cu respect se supune cunoștinței Ex. Voastre, spre definitiva hotărăre.

Conform cu originalul,

Șef Secției,
I. Antoniadi

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 95 și 98, copie.

---

[1] Aspră mustrare.
[2] Lipsit.

39. 1857 noiembrie 15, Iași. *Răspunsul Secției I din Departament la solicitarea de a fi lămurite condițiile retragerii profesorului școlii din Târgușor. Demisia acestuia nemulțumise părinții elevilor, care au adresat la 4 noiembrie o suplică în acest sens.*

Secsiea I
857 noemvri 15

Referat

Cu onoare se referează că retragerea profesorului scoalei din Tărgușor a urmat din împregiurările ce au motivat retragerea în timpul de față a unui număr de 18 profesori.

Șef Secsie,
Gh. Melidon

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 100, original.

40. 1857 noiembrie 18, Iași. *Adresă a Secretariatului de Stat al Moldovei către Departamentul Cultului și Instrucției Publice, care însoțește copia raportului Consiliului Administrativ Extraordinar nr. 6098, și care conține rezoluția caimacamului. Departamentul transmite decizia atât lui A. T. Laurian, cât și profesorilor demisionari.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No 4104
Intrată la 19 noevr. 1857

[Rezoluție]
noemvri 19
Secția I-ia
Cu întocmai cuprinderea adresei de față, arătându-să dumis. d. Laurian reprimanda cuprinsă prin înalta apostilie, precum și dumil. d. profesori făcânduli-să cunoscut la fiecare îndeosăbi nemulțămirile aice arătati, să vor rechema la funcțiile lor, cu adăogire că acei ce nu ar primi a întra la catedrile destinati, să facă cunoscut Dipart., ca și acesta prin anafora să le supuie cunoştinței Ex. Prințului Caimacam.
N. Burchi

Secretariatul de Stat a Moldovei
Secțiea a II-a
No 6195
În 18 noemv. anul 1857

Onorabilului Departament al Cultului și al Instrucției Publice

Raportul Consiliului Administratif Extraordinar sub No 6098 atingătoriu de scandalul ce urmează între dlor profesorii scoalelor și dlui aga Laurian, inspectorul acelor scoale, rezolăndu-se de Exelența Sa Prințul Caimacam în cuprindere: „Dsale Laurian inspectorul general al scoalelor, pentru purtarea sa lipsită de buna cuviință, i se va face reprimandă în nădejde că dlui cu urmările dsale în viitoriu nu-și va mai trage desplăcere Ocărmuirei. Iară dumilor sale Profesorilor care prin o retragere colectivă de la îndatoririle lor au mancarisit datoriei cei mai sfinte, şi prin neînfăţoşarea dumilor sale la Comisia rânduită de mine, au dovedit insubordinație, li se va face aspră luare aminte, chemăndu-se totodată la îndeplinirea îndatoririlor dumilor sale; și la nesupunere din partea dlor sale se vor numi îndată alți profesori în locul acelor ce se vor retrage”; Secretariatul de Stat cu onoare îl comunică acelui Onorabil Departament în copie alăturată aice, spre cuvenita rezolare, înapoindu-se actele în număr de patru, precum s-au primit.

Secretar Statului,
Iancu N. Cantacuzino

Cercetat
Şef Secsiei,
I. Antoniade

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 94, original.

41. 1857 noiembrie 20, Iași. *Adresa către A. T. Laurian și profesorii demisionari, prin care Departamentul Cultului și Instrucției Publice aduce la cunoștință rezoluția caimacamului.*

La inspectorul No 7225

La profesorii:

Apostoleanu No 7226
Veisa No 7227
Bărnuț No 7228
Suciu No 7229
Micle No 7230
Ionescu No 7231
Poenariu No 7232
Columb No 7233
Parteni No 7234
Pop No 7235
Dr. Velini No 7236
Măcărescu No 7237
Darzău No 7238
Turculeț No 7239
Savescu No 7240
Haralamb No 7241
Lohan No 7242
Mihail No 7243
Stavrat No 7244

857 noemvri 20 zile

Rezoluția însemnată de ESC Principele Caimacam asupra raportului Consiliului Administratif Extraordinar atingătoriu de chestiea diferențelor iscate între corpul profesoral, împărtășită acestui Ministeriu prin adresa Secretariatului de Stat No 6195 în cuprindere:

„Dle Laurian inspectorul general a scoalelor pentru purtarea sa lipsită de buna cuviință, i se va face reprimandă în nădejde că dlui cu urmările dle în viitoriu nu-și va mai trage desplăcerea Ocărmuirei. Iară dumilor sale Profesorilor, cari prin o retragere colectivă de la îndatoririle lor au mancarisit datoriei cei mai sfinte, și prin neînfățoșarea dumilor sale la Comisia rânduită de mine, au dovedit insubordinație, li se va face aspră luare aminte, chemându-se totodată la îndeplinirea îndatoririlor dlor sale; și la nesupunere din partea dlor sale, se vor numi îndată alți profesori în locul acelor ce se vor retrage”.

Ministeriul vă comunică această rezoluție spre cuvenita regulă.

Pentru profesorii în activitate:

În adăogire că potrivit cu rostirea ei, se face dle îndemnare a te reînturna la îndatoririle respective până în trei zile de la data acestiei, iar dacă nu ai voi a fi

următoriu, vei face cunoscut acestui Ministeriu pentru ca și acesta prin anafora să aducă la cunoștința E. Sale.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 96 și 97, concept.

42. 1857 noiembrie 22, Iași. *Profesorii demisionari răspund ofisului Departamentului Cultului și Instrucției Publice prin care li se aducea la cunoștință decizia caimacamului (menținerea lui A. T. Laurian în funcție și urgenta revenire a profesorilor la catedră). Ei refuză revenirea la îndatoriri, câtă vreme inspectorul general este în funcție, aducând argumente mai vechi, dar și temerea că acesta va căuta să se răzbune.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucție Publice No 1993
Intrată la 23 noevr. 1857

[Rezoluție]
noiemvri 22
Secția I-ia
Prin anafora să vor aduce la cunoștința Exelenței Sale Prințului Caimacam, răspunsurile dlor Profesorilor, spre hotărăre ce va găsi de cuviință. Iară aceste să vor păstra la actă.
N. Burchi

Onorabilului Departament al Cultului și al Instrucției Publice
Corpul Profesoral

Răspuns

La ordinea Onor. Departament, prin care comunică subscrișilor rezoluția Ex. Sale Principelui Caimacam pusă asupra anaforalei Consiliului Administrativ, declară subscrișii cu onoare cuviincioasă, precum au declarat și în răspunsurile lor de mai nainte, cum că numai datoriile cele mai sfinte ce le au ei atăt ca oamini căt și ca profesori cătră tinerimea scolastică și cătră publicul respectiv, i-au oprit și opresc de a nu mai continua funcțiunele profesorale împreună cu dlui Treboniu Laurian; căci, după ce dlui prin purtarea sa, s-a pus în raport de dușmănie cu corpul profesoral, apoi niște asămine oamini, afară de certile continue cu care destul s-a scandalizat tinerimea scolastică de când a venit dlui în țară ca inspector al scoalelor, lesne putea să mai dea tinerimei scolastice și publicului respectiv și alte scandale neprevăzute încă și mai triste, de care a se feri are datorie săntă fiecare profesor, de care însă, privind la temparamentul dlui aga Tr. Laurian desvălit aice în Moldova în curs de cinci ani, nu e nici un mijloc mai sigur de a se feri, decăt precurmând tot raportul cu el, adecă retrăgăndu-se; de asemine, subscrișii nu din lipsa subordinăciunei nu s-au înfățoșat la Comisiune, ci afară de cauzele arătate în răspunsul lor de mai nainte, nu s-au înfățoșat pentru că s-au crezut obligați ca profesori a înconjura toate scandalele care sănt legate cu

procesele de ingiurie, și care nu se unesc nicidecum cu chiemarea și cu onoarea unui corp profesoral; și dară fiind morala mai presus decăt știința și decăt fericirea lor particulară, subscrișii și-au sacrificat profesura și leafa în favoarea moralității publice, și cred că cu aceasta și-au făcut datoriea din partea lor.

A depărta peatra scandalei nu era nici în puterea lor, nici datoriea lor; și de la posturile lor s-au retras după ce mai întăi au aşteptat în zadar timp îndelungat ca autoritatea competentă să iea acele măsuri grabnice care se cereau în asemine împregiurări.

Binevoiască drept aceia Onor. Departament a aduce aceste la cunoștința Principelui Caimacam și a-l înforma, cum că subscrișii nu pot intra din nou în pericolul de a mai funcționa împreună cu d. T. Laurian, nici chiar pe lăngă reprimandă ce i s-ar face; căci afară de aceea că subscrișii nu cer ca să se facă nimănui vreo reprimandă din pricina lor, dar apoi prin asemine reprimandă numitul inspector, căutănd la natura omenească, numai s-ar întărăta mai mult ca să-și răsbune în contra profesorilor cănd ar veni iarăși sub dispusăciunea sa, și prin aceasta s-ar da nou motiv de plăngeri și tănguiri cătră guvern. Și, dar, dacă d. inspectorul a provocat acest raport, încăt subscrișii profesori nu mai pot servi împreună cu dănsul, și dacă cu toate aceste Ex. Sa Principele Caimacamul binevoiește a-l menține, apoi subscrișii se retrag, însă nefiind ei cauza retragerii precum aceasta a recunoscut-o Onor. Departament și Înaltul Consiliul Administrativ însuși, își rezervă drepturile regulamentare, precum și dreptul de a intra iarăși în posturile respective, cănd se va înlătura pedeca pentru care nu pot întra acum.

Poenariu
Gheorghie Iconomu Ionescu
I. Lohan Iconom
Z. Columb
N. Măcărescu
I. A. Darzeu
M. Gheorghiu
Dr. Sim. Bărnuți
Dr. A. Velini
Dr. Petru Suciu
Stefan Micle
Parteni
Stavrath
D. Pop
N. Turculeț
T. Săvescu
D. Haralamb[1].

Iași, 22 noemvrie 1857

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 101 și 108, original.

[1] Nu figurează Gheorghe Apostoleanu și Teodor Veisa, aceștia vor scrie separat.

43. 1857 noiembrie 22, Iași. *Licențiatul Teodor Veisa răspunde ofisului Departamentului Cultului și Instrucției Publice prin care era rechemat la îndatoririle sale. Refuză să se conformeze, argumentând că, în urma cercetărilor, purtarea inspectorului Laurian a fost apreciată oficial drept nepotrivită.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucție publice No 1995
Intrată la 23 noivr. 1857

[Rezoluție]
noemvri 22
Secția I-ia
Să va urma potrivit rezoluției pusă tot acum pe răspunsul profesorilor cu data din 22 noemvri 857.
N. Burchi

Onorabilului Ministeriu al Cultului și al Instrucției Publice

Teodor Veisa, profesor de drept

În luna trecută am prezentat ministeriului demisia me personală (iar nu colectivă), declarând că dignitatea me personală nu mă mai iartă de a mai servi ca profesor sub inspecția domnului Laurian. Cu câteva zile înaintea me, 17 profesori dădusă de asemine a lor demisie tot din cauza neconduitei domnului inspector Laurian. Guvernământul care este însărcinat de a tranșa contestațiile ce se nasc între supușii lui, a primit atât tânguirea me, cât și a celor 17 profesori, prin organul acestui Onorabil Ministeriu, au judecat acuzațiile făcute în contra domnului inspector Laurian, și judecând, au constatat și hotărât „că purtarea domnului inspector Laurian este lipsită de buna cuviință”. Pentru mine tot ceea se declară și hotărăște Guvernământul este sfânt și necontestabil sub raportul veracității, prin urmare declar din nou acum ca și în luna trecută, și acum încă cu mai multă preponderență, sprijinindu-mă pe hotărârea Guvernământului, că dignitatea me personală nu mă iartă de a mă mai considera ca profesor sub inspecția domnului Laurian, care a fost declarat autentic de către Guvernământ de funcționar cu purtare lipsită de buna cuviință. Aceasta este răsponsul meu la adresa Onorabilului Ministeriu cu No 7227, 20 noemv. 1857, pe care îl comunic, pentru ca el să bine vroiască a regula cele de cuviință.

Teodor Veisa, licenț[iat] drept

1857 noemvrie 22

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 102, original.

44. 1857 noiembrie 22, Iași. *Doctorul în drept, Gh. Apostoleanu, răspunde ofisului Departamentului Cultului și Instrucției Publice prin care era rechemat la îndatoririle sale. Își menține decizia de a nu reveni la catedră până la îndepărtarea lui A. T. Laurian din funcție, invocând constatarea autorităților asupra comportamentului acestuia, precum și numărul mare de profesori de la școlile ieșene nemulțumiți de excesele inspectorului general.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucție publice No 1994
Intrată la 23 noivr. 1857

[Rezoluție]
noemvri 22
Secția I-ia
Să va urma potrivit rezoluției pusă tot acum pe răspunsul d. profesori cu data din 22 noemvri 857.
N. Burchi

Onoratului Minister al Cultului și al Învățăturilor Publice

Dr. Apostoleanu

Fiindcă, după cercetarea cauzei de către acel Onorat Departament de către o Comisie ad-hoc și de către însuși Consiliul Administrativ, Exelența sa Prințul Caimacam a recunoscut purtarea dsale aga Augus Triboniu Laurian, doctor de filosofie și de artele liberale din Gheotenge[1] din 1855, în funcția sa de general inspector al scoalelor Principatului, *lipsită de bună cuviință*, subscrisul cu atăta mai puțin, fără scăderea onoarei sale, se mai poate considera ca parte din corpul profesoral atăt timp căt d. dr. Augus Triboniu Laurian va face parte din el, rezervându-și drepturile reglementare de a intra iarăși în acel corp, când d. dr. Laurian recunoscut de vinovat de instanțele competente, se va îndepărta.

Căt pentru retragerea colectivă de care însuși Guvărnul îmi face o bănuială, socot că nu pot fi vinovat dacă sentimentul meu de indignație în contra purtărei în inspectorie a dsale dr. de filosofie Laurian a fost și sentimentul a mai multor onorabili colegi ai mei, și mai cu samă a unui așa însămnător număr, adecă a majoretății profesorilor Academiei, căci o unire în atătea minți și în atătea inimi nu poate fi decăt o vie dovadă de ceia ce fiecare în parte gândește și simte în privirea dsale Laurian.

Doctorul de legi Gheorghi Apostoleanu

1857 noemvre în 22
Iași

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 103, original.

[1] Göttingen.

45. 1857 noiembrie 28, Iași. *Funcționarii Departamentului Cultului și Instrucției Publice aduc la cunoștința caimacamului refuzul profesorilor demisionari de a-și relua îndatoririle.*

La Caimacam
No 7303 857 noemvri 28

Rezoluțiea E. V. însămnată asupra raportului Consiliului Administrativ Extraordinar, atingătoriu de chestiea diferențelor iscate între corpul profesoral, și împărtășită acestui Ministeriu prin adresa Secret. de Stat No 6195, în cuprindere „Dsale Laurian inspectorul general al scoalelor pentru purtarea sa lipsită de buna cuviință, i se va face reprimandă în nădejde că dlui cu urmările dsale în viitoriu nu-și va mai trage displăcerea Ocărmuirei. Iară dlor sale profesorilor cari prin o retragere colectivă de la îndatoririle lor au mancarisit datoriei cei mai sfinte, și prin neînfățoșarea dlor sale la Comisia rânduită de mine, au dovedit insubordinație, li se va face aspră luare aminte, chemându-se totodată la îndeplinirea îndatoririlor dlor sale; se vor numi îndată alți profesori în locul acelor ce se vor retrage”;

Ministeriul a împărtășit această rezoluție după cuviință atât dle aga T. Laurian cât și celorlalți profesori, făcându-se cuvenita îndemnare ca, conform cu rostirea ei, să se întoarne de îndată la îndatoririle lor respective.

Din partea acestora s-au primit acum respunsul cu data din 22 noemvri, prin care numiții profesori întâmpină că: „privind la temparamentul dlui aga Tr. Laurian dezvălit aice în Moldova în curs de cinci ani, nu e nici un mijloc mai sigur de a se feri și de atâte scandale neprevăzute, decât precurmând tot raportul cu el, adecă retregându-se; de asemenea, ei nu din lipsa subordinației nu s-au înfățoșat la Comisie, ci pentru că s-au crezut obligați ca profesori a înconjura toate scandalele care sânt legate cu procesele de injurie, și dară, fiind morala mai presus decât știința și decât fericirea lor particulară, ei și-au sacrificat profesura și leafa în favoarea moralității publice, și cred că cu aceasta și-au făcut datoriea din partea lor.”

Deci în privire că prin o asemine întâmpinare, întregul număr de acei optsprezece profesori declară că se retrag *in corpore*, subscrisul cu cuvănitul respect aduce la cunoștința E.V. ca să binevoiți a da hotărârea ce veți găsi de cuviință.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 104 și 105, concept.

46. 1857 decembrie 20 (?), Iași. *Consiliul Școlar adresează Departamentului Cultului și Instrucției Publice un raport prin care informează despre abuzurile profesorului demisionat Turculeț, de la Școala din Tătărași. Potrivit sesizării suplinitorului, acesta ar fi consumat deja lemnele școlii și i-ar folosi pe elevi în propria gospodărie; în plus, în una dintre recreații, ar*

fi bătut mai mulți copii. De aceea, solicită autorităților evacuarea din locuința școlii a lui Turculeț, ca și a celorlalți profesori demisionați și sesizarea Poliției în cazul bătăii. Prin rezoluția aplicată, Departamentul decide evacuarea profesorilor demisionați, dar evită să ia măsuri directe în cazul violenței profesorului Turculeț.

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No 4524
Intrată la 31 dechemv 1857

[Rezoluție]
dechemvri 21
Secția I-ia
Încăt privești bătaie ce prin acest raport să arată că ar fi primit unu din copii de la scoală, ca unul ce dumnealui Turculeț nu figurează mai mult ca profesor, rămăne ca părinții numitului copil să reclame către locurile competinti; încăt privești păntru dișărtarea caselor, i să va faci cunoscut numitului ca păn în terminul cerut prin raportul de față să le deșărti, nu mai puțăn și la toți profesorii din suburbii, cari să văd dimisionați; cu deosăbire încăt privești pântru drlui Velini, aceasta potrivit rezoluției Ex. S. Prințului Caimacam, fiind lăsat în sarcina Dipartamântului, i să va faci cunoscut la timpul cuvenit.
N. Burchi

Onorabilului Depart. al Cultului și al Învățăturei Publice
Consiliul Scolariu

Raport

Dlui locotenentul de profesor de la Scoala publică din Tataraşi, prin raportul seu No 29, a adus la cunoștința Consiliului că dlui ex profesorul Turculeț într-una din zilele trecute, în timpul recreației înainte de doue ore, a intrat în clase și găsind pre scolari adunați, a bătut pre mai mulți dintre dănșii, eară pre unul venit de curând la scoală, în vrâstă de șesă ani, l-au bătut așa de tare de s-au bolnăvit foarte rău. Mai încolo raportează că tot numitul Turculeț întrebuințază pre scolari la trebile sale casnice și că au consumat până acum mai toate lemnele scoalei.

Consiliul luând în serioasă deliberațiune aceste împregiurări, pentru ca pe viitorime să nu se mai întămple niște asemine neorândueli, au făcut următoarea încheiere: „Să se facă raport către Onorabilul Departament ca să binevoiască a da ordine ca numitul Turculeț să easă din casele scoalelor la care nu mai are nici un drept, fiind acelea menite pentru șederea profesorilor actuali, eară încăt pentru vina comisă prin bătaia elevilor, să se scrie la Poliția Capitalei spre a-l trata după legile corecționale, și fiindcă și la Scoala din Sărărie, și la acea din Tărgușor și la Internatul și Scoala din Trei Ierarhi se mai află cu șederea asemine

individue, care nu mai au nici un drept de a ocupa casele institutelor publice, să binevoiască Onorab. Departament a slobozi ordine ca aceia și să deșerteze numaidecât casele menite pentru șederea profesorilor.

Această măsură o socotește Consiliul de neapărată pentru înlăturarea și prevenirea tuturor disordinilor ce parte au cauzat și până acum, parte pot să causeze pre viitoriu acele persoane.

Laurian
Giușcă
Papiu
Stoica
Alboteanu

No 169
Iași dechemvrie 1857

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 110, original.

47. 1857 decembrie 20, Iași. *Consiliul Școlar adresează Departamentului un raport, cerând luarea măsurilor cuvenite pentru ca dascălii demisionați de la școlile din Trei Ierarhi, Sărărie, Tătărași și Târgușor să părăsească locuințele de serviciu, urmând ca acestea să fie ocupate de noii profesori.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No 4525
Intrată la 31 dechemv. 1857

[Rezoluție]
dechemvrie 21
Secția I-ia
Să va urma potrivit rezoluției însemnată tot acum asupra raportului sub No 169.
N. Burchi

Onorabilului Depart. al Cultului și al Învățăturei Publice
Consiliul Scolariu

Raport

În urmarea adresei Onor. Depart. cu no 7662, prin care se comunică inspectoriului general al Scoalelor rezoluțiunea Escelenției Sale Prințului Caimacam, care încuviințează ieșirea din serviţiu a unora dintre profesori și numirea de persoane capabile și dovedite pentru moralitatea lor la posturile vacante, Consiliul cu onoare se adresează cătră Onor. Departament poftindu-l ca să binevoiască a

lua prin organele sale măsurile cuvenite, ca ex profesorii să deşerte casele scoalelor de la Trei Ierarhi, din Sărărie, din Tataraşi şi din Târguşor, în termin de 3 zile, pentru ca să se poată aşeza într-însele noi profesori, respunzetori pentru ţinerea disciplinară şi materială a scoalelor, a cărora orânduire trebuie să se facă în cel mai scurt timp întru interesul scoalelor.

A. Treb. Laurian
Giuşcă
Papiu
Stoica
Metaxa
Alboteanu

No 172
Iaşi 20 dechemvrie 1857

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 109, original.

48. 1857 decembrie 24, Iaşi. *Departamentul Cultului şi Instrucţiei Publice solicită profesorilor Săvescu, Turculeţ şi Haralamb eliberarea în termen de trei zile a locuinţelor ocupate în şcoli.*

La dlui sărd. Toma Săvescu No 7779
La dlui Dimitrie Haralamb No 7780
La dlui N. Turculeţ No 7781

1857 dechemv. 24

Potrivit raportului Consiliului Scolariu No 172, fiind a să aşeza în casele scoliei din ... în cari dta până acum locuieşti, noul profesoriu răspunzătoriu pentru ţinerea disciplinară şi materială a acelei scoli a căreia orânduire are a se face în cel mai scurt timp, acest Depart. vă face îndemnare ca până în termin de trei zile să ai a dişărta zisele case, predând toate efectele ale acei scoli în primirea dlui supleantului respectiv.

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 111, concept.

49. 1857 decembrie 26, Iaşi. *Profesorul demisionat Toma Săvescu anunţă Departamentul Cultului şi Instrucţiei Publice că vremea de iarnă şi boala soţiei nu îi permit să părăsească locuinţa aflată în Şcoala din Sărărie; promite să ducă la îndeplinire solicitarea Departamentului (sosită, oricum, după două luni de la demisia sa), după 23 aprilie anul următor. Caimacamul arată înţelegere şi decide prin rezoluţie ca profesorii demisionaţi să rămână în locuinţe până la Sf. Gheorghe, anul 1858. Departamentul urmează să anunţe Consiliului Şcolar decizia caimacamului.*

[Rezoluție]
Dipart. Bisericesc
În privirea celor arătate prin suplica de față, șă a timpului neîngăduitor, de o asămine strămutare să vor îngădui pe profesorii șăzători în scoalile suburbiali a-și păstra lăcuința lor în eli, pân la Sf. Gheorghi viitor.

857 dechemvri 28

N. C. V. [Nicolae Conachi Vogoridi]

[Rezoluție]
dechemvre 30
Secția I-ia
În temeiul Înaltei apostili însămnati asupra suplicii de față, să va scrie Consiliului scolar că toți profesorii ce au funcționat în scoalile din suburbii, să rămâie nestrămutați în lăcuințele lor din încăperele acelor scoli pân la Sfântul Gheorghi anului viitor; făcându-li-să cunoscut despre aceasta și acelor, ca la arătatul termin să urmează negreșit cu deșărtarea arătatilor încăperi, spre a să înlocui de cătră profesorii ce urmează a să muta cu șidere în eli.
N. Burchi

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No 2140
Intrată la 31 dechemv. 1857

Onorabilului Departam. al Cultului și al Instrucției Publice

Sard. Toma Savescu, profesor al Scoalei din Sărărie

La adresa Onorat Depart. No 7779, cu onoare se respunde: avându-se în privire că subscrisul încă c-o lună de zile înaintea Săntului Dimitrie, anul curent, a declarat, că sub nici unu cuvânt nu mai poate funcționa sub inspecția d. Laurian pentru injuriile ce a aruncat asupra corpului profesoral; apoi dacă Onorat Depart. ar fi tranșat, pro sau contra, această chestiune încă din timpul citat, desigur că-mi puteam închipui casa de locuință pentru familia mea. Eară acum, cu două luni după Săntul Dimitrie, în timpul cel riguros al iernei fiindu-mi mai cu neputință de a mă strămuta, pe de o parte, că tot menajul pentru viptuație[1] și încălzire îl am aice adunat, eară pe de alta, pentru că case de închiriet cu greu, sau nicidecum nu se pot găsi; pentru aceasta, vin plecat la recursul cel uman și generos al Onorab. Depart. rugându-l să binevoiască, pe lăngă cele sus zise, a lua în considerație și următoarele: 1) dacă pe o pasere lăcuitoare a aerului, care din timpul favorabil și-au închipuit cuibul ființerei sale sub acoperemântul vreunui domiciliu ominesc, nici o capacitate morală sau nici o inimă simțitoare la viața ființelor, nu poate s-o sgudue și s-o arunce ca pe o pleavă din locuința sa afară, pe un timp de distrucție și de rigoare precum este al iernei; deci dară cu cât mai mult după toate legile dumnezeiești și omenești, trebuie a se preferi pe un om și amploeat în respectul acesta, când este cunoscut espres, atât Onorab. Depar-

tament, căt şi Înaltului Guvern, că cauza retragerei din postul ce ocupai nu sănt eu, ce arbitriul şi injuriile inspectorului prezinte, a căria purtare s-a găsit lipsită de bunacuviiţă, dupre cum Exelenţia Sa Prinţul Caimacam prin rezoluţia pusă pe raportul Consiliului Administratif Extraordinariu, l-au caracterizat!? Şi 2) dacă locuinţa în casele şcoalei pentru mine a fost un drept escluzif pe căt am fost profesor, apoi se înţelege de sine, că refuzindu-mi acest post, mi-am refuzat şi dreptul citat; cu toate acestea, crezând todeauna că consideraţiile ce Onorab. Depart. poate avea pentr-un amploiat al seu vechi, sperez neîndoielnic, că va binevoi a cumpăni cu înţelepciunea sa poziţia mea cea critică, în privire că soţia mea este greu bolnavă, şi familia împovorată de copii mici; căci ca profesor sănt supus categoric a trada[2] arhiva şi efectile şcoalei suplentului respectif, iară ca părinte de familie, şi conform împrejurărilor sus zise, sub nici un cuvânt (afară numai dacă aş dori moartea familiei mele) nu pot a mă înlesni de de a-mi închipui locuinţă, afară din a şcoalei, până când natura îmi va oferi dulceli timp al primăverei în ziua de 23 aprili, anul viiori 1858.

An 1857 decemvr. 26
Iaşi

T. Savescu, sardar

AN-Iaşi, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 112, original.

[1] Hrană.
[2] A preda.

50. 1857 decembrie 30, Iaşi. *Consiliul Şcolar revine cu o nouă solicitare adresată Departamentului, privind eliberarea, de către profesorii demisionaţi, a locuinţelor din şcoli. În cazul în care cei demisionaţi vor mai fi îngăduiţi, Consiliul nu poate garanta disciplina şi pregătirea în respectivele şcoli.*

[Rezoluţie]
ianuar 2
Secţia I-ia
Fiind regularisăte lucrările în acest caz, va rămăne spre ştiinţă.
N. Burchi

Onorabilului Departament al Cultului şi al Instr. Publice
Consiliul Scolariu

Raport

Consiliul prin raportul seu cu No 172 rugase pre Onor. Departament ca să binevoiască a da ordine profesorilor destituiţi cari să mai află încă în casele

scoalelor, ca să le deșerteze cât mai curând, pentru ca să se poată păși la numirea altor profesori.

Consiliul n-au primit încă nici o încunoștiințare în acest obiect de la Onor. Departament; dară au aflat cum că acei indivizi încă n-au deșertat casele scoalelor.

Deci Consiliul de nou roagă pre Onor. Departament ca să ie măsuri grabnice în această privire până la anul nou; căci mai nainte de deșertarea caselor nu se pot denumi noii profesori, fiindcă nu se pot espune conflictelor cu acele individe, nici institutele și învățătura publică nu se poate lăsa pradă intrigelor lor, de la care nu vor să înceteze, precum a arătat Consiliul în raporturile sale, și mai ales în raportul No 169 făcut asupra necuviințelor urmate la Scoala din Tatarași din partea d. Turculeț. Eară dacă Onor. Departament ar afla cu cale de a mai suferi în casele scoalelor pre acești oameni dovediți de intriganți, atunci Consiliul Scolariu n-ar mai putea răspunde despre necuviințele ce ar urma în privința disciplinei și a învățăturei la acele institute.

Laurian
Giușcă
Papiu
Stoica
Alboteanu

No 174
Iași 30 dechemvrie 1857

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 119, original.

51. 1857 decembrie 31, Iași. *Consiliul Școlar și profesorii demisionați Săvescu, Turculeț și Haralamb sunt înștiințați asupra deciziei caimacamului de amânare a evacuării locuințelor până la Sf. Gheorghe, anul următor.*

La Consiliul Scolariu, No 7794
1857 dechemv. 31

Asupra suplicei ce dlui sărd. Toma Săvăscu, fostul profesor de la Scoala din Sărărie a adresat cu cerire de a i se îngădui șederea în încăperile citatei mai sus scoli, în privire că în timpul defav. al iernei i-ar fi cu neputință de a găsi case de locuit, E.S. Prințul Caimacam a însămnat următoarea rezoluție: „Dipart. Bisericesc, în privirea celor arătate prin suplica de față, și a timpului neîngăduitoriu de o asăminea strămutare, să vor îngădui pe profesorii șăzători în scoalile suburbiali a-și păstra lăcuința lor, până la Sf. Gheorghi viitor”.

Drept aceea, pe temeiul citatei apostili a E.S. Principelui Caimacam, să face cunoscut acelui Consiliu că toți profesorii ce au funcționat în scoalile

suburbiale au a rămâne nestrămutați în lăcuințele lor din încăperile scoalelor până la Sf. Gheorghe al anului viitoriu 1858.

La dlui Toma Săvăscu No 7795
La dlui N. Turculeț No 7796
La dlui Dimitrie Haralamb No 7797

De către E.S. Princepul Caimacam încuviințându-să rămânerea dle cu locuința în încăperile scoalei din suburbiul ... până la Sf. Gheorghe al anului viitor 1858; să face dle cunoscut despre aceasta și, totodată, vi să vestește că la arătatul timp să ai nesmintit a dișărta citatele încăperi spre a să locui de către profesorul ce să va rândui.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 113, concept.

52. 1857 decembrie 31, Iași. *Consiliul Școlar solicită Departamentului o poziție în legătură cu situația Școlii Centrale de Fete din Iași, prezentată în raportul amănunțit din 8 septembrie 1857.*

[Rezoluție]
Ianuar 4
Secția I-ia
Va înfățoșa lucrările.
N. Burchi

Onoratului Departament al Cultului și al Instrucției Publice
Consiliul Scolariu

Raport

Consiliul Scolariu în raportul său cu No 115 au adus la cunoștința Onor. Depart. starea în care se află Institutul Central de Fete; și încă până acum n-a primit nici o știință despre măsurile ce s-ar fi luat în urmarea acestui raport.

Deci, din nou roagă pe Onorat. Depart. ca să binevoiască a-l încunoștiința despre aceasta, pentru ca din partea sa să poată păși la lucrările ce îl privesc după *Așăzământul* Scolariu, spre reorganizarea acelui Institut.

Laurian
Giușcă
Papiu
Alboteanu
Metaxa

No 184
1857 Dechemvri 31

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 14/1857, f. 120, original.

53. 1858 ianuarie 20, Iași. *Raport al Consiliului Școlar în care anunță decizia îndepărtării elevilor N. Vidrașcu, Gh. Racoviță și Șt. Botez, al căror comportament devenise un pericol pentru ordinea și moralitatea din gimnaziu. Măsura a fost aplicată imediat, fără a aștepta acceptul Departamentului.*

[Rezoluție]
Ianuari 22
Secția I-a
Pe temeiul celor expusă prin raportul de față, urmând cercetare cuvenită în temeiul § 279 din Așezământul Scolar, să vor lua cuvenitele măsuri.
N. Burchi

[Rezoluție]
Fiind intrată în lucrările comisiei înalt rânduită va rămâne la actă.
Melidon

Onorabilului Departament al Cultului și al Învățăturei Publice
Consiliul Scolariu

Raport

Consiliul Scolariu, luând în privire purtarea cea rea și necorigibilă a scolariului Nicolae Vidrașcu, din clasa III gimnasială, care în anul trecut a fost depărtat din internatul gimnasial pentru hoție; ear în anul acesta scolastic, în loc de a se îndrepta, a urmat grămădind bine preste bine, călcând toate legile disciplinare, așa încât nu se mai poate suferi în scoală fără de a primejdui însăși moralitatea scoalei, a hotărât ca numitul Nicolae Vidrașcu să se depărteze cu totul de la scoală.

Asemine, luând în privire purtarea cea rea și necorigibilă a scolarilor interni Gheorghie Racoviță și Stefan Botez, din clasa III gimnasială, cari pentru insolența și nesupunerea la superiori s-au pedepsit în mai multe rânduri, eară ei în loc de a se îndrepta s-au înrăutățit și mai tare, și au cutezat chiar în clase a-și da pre față deplina lor depravațiune, așa încât nici aceștia nu se mai pot suferi în scoală, fără de a primejdui însăși moralitatea scoalei, Consiliul a hotărât ca numiții Gheorghie Racoviță și Stefan Botez să se depărteze cu totul de la scoală.

Aceste măsuri Consiliul, pentru ca nu cumva prin întărzierea aplicării lor să se pericliteze disciplina scoalei pentru care Consiliul este răspunzătoriu, le-au și pus în lucrare. Drept care se aduce la cunoștința Onor. Departament, neîndoindu-se despre încuviințare.

Laurian
Giușcă
Papiu
Stoica
Alboteanu
Metaxa

No. 16
Iași, 20 Ianuariu 1858

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 2, original.

54. 1858 ianuarie 23, Iași. *Refuzul lui Iosif Patriciu de a primi funcția de director al Școlii Preparandale.*

[Rezoluție]
25 ianuar
Secs. I
Se va aștepta regularisirile ce va face în aceasta comisia înalt rânduită pentru regularea cazurilor urmate la inst. scolastice.
N. Burchi

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucție Publice no. 66
Intrată la 25 ianuar 1858

Onorabilului Depart. al Cultului și al Învățăturei Publice

Am primit decretul onorabilului Depart. cu no 379, prin care a benevoit a mă numi profesor și director la Institutul Preparandal. Însă cu respect vin a declara că în împregiurările de față, nu pot să primesc acest post.
Iosif Patriciu

Iași, 23 ianuariu 1858

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 3, original.

55. 1858 ianuarie 24, Iași. *Copie a raportului comisiei compusă din Dimitrie Cantacuzino și Panait Balș, însărcinată să ancheteze dezordinile produse de elevii gimnaziului și cei de la Trei Ierarhi. Menținea pedeapsa celor trei elevi, decisă de Consiliul Școlar din 20 ianuarie, și propunea exmatricularea și sesizarea poliției în cazul elevilor Buzdugan și Vrânceanu (cei care îl loviseră pe Iosif Patriciu), îndepărtarea din școală a capilor revoltei și consemnarea în internat a celorlalți participanți pentru patru săptămâni. Totodată, identifica și cauzele interne și externe ale neorânduielilor.*

Copie de pe raportul comisiei orânduită a cerceta neorânduielile urmate la colegiul gimnazial adresat Ex. Sale Prințului Caimacam la 24 ghenarie 1858.
Rezoluția Ex. Sale:

Să încuviințează măsurile propuse de comisie și se rânduiește pe d. cneazul Dimitrie Cantacuzino și postelnicul Panaite Balș ca se binevoiască și pune în aplicație măsurile propuse prin acest raport; despre care se va face cunoscut și Depart. Bisericesc și a Învățăturilor Publice. Vinovăția unora din elevii atât de la gimnazie, cât și de la Institutul de Trii Ierahi fiind constatată, se vor supune pedepsei propusă, dându-să iertare numai tinerilor Codrescu, Proca, care s-au arătat fără respect cătră comisie, dar care se căiesc de fapta lor cea greșită.

1858 ghenar 24

Exelență!

Geos iscăliții rânduiți cu ofisurile Exelenței Voastre să cerceteze neorânduielile urmate la colegiul gimnazial, au păşit către asemine cercetare pătrunzătoare şi descoperirile făcute cu cinste aduce la cunoştința Ex. Voastre următoarele:

1. În colegiul gimnazial au descoperit doue facturi de neorânduieli, de nesupuneri, de revoltă din partea elevilor împotriva şefilor lor. Cel întâi făcut este că doi din elevi au bătut pe profesorul lor, d. Patriciu, şi al doilea fact, nesupunerea elevilor către comisia (sic!) au fost nevoită la nişte măsuri neplăcute însuşi ei; prin urmare, socotința comisiei este că făptuitorii dovediți, şi anume: Anastasie Buzdugan şi Vrânceanu Ioan să se depărteze din scoale şi pentru crima făcută să se deie pe mâna poliției spre a fi pedepsiți corecțional şi publicați spre pildă. Pe dlor Vedraşc, Racoviță şi Botez, care au fost de mai înainte depărtați de Consiliul Scolar pentru nesupunere şi au dat motiv la aceste neorânduieli, să nu mai fie primiți în scoli, ear pe dlor Codrescu, Proca, Poni, Morțun, Odescu, Teodor Istrate şi Nicolai Nechitachi, Petrică Nicola Petrică (sic!), frații Sofroni, Nicolai Constantin, frații Şendreşti, Nicolai Chiru şi Nicolai Bomeş[1], cari au fost invitători celorlalți şi cari s-au arătat chiar înaintea comisiei cu obrăznicie, se fie depărtați din scoli, şi pe ceilalți scolari cari au ascultat pilda cea ră, să fie periorisiți[2] pe patru septămâni fără să iasă din institut.

2. Că duhul elevilor nu este acela care trebuie să predomeze într-un internat, unde liniştea şi ascultarea pasivă este neapărată. Aceasta provine din cauză că profesorii n-au avut maniera aceea ca se insufle respect elevilor, că d. directorul internatului n-au fost destul de aspru şi că din partea Departamentului, nu acum, ci din început, n-au urmat decât părtinire. Institutul acesta, prin urmare, au produs nişte urmări care pot se aibă cele mai triste rezultaturi pentru țară, fiindcă elevii ieşiți din nişte asemine instituturi nu vor fi decât rănele țărei, iar nu cetățeni folositori. Socotința comisiei întru aceasta este a lua măsuri pentru viitor, ca profesorii se fie oameni cari se insufle respect elevilor şi d. directorul institutului, destul de aspru, de bun, de drept, de purtătoriu de grijă pentru copii, ca se-l aibă ca pe al doilea părinte.

3. La institutul din Trii Erahi, comisia a descoperit că câțiva din elevi, şi anume: Panu Alexandru, Radovici Constantin, Sacară Nicolai, Videanu Dimitrie, ce au vroit a bate pe pedagogul lor, se fie depărtați, iar acei cari s-au supus invitării, să fie pedepsiți potrivit Aşezământului. Totodată, comisia a descoperit că unul din părinți a venit la institut după chemarea copilului său şi a dat un pumn în ochii unui scolar din clasa preparandală; comisia socoate că pentru părintele copilului ce a intrat la scoală fără ştirea directorului, Exelența Voastră îți lua măsuri spre a nu se mai prilegi asemine neorânduieli neplăcute guvernului Ex. Voastre, prin pedeapsa făptuitorului, care este militar, după legea prescrisă; însă Exelenție, tulburările ivite în colegiul gimnazial şi la scoala din Trii Ierarhi, au cauzele lor, şi aceste cauze comisia a căutat a le cerceta cu cea mai mare nepărtinire spre a se pune un capăt acestor neorânduieli, care acum de doi ani de zile

tulbură liniștea institutelor, și după cercetările făcute au găsit că sânt doue cauze, din năuntru și din afară.

A. Cauzele din năuntru sânt:

1. Că colegiul este lipsit de profesori întru atâta că însuși directorul, a căruia datorie este a privighe economia, este silit a paradosi la un clas, și inspectorul general, care este organul învățăturei publice, este nevoit a paradosi de la cinci până la șase oare pe zi, și prin urmare, n-are vreme nu numai a vizita scoalele de prin ținuturi, dar chiar însuși în capitalie. Socotința comisiei este a se înlocui catedrele vacante cât de în grabă prin profesori localnici, potrivit Așezământului, sau a se aduce de piste hotar.

2. Comisia a cercetat dacă profesorii paradosesc regulat în clas și din mărturisirea dl. directorului a Depart., a inspectorului general, și a condicei înscrierilor, s-au lămurit că în adivăr lecțiile se paradosesc regulat; cu toate acestea, trebuința cere a se ocupa cât mai în grabă catedrele vacante prin profesori speciali.

3. Cercetând și partea economică, a găsit că în internat nu este curățenia cerută și care dau povod[3] elevilor de jeluire, că în bucătărie este numai un rând de tingiri și care nespoindu-se la vreme, poate se aducă vătămare.

4. Că luminarisirea este foarte ră, că băncele, sobele, ușile, ferestrele sunt în cea mai proastă stare, și în sfârșit, că nu-i nicio priveghere și că institutului nu i se poate da aseminea numire și este lipsit de tot soiul de control care-i neapărat de trebuință. Însă comisia nu poate tăgădui că parte din aceste greșeli provine din pricina localului care a fost destinat a fi un local particular, iar nu un institut gimnazial. Întru aceasta, socotința comisiei este că guvernul să numească o comisie împreună cu arhitectul statului, din oameni înzestrați cu asemine știință spre a face un plan și a reduce aceste două zidiri într-un local propriu pentru un internat, fără care nici rânduială, nici curățenie, nu se va pute ține.

B. Nu numai cauzele din năuntru au produs aceste tulburări, dar și depărtarea profesorilor moldoveni și transilveni a invitat pe scolari a se rescula împotriva profesorilor de astăzi, la care comisia nu poate tăgădui că și ei au luat parte, precum și chiar însuși părinții copiilor.

Aceste descoperiri gios iscăliții au cinste a le aduce la cunoștința Exelenției Voastre.

Conform cu originalul[4].

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 8 și 10, copie.

---

[1] Sintetizând documentul, V. A. Urechia îl amintește la final pe N. Chinez, nume care nu se regăsește aici (V. A. Urechia, *Istoria culturei naționale. Istoria școalelor de la 1800-1864*, tomul III, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 126).

[2] Grecism: limitați, izolați.

[3] Pricină, cauză.

[4] Urmează o semnătură indescifrabilă.

56. 1858 ianuarie 26, Iași. *Demisia apropiaților lui August Treboniu Laurian din Consiliul Școlar și din funcțiile de profesori: Gh. Giușcă, M. Alboteanu, Al. Papiu Ilarian. Au luat această decizie, văzând că elevii vinovați de revolta din internat nu au fost încă pedepsiți și persistă încă influențele nefaste din afara școlii, lucru care le afectează onoarea și demnitatea.*

[Rezoluție]
Această colectivă demisie să va înfățoșa în original E.S. Princepului Caimacam odată cu raportul ce este a se face.
Spre încuviințare,
Cneazul Dimitrie Cantacuzino

[Rezoluție]
Depart. de Cult și al Instrucț. Publice
Să încuviințază
N. C. V. [Nicolae Conachi Vogoridi]

[Rezoluție]
fevruarie 1
Secția I-ia
Să va urma potrivit încuviințării de mai sus, despre cari li să va faci cunoscut că de astăzi să află slobozi de la îndatoririle ce au avut.
N. Burchi

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucție Publice no. 79
Intrată la 1 fevr. 1858

Onorabilei Comisiuni

Crima ce au cutezat să comită chiar asupra persoanei unuia dintre profesorii îndeplinători niște elevi gimnaziali cari, precum arată și onorabila comisiune în raportul său, parte au fost instigați de către părinții și protectorii lor, parte ațâțați de către ex profesorii dați afară din cauza nesupunerii și netrebniciei lor, dintre cari unii până acum șed încă în casele scoalelor, parte încuragiați prin măsurile onorabilului Departament, precum a recunoscut în raportul său și onorabila comisiune, este departe de a fi …[1] prin pedeapsa aplicată până acuma. Autorii principali și instigatorii acestei crime atât de enorme și atât de neauzite, condamnați de cătră onorabila comisiune, rămân fără de nicio pedeapsă; influențele din afară cele pernicioase și sămânța cea rea din lăuntrul internatului, nefiind sterpite cel puțin prin aplicarea pedepsei propuse de cătră onorabila comisiune, nu pot să nu se lățască în într-un mod din ce în ce mai periculos.

Subscrișii, oameni de ordine și de legalitate, așa precum au dovedit în tot timpul serviciului lor, până și în mijlocul luptelor necurmate ce au susținut în

contra adversarilor învățăturei și creșterii publice, nu mai pot fi martorii unor asemine neorânduieli nepedepsite; și cu adevărată durere de inimă se văd siliți a dechiara înaintea onorabilei comisiuni că pre lângă toată dorința lor de aservi patriei și națiunei, și pre lângă tot respectul către autoritățile de care atârnă, pre ei nici regulele disciplinei și ale creșterei, nici onoarea și demnitatea lor de crescători și profesori, nu-i eartă de a mai funcționa și de a mai prelege până ce ar avea voie de a sta în internat și de a asista în clase criminali paricizi dovediți și nepedepsiți.

Onorabila comisiune este rugată de a aduce această a noastră retragere la cunoștința Escelenției Sale Principelui Caimacam.

Directorul internatului gimnazial, Giușcă Gheorghie

M. Alboteanu, profesoriu de istorie și membru Consiliului Scolariu

Dr. Alesandru Papiu, profesor și membru al Consiliului Scol.

1858 ianuarie 26

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 68, original.

---

[1] Indescifrabil.

57. 1858 ianuarie 27, Iași. *Raport adresat caimacamului de N. Burchi, directorul Departamentului Cultului și Instrucției Publice, în care își expune propria poziție asupra conflictului dintre inspectorul general și profesori. Face referire la modul în care s-au soluționat cazuri asemănătoare în trecut, găsind relevante, în analiza tulburărilor din 1857-1858, unele derapaje sau abuzuri ale lui August Treboniu Laurian (absența rapoartelor inspecțiilor, ocuparea unor spații din Academie pentru folos personal, cheltuieli puțin justificate și păstrarea unor catedre vacante).*

No 436 ianuar 27

Exelență!

Primindu-se la acest Ministeriu împărtășirea Secretariatului de Stat prin adresa No... cu rezultatul lucrărilor comisiei ce Ex. Voastră ați rânduit pentru cercetarea împregiurărilor răscoalei elevilor din institutul colegial și din scoala pregătitoare din Trei Ierarhi în contra profesorilor însărcinați cu a lor învățătură și creștire, din zilile de 21 și 22 ale curentei, subscrisul crede de a sa datorie a vă aduce la cunoștință prin anafora, precum verbal n-au lipsit de mai multe ori a vă face cunoscut de îndată de la întrarea sa în funcția de director Depart. Instrucției Publice, starea struncinată a învățăturilor publice din țară, pe care Ex. Voastră nădăjduiți a stabila prin măsuri dictate de spiritul împăcieuerei și al blândeții ce vă caracterizază. Subscrisul bine încredințat de măhniciunea ce a trebuit să vă

aducă întămplarea din 21 şi 22 ale acestei luni, întămplarea contrarie drepturilor aşteptărei ale Ex.Voastre. Să vă grăbeşte a vă espune istoria lucrurilor astăzi aflătoare împreună cu rălile din care au decurs spre a vă convinge că acestea sănt mai beni dicăt încredinţarea cătră subscrisul a administraţiei Depart. Cultului, mai bini şi decăt chemarea Ex. Voastre în fruntea ţării.

Exelenţă! Subscrisul nu gândeşte a rădica vălul binefăcătoriu al timpului de pe administraţiile trecute ale acestui Depart., nici a întra în răsculirea actelor cuprinzătoare de deosebite lucrări care să socot oarecum sfărşite; însă nu să poate totuşi împiedeca de a vă arăta că un asămine conflict să vede că s-a urmat în anul 1844/5 şi că s-a alinat atunce prin retragirea persoanei ce pe drept sau nedrept era presupusă ca pricinuitoare. Apoi, cu întroducerea Aşăzământului scolastic astăzi[1] în vigoare, urmănd o prifacerea radicală în scoli şi aceasta mai cu seamă cu întroducerea programului lăţitor, acum însă a urmat conflictului şi neînţălegiri între profesori şi inspector; însă şi aceasta s-a alinat, ca şi din 1844/5, dar nu prin retragirea persoanei spectorale de la postul său, ca anul mai sus amintit, ci prin retragirea unora din profesori. În aceste două cazuri, conflicturile rămân mărginite în sfera lor de bunăcuviinţă şi elevii rămân neatinşi de dănsile. Moralitatea lor, adică iubirea de datorie şi de respect către marii lor, precum şi cea mai deplină subordenaţie domneşte între dănşii. De atunce încoace, subscrisul observează din acte împoncişituri parţiale între profesori şi inspector, acestea sau cu mai puţină sau cu mai multe gratificate pentru moralitatea elevilor până în anul 1856/7, cănd izbucnind un conflict între Consiliul Scolariu unit cu dlui inspectorul Laurian de o parte şi administraţia de atunce a Depart. de altă parte, guvernul condus de acelaşi spirit de moderaţie şi împăciuire ca şi acest al Ex. Voastre, l-au înlăturat prin desaprobarea măsurilor[2] ministeriale de atunce.

Nu după multă trecire de vreme în sept. trecut videm izbucnind un nou conflict între un Consiliu Scolariu compus din trei membri şi dlui inspectorul de o parte [şi profesori pe de altă parte][3], pe care conflict şi Ex. Voastră condus de tot acel spirit de indulgenţă ca predecesorul Ex. Voastre, aţi căutat a-l linişti prin încuviinţarea retragirei acestor din urmă, în nădejdea că acei rămaşi în funcţie îndemnaţi prin închierea în complet a Consiliului Administrativ Extraordinar, să vor săli pe viitoriu a preveni orice neînţălegire, orice tulburare, în speranţa că profesorii vor şti prin conduita lor a-şi mănţăne şi a-şi merita necontenit din partea elevilor respect şi ascultare; din nenorocire însă, îmbele aceste duă din urmă conflicte, în care guvernul în blăndeţa sa s-au silit a să abţine de la măsuri aspre şi energice, să văd în curând succedate de răscoala elevilor. Tristă urmare pentru educaţia junimei de la care să socoteşte ţara îndrituită, după jertfele ce face a o aştepta un rezultat cu totul din contra de acel de faţă. O asămine urmare a elevilor de două ori repetată trebuie a trage atenţia Ex. Voastre ca o urmare culpată şi demnă de toată asprimea. Pe de altă parte însă, nu rămâne nicio îndoială că, pentru [ca] elevi să fie supuşi legilor şi să simţască iubirea lor şi să fie plini de respect cătră mai marii lor, trebuie ca mai marii lor însuşi, să fie pătrunşi de nişte aşa sacre datorii, să păzască legile, să fie cu îndulgenţă şi

amoare pentru elevii lor. Pentru a arăta însă că din partea d. inspector și a membrilor Consiliului Scolariu moderația și îngrădirea cu datoriile ce-i privesc sunt departe de a fi păzite, stă dovadă anaforaua Depart. din 27 sept 1857, No 5940, dovadă anaforaua Sfatului din 13 noemv. 1857, No 6098. Pe lângă aceste, iscălitul nu poate trece și trecerea alăturea cu Depart. a d. inspectorului în împregiurarea de față și adresarea sa de-a dreptul către Ex. Voastră fără a încunoștiința măcar pe iscălitul, care în primă ar fi putut măsuri ce să cruțe pe guvern de a recurge[4] la mijloace care aduc neplăcere și nemulțămire Ex. Voastre; apoi urmarea necuviincioasă a d. Papiu din zilele trecute, care a vinit la Depart. și desaprobat în fața iscălitului îngăduire ce s-a făct profesorilor demisionați de a nu f scoși acum iarna din locuințele lor, când o asăminea îngăduire li s-a făcut din o frumoasă generositate care face onoare Ex. Voastre. Domnul Papiu s-a uitat pe sine și chiar în fața comisiei rânduite acum, unde prezența sa neavând loc[5], a început a discuta și hotără asupra împregiurărilor pe care iscălitul vrea să le lămurească deînpreună cu ceilalți domni comisari.

Prin citarea acestor din urmă fapte subscrisul nu voește a înculpa nici pe d. inspectorul, nici pe d. Papiu în cauza ce astăzi atărnă de cercetarea comisiei rânduite, căci de ar fi voit de a face aceasta, subscrisul nu s-ar fi mărginit atunce la aceste fapte, numai ce ar fi citat și altele despre care actele Depart. cuprind vii dovezi și prin care se dizvălește că spiritul de moderație și de subordinație către Depart. nu li să poate reproșa nici d. Laurian, nici d. Papiu. Aceste fapte m-am mărginit a le cita Ex. Voastre numai spre a arăta în scris, precum am arătat verbal de atâtea ori, greutățile cu care am avut și am a mă lupta în administrația scoalelor și pentru astă dată și neputința mea de a mai participa la comisia de ați rânduit, dorind a feri un nou scandal, acest al unui proces de nesubordinație și de nerespect din partea unui profesor către autoritatea sa drept superioară, către Ministeriul Instrucției Publice înfățoșat astăzi prin subscrisul.

În privirea propășirilor științifice a scoalelor Principatului, subscrisul să vede în neputința de a vă face o descriere fidelă, din cauză că încă n-au avut ocazia a vide rezultatul unor asămine. Dacă însă trebuie a crede raporturilor Consiliului Scolar, scoalele ținutale în anul scolastic 1856/1857 s-ar fi aflat în progres, în timpul când acelea din capitală de nu înapoiete, dar în o stare stațeonară. Afară de aceste raporturi, subscrisul și-a întors privirea asupra trecirei elevilor din o clasă în alta și asupra deligenței profesorilor, a fiecăruia în parte. Însă, cu cea mai vie părere de rău, să vede silit a constata și în acest obiect o stare foarte puțin mulțămitoare a lucrurilor. Așa, subscrisul observează că s-au trecut elevi din o clasă în alta cu pășirea unui clas, manipulație pe care nu înțălege cum a putut a o face Consiliul Scolar în contra rostirei Așăzământului. Poate că programul de față ce lănțuiește învățătura colegială în curs de 7 ani ar pute fi restrăns la puțini ani, aceia ce ar fi o economie de timp, un căștig pentru părinți, pentru elevi și pentru țară. La asămine caz Consiliul ar trebui mai întăi a să constata împregiurarea și apoi a să pune în aplicație, eară nu de la sine a să face pășirea dintr-o clasă în alta.

În privirea deligenții profesorilor, subscrisul acum deodată se abține de la observațiile sale, văzând că mai multe catedre a scoalelor capitaliei și acum cele mai importente sănt vacante, că unele sănt îndeplinite de petagogi, însă fără esperiență cuvenită, că multe sunt ținute cumulative de unul și același profesor, cumulație care dacă poate fi bănește folositoare persoanei profesorale ce-și ia asupră-i așa sarcini adunând până la 22.000 și 30.000 lei pe an pentru unul și același profesor, este însă păgubitoare progresului elevilor, unul și același profesor sau inspectorul chiar, neputând cu o pală activitate a să ocupa de deosebitele cursuri. Căci, dacă ar fi așa, apoi subscrisul nu înțălege pentru ce guvernul ar crea atăta catedre, ar destina atăta sumi spre ținerea lor. Această vacanță a catedrelor, subscrisul n-au observat numai de la demisionarea din urmă a unui însămnător număr de profesori, fapt destul de deplorabil și care s-au atras după sine închiderea cursurilor înalte, dar de mult mai înainte însă. Nici într-un an Colegiul n-a avut norocire de a numera în complect pe profesorii sei. Dacă subscrisul cu ocazia resculării elevilor din 21 și 22 ianuarie cheamă luarea aminte a Ex. Voastre asupra acestei vacanții continuă a catedrelor, pentru care în toți anii s-au văzut asignate în budget sume însămnătoare, nu face aceasta spre a învinui administrațiile trecute ale Depart. încredințat astăzi mie, nici spre a reproșa cuiva vreun bineficiu din ocuparea mai multor posturi decăt numai spre a arăta Ex. Voastre că din partea ds inspectorului n-a urmat asupra scoalelor ținutale contrata cerută din § 104 din *Așămământul* scolastic, căci dl inspectorul, prin numitul catedrelor n-a putut dispoza de timp spre a vizita scoalele ținutale după îndatorirea ce are, așa încăt un asfel de sistem de ...[6] între slujbe necompatible trebuie să înceteză. Cu toate aceste, subscrisul din această urmare a ds inspectorului nu poate face o învinuire, putându-vă refera că starea scoalelor ținutale deși nu este de contrala ds inspectorului, să află în progres, pe când aceste din capitală au agiuns într-o complectă dezorganizare și amenință închiderea lor, adică lipsirea țării pe mult timp de singurul mijloc de educație și învățătură. Ear o asăminea vacație a catedrelor subscrisul cu părere de rău să vede silit a o trebui de nu unui calcul de o comunicație, unui spirit de discordie între profesori, alimentat prin rivalități neiertate ce sănt menite numai a contribui de la depărtarea de greaua carieră profesorală a acestor barbați ce ar voi a se deda ei, fără însă a fi jucărie intrigilor compromițătoare onoarei lor.

Dacă subscrisul în a sa dorință de a-și înplini cu sfințenie datoria sa, s-a văzut silit cu cea mai (mare) vie părere de rău a rădica vălul de pe așa două mari cangrene a organismului instrucției publice, adică acea a discordiei profesorilor compromițătoare moralității elevilor, și a vacanției catedrelor împedicătoare progresului lor științific, aceasta este [pentru] că socotește cu neputință orice alt mijloc de vindecare, afară de acel care ar gărăntui ferirea în viitor a unor așa împregiurări ce amenință organismul instr. publice de o disfacere totală, lucru ce nu ar lipsi de a face o tristă impresie și asupra publicului din țară, și asupra a celui din vecinătate. În sfârșit, fiindcă subscrisul socoate din datoriile sale cele mai sfinte de a nu vă ascunde niciuna din ranele ce crede că a descoperit în organismul instr. publice, pe lăngă cele morale și intelectuale, nu a lipsit de a descoperi și acele de fire materială, apoi a vă face cunoscut Ex. Voastre și pe

aceste, sigur fiind că ele nu vor putea decât a oțărî inima cea generoasă și plină de probitate a Ex. Voastre, subscrisul să va mărgini a vă cita câteva fapte ce vor fi îndestule a vă convinge de un așa adevăr mâhnicios; actele Depart., și anume din 1852 și 1853 ne dau o vie dovadă despre chipul întrebuințării banilor destinați spre reparații. Astăzi chiar starea în care se află institutele scolastice nu răspunde la cheltuielile întrebuințate spre întreținerea lor, încălzitul încăperilor Academiei, adică a acelor destinate elevilor, să face într-un chip nemulțumitoriu, resipa cea mai mare domnește între banii destinați pentru hrana elevilor. Spre a vă convinge Exelență, nu am decât a vă cita cataloagele lunare în care să însamnă și în zilele de sărbători tot același număr de elevi ca și în zilele de lucru, când este bine-cunoscut că toți elevii din capitală se duc în așa zile în sânul familiei lor. În toate cataloagele lunare să vede o rubrică întitulată „*masa personală*”, fără ca ezistența ei să fie întemeiată pe o lege care să o giustifice oarecum înaintea Depart. Subscrisul nu cunoaște din acte un externat cu un director în frunte, în fapt însă, pe lângă elevii din acel internat, să văd hrănindu-să din banii destinați spre susținerea elevilor, mai multe persoane care după *Așăzământ* nu este iertat. În încăperile Academiei au început a fi neîndestulătoare pentru elevi, așa încât Depart. a putut conceda în tăcere ds. inspectorului mai multe odăi de locuit înlăuntrul ei. Această concesie tăcută nu a putut niciodată a fi un drept și d. inspectorul ar fi trebuit a preveni situația Depart. de a concedea din așa locuință, văzând strâmtoarea în care locuiesc elevii. Aseminea abuz în parte finanțiar, subscrisul cu atât mai cu stăruință aduce la cunoștința Ex. Voastre, cu cât recunoaște că precum pe de o parte de la aceasta atârnă sănătatea fizică a elevilor, pe de altă parte ea este puterea tămăduitoare „vis medicatiu[7]” în restatornicirea ordinii dacă însă așa bani destinați în ținerea materială a elevilor să văd răsipiți si rău întrebuințați, subscrisul s-a măgulit a crede că nu chiar acei asignați spre deosebite scopuri științifice, cum spre tipărirea sau cumpărarea de cărți să vor fi întrebuințat într-un chip nimerit este însă de luat aminte că d. inspectorul prin raportul no... din 1857 să vede cerând o sumă de aproape 13.000 lei pentru cheltuielile tipăririi unor cărți, care tipărire deși a fost proibită de Depart., apoi declarată de abuzivă și în contra legii, totuși în urmă încuviințată, cu învoitoare d. inspectorului de a depune în Depart. cvitanța livrăriei noue afirmătoare de trădarea[8] cărților pentru care reclamă despăgubire. Însă nici până astăzi nu s-au văzut din partea ds. Laurian vreo înaintire în această cauză, Exelență! Dacă subscrisul n-au putut a vă cruța mulțemiciunea[9] sufletească ce negreșit simțiți la vederea unei așa stări de lucruri, este că starea scoalelor după cele de sus arătate să dovidește a fi devenit critică și nevoie de măsuri grabnice și radicale. Țintirea subscrisului în acest memoar repede a fost de a vă da un tablou fidel despre starea instrucției publice supuindu-vă cât prin putință a slăbi nodolurile ce subscrisul n-ar fi îndreptat a întrebuința. A vă supune că această stare de lucruri cere grabnic o prefacere radicală în instituții și în persoană, mai cu samă în instituții, în așa chip încât să fie prescrisă mișcare fiecăruie împiegat a ramului instr. publice; în persoane încât să se întroduca de așa barbați ce să știe a-și păstra neatinsă autoritatea lor ... prin numele și purtarea lor și să-și merite respect și ascultarea din partea elevilor, având nu mai puțin pentru a-și deplini

aprovire și înbrățoșare opiniei publice, căci în cătă vreme cauzele răului nu se vor tăie chiar din rădăcină și nu să va preveni orice motiv ar pute produce noi confuzii, starea scoalelor să află purure în împregiurări de criză amininţătoare și rezultatul lor va fi mai puțin decăt scăzut pentru aşteptarea țării și pentru generoasa îngrijere a guvernului.

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 13-17, copie.

---

[1] Cuvânt scris de două ori.
[2] În document: măsurile.
[3] Modest echipat intelectual, N. Burchi nu reuşeşte uneori să-şi ducă ideile până la capăt.
[4] Ilizibil.
[5] În sensul că nu era chemat.
[6] Spațiu liber ce urma, probabil, a fi completat.
[7] Scris cu caractere latine.
[8] Predarea.
[9] Parțial ilizibil.

58. 1858 ianuarie 28, Iași. *Comisia solicită Departamentului să nu dea curs demisiei lui Iosif Patriciu până la răspunsul acestuia asupra ofertei reînnoite de a ocupa funcția de director al Școlii Preparandale.*

[Rezoluție]
18 ianuar
Secs. I
Se va avea în privire până la primirea respunsului comisiei.
N. Burchi

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucție Publice no. 266
Intrată la 28 ianuar 1858

Onorabilului Depart. de Cult și Instrucție Publică

Această comisie, precum este cunoscut acelui onorabil Depart. a fost poftit încă la 23 ale curentei luni pe dlui cămr. Iosif Patricie de a rămâne statornic în postul de profesor și director la scoala pregătitoare din Trei Ierarhi. Tot această poftire comisia a reînnoit acum oficial dle Patricie. De aceea, On. Depart. este poftit ca până se va primi răspuns în acest caz de la dle. Patricie, să nu deie urmare demisiei ce a dat dlui Patricie.

C[neaz]. Dimitrie Cantacuzino

No. 8
1858 enuare 28 zile

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 18, original.

59. 1858 ianuarie 30, Iași. *Demisia lui August Treboniu Laurian din funcția de inspector general al școalelor, încuviințată de caimacam, și numirea unei comisii de către Departamentul Cultului și Instrucției Publice pentru preluarea inventarului.*

[Rezoluție]
Primit în 30 enuare 1858
Demisia aceasta se va înfățoșa E.S. Prințului Caimacam odată cu raportul ce este a să face.
Spre încuviințare,
Cneazul Dimitrie Cantacuzino

[Rezoluție]
Depart de Cult și al Instrucție Publice
Să încuviințază
N. C. V. [Nicolae Conachi Vogoridi]

[Rezoluție]
fevruarie 1
Secția I-ia
Fiind încuviințată această dimisie prin apostilia de mai sus, să va faci cunoscut dumis. domnul A. T. Laurian că de astăzi se socoati slobod de la îndatoririle funcției ce a purtat; iară pintru primirea lucrurilor ce au fost sub a dumis. privighere să va însărcina o înadins comisie constituită de ds. spatar Cerchez, profesorul Dimitrie Stoica și păharnicul Dimitrie Antoniu, cărora odată cu aceasta li să vor faci cunoscut cele de cuviință.
N. Burchi

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice no. 78
Intrată la 1 fevr. 1858

Onorabilei Comisiuni

În împregiurările de față unde intrigile din afară esercitează o influență așa de stricăcioasă asupra scoalelor, încăt singura putere morală nu mai este de agiuns spre guvernarea lor, subscrisul cu respect declară că caracterul său nu-l eartă de a continua funcțiunea sa de inspector general al scoalelor și roagă pre onorabila comisiune a aduce aceasta la cunoștința Escelenției Sale Prințului Caimacam.
A.Treb. Laurian
Iași, 30 ianuarie 1858

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 67, original.

60. 1858 ianuarie 30, Iași. *Raportul final al comisiei alcătuite din D. Cantacuzino și Panait Balș, cu măsurile propuse: reorganizarea Academiei (gimnaziului), aprobarea demisiilor lui Laurian și ale colaboratorilor săi (Giușcă, Papiu Ilarian, Patriciu, Alboteanu), readucerea profesorilor retrași în timpul conflictului, reprimirea elevilor în internat. Caimacamul încuviințează propunerile, numind o altă comisie, cu șapte membri (Al. Cantacuzino, Anastasie Fătu, Bărnuțiu, Micle, Suciu, Jordan și Frey), care să se ocupe de reprimirea elevilor.*

[Rezoluție]
Ministeriul de Cult și al Instrucției Publice

Se recomânduiești încuviințarea măsurilor propuse prin raportul de față. Spre întocmai urmare, aducându-le la obștească știință prin publicare în Buletin și a foii oficiale. Totodată, în viderea celor expusă de către acest ministerium prin anaforalele din 27 ianuarie, cu no. 436 și ace din 2 fevruarie cu no. 558, să rânduiești o comisie specială, alcătuită din șapte membri, anumi prezidet aceștia: cneazul Alexandru Cantacuzin, aga Anastasie Fătu, și dumilor profesorii Simion Bărnuț, Ștefan Micle, Petru Suciu, spataru Ludlic Jordan[1] și duml filologul Frai[2], care, conform Așăzământului scolar, va regula primirea elevilor după cererile ce vor adresa mai întâi către Ministeriul de Cult și al Instrucției Publice, și cari suplice vor fi recomendati în cercetare acestei comisii având în privire neîntârzierea acelor lucrări așa încât în timpul prescris în raportul de față, să să poată deschide cursul învățăturilor.

1858 fevruari 4

N. C. V. [Nicolae Conachi Vogoridi]

[Rezoluție]
fevr. 4
Secția I-ia
Spre întocmai urmare.
N. Burchi

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice no. 332
Intrată la 4 fevr. 1858

Exelență!

Comisia aceasta, spre a-și pute împlini cu sânțenie misia ce i s-a pus de către Exilenția Voastră [a] procedat mai întâi către punerea în lucrare a măsurilor cuprinse prin raporturile sale sub no 1 și 2, și încuviințate de Exilenția Voastră, și aceasta numai spre a se putea dobândi legiuita îndreptare a elevilor nevrâsnici cari, după disciplină, trebuiesc a arăta o supunere oarbă și pasivă. Iar în urmă, luând în cercetare cu cea mai mare pătrundere acta ce i s-a trimes, din ea s-a încredințat că neorânduielile provin din răua și slaba administrație a

ramului învățăturei publice care au dat loc de a se introduce atât în corpul profesorilor, cât și în acel al elevilor, prin intrigile din afară, un spirit atât de stricăcios, încât fără următoarele măsuri nu se poate stârpi răul și scoalele publice nici odinioară nu vor fi puse pe adevăratul drum de îndreptare, încât nu vor răspunde nicicum la așteptarea și sacrificiile guvernului.

Aceste măsuri sânt:

1. Reorganizarea Academiei cât mai în grabă, fiind astăzi de la sine desființată prin ieșirea elevilor în putere din internat afară de 22 cari se află acum în institut.

2. Încuviințarea dimisiilor alăturate aicea în original a dl. general inspector al scoalelor A. T. Laurian și al dlor sale dr. A. Papiu, profesor de legi, Gh. Giușcă director internatului gimnazial, Mihail Alboteanu, profesor de istorie în clasele inferioare și Iosif Patriciu, director și profesor la Scoala Pregătitoare, dintre cari acest din urmă fiind poftit a rămâne în postul său, a răspuns că el primește o asăminea însărcinare numai până atuncea până când „On. Comisiune se va bucura de puterea *dictatorială* nemărginită și fără apelaciune în trebile scolastice". Comisia neputând călca demnitatea guvernului spre a cere o asăminea împuternicire, a primit demisia dle Patriciu, precum și a celorlalte persoane mai sus citate.

3. Învitarea profesorilor ce s-au retras, înfățișându-să cu cerire la Departament și publicarea de concurs pentru catedrile ce ar mai rămâne vacante.

4. Primirea elevilor în internat, după suplicile ce se vor prezenta Depart. de Cult și Instrucție în cel mai scurt timp, căci după terminul de 15 zile nu vor fi mai mult primiți, înțelegându-se că acei depărtați de ocărmuire după raporturile comisiei cu no. 1 și 2, nu vor ave drept de a se mai adresa cu aseminea cerire, afară numai dacă părinții acelora vor depune în Departament garanția cuvenită pentru purtarea lor în viitor, și cari supunându-se prin anafora la cunoștința Exilenției Sale Prințului Caimacam, vor căpăta iertare.

Exilenția Voastră ați binevoit a încuviința pedeapsa elevilor sub însuși răspunderea subscrișilor comisari, cari s-au cerut din princip de subordinație. De aceea, comisia se măgulește a crede că tot de aseminea veți încuviința și propunerile mai sus citate, poruncind publicarea acestui raport spre critica publicului și satisfacția subscrișilor. Iar pentru punerea în aplicație a acestor măsuri, comisia crede că este neapărată trebuință a se numi șeful Ministeriului de Cult și Instrucție, și o comisie special alcătuită de persoane înzestrate cu știința și energia cerută spre a reforma atât corpul profesoral, a regula primirea elevilor, cum și a modifica cele de nevoie în cuprinsul Așezământului scolar, când atuncea numai s-ar pute îndeplini acțeptarea publicului și dorințele Exilenției Voastre.

Subscrisul dar, crezând că prin acest de pe urmă raport și-au îndeplinit misia prescrisă prin oficiurile Exilenției Voastre, are onoare a rămâne

Al Exilenției Voastre
Plecat serv,
Cneazul Dimitrie Cantacuzino

No. 13
1858 ianuari 30 zile

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 35/1858, f. 91 și 94, original.

[1] Louis/Ludovic Jordan, fost ofițer francez, director de pension în Iași.
[2] Este vorba despre profesorul Anton Frey, absolvent de filologie al Universității din München, director de pension în Iași.

61. 1858 februarie 8, Iași. *Cererea lui Simion Bărnuțiu de revenire la postul de profesor de filosofie și legi, după invitația primită în ziua anterioară din partea Departamentului Cultului și Instrucției Publice.*

[Înregistrare]
Departamentul Cultului și al Instrucției Publice No. 184
Intrată la 10 fevr. 1858

[Rezoluție]
10.2.58
Secs. I
Se va comunica comisiei.
N. Burchi

Onoratului Depart. al Învățăturilor Publice!

La ordinea O. Depart. din 7 Fevr. No. 631 prin care și face învitare a mă deplasa dacă voesc a primi postul mieu respectiv respund cu onoarea cuvenită că, fiind înlăturată piedeca pentru care m-am fost retras, acum voiesc a intra earăși în postul mieu de profesor de filosofie și de legi și în eserciţiul dereptu-rilor date mie prin Decret domnesc.

Simeon Bărnuți
Prof. de filos. și de legi
Iași, 8 febr. 1858

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1858, f. 188, original.

62. 1858 februarie 15, Iași. *Raportul comisiei speciale, desemnată pentru a forma un nou Consiliu Școlar și pentru ocuparea catedrelor vacante, care îl informează pe caimacam că a avut loc alegerea celor trei membri care compun, alături de profesorii învățăturilor înalte, Consiliul Școlar, iar profesorii retrași acceptă revenirea la post. Drept urmare, comisia și-a împlinit misiunea, depunându-și mandatul.*

[Rezoluție]
În 17 febr 1858
Să încuviinţază și să recomanduește Departamentului Bisericesc spre punerea în aplicație și totodată să va publica această măsură prin foile oficiale.
N. C. V. [Nicolai Conachi Vogoridi]

[Rezoluție]
febr. 17
Secția I-ia
Spre întocmai urmare. Cu întocmai copie de pe raportul de față să va trimeti redacției Diar Oficial, spre a-l publica grabnic atăt în limba română, cât și în limba franceză.
N. Burchi

Exelență!

Comisiunea specială ce ați binevoit a rându pentru formarea unui nou consiliu scolariu, pentru regularea de primirea elevilor și pentru ocuparea catedrelor, conform însărcinărilor puse de Ex. Voastră, deschizând ședințele sale în 6 ale curentei luni Fevruarie în sala consiliului scolar, spre a ave elementul necesariu pentru compunerea unui consiliu scolariu, a aflat cu cale ca înainte de toate, să se provoace prin Departamentul Cultului și al Instrucției publice, profesorii retrași mai nainte din posturile lor, spre a să declara dacă mai voiesc a reocupa catedrile ce le-au avut, în urmarea căriea toți profesorii s-au declarat că voiesc a întra earăși în posturile lor respective, afară de doi cari nefiind invitați dinpreună cu ceilalți, nu și-au dat declaraciunea, însă mai tărziu s-a regulat și invitarea acestora, după înțălegirea urmată între această comisiune și între Onor. Departament al Cultului și al Instrucției Publice, iară pentru profesorii cei noi cu decrete s-au regulat ca cei ce au calitățile cerute de Așezemântul Scolariu să se ordineze la profesurile vacante. După aceste, au convocat pe toți profesorii îndrituiți de a fi alegători și aleși la Consiliul Scolariu și așa conform Așezemântului Scolariu s-a ales trei membri, cari împreună cu profesorii de facultăți compun consiliul scolariu pentru care lipsește numai inspectorul general, apoi, trimițindu-se de la Depart. Cultului și al Instrucției publice lista elevilor care, conform raportului comisiunei de mai nainte cu No. 13 întărit și de Exelența Voastră s-a înfățișat la acel Onor. Departament, comisiunea aceasta a însărcinat patru membri ai consiliului scolariu cu esaminarea calităților lor, și cei recomandați de membri numiți în numer de 85 s-au și primit în internatul Academiei, iară pentru cei ce se vor mai reprezenta de către acel Departament, rămăne ca consiliul scolariu să-i primească conform așezemântului scolariu și raportul mai sus citat.

În fine, comisiunea aceasta, luând în privire toate catedrele profesorale din gimnaziu și din facultăți, după programul ce este în activitate, și aflând că opt catedre sănt vacante, dintre care unele nu au fost nicidecum ocupate de profesori, altrele au fost numai momentan, după aceea suplinite, și în urmă altrele au fost totdeauna numai suplinite, a invitat pe Onor. Departament al Cultului și al Instrucției Publice ca, conform așezemântului scolariu, să se publice prin foile oficiale concurs pentru ocuparea lor, cari, până atuncea, după punerea la cale a consiliului scolariu, în co-ințielegere cu Departamentul respectiv să vor suplini de persoanele acele care le-au suplinit până acum, și care s-au înfățoșat cu suplică înaintea acestei comisiuni ca competitori la catedrele respective.

În urma tuturor acestora, comisiunea specială, spre a împlini cu sfințenie misiunea sa restrânsă între marginile trase de Escelența Voastră, și spre a vide împlinite chiar dorințele Escelenției Voastre, cari nu pot fi altrele decât restabilirea ordinei și deschiderea cursurilor de învățătură cât mai în grabă, ca tinerimea să nu peardă un timp atât de prețios, lipsită de cultura necesarie, spre dauna sa ca și a țerei întregi, au poftit pe ministrul de Cult și Instrucție Publică ca se publice prin foile oficiale deschiderea scoalelor de gimnaziu și de facultăți pe 17 ale curentei luni fevruariu seau pre luna viitorie și ca profesorii să se invite a-și începe, în numita zi, prelegerile respective.

Așa fiind Consiliul Scolariu format, elevii parte mare primiți în internatul Academiei, primirea celor altri regulată, și catedrele profesorale parte ocupate, parte ocuparea lor regulată, membrii acestei comisiuni cred că și-au împlinit misiunea cu care Escelența Voastră ați binevoit a-i însărcina și depun în mănele Escelenției Voastre mandatul estraordinar ce le-ați încredințat întru săvârșirea acestei lucrări.

Ai Escelenției Voastre plecați servi.

Prinț D. Cantacuzino
Petru Suciu, profesor și doctor de legi
C. Stefan Micle, profesor
Doctor Fătu
Doctor Simion Bărnuți, profesor de filosofie și de legi
L. Jordan
A. Frai

Iași, 15 fevruariu 1858

AN-Iași, MCIP Moldova, dosar 32/1858, f. 324, 344, original.

The “Scholastic Disorders” in Iași (September 1857 – February 1858). Methodological and Documentary Excursion
(Abstract)

Keywords: history of education, mid 19th century Iași, teacher protests student uprisings, A. T. Laurian.

In the Autumn of 1857, the educational environment of Moldavia has been highly disturbed by a fierce conflict between the Transylvanian A. T. Laurian, the general school inspector (backed up by the School Council), and a large part of the educational staff of the Iași public schools. The first one had been accused by the teachers of overly violent behavior including insults, threats and constantly exerting pressure. That has led over 17 teachers to step down in 1857 and to ask for Laurian’s resignation, in order to come back to their jobs. Amongst them were mostly teachers at the elite schools (Normal School, Gymnasium, and Law Faculty). The Ministry of Public Instruction got involved, and discreetly supported the teachers, making it known that the offending language used by Laurian (and the School Council), nor the disrespect towards the higher authorities, were not to be tolerated.

The ruler Vogoride has assigned a special committee, albeit with no results, because of the teacher's refusal to agree on anything less than Laurian's removal. The case had reached Moldavia's Administrative Council which suggested the sanctioning of the protesting teachers and Laurian's demission for offensive conduct. Surprisingly enough, Vogoride declined the proposal and proceeded to sanction both sides with a warning. Nevertheless, he allowed Laurian to maintain his position and asked for the protesters to quickly return to their jobs. Since they refused once more, their resignation was fully registered, and some new educators were assigned instead. The whole situation became even more complicated a few weeks later when the students at the Gymnasium Boarding School decided to revolt against their unsatisfactory living conditions. Moreover, the educational system was in shambles, given the fact that a lot of classes were taught by substitute teachers. Following, one of Laurian's associates had been beaten by students, which lead to the residents leaving the boarding school, which was closed.

A new committee had been assigned by the ruler to identify the reasons for the students' revolt against the system and to put forward measures for re-establishing order and restoring an appropriate school climate. On the 24th of January, the committee presented its report. It said that one of the main causes was the removal of the teachers, both *locals* and *Transylvanians*, and asked for a new committee to reform the system. Laurian and his associates (Al. Papiu Ilarian, Gh. Giușcă, M. Alboteanu, Iosif Patriciu) resigned and the contesters had been reinstalled in their positions, which allowed the system to restart.

For this investigation, we used resources such as autobiographies, articles, press releases, and published correspondence (including the letters written by Laurian's group). But our main source for this investigation consists of unedited archive documents, out of which we have selected 62 of the most relevant ones and published them at *Annexes*.

In the scientific literature, "the scholastic disorders" in Iasi have been interpreted in two ways. The first one considered a conflict between the local teachers and those coming from Transylvania; this had proven to be a misunderstanding, caused by a mistakenly published document of V. A. Urechia in his masterwork *History of Schools*, which we address in this study.

The second key to interpretation relies on the political fights between the unionists and the anti-unionists, which could stand base for the conflict. According to this one, the teachers had been constantly manipulated by the intriguing "genius" anti-unionists such as N. Istrati, Gh. Asachi, and Vogoride itself. However, this interpretation is reductionist, and the documentary base is weak: it almost exclusively consists of a series of letters written by Laurian and Papiu Ilarian, his close collaborator. In one of these documents, named *The Violent Debate* by the one whom it was addressed to (G. Barițiu), Laurian's group's own version of the scholastic scandal is presented. Moreover, this manner of interpretation originates in the sphere of political history analysis, although in the absence of specific tools, vital when pursuing the history of education. It is not by chance that our study also has an important methodological component.

Even taking account of the political polarization of the teachers, we consider that the eruption of the "scholastic disorders" was mainly a cause of Laurian's violent behavior. Otherwise a competent scholar with good intentions, the general school inspector became "an impossible man" due to his highly conflictual nature that aroused many dislikes over the years. Also relevant for the genesis of a critical mass against Laurian are his linguistic exaggerations, given his attempts to re-Latinize the Romanian language, implicitly getting rid of any Slavic remaining; he purposefully started to change even some toponyms in his textbooks, a practice that was perceived as an insult to the local history and traditions.

Învățământul în limba ucraineană din Bucovina în timpul dictaturii regale (1938-1940)*

Philippe Henri BLASEN**

În noiembrie 1918, odată cu teritoriul întregii Bucovine, România integra și o importantă populație de etnie ucraineană. Conform recensământului din 1930, populația ucraineană din Bucovina număra 236.130 de persoane dintr-un total de 853.009 și alcătuia cel mai mare grup etnic în județele Cernăuți (136.380 de persoane din 306.194, adică 44,5%) și Storojineț (77.382 de persoane din 169.894, 45,5%)[1], fiind majoritară în zonele rurale ale județului Cernăuți (112.367 de persoane din 174.765, 64,3%)[2]. La puțin timp după unirea Bucovinei cu România, noii stăpâni ai fostului Kronland austriac au început o politică de românizare a acestuia, care se îndrepta inclusiv împotriva ucrainenilor. Politica statului român față de ucraineni a fost deja descrisă detaliat de Florin-Răzvan Mihai în teza sa de doctorat *Minoritatea ucraineană din România (1918-1940)*, susținută în 2011 la Universitatea din București, pe care ne-a pus-o cu amabilitate la dispoziție. Pe baza mai multor surse noi, am dori să aprofundăm aici un aspect al respectivei politici, anume starea învățământului în limba ucraineană din Bucovina în timpul dictaturii regale, aducând în discuție, acolo unde e necesar, și situația din celelalte două regiuni cu o populație ucraineană importantă, Basarabia și Maramureș.

Regimul pe care regele Carol al II-lea al României l-a introdus începând cu 10 februarie 1938 – cunoscut drept dictatură regală – s-a confruntat cu moștenirea grea a politicii mai ales antisemite, dar și mai general antiminoritare a guvernului Goga, care produsese tensiuni între România și Societatea Națiunilor. În plus, Europa era marcată de criza cehoslovacă, întețită de Germania cu ajutorul chestiunii minorității germane sudete, iar Mica Înțelegere – alcătuită de

* This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Research and Innovation, CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116, within PNCDI III. Le mulțumesc Norei Chelaru, Vasilicăi Turculeț și lui Andrei Cușco pentru contribuțiile lor.

** Researcher in the project „Migration and Identity within the Romanian Cultural Space. A Multi-Disciplinary Approach", Romanian Academy, Iași; e-mail: blasen@protonmail.com.

[1] *Anuarul statistic al României. 1939 și 1940*, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 60-63.

[2] *Recensământul general al populației României din 29 Decemvrie 1930*, vol. II, part. I, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 120-121.

România, Cehoslovacia şi Iugoslavia – purta negocieri cu duşmana ei, Ungaria, inclusiv pe tema minorităţilor.

În acest context, la 1 mai 1938 a fost înfiinţat Comisariatul general pentru minorităţi[3], la 1 august 1938 consiliul de miniştri a emis jurnalul nr. 1750 bis cu „norme, care vor călăuzi activitatea tuturor departamentelor şi a oricărei autorităţi şi servicii publice, în chestiunile interesând vieaţa minorităţilor în cadrul Statului, norme ce vor servi asemenea drept îndrumare pentru Comisariatul general al minorităţilor”[4], iar la 3 august regele a promulgat regulamentul pentru funcţionarea acestui Comisariat[5]. Printre alte norme generale şi particulare, jurnalul consiliului de miniştri nr. 1750 bis dispunea:

> Art. 1: Cetăţenii români fără deosebire de limbă, rasă sau religie au dreptul sub supravegherea Statului să înfiinţeze, să conducă şi să administreze şcoli şi instituţiuni confesionale culturale, cu folosirea limbei minoritare respective, în condiţiunile legii pentru organizarea învăţământului particular din 1925.
> Art. 5: Persoanele legal responsabile de educaţia copiilor (tatăl, mama sau tutoarele) sunt singurele în drept a determina apartenenţa etnică a copilului, putându-l înscrie în şcoală confesională, la şcoala de Stat sau la şcoala oricărei alte confesiuni[6].

În mod asemănător, regulamentul pentru funcţionarea Comisariatului general pentru minorităţi prevedea:

> Art. 3-3-b: Cetăţenii minoritari beneficiază, în aceleaşi condiţiuni ca şi ceilalţi cetăţeni români, de dreptul de a înfiinţa, conduce şi supraveghia, pe spesele lor, instituţiuni de binefacere, religioase sau sociale, precum şi şcoli şi orice alte instituţiuni de educaţie, cu dreptul de a întrebuinţa propria lor limbă şi de a-şi exercita cultul în mod nestânjenit, în conformitate cu legea (art. 10 din Constituţiune; art. 9 <din> legea din 26 Septemvrie 1920; art. 1, 14, 15, 16 şi 24 din legea regimului general al cultelor; legea Nr. 146 din 1925);
> Art. 3-3-d: În ce priveşte învăţământul public în localităţile locuite în mare proporţie de cetăţeni minoritari, Guvernul român acordă toate înlesnirile spre a asigura copiilor aceloraşi cetăţeni minoritari posibilitatea de a fi instruiţi în propria lor limbă, în şcolile primare de Stat (art. 7 din legea învăţământului primar)[7].

După cum arată trimiterile în textul regulamentului, nu era vorba de drepturi noi, ci de o confirmare a prerogativelor legale existente.

În cursul lunii august 1938, Ministerul Educaţiei Naţionale a emis o circulară pentru aplicarea, printre altele, a jurnalului consiliului de miniştri nr. 1750 bis în

[3] MOf, part. I, nr. 101, 4 mai 1938, p. 2176 (nr. 1668).

[4] ANIC, fond Ministerul de Interne (754), dosar 2091/1938: copie după jurnalul consiliului de miniştri nr. 1750 bis din 1 august 1938.

[5] MOf, part. I, nr. 178, 4 august 1938, p. 3588 (nr. 2761).

[6] ANIC, fond Ministerul de Interne (754), dosar 2091/1938: copie după jurnalul consiliului de miniştri nr. 1750 bis din 1 august 1938.

[7] MOf, part. I, nr. 178, 4 august 1938, p. 3588 (nr. 2761).

privința înscrierii copiilor la școlile primare particulare și confesionale. Pe de o parte, părinții și tutorii puteau depune personal la școala publică o declarație scutită de timbru pentru a-și înscrie copiii la o școală primară particulară sau confesională minoritară anume (§ 2-3). Înscrierea nu putea fi refuzată dacă părinții sau tutorii declarau că aveau „apartenență etnică corespunzătoare limbii de predare a școalei respective" și dacă declarația fusese făcută în formă legală între 1 și 10 septembrie 1938 (§ 4; 6). Pe de altă parte, ministerul a decis că un membru al primăriei va redacta și va semna declarațiile părinților și tutorilor analfabeți, „pentru a se evita orice abuz de influență" (§ 3) și a hotărât că „elevii a căror apartenență etnică românească este indiscutabilă se vor înscrie la școala Statului" (§ 4), lăsând astfel loc pentru abuzurile împotriva cărora jurnalul nr. 1750 bis era îndreptat. În plus, numărul maxim autorizat de elevi pe școală particulară sau confesională nu putea fi depășit (§ 7). Circulara, care până aici se ocupa numai de școlile particulare și confesionale, se încheia cu o dispoziție nu tocmai clară: „Privitor la înscrierea elevilor în secțiile minoritare de pe lângă școlile de Stat, se vor aplica dispozițiunile prevăzute la p. 4 de mai sus (§ 8)"[8]. Era probabil vorba de dreptul părinților și al tutorilor de a-și înscrie copiii la acele secții, dar circulara nu dădea mai multe indicații.

Circulara a stârnit reacții în presa minoritară, inclusiv în Bucovina. La 6 septembrie 1938, ziarul german din Cernăuți „Deutsche Tagespost" a publicat un apel al lui Martin Runzer (1879-1974), președintele regional (*Gauobmann*) al organizației minorității germane Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien. Acesta urmărea înscrierea tuturor copiilor germani în școli germane și furniza și un model de declarație[9]. Pe aceeași pagină a ziarului, părinții erau îndemnați să-și trimită copiii la grădinița Asociației culturale germane (Deutscher Kulturverein)[10]. Un alt apel a fost oprit de cenzură[11]. Însă, dacă ne luăm după slabul ecou din rapoartele poliției și ale jandarmeriei, nu s-a produs o mișcare suficient de mare ca să îngrijoreze autoritățile românești.

Situația era complet diferită în ceea ce privește minoritatea ucraineană. Pe 8 septembrie 1938, cu două zile înainte de ultimul termen de înscriere prevăzut în circulara Ministerului Educației Naționale, ziarul ucrainean din Cernăuți „Ceas" (Час) a publicat articolul intitulat *Care copii vor învăța în școli limba*

[8] Circulara nr. 149394, citată după: *Regimul școlilor minoritare. O circulară a Ministerului Educației Naționale. Ministerul Educației Naționale a trimes revizoratelor următorul ordin circular cu privire la înscrierile în școlile primare particulare și confesionale minoritare*, în „Curierul Israelit", București, 4 septembrie 1938, p. 3.

[9] *Die Einschreibung der Minderheitenschüler. Die Bestimmungen für die Aufnahme in Minderheitenvolksschulen*, în „Deutsche Tagespost", Cernăuți, 6 septembrie 1938, p. 4. Articolul a fost semnalat și de comandantul Poliției și Legiunii de Jandarmi Cernăuți: Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 1, sprava 30, f. 5: comandantul Poliției și Legiunii de Jandarmi Cernăuți către rezidentul regal al Ținutului Suceava, 15 septembrie 1938.

[10] *Schicket eure Kinder in den deutschen Kindergarten!*, în „Deutsche Tagespost", Cernăuți, 6 septembrie 1938, p. 4.

[11] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 204/1940, f. 1-6: Berichte über die gegenwärtige Lage im Buchenlande, nedatat.

maternă?[12] Interpretând greșit circulara (fără îndoială în mod conștient), redacția i-a îndemnat pe părinții și tutorii ucraineni să meargă la primărie și să ceară „o dovadă din care să rezulte că copilul […] este de origină etnică ucrainiană" și că doresc „ca el să învețe în școli limba maternă". Redacția a pretins că, „în comunele unde nu există încă secții <ucrainene>[13] separate, ele se vor înființa mai târziu" și a adăugat un model de declarație. A afirmat chiar și că „zilele acestea a declarat comisarul general al minorităților Dl Doctor Dragomir [Silviu Dragomir, 1888-1962] unui reprezentant al minorităților din Bucovina pe care l'a primit în audiență de câteva ori[14], că D-sa va veghea ca declarațiile părinților și tutorilor cu privire la limba de predare pentru copii<i> lor, să fie respectate și să fie asigurată pretutindeni voința liberă de a preda aceste declarații în scris".

Atitudinea redacției ucrainene se explică prin lipsa școlilor particulare ucrainene (autorizate) și a secțiilor minoritare ucrainene în școlile primare publice. Învățământul din comunele ucrainene din Bucovina fusese masiv românizat în deceniul precedent, chiar dacă nu existaseră suficienți învățători români care să-i înlocuiască pe cei ucraineni[15]. Aparent, motivul acestei politici era teama de iredentismul ucrainean[16], iar pretextul – teoria naționalistă română că mulți ucraineni bucovineni sunt de fapt români ucrainizați. Atestată încă din 1880/1881, când într-un articol românul bucovinean Teodor V. Stefanelli afirma că rutenii (ucrainenii) din Galiția, „trecênd în Bucovina [...] parte se stabiliră în satele locuite de Români, și cu timpul le rusificară cu totul"[17], această teorie a fost amplu propagată de Ion Nistor (1876-1962), autor al lucrării *Românii și Rutenii în Bucovina* (București, 1915) și cel mai influent român bucovinean din perioada interbelică. Teoria a avut un impact puternic asupra politicii românești față de ucrainenii bucovineni. Statul român, care decidea cu cinism cine era ucrainean și

[12] *Котрі діти будуть учитися в школах рідної мови?*, în „Час", 8 septembrie 1938, p. 3; traducerea în limba română: ANIC, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 16/1938, f. 9-11: notă informativă, 9 octombrie 1938.

[13] Traducătorul a lăsat cuvântul la o parte: „В громадах, де ще немає окремих *українських* [subl. n., PHB] відділів, вони складаються пізніше".

[14] De fapt, „de câteva ore" (*кілька годин*).

[15] Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca, Londra, Cornell University Press, 2000, p. 64-67; Florin-Răzvan Mihai, *Minoritatea ucraineană din România (1918-1940)*, Universitatea din București, 2011 (teză de doctorat), p. 110-111, 125-130.

[16] Această teamă reiese printre altele din corespondența dintre Revizoratele școlare ale județelor Cernăuți și Rădăuți. La 25 iulie 1938, cel dintâi i-a cerut celui din urmă „unele lămuriri asupra activității […] școlare și extrașcolare" a unui învățător care lucrase în județul Rădăuți înainte să se mute în județul Cernăuți, „precum și cum s'a manifestat în timpul acela pe terenul cultural și național și dacă a fost un element sigur pe care ne putem bizui că n'ar putea primejdui interesele naționale românești". Revizoratul școlar al județului Rădăuți a răspuns pe 6 august că „nu avem nimic de obiectat. Am auzit numai că mai citea, ziare ucrainene, așa că în chestiuni naționale să fiți mai reservat, față de menționatul"; AN-Suceava, fond Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), dosar 8/1938: Revizoratul școlar al județului Cernăuți către Revizoratul școlar al județului Rădăuți, 25 iulie 1938, și ciorna răspunsului, 6 august 1938.

[17] Teodor V. Stefanelli, *Câteva date statistice și istorice din Bucovina*, în CvL, anul XIV, nr. 12, 1 martie 1881, p. 470.

cine era român[18], a argumentat până și în fața Societății Națiunilor că ucrainenii sunt de fapt români ucrainizați atunci când a răspuns la o petiție pe care mai multe personalități britanice o depuseseră pe 16 februarie 1937 cu privire la situația minorității ucrainene din România:

> Însă, populația nu arăta nicio grabă să profite de facilitățile oferite, ceea ce, este de altfel perfect explicabil din partea unei populații care, chiar dacă folosește în parte o limbă străină, este totuși în marea sa majoritate de origine etnică română. Este firesc că această populație, care, de altfel, a păstrat foarte vie conștiința sa națională, nu a arătat nicio grabă să ceară înființarea de școli minoritare, preferând cu mult mai mult, în interesul însuși al copiilor, de a-i educa în limba statului[19].

Efectul sus-menționatului articol din „Ceas" arată cât de greșite erau aceste afirmații. În Bucovina (devenită, împreună cu județele Dorohoi și Hotin, Ținutul Suceava prin legea administrativă din 14 august 1938), sute de locuitori ucraineni, din propria inițiativă sau la sfatul intelectualilor locali, asaltau școlile și primăriile, cerând învățământul în limba ucraineană pentru copii și/sau înființarea de școli ucrainene[20]. Ucraineni din diferite medii sociale multiplicau și/sau răspândeau formulare ori îi ajutau pe alții să-și scrie declarațiile[21]. Preoți ucraineni

[18] De pildă, un învățător cu nume de familie slav de la școală primară nr. 2 din Bilca (județul Rădăuți), a cărui soție era învățătoare în aceeași comună, a cerut, la 29 martie 1938, să nu fie transferat, afirmând că „din greșală am fost luat drept minoritar. Sunt român, pot dovedi cu acte obârșia etnică și numai din cauza vitregiei timpurilor, numele mi s'a transformat în străin". A anexat și cererea de redobândire a patronimului original. Revizoratul școlar al județului Rădăuți i-a scris însă pe 31 martie Inspectoratului regional școlar Cernăuți că „petiționarul e de origine etnică ucraineană, deci cererea lui nu se poate lua în considerare". Drept urmare, inspectoratul a respins cererea; AN-Suceava, fond Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), dosar 7/1938: un învățător de la școală primară nr. 2 din Bilca, cerere, 29 martie 1938; Revizoratul școlar al județului Rădăuți către Inspectoratul regional școlar Cernăuți, 31 martie 1938; Inspectoratul regional școlar Cernăuți către Revizoratul școlar al județului Rădăuți, notă manuscrisă, nedatată.

[19] Archives de l'Office des Nations unies à Genève, R3950/4/28020/28020: observațiile guvernului român, 6 decembrie 1937: „Toutefois, la population ne montra aucun empressement à profiter des facilités accordées, ce qui est d'ailleurs parfaitement explicable de la part d'une population qui, bien que se servant en partie d'une langue étrangère, est cependant dans sa très grande majorité d'origine ethnique roumaine. Il est naturel que cette population, ayant par ailleurs conservé très vive la conscience nationale, n'ait montré aucun empressement à demander la création d'écoles minoritaires, estimant de beaucoup préférable, dans l'intérêt même des enfants, de les instruire dans la langue de l'État". Vezi și Archives de l'Office des Nations unies à Genève, R3950/4/28020/28020; 29381; 30355; 31895.

[20] Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 186: 74 de locuitori din Bănila pe Siret către Ținutul Suceava, 12 septembrie 1938; opys 1, sprava 31, f. 2: notă informativă, 14 septembrie 1938 (Măreniceni și Bobești); opys 1, sprava 30, f. 5: comandantul Poliției și Legiunii de jandarmi către rezidentul regal al Ținutului Suceava, 15 septembrie 1938 (Cozmeni); opys 1, sprava 30, f. 7: Legiunea de jandarmi a județului Storojineț, notă informativă, 19 septembrie 1938 (Petriceni); Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 297-299 (Cliveşti, Rarancea, Vaslăuți, Ivancăuți, Onut); ANIC, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 181/1938, f. 3: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, 7 octombrie 1938 (Dihtineț).

[21] Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 1, sprava 32, f. 1-5: detașamentul de poliție din Zastavna, note informative, rapoarte și procese-verbale privitoare la o nevastă de avocat, care, pe 6 septembrie 1938, a distribuit la Zastavna formulare de cerere pentru învă-

îi îndemnau pe enoriaşi să ceară învăţământul în limba ucraineană[22] şi pe elevi să-şi iubească limba maternă[23]. Neînţelegând de ce directorii şcolilor refuză să le primească declaraţiile, în pofida a ceea ce scrisese „Ceas", o parte dintre părinţi protestau prin viu grai sau scriind autorităţilor[24]. Unii intelectuali s-au gândit să se adreseze rezidentului regal (şefului administrativ) al Ţinutului Suceava, comisarului general pentru minorităţi sau chiar Societăţii Naţiunilor[25]. Fostul deputat naţional-ţărănesc de etnie ucraineană Kost Krakalia (Кость Кракалія, n. 1884) a trimis un memoriu comisarului general pentru minorităţi în care s-a plâns de situaţia minorităţii şi limbii ucrainene în România şi a cerut, în primul rând, învăţământ în limba ucraineană în şcolile primare, secundare şi normale[26].

Reacţia autorităţilor române a fost brutală şi iraţională. Văzând iredentism peste tot, deşi era o componentă secundară[27], îi arestau şi îi trimiteau în faţa tribunalului militar pe instigatori (printre alţii, un încasator al ziarului „Ceas" şi oameni care depuseseră declaraţia[28]). Au mai propus şi mutarea unui preot şi a unui notar implicaţi[29]. Când Inspectoratul de Poliţie al Ţinutului Suceava a desco-

ţământul în limba ucraineană la şcoala primară locală; sprava 31, f. 2: Legiunea de jandarmi Storojineţ, notă informativă, 14 septembrie 1938 (copie); f. 3: Legiunea de jandarmi, notă informativă, nedatată (copie); opys 1, sprava 30, f. 7: Legiunea de jandarmi a judeţului Storojineţ, notă informativă, 19 septembrie 1938; opys 1, sprava 407, f. 1: Prefectura judeţului Storojineţ către rezidenţa regală a Ţinutului Suceava, 28 martie 1939; Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 297-299.

[22] ANIC, fond Direcţia generală a Poliţiei (2350), dosar 16/1938, f. 4: notă informativă, 7 octombrie 1938 (Putila).

[23] *Ibidem*, f. 72: notă informativă, 31 octombrie 1938 (Cozmeni).

[24] Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 186: 74 de locuitori din Bănila pe Siret către Ţinutul Suceava, 12 septembrie 1938; ANIC, fond Direcţia generală a Poliţiei (2350), dosar 181/1938, f. 3: Inspectoratul de poliţie al Ţinutului Suceava, 7 octombrie 1938; Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 297-299.

[25] Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 31, f. f. 2: Legiunea de jandarmi Storojineţ, notă informativă, 14 septembrie 1938 (copie); f. 3: Legiunea de jandarmi, notă informativă, nedatată (copie); The National Archives (UK), FO 371/22454 (R 8201), f. 143: Michael Palairet, telegrama nr. 67 Saving, 7 octombrie 1938; ANIC, fond Direcţia generală a Poliţiei (2350), dosar 16/1938, f. 6: notă informativă, 8 octombrie 1938; Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 12, f. 2: Legiunea de jandarmi a judeţului Storojineţ, notă informativă, trimisă Prefecturii judeţului Storojineţ pe 7 noiembrie 1938; Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 297-299.

[26] ANIC, fond Direcţia generală a Poliţiei (2350), dosar 181/1938, f. 9-12: Kost Krakalia către comisarul general pentru minorităţi, nedatat (copie).

[27] Doar într-un caz, nişte studenţi au îndemnat la înscrierea copiilor la şcolile secundare pentru crearea elitei care să conducă Ucraina autonomă: Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 31, f. 2: Legiunea de jandarmi Storojineţ, notă informativă, 14 septembrie 1938 (copie).

[28] Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 31, f. 3: Legiunea de jandarmi, notă informativă, nedatată (copie); opys 1, sprava 30, f. 7: legiunea de jandarmi a judeţului Storojineţ, notă informativă, 19 septembrie 1938; Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 297-299; ANIC, fond Direcţia generală a Poliţiei (2350), dosar 181/1938, f. 3: Inspectoratul de poliţie al Ţinutului Suceava, 7 octombrie 1938 (Dihtineţ).

[29] ANIC, fond Direcţia generală a Poliţiei (2350), dosar 16/1938, f. 4: notă informativă, 7 octombrie 1938; Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 1, sprava 407, f. 1: Prefectura judeţului Storojineţ către rezidenţa regală a Ţintului Suceava, 28 martie 1939.

perit în ziarul „Dilo” din Liov un articol intitulat *Cum se realizează în Bucovina decretul relativ la minoritățile naționale*, în loc să-și dea seamă că reacția autorităților române întărea solidaritatea transfrontalieră a ucrainenilor, a respins acuzațiile ziarului liovean („conținutul articolului este complect tendențios”[30]). Jandarmeria nu numai că a mărit efectivele în zonele ucrainene, dar a mai dat și

> [...] instrucțiuni ca organele jandarmeriei să procedeze ferm și persistent la canalizarea [sic] tuturor elementelor românești din aceste regiuni, atât pentru menținerea spiritului românesc, cât și pentru recuperarea treptată a românilor ucrainizați în decursul timpului[31].

Inspectoratul de Poliție al Ținutului Suceava, după ce a interceptat memoriul lui Krakalia, a trimis o copie la București cu următorul referat:

> a) Nu este adevărat că ucrainienii pe teren scolar n’au nici un drept, ei se bucură de aceleași drepturi ca și ceilalți cetățeni români, nefiind impiedecați de a se cultiva în toate instituțiile scolare existente [adică școlile publice – n.n., PHB].
> b) Nu corespunde adevărului că copiilor ucrainieni li s’au interzis sub vechiul regim [adică sub constituția din 1923 – n.n., PHB] să vorbească limba lor maternă. S’au făcut numai restricțiuni în ceiace privește predarea limbei ucrainieni în școli, deoarece s’a constatat că membrii corpului didactic de naționalitate ucrainiană instruiau copii în sens iredentist și șovinist. La predarea geografiei spre exemplu se arăta elevilor ucrainieni că, Bucovina este o țară ucrainiană. […]
> În urma informațiunilor culese, rezultă că dl Constantin Cracalia nu a fost însărcinat cu redactarea sau prezentarea memoriului de vreun for al poporului ucrainian – cele arătate în memoriu fiind constatările și părerile sale personale. Din cauza lipsei sale de caracter, a relei sale credințe și a speculei ce a făcut-o în mod permanent cu calitatea de ziarist și de exponent minoritar, spre a obține recompense bănești, ori de unde ar fi venit ele, Constantin Cracalia este urât de populația ucrainiană și nu este considerat ca făcând parte dintre conducătorii sau exponenții ei[32].

Așadar, în loc să propună soluții, Inspectoratul de Poliție a negat realitatea și a discreditat autorul.

La începutul lui octombrie 1938, situația a escaladat când „250 țărani ucrainieni, sub influența unor intelectuali (învățători pensionați, studenți din gruparea d-lui Zaloziecki [adică din partidul național ucrainean] și tineri veniți din

[30] ANIC, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 181/1938, f. 1: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, notă informativă, 2 octombrie 1938. Vezi și opinia lui Vladimir Zalozețkîi referitoare la faptul că politica mioapă a autorităților române îi făcea pe ucraineni receptivi la propaganda germană (despre care se presupunea că promova crearea unei Ucraine Mari): The National Archives (UK), FO 371/22454 (R 8201), f. 143: Michael Palairet, telegrama nr. 67 Saving, 7 octombrie 1938.

[31] ANIC, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 16/1938, f. 11: notă informativă, 9 octombrie 1938.

[32] *Ibidem*, dosar 181/1938, f. 4-8: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, referat, 11 octombrie 1938.

America) au pătruns la primări[a]" din Jadova (județul Storojineț), „cerând a-și înscrie naționalitatea", adică, probabil, să obțină dovada, despre care scria „Ceas", potrivit căreia copiii lor sunt ucraineni. Însă, „mişcarea degenerând (țăranii au rupt tablourile regale) și jandarmii neputând potoli agitația, s'a recurs la intervenția armatei, care a stabilit ordinea"[33].

Comisariatul general pentru minorități s-a dovedit a fi un intermediar slab și partinic. A primit trei memorii ucrainene care se refereau inclusiv la chestiunea școlară. Primul era cel al lui Krakalia. Pe de o parte, Comisariatul general a socotit că „acțiunea d-lui C. Krakalia se sprijine pe massa țărănească, ca fost conducător al partidului țărănesc ucrainean", a constatat că Krakalia s-a declarat „deplin loial față de Statul român" și a cerut lămuriri când rezidentul regal al Ținutului Suceava, naționalistul Gheorghe Alexianu (1897-1946), l-a rugat pe 18 septembrie 1938 prin telegramă cifrată să nu dea curs memoriului. Pe de altă parte, după ce n-a primit niciun răspuns, n-a mai reacționat la memoriu[34].

Al doilea memoriu, pe care Comisariatul general l-a primit pe 15 noiembrie 1938, se datora fostului partid național ucrainean, fiind semnat de președintele său Vladimir Zalozețkîi (Залозецький, 1884-1965)[35] și de alții (Teofil Brendzan, Mîhailo Ivaşko, Mîkola Haras, Mîkola Vitan și Denîs Mayer-Mîhalskîi). Comisariatul general, se pare, nu i-a dat prea mare importanță acestui memoriu (al cărui conținut precis nu a putut fi stabilit), întrucât a socotit că fostul partid național ucrainean „se bazează pe aderența majorității intelectualilor ucrainieni (preoți, învățători pensionați, avocați etc.) și numai pe o parte a țărănimii", că „pătura intelectualilor, în bună parte, este străină de popor" și că „țărănimea ucrainiană nu răspunde la acțiunea desfășurată de zisa pătură conducătoare de cât acolo unde anumite cereri au întâmpinat rezistență din partea autorităților noastre, cum este cazul înscrierii în școli (în comunele Văscăuți, Berbești, Vilaucea și Zamostea din jud. Storojineț)", precum și alte cazuri. Comisariatul general a considerat că

> [...] se urmărește creiarea unei organizații, ca reprezentând populația ucrainiană, asemănătoare cu aceia a Germanilor din țara noastră („Volksgemeinschaft") și care să stea sub influența conducătorilor fostului partid național-ucrainian astăzi disolvat în conformitate cu prevederile constituționale[36] [prin decretul apărut pe 31 martie 1938, care dizolva toate organizațiile politice[37] – n.n., PHB].

Dacă opinia comisariatului general despre lipsa de influență a lui Zalozețkîi a fost împărtășită de consulul german la Cernăuți[38], afirmația contradictorie că

[33] *Ibidem*, fond Preşedinția Consiliului de Miniştri (300), dosar 191/1940, f. 92-102: Comisariatul general pentru minorități, referat, nedatat.

[34] *Ibidem*.

[35] Am păstrat varianta germană a prenumelui, sub care Zalozețkîi este cel mai cunoscut.

[36] *Ibidem*, f. 92-102: Comisariatul general pentru minorități, referat, nedatat.

[37] MOf, part. I, nr. 75, 31 martie 1938, p. 1641 (nr. 1422).

[38] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 4/4: consulul german la Cernăuți, raport, nedatat: „Innerhalb der ukrainischen Minderheit besitzt Zaloziecki keinen beson-

„țărănimea ucrainiană nu răspunde la acțiunea desfășurată de zisa pătură conducătoare de cât acolo unde anumite cereri au întâmpinat rezistență din partea autorităților noastre" pare a reflecta o idee naționalistă românească, pe care George Sofronie (1901-1961), profesor de drept internațional public la Universitatea din Cluj, a formulat-o într-un articol apărut în martie 1939 în modul următor:

> Dacă s-au produs uneori fricțiuni între reprezentanții minorității rutene și statul român, se datorează agitației unor iredentiști, străini intereselor și aspirațiilor micii mase rutene care, în mod general, se declară foarte satisfăcută cu regimul liberal pe care România îl aplică minorităților[39].

Al treilea memoriu, pe care Comisariatul general pentru minorități l-a primit tot la 15 noiembrie, era trimis de Blocul ucrainean eparhial și Înfrățirea bisericească ortodoxă ucraineană (Українське православне церковне братство) și semnat de președintele și secretarul Blocului, Oleksandr Kupceanko și Mîkola Haras. Fiindcă cel din urmă semnase și memoriul fostului partid național ucrainean, interpretarea Comisariatului general că era vorba de „acțiuni paralele" este îndreptățită[40]. În acest memoriu se cerea, printre altele:

> Folosirea limbei slavone bisericești în biserici și formarea de preoți cunoscători ai limbii, prin reintroducerea cursului de specialitate la Facultatea de teologie din Cernăuți. Au avut două catedre ocupate de profesori – preoți ucraineni, una de limba slavonă-bisericească și alta de pastorală cu limba de predare ucraineană – iar la Facultatea de litere, cercetată și de studenți teologi, două catedre, ocupate de profesori ucraineni, pentru limbile slave și limba și literatura ucraineană. Astăzi au un singur profesor (D. Ieremiiv)[41] care face cursul în limba română. […]
> Învățământul religiei în școlile primare în limba ucraineană. […]
> Introducerea limbii ucrainene ca obiect de studiu în școlile primare de stat, în sensul art. 10 al Tratatului de pace dela Paris din 1919; pentru aceasta să se dea o decizie ministerială.
> Introducerea în programa analitică, prin decret-lege interpretativ al art. 56 din legea înv. primar din 26 Iulie 1924, în afară de l. română și limba de predare

deren Einfluß, da er in den Jahren seiner parlamentarischen Tätigkeit fast gar keine positiven Ergebnisse für seine Volksgenossen erzielen konnte und mehr Gewicht auf die repräsentative Vertretung seiner Minderheit legte".

[39] Georges Sofronie, *L'aspect international du problème de l'Ukraine*, extrait de la revue „Affaires Danubiennes", No. 3, mars 1939, București, 1939, p. 22-23: „[...] si des frictions se sont parfois produites entre les représentants de la minorité ruthène et l'État roumain, elles sont dues à l'agitation de quelques irrédentistes, étrangers aux intérêts et aux aspirations de la petite masse ruthène qui, en général, se déclare très satisfaite du régime libéral que la Roumanie applique à ses minorités".

[40] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 191/1940, f. 92-102: Comisariatul general pentru minorități, referat, nedatat.

[41] În anuarul universității pe anul academic 1938-1939, Denîs Eremiiv (Денис Єреміїв, 1866-1942) este trecut drept titular al catedrei de teologie, pensionat la 1 octombrie 1936, cu statut de profesor onorar: *Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul de studii 1938-1939*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice „Glasul Bucovinei", 1939, p. 46.

> ucraineană în şcolile în care înainte de războiu s'a predat şi limba ucraineană. Să se considere nule de drept deciziile Secretarului instrucţiunii pentru Bucovina până la legea din 26 Iulie 1924.
> Revenirea la situaţia [text lipsă] de reprezentanţii minorităţii ucrainene s'ar putea face pe cale administrativă, întrucât consiliile comunale şi părinţii copiilor cer necontenit reintroducerea limbii de predare ucrainiene, menţinându-se şi limba română ca obiect de studiu.
> Înfiinţarea unei şcoli particulare cu limba de predare ucrainiană şi cu drept de publicitate. Învăţământul particular (în familie) să fie lăsat liber în satele cu populaţie ucraineană[42].

Deşi Comisariatul general pentru minorităţi a constatat că chestiunea şcolară este „cea mai importantă din punct de vedere naţional"[43], ezitarea de a face concesii mai însemnate ucrainenilor pe planul şcolar reiese din evaluarea sa a situaţiei învăţământului în limba ucraineană. Pe de o parte, a pus în evidenţă faptul că „regimul austriac proteja pe Ucrainieni, înfiinţând şcoli în dauna Românilor", că, „după alipirea Bucovinei, şcoala ucrainiană s'a păstrat numai în satele cu populaţie ucrainiană", că, „printr'o hotărâre ulterioară, şcoala primară ucrainiană a fost desfiinţată" şi că au fost desfiinţate şi cele două ore săptămânale de limba ucraineană introduse în urma plângerilor la Societatea Naţiunilor, „astfel că astăzi nu există nici un fel de şcoală primară cu limba ucrainiană de predare". Pe de altă parte, a subliniat că „românizarea şcolii aşa cum s'a făcut lasă mult de dorit", că „învăţătorii ucrainieni din Bucovina, azi 70%, au fost plasaţi în satele lor din Nordul acestei provincii, astfel că ei şi-au putut desăvârşi acţiunea naţională", că, „până în 1929, au existat şcoli cu 4-5 învăţători ucrainieni supranumerari, având numai câte 5-6 ore pe săptămână, ceea ce făcea ca la 20-25 copii de şcoală să revină un învăţător, pe când, în părţile româneşti, revine un învăţător la 50-60 elevi, iar în jud. Dorohoi chiar la 90 elevi" şi că „acest desechilibru în repartizarea orelor înlesnea acţiunea ucrainiană într'o mai mare măsură decât sub regimul austriac". Astfel, Comisariatul general îşi exprima implicit acordul cu politica de mutare a învăţătorilor ucraineni din zonele ucrainene şi, pe baza cifrelor din 1929, justifica măcar parţial românizarea şcolilor ucrainene. Şi-a încheiat analiza propunându-şi să facă, din cauza situaţiei din afară şi din ţară, concesii, însă minimale:

> Ţinând seama de mişcarea ucrainiană activă de peste graniţe şi de starea de spirit a intelectualilor ucrainieni din ţara noastră, date fiind agitaţia din unele părţi locuite de minoritatea ucrainiană – credem că trebue să se dea o deosebită atenţiune acestei probleme, care poate fi însă mărginită la satisfacerea unora dintre doleanţele exprimate în memoriile ce ni s'au înaintat, dar aceasta după un plan bine studiat şi sistematizat[44].

[42] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri (300), dosar 191/1940, f. 90: Blocul ucrainean eparhial şi Înfrăţirea bisericească ortodoxă ucraineană către Comisariatul general pentru minorităţi, primit la 15 noiembrie 1938.

[43] *Ibidem*, f. 92-102: Comisariatul general pentru minorităţi, referat, nedatat.

[44] *Ibidem.*

În mod ironic, singura măsură concretă pe care a luat-o în calcul la momentul respectiv Comisariatul general pentru minorități fusese propusă de Nistor, nu se știe în ce calitate:

> Prin satisfacerea unora dintre doleanțe – cum ar fi soluțiunile sugerate de d. prof. I. Nistor: acordarea a câte două ore de limba ucraniană ca obiect facultativ numai pentru copiii lor și învățământul religios să se predea în limba română și ucraniană, bine înțeles în satele pe care le va stabili autoritățile bisericești și școlare competente – s'ar putea ajunge la o destindere[45].

În condițiile în care adoptarea Legii constituționale despre autonomia Ucrainei subcarpatice în cadrul Cehoslovaciei (22 noiembrie 1938) a reînviorat printre ucrainenii din Bucovina speranța nașterii unui stat ucrainean[46], se poate ca autoritățile românești să se fi arătat o clipă favorabile față de înființarea de secții ucrainene în școlile primare publice[47]. Dar după ce Ucraina subcarpatică a fost ocupată de Ungaria la mijlocul lui martie 1939, secția culturală a Comisariatului general pentru minorități, devenit în mod oficios Minister pentru Minorități[48], s-a opus înființării de școli publice cu limba de predare ucraineană în patru comune ale județului Storojineț (Berbești, Vășcăuți, Vilaucea și Zamostea), argumentând:

> După părerea noastră în felul acesta nu s'ar putea soluționa chestiunea, deoarece problema ucraniană este mai amplă. Ucrainienii pretind școli minoritare în toate comunele cu populație ucraniană. Ori știut este, că o mare parte a populației care azi e considerată ucraniană, este de origină etnică română, urmași ai răzeșilor lui Ștefan cel Mare. Totuși problema trebue să fie soluționată. Dar așa ca să nu se aducă prejudicii populației de origină română. Singura soluție posibilă ar fi aceea de a se preda limba ucraniană ca obiect de învățământ facultativ pentru copiii ucrainieni, în toate comunele cu populație ucraniană. Această soluție ar împăca toate interesele[49].

În numele unei teorii naționaliste, secția culturală a preferat așadar să continue programul dovedit utopic de recuperare a pretinșilor români ucrainizați,

---

[45] *Ibidem*.

[46] Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 10, f. 1: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, raport, 21 decembrie 1938; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/1: consulul german la Cernăuți, 11 ianuarie 1939.

[47] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 198/1940: referat despre învățământul pentru minoritatea ucraineană, nedatat. Nu reiese cine este autorul referatului. Datează probabil din perioada dintre adoptarea Legii constituționale despre autonomia Ucrainei subcarpatice și ocuparea acesteia de către Ungaria, la mijlocul lui martie 1939, întrucât se referă la „împrejurările în cari trăim".

[48] La 1 februarie 1939, Silviu Dragomir a fost numit ministru secretar de stat pentru minorități în noul guvern Cristea, însă nu a fost niciodată înființat legal un minister corespunzător: MOf, part. I, nr. 27, 2 februarie 1938, p. 522 (nr. 617).

[49] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 117/1939, f. 85: referat despre principalele revendicări minoritare privitoare la culte, învățământ și probleme culturale soluționate prin secția culturală a Ministerului pentru Minorități, nedatat (între iunie și septembrie 1939).

în loc să respecte regulamentul pe baza căruia funcționa. Atitudinea era cu atât mai cinică cu cât, la Societatea Națiunilor, comisia însărcinată cu examinarea petiției din 16 februarie 1937 închisese cazul pe 26 septembrie 1938, concluzând că acest regulament era o manifestare a măsurilor luate în favoarea minorităților[50].

La 1 septembrie 1939, ministrul Educației Naționale a dat o decizie potrivit căreia „în toate școalele primare de Stat, cu elevi ucrainieni, se va introduce dela începutul anului școlar 1939/1940, la fiecare din clasele I, II, III și a IV-a săptămânal, câte două ore pentru limba ucrainiană și două ore pentru religie, tot în aceeaș limbă". Executarea deciziei depindea însă de alcătuirea prealabilă a listei localităților locuite de ucraineni, alcătuire cu care a fost însărcinat Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava[51]. Cauza acestei decizii nu a putut fi stabilită. Conform unui informator al Germaniei, ea a fost dată independent de negocierile dintre guvern și minoritatea ucraineană, care au urmat în acea lună[52]. Însă, chiar dacă a fost datată de pe 1 septembrie, s-ar părea că a fost emisă abia pe 27 septembrie 1939, în timpul acestor negocieri, ceea ce ar sugera că era totuși legată de acestea[53].

Negocierile dintre guvern și minoritatea ucraineană din septembrie 1939 au fost consecința logică a negocierilor dintre guvern și minoritățile germană, maghiară și bulgară, care conduseseră, la începutul anului 1939, la acorduri de încadrare a acestor minorități în partidul unic al regimului, Frontul Renașterii Naționale[54]. În seara aceleiași zile de 10 ianuarie 1939, în care Volksgemeinschaft a semnat acordul de încadrare, Vladimir Zalozețkîi și Denîs Mayer-Mîhalskîi (Денис Маєр-Михальський, n. 1891) din fostul partid național ucrainean, precum și Vasîl

[50] Archives de l'Office des Nations unies à Genève, R3950/4/28020/31895: reprezentanții Franței, Belgiei și al Boliviei către secretarul general al Societății Națiunilor, 30 septembrie 1938.

[51] ANIC, fond Preşedinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 144/1939, f. 34: ministrul Educației Naționale, decizia nr. 174763, 1 septembrie 1939 (copie).

[52] Bundesarchiv, Militärarchiv, RW 5/590: Aufklärungs-Ausschuß Hamburg-Bremen, raport al omului de legătură din România, 5 octombrie 1939 (nr. 18).

[53] Decizia poartă numărul 174763, care este apropiat de numerele deciziilor nr. 174209 din 1 septembrie 1939 și nr. 175735 din 2 septembrie. Însă marea parte a deciziilor cu numere asemănătoare sunt datate de la sfârșitul lunii septembrie, de pildă: nr. 172754 din 25 septembrie, nr. 174736 din 27 septembrie sau nr. 175762 din 29 septembrie. În timp ce decizia nr. 174763 n-a fost publicată în MOf, celelalte două cu numere apropiate și datate tot de la începutul lui septembrie au apărut în același timp ca celelalte cu numere apropiate și datate de la sfârșitul lui septembrie, anume la începutul lui octombrie 1939, adică la mai mult de o lună după data la care oficial au fost emise. Decizia nr. 174763 a fost dată publicității (cu mențiunea datei de 1 septembrie) pe 29 septembrie în „România", organul partidului unic al regimului, Frontul Renașterii Naționale. Mai departe, majoritatea deciziilor emise la începutul lunii septembrie și publicate în MOf poartă numere mai mici și au apărut mai devreme. De pildă, pe 11 septembrie au apărut deciziile nr. 157719 și nr. 157720 datate tot din 1 septembrie. Pare așadar posibil ca deciziile nr. 174763 și nr. 174763 să fi fost de fapt emise în aceeași zi precum decizia nr. 174736, adică pe 27 septembrie 1939: MOf, part. I, nr. 209, 11 septembrie 1939, p. 5349 (nr. 157719, nr. 157720); nr. 229, 3 octombrie 1939, p. 5638 (nr. 172754; nr. 174736); nr. 230, 4 octombrie 1939, p. 5662 (nr. 174209); nr. 231, 5 octombrie 1939, p. 5682 (nr. 175735; nr. 175762); *La școalele primare de Stat cu elevi ucrainieni s'a introdus studiul limbei ucrainiene*, în „România", București, nr. 480, 29 septembrie 1939, p. 3.

[54] ANIC, fond Preşedinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 209/1940, f. 58-93: „Regimul juridic al minorităților din România. Referat rezumativ".

Trepke (Василь Трепке), Hnat Porohivskîi (Гнат Порохівський, 1888-1952) și Dmîtro Ivașîna, zis Herodot (Дмитро Івашина, 1892-1975), din organizația ucraineană democrată zisă petliuristă[55], s-au sfătuit și au decis că ucrainenii bucovineni se vor înscrie în Frontul Renașterii Naționale în aceleași condiții ca minoritarii germani. Potrivit detectivilor care au raportat întâlnirea, intenția era să se creeze astfel un organism politic al minoritarilor ucraineni, care „să fie subordonat directivelor emigranților ucrainieni petliuriști, deci vor reprezenta un focar deghizat al iredentismului ucrainian"[56]. S-ar putea ca cererea de încadrare în Frontul Renașterii Naționale să fi fost conținută în memoriul cu „revendicări de ordin istoric, cultural, social, economic etc."[57], pe care Zalozețkîi și alții (pr. Kasian Brendzan, pr. Simovîci, Teofil Brendzan, pr. Mîhailo Ivașko, Kîrîlov, Iur Serbeniuk și Toroșanko) l-au predat pe 14 februarie 1939 noului rezident regal al Ținutului Suceava, Gheorghe Flondor (1892-1976)[58]. Potrivit lui Hugh Seton-Watson (1916-1984), Zalozețkîi și Flondor erau înrudiți și copilăriseră împreună, iar Zalozețkîi spera acum că îi va putea convinge pe rege și pe funcționarii români mai deschiși la minte că o conciliere a celor mai mulți minoritari ucraineni se poate obține prin lipsa de discriminare, precum și autorizarea predării de una sau două ore săptămânale de limbă ucraineană la școală și folosirii ei în unele biserici[59].

O cerere de încadrare a minorității ucrainene în Frontul Renașterii Naționale a fost comunicată autorităților de Krakalia. În adeziunea sa individuală din 13 ianuarie 1939, acesta scria:

> Ideologia însă a nouei mișcări fiind prea puțin cunoscută în rândurile populației ucrainene voiu depune toate sforțările mele spre a o populariza activând în sensul adeziunii în masse [sic] a minorității ucrainene[60].

La 19 februarie, Krakalia și alții i-au predat lui Flondor un memoriu care privea inclusiv încadrarea ucrainenilor în Frontul Renașterii Naționale. Rezidentul regal a promis că se va implica în realizarea cerințelor[61].

---

[55] *Ibidem*, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 182/1938, f. 134-137: corpul detectivilor, referat, 19 ianuarie 1939. Numele oficial al organizației nu a putut fi stabilit, de vreme ce detectivii au folosit mai multe variante, dintre care „organizația ucraineană democrată" și „organizația ucrainenilor democrați" par cele mai plauzibile.

[56] *Ibidem*, f. 130: corpul detectivilor, notă informativă, 12 ianuarie 1939.

[57] *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 191/1940, f. 92-102: Comisariatul general pentru minorități, referat, nedatat.

[58] *Ексцеленція Резидент области Сучава, п. Жорж Флондор приняв у вівторок 14. ц. м. українську делегацію [...]*, în „Час", nr. 2955, 17 februarie 1939, p. 4; *Eine Ukrainer-Abordnung bei seiner Exzellenz, dem Herrn königlichen Residenten Gheorghe Flondor*, în „Allgemeine Zeitung", Cernăuți, nr. 10104, 16 februarie 1939, p. 3.

[59] The National Archives (UK), FO 371/23843 (R 8447), f. 166: Hugh Seton-Watson, notă, 6 octombrie 1939.

[60] Державний Архів Чернівецької Області, 26, opys 2, sprava 393, f. 15: Kost Krakalia, declarație de adeziune la Frontul Renașterii Naționale, 13 ianuarie 1939.

[61] *Eine Deputation der Bucovinaer Ukrainer bei Seiner Exzellenz dem Herrn königlichen Residenten Gheorghe Flondor*, în „Allgemeine Zeitung", nr. 10107, 19 februarie 1939, p. 4.

Însă între acel moment și septembrie 1939 nu au avut loc negocieri între guvern și reprezentanții minorității ucrainene cu privire la încadrarea acesteia în Front. Probabil din frica de a crea „focarul deghizat al iredentismului" pe care îl pomeniseră detectivii, guvernul nu a acordat minorității ucrainene același statut ca celor germană, maghiară și bulgară, ba chiar a împiedicat reprezentarea minorității ucrainene în parlament. Astfel, la alegerile Adunării Deputaților din 1 iunie 1939, Zalozețkîi nu a fost ales. A întrunit 24.930 de voturi, cu 811 mai puțin decât ultimul dintre cei șase candidați de etnie română aleși. Consulul german la Cernăuți a scos în evidență că, într-o comună aproape curat ucraineană din Bucovina de Nord, votul a fost oprit ilegal la ora 5. Mai departe, a subliniat că Zalozețkîi obținuse cele mai multe voturi în Bucovina de Nord și că era deci de așteptat ca el, reprezentant al grupului etnic cel mai mare din regiune, să fie numit senator, dar că a fost numit Tytus Czerkawski (1884-1969), reprezentantul grupului etnic polon, cu toate că primise cu 5.171 de voturi mai puțin decât Zalozețkîi[62].

Guvernul a profitat probabil de dezorientarea ucrainenilor bucovineni în urma ocupării Ucrainei subcarpatice de către Ungaria, ce reiese din raportul pe 1939 al Inspectoratului de Poliție al Ținutului Suceava:

> După desființarea statului Carpato-Ucrainean, cu consimțământul tacit al Reichului[63], s'a produs o demoralizare generală în rândurile ucrainenilor din Bucovina, spulberându-li-se speranța creierei unui stat independent ucrainean și desorientându-i politicește. [...] În această epocă de desorientare, intelectualii ucraineni manifestau multă simpatie pentru cauza României, spunând că poporul ucrainean merge cu tot elanul alături de români în cazul unui război și că în România ucrainienii se bucură de un tratament mai bun de cât în celelalte state. [...] Treptat, treptat, minoritatea ucraineană își revine, își aduce aminte de vechiile revendicări nerealizate și începe să ridice acuzații conducătorilor ei și în special Dr. Zalozietzcki, pentru atitudinea sa șovăitoare și neclară față de Statul Român, din care cauză n'a putut obține drepturile recunoscute celorlalte <grupuri etnice din țară> în cadrul Frontului Renașterei Naționale[64].

Chiar dacă unii ucraineni au putut să se consoleze cu ideea că nu o duc la fel de rău în România ca în alte state, pare puțin credibil ca minoritatea ucrai-

---

Potrivit rezumatului Comisariatului general pentru minorități, Krakalia cerea „să se rezerve Ucrainienilor locuri în Parlament și în consiliile de reședință": ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 191/1940, f. 92-102: Comisariatul general pentru minorități, referat, nedatat.

[62] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 4/2: consulul german la Cernăuți, referat despre alegerile din Ținutul Suceava, 5 iunie 1939; vezi: MOf, part. I, nr. 128 bis, 6 iunie 1939, p. 3632-3634.

[63] Acordul a fost de fapt explicit: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945*, Serie D (1937-1945), Band IV, Die Nachwirkungen von München, Oktober 1938-März 1939, Baden-Baden, Imprimerie nationale, 1951, p. 209 (doc. 198): ministrul plenipotențiar german la Budapesta, telegrama n°34, 13 martie 1939.

[64] ANIC, fond Inspectoratele regionale de poliție (3322), dosar 281, f. 24-25: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, raport pe 1939.

neană să-l fi acuzat pe Zalozețkîi de nelealitate față de statul român. Mai degrabă inspectoratul încerca să-l discrediteze pe Zalozețkîi la București[65] și să creeze impresia că minoritatea ucraineană își dorește încadrarea în Front.

În septembrie 1939, guvernul român a socotit în sfârșit potrivit să deschidă negocieri cu minoritatea ucraineană. Factorul principal a fost fără îndoială ocuparea coridorului polono-român (granița dintre Galiția Orientală și Bucovina) de către Uniunea Sovietică pe 17 septembrie 1939[66]. Potrivit Inspectoratului de Poliție al Ținutului Suceava, încă din primele săptămâni ale ocupației Galiției Orientale propaganda sovietică a penetrat în Bucovina de Nord, propagandă care atingea inclusiv învățământul în limba ucraineană:

> O propagandă care a prins ușor în masse s'a făcut în primele săptămâni ale ocupărei Galiției de către Soviete prin megafoanele instalate la Zalesczicki, pe malul Nistrului, și cari se auzeau departe pe malul nostru până la Stefănești și anume se spunea: că în Ucraina Westică s'a<u> confiscat averile boierilor poloni, cari s'au împărțit la țărani, cărora li s'au dat și inventarul agricol necesar; că s'a introdus limba ucraineană în școli, administrație și biserică; că nimeni nu mai e asuprit; că ucrainenii sunt acum singurii stăpâni ai acestui pământ etc. Toate cele auzite, au fost răspândite din om în om în întreg Nordul Bucovinei[67].

Tot potrivit inspectoratului, această propagandă a stârnit în pătura socială defavorizată și la comuniști dorința, iar în pătura socială înstărită și în rândul naționaliștilor frica față de o anexare sovietică a Bucovinei:

> Desorientarea, sub influența informațiilor primite din teritoriile ocupate, se transforma pe zi ce trecea, la foștii comuniști ucrainieni și oamenii săraci în

[65] Nu a putut fi stabilit ce atitudine a avut Zalozețkîi în timpul existenței Ucrainei subcarpatice autonome. Potrivit consulului german la Cernăuți, Zalozețkîi fusese germanofil, dar, sub influența britanică, a devenit un dușman al Germaniei și al național-socialismului, „mai ales după ocuparea Ucrainei carpatice de către Ungaria" (*besondere nach der Besetzung Karpatho-Ukraine durch Ungarn*), ceea ce implică faptul că transformarea aceasta începuse deja. Este, așadar, îndoielnic faptul că Zalozețkîi și-a pus speranța în Germania național-socialistă pentru înfăptuirea statului ucrainean. După ocuparea Ucrainei subcarpatice, în iulie 1939 Zalozețkîi i-a declarat lui Seton-Watson „că este foarte conștient de avantajele de care se bucură ucrainenii făcând parte din România și că vede puține șanse de înființarea unui stat în care ar trăi cu mult mai bine": Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 4/4: consulul german la Cernăuți, raport, nedatat; The National Archives (UK), FO 371/23843 (R 8447), f. 166v.: Hugh Seton-Watson, notă, 6 octombrie 1939: „He professed, in July, to be very conscious of the advantages which the Ukrainians enjoy by being in Roumania, and sees little prospect of the erection of any state in which they might fare much better".

[66] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/5: consulul german la Cernăuți, raport, 27 septembrie 1939.

[67] ANIC, fond Inspectoratele regionale de poliție (3322), dosar 281, f. 29-30: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, raport pe 1939; vezi și Bundesarchiv, Militärarchiv, RW 5/590: Aufklärungs-Ausschuß Hamburg-Bremen, referat al omului de legătură din România, 18 octombrie 1939 (nr. 21); The National Archives (UK), FO 371/23843 (R 8751), f. 174-175: consulul britanic la Cernăuți, raport, 3 octombrie 1939.

> dorința și nerăbdarea de a vedea cât mai curând armatele sovietice încălcând teritoriul țării, iar la cei cu sentimente anticomuniste, preoți, gospodari cu stare și intelectuali naționaliști, într'o teamă din ce în ce mai pronunțată[68].

Se poate ca un alt factor să fi fost asasinarea, la 21 septembrie 1939, a președintelui Consiliului de Miniștri Armand Călinescu de către un grup de legionari. Mișcarea legionară atrăsese într-adevăr ucraineni[69], iar autoritățile, poate, au vrut să prevină noi treceri la legionari[70].

Un al treilea factor, menționat numai de informatorul Germaniei pomenit mai sus, ar fi fost o intervenție a guvernului sovietic în favoarea ucrainenilor din Bucovina și Basarabia, la scurt timp după ocuparea Poloniei de est[71]. Chiar dacă această informație nu a putut fi confirmată, este evident că guvernul român a dorit în acel moment să dovedească Uniunii Sovietice că protejează minoritățile de care socotește că este interesată aceasta, ministrul de Externe Grigore Gafencu (1892-1957) descriindu-i spre sfârșitul lui septembrie însărcinatului cu afaceri sovietic Pavel Kukolev măsurile în favoarea minorității ruse[72]. De altfel, dintr-un referat al secției de studii și informații a Ministerului pentru Minorități reiese clar că noua situație internațională în urma invaziei Poloniei a influențat decizia de a încadra minoritățile ucraineană și rusă în Frontul Renașterii Naționale:

> În urma evenimentelor politice internaționale din Septembrie [1939], într'o consfătuire pe care am avut-o cu d. Ministru al Afacerilor Străine, Grigore Gafencu, am hotărît să procedăm la încadrarea minorității ucrainiene și a celei ruse din Basarabia în Frontul Renașterii Naționale, așa cum s'a făcut cu minoritățile germană, maghiară și bulgară[73].

Conform informatorului Germaniei, în urma intervenției sovietice, guvernul român l-ar fi trimis pe ministrul pentru Minorități Dragomir la Cernăuți, ca să

---

[68] ANIC, fond Inspectoratele regionale de poliție (3322), dosar 281, f. 27: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, raport pe 1939; vezi și f. 28-30.

[69] Philippe Henri Blasen, *Terrorisme légionnaire et ordonnances antisémites, La Région Suceava d'octobre 1938 à septembre 1940*, în ArchM, 2018, p. 310-311; ANIC, fond Ministerul de Interne – Diverse (2247), dosar 7/1939, f. 96: Legiunea de Jandarmi Iași, notă informativă, 16 ianuarie 1939.

[70] De altfel, fără a presupune un raport de cauzalitate, trebuie notat că, în urma încheierii acordului de încadrare a minorității ucrainene în Frontul Renașterii Naționale, Siguranța a raportat pe 17 decembrie 1939: „Legionarii Bucovineni aflați în Capitală arată, cunoscuților lor cu cari vin în contact, că situația mișcării în Bucovina a devenit în ultimul timp cât se poate de precară, din cauza măsurilor severe luate de autorități. [...] Ceiace a descurajat în mare măsură pe legionarii din Bucovina este faptul că minoritarii germani și ucrainieni, cari în trecut îi ajutau, refuză să le dea în prezent orice concurs, ferindu-se chiar de a mai avea contact cu ei" (ANIC, fond Ministerul de Interne – Diverse (2247), dosar 7/1939, f. 237: Siguranță, notă informativă, 17 decembrie 1939).

[71] Bundesarchiv, Militärarchiv, RW 5/590: Aufklärungs-Ausschuß Hamburg-Bremen, referat al omului de legătură din România, 18 octombrie 1939 (nr. 21).

[72] Alexandru-Murad Mironov, *Vremea încercărilor. Relațiile româno-sovietice 1930-1940*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013, p. 285.

[73] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 145/1939, 7: secția de studii și informații a Ministerului pentru minorități, referat asupra tratativelor duse cu reprezentanții minorității ruse, nedatat.

intre în contact cu ucrainenii bucovineni. Împreună cu rezidentul regal Flondor, Dragomir i-ar fi invitat pe membrii fostului partid național ucrainean la negocieri, dar aceștia ar fi refuzat. Mai întâi, ar fi vrut să facă ordine în partid și l-ar fi înlocuit pe Zalozetkîi cu Serbeniuk. Apoi, ar fi fost informați de sovietici de intervenția acestora. În sfârșit, ar fi socotit că evoluția situației internaționale va întări poziția lor. Drept urmare, guvernul român i-ar fi rugat să deschidă negocieri și să facă propuneri. Atunci, minoritatea ucraineană ar fi alcătuit un „program minimal", adică o listă de 20 de cerințe, printre care:

I.1) introducerea imediată de patru ore săptămânale de limbă ucraineană și de două ore săptămânale de religie în ucraineană în toate comunele bucovinene și basarabene majoritar ucrainene;

2) introducerea imediată de două ore săptămânale de limbă ucraineană și două ore săptămânale de religie în ucraineană în toate comunele bucovinene și basarabene cu o minoritate ucraineană mai mare de 20%;

3) introducerea limbii de predare ucrainene în școlile de pregătire a învățătorilor (adică în școlile normale) din Cernăuți și Chișinău;

4) introducerea limbii de predare ucrainene la Gimnaziul „Marele Voevod Mihai" din Cernăuți și regruparea elevilor ucraineni din Cernăuți în acel gimnaziu; introducerea limbii de predarea ucrainene la gimnaziul din Hotin;

5) înlocuirea polonei cu ucraineana drept limbă de predare la catedra de slavistică a Universității din Cernăuți pentru pregătirea de profesori de gimnaziu ucraineni[74];

6) introducerea limbii de predare ucrainene la seminariile teologice greco-catolice din Transilvania, precum și la facultatea teologică ortodoxă a Universității din Cernăuți;

9) numirea de revizori școlari ucraineni pentru învățământul ucrainean;

II.9) anularea mutării învățătorilor ucraineni în comune neucrainene.

De aceste cerințe ar fi fost condiționată începerea negocierilor, iar guvernul român le-ar fi acceptat fără rezerve pe 4 octombrie 1939. În final, s-ar fi deschis negocierile, reprezentantul ucrainenilor fiind Serbeniuk[75].

În afara celor 20 de cerințe, aceste informații nu au putut fi verificate. Din cauza diferențelor politice, pare însă îndoielnic să fi existat o colaborare între

[74] În anii academici 1937-1938 și 1938-1939, catedra de slavistică nu a predat decât slavo-română și polonă. În 1938-1939, titularul catedrei Grigore Nandriș (1895-1968) a dat conferințe în Anglia despre „Structura economică a României" și „România și Europa centrală", precum și în România, la universitatea liberă a Societății pentru cultură, despre huțuli, Irlanda, Anglia și patriarhul Miron Cristea: „Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul de studii 1937-1938", Cernăuți, Institutul de Arte Grafice „Glasul Bucovinei", 1938, p. 239-240; „Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul de studii 1938-1939", Cernăuți, Institutul de Arte Grafice „Glasul Bucovinei", 1939, p. 133-134.

[75] Bundesarchiv, Militärarchiv, RW 5/590: Aufklärungs-Ausschuß Hamburg-Bremen, referat al omului de legătură din România, 5 octombrie 1939 (nr. 18); idem, 18 octombrie 1939 (nr. 21). Pentru lista celor 20 de cerințe în română, vezi ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 144/1939, f. 25-27: secția culturală a Ministerului pentru minorități, referat privitor la soluționarea revendicărilor formulate la 29 septembrie 1939 de către reprezentanții minorității ucrainene, 19 februarie 1940.

sovietici şi partidul naţional ucrainean. La fel, dacă Zalozeţkîi ar fi fost într-adevăr înlocuit cu Serbeniuk, probabil n-ar fi rămas omul de contact principal al guvernului român.

În urma ocupării Poloniei de est de către Uniunea Sovietică, partidul naţional ucrainean s-a aflat într-o dilemă. În primul rând, Germania, abandonând Galiţia Orientală Uniunii Sovietice, a dezamăgit din nou năzuinţele acelor ucraineni care credeau că statul ucrainean se poate construi cu ajutorul Germaniei, respectiv că un stat ucrainean se poate forma în afara Uniunii Sovietice. În al doilea rând, după cum s-a văzut, în pătura socială defavorizată a minorităţii ucrainene s-a ivit speranţa unei anexări sovietice a zonelor ucrainene. În sfârşit, încadrarea în Frontul Renaşterii Naţionale presupunea lealitatea ucrainenilor faţă de statul român şi neutralitatea lor pe plan politic internaţional, deci renunţarea la orice proiect de stat ucrainean cu ajutorul unei puteri străine, care să includă teritorii româneşti. Dacă Zalozeţkîi şi alţii erau gata să accepte aceste condiţii, se temeau de reacţia ucrainenilor de rând. După cum avea să-i declare Zalozeţkîi consulului german la Cernăuţi: „N-aş vrea să fiu spânzurat, cu o tăbliţă pe trup, că mi-am trădat poporul”[76].

Pe 27 septembrie 1939, Zalozeţkîi şi Serbeniuk au fost invitaţi prin intermediul lui Flondor să vină (pe 29 septembrie) la Bucureşti, la Dragomir. După cum a constatat consulul german la Cernăuţi, a fost prima oară când autorităţile româneşti i-au poftit pe ucraineni la negocieri[77]. Consulul britanic la Cernăuţi deţinea informaţia nesigură că, atunci când guvernul generalului Gheorghe Argeşanu (1883-1940) a demisionat, adică pe 28 septembrie[78], un acord era gata de semnat, acord ce prevedea printre altele patru ore de limbă ucraineană la şcoală, faţă de cele două pe care delegaţia ucraineană intenţionase să le ceară. Potrivit descrierii acordului, era vorba de lista de douăzeci de cerinţe[79], pe care, potrivit informatorului Germaniei, guvernul le-a acceptat abia pe 4 octombrie 1939. Secţia culturală a Ministerului pentru Minorităţi a numit cele 20 de cerinţe „revendicările formulate la 29 Sept. 1939”[80], iar pe 30 septembrie, tot potrivit consulului britanic, delegaţia ucraineană s-a întors în Cernăuţi, plină de nădejde că guvernul va face concesii, ceea ce exclude că acordul fusese deja gata de semnat pe 28 septembrie[81].

[76] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/5: consulul german la Cernăuţi, raport, 5 octombrie 1939: „Ich möchte nicht gern hängen, mit einer Tafel auf dem Leib, dass ich mein Volk verraten hätte”.

[77] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/5: consulul german la Cernăuţi, raport, 27 septembrie 1939.

[78] MOf, part. I, nr. 225 bis, 28 septembrie 1939, p. 5559 (nr. 3576).

[79] The National Archives (UK), FO 371/23843 (R 8751), f. 174-175: consulul britanic la Cernăuţi, raport, 3 octombrie 1939.

[80] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri (299), dosar 144/1939, f. 25-27: secţia culturală a Ministerului pentru minorităţi, referat privitor la soluţionarea revendicărilor formulate la 29 septembrie 1939 de către reprezentanţii minorităţii ucrainene, 19 februarie 1940.

[81] The National Archives (UK), FO 371/23843 (R 8751), f. 174: consulul britanic la Cernăuţi, raport, 3 octombrie 1939.

În urma întoarcerii lui Zalozețkîi și Serbeniuk în Cernăuți, la 2 și 3 octombrie 1939 a avut loc o întrunire la casa ucraineană din Cernăuți, la care erau invitați și 38 de reprezentanți ai țăranilor ucraineni din Bucovina și Basarabia. Potrivit consulului german, a apărut o disensiune între „conducerea grupului etnic" (*Führung der Volksgruppe*), care cerea o lealitate strictă față de autoritățile românești, și cei din urmă, care reflectau speranța țăranilor ucraineni a unei invazii sovietice. La 3 octombrie, s-a redactat un memoriu, pe care o delegație ucraineană alcătuită din Zalozețkîi, Serbeniuk, Krakalia și Ilko Havrîliuk (Ілько Гаврилюк, 1881-1947) drept reprezentanți ai ucrainenilor basarabeni (Havrîliuk era bănuit de comunism de Siguranță[82]) trebuia s-o predea la 5 octombrie noului prim-ministru Constantin Argetoianu (1871-1955)[83]. Acest memoriu conținea 27 de cerințe, printre care:

I.1) crearea de școli cu limba de predare ucraineană în comune cu o populație ucraineană foarte mare și de secții ucrainene în școlile din comune unde existau cel puțin 20 copii de școală;

2) crearea unor școli normale în Cernăuți și Cetatea-Albă pentru pregătirea de învățători ucraineni;

3) redeschiderea gimnaziilor cu limba de predarea ucraineană în Cernăuți, Cetatea-Albă, Cozmeni și Vijnița și crearea de gimnazii ucrainene în Ismail, Tighina, Hotin și Sighet;

4) introducerea limbii de predare ucrainene în școala de agricultură din Cozmeni și în gimnaziul industrial din Vijnița;

5) crearea unei catedre de limbă și literatură ucraineană și a unei catedre de omilie ucraineană la Universitatea din Cernăuți, precum și a unui seminar teologic greco-catolic ucrainean la Blaj; numirea unui profesor ucrainean la catedra de slavistică a Universității din Cernăuți;

6) restabilirea catedrelor greco-catolice în gimnaziile din Cernăuți;

9) numirea de inspectori și revizori școlari ucraineni pentru învățământul ucrainean;

III.7) anularea mutării profesorilor și învățătorilor ucraineni în comune neucrainene[84].

Pe 6 octombrie 1939, la ora 1, în prezența ministrului pentru Minorități Dragomir, prim-ministrul Constantin Argetoianu i-a primit pe reprezentanții minorității ucrainene Zalozețkîi, Havrîliuk, Mayer-Mîhalskîi și Serbeniuk. Au semnat acordul de încadrare a minorității ucrainene în Frontul Renașterii Naționale. Prin acest acord modelat după cel încheiat cu Volksgemeinschaft se permitea inclusiv constituirea unei organizații a ucrainenilor cetățeni români

[82] ANIC, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 180/1939, f. 94: Siguranța generală a Statului, 10 octombrie 1939.

[83] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/5: consulul german la Cernăuți, două rapoarte, 5 octombrie 1939.

[84] *Ibidem*: consulul german la Cernăuți, raport, 5 octombrie 1939; Bundesarchiv, Militär-archiv, RW 5/590: Aufklärungs-Ausschuß Hamburg-Bremen, referat al omului de legătură din România, 18 octombrie 1939 (nr. 21).

„pentru scopuri culturale, economice și pentru opere sociale”. În urma acordului, ministrul de Interne le-a dat lui Zalozețkîi, Iur Aleksevici și Havrîliuk, tot după modelul Volksgemeinschaft, autorizația „de a constitui o organizație ca reprezentanță generală a Comunității Ucrainene din România, pentru scopuri culturale, economice și opere sociale”[85]. Însă, după cum i-a declarat Zalozețkîi unui prieten ucrainean, Argetoianu ar fi respins cerințele conținute în memoriul din 3 octombrie pentru că mergeau prea departe, afirmând că ucrainenii din România se bucură de aceleași drepturi ca germanii și evreii. Zalozețkîi i-ar fi răspuns că va da declarația mai departe, dar că știe dinainte că grupul etnic ucrainean nu se va mulțumi cu aceasta[86].

Nu este clar de ce nu a insistat Zalozețkîi mai mult. Potrivit informatorului Germaniei, știrile despre teroarea sovietelor împotriva naționaliștilor ucraineni din Polonia ocupată au creat o atmosferă rusofobă printre ucrainenii din România, care i-a făcut să se mulțumească cu promisiuni goale. A menționat și, fără să le detalieze, disensiunile dintre conducătorii ucraineni. A afirmat că, în urma unui acord dintre guvernele sovietic și român de a-și retrage fiecare trupele la 40 km de la graniță, guvernul român ar fi socotit că pericolul a trecut și și-ar fi schimbat atitudinea față de ucraineni[87]. Din nou, aceste informații nu au putut fi verificate. Există însă indicii ale unui conflict dintre membrii fostului partid național ucrainean și vechiul lor rival politic, național-țărănistul Krakalia. Într-adevăr, după cum s-a văzut, acesta trebuia să fie printre delegații trimiși în București. Însă, potrivit consulului german la Cernăuți, n-a fost recunoscut drept reprezentant al poporului ucrainean – nu se știe de cine, nici de ce. Nici Serbeniuk n-ar fi fost recunoscut și, în plus, ar fi dezvăluit secrete în timpul unei bețiii[88], dar a fost printre delegați, așa încât trei din patru delegați au fost membri ai fostului partid național ucrainean. Implicarea lui Aleksevici și Havrîliuk, adică a doi foști național-țărăniști[89], în Comunitatea Ucraineană poate însă să indice o dorință de reechilibrare.

În comunicatul de presă pregătit de Ministerul Propagandei Naționale s-a afirmat, contrar realității:

> Tratativele cu reprezentanții minorității ucrainene au fost începute de domnul ministru pentru Minorități Silviu Dragomir, imediat după constituirea Frontului Renașterii Naționale, în Ianuarie a.c.. Minoritatea ucrainiană a aderat de atunci la

[85] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Serviciul Presa Internă (2904), dosar 415/1939, f. 73-75: „Încadrarea minorității ucrainiene în «Frontul Renașterii Naționale»”; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice. 1 iulie – 22 noiembrie 1939*, vol. VII, București, Editura Machiavelli, 2003, p. 172 (6 octombrie 1939).

[86] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 4/3: consulul german la Cernăuți, raport, 7 octombrie 1939.

[87] Bundesarchiv, Militärarchiv, RW 5/590: Aufklärungs-Ausschuß Hamburg-Bremen, referat al omului de legătură din România, mijlocul lui noiembrie 1939 (nr. 24).

[88] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/5: consulul german la Cernăuți, raport, 5 octombrie 1939. În cazul în care Serbeniuk a deținut conducerea fostului partid național ucrainean, e posibil să o fi pierdut iarăși din acest ultim motiv.

[89] Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 85, 215, 269.

> noua organizare politică a țării, înscriindu-se, fără a încheia un acord special, în FRN. Pe baza acestei adeziuni, d. Vladimir Zalozieţki a candidat la alegerile parlamentare din Iunie 1939 pe listele Frontului Renașterii Naționale, ca reprezentant al acestei minorități. Ulterior, la cererea adresată de reprezentanții minorității ucrainiene domnului Ministru pentru Minorități Silviu Dragomir și pentru afirmarea principiului egalității de tratament față de toate minoritățile etnice din România, guvernul român a decis să închee și cu reprezentanții Ucrainienilor cetățeni români, un acord asemănător cu acelea încheiate cu celelalte minorități. Acordul a fost astfel încheiat spre deplina satisfacție a minorității ucrainiene care înțelege să colaboreze cu lealitate la desvoltarea și întărirea statului român[90].

În jurnalul său, Argetoianu a mărturisit însă că încheierea acordului n-a fost ușoară: „Am semnat azi la ora 1 înțelegerea cu minoritatea ucraineană din Basarabia și Bucovina. În împrejurările internaționale de azi e un succes”[91].

În urma acordului, Ministerul pentru Minorități a intervenit pe 11 și 12 octombrie 1939 pe lângă ministerele și rezidențele regale competente ca să ia măsuri pentru îndeplinirea celor 20 de cerințe inițiale ale ucrainenilor[92]. Acestea însă nu s-au grăbit să răspundă[93] și nici din partea Ministerului pentru Minorități nu a existat o dorință reală de a satisface cerințele ucrainenilor. Astfel, Dragomir a avut următoarea conversație cu un anumit Hall (John Hall Magowan?), diplomat britanic venit în noiembrie și decembrie 1939 în misiune în România:

> I-am vorbit atunci dlui Dragomir despre ucraineni. A spus că erau o problemă spinoasă și că germanii și rușii și-au bătut joc atât de mult cu lealitatea lor încât nu știe în ce măsură atitudinea lor prezentă e de încredere. Am răspuns că merită mai ales să li se dea satisfacție acum, când doresc să li se dea încredere. Am mai zis că Rusia activează puternic ca să distrugă neîncrederea ucrainenilor în ea și că această propagandă trebuie combătută prin concesii care ar întări credința actuală a ucrainenilor că o duc cel mai bine sub stăpânirea românească. Cu o populație ucraineană mulțumită și leală, România ar avea un zid de aproape jumătate de milion de oameni între ea și Polonia ocupată de Rusia. În timp ce dl Dragomir a salutat ideea, s-a îndoit în continuare de posibilitatea îndeplinirii ei[94].

---

[90] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Serviciul Presa Internă (2904), dosar 415/1939, f. 73-75: „Încadrarea minorității ucrainiene în «Frontul Renașterii Naționale»”; vezi și: idem, în „România”, nr. 489, 8 octombrie 1939, p. 20.

[91] Constantin Argetoianu, *loc. cit.*

[92] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 144/1939, f. 7-8: ministrul pentru Minorități către ministrul Cultelor și Artelor, 11 octombrie 1939; f. 9-10: idem către ministrul Educației Naționale, 11 octombrie 1939; f. 11-12: idem către ministrul Propagandei Naționale, 11 octombrie 1939; f. 13: idem către ministrul Ordinii Publice, ministrul Frontului Renașterii Naționale și rezidentul regal al Ținutului Suceava, 12 octombrie 1939; f. 14-15: idem către ministrul Internelor, 12 octombrie 1939; f. 16-17: idem către ministrul Apărării Naționale, 12 octombrie 1939; f. 18: idem către rezidentul regal al Ținutului Nistru, 12 octombrie 1939.

[93] *Ibidem*, dosar 216/1940: secția culturală a Ministerului pentru Minorități, referat privitor la soluționarea revendicărilor formulate la 29 septembrie 1939 de către reprezentanții minorității ucrainene, 19 februarie 1940.

[94] The National Archives (UK), FO 371/24991 (R 475), f. 141: Hall, raport despre misiunea în România din noiembrie și decembrie 1939: „I then spoke to M. Dragomir of the Ukrainians. He

Aşadar, ministrul pentru Minorităţi n-a avut încredere nici în minoritatea ucraineană, nici în opera guvernului de una-două luni mai devreme.

Lipsa de reacţie a guvernului i-a atras nemulţumirea ucrainenilor[95]. În jurul datei de 18 octombrie 1939, Zalozeţkîi i-a declarat reprezentantului agenţiei de ştiri Havas că grupul etnic ucrainean din Bucovina este foarte dezamăgit de atitudinea guvernului, care nu îşi ţine promisiunile. Este posibil ca, prin aceste declaraţii, Zalozeţkîi să fi intenţionat să pună presiune asupra guvernului. A mai adăugat că ucrainenii sunt supăraţi mai ales pe el, învinovăţindu-l de acest eşec, şi că unele elemente radicale îl ameninţă chiar şi cu moartea[96]. S-ar părea, aşadar, că scenariul de care Zalozeţkîi se temuse era pe cale să se realizeze.

Vizibil iritat, Serbeniuk i-a scris la 6 noiembrie 1939, în calitate de delegat al Comunităţii Ucrainene din România, ministrului pentru Minorităţi:

> Ca bază a unei destinderi şi raporturilor normale între stat şi populaţia ukrainiană şi mai ales ca cea mai eficace contra-propagandă contra agitaţiunilor Sovietelor, cari sporesc din zi în zi, am propus unele deziderate minimale pe cari guvernul M.S. Regelui şi le-a însuşit în întregime. Ori până astăzi nu s'a făcut nimic din partea guvernului, nici măcar aceste 2 ore de limba ukrainiană şi de religie în limba maternă date prin ordinul Ministerului Educaţiei Naţionale înaintea iscălirei pactului [adică probabil decizia datată din 1 septembrie – n.n., PHB] n'au fost executate, ba chiar sabotate de către organele şcolare locale. [...] În ultimul timp s'au întâmplat nişte lucruri ciudate, cari n'au avut efectele bune asupra stării de spirit a populaţiei ukrainiene, de exemplu: în loc de introducerea limbei ukrainiene s'au [sic] citit în şcolile primare şi secundare un ordin al Ministerului Educaţiei Naţionale pentru introducerea limbei polone. [...][97]

Aparent în numele întregii Comunităţi Ucrainene, Serbeniuk a făcut patru propuneri „pentru ameliorarea lucrurilor", în primul rând introducerea imediată de patru ore săptămânale de limbă ucraineană şi de două ore săptămânale de religie în ucraineană pe baza recensământului şcolar din 1933-1934, iar în al treilea loc, îndeplinirea cât se poate de rapidă a celor 20 de cerinţe[98].

---

said they were a difficult problem, and their loyalties had been played with so much by the Germans and the Russians that he did not know how far their present attitude could be trusted. I replied that it was above all worth while to satisfy them now when they were anxious to be trusted. Russia was working hard to break down the distrust of her by Ukrainians, and this propaganda must be met by concessions which would harden the Ukrainians present belief that they were best off under Roumanian rule. With a satisfied and loyal Ukrainian population, Roumania would have a wall of nearly half-a-million people between herself and Russian-occupied Poland. M. Dragomir while welcoming the idea, still doubted the certainty of its accomplishment".

[95] Bundesarchiv, Militärarchiv, RW 5/590: Aufklärungs-Ausschuß Hamburg-Bremen, referat al omului de legătură din România, mijlocul lui noiembrie 1939 (nr. 24).

[96] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/5: consulul german la Cernăuţi, raport, 18 octombrie 1939.

[97] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri (299), dosar 144/1939, f. 19-20: Iur Serbeniuk către ministrul pentru Minorităţi, 6 noiembrie 1939.

[98] *Ibidem.*

Probabil pe 10 noiembrie 1939, ministrul Educației Naționale a dat o nouă decizie, care răspundea mai mult sau mai puțin la primele trei din cele douăzeci de cerințe:

1) Introducea patru ore săptămânale de limbă ucraineană și două ore săptămânale de religie în ucraineană, dar numai în școlile primare din Ținutul Suceava, nu și din celelalte ținuturi cu populație ucraineană. În schimb, decizia nu menționa comune majoritar ucrainene, ci școli cu „elevi de naționalitate ucrainiană în număr mai mare".

2) Introducea două ore săptămânale de limbă ucraineană și două ore săptămânale de religie în ucraineană în școlile „unde cel puțin un sfert din populația claselor este de origină ucrainiană", iar nu, cum cereau ucrainenii, în toate comunele cu o minoritate ucraineană mai mare de 20%.

3) Introducea ucraineana nu ca limbă de predare, ci „ca obiect de studiu predat în două ore săptămânale", în școlile normale de fete și de băieți din Cernăuți, dar nu și din Chișinău[99]. Așadar, ucrainenii din județele basarabene din afara Ținutului Suceava nu beneficiau de această decizie.

În plus, decizia nu a fost aplicată imediat. Abia la 15 decembrie Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava a predat Ministerului Educației Naționale lista cerută prin decizia datată din 1 septembrie 1939 cu școlile în care urma să se introducă orele de ucraineană. La întocmirea listei a colaborat nou-numitul inspector școlar pentru limba ucraineană Mîkola Maidanskîi[100]. La 21 decembrie, Direcția Învățământului Primar-Normal a dispus introducerea orelor de ucraineană „la școalele unde se găsesc învățători ucraineni", argumentând că „școalele românești nu se pot descompleta prin luarea de învățători acum". Orele au fost introduse în aproximativ 150 de școli din județele Cernăuți, Hotin, Rădăuți și Storojineț, spre marea nemulțumire a locuitorilor comunelor omise din cauza lipsei de învățători. Prin același ordin, Direcția Învățământului Primar-Normal a aprobat provizoriu *Abecedarul ucrainean pentru școlile publice din România* (*Український букварь для народніх шкіл у Румунії*, Cernăuți 1940), se pare înainte să fi verificat conținutul, de vreme ce a cerut urgent un referat[101]. În fine,

[99] *Ibidem*, f. 35: ministrul Educației Naționale, decizia nr. 206.574/1939, nedatată (copie). Decizia a fost probabil dată pe 10 noiembrie, când au fost emise și deciziile nr. 206467, nr. 206602 și nr. 206611. În plus, un articol din „Curentul", preluat pe 15 noiembrie 1939 de „Allgemeine Zeitung", pare că se referă la această decizie: MOf, part. I, nr. 267, 17 noiembrie 1939, p. 6582 (nr. 206467); nr. 268, 18 noiembrie 1939, p. 6745 (nr. 206602; nr. 206611); *Ukrainische Sprache in den Bucovinaer Schulen*, în „Allgemeine Zeitung", nr. 10326, 15 noiembrie 1939, p. 4.

[100] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 144/1939, f. 30: Mîkola Maidanskîi, referat, nedatat (copie). Numirea lui Maidanskîi este pomenită în articolul din „Curentul", datând așadar probabil din aceeași perioadă ca decizia din 10 noiembrie. Maidanskîi ocupase același post o primă dată în 1929: Archives de l'Office des Nations unies à Genève, R3950/4/28020/28020: observațiile guvernului român, 6 decembrie 1937; *Ukrainische Sprache in den Bucovinaer Schulen*, în „Allgemeine Zeitung", nr. 10326, 15 noiembrie 1939, p. 4.

[101] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 144/1939, f. 36: Direcția Învățământului Primar-Normal, Ministerul Educației Naționale, către Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava, decizie 232281, [21 decembrie 1939] (copie); f. 37-40: tablou cu numele

la 5 ianuarie 1940, Inspectoratul şcolar al Ţinutului Suceava a dat dispoziţii pentru aplicarea deciziilor ministeriale[102].

Într-un referat ulterior, Maidanskîi a constatat că, în cele 18 şcoli pe care le-a inspectat în judeţele Cernăuţi şi Storojineţ, limba ucraineană fusese introdusă. Însă trei învăţătoare, aparent căsătorite cu români, refuzaseră să predea limba ucraineană şi

> [...] la toate şcoalele din comunele ucrainiene, elevii cu numele românesc au fost trecuţi din oficiu de către directorii şcolari ca Români, deşi acasă vorbesc ucraineşte şi n'au fost admişi de către aceştia să ia parte la învăţarea limbei ucrainene.

În mai multe şcoli din judeţele Cernăuţi şi Storojineţ, deşi ucraineni, majoritatea elevilor fuseseră trecuţi drept etnici români, motiv pentru se introduseră doar două, nu patru ore săptămânale de limbă ucraineană. Într-o şcoală din judeţul Cernăuţi, directorul de etnie ucraineană îi înscrisese pe toţi elevii ca fiind de etnie română, aşa încât nu s-au introdus orele de limbă ucraineană. În fine, în Cernăuţi, aceste ore nu fuseseră introduse nicăieri. Ministerul a ordonat măsuri pentru îndreptarea situaţiei[103].

În temeiul referatului lui Maidanskîi şi pe baza propriilor constatări, Inspectoratul şcolar al Ţinutului Suceava a emis, la 17 februarie 1940, o circulară. Pe de o parte, a informat inspectoratele şcolare din subordine că limba ucraineană se predă numai în primele patru clase primare[104] – ceea ce era în contradicţie cu dorinţa ucrainenilor ca orele să fie introduse până în clasa a VII-a[105]. A şi

comunelor în care urmează să funcţioneze cursurile ucrainene şi de învăţătorii care predau aceste cursuri; f. 32: Vladimir Zalozeţkîi către ministrul pentru Minorităţi, memoriu privind chestiunea învăţământului limbei ucrainene în şcolile publice, nedatat (copie); *Український букварь для народніх шкіл у Румунії. Довволено до вживання в народніх школах у Румунії розпорядком Міністерства просвіти в Букарешті в дня 21. грудня 1939 р. під числом 232.281*, Cernăuţi, Книгария Ю. Гливка і Спілка [Knîharia Iu. Hlîvka i Spilka], 1940. Acest abecedar ucrainean, care înfăţişa pe primele pagini portretele regelui Carol al II-lea şi al prinţului moştenitor Mihai şi care se termina cu imnul regal, era naţionalist ucrainean în măsura în care menţiona Kiev, Liov şi Ucraina printre numele oraşelor şi ale ţărilor (p. 48; 58) şi conţinea o poezie şi o imagine a poetului ucrainean Taras Şevcenko (1814-1861), cu menţiunea: „Taras Şevcenko s-a născut în Ucraina în satul Morinţi, lângă Kiev. A scris cartea *Cobzarul*" (p. 70; „Тарас Шевченко родився на Україні в селі Моринцях коло Києва. Він написав книгу «Кобзарь»").

[102] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri (299), dosar 144/1939, f. 30: Mîkola Maidanskîi, referat, nedatat (copie).

[103] *Ibidem*; ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri (300), dosar 214/1940, f. 75-78: secţia culturală a Ministerului pentru Minorităţi, referat privitor la rezolvarea revendicărilor formulate la 29 septembrie 1939 de către reprezentanţii minorităţii ucrainene, nedatat.

[104] AN-Suceava, fond Inspectoratul şcolar al judeţului Rădăuţi (238), dosar 9/1940: Inspectoratul şcolar al Ţinutului Suceava către Inspectoratul şcolar al judeţului Rădăuţi, circulară 2695, 17 februarie 1940.

[105] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri (299), dosar 144/1939, f. 32: Vladimir Zalozeţkîi către ministrul pentru Minorităţi, memoriu privind chestiunea învăţământului limbei ucrainene în şcolile publice, nedatat (copie).

insistat că educația civică se predă în română, la fel ca înainte. Pe de altă parte, a înlăturat piedicile puse predării limbii ucrainene, respectiv a religiei în ucraineană. Astfel, a precizat:

> Orele (4 sau 2, după caz) vor fi încadrate în programa claselor astfel încât elevii să aibă acest învățământ în continuare, nu însă într'un timp imposibil de întrebuințat și să nu fie nevoiți elevii a se deplasa anume la școală pentru acest învățământ. Asemenea, aceste ore nu vor înmulți orele din programă, ci se vor câștiga din practici, gimnastică, și în genere după posibilitățile locale.
> Religia se va preda de preot în aceeași limbă. Li se va pune în vedere preoților acest lucru [...].
> Învățământul va începe fără întârziere cu mijloacele disponibile, sau și fără ele, dar se va avea grijă ca elevii să-și procure cărți[106].

În sfârșit, de vreme ce comunele locuite de huțuli nu fuseseră încă incluse în listă[107], inspectoratul a ordonat:

> Ni se va arăta de urgență posibilitatea de a întroduce acest învățământ în comunele huțănești din județul Dv. trimițându-ne lista comunelor, numărul elevilor în (total), numărul elevilor huțani și [numele?] învățătorului care are calificația din ucraineană, sau poate preda. În genere se va proceda în această chestiune de către toate organele de control cu cel mai desăvârșit tact și cu toată bunăvoința[108].

Din răspunsul Inspectoratului școlar al județului Rădăuți reiese că nu existau învățători calificați în limbă ucraineană și că în unele școli nici măcar nu erau învățători necalificați care s-o poată preda[109], ceea ce arată cât de mult fusese românizat învățământul din comunele huțule.

După cum s-a văzut, decizia ministerială databilă din 10 noiembrie 1939 nu se aplica județelor basarabene din afara Ținutului Suceava. În referatul său, Maidanskîi a relevat că nu a putut inspecta școlile din Basarabia, neavând un permis de liberă circulație pe CFR[110]. Acest permis i-a fost acordat până la urmă[111], dar degeaba, de vreme ce ministrul Educației Naționale nu a extins

---

[106] AN-Suceava, fond Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), dosar 9/1940: Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava către Inspectoratul școlar al județului Rădăuți, circulară 2695, 17 februarie 1940.

[107] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 144/1939, f. 30: Mîkola Maidanskîi, referat, nedatat (copie).

[108] AN-Suceava, fond Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), dosar 9/1940: Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava către Inspectoratul școlar al județului Rădăuți, circulară 2695, 17 februarie 1940.

[109] *Ibidem*, notă manuscrisă, 8 martie 1940.

[110] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 144/1939, f. 30: Mîkola Maidanskîi, referat, nedatat (copie).

[111] *Ibidem*, f. 3: secția culturală a Ministerului pentru Minorități, referat privitor la rezolvarea revendicărilor formulate la 29 septembrie 1939 de către reprezentanții minorității ucrainene, nedatat.

decizia sa asupra Ținuturilor Prut[112], Nistru și Dunărea de Jos, în pofida promisiunilor pe care le-a făcut conducătorilor Comunității Ucrainene[113]. Se pare că, atunci când Maidanskîi s-a înfățișat la Chișinău la Inspectoratul școlar al Ținutului Nistru, i s-a pus în vedere că nu s-a primit nicio decizie ministerială, neputând așadar să facă ceva[114].

Chiar dacă guvernul român nu s-a grăbit să satisfacă cele 20 de cerințe ale ucrainenilor sau le-a îndeplinit incomplet, s-a așteptat ca fruntașii Comunității Ucrainene din România să afirme contrariul. Astfel, de Bobotează, în 1940, Havrîliuk a ținut o cuvântare cu ocazia vizitei regelui Carol al II-lea la Chișinău, spre marea mulțumire a suveranului[115]. Conform reportajului ziarului „România", organul Frontului Renașterii Naționale, Havrîliuk a declarat, printre altele, că „școala și biserica noastră – și ele – au fost darnic susținute"[116]. Se pare însă că declarațiile tipărite în „România" nu au fost niciodată rostite. La 6 februarie 1940, Havrîliuk le-a scris lui Zalozețkîi, Serbeniuk și Mayer-Mîhalskîi:

> Au trecut patru luni decând noi am semnat un pact cu guvernul român. În memorandul, în baza căruia am semnat acest pact, între multele paragrafe, în primul rând se prevedea: imediata întroducere în școlile primare a limbii natale și a religiei în limba natală; înființarea de catedre în limba ucrainiană pe lângă școlile normale; imediata numire a trei senatori, precum și imediata numire a patru consilieri în „Consiliul Superior al F<rontului> R<enașterii> N<ționale>" și așa mai departe. Cari sunt rezultatele până în prezent? Aproape nimic. Limba natală și religia n'a fost întrodusă nici până astăzi. Până în prezent senatorii n'au fost numiți. Consilierii în FRN de asemeni și a<șa> m<ai> departe. Între timp însă nouă ni s'a cerut nu numai ceea ce se putea, ci chiar ceea ce a fost împotriva conștiinței noastre, ba ceea ce-i mai este că, ni s'a pus în socoteală lucruri pe cari reprezentanții noștri nici nu le-au spus și nici nu le-au făcut (extras din discursul meu de la Chișinău) și ceea ce nu putea să permită cinstea noastră națională. În cele din urmă, eu am mers până acolo, încât am ajuns la un compromis cu conștiința mea și am declarat că am obținut ceea ce nu ni s'a dat deloc (fiindcă această declarație le-a fost foarte necesară) socotind că, prin aceasta voi aduce un serviciu națiunii noastre, că măcar în urma acestor declarații factorii români vor avea atâta nobleță ca să

[112] Ținutul Prut cuprindea județele Bălți și Soroca din Basarabia de Nord, locuite și ele de numeroși ucraineni (potrivit recensământului din 1930, în județul Bălți: 29.288 de persoane dintr-o populație totală de 386.721, 7,6%; în județul Soroca: 26.039 din 316.368, 8,2%). O cercetare în arhivele Inspectoratului școlar al Ținutului Prut nu a adus la lumină nicio informație legată de introducerea limbii ucrainene în școlile locale: *Recensământul general*, p. 48-49; 422-423; AN-Iași, fond Inspectoratul regional școlar Iași (1139).

[113] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 191/1940, f. 76-87: traducerea scrisorii lui Ilko Havrîliuk către Vladimir Zalozețkîi, Iur Serbeniuk și Denîs Mayer-Mîhalskîi.

[114] *Ibidem*, dosar 144/1939, f. 44: Ilko Havrîliuk către ministrul pentru Minorități, nedatat (copie).

[115] Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice 1939-1940*, vol. II, București, „Șansa", 1996, p. 85 (6 ianuarie 1940).

[116] *Suveranul și Măria Sa Marele Voevod Mihai au prăznuit Botezul Domnului în Basarabia. Cuvântarea d-lui Ilie Gavriliuc, reprezentantul minorității ucrainene*, în „România", nr. 578, 9 ianuarie 1940, p. 7.

execute cel puțin o parte din promișiunile lor, făcute în fața poporului nostru. Și ce a eșit? Zadarnice așteptări[117].

Și consulul britanic la Cernăuți a fost înștiințat (probabil de Zalozețkîi, cu care avea o relație strânsă[118]) că textul cuvântării tipărit în presă și transmis la radio a fost pregătit de autorități, pe care Havrîliuk a refuzat să-l rostească, obținând autorizația autorităților locale de a face o simplă declarație de lealitate[119]. Într-adevăr, regele Carol al II-lea a scris despre discursurile reprezentanților minorităților germană, ucraineană și rusă: „Aceste din urmă, foarte frumoase și foarte importante, ei spunând că sunt absolut loiali țării și că sunt gata să o apere în orice împrejurare”[120]. (Aparent, conducătorii Comunității Ucrainene din România își amânaseră speranța înființării unui stat ucrainean după război[121].) Consulul britanic a relevat că „discursul publicat reprezintă așadar ceea ce autoritățile ar fi vrut ca liderul ucrainean să fi zis și nu ceea ce a zis de fapt”. Ucrainenii ar fi protestat pe lângă ministrul pentru Minorități, dar i-ar fi făgăduit că nu vor exploata situația, vrând să-și demonstreze lealitatea absolută[122]. Acestui spirit i se datorează probabil și un articol al lui Serbeniuk publicat pe la mijlocul lui ianuarie în noul ziar al minorității ucrainene „Nova Rada” în care, printre altele, saluta introducerea limbii ucrainene în școlile din comunele locuite de ucraineni[123], în pofida aspectelor și cerințelor rămase nerezolvate.

Scrisoarea lui Havrîliuk din 6 februarie 1940 arată că acesta nu mai avea răbdare. Scria mai departe:

Până când autoritățile românești ne vor lua drept proști? În această situație, pe care am descris-o mai sus, după mine există o singură eșire: să reacționăm deschis și tare în fața poporului nostru și în Europa, peste ocean și în felul acesta să ne luăm această mare răspundere ce apasă asupra noastră și să ne curățăm numele în fața poporului. Dar, ca un membru disciplinat al obștei noastre, mai fac o încercare: mă adresez dvoastră [lui Zalozețkîi] și la ceilalți doi colegi ai noștri [lui Serbeniuk și Mayer-Mîhalskîi]: să reacționăm repede și într’un mod cât se poate

[117] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 191/1940, f. 76-87: traducerea scrisorii lui Ilko Havrîliuk către Vladimir Zalozețkîi, Iur Serbeniuk și Denîs Mayer-Mîhalskîi.

[118] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 4/4: raport.

[119] The National Archives (UK), FO 371/24991 (R 1887), f. 23: consulul britanic la Cernăuți către consulul general britanic la Galați, 24 ianuarie 1940.

[120] Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 85 (6 ianuarie 1940).

[121] Astfel, consulul german la Cernăuți a raportat, la 9 februarie 1940, că, în săptămâna dinainte, o întrunire de polonezi și ucraineni a avut loc la Ambasada polonă din București la care au participat Zalozețkîi, Serbeniuk, Aleksevici și Havrîliuk și că s-a discutat posibilitatea creării unei federații polono-ucrainene după război: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 5/4: consulul german la Cernăuți, raport, 9 februarie 1940.

[122] The National Archives (UK), FO 371/24991 (R 1887), f. 23: consulul britanic la Cernăuți către consulul general britanic la Galați, 24 ianuarie 1940: „The published speech, therefore, represents what authorities would have liked the Ukrainian leader to say and not what he actually said”.

[123] *Minoritatea ucrainiană din Bucovina pentru M.S. Regele Carol II și Țară*, în „Allgemeine Zeitung”, nr. 10376, 18 ianuarie 1940, p. 2.

de hotărât. Dacă Dvoastră şi acum veţi refuza, atunci îmi iau mână liberă. Mai mult nu sunt în stare să suport o asemenea situaţie[124].

E posibil ca, pe lângă nemulţumirea faţă de guvern, Havrîliuk să fi simţit că ucrainenii bucovineni nu fac suficient pentru ucrainenii basarabeni. După ce, la 7 martie 1940, sesiunea parlamentară începuse, iar senatorii şi consilierii ucraineni încă nu erau numiţi şi după călătoria zadarnică a lui Maidanskîi la Chişinău, Havrîliuk a acţionat într-adevăr singur, scriindu-i ministrului pentru Minorităţi:

Aş vrea să ştiu, Excelenţă, când anume se termină aceste nedreptăţi ce ni se fac? Pactul semnat de mine şi declaraţiile pe care le-am făcut în faţa D-lui Prim Ministru Tătărescu la Cet<atea>-Albă şi în faţa M. Sale Regele la Chişinău îmi dau deplin drept de a pretinde răspunsul Dvs. şi numirea noastră. De aceea, Excelenţă, vă întreb: când se vor îndeplini, în sfârşit, promisiunile date? Întrucât nu aş vrea să se îndeplinească spusele unora care la încheerea pactului ne-au spus, că din toate cele promise nu va eşi nimic. Aştept răspunsul Dvs. care cred că va fi hotărât şi definitiv, fiindcă sunt nevoit să dau, în sfârşit un răspuns clar poporului care aşteaptă[125].

În urma călătoriei lui Maidanskîi la Chişinău – şi poate şi sub presiunea lui Havrîliuk –, Zalozeţkîi, în calitate de preşedinte al Comunităţii Ucrainene din România, i-a adresat ministrului pentru Minorităţi un „memoriu privind chestiunea învăţământului limbei ucrainene în şcolile publice” în care a cerut următoarele măsuri pentru înlăturarea nemulţumirilor apărute:

1) Toţi copiii ucraineni ale [sic] căror părinţi doresc ca ei să înveţe ucraineşte să fie admişi să ia parte la acest învăţământ fără să fie nevoie de o declaraţie scrisă în această privinţă, cum cer unii directori şcolari.
2) Să se ia măsuri, ca acum cu ocazia transferărilor să fie transferaţi învăţătorii calificaţi din limba ucraineană din comunele cu populaţie românească în cele cu populaţia ucraineană.
3) Întrucât avem foarte mulţi învăţători tineri, cari, deşi sunt de origină etnică ucraineană, dar terminând şcoala românească şi nefiind calificaţi prin urmare în limba ucraineană, Vă rugăm să binevoiţi a permite aranjarea unor cursuri speciale prin care ar putea să capete cele mai elementare cunoştinţe teoretice de limbă ucraineană.
4) Pentru recrutarea învăţătorilor în viitor să se dea dispoziţiuni, ca cele două şcoli normale din Municipiul Cernăuţi de băieţi şi fete, precum şi două şcoli normale de învăţători şi învăţătoare din Basarabia, să admită la concurs din anul acesta procentul proporţional de elevi de origină etnică ucraineană, cari vor fi obligaţi să frecventeze cursurile limbii ucrainiene şi apoi să ceară post la şcoala cu populaţia ucraineană.

[124] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 191/1940, f. 76-87: traducerea scrisorii lui Ilko Havrîliuk către Vladimir Zalozeţkîi, Iur Serbeniuk şi Denîs Mayer-Mîhalskîi.

[125] *Ibidem*, dosar 144/1939, f. 44: Ilko Havrîliuk către Ministerul pentru Minorităţi, nedatat (copie).

> 5) Să se dispună acum ca la școlile normale din Cernăuți și din Basarabia toți elevii din toate clasele, cari sunt de origină etnică ucraineană și cari însă dorind să frecventeze aceste școli au fost constrânși să se înscrie români, să fie admiși a frecventa cursurile limbii ucrainiene, care vor fi înființate neapărat.
> 6) Să se întroducă învățământul limbii ucrainene la toate liceele din centrele cu populație ucraineană.
> 7) Întrucât până în prezent s'a dispus învățământul limbii ucrainiene numai în cursul primar inferior (până la clasa a IV-a), rugăm ca acest învățământ să fie introdus și în clasele superioare (până la clasa a VII-a)[126].

La 9 aprilie 1940, ministrul pentru Minorități i-a răspuns lui Zalozețkîi că, în data de 29 martie, memoriul a fost înaintat cu recomandarea sa ministrului Educației Naționale[127]. L-a înștiințat pe Zalozețkîi de starea lucrurilor, pe care acesta probabil o cunoștea deja de la Maidanskîi, fiind în legătură cu inspectorul, după cum reiese din memoriul lui. Singura informație nouă din scrisoarea ministrului pentru Minorități este că se introduseră (sau se dăduse ordinul de a introduce) două ore săptămânale de limbă ucraineană și la una dintre școlile normale din Chișinău. La jumătate de an după încheierea acordului de încadrare în Frontul Renașterii Naționale, ministrul pentru Minorități a justificat întârzierea îndeplinirii celor 20 de cerințe, argumentând că

> [...] este evident, pentru orice om de bună credință, că o seamă din revendicările prezentate în numele comunității ucrainene nu se putea rezolva dela o zi la alta, cu toată străduința ce am depus pentru satisfacerea lor cât mai neîntârziată.

S-a declarat „surprins" de scrisoarea lui Havrîliuk, informându-l pe Zalozețkîi că „tonul, cuprinsul și forma acestei scrisori ne-a dispensat de obligație de a-i răspunde". A conchis, cu o ironie probabil involuntară, „că și de aici înainte noi vom trata aceste probleme cu aceeași solicitudine și spirit de obiectivitate"[128].

La 11 aprilie 1940, Direcția Învățământului Primar-Normal a răspuns la memoriu. Pe de o parte, a confirmat că „locuitorii cu nume românesc, dar care se consideră de origină etnică ucrainiană, au dreptul, potrivit Decretului Lege din 1938 [sic], să-și declare copiii ucrainieni și deci aceștia să învețe la școală limba ucrainiană" și că „toți copiii ucrainieni, ai căror părinți doresc ca ei să învețe limba ucrainiană, pot lua parte la aceste cursuri, fără a fi obligați să prezinte din partea părinților declarație scrisă, la școală". A afirmat că a dat dispoziții pentru transferarea învățătorilor calificați de limbă ucraineană din comunele locuite de români în cele cu populație ucraineană, dar a relevat că unii învățători refuză transferul. A declarat și că a dat dispoziții școlilor normale de băieți și de fete din Cernăuți și din Chișinău să admită elevi ucraineni la concurs. Pe de altă parte, Direcția s-a ascuns în spatele libertății individuale ca să refuze

[126] *Ibidem*, f. 32: Vladimir Zalozețkîi către ministrul pentru minorități, memoriu privind chestiunea învățământului limbei ucrainene în școlile publice, nedatat (copie).

[127] *Ibidem*, f. 31: ministrul pentru minorități către ministrul Educației Naționale, 29 martie 1940.

[128] *Ibidem*, f. 41-43: ministrul pentru minorități către Vladimir Zalozețkîi, 9 aprilie 1940.

cursurile speciale de limbă ucraineană pentru tinerii învățători ucraineni necalificați în limba ucraineană, precum și introducerea unor ore obligatorii de ucraineană pentru elevii ucraineni din școlile normale. În plus, ministerul a respins introducerea orelor de ucraineană în clasele primare superioare, „deoarece acest curs e pur practic" și, fără motivare, introducerea orelor de ucraineană la liceele din comunele locuite de ucraineni[129]. Așadar, limba ucraineană urma să le fie predată numai elevilor din clasele mici și celor care, în calitate de învățători, aveau s-o predea în aceste clase. Lipseau cursuri de limbă și literatură ucraineană care să-i pregătească pe elevii avansați să studieze aceste discipline la universitate[130]. În mod vădit, Ministerul Educației Naționale voia să mențină statutul marginal al limbii ucrainene. Chiar dacă Ministerul pentru Minorități a socotit că introducerea orelor de ucraineană în toate liceele din comunele locuite de ucraineni era „o revendicare care depășea cererile formulate inițial de minoritatea ucraineană", i-a amintit totuși Ministerului Educației Naționale de cerința „de a se introduce limba ucraineană ca obiect de studiu la gimnaziul Marelui Voevod Mihai, pentru elevii ucraineni din toate liceele din Cernăuți, precum și la liceul din Hotin pentru elevii din această localitate"[131]. În schimb, nu a pomenit nimic de predarea limbii ucrainene în clasele primare superioare.

Între timp, la fața locului exista nemulțumirea că orele de ucraineană n-au fost introduse peste tot unde locuiesc ucraineni. Astfel, pe 1 aprilie 1940, Garda Națională a județului Cernăuți a raportat: „Ucrainenii cer a se introduce limba ucraineană în școlile primare rurale în plășile Șipenițului și Nistrului precum și în biserici, pentru a se putea manifesta pe teren național ucrainean", iar pe 2 mai 1940 a adăugat: „Ucrainenii, deși li s'a recunoscut în parte introducerea limbei ucrainene în școlile primare după procentajul elevilor, doresc ca să se introducă limba ucraineană în toate școlile primare și biserici în localitățile unde sunt ucraineni"[132].

Cu privire la învățământul în limba ucraineană din Basarabia, ministrul pentru Minorități a declarat, la 18 aprilie 1940, în fața adunării deputaților că Maidanskîi „este însărcinat a întocmi tabloul școalelor și învățătorilor din Ținutul Nistrului, unde se vor lua aceleași măsuri întru cât sunt învățători ucrainieni disponibili". În continuare, a menționat și decizia Ministerului Educației Naționale „ca la catedra de slavistică dela Facultatea de Litere din Cernăuți să se facă cursuri și lucrări practice de limba și literatura ucrainiană"[133].

---

[129] *Ibidem*, f. 45: Direcția Învățământului Primar-Normal, Ministerul Educației Naționale, către Ministerul pentru minorități, 11 aprilie 1940.

[130] Vezi MOf, part. I, nr. 121, 27 mai 1939, p. 3377-3393 (nr. 2184) (art. 104).

[131] ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri (299), dosar 144/1939, f. 48: ministrul pentru Minorități către ministrul Educației Naționale, 18 aprilie 1940. Într-un referat al Ministerului pentru Minorități, cerința apare ca îndeplinită: idem, fond Președinția Consiliului de Miniștri (300), dosar 214/1940, f. 11: Ministerul pentru Minorități, referat, nedatat.

[132] ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale (602), dosar 370, f. 2-4: Garda Națională a județului Cernăuți, dare de seamă, 1 aprilie 1940; f. 7-9: idem, 2 mai 1940.

[133] MOf, part. III, nr. 28, p. 1220 (Ședința din 18 aprilie 1940).

La 25 mai 1940, pe baza raportului Inspectoratului școlar al județului Rădăuți, Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava a aprobat introducerea limbii ucrainene în alte zece școli din județ, dintre care patru se aflau în localități cu o majoritate huțulă zdrobitoare (Coniatin, Gura Putilei, Putila, Sârghieni)[134]. Este însă foarte probabil ca, din lipsă de învățători, orele de ucraineană să nu mai fi fost introduse în multe școli din comune locuite de ucraineni înainte de cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord pe 28 iunie 1940 și ca măcar o parte din celelalte decizii ministeriale să fi rămas neaplicate.

Trebuie relevat și că deciziile date de Ministerul Educației Naționale și puse în aplicare de inspectoratele școlare ținutale și județene s-au lovit de opoziția forțelor de ordine și a Gărzii Naționale locale. Astfel, în sus-menționatul raport pe 1939, Inspectoratul de Poliție al Ținutului Suceava cita o scrisoare primită de Zalozețkîi, care se pronunța pentru o Bucovină autonomă, și conchidea, fără să arate dacă Zalozețkîi urmărise sfaturile din scrisoare:

> Conducătorii ucraineni, următori unor astfel de sfaturi și a aspirațiunelor lor iredente, caută să profite de situația actuală și să obțină reactivarea instituțiunelor cari au adus la desnaționalizarea răzeșilor români din Nordul Bucovinei și transformarea acestei părți de țară într'o regiune cu suflet, limbă și aspirațiuni ucrainene dăunătoare intereselor naționale românești. În prezent, Drul Zalozietzcki, Serbeniuc și ceilalți reprezentanți ai minorității ucrainiene și în același timp și ai Frontului Renașterei Naționale, se străduiesc ca autoritățile superioare să le permită reactivarea societății „Ruska Besida"[135], cu filialele ei din Nordul Bucovinei, spre a consolida ucrainizarea acolo unde conștiința națională românească cu toată indolența și vitregia politicei începuse să se redeștepte[136].

Într-o dare de seamă pe luna martie 1940, Garda Națională a județului Storojineț a dat dovadă de un mod de gândire asemănător:

> Ordinul Ministerului Educației Naționale, spune că singuri părinții să-și ceară înscrierea într'o secție ruteană pentru copii<i> lor. Părinții o fac cu toate că se numesc Pădure, Găină, Frunză sau alte nume românești, sub impulsul propagandei făcută [sic] de rutenii adevărați. Ar fi bine ca aceste înscrieri să se facă după ce o COMISIE, compusă din Prefectul județului, Insp. școlar jud. și protoereul jud. a verificat originea etnică a solicitanților, sau orice altă soluție găsită mai nimerită

[134] AN-Suceava, fond Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), dosar 11/1940: Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava către Inspectoratul școlar al județului Rădăuți, 25 mai 1940; *Recensământul general*, p. 356-357.

[135] Este vorba de o asociație culturală și educativă prin care partidul național ucrainean și-a continuat activitatea după dizolvarea partidelor din 31 martie 1938: Мирослав Романюк [Mîroslav Romaniuk], *Українська преса північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870-1940)* [Presa ucraineană din Bucovina de nord drept izvor pentru studierea vieții social-politice din regiune (1870-1940)], Львів [Lviv], Фенікс [Feniks], 2000, p. 445.

[136] ANIC, fond Inspectoratele regionale de poliție (3.322), dosar 281, f. 28: Inspectoratul de poliție al Ținutului Suceava, raport pe 1939.

pentru a se opri desnaționalizarea elementului românesc fie el chiar desnaționalizat de vremurile trecute[137].

La începutul lui aprilie 1940, forțele de ordine locale au denunțat Prefecturii și Inspectoratului școlar al județului Rădăuți o învățătoare ucraineană de la școala primară din cătunul Greblina care, „fiind dintr'o familie de iredentiști din acea comună [Dihtineț], acuma are posibilitatea să desfășoare cu mai multă ușurință propaganda ucrainiană în mijlocul copiilor ucrainienilor". I-au reproșat că „în clasă vorbește foarte puțin limba română, chiar predarea o face în limba ucrainiană" și că „și în viața particulară, chiar dacă este provocată a vorbi românește, refuză să o facă". În concluzie, au socotit că „este necesar a fi mutată într'o regiune cu populație românească"[138]. Inspectoratul școlar a dispus o anchetă[139]. De vreme ce, pe 25 mai 1940, Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava avea să aprobe predarea limbii ucrainene la școala din Greblina de către respectiva învățătoare[140], este posibil ca forțele de ordine, prin denunțul lor, să fi intenționat zădărnicirea introducerii orelor de ucraineană.

Opoziția forțelor de ordine la orele de ucraineană mai reiese și dintr-o notă informativă din 6 iunie 1940, adresată Prefecturii județului Rădăuți. În această notă, forțele de ordine au denunțat-o pe învățătoarea autorizată de limba ucraineană din Coniatin Centru:

> Această învățătoare face o intensă propagandă iredentistă ucrainiană printre populația și copii<i> din acea localitate. Astfel, pentru a menține treaz spiritul elevilor acelei școli, a intervenit la Insp. Scolar din Rădăuți, de a se aproba 2 ore pe săptămână predarea limbei ucrainiene din acea școală[141].

Fiindcă Inspectoratul școlar al județului Rădăuți aprobase orele, forțele de ordine au cerut prefecturii să ia măsuri:

> Față de această aprobare, față de activitatea de propagandă iredentistă ucrainiană de care e capabilă această învățătoare și față de situația în care se găsește [sic] copii<i> ucrainienilor din acea regiune, care nu cunosc limba română decât foarte puțin, cerem cu insistență mutarea acestei învățătoare într'o regiune cu pop. curat românească, iar aci să se anuleze ord. dat de Insp. Școlar Rădăuți[142].

Prefectura a transmis o copie a notei Inspectoratului școlar județean[143].

---

[137] Idem, fond Frontul Renașterii Naționale (146), dosar 32, f. 3-5: Garda Națională a județului Storojineț, dare de seamă pe luna martie 1940.

[138] AN-Suceava, fond Inspectoratul școlar al județului Rădăuți (238), dosar 8/1940: poliție sau jandarmerie, notă informativă, 04.1940.

[139] *Ibidem*: Inspectoratul școlar al județului Rădăuți, notă manuscrisă, 6 aprilie 1940.

[140] *Ibidem*, dosar 11/1940: Inspectoratul școlar al Ținutului Suceava către Inspectoratul școlar al județului Rădăuți, 25 mai 1940.

[141] Idem, fond Prefectura Județului Rădăuți (101), dosar 13/1940, f. 65: poliție sau jandarmerie, notă informativă, 6 iunie 1940.

[142] *Ibidem*.

[143] *Ibidem*: notă manuscrisă, 7 iunie 1940.

Trebuie remarcat că autoritățile românești au avut o atitudine diferită față de populația ucraineană (ruteană) din Maramureș, care a fost puțin afectată de naționalismul ucrainean și aproape deloc mișcată de evenimentele care au avut loc din noiembrie 1938 până în martie 1939 în Ucraina subcarpatică, chiar pe malul celălalt al râului Tisa[144]. După ce Ungaria a ocupat Ucraina subcarpatică, autoritățile românești, temându-se de înrâurirea acesteia asupra Maramureșului, au făcut populației rutene locale o concesie pe care au refuzat-o ucrainenilor din Bucovina și Basarabia. Astfel, la 26 ianuarie 1939, Inspectoratul școlar al Ținutului Someș, care cuprindea județul Maramureș, a înaintat rezidenței regale următoarea propunere cu privire la deschiderea unei școli primare confesionale greco-catolice rutene la Sighet:

> Inspectoratul nostru este de părere de a se aproba concluziile Dlui inspector-primar Dariu Pop din Satu-Mare [...], din care reesă [sic] că autorizația solicitată se poate acorda, întrucât școalele primare de Stat nu sunt cu nimic prejudiciate cu înființarea acestei școli, ci va servi pentru un mai strâns contact între biserica ruteană și tineret, îndată-ce iese în viață, intră în mrejele maghiarizării[145].

În schimb, nu reiese dacă rezidența regală a acceptat propunerea, reînnoită pe 6 iulie 1939.

Concluzii

Istoria învățământului în limba ucraineană din Bucovina în timpul dictaturii regale este doar unul dintre multele exemple care arată cum autoritățile românești, atât locale, cât și naționale, obsedate de ideea că teritoriul dobândit între 1918 și 1921 este al românilor, au refuzat unei minorități drepturile culturale esențiale, deși statul român se angajase prin articolul 10 al Tratatului între principalele puteri aliate și asociate și România din 9 decembrie 1919 să acorde

> [...] în orașele și districtele unde locuiește o proporție considerabilă de supuși (*ressortissants*) români de altă limbă decât cea română, înlesniri menite a asigurà că, în școlile primare, copiii acelor supuși (*ressortissants*) români, vor fi instruiți în propria lor limbă[146].

Frica de iredentismul ucrainean și ideea că ucrainenii sunt în (mare) parte români ucrainizați care trebuie recuperați au determinat guvernul român să-și

[144] AN-Maramureș, fond Legiunea de Jandarmi Maramureș (616), dosar 3, f. 2-350: legiunea de jandarmi a județului Maramureș/poliția de siguranță, buletine informative și dări de seamă despre evenimentele petrecute între 27 decembrie 1937 și 26 septembrie 1938; dosar 3/a, f. 494: legiunea de jandarmi a județului Maramureș, buletin informativ despre evenimentele petrecute între 28 octombrie 1938 și 27 noiembrie 1938; dosar 2, f. 7-298: legiunea de jandarmi a județului Maramureș/poliția de siguranță, buletine informative, dări de seamă și note despre evenimentele petrecute între 28 decembrie 1938 și 26 august 1939.

[145] AN-Cluj, fond Ținutul Someș (639), dosar 262/1939, f. 31: Inspectoratul școlar al Ținutului Someș, referat, 6 iulie 1939.

[146] MOf, part. I, nr. 140, 26 septembrie 1920, p. 5053.

încalce angajamentul internațional și să le refuze ucrainenilor din Bucovina și din Basarabia – dar nu și din Maramureș – educația în limba proprie. Abia în cadrul negocierilor de încadrare a minorității ucrainene în Frontul Renașterii Naționale a acceptat guvernul predarea unor ore de ucraineană și a religiei în ucraineană, dar nu și crearea unor școli și secții cu limba de predare ucraineană. În pofida sfaturilor diplomatului britanic Hall, guvernul român nu a încercat să îi atragă pe ucraineni prin concesii mai generoase. A lipsit și o presiune externă (în afara celei – directe sau indirecte – sovietice) care să constrângă guvernul român să facă mai mult[147].

Totodată, istoria învățământului în limba ucraineană din Bucovina arată nevoia continuă a statului român de a se prezenta în fața publicului internațional, dar și față de sine însuși, drept tolerant, ospitalier, generos etc., chiar dacă nu respecta nici măcar legislația pe care o producea singur, cum era regulamentul de funcționare a Comisariatului general pentru minorități. Discursul ministrului pentru Minorități Silviu Dragomir în fața adunării deputaților din 18 aprilie 1940 era un act de preamărire a regimului, menit să atragă aplauzele reprezentanților poporului, etnici români și minoritari laolaltă, independent de atitudinea reală a guvernului român față de minorități. După cum s-a văzut în discursul lui Havrîliuk din ziua Bobotezei din 1940, guvernul român nu a ezitat nici să atribuie reprezentanților minoritari laude pe care nu le-au rostit pentru că nu era nimic de lăudat. Fiind denunțată de regimuri ostile României din punct de vedere geopolitic și ideologic, cum era cel sovietic, această propagandă a persistat în istoriografia românească ulterioară și trebuie astăzi analizată critic și deconstruită chiar pe baza arhivelor instituționale românești.

Ukrainian-Language Education in Bukovina under the Royal Dictatorship (1938-1940)
(Abstract)

Keywords: Education, Romanian nationalism, Ukrainian nationalism, Bukovina, Bessarabia.

The article discusses the way in which the personal regime of King Carol II of Romania, known as the Royal Dictatorship, handled the Ukrainians' demands for education in their own language. It shows that, although the regime promulgated a by-law which provided for private education in the minority languages, the government repressed the Ukrainian movement in favour of Ukrainian-language education and, eventually, only introduced a couple of Ukrainian-language classes in primary schools and teachers' colleges. The article also attempts to reconstruct the conditions under which the Ukrainians collectively joined the Front of National Rebirth, the single party established by the regime.

[147] În octombrie 1938, Foreign Office s-a pronunțat împotriva unei intervenții în favoarea minorității ucrainene în afara cadrului Societății Națiunilor: The National Archives (UK), FO 371/22454 (R 8201), f. 142v.: Herbert William Malkin, notă, 18 octombrie 1938.

Ruralitate, legalism, discriminare. Ingrediente ale identității evanghelicilor din România în secolul XX

Dorin DOBRINCU[*]

Spre deosebire de apariția bisericile protestante magisteriale, în timpul Reformei, în vestul și centrul Europei, fenomen produs în general „de sus în jos", convertirea în cadrul bisericilor evanghelice s-a făcut (inclusiv în spațiul cultural românesc) „jos", la baza societății. S-au convertit de regulă – în orice caz, predominant – oameni simpli, constituind comunități mici, adesea fragile nu doar sub raport numeric și al autoconstrucției, ci și sub cel al raportului cu statul și cu alte confesiuni, în special cu cele oficiale. Mișcările evanghelice – în mod special ale baptiștilor, creștinilor după Evanghelie și penticostalilor – au fost inițiate în România de către oameni din diferite etnii, clase sociale, culturi și cu origini religioase la fel de variate[1]. Mediul și fondul formativ au o importanță evidentă asupra evoluției ideilor unei persoane. Aceasta a fost/este valabil cu atât mai mult în mediile religioase[2].

Până acum, cercetările privind istoria evanghelicilor din România s-au concentrat cu precădere asupra apariției, extinderii și consolidării acestora din punct de vedere organizatoric și teologic, precum și a relațiilor cu statul. Contextul social a fost cel mai adesea ignorat, din motive care țin uneori de neînțelegerea importanței istoriei sociale, alteori de puținele surse disponibile. În textul de

[*] Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași; e-mail: ddobrincu@yahoo.com.

[1] Pentru o tratare multidisciplinară a trecutului și prezentului evanghelicilor din România, vezi Dorin Dobrincu, Dănuț Mănăstireanu (coord.), *Omul evanghelic. O explorare a comunităților protestante românești*, Iași, Editura Polirom, 2018. În privința termenului de *evanghelic(i/e)*, vezi Dorin Dobrincu, *Religie și putere în România. Politica statului față de confesiunile (neo)protestante, 1919-1944*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review", vol. VII, nr. 3, 2007, Actele Colocviului *Biserici și politică în societatea românească a secolului al XX-lea*, p. 583-584; Dorin Dobrincu, Dănuț Mănăstireanu, *Introducere. Configurarea unui obiect de studiu: comunitățile evanghelice din România*, în idem, *Omul evanghelic...*, p. 21-25.

[2] Vinson Synan, Valeriu Andreiescu, *Tradiția mișcării penticostale. Mișcările carismatice din secolul XX*, Oradea, Editura Betania, 2004, p. 15; Alexa Popovici, *Istoria baptiștilor din România, 1856-1989*, ediția a II-a revăzută, Oradea, Editura Făclia, Editura Universității Emanuel din Oradea, 2007, p. 33.

față, am în vedere câteva dintre elementele care au marcat comunitățile evanghelice românești de-a lungul secolului XX, și anume ruralitatea, legalismul, tendința de reglementare a unor atitudini și practici cotidiene, discriminarea la care au fost supuși membrii acestor grupuri îndeosebi de către stat, dar și eforturile de integrare în spațiul politic și social, urbanizarea și schimbările generaționale. Sursele utilizate constau în documente de arhivă, memorii, jurnale și interviuri publicate[3].

Mărci ale începuturilor (I): ruralitatea

Creștinismul evanghelic s-a răspândit în spațiul de astăzi al României, în a doua jumătate a secolului XIX și în prima jumătate a secolului XX, cu precădere în spațiul rural și doar parțial în păturile urbane populare. Pentru multă vreme, „marca" evanghelicilor a rămas ruralitatea. De altfel, țara a fost zdrobitor agrară până în anii '70 ai secolului XX, ea având și astăzi, la începutul secolului XXI, o populație rurală care nu e departe de 50%, ceea ce o clasează pe primul loc în Europa.

Societatea în care trăiau evanghelicii români la începuturile lor confesionale era tradiționalistă în fond, determinată în primul rând de ruralitate, și modernizatoare în formă, prin doctrina politică liberală, prin stat și instituțiile sale, plus prin mediul urban. Lumea românească dinaintea Primului Război Mondial și din perioada interbelică era una încă puternic stratificată. Evanghelicii au găsit aderenți în toate grupurile etnice și în toate clasele sociale, totuși cu predominanța evidentă a celor populare. Deși egalitare în chestiunile religioase, comunitățile evanghelice acceptau diferențele sociale. Existau între ei atât țărani înstăriți, cât și săraci, meșteșugari, liber profesioniști, industriași, funcționari, intelectuali, foști preoți ortodocși sau absolvenți ai seminariilor teologice ortodoxe ș.a.m.d.[4].

Evanghelicii s-au conturat confesional și s-au extins în contextul alfabetizării prin școlile publice a unui număr în creștere de oameni, mai ales din rândul țăranilor. Ei au avut un avantaj de dată recentă: erau fie și superficial alfabetizați prin școlile primare de stat și/sau confesionale[5]. Mulți dintre primii

[3] Acest studiu a fost realizat în urmă cu mai mulți ani, în contextul derulării unei ample cercetări privind istoria evanghelicilor din România până la căderea regimului comunist. În mare parte, rezultatele care privesc chestiunile politice se regăsesc în Dorin Dobrincu, *Sub puterea Cezarului. O istorie politică a evanghelicilor din România (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – 1989)*, în Dorin Dobrincu, Dănuț Mănăstireanu (coord.), *Omul evanghelic...*, p. 37-243. Chestiunile de istorie socială au rămas nepublicate în volumul amintit. În ideea că roadele acestei munci pot fi utile pentru înțelegerea istoriei acestor comunități, într-un context mai larg, dar și pentru că ele ar putea fi dezvoltate de alți cercetători, am ales să public studiul, în această formă, în „Archiva Moldaviae".

[4] Pentru context, vezi Dorin Dobrincu, *op. cit.*, p. 42-145.

[5] Cunoașterea de carte a înregistrat o creștere evidentă în România (Vechiul Regat) la începutul secolului XX, de la 22% în 1899 la 39,3% în 1912, cu o predominare a urbanului asupra ruralului. În teritoriile care aveau să fie incluse în statul român după încheierea Primului Război Mondial, distribuția cunoscătorilor de carte arăta astfel: 51,1% în Transilvania (în 1910), 45,2% în

predicatori/pastori au fost țărani care aveau câteva clase. Pentru cei mai mulți miza avea să fie cunoașterea Scripturii și trăirea creștinismului într-o formă cât mai apropiată, dorit asemănătoare celei descrise în paginile Noului Testament.

„Problema sectelor" a fost avută în vedere în perioada interbelică nu doar de Biserica Ortodoxă, de administrația statului român sau de jurnaliști de diferite orientări ideologice și politice, ci și de sociologii din Școala Gusti, care urmăreau o cercetare sistematică a structurilor sociale ale „României Mari", îndeosebi a mediului rural. Anton Golopenția amintea – pornind de la semnalările unui avocat din Craiova – de „pocăiții" din localitatea Ghindeni, județul Dolj. El constata că lipseau cercetările serioase cu privire la „problema sectelor", singurele informații disponibile fiind cele „de combatere" desfășurate de biserica oficială și scrierile teologice, care discutau dogmele confesiunilor avute în vedere. Pentru Golopenția, problema comunității din Ghindeni era nu doar una teologică, ci și una „socială și culturală". Se observa că țăranii săraci din localitatea doljeană, care munceau din greu, ca zilieri, pentru a se întreține, părăseau Biserica Ortodoxă deoarece nu ar fi mai fi putut face față cheltuielilor cultice impuse de aceasta și se alăturau grupului de pocăiți, „în care evangheliile și împărăția Cerurilor sunt mai nemijlocit trăite, pentru a evada din viața lor grea". Golopenția punea în comparație situația din Banat și Crișana, unde „se pare că sectele îi atrag pe țăranii novatori, cu aptitudini de burghezie rurală". Acești țărani ar fi fost ajutați astfel să-și cumpere instalații pentru prelucrarea laptelui, ar fi fost învățați să-și ordoneze viața, să-și folosească resursele pentru a deschide mici întreprinderi. Sociologul considera indispensabile cercetările locale asupra problemei acestor credincioși, urmărindu-se numărul lor, starea materială și culturală, motivele convertirii, urmările asupra vieții, raporturile lor cu consătenii ortodocși, cum erau liderii lor, „și tot ce pare a avea o însemnătate pentru înțelegerea apariției și a dăinuirii lor". Deși tributar concepției „necesității politice" a păstrării „unității religioase a neamului"[6], Golopenția are meritul de a fi semnalat în perioada interbelică

Bucovina (1910), 19,4% în Basarabia (1897) (*Enciclopedia României*, vol. I, *Statul*, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 142; vezi și Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 1992, p. 191). Nivelul de alfabetizare avea să crească în perioada interbelică. În 1930, 57% dintre cetățenii români erau știutori de carte, repartizați însă neuniform la nivelul țării: 72% în Banat, 68,3% în Transilvania, 65,7 în Bucovina, 61,5 în Crișana – Maramureș, 57,6% în Muntenia (aici era inclus și Bucureștiul), 57% în Moldova, 52,9% în Dobrogea, 49,5% în Oltenia, 38,1% în Basarabia. Pe zone de locuire, 77,3% dintre orășeni știau carte (84,5% în cazul bărbaților, 70,3% în cel al femeilor), față de doar 51,3% dintre săteni (64,9 la bărbați, 38,7% la femei). În privința repartizării pe sexe, 69,2% dintre bărbați știau carte, în comparație cu doar 45,5% dintre femei. În ansamblu, 85,1% dintre știutorii de carte urmaseră doar școala primară. Din perspectiva științei de carte, era evidentă o proporție considerabil mai redusă a celor din Basarabia și Vechiul Regat față de cei din fostele teritorii austro-ungare, a satelor în raport cu orașele, a femeilor cu bărbații (*Enciclopedia României*, vol. I, p. 132-147; vezi și Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 218; Constantin Ungureanu, *Știința de carte în teritoriile populate de români la începutul secolului XX*, în CC, Serie nouă, nr. 11/2005, p. 75-101).

[6] Anton Golopenția, *Opere complete*, vol. I, *Sociologie*, ediție alcătuită și adnotată de Sanda Golopenția, *Studiu introductiv* de Ștefan Costea, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 427.

importanța studierii cu instrumente științifice a unei teme sociale precum cea a minorităților religioase protestante.

În multe locuri, mai ales în sate, primii convertiți la confesiunile evanghelice erau oameni cu o solidă situație materială și cu o reputație bună după standardele epocii. Spre exemplu, Gheorghe N. Condrea, unul dintre primii convertiți la creștini după Evanghelie din Broscăuți, județul Dorohoi, a participat ca soldat al Armatei Române la Al Doilea Război Balcanic și la Primul Război Mondial. După lăsarea la vatră, în 1920, a ajuns să ocupe poziții publice în sat: delegat al Comisiei de împroprietărire pentru plasa Centru, județul Dorohoi, președinte al Băncii Populare din satul Broscăuți, membru în Comitetul Bisericesc (ortodox), președinte al comitetului Ligii Apărării Național-Creștine, acestea din urmă tot în satul său. S-a convertit la creștini după Evanghelie în aprilie 1927 și a renunțat la toate funcțiile ocupate anterior[7].

În 1950, în analizele interne ale Partidului Muncitoresc Român (PMR) se reliefa că „sectele religioase" erau răspândite în toată țara, în unele județe activitatea lor fiind mai intensă, „îndeosebi la sate, reușind să influențeze o parte din țăranii muncitori. Majoritatea sectanților se recrutează din rândul țărănimii muncitoare, în unele locuri fiind chiar și membri de partid"[8].

În momentul instalării regimului comunist și în prima parte a acestuia, evanghelicii constituiau comunități mai ales în mediul rural. De-a lungul anilor '50-'80, în contextul transformărilor sociale care aveau loc în România, al dezvoltării industriei și urbanizării, s-au produs schimbări majore și între evanghelici: migrația spre orașe, creșterea comunităților evanghelice din urban sau apariția altora noi în acest mediu, diversificarea ocupațională, creșterea nivelului de educație. Însă provenienta membrilor din mediul rural a avut între efecte și păstrarea în bună parte și pentru multă vreme a tiparelor rurale în generațiile din perioada comunistă și chiar după aceea.

Convertirea. Convertirea[9] etnicilor români, ortodocși, la una dintre confesiunile evanghelice era deseori dezaprobată de membrii propriei familiei, de comunitatea sătească sau urbană. Se considera că respectivii s-au „dat în altă lege". În unele localități, în perioada interbelică, pentru intervale restrânse de timp, poate pentru a nu șoca, poate pentru că încă erau indecișii, noii convertiți frecventau o vreme atât slujbele ortodoxe, cât și pe cele evanghelice[10]. În cele din urmă, convertiții părăseau Biserica Ortodoxă și formau comunități aparte. Nu

[7] Gheorghe N. Condrea, *Memorii*, ediție postumă, îngrijită și prefațată de Constantin Moisa, București, f.e., 2006, p. 9-16.

[8] ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 95/1950, f. 132. Securitatea observa în 1950 că creștinii după Evanghelie din regiunea Iași „au reușit să atragă o serie de elemente din rândul țăranilor și muncitorilor, sustrăgându-i în acest fel de la viața politico-socială" (USHMM, RG 25.084, D014417, c. 058 [ACNSAS, fond Documentar, dosar 014417, f. 52]).

[9] Asupra acestui subiect, vezi Mihai Curelaru, *Convertirea religioasă în comunitățile evanghelice – o abordare psihologică*, în Dorin Dobrincu, Dănuț Mănăstireanu (coord.), *Omul evanghelic...*, p. 602-640.

[10] Gheorghe N. Condrea, *op. cit.*, p. 18.

toţi membrii unei familii adoptau noua credinţă. Puteau să o facă doar părinţii, nu şi copiii (majori), doar un soţ, un copil (major sau măcar adolescent etc.). În cazul celor majori, conta convingerea, adeziunea la noua credinţă[11].

Problema cimitirelor. Una dintre problemele cu care s-au confruntat evanghelicii în multe locuri din România, în special acolo unde erau puţini, a fost cea a cimitirelor. Clericii ortodocşi se împotriveau înmormântării „pocăiţilor" în cimitirele satelor, aceştia fiind deseori îngropaţi în locuri depărtate de localităţi şi improprii[12]. Astfel s-a întâmplat în anii '30-'40, în satul Alba, comuna Hudeşti, judeţul Dorohoi. Un credincios baptist de acolo nu a avut altă soluţie decât să-şi îngroape doi copii morţi de tifos într-un cimitir din Suceava, iar un alt baptist şi-a îngropat fiul într-o carieră de piatră[13].

Înhumarea evanghelicilor decedaţi a reprezentat o problemă în mediul rural şi în timpul comunismului, dar şi după. Aceasta era cauzată de complicităţile existente între autorităţile locale şi preoţii ortodocşi. Se întâmpla uneori ca primăriile din localităţile cu puţini credincioşi penticostali, de regulă cu familii mixte ca provenienţă, în înţelegere cu inspectorii de culte şi miliţia, să favorizeze – prin eliberarea adeverinţelor de înmormântare – pe preoţii ortodocşi la înmormântarea penticostalilor ai căror membri de familie erau ortodocşi. Aceasta dădea naştere unor dispute, în care erau invocate argumente juridice, inclusiv libertatea cultului ş.a.m.d.[14].

Mărci ale începuturilor (II): legalismul

Legalismul a fost o prezenţă constantă în bisericile evanghelice româneşti, fie ele baptiste, creştine după Evanghelie sau penticostale. Sorgintea legalismului era atât în interpretarea literală a unor texte biblice[15], cât şi în moştenirea

[11] Vezi Viorel Gheorghiţă, *Et Ego. Sărata, Piteşti – Gherla – Aiud. Scurtă istorie a devenirii mele*, Timişoara, Editura Marineasa, 1994, p. 11-15.

[12] AMAE, fond 71/Vatican, 1920-1944, vol. 24, f. 77; ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1/1927, f. 1; Loghin Motrescu, *Istoria Baptiştilor din Bucovina. De la 1911 până la 31.XII.1943*, publicată sub titlul *Baptiştii din Bucovina, VII*, publicată la 28 aprilie 2009, pe https://centruldeistoriesiapologetica.wordpress.com/2009/04/28/baptistii-din-bucovina-partea-vii/ (accesat la 12 iulie 2009); mărturia lui Moise Iernea, originar din comuna Păuşa, judeţul Bihor, în Petru Lascău, *Betel. Construcţia Casei lui Dumnezeu în timpul comunismului ateu*, Oradea, Editura Lascău Petru Publishing, Societatea Biblică din România, 2013, p. 75. Spre exemplu, doi credincioşi penticostali, soţ şi soţie, ambii decedaţi în 1935 şi 1936, au fost înmormântaţi la marginea drumului Tinca – Leş, unde îşi aveau pământul (*ibidem*).

[13] Viorel Atudoroae Sr., *Călăuziţi de stelele cereşti*, Arad, Multimedia Internaţional, 2014, p. 41.

[14] Marin Sandu, *Viaţa unui slujitor*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2005, p. 77-80, 82-86. Autorul amintea de două cazuri petrecute în comunele Brebeni şi Lozna, satul Preluci, judeţul Sălaj (*ibidem*).

[15] De pildă, Gheorghe Bradin, unul dintre liderii principali ai penticostalilor din România interbelică şi imediat postbelică, a fost influenţat de idei legaliste, care veneau fie dinspre ortodoxia răsăriteană, fie dinspre adventism sau din alte părţi (Vinson Synan, Valeriu Andreiescu, *op. cit.*, p. 312).

rurală și proletară a primelor comunități evanghelice din România, de altfel comună Europei Centrale și de Est. Acest mix de influențe a determinat, în cele din urmă, impunerea unei norme care a fost întâlnită în lumea evanghelică până târziu în perioada comunistă, în multe locuri chiar și după aceea.

Sursele fotografice ne spun multe despre cum arătau comunitățile, clădirile, actele de cult („programul") ș.a.m.d. în diverse perioade istorice. Spre exemplu, o fotografie din 1930 cu membrii bisericii penticostale din Oradea ne arată oameni de toate vârstele. Bărbații sunt în general bine îmbrăcați, cei mai mulți cu sacou și cravată. Femeile apar cu îmbrăcăminte tradițională, în cea mai mare parte având capetele acoperite cu basmale, una dintre ele poartă o pălărie cu boruri largi, câteva (tinere) sunt cu capul descoperit. Copiii sunt mai degrabă bine îmbrăcați[16].

Credincioșii evanghelici, inclusiv cei din orașe, se remarcau în anii '50 prin simplitatea hainelor pe care le purtau. Era vorba de lipsa accesoriilor și la femei, și la bărbați. Femeile aveau mereu capul acoperit (cu baticuri, arătând originea lor rurală, fie și estompată), fără niciun fel de bijuterii. Bărbații erau tunși scurt, purtau sacou, cămașă încheiată până la ultimul nasture. Cravata lipsea[17], spre deosebire de anii 1930, când în aceeași biserică, în majoritate, bărbații purtau acest accesoriu[18].

La începutul anilor '60 situația părea să se schimbe. Alături de trăsăturile rurale aspre aveau să apară chipuri urbane, bărbații tineri și băieții fiind mai emancipați decât femeile tinere și fetele. Chiar și așa, dincolo de baticurile sau acoperămintele de cap – care ulterior aveau să devină mai discrete ori chiar să dispară –, în fotografiile de grup se observă cochetăria feminină, o grijă din ce în ce mai mare față de propriul corp, de imaginea publică[19]. Tinerele femei purtau poșete, fustele începuseră să se scurteze, ajungând până la genunchi[20].

La sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70, schimbările în modă, în vestimentație, în muzică, de inspirație occidentală erau vizibile în mediile urbanizate din România. În fața acestei „contaminări" din partea Vestului, a afișării unei „ținute exterioare stridente", a existat o reacție dură din partea autorităților comuniste, deopotrivă a Partidului Comunist, Securității, Miliției și a altor structuri[21].

---

[16] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 248 (Anexa A).

[17] *Ibidem*, p. 247, 249-252 (fotografii în Anexa A). Din documente oficiale de la jumătatea anilor '60 aflăm că unii dintre bărbații penticostali umblau tunși complet, că în general credincioșii se îmbrăcau în haine de calitate cât mai modestă și fără accesorii vestimentare, precum gulere, cravate, ciorapi de mătase etc. (ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar 14/1966, vol. III, f. 66).

[18] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 248 (Anexa A).

[19] *Ibidem*, p. 252-253 (fotografii în Anexa A).

[20] *Ibidem*, p. 259 (fotografii în Anexa B).

[21] Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 287-327, 588-612.

Schimbările generale din societate au atins și mediile evanghelice. Moda *hippy* pătrundea inclusiv în rândurile tinerilor care frecventau bisericile evanghelice. Nu lipseau reacțiile critice, expresii ale unui etos conservator, cu baze rurale și religioase. Spre exemplu, în folclorul penticostal, pantalonii evazați erau apreciați drept „nebinecuvântați”[22]. La începutul anilor ’70, în ochii unor evanghelici – se prea poate ca foarte mulți –, nivelul de spiritualitate, de „pocăință”, de smerenie era măsurat după lungimea fustei (în cazul femeilor)[23].

În anii ’70, în fotografiile de grup ale membrilor bisericii penticostale nr. 1 din Oradea pot fi văzuți nu doar bărbați mai în vârstă sau tineri descheiați la nasturele de la gât al cămășii, dar și bărbați purtând cravată[24]. Iar în anii ’80, cravata era deja un accesoriu aproape obligatoriu pentru bărbați, și nu doar pentru cei tineri[25].

Proveniența socială diversă, obiceiurile vestimentare și comportamentele diferite, clivajul urban–rural au dat naștere unor tensiuni în biserici. Industrializarea din perioada comunistă, mai ales din anii ’60-’70, a adus în orașe numeroși locuitori din sate, care căutau de lucru, implicit un trai mai bun. Aceasta a fost valabil și în cazul evanghelicilor. Bisericile din orașe au fost confruntate cu noi probleme. Cazul bisericii penticostale (nr. 1) din Oradea este ilustrativ:

> Invazia bisericii de către foarte mulți credincioși de la țară a adus cu sine un nou gen de probleme pe care biserica nu le-a avut până atunci. *Nou-veniții au sosit cu bagajul lor teologic, cu interpretările și cu obiceiurile din bisericile lor de la țară*. Dacă înainte de această „invazie” biserica din Oradea era o biserică de oraș, cu oameni liniștiți, așezați, cu o anumită stare economică și socială, cu reguli bine stabilite, acum noile reguli impuse de nou-veniți au început să tulbure liniștea comunitară.

După 1969, când a fost schimbat pastorul,

> [...] noii lideri, *unii dintre ei veniți din biserici de la țară, au introdus noi reguli de îmbrăcăminte, mai ales pentru femei. Purtarea baticului a devenit doctrină fundamentală. Același lucru s-a petrecut cu cravatele predicatorilor și ale membrilor bisericii. Erai „firesc” dacă purtai cravată* [subl. n., D.D.]. Legalismele acestea au creat bariere suplimentare și inutile în calea celor necredincioși de a veni la slujbele bisericii[26].

[22] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 100.

[23] O mărturie în acest sens avem dintr-una din bisericile evanghelice din Iașul anilor ’70. Vezi Harvey Yoder, *Elena. Binecuvântări prin încercări*, traducere Cornelia Lup, Suceava, Editura Little Lamb, 2007 (ediția în limba engleză: *Elena. Strenghtened through trials* [A True Story from Communist Romania], TGS International, 2003 [biografia prelucrată a Elenei Mârza, născută Boghian]), p. 125-126.

[24] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 260 (fotografii în Anexa B).

[25] *Ibidem*, p. 271-281 (fotografii în Anexa D).

[26] *Ibidem*, p. 93.

Una dintre cele mai interesante descrieri ale felului în care arăta o biserică evanghelică – mai precis baptistă –, la scurt timp după ieșirea din comunism, ne-a lăsat-o o misionară americană. Taryn R. Hutchinson a ajuns în România în septembrie 1990, ca membră a organizației misionare Campus Crusade for Christ. Țara era încă asemănătoare în extrem de multe privințe cu cea din timpul lui Ceaușescu: sărăcie, lipsă de civilizație, de confort. În schimb, exista pasiune pentru libertate, pentru discuții, pentru nou. Hutchinson a frecventat biserica baptistă din str. Popa Rusu, București. Ea a surprins cu atenție felul în care arăta această biserică în toamna anului 1990:

> Clădirea era foarte simplă, ascunsă printre celelalte clădiri. Nimic din exteriorul ei nu ar fi indicat că ar fi o biserică. Interiorul, însă, era o cu totul altă poveste. Oamenii se înghesuiau pe fiecare bancă […]. Cei ce nu încăpeau pe bancă stăteau în picioare, se îngrămădeau în fiecare loc pe care-l puteau găsi. Ferestrele erau închise, deoarece românii erau ferm convinși că, dacă „trage curent", cineva ar putea să răcească. În sală, atmosfera era caldă, dar nu așa de caldă ca și pasiunea oamenilor pentru Dumnezeu.
> Profunzimea credinței oamenilor din acea biserică m-a înfiorat. Mulți dintre acești credincioși suferiseră ani întregi de persecuții, neîndoindu-se niciodată că a trăi pentru Isus este mai important decât orice altceva. Ei nu-i cereau lui Dumnezeu să le dea sănătate, slujbe bune, bani, siguranță sau libertate, lăsând la o parte toate aceste lucruri. Cu toate acestea, erau cu adevărat liberi, chiar și cei care fuseseră încarcerați, hărțuiți sau care au avut membri ai familiei torturați sau uciși pentru Cristos[27].

Separarea de lume a acestor credincioși din Popa Rusu, așa cum se prezentau ei în 1990, era vizibilă.

> *Încercând să fie separați de lume aveau niște practici foarte stricte. Bărbații stăteau în partea stângă a sanctuarului, iar femeile în partea dreaptă. Femeile căsătorite purtau baticuri, pentru a simboliza supunerea față de bărbat și față de Dumnezeu. Nici una dintre femei nu purta bijuterii sau machiaj* [subl. n., D.D.]. Eu n-am crezut niciodată că este păcat să vrei să arăți frumos, utilizând aceste lucruri, însă nu doream să supăr pe nimeni, așa că doar m-am spălat bine pe față, înainte să mă duc la biserică. N-a fost un sacrificiu mare pentru mine[28].

Respingerea „luxului". Produsele cosmetice, bijuteriile și accesoriile au fost considerate multă vreme „idoli" în mediile evanghelice. Cele mai afectate de aceste atitudini erau, desigur, femeile[29].

În România existau în 1948 trei curente penticostale, cu diferențe organizatorice, doctrinare și atitudinale. Un fost pastor penticostal nota în memoriile sale, cu accente ironice, despre aceste grupuri.

---

[27] Taryn R. Hutchison, *V-am așteptat. Slujindu-L pe Dumnezeu în Europa de Est*, traducere Nelu Mehedinți, Brașov, Casa Literaturii Creștine, 2011, p. 46-47.

[28] *Ibidem*, p. 47.

[29] Ariadna și Nichifor Marcu, *Umblarea noastră cu Dumnezeu*, Arad, Editura Carmel Print, 2005, p. 60.

> Unii din București conduși de Bodor, Cojocaru, Jilăveanu nu făceau spălarea picioarelor după Cina Domnului, aceștia purtau cravată și „frizură". Cu doctrina aceasta erau și cei din Timișoara conduși de fratele Isbașa. În Bucovina purtau „frizură", dar fără cravată și nu făceau spălarea picioarelor. Fratele Bradin conducea partea Aradului unde frații erau tunși la „zero", fără cravată și făceau spălarea picioarelor[30].

La jumătatea secolului XX și să ai o bicicletă putea reprezenta o problemă de conștiință pentru unii coreligionari: „În vremea aceea, bicicleta era considerată un obiect de lux, iar «luxul» nu trebuia să-i caracterizeze pe pocăiți. Așa gândeau unii frați, dar nu și eu", relata pastorul menționat mai sus. Merită reținut că pentru bicicletă se plătea și impozit la primărie[31].

Realitatea schimbării din mediile evanghelice, dar și conflictele generate de acestea erau observate chiar în epocă de membrii comunităților. Într-o convorbire pe care un fost predicator penticostal din Iași a avut-o cu un ofițer de Securitate, în mai 1969, cel dintâi amintea despre disputele din interiorul comunității penticostale ieșene:

> De fapt aceste disensiuni sunt de mică importanță și se datoresc unor oameni cu un nivel mai scăzut de cultură care vor ca toate riturile penticostale să fie la fel ca acum 20-30 de ani.
> De exemplu, tunsul pe cap la bărbați, portul cravatei, spălatul pe picioare [practică ritualică la unele grupuri penticostale – n.n., D.D.], problema radioului și televizorului. La femei: portul rochiei scurte, tunsul scurt, portul ciorapilor și baticului de mătase etc.
> În aceste probleme se duc discuții contradictorii între credincioși prin faptul că unii le susțin, iar alții nu sunt de acord[32].

Ofițerul își continua raportul prin parafrază:

> În acest sens [predicatorul – n.n., D.D.] mi-a dat un exemplu: Soția numitului [... – era vorba un membru al comunității – n.n., D.D.] când s-a dus la adunare cu batic de mătase, unele credincioase i-au smuls baticul, spunându-i că nu trebuie să poarte așa ceva.
> Personal a spus că nu poate respecta aceste vechi prejudecăți; poartă cravată, cei trei copii [pe] care i-a luat de la cumnată când a murit pe toți trei i-a purtat în școli și acum au serviciu[33].

România a cunoscut în 1970 inundații catastrofale. Au fost afectați și credincioșii evanghelici, casele și bunurile lor. Pentru cei năpăstuiți au venit atunci ajutoare din Occident, inclusiv de la evanghelicii de acolo, unii emigrați din

[30] Marin Sandu, *op. cit.*, p. 55.
[31] *Ibidem*, p. 66.
[32] ACNSAS, fond Informativ, dosar 98413, vol. 2, f. 17.
[33] *Ibidem*.

România[34]. Aceasta a fost și ocazia pentru evanghelicii români de a-i cunoaște pe oaspeții lor, de a le observa manifestările, de a sesiza atât asemănările, cât și diferențele, unele date de interpretarea deosebită a unor texte din Scriptură, altele de cultura distinctă[35].

Unele dintre aceste întâlniri au fost pentru cei implicați veritabile șocuri culturale. Între vizitatorii sosiți în bisericile penticostale din zona Beclean – Dej, cândva la sfârșitul anilor '60 – începutul anilor '70, a fost și un penticostal englez. Era deosebit de credincioșii români și prin faptul că purta costum și avea și două ceasuri, unul pentru ora României, celălalt pentru ora Londrei. Un pastor român, care a fost atent atât la modul în care își manifesta credința englezul – inclusiv darul vindecărilor (oarecum o particularitate penticostală), dar și la felul în care arăta acesta, avea să noteze peste ani:

> Atunci m-am convins că acest lucru este foarte practic și necesar. Aveam și eu un ceas de mână, dar îl purtam în buzunar pentru că majoritatea fraților din vremurile acelea socoteau că acesta este un obiect de lux, iar cine-l purta era un om mândru. De asemenea, cu cât erai îmbrăcat mai sărăcăcios cu atât erai considerat mai smerit, mai sfânt. Chiar dacă fratele acela avea costum, două ceasuri, frizură, Dumnezeu și-a arătat puterea și slava prin el. Eu și fratele Stanciu [un credincios penticostal – n.n., D.D.] eram tunși la zero, nu aveam ceas la mână, nu purtam costum și cravată și totuși Lena [o credincioasă penticostală – n.n., D.D.] nu s-a vindecat atunci când ne-am rugat pentru ea. În seara aceea am realizat că sfințenia și smerenia unui credincios nu sunt determinate de îmbrăcăminte sau de coafura părului[36].

În bisericile penticostale, în anii 1970-1980, era interzisă cu desăvârșire purtarea bijuteriilor. Dacă totuși se întâmpla ca vreo femeie să poarte cercei, spre exemplu, ea era apostrofată de alți credincioși în public. Purtarea bijuteriilor era considerată o lipsă de decență în adunări[37]. Atunci când observațiile veneau din partea pastorilor, aceasta era și o formă de afirmare a supremației bărbaților asupra femeilor.

Percepția că evanghelicii, în mod particular penticostalii, respingeau accesoriile a durat până târziu. La începutul anilor '80, când pe granița cu Iugoslavia a fost prins un grup de penticostali români care încercau să plece clandestin din țară, grănicerii români au fost nedumeriți când au văzut că o femeie purta ceas. În opinia lor, „pocăiții nu poartă ceas"[38].

Refuzul și condamnarea fumatului. Tutunul a fost considerat nefast, chiar demonizat în multe medii creștine. În spațiul românesc de tradiție ortodoxă aceasta s-a produs începând de la sfârșitul secolului XVIII, urme ale acestei

[34] Marin Sandu, *op. cit.*, p. 88-89; Ariadna și Nichifor Marcu, *op. cit.*, p. 53-54.

[35] Marin Sandu, *op. cit.*, p. 97-98.

[36] *Ibidem*, p. 97.

[37] Gabi Luncă, Ion Onoriu, *Povestea vieții noastre*, Medgidia, Editura Succeed Publishing, 2010, p. 94.

[38] Corina Pataki, *Strigăt după libertate*, ediția a II-a, traducere de Emma Domuța, Timișoara, Editura Alfa Omega Publishing, 2009, p. 78.

atitudini păstrându-se până la jumătatea secolului XX. În vocabular popular, tutunul era considerat „iarba dracului". Treptat, îndeosebi în secolul XX, avea să aibă loc o tranziție de la frica de tip religios la teama de consecințele fumatului asupra sănătății[39].

În ceea ce privește mediul evanghelic, tutunul a fost și este condamnat în mod explicit. Credincioșii evanghelici se distingeau în perioada comunistă (și) prin lipsa acestui obicei[40]. Aici există o împletire între convingerea că tutunul este un păcat, prin raportare la Scriptură, și convingerea că el este rău pentru corp. Avem de-a face, așadar, cu o împletire între mai vechile convingeri religioase și însușirea discursului medical modern.

Alcoolul – de la moderație la refuz. Evanghelicii s-au remarcat nu doar prin respingerea tutunului, ci și prin consumul moderat sau chiar prin respingerea alcoolului. În multe dintre comunitățile evanghelice, în niciun caz în toate, cei care intrau prin convertire renunțau de regulă la alcool, asemenea celorlalți membri. Asta era o regulă inclusiv în perioada comunistă[41]. Multe persoane și comunități refuzau complet alcoolul. Această particularitate a mediului s-a menținut în mare măsură și în postcomunism.

Cafeaua. În mediile evanghelice rurale, cafeaua nu a fost consumată până în urmă cu câteva decenii, îndeosebi înainte de căderea regimului comunist. În schimb, în orașe exista obiceiul, mai ales în acele familii în care acest produs, devenit oarecum de lux în contextul penuriei generalizate, putea fi procurat[42].

Etica evanghelicilor între influențele biblice și contextul românesc. Influențați de textele biblice, evanghelicii au o propensiune spre reglementare, spre normarea comportamentului membrilor din comunitățile lor. Chiar dacă nu acesta este scopul, în cele din urmă are loc o raționalizare și o predictibilitate a comunităților și indivizilor. Evanghelicii au depus eforturi stăruitoare – era modul lor de manifestare, chiar scopul lor – pentru câștigarea inimilor și minților altor oameni. Ținta lor nu era constituirea unei puteri mundane, ci câștigarea oamenilor, indiferent de gen, etnie, rasă, limbă ș.a.m.d., pentru lumea de dincolo, pentru „împărăția lui Dumnezeu".

Faptul era surprins inclusiv în documentele oficiale ale statului român. Într-o notă din iunie 1942, se încerca rezumarea vieții sociale a asociațiilor religioase autorizate.

> Toate aceste secte propovăduiesc un creștinism simplu, primitiv: întoarcerea la cuvântul Bibliei, așa cum îl înțeleg și interpretează ele. *În organizațiile lor nu există ierarhie și toți sunt frați*, unii mai învățați în cunoașterea Sf. Scripturi, cari sunt predicatorii – de altfel oricine poate predica –, și alții mai zeloși în trăirea învățăturilor biblice, cari sunt aleși apoi conducători ai organizațiilor. Slujbele

[39] Vezi Petre Matei, *De la „iarba dracului" la drog. Aspecte ale condamnării tutunului în spațiul românesc*, în ArchM, vol. VIII, 2016, p. 29-50.

[40] Gabi Luncă, Ion Onoriu, *op. cit.*, p. 83-84, 102, 279.

[41] *Ibidem*, p. 279.

[42] *Ibidem*, p. 97.

> religioase constau din citirea Bibliei și explicarea ei și din cântări religioase, de obiceiu psalmii. *Mulți dintre adepții sectelor impresionează prin sobrietatea și simplicitatea purtării lor, nu beau, nu înjură, nu fumează, au mereu Biblia la ei, pe care o citesc, o comentează și discută* [subl. n., D.D.][43].

Regulile de moralitate ale evanghelicilor – severe după standardele din România – erau sădite în familie și în biserică[44]. *Educația primită în familie contura vizibil personalitatea copiilor*[45]. Evanghelicii au interiorizat o anume „superioritate morală"[46], determinată de crezul și trăirea lor. Această credință în necesitatea armonizării între crezul creștin și viața de zi cu zi este vizibilă și pentru observatorii externi. Însă aceasta nu a fost niciodată convertită în spațiul românesc într-un program în afara celui religios. Aceasta ține și de istoria comunităților evanghelice din România, dar și de dimensiunile lor demografice totuși reduse.

Etica pe care o promovau evanghelicii era modelată de *Biblie*, cu o înțelegere care, fără îndoială, ține de maniera protestantă de interpretare a textelor sacre. Când aveau loc abateri de la etica acestor comunități, apăreau reacții din interior. Înainte de sosirea lui Liviu Olah ca pastor la Biserica Baptistă nr. 2 din Oradea, la începutul anilor '70, manifestările credincioșilor erau destul de depărtate de tiparul evanghelic, apropiindu-se considerabil de cele ale societății în care trăiau. Un martor al acelei perioade relata:

> Frații veneau la biserică, dar la terminarea programului mergeau la barul din colț pentru un șprit. Cu timpul șpritul a devenit obicei, iar de la unul singur s-a ajuns la mai multe, astfel încât în biserică existau oameni cu viciul băuturii. În biserică existau oameni care își băteau soțiile, soții care apoi dormeau în nopțile de iarnă în scara blocului împreună cu copiii. Pocăiții făceau ceea ce făceau și colegii lor de muncă. Trăind în comunism, totul era al tuturor, așa că fiecare sustrăgea de la locul de muncă ceea ce avea nevoie, pentru că așa făcea toată lumea, iar minciuna era la ordinea zilei. În biserici existau divorțuri și păcate grave[47].

Sosirea pastorului Olah a avut efectul scontat, membrii bisericii reconsiderându-și în masă atitudinea față de aspectele amintite mai sus[48].

---

[43] ANIC, fond Preşedinția Consiliului de Miniștri (1940-1944), dosar 458/1940, f. 133.

[44] Marcela Gorcea, *O viață sub semnul slujirii: o carte despre viața și activitatea misionară a lui Marius Gorcea*, Cluj-Napoca, Editura Speranța, 2004, p. 33. Bunăoară, *facerea de bine era una dintre valorile cultivate* (*ibidem*).

[45] *Ibidem*, p. 33.

[46] Această „morală superioară" ar fi fost recunoscută și de către adversarii baptiștilor, după cum se poate vedea în surse interbelice (AMAE, fond 71/Vatican, 1920-1944, vol. 24, f. 82) sau din timpul celui de-al Doilea Război Mondial (*Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, ediție de documente întocmită de Marcel Ciucă, Maria Ignat, București, Arhivele Naționale ale României, Editura Mica Valahie, 2002, p. 215).

[47] Maria Cornea, *În palma lui Dumnezeu. Umblarea mea cu Domnul*, Oradea, f.e., 2013, p. 44.

[48] *Ibidem*, p. 45-65.

Paradoxal, despre evanghelici (și în general despre membrii comunităților religioase de factură protestantă) circulau diverse zvonuri denigratoare. Unele dintre acestea erau vehiculate inclusiv în mediile Securității și Miliției. Spre exemplu, unii ofițeri de Miliție din București afirmau, în anii 1970-1980, cu privire la întrunirile penticostalilor, că „ei [milițienii – n.n., D.D.] știu că acolo se dezbracă oamenii și alte lucruri de-astea neadevărate”[49]. De asemenea, milițienii credeau că la aceste întruniri participau spioni[50].

Situațiile când trebuia să dai „atenții” pentru a rezolva probleme curente erau destul de numeroase în România comunistă. În pofida reținerilor pornite din convingerilor lor diferite, și (neo)protestanții se vedeau prinși în acest „mecanism al locului”[51]. Evanghelicii erau nevoiți să accepte măcar în parte aceste cutume adânc înfipte în mentalul și practicile din România. Când cadourile lipseau, angajații partidului-stat transmiteau în felul lor că era cazul să fie respectate cutumele.

> Dacă funcționarii nu vedeau ceva într-o plasă, te trimiteau la plimbare și te chemau în altă zi. Marfa care deschidea ușile erau țigările Kent. Era teribil să te duci cu cartușul de țigări la tine, tu, pocăitul, care nu doar că nu fumai, dar predicai împotriva fumatului, ca să ți se deschidă o ușă și să-ți primești drepturile tale. Dar asta era vremea atunci, și nu aveai de ales[52].

„Jocul corupției” era întâlnit și la cel mai înalt nivel al cultelor, spre exemplu în Uniunea Baptistă. Cei din conducerea Departamentului Cultelor primeau „pescheș-uri în bani, cafea, carne, caltaboși, palincă și miere”, la rândul lor susținându-i pe conducătorii cultului în fața conducerii partidului-stat[53].

Componenta urbană a comunităților evanghelice

Confesiunile evanghelice nu s-au limitat doar la lumea satelor. De altfel, două dintre aceste grupări – creștinii după Evanghelie și creștinii după Scriptură/ „tudoriștii” – și-au avut începuturile în București[54].

În 1949, compoziția socială a bisericilor evanghelice – generic, a celor neoprotestante – din capitala României era una definită de autorități ca mic-burgheză, înregistrându-se negustori, funcționari, pensionari, cu soțiile lor, dar și persoane comprimate din armată și din aparatul de stat[55]. Considerând că aveau

[49] Gabi Luncă, Ion Onoriu, *op. cit.*, p. 279.

[50] *Ibidem*, p. 279.

[51] Gheorghe Modoran, *Biserica prin pustiul roșu. Rezistență și compromis în adventismul din România în perioada comunistă (1944-1965)*, vol. I, București, Editura Viață și sănătate, 2013, p. 30, 61-62.

[52] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 232.

[53] Vasile Alexandru Taloș, *Biserica și Securitatea*, București, 14 ianuarie 2008, p. 2, text disponibil pe https://dezvaluiri.files.wordpress.com/2008/01/bisericasisecuritatea.pdf (accesat la 15 septembrie 2008).

[54] Dorin Dobrincu, *Sub puterea Cezarului...*, p. 64-68, 83-89.

[55] ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 177/1949, f. 72.

un fel de monopol în orașe, în special acolo unde existau industrii, comuniștii au fost surprinși să constate, la scurt timp după preluarea puterii, că evanghelicii aveau adepți și în fabrici[56], inclusiv în marile întreprinderi din București (Uzinele 23 August, Timpuri Noi, Flacăra Roșie)[57]. Neoprotestanții aveau o influență – care atrăsese atenția – în mai multe centre muncitorești, spre exemplu în Anina, sau în cartiere muncitorești din București, de pildă Vergu. Se observase că neoprotestanții foloseau sportul, muzica (orchestre și coruri) pentru a atrage tineretul[58].

Creșterea numărului de evanghelici din orașe a fost una evidentă după Al Doilea Război Mondial. Dacă în primii ani postbelici creșterea a fost treptată[59], neînregistrându-se rupturi de ritm, ulterior s-a înregistrat o adevărată explozie. Bunăoară, biserica penticostală de limbă română (nr. 1) din Oradea avea să ajungă la 2.000 de membri în 1965; în 1932, anul fondării, fuseseră cca 20 de persoane[60]. Creșterea s-a datorat industrializării, venirii multor oameni din mediul rural în oraș. Mulți credincioși din satele învecinate (Sârbi, Burzuc, Picleu etc.) s-au mutat în Oradea[61]. În vreme ce bisericile din sate se goleau – o adevărată lovitură pentru ele, cele din orașe creșteau cu oamenii sosiți din rural, care lucrau în fabrici etc.[62]

Oamenii veniți din sate s-au angajat cel mai adesea în întreprinderile industriale construite în ritm alert în anii ’60-’70. Acest fapt a atras și atenția conducerii PCR. Într-o ședință de instruire a aparatului CC al PCR, din 6 februarie 1970, Gheorghe Pană, membru al Comitetului Executiv, deplângea numărul redus de membri de partid din anumite întreprinderi noi în segmentul de vârstă 20-28 de ani.

> Într-o secție unde lucrează 800 de oameni, oameni calificați, numărul membrilor de partid este de 104. Întrebați fiind tovarășii, de ce această situație, ni s-au dat unele răspunsuri care nu puteau să convingă pe nimeni, mai ales pe noi. Ne spuneau tovarășii că în fabrică lucrează foarte mulți pocăiți. Păi dacă-i așa, o să ajungem să avem pocăiți mai mulți decât membri de partid[63].

În 1980, în bisericile baptiste din București se regăseau credincioși „din toate categoriile sociale ale populației”[64]. Participarea la viața cultului cuprindea 95-100% din totalul membrilor[65].

---

[56] *Ibidem*, dosar 95/1950, f. 133.
[57] *Ibidem*, dosar 177/1949, f. 72-74.
[58] Idem, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar 46/1950, f. 5.
[59] Idem, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 177/1949, f. 72.
[60] Mărturia lui Petru Tivadar, pastor al Bisericii Penticostale din Oradea (1938-1965), în Petru Lascău, *op. cit.*, p. 75-77.
[61] Mărturia lui Moise Iernea, membru al bisericii din Oradea, în *ibidem*, p. 81.
[62] *Ibidem*, p. 92-93.
[63] ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar 12/1970, f. 18-19.
[64] ACNSAS, fond Documentar, dosar 143, vol. 1, f. 104.
[65] *Ibidem*, f. 107.

De la antiintelectualism la prețuirea oamenilor cu carte din comunitate

În mediile evanghelice din România erau vizibile, la începuturile perioadei comuniste, forme explicite de antiintelectualism[66], resorturile fiind diverse. Teodor Popescu, unul dintre inițiatorii mișcării de la biserica „Cuibul cu barză" în anii '20, a creștinilor după Scriptură, a continuat să exercite o influență deosebită asupra discipolilor săi, inclusiv după unirea cu creștinii după Evanghelie[67]. Într-o predică din 26 aprilie 1951, în biserica din Str. Carol Davila, București, Popescu făcea o diferență netă între ceea ce era în biserică și ceea ce era în afara acesteia. Tot ceea ce era în jur ținea de „lume", de „puterea de stat". Propaganda materialistă era refuzată fără reținere. Probabil din acest motiv era respinsă orice formă de expresie culturală: „Literatura, teatrele, cinematografele nu trebuie să fie frecventate de nici un credincios și copiii lor, fiind manifestări dăunătoare"[68].

Însă începând din anii '60-'70, în rândurile noii generații de intelectuali – și lideri (mai ales laici) – din bisericile evanghelice a început să fie vizibil interesul pentru literatura scriitorilor și poeților clasici români, care scriseseră proză și poezie creștină. Între poeții preferați se aflau Vasile Voiculescu, Vasile Militaru, Octavian Goga, Lucian Blaga, Ana Blandiana, Nichita Stănescu și Ioan Alexandru. La întâlnirile de tineret de la biserica penticostală (nr. 1) din Oradea, care aveau loc marți seara, erau recitate poeme și se citeau eseuri pe teme creștine. Unul dintre inițiatori a relatat ulterior ce se urmărea prin aceste întâlniri:

> Doream să comunicăm tinerei generații că nu era nimic greșit cu noi, că noi continuam o istorie de sute de ani de creștinism, că poți fi un intelectual de frunte, unul dintre oamenii valoroși ai neamului și să fii și credincios Domnului[69].

De asemenea, la acele întâlniri erau promovate și creațiile tinerilor penticostali, băieți și fete[70].

În perioada iunie 1978 – aprilie 1982, Ioan Maier a editat în București revista lunară „Veghe", de expresie creștină „intercultică". Ca urmare a activității sale, redactorul revistei a fost închis de două ori de către autoritățile comuniste[71]. Maier cunoștea mulți poeți creștini, cărora le publica poeziile în

[66] Tendința nu a fost/nu este specifică doar comunităților evanghelice românești, ci s-a întâlnit/se întâlnește și în alte contexte culturale. Vezi Mark Noll, *The Scandal of the Evangelical Mind*, Grand Rapids, Mi., Eerdmans, 1995; idem, *Jesus Christ and the Life of the Mind,* Grand Rapids, Mi, Eerdmans, 2011.

[67] Dorin Dobrincu, *op. cit.*, p. 83-89, 103-105, 151, 158.

[68] ACNSAS, fond Documentar, dosar 146, vol. 2, f. 13.

[69] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 177-178.

[70] *Ibidem*, p. 178.

[71] Vezi Adi Condrea, *Un poet care merită prețuit: Ioan Maier*, la adresa de internet https://ambasadorul.wordpress.com/2011/04/28/un-poet-care-merita-pretuit-ioan-maier/, 28 aprilie 2011 (accesat la 11 august 2016). Revista era dactilografiată, iar exemplarele legate manual chiar de Ioan Maier. Tot el făcea personal și distribuția către cei interesați de conținutul publicației (*ibidem*, comentariul lui Mihai Sârb). Vezi și Victor Negară, *Biserica Baptistă contra regimului Ceaușescu*, interviu în Liviu Vălenaș, *Cartea Neagră a ceaușismului. România între anii 1965-1989*, București,

revista sa. Astfel, între coperțile acestei reviste au publicat poeți penticostali, baptiști, adventiști, ostași (din Oastea Domnului), creștini după Evanghelie. Aceste poeme erau citite la întâlnirile tinerilor evanghelici din țară[72].

Anii '70-'80, cu fenomenele urbanizării și industrializării, au avut drept rezultat apariția între evanghelici a unui segment important de *intelectuali*. Acest termen avea, în contextul timpului, un sens sociologic, nicidecum axiologic. Intelectualii erau pur și simplu absolvenții instituțiilor de învățământ superior. Nu era vorba, desigur, de o definiție restrânsă a creatorilor sau a intelectualilor publici. Apariția intelectualilor ca pătură socială distinctă în interiorul confesiunilor evanghelice a devenit vizibilă în comunismul târziu. Creșterea numărului de intelectuali neoprotestanți, în special a celor evanghelici, a atras atenția regimului comunist, fenomenul devenind chiar un motiv de îngrijorare pentru acesta.

Documente de la jumătatea anilor '80, realizate de Departamentul Cultelor, surprind acest fenomen. Într-o sinteză nedatată, dar probabil alcătuită în 1984-1985, intitulată *Ponderea elementelor intelectuale în rândul credincioșilor neoprotestanți și efectul participării lor la viața religioasă*[73], se atrăgea atenția:

> În ultimii ani, din rândul credincioșilor neoprotestanți s-a ridicat o pătură de intelectuali (profesori, ingineri, medici, juriști, economiști etc.), răspândiți în toate sectoarele de activitate. Unii dintre ei sunt încadrați în activități industriale de prim rang, la centre de calcul, institute de proiectări, în aparatul de stat local etc., uneori ocupând chiar funcții de conducere: șefi de echipe, de sectoare, secții, șefi de fermă etc.[74]

În afară de intelectuali, în confesiunile neoprotestante se înregistra un număr în creștere de oameni cu studii medii sau postliceale. Împreună, toți aceștia jucau un rol din ce în ce mai important în viața bisericilor. Erau date ca exemple județul Arad, unde celor circa 600 de intelectuali li se adăugau aproape 200 de credincioși cu studii medii și postliceale, care lucrau mai ales în domeniul sanitar, și județul Caraș-Severin, unde, pe lângă circa 300 de intelectuali, existau aproape 150 de neoprotestanți cu studii medii[75].

Cei mai mulți dintre acești intelectuali proveneau din familii neoprotestante, unde fuseseră educați în conformitate cu crezul părinților. Din circa

---

Editura Saeculum I.O., 2004, p. 427-428. Ioan Maier ar fi fost arestat de câteva ori sub acuzația de „parazitism", pentru ca în cele din urmă, „prin 1984", să fie practic expulzat din România, ajungând în Statele Unite ale Americii (*ibidem*, p. 435). Conform altor informații, Maier a publicat în 1989, în samizdat, volumul *Din subsol*, care conținea 32 de poezii creștine, scrise ca urmare și în contextul persecuțiilor pe care le suferise din partea regimului comunist (comentariul lui Mihai Sârb la Adi Condrea, *op. cit.*).

[72] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 178-179.

[73] ACNSAS, fond Documentar, dosar 150, vol. 5, f. 77-94. Aceste date aveau să fie actualizate ulterior într-o *Notă privind participarea intelectualilor la activitatea cultelor neoprotestante*, din 25 noiembrie 1986 (*ibidem*, f. 164-176).

[74] *Ibidem*, f. 77.

[75] *Ibidem*, f. 77, 164.

253.000 de credincioşi majori neoprotestanţi avuţi în evidenţă la 1 aprilie 1984 de către autorităţi[76], aproximativ 4.500 erau intelectuali, ceea ce însemna mai mult de 2% din totalul membrilor. Iar numărul lor era în creştere[77]. Aici nu erau incluşi intelectualii pensionari, ceea ce ar fi sporit numărul total[78]. În privinţa apartenenţei confesionale, 2.583 erau baptişti (din 86.000 de membri), 536 penticostali (din 90.000 de membri), 462 creştini după Evanghelie (din 27.000)[79]. Circa 70% dintre aceşti intelectuali locuiau în mediul urban[80].

Întrucât credincioşii aveau copii, mulţi urmând instituţii de învăţământ superior sau existau indicii că aveau să o facă, era de presupus că numărul intelectualilor neoprotestanţi urma să crească[81]. Integrarea tinerilor care urmau studii superioare era avantajată de faptul că în centrele universitare existau comunităţi neoprotestante puternice[82].

Acest număr mare de intelectuali neoprotestanţi nu era răspândit uniform pe tot teritoriul României. În trei judeţe nu fusese identificat niciun intelectual neoprotestant (Giurgiu, Harghita şi Vaslui). În şase judeţe existau între trei şi 10 intelectuali neoprotestanţi (Buzău, Călăraşi, Covasna, Gorj, Ialomiţa şi Tulcea). În 17 judeţe numărul intelectualilor neoprotestanţi oscila între 50 şi 900: municipiul Bucureşti (910), Bihor (830), Arad (600), Caraş-Severin (300), Cluj (220), Hunedoara (150), Dolj (128), Suceava (120), Timiş (115), Bistriţa-Năsăud (95), Prahova (93), Sibiu (93), Argeş (90), Alba (85), Iaşi (82), Braşov (55), Constanţa (53)[83].

Dacă mai mult de jumătate dintre intelectualii neoprotestanţi aveau un rol pasiv în biserică, ei doar participând la actele de cult, autorităţile sesizau că în societate îşi manifestau solidaritatea cu coreligionarii lor. Implicarea în biserici cunoştea diverse forme: predicarea, rugăciunea publică, conducerea unor segmente ale serviciului religios; asumarea unor funcţii de conducere în comunităţi (responsabili locali, diaconi, prezbiteri, casieri), ceea ce ridica prestigiul şi autoritatea acestora; deplasarea în alte comunităţi religioase, în special în cele izolate sau cu număr mic de membri, ceea ce avea ca scop revitalizarea vieţii religioase; convertirea altor persoane; educarea religioasă a copiilor şi tinerilor, inclusiv cursuri de catehizare, folosind cunoştinţele pedagogice şi psihologice dobândite; constituirea de „cluburi" ale tinerilor neoprotestanţi, în care pe lângă acţiunile religioase, inclusiv studii biblice, se organizau excursii (fenomenul

[76] *Ibidem*, f. 78, 164. Membrilor majori li se adăugau circa 127.000 de aparţinători, prin acest termen fiind desemnaţi copiii credincioşilor.

[77] *Ibidem*, f. 78, 91, 164.

[78] *Ibidem*, f. 91.

[79] *Ibidem*, dosar 148, vol. 5, f. 74-75; dosar 150, vol. 5, f. 78. Adventiştii (trecuţi şi ei în categoria neoprotestanţilor, utilizată de regimul comunist şi devenită populară) aveau 864 de intelectuali – din 50.000 de membri.

[80] *Ibidem*, dosar 150, vol. 5, f. 79.

[81] *Ibidem*, f. 78.

[82] *Ibidem*, f. 91.

[83] *Ibidem*, f. 78-79, 92-94, 175-176; vol. 2, f. 43-44.

„cluburilor” apăruse în 1977-1978 la Timișoara, în mediul baptist, și se răspândise apoi în alte confesiuni și localități)[84].

Pe lângă intelectualii implicați mai ales în activități cultice, se observa existența unui alt segment care, fără a fi neimplicat în biserici, era angrenat în acțiuni pe care ordinea comunistă le interzicea: depozitarea și colportarea unor materiale religioase aduse clandestin în România de turiști străini; strângerea de date privind abuzurile, persecuțiile religioase la care erau supuși credincioșii neoprotestanți, pe care le trimiteau ulterior în străinătate, inclusiv la posturi de radio; redactarea unor memorii către structurile PCR și ale statului comunist, la nivel central sau local; ținerea legăturii cu persoane din străinătate și însoțirea acestora, în calitate de translatori, atunci când veneau în România; manifestarea dorinței de a părăsi definitiv țara, tendință depistată începând cu anul 1980[85].

Autorii sintezei din care am extras informațiile de mai sus – realizată pentru uz intern, ceea ce îi sporește veridicitatea – atrăgeau atenția că intelectualii neoprotestanți erau bine pregătiți atât în privința doctrinelor specifice confesiunilor lor, cât și a legislației religioase din România. Toate acestea făceau din ei „lideri incomozi” pentru *establishmentul* cultelor. În același timp, prezența lor dădea încredere membrilor propriilor culte, fiind un stimul pentru ceilalți credincioși[86]. Documentul evidenția că intelectualii neoprotestanți implicați în activitatea cultică erau „buni profesioniști la locul de muncă, unii având și diferite titluri științifice”. Aceasta le-a crescut unora dintre ei notorietatea în comunități la nivelul întregii țări[87]. Prezența intelectualilor genera un sentiment puternic de mândrie în bisericile neoprotestante. De altfel, intelectualii reprezentau o forță capabilă să apere interesele confesiunilor respective, să-i mobilizeze pe membrii acestora. Ei exprimau dorința de a fi tratați pe poziții de egalitate cu credincioșii celorlalte culte existente în România[88].

Situația era îngrijorătoare din perspectiva Departamentului Cultelor, dat fiind că, în opinia acestuia, conducerile cultelor neoprotestante erau depășite de inițiativele locale ale intelectualilor din interior. Aceasta cu atât mai mult cu cât cei mai mulți dintre pastori nu aveau autoritatea și prestigiul necesare, intelectualii laici eclipsându-i atât prin pregătirea teologică, cât și prin capacitățile intelectuale[89].

Dacă la locul de muncă, în societate, membrii confesiunilor evanghelice erau desemnați ca „pocăitul”, în biserici referirile la adresa lor din partea coreligionarilor se făceau prin apelul la situația profesională (spre exemplu, „inginerul”)[90].

---

[84] *Ibidem*, f. 79-88, 166-167.
[85] *Ibidem*, f. 80-90, 167.
[86] *Ibidem*, f. 77.
[87] *Ibidem*, f. 83.
[88] *Ibidem*, f. 91.
[89] *Ibidem*.
[90] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 95.

Tinerii evanghelici – între rigorile comunitare și presiunea socială

Evanghelicii încercau să-i păstreze ori să-i atragă în comunități pe tineri. În 1950, Regionala de Securitate Iași observa că liderii cultului creștin după Evanghelie „își îndreaptă mai mult atenția asupra tineretului". La biserica din Iași se organizau în mod regulat întâlniri de catehizare, care se numeau „ore de evanghelizare"[91].

Autoritățile comuniste au început, la sfârșitul anilor '50, să facă mari presiuni asupra părinților penticostali, pentru a le permite propriilor copii să frecventeze căminele culturale și teatrele. De asemenea, se insista ca oamenii să-și cumpere televizoare – televiziunea era o prezență recentă în România (31 decembrie 1956/1 ianuarie 1957) –, „sub pretextul că tinerii trebuie să aibă o cultură generală, trebuie să fie la curent cu tot ceea ce se întâmpla în țară". De fapt, se urmărea și educarea tinerilor din biserici în spirit ateist, astfel încât aceștia să părăsească mediul creștin[92].

La o „conferință de orientare" cu pastorii penticostali din regiunea Cluj, desfășurată în 1959, la care participau inspectorii de culte din raioanele Mureș, Cluj, Gherla, Dej și Bistrița, a fost de față și Gheorghe Bradin, președintele Cultului Penticostal. Unul dintre liderii penticostali a prezentat un referat care privea culturalizarea oamenilor prin mass-media. Bradin a respins acuzația destul de răspândită că penticostalii nu voiau să fie educați. El a subliniat că în majoritate penticostalii erau oameni săraci, care își câștigau existența cu greu și nu își puteau permite luxul de a-și cumpăra un televizor. Însă biserica nu le interzicea să-și achiziționeze televizoare dacă își permiteau, cu condiția de a o face pentru a se cultiva. Argumentația lui era în sensul că televizorul nu era imoral, ci amoral. Sensul îl dădeau utilizatorii, nu obiectul în sine. Cuvântarea lui Bradin a fost interpretată în diferite feluri în mediile penticostale, inclusiv ca un îndemn adresat credincioșilor de a-și cumpăra televizoare. În fapt, el ținuse un discurs în care încercase să împace înțelegerea pe care o avea asupra Scripturii cu respectarea legilor și indicațiilor partidului-stat[93].

În anumite cercuri evanghelice era exercitată și o anume presiune asupra copiilor, în sensul educării lor potrivit unor concepții destul de rigide. Unul dintre pastorii baptiști, Beniamin Cocar, își aducea aminte de copilăria lui:

> Tata era pastor și asta ne-a expus pe Buni (fratele) și pe mine ca într-o cutie specială, chiar în satul natal. Noi trebuia să fim cei mai cuminți copii. Noi eram tunși zero tot timpul. Noi nu aveam voie la nimic „lumesc", fotbal sau jocuri pe stradă. Tata credea în cărți, mai ales în Biblie, precum și în a cânta la harmoniu[94]!

---

[91] USHMM, RG 25.084, D014417, c. 058 [ACNSAS, fond Documentar, dosar 014417, f. 52].

[92] Marin Sandu, *op. cit.*, p. 70-72, 77.

[93] *Ibidem*, p. 72-73. Și în unele medii baptiste existau la începutul anilor '70 reacții critice față de urmărirea emisiunilor de televiziune de către credincioși, considerându-se că aceasta ar fi fost o practică rezervată „păgânilor" (ACNSAS, fond Informativ, dosar 123.345, vol. 1, f. 73).

[94] Beniamin Cocar, *Am mers pe urmele Domnului Isus și nu am vrut să fac nici un compromis*, partea I, interviu pe http://www.mersulvremurilor.ro/interviu/beni-cocar-am-mers-pe-urmele-domnului-isus-si-nu-am-vrut-sa-fac-nici-un-compromis/ (accesat la 18 august 2013).

Numărul copiilor şi al tinerilor era mare în bisericile neoprotestante. Spre exemplu, într-un document din 1980 privind bisericile din Bucureşti se amintea că 50% dintre noii membri reprezentau spor natural (dintre copiii credincioşilor)[95]. Se organizau pentru tineri ore speciale de educaţie religioasă, utilizându-se metoda expozitiv-interogativă, stimulându-se întrecerile în privinţa cunoştinţelor religioase. De asemenea, existau servicii speciale dedicate tinerelor fete, tinerilor căsătoriţi, zile speciale, precum ziua mamei, ziua copilului, ziua tineretului militar etc. Exista o preocupare constantă de a se face programe cât mai atractive, cu alegerea unor teme cât mai variate, cu conţinut religios. Aveau loc ore ale tineretului şi repetiţii pentru coruri, orchestre ş.a.m.d. „Tineretul neoprotestant se arată foarte unit şi prietenos, organizează vizite reciproce în care discută teme religioase, analizează imprimări de predici, coruri, poezii şi programe de cult", se sublinia în sursa respectivă[96].

În a doua parte a anilor '60 şi la începutul anilor '70, numărul studenţilor proveniţi din mediul evanghelic avea să crească exponenţial. Ei participau la programele religioase din bisericile aflate în centrele universitare şi formau, de regulă, „grupul de studenţi" şi/sau nucleul „grupului de tineri" din comunităţile respective[97]. Studenţii întreprindeau călătorii misionare în bisericile din satele apropiate sau în diferite oraşe[98].

Componenta socială a discriminării

Evanghelicii au fost discriminaţi sistematic nu doar din punct de vedere religios, ci şi social în perioada interbelică prin emiterea unor legi, ordine, dispoziţii ministeriale în anumite intervale. Ei erau discriminaţi în privinţa locurilor de muncă în serviciul public, în şcoli. Apartenenţa confesională a fost decisivă pentru traiectoriile lor socio-profesionale. Spre exemplu, funcţionarii din instituţiile de stat erau mutaţi disciplinar ca urmare a credinţei asumate deschis[99] sau erau daţi afară[100] (subofiţerii din jandarmerie sau armată[101]). Având în vedere că statul era legat de biserică în perioada interbelică, predarea religiei fiind obiect de studiu în şcoală, copiii evanghelicilor întâmpinau probleme în astfel de ocazii[102].

[95] ACNSAS, fond Documentar, dosar 143, vol. 1, f. 107.

[96] *Ibidem*, f. 108-109.

[97] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 23-29.

[98] *Ibidem*, p. 7.

[99] Gheorghe Oprea-Teodorescu şi Marin Ionescu, *Istoricul Adunărilor Creştine după Evanghelie din România. Perioada 1899-1945*, dactilogramă, f.a. [circa 1994], p. 69 (în continuare: *Istoricul Adunărilor CDE*). De pildă, în 1929/1930, tocmai dintr-un asemenea motiv, o creştină după Evanghelie din Bucureşti a fost mutată disciplinar la Oficiul poştal Bacău. Numai că în pofida acestei măsuri, (şi) prin intermediul ei s-au extins creştinii după Evanghelie în zonă (*ibidem*, p. 69).

[100] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1/1927, f. 1.

[101] *Istoricul Adunărilor CDE*, p. 45-46, 49.

[102] AMAE, fond 71/Vatican, 1920-1944, vol. 24, f. 76; ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 1/1927, f. 1; idem, fond Ministerul Cultelor şi Artelor, dosar 144/1943, vol. II, f. 124 (f.-v.).

Copiii credincioşilor baptişti erau persecutaţi şi de preoţii ortodocşi, fapt amplificat în regiunile conservatoare[103].

Copiii care făceau parte din familii „sectante" au suferit diverse forme de persecuţie după emiterea decretului-lege de desfiinţare a confesiunilor lor, în decembrie 1942. Spre exemplu, Episcopia Ortodoxă a Aradului se adresa, la 31 august 1943, Ministerului Culturii Naţionale şi Cultelor, înaintând un tabel cu elevii baptişti din raza eparhiei, care la obiectul religie fuseseră „clasificaţi" prin decizia „consiliului învăţătoresc", ceea ce le permisese primirea notelor de promovare. Se amintea în adresă că, în mod repetat, preoţii-cateheţi le ceruseră acestor elevi să obţină de la părinţi învoirea de a fi botezaţi în religia ortodoxă, însă fuseseră refuzaţi. De aceea, Episcopia solicita Ministerului anularea notelor de trecere pentru copiii baptişti, în şcolile primare urmând să fie admişi în anul şcolar 1943/1944 doar elevii care erau botezaţi în religia recunoscută de stat (în acest caz, ortodoxă)[104].

Elevii evanghelici erau obligaţi să se ridice în picioare la rostirea rugăciunii (de tip ortodox) şi să-şi facă semnul crucii (cazuri la Liceul Industrial din Buzău, cu două eleve baptiste, în 1943; acestea însă au refuzat să îndeplinească cele două „obligaţii")[105]. Pentru apartenenţa la „secte", tinerii evanghelici puteau fi eliminaţi din liceu ca urmare a unor intervenţii din partea preoţilor ortodocşi (caz la Liceul „Enăchiţă Văcărescu" din Târgovişte, în 1941)[106].

Măsurile discriminatorii aveau să se menţină în bună măsură şi sub regimul comunist. La începutul anilor '60, discriminarea copiilor de „pocăiţi" era evidentă. În primul rând, ei erau făcuţi pionieri mai târziu decât ceilalţi copii, de regulă ultimii din clasă[107]. Autorităţile s-au implicat în şicanarea copiilor neoprotestanţi în şcoli (mai ales în licee şi universităţi), mergând chiar până la intruziunea în viaţa de familie[108].

Copiii evanghelici aveau frecvent probleme la şcoală din pricina credinţei lor (şi a părinţilor lor). Uneori, profesorii erau violenţi, îi umileau, îi ameninţau, îi loveau (se folosea şi bătaia cu arătătorul la palmă), inclusiv asistaţi de miliţieni, alteori colegii îşi manifestau deschis dispreţul[109]. Excluderea şi umilirea

[103] Un exemplu în nordul Moldovei, cazul satului Alba, comuna Hudeşti, judeţul Dorohoi (Viorel Atudoroae Sr., *op. cit.*, p. 41).

[104] ANIC, fond Ministerul Cultelor şi Artelor, dosar 144/1943, vol. II, f. 124.

[105] Idem, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 37/1942, f. 81.

[106] Aurel Popescu, *Când am ieşit din ţară, m-am întâlnit cu Noel Bernard, în Elveţia*, interviu în Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), *„România" de la New York la Los Angeles*, Bucureşti, Editura Nemira, 1997, p. 304-306.

[107] Maria Cornea, *op. cit.*, p. 22-23.

[108] ANIC, colecţia Gabanyi, dosar nr. 161, f. 2-18. Vezi şi Dorin Dobrincu, *„Cultele neoprotestante şi drepturile omului în România". Un memoriu din 1977*, în ArchM, vol. IV, 2012, p. 389-395.

[109] Dorin Dobrincu, *op. cit.*, p. 392; Corina Pataki, *op. cit.*, p. 14; Alexandru Popa, *Şcoala în America este cea mai bună investiţie*, în Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), *op. cit.*, p. 240; Virgil Tabry, *Ora de istorie*, în „Grăunte de muştar", [Iaşi], nr. 135, 25 aprilie 2010, p. 11-12.

copiilor evanghelici îmbrăcau în anumite situații forme premoderne. Spre exemplu, cândva la începutul anilor ’60, la Sânnicolau Român, actualul județ Bihor, umilirea copiilor baptiști s-a produs, la incitarea conducerii, în fața întregii școli, „în careu”, pentru vina de a fi mers duminica la biserică. Mai mult, colegii lor au fost puși să-i scuipe. O altă măsură avută în vedere împotriva copiilor evanghelici din acea școală era scăderea notei la purtare. Măsurile luate într-un an se puteau prelungi pe o perioadă mare de timp, uneori de-a lungul unui întreg ciclu școlar[110]. Câteodată, tratamentele amintite mai sus par să fi fost exces de zel local, din partea unor profesori sau învățători care fie aveau o aversiune deosebită împotriva evanghelicilor, fie voiau să se evidențieze.

Elevii evanghelici erau deseori abordați de colegii lor de clasă, care veneau din alte tradiții religioase, cu apelativele „pocăitul”/„pocăita”/„pocăiții”; uneori chiar se striga după ei în acest fel[111]. Erau apelative considerate – și percepute – drept infamante, sinonime cu declasarea socială. Era vorba de un stigmat. De multe ori, copiii în cauză erau subiect de glume răutăcioase. Faptul că nu fumau (ca regulă), pentru unii dintre colegii de generație era o dovadă de imaturitate[112].

La sfârșitul anilor ’50, studenții evanghelici au fost supuși unor presiuni deosebite, inclusiv în ședințe publice de demascare, pentru a-și abjura credința. Astfel de reuniuni instrumentate de activiștii de partid și de conducerea universității au avut loc la Cluj în 1957 și 1959. Cea mai dură s-a dovedit cea din ziua de 1 martie 1959, care s-a desfășurat la Casa Universitarilor din Cluj. În prezidiu se aflau Nicolae Ceaușescu, membru al CC al PMR, responsabil de CC al UTM, Atanase Joja, ministru al Învățământului, și Constantin Daicoviciu, rectorul Universității din Cluj. Daicoviciu a utilizat un vocabular extrem de violent, care a rămas în memoria unora dintre participanți. S-a referit la o studentă baptistă astfel: „[...] iată o trădătoare de neam, o spioană, să fie dată afară”; despre o alta a afirmat că este „un element anacronic pentru generația tânără”; despre un tânăr baptist a spus că are „idei mistice care frânează societatea”. Potrivit unui martor, student evanghelic, Ceaușescu a susținut „că suntem dușmani de clasă, dușmanii țării, suntem aliații americanilor, suntem oameni degradați, cu concepții învechite, retrograde”. Au fost exmatriculați atunci mai mulți studenți evanghelici, conform unor surse – 31, potrivit altora – 9. Șicanele împotriva lor au continuat și după aceea, ei întâmpinând piedici inclusiv când voiau să se angajeze. După mai mulți ani, într-un context ușor schimbat, unii dintre ei și-au putut relua și finaliza studiile[113].

---

[110] Maria Cornea, *op. cit.*, p. 24-25. Vezi și Dorin Dobrincu, *op. cit.*, p. 394.

[111] Maria Cornea, *op. cit.*, p. 25; Marcela Gorcea, *op. cit.*, p. 25-29; Corina Pataki, *op. cit.*, p. 14. Și între adulți, membrii confesiunilor evanghelice erau desemnați drept „pocăitul”, respectiv „pocăita” (Petru Lascău, *op. cit.*, p. 95).

[112] Marcela Gorcea, *op. cit.*, p. 25-29.

[113] Vezi Denisa Bodeanu (editor), *Neoprotestanții din Transilvania în timpul regimului comunist. Studiu de caz: baptiștii din județul Cluj. Mărturii și documente*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, p. 53-55, 127-128 (interviu cu Vasile Chereches); idem, *Cultul Baptist*

Copiii foștilor deținuți politici evanghelici purtau un dublu stigmat. Erau deopotrivă urmașii „dușmanilor de clasă" și ai „retrograzilor". În anii '50-'60, aceștia nu erau admiși la liceu. Cu mari greutăți, unii dintre ei, cei mai insistenți, au reușit să facă studii liceale după ani de zile, la seral, sau chiar să urmeze facultăți tehnice. Condiționările cauzate de originea socială și de cea religioasă i-au urmărit însă pe aceștia până la finele regimului comunist[114].

Presiunile partidului-stat împotriva studenților – dar și a elevilor – evanghelici aveau să fie reluate la jumătatea anilor '70. S-au înregistrat atunci numeroase cazuri de eliminări din ciclul superior liceal sau din universități, unele temporare, altele definitive. Unele dintre acestea aveau să fie documentate și expuse în documentul *Cultele neoprotestante și drepturile omului din România*, întocmit de un grup de evanghelici, expediat la Europa Liberă și difuzat la acest post de radio pe 3 aprilie 1977[115].

Cu toate șicanele, din ce în ce mai mulți tineri din mediul evanghelic au reușit să acceadă în instituțiile de învățământ superior. Însă le-a fost interzis accesul la facultățile „strategice", cele cu „potențial ideologic", mai exact Istorie-Filosofie, Drept, Sociologie (în perioada în care aceasta a funcționat) etc.[116]. Mulți tineri cu înzestrări pentru umanioare au trebuit să urmeze specializări tehnice. Astfel se explică faptul că, în momentul prăbușirii comunismului, între deținătorii de diplome universitare din mediul evanghelic predominau inginerii și economiștii. Unii dintre ei, în special cei suficient de tineri, au reușit să-și urmeze vocația abia în postcomunism.

Credincioșii din confesiunile evanghelice erau marginalizați în mod deschis în anii '70. Era dificil pentru ei să-și găsească un loc de muncă potrivit cu pregătirea lor[117], iar accesul la funcțiile de conducere le-a fost – cu unele excepții – interzis sistematic până după căderea comunismului. Membrii confesiunilor evanghelice știau că „accesul în învățământ [ca profesori, învățători – n.n., D.D.] era strict împiedicat pocăiților"[118]. Există numeroase exemple, cunoscute de opinia publică încă de la sfârșitul anilor '70[119]. Soțiile pastorilor

din Transilvania între 1948-1989 în memoria colectivă (județele Cluj, Maramureș, Bistrița-Năsăud și Sălaj), teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai", Facultatea de Istorie și Filosofie, 2009, p. 196-204; Ioan Bunaciu, *Bisericile creștine baptiste din România între anii 1944-1990*, București, Editura Universității București, 2002, p. 76-78.

[114] Sânzeana Moisescu [soție], *Despre Vasilică Moisescu*, manuscris, Texas, noiembrie 1989, p. 26-27; mărturia lui Ioan Achim (Cluj), în Denisa Bodeanu (editor), *Neoprotestanții din Transilvania...*, vol. I, p. 82-85. Vezi și *Istoria „Memoriului celor 50". Documente, relatări, amintiri, date biografice ale pastorilor semnatari ai „Memoriului" din 1973, adunate și păstrate de Iosif Sărac*, Arad, Editura Ramira, 2010, p. 31.

[115] Publicat ca Anexă în Dorin Dobrincu, *op. cit.*, p. 371-401.

[116] *Ibidem*, p. 391.

[117] Maria Cornea, *op. cit.*, p. 24-25; Nicky Pop, *Abia aici, în America, mi-am dat seama că suntem o națiune harnică*, în Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), *op. cit.*, p. 143.

[118] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 32.

[119] Dorin Dobrincu, *op. cit.*, p. 385-388. Emil Creangă, din Arad, profesor de istorie, nu a fost primit în învățământ deoarece era penticostal, astfel încât a fost nevoit să lucreze la un depozit de lemne (*ibidem*, p. 385; Petru Lascău, *op. cit.*, p. 44).

nu puteau preda în învățământ, chiar dacă aveau calificările necesare. Așa s-a întâmplat cu Ariadna Marcu, soția pastorului baptist Nichifor Marcu, absolventă a Conservatorului de la Iași. Pentru a-și câștiga existența, soția pastorului remaia ciorapi și creștea albine[120]. Stigmatul și marginalizarea socială explică de ce unii dintre evanghelicii care aveau poziții sociale relativ bune – spre exemplu, în învățământ – au încercat să țină secret angajamentul lor religios pe cât posibil[121]. Intelectualii care se născuseră și crescuseră în familii evanghelice, dar nu se (mai) identificau astfel, puteau fi chemați „la ordine" de conducerile instituțiile unde lucrau[122].

Nici în întreprinderi nu era prea simplu să intre evanghelicii cu studii superioare. Era nevoie de numeroase audiențe la primii secretari ai județelor sau la adjuncții acestora, de intervenții la București ș.a.m.d.[123]. Existau contexte – și oameni – care atenuau măsurile punitive ale regimului comunist la adresa evanghelicilor. Oamenii care interveneau – în nume personal – în favoarea evanghelicilor o făceau fie pentru că aveau convingerea că aceștia erau nedreptățiți, fie din rațiuni sentimentale (unii dintre ei avuseseră legături cu bisericile evanghelice)[124].

Regimul Ceaușescu a avut în anii '70-'80 o atitudine ostilă față de confesiunile evanghelice, încercând să le controleze și să le restrângă activitatea, extinderea, apelând masiv, abia disimulat, la discriminarea socială. Evanghelicii erau discriminați, „priviți de sus" de autoritățile comuniste. „Nu aveam nici o valoare în ochii lor. Creștinii erau considerați […] nimeni", se menționează într-un volum memorialistic. Colegii de serviciu îi respectau însă adesea pe evanghelici[125], pentru că în relațiile interpersonale contau în primul rând calitățile umane și profesionale.

În contextul acțiunilor întreprinse de partidul-stat pentru controlarea populației în totalitatea ei, pentru „unitatea întregului popor", a fost constituită în anii '70 o rețea de organizații, reunite în 1974 în Frontul Unității Socialiste, care în 1980 avea să fie redenumit Frontul Democrației și Unității Socialiste (FDUS). Aici

[120] Ariadna și Nichifor Marcu, *op. cit.*, p. 43-45.

[121] Corina Pataki, *op. cit.*, p. 48-49.

[122] Luca Pițu, *Ultima noapte de dragoste și întâia noaptea de filosofie. Eseuri pentru toate anotimpurile*, Iași, Editura Junimea, 1992, p. 22-23. Universitarul Luca Pițu provenea dintr-o familie de penticostali din comuna Cajvana, județul Suceava. Într-un interviu cu Emil Brumaru, din februarie 1990, Pițu amintea că în 1979-1980 fusese chemat de Mihai Todosia, rectorul Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, la o discuție, „în urma unor sesizări de la Catedra lui Boțîrlan că părinții mei și cu mine am aparține unei secte interzise și periculoase". În aceeași perioadă un securist ieșean, Wolf, care răspundea de institutele de cercetare etc., le sugerase academicilor ieșeni Valeriu Dobrinescu și Sorin Pârvu, sub forma unei întrebări, că Pițu era „homosexual, sectant și fascist". Revenind la firul poveștii, Pițu i-a amintit lui Todosia care era viața lui religioasă, „dubla mea educație, ortodoxă prin bunică, neoprotestantă prin părinți, niște oameni extraordinari, de la care am învățat lectura Vechiului Testament și a Evangheliilor, pasiunea exegetică, invidia nepăcătoasă pentru oratori, predicatori și povestași" (*ibidem*).

[123] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 32-33.

[124] *Ibidem*, p. 67-69.

[125] Viorel Atudoroae Sr., *op. cit.*, p. 216.

intrau organizațiile de masă, sindicatele, uniunile și asociațiile obștești[126]. Sub această umbrelă au fost puse și cultele, inclusiv cele evanghelice[127].

În același timp și cel puțin în unele locuri, în anii 1970-1980 exista un anume respect pentru pocăiți din partea autorităților, spre exemplu din partea milițienilor, pentru că aceștia erau cinstiți („Sunt pocăiți și nu fură!”)[128]. Și aceasta într-o perioadă în care furtul căpătase amploare în România, din diverse motive. Existau însă și cazuri în care membrii unor structuri de forță – spre exemplu, grănicerii, la începutul anilor 1980 – îi considerau pe pocăiți „niște oameni fără minte”[129].

De asemenea, în anumite zone, în anumite localități, era evidentă, nu doar la vârful conducerii cultelor, o acomodare între evanghelici și autoritățile locale. În general oameni de condiție modestă, evanghelicii erau preocupați pe de o parte să-și trăiască credința, iar pe de alta să-și câștige existența în condițiile socio-economice ale vremii. Un fost primar comunist amintea că, în a doua jumătate a anilor ’70, în comuna sa (Todireni, județul Botoșani) exista o comunitate de penticostali, bine organizată.

> Erau oameni harnici și muncitori. Marea majoritate erau navetiști, lucrând pe diferite șantiere. La origine erau un grup de bucovineni colonizați la reforma agrară din 1921; li se dăduseră locuri de casă și se statorniciseră acolo[130].

Gabi Luncă și Ion Onoriu, cântăreți de muzică lăutărească și de romanțe, erau foarte populari în România anilor 1960-1980. De etnie romă, însă bine integrați în societatea românească, s-au convertit și s-au botezat în 1971 la penticostali. Ei au continuat să cânte „în lume” până în 1992, din motive de siguranță familială, acesta fiind mijlocul de a obține veniturile necesare. Trăiau cu teama că dacă s-ar fi aflat că se botezaseră nu li s-ar mai fi dat voie să cânte la concerte, la radio sau televiziune, ci doar la nunți („unde era cel mai greu”)[131]. Prin profesia lor, cântând uneori inclusiv la petrecerile familiei Ceaușescu și ale altor oficiali comuniști, soții Onoriu-Luncă erau oarecum protejați. Mai mult decât atât, i-a protejat relația strânsă, de prietenie, pe care o stabiliseră cu Nicu Bărbulescu, din Scorniceşti, cumnatul lui Nicolae Ceaușescu[132].

Autoritățile observau în anii ’70-’80 că creștinii după Evanghelie acceptau condițiile economice și sociale din România comunistă. Membrii erau integrați

---

[126] Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (editori), Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 197-198. Pentru situația FDUS de la începutul lunii decembrie 1989, vezi ANIC, fond Cabinet Ion Dincă, dosar 4/1983, f. 216-232.

[127] ACNSAS, fond Documentar, dosar 143, vol. 1, f. 109-110; ANIC, fond Cabinet Ion Dincă, dosar 4/1983, f. 229.

[128] Marcela Gorcea, *op. cit.*, p. 31.

[129] Corina Pataki, *op. cit.*, p. 78.

[130] Mihai Marcu, *Cincinalul unui primar comunist (1975-1979)*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005, p. 53.

[131] Gabi Luncă, Ion Onoriu, *op. cit.*, p. 83-108, 182-189, 279.

[132] *Ibidem*, p. 102, 142-143, 156-161, 167, 182-183, 279.

economic, lucrau cu toţii. Acceptau să facă aceasta şi duminica, atunci când întreprinderile o cereau. De asemenea, se accepta integrarea în sindicate sau în FDUS. Copiii credincioşilor frecventau regulat orele de curs, neexistând reclamaţii în acest sens[133]; aceasta a fost o problemă în cazul adventiştilor, a căror zi de închinare şi odihnă, sâmbăta, ducea inclusiv la absenţa copiilor de la şcoală.

Discriminaţi, dar obligaţi să apere patria: tinerii evanghelici în Armata Română

România a avut din a doua jumătate a secolului XIX până la începutul secolului XX o armată de conscripţie. Bărbaţii erau obligaţi ca la atingerea vârstei de încorporare să stea sub drapel o perioadă de timp. Deşi au fost cel mai adesea discriminaţi în diverse moduri, evanghelicii erau şi ei obligaţi să satisfacă serviciul militar. În timpul anilor în care se aflau sub drapel, evanghelicii erau cel mai adesea trataţi cu suspiciune, erau umiliţi şi chiar maltrataţi pentru convingerile lor religioase. Există în această privinţă numeroase documente produse de structurile militare româneşti din perioada interbelică sau din timpul comunismului.

Spre exemplu, în perioada interbelică, garnizoanele, diviziile, regimentele ori batalioanele întocmeau aşa-numitele „fişe speciale”[134] sau „mape cu fişele suspecţilor şi sectanţilor”[135], se realizau „dări de seamă asupra mişcării suspecţilor la corpurile de trupă”[136]. Situaţia „sectanţilor” era întotdeauna amintită în buletinele informative ale comandamentelor, unităţilor şi marilor unităţi[137] sau în alte tipuri de documente militare[138].

Urmărirea „sectanţilor” în armată avea să continue şi după Al Doilea Război Mondial[139]. La începuturile sale, regimul comunist a manifestat o neîncredere generală şi i-a discriminat pe tinerii care proveneau din familii care aveau rude în străinătate, care erau încadrate la chiaburi sau „sectanţi”. Când se prezentau în faţa comisiilor de recrutare în vederea satisfacerii serviciului militar obligatoriu, tinerilor evanghelici li se adresau întrebări provocatoare[140]. La sfâr-

[133] ACNSAS, fond Documentar, dosar 146, vol. 2, f. 17 (v.), 18 (v.).

[134] ANIC, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 40/1931, f. 108-114, 134, 138, 141-142, 153 (documente din 1931-1933); fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 132, *passim* (documente din 1933-1941).

[135] Idem, fond Ministerul de Război. Cabinetul Ministrului, dosar 269, *passim* (documente din 1931, garnizoana Dorohoi); fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 130, *passim* (documente din 1938).

[136] Idem, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 40/1931, f. 155-187, 229-311-318, 324-331 (documente din 1931-1932); fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 132, *passim* (documente din 1933-1941).

[137] Idem, fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 131, *passim* (documente din 1933-1942).

[138] Idem fond Ministerul de Război. Cabinetul Ministrului, dosar 183, f. 28 (r.-v.); fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 86, *passim* (documente din 1933).

[139] Arhivele Militare Române, fond Direcţia Superioară Politică a Armatei, dosar 802, *passim* (documente din 1947-1948).

[140] Marin Sandu, *op. cit.*, p. 45-46.

ţitul anilor ’40, soldaţii evanghelici deja încorporaţi puteau avea „surpriza” de a fi înaintaţi sub escortă Serviciului de Informaţii al Armatei[141]. În anii ’50, evanghelicii erau încorporaţi şi trimişi în unităţi de muncă (Direcţia Generală a Serviciului Muncii)[142].

Evanghelicii erau prost trataţi în armată, erau şicanaţi pentru credinţa lor religioasă, confiscându-li-se bibliile găsite asupra lor, erau anchetaţi pentru „propagandă religioasă şi pentru răspândire de literatură subversivă”, iar în consecinţă erau supuşi unor presiuni în vederea educării lor în spiritul ideologiei oficiale[143].

Într-o şedinţă a Secretariatului CC al PCR, din 16 decembrie 1974, în care s-a discutat şi o informare cu privire la situaţia recruţilor încorporaţi între 19 şi 26 octombrie 1974, dar şi situaţia „îndrumării” de către PCR a organizaţiilor UTC, Asociaţiei Studenţilor Comunişti şi a pionierilor, s-a atins şi problema tinerilor aflaţi în armată care făceau parte din „diferite secte religioase”. Generalul Constantin Opriţă, adjunct al ministrului Apărării Naţionale, a precizat:

> [...] sunt 862 militari care fac parte din diferite secte religioase, unele interzise. Am avut un caz care nu a depus jurământul, unul care nu trage cu arma, că aşa prevede secta religioasă din care face parte. Pe unii i-am convins, pe unii nu şi vom continua să îndeplinim şi mai bine această cerinţă.

Cu acel prilej, Nicolae Ceauşescu a accentuat existenţa „deficienţelor foarte serioase în ce priveşte munca în rândul tineretului”, în primul rând în educaţie. El trăgea concluzia că „[n]umai aşa se poate explica prezenţa unor tineri cu concepţii mistice, membri ai diferitelor secte religioase”[144].

Membrii instituţiilor de forţă („cadrele”) ale regimului comunist – Armată, Securitate şi Miliţie – nu puteau fi „pocăiţi”. Tinerii care proveneau din familii de evanghelici şi voiau să intre în şcolile militare cădeau la „proba dosarului”; li se şi comunica motivul[145]. Când se întâmpla totuşi ca unii să devină evanghelici[146], cei în cauză erau ridiculizaţi, erau consideraţi „nebuni”, se făceau presiuni asupra lor, erau ameninţaţi de Securitate. Au existat cazuri de militari profesionişti a căror carieră a fost frântă pentru că deveniseră evanghelici.

Doar pentru că era baptist, locotenentul Traian Deznan a fost dat afară din armată. Ulterior, nu s-a putut angaja decât ca muncitor la Fabrica de Vagoane Arad[147]. Liviu Tarţa era ofiţer în armată, în 1981, la Dej. Avea o soră care, la un moment, devenise penticostală. Când a aflat aceasta, s-a dus la ea şi i-a spus că

---

[141] ANIC, fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 134, f. 55.

[142] Marin Sandu, *op. cit.*, p. 46-49. Unii dintre ei au lucrat în fabrici de cărămidă (*ibidem*).

[143] Beniamin Cocar, *op. cit.*, I, în loc. cit.; Vasile Alexandru Taloş, *Biserica şi Securitatea*, în loc. cit.; idem, circa august 2007, disponibil pe https://dezvaluiri.wordpress.com/vasile-al-talos/ (accesat la 3 mai 2015).

[144] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Cancelarie, dosar 139/1974, f. 28.

[145] Vasile Alexandru Taloş, *Biserica şi Securitatea...*, în loc. cit.; idem, *Confesiune*, în loc. cit.

[146] Maria Cornea, *op. cit.*, p. 65.

[147] Dorin Dobrincu, *op. cit.*, p. 387, şi nota 86.

„este o proastă și că face de rușine neamul lor de intelectuali, deoarece fratele lor era preot, iar copiii surorii […] erau licențiați în diverse domenii”. În cele din urmă s-a convertit și el. Chemat la Securitate, un securist i-a spus că este ofițer, că are responsabilități, că știa secrete de stat ș.a.m.d. Liviu Tarța i-ar fi spus: „Pe mine mă înveți ce-i secretul de stat? Eu sunt român și secretul de stat îl îngrop cu mine în pământ. Dar ceea ce Dumnezeu mi-a făcut mie nu pot să îngrop cu mine în pământ”[148]. Colonelul de aviație Mihai Baican, din Timișoara, s-a convertit și s-a botezat într-o biserică penticostală din oraș. Anterior fusese decorat în mai multe rânduri. Însă după ce s-a botezat, a fost dat afară și a fost nevoit să facă ulterior munci prost plătite[149].

Evanghelicii și raportarea la națiune și patriotism

Evanghelicii au manifestat o remarcabilă deschidere în privința identității naționale, în toate spațiile, dar naționalismul lor era estompat până la dispariție. Aceasta însă nu presupunea renunțarea la propria identitate națională.

Imediat după Primul Război Mondial, baptiștii români din zona Bihor au intrat în contact cu recent instalatele autorități române. Primele experiențe nu au fost defel plăcute. Din ordinul generalului Traian Moșoiu, instalat la Oradea, influențat de prelații locali, în 1919 au fost închise toate bisericile baptiste din zonă. Drept urmare, o delegație de baptiști, condusă de Mihai Vicaș, a solicitat și a fost primită în audiență de generalul Moșoiu. Baptiștii bihoreni au precizat că și ei erau români. Generalul i-a întrebat: „Ce fel de români sunteți voi?” Nostim în formă, răspunsul baptiștilor conținea asumarea explicită a naționalității lor: „Să trăiți, Domnule General, noi suntem români românești!”[150]

Într-un memoriu întocmit în 1921, creștinii după Evanghelie din București aminteau:

> În războiul cel mare de întregire a neamului [Primul Război Mondial], ei [membrii mobilizați ai confesiunii] au dat dovada cea mai frumoasă de supunere, muncă, cinste în ceia ce li s-a încredințat și răbdare în toate suferințele, lipsurile și intemperiile provocate de starea de război. Majoritatea au fost gradați, decorați și binevăzuți de șefii lor nu din considerații intime, familiare sau protecții etc., ci pentru cinstea, supunerea și disciplina de care erau animați[151].

Și descendenții românilor care emigraseră în SUA la începutul secolului XIX, fie că erau baptiști, fie că se convertiseră acolo, păstrau o vizibilă afinitate cu țara de origine. Mircea Eliade ajungea în India în decembrie 1928. Oficial, plecase la Poonamalee, lângă Madras, unde se ținea Congresul Internațional al

[148] Marin Sandu, *op. cit.*, p. 138-145.

[149] Gabi Luncă, Ion Onoriu, *op. cit.*, p. 129-133. Mihai Baican a ajuns apoi la Bacău, iar de acolo la Iași (*ibidem*).

[150] Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 298-299.

[151] USHMM, RG 25.084, D015886, c. 0606 [ACNSAS, fond Documentar, dosar 015886, f. 15 (f.)].

YMCA (Young Men's Christian Association). Mircea Vulcănescu era secretarul secției românești a YMCA, dar l-a delegat pe Eliade să participe, pentru ca englezii să-i acorde viza, care, altfel, se obținea greu. Din tabăra de la Poonamalee, Eliade își aducea aminte, între altele,

> [...] de un român american, misionar baptist stabilit de 15 ani în Rangoon [Birmania], care mă convinsese că ar trebui să cântăm și noi câteva cântece naționale, dar el nu-și aducea aminte decât „Pe-al nostru steag e scris unire"[152].

Într-o țară unde statul și biserica erau strâns legate, cum era cazul României interbelice, abandonarea confesiunii oficiale (a Bisericii Ortodoxe Române) în favoarea altor culte putea fi ușor considerată ca „nepatriotică"[153]. Poate sub influența a ceea ce se întâmpla în alte comunități religioase din țară sau din străinătate, în multe biserici baptiste din vestul României era expus tricolorul românesc în perioada interbelică. Mai multe drapele naționale au fost găsite în momentul desființării asociațiilor religioase și preluării patrimoniului acestora, prin legea 927/1942[154]. Desigur, afișarea tricolorului nu i-a scutit pe baptiști de persecuțiile din partea autorităților române. Și în postcomunism, atât în România (mai ales în Ardeal), cât și în diaspora, bisericile evanghelice românești au (re)început să arboreze tricolorul românesc lângă amvon. De fapt, același lucru se întâmplă și în bisericile ortodoxe românești. Nu este mai puțin adevărat că și bisericile maghiare din Ardeal au obiceiul de a expune tricolorul maghiar.

Deși fuseseră persecutați în mod atroce în perioada lor de început, deși erau în continuare priviți cu neîncredere de autorități și de mulți concetățeni, în a doua jumătate a anilor '40 penticostalii români din Ardeal își manifestau, inclusiv în viața privată, sentimentele patriotice, spre exemplu, prin raportarea reverențioasă față de tricolorul românesc[155].

Cu toate că erau cetățeni ai României postbelice, evanghelicii se simțeau – și erau – excluși, cu atât mai mult cu cât unii îi considerau străini[156]. În același timp, în anii '80, regimul comunist nu mai reușea să acopere realitățile dure din România. Din acest motiv, pentru mulți patriotismul era pur și simplu o expresie a propagandei ceaușiste. Din cauza manifestărilor național-comuniste, asemenea altor români, unii dintre evanghelici își pierduseră „orice urmă de patriotism". Unii dintre cei emigrați în SUA și-au redescoperit și reafirmat identitatea națională

[152] Mircea Eliade, *Memorii (1907-1960)*, vol. 1, ediție de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1991, p. 175. Probabil misionarul american de origine română amintit de Mircea Eliade era dr. George Iosif, profesor în Birmania. Acesta susținuse prelegeri la Seminarul Baptist din București, în 1925, iar baptiștii din România i-au făcut propunerea de a deveni director al Seminarului. G. Iosif ar fi trebuit să vină în România anul următor, dar aceasta nu s-a mai întâmplat. Superiorii săi din Birmania insistaseră să nu-și schimbe câmpul misionar, astfel încât Iosif avea să rămână acolo până la moarte (Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 334-335).

[153] ***, *Roumania. Ten Years After*, Boston, The Beacon Press, Inc., 1929, p. 106.

[154] ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 144/1943, vol. I, *passim*, vol. II, f. 11-14.

[155] Marin Sandu, *op. cit.*, 2005, p. 34.

[156] *Istoria „Memoriului celor 50"...*, p. 16.

în noul mediu[157]. Sentimentul patriotic devenea „foarte pronunțat" și la unii dintre evanghelicii români care aveau copii ajunși în SUA; aceștia din urmă erau îndemnați să nu-și uite țara de origine[158].

Un cercetător preocupat de tematica națională și religioasă a membrilor comunităților românești din Serbia observa că

> [...] [a]partenența la confesiunile neo-protestante nu este în neconcordanță cu păstrarea identității naționale a acestei populații, aceștia reprezentând o parte componentă a realității minoritare românești din Voivodina și Serbia[159].

Situația este valabilă și pentru comunitățile românești din Ungaria. Spre exemplu, cea mai importantă localitate cu etnici români de acolo, Micherechi, are trei biserici importante: ortodoxă, baptistă și penticostală. Evanghelicii români din localitate și-au păstrat atât identitatea confesională, cât și pe cea etnică. Și au făcut-o în condițiile în care aveau un dublu statut de minoritate, etnică și religioasă. După 1989, legăturile pe care cele două comunități protestante le au cu bisericile înrudite din România le ajută la păstrarea identității românești, inclusiv la cunoașterea și folosirea limbii române standard, chiar dacă în mod oficial autoritățile române sunt interesate doar de susținerea comunității ortodoxe din Ungaria, ortodoxia fiind considerată în unele cercuri un indice identitar al românilor. Însă cercetătorii fenomenului evanghelic de expresie românească apreciază că există un potențial identitar evident în aceste comunități protestante[160].

Concluzii

Identitatea evanghelicilor români s-a conturat și consolidat îndeosebi în secolul XX**.** Din punct de vedere istoric, a fost vorba de asumarea și mixarea ideilor și practicilor legaliste cu cele din universul rural local, de unde proveneau cei mai mulți dintre membrii confesiunilor evanghelice. De asemenea,

---

[157] Petru Lascău, *op. cit.*, p. 184; George Lascău, *Prin suprasolicitare, în țară ne pierdusem sentimentele patriotice. A trebuit să venim în America pentru a ne redescoperi români*, în Emanuel Tânjală, Dan Cristian Turturică (editori), *op. cit.*, p. 163.

[158] ACNSAS, fond Informativ, dosar 123344, vol. I, f. 70.

[159] Mircea Măran, *Câteva considerații privind istoria confesională a românilor din Banatul Sârbesc*, în „Europa. Revistă de știință și artă în tranziție", [Novi Sad], anul IV, nr. 7/2011, p. 11. Pentru importanța folosirii limbii materne în activitățile bisericești la neoprotestanții români din Banat, vezi și Mircea Măran, Aleksandra Đurić-Milovanović, *Limbă și religie în comunitățile confesionale românești din Serbia*, în „Studii de știință și cultură", vol. XI, nr. 1, martie 2015, mai ales p. 160-163. De asemenea, vezi Aleksandra Đurić-Milovanović, *Minorități duble și invizibile: români nazărineni din Voivodina*, în „Anuarul Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina", Zrenianin, Editura ICRV, 2009, p. 201-216; Mircea Măran, Aleksandra Đurić-Milovanović, *From Double to Triple Minority: Romanian neo-Protestants from the Serbian Banat in the United States and Canada*, în „Transylvanian Review", vol. XXIV, nr. 3, Autumn 2015, p. 85-97.

[160] Mihaela Bucin, *„Altfel" de români. Statutul identitar al comunității istorice neoprotestante din Ungaria*, în Patricia Runcan, Remus Runcan (coord.), *Puterea de a fi altfel*, București, Editura Didactică și Pedagogică R.A., 2014, p. 232-240.

comportamentul evanghelicilor a fost influențat de curentele ideatice seculare și de acțiunile statului, în diversele forme pe care acesta le-a cunoscut de-a lungul veacului.

Spiritul comunitar al evanghelicilor implica o puternică tendință normativă. Standardele etice erau înalte, „luxul" a fost respins multă vreme, fumatul a fost condamnat, alcoolul a fost privit cu suspiciune. Atitudinile uneori contradictorii față de diverse aspecte ale vieții personale și comunitare ale evanghelicilor s-au concretizat pe de o parte în tendința distanțării de „lume", pe de alta în misionarism, în expansiunea propriei viziuni, a propriului mod de a înțelege societatea și a ambiției de a o modela.

În ansamblu, aceste comunități nu au rămas izolate, în pofida etosului lor conservator, contextul istoric, politic, social, cultural și generațional afectându-le și schimbându-le în multe privințe. Urbanizarea și industrializarea au provocat migrații masive în interiorul României, angrenându-i și pe evanghelici. Aceasta a dus, în a doua parte a regimului comunist, la o creștere considerabilă a celor cu studii medii sau superioare în rândurile evanghelicilor.

Statul-națiune s-a impus ca model politic în cea mai mare parte a Europei, în ultimele două secole, dincolo de diferențe, marcând societățile, impunând norme, fidelități și discriminând anumite grupuri. Evanghelicii din România secolului XX și-au asumat identitatea națională, chiar dacă au fost tratați cel mai adesea cu ostilitate. Discriminarea lor din punct de vedere religios și social a fost o realitate până în 1989, indiferent de tipul de regim politic.

Rurality, Legalism, Discrimination.
Ingredients of Evangelical Identity in Twentieth-Century Romania
(Abstract)

Keywords: Evangelical movements, Baptists, Brethren, Pentecostals, Romania, rurality, legalism, discrimination, identity.

The past experience of the Evangelical movements in Romania – I specifically include here the communities of Baptists, Brethren, and Pentecostals – has been mostly researched from the point of view of political and institutional history. The present study discusses some of the key elements which had a formative impact upon the Romanian evangelical communities during the twentieth century, especially in defining the main features of and in consolidating their collective identity.

Most of the evangelical churches in Romania were built in villages. This rural character thus remained, for a long time, an extremely powerful identity marker of the Evangelical Christians. The wave of migration towards urban areas during the first decades of the communist regime, which also strongly affected Evangelical communities, had an especially lasting influence on the destination communities in the cities. This was due to the large number of immigrants originating from villages, who had brought with them a whole array of rural-based ideas, practices and attitudes. 'Legalism' was a characteristic feature of these communities. The Evangelicals followed high ethical and

moral standards, displaying powerful normative tendencies. They explicitly rejected luxury, condemned smoking and viewed alcohol consumption with a high degree of suspicion. Even while displaying a tendency of distancing themselves from the 'lay world,' the evangelical communities were far from being isolated. Particularly during the second phase of the communist regime in Romania, an increasing number of evangelicals successfully completed their secondary or higher education.

Being a part of a nation-state that had been built during the second half of the nineteenth and in the early twentieth century, the Evangelical communities in Romania accepted and internalized Romanian national identity. The Romanian state witnessed a succession of several types of political regimes throughout the twentieth century, evolving from a liberal-democratic political framework – notwithstanding its local specificity – toward extreme right-wing dictatorships, followed by the totalitarian communist model. Regardless of the type and essence of the Romanian political regime, the Evangelical communities were constantly viewed with suspicion and were discriminated against, in various ways and under different guises.

The Vladimireşti Monastery in Securitate Files

Cristina PLĂMĂDEALĂ*

In the 1940s-1950s, the members of the Vladimireşti monastery, adherent to the Christian Orthodox faith, were neither timid nor acquiescent towards the leadership of the Christian Orthodox Church and the Securitate, the country's secret police during the communist period. By 'leadership', I mean the Church's then Patriarch, Justinian Marina and the Holy Synod, herein after referred to as the 'leadership of the Church'. Located in the village of Vladimirescu, and led by the convent's only priest Ioan Iovan, and nuns Veronica and Mihaela, the convent was accused of heretical tendencies and social unrest by the leadership of Church and the communist regime, respectively. Thousands of pilgrims were gathering here in the 1940s and early 1950s to hear anti-communist sermons that contained harsh criticism against the Church and the regime. The latter was equated in the sermons held by Ioan Iovan, the monastery's only priest, as the "devil" and those working for it – as "robbers" (*tâlhari*)[1]. In his sermons, Ioan identified in the regime as "Satan"[2] and the "red dragon"[3]. In return, the Patriarch identified the monastery was "plagued, lost and dangerous for the rest of the Church"[4].

According to Securitate files, the pilgrims were exposed to unconventional teachings and liturgical practices that were not aligned with the teachings of the Church: "Beloved Christians". Priest Ioan once said,

> [...] if you can take communion 2 or 3 [*sic*] times per week, in the same intensity the devil does not come near you. [...] Here at Vladimireşti we take communion together and confess [our sins] also together; you see how good it is that you say your sins without fear [...][5].

* Post-doctoral fellow at Loughborogh University and McGill Unviersity, e-mail: montrealcp@gmail.com.

[1] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 86-87.

[2] Cristina Plămădeală, *Antonie Plămădeală and the Securitate in the years 1940s-1950s*, in ArchM, VIII, 2016, p. 225.

[3] ACNSAS, fond informativ, I211014, vol. 1, f. 238.

[4] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 76.

[5] *Ibidem*, f. 52.

This article does not offer a final verdict on what happened at Vladimireşti and why it was closed down in the beginning of 1956[6]. The article asks the following questions: *how* did the Securitate portray the anti-communist efforts led by the monastery's leadership? And *how* were Ioan and Veronica, the convent's leaders, portrayed in these files? Securitate files portray them as rascals and dangerous anarchists and their-monastery – as a hotbed of legionary activity and vandalism and dangerous to the public order. In this article I address these claims. "All claims to knowledge are subject to competing interpretations, assent from some and dissent from others"[7]. By juxtaposing the information provided in these files as well as secondary sources on the subject, including information derived from email communication with Roland Clark and Cristian Vasile in November 2021, I offer competing interpretations of events related to the monastery that are mentioned in Securitate files consulted in the writing of this paper.

Brief History of the Monastery

The monastery, known by the name of "The Falling Asleep of the Mother of God"[8], was founded by Veronica Gurău, formerly known as Vasilica Barbu. It was built in 1941 as a result of a series of mystical visions that Veronica had in the cornfields nearby her native village Vladimirescu in 1938[9]. The name of the monastery was not chosen out of a whim. "This monastery must have the name of my Mother", Jesus tells Veronica in the vision she received on 21 August 1938. "Because if she, my mother, did not pray for you, I would have lost you a longtime ago"[10].

Mihaela, the monastery's secretary, was born on 14 November 1914, in the village Nicoreşti, in the Bârlad region[11]. Together with Ioan and Veronica, she helped "popularize the so-called visions [of Veronica] among believers,

[6] Maria Mateoniu, *La mémoire refuge: L'orthodoxie et le communisme au monastère de Saint-Nicolas Roumanie*, PhD Thesis, Department of History, University of Laval, Quebec, Canada, 2006, p. 18.

[7] Richard Johnson, Deborah Chambros, Parvuti Raghuram and Estella Tinknell (eds.), *The Practice of Cultural Studies*, London, Sage Publication, 2004, p. 51; Marius Oprea, *The Final Offensive: "The Socialist Transformation of Agriculture" from Slogans to Reality (1953-1962)*, in Constantin Iordachi and Dorin Dobrincu (eds.), *Transforming Peasants, Property and Power: The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest, Central European University Press, 2009, p. 61-62.

[8] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 118.

[9] Gabriel Hanganu, *Photo Cross: The Political and Devotional Lives of a Romanian Orthodox Photograph*, in Elizabeth Edwards and Janice Hart (eds.), *Photographs Objects Histories: on the Materiality of Images*, London, Routledge, 2005, p. 152.

[10] In one vision, Jesus ordered that the monastery be built in a cornfield that once belonged to Veronica's father. The father agreed, telling her that "the place is not mine but God's." "Then", further claimed the nun, "my father submitted paperwork to the holy Episcopate from [the town of] Roman so that on that place the monastery be built". ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 75-76.

[11] *Ibidem*, vol. 4, f. 43.

affirming that this [monastery] is a sacred place [...]"[12], claims a Securitate report. The three helped build a cult of veneration centered around the belief in Veronica's sainthood and in the authenticity of her visions that were published by the monastery's printing press[13] in the format of a booklet, the copies of which were distributed widely among pilgrims. The visions described in the booklet are discussed in a later section.

Veronica had, at one point, about 240 nuns under her supervision[14]. According to Roland Clark, Veronica was a mystical leader for the nuns at Vladimiresti in the same way that Petrache Lupu from Maglavit[15] was for some[16]. That which took place at Vladimireşti in the 1940s-1950s echoes the religious revival that took place in the Maglavit a decade earlier. In Securitate files the monastery is described as the "new Maglavit"[17]. Located in the proximity to the Danube, Maglavit was famous in the 1930s for Petrache Lupu's visions and miracles that attracted pilgrims from all corners of the country in search for healing[18]. Lupu, a shepherd, told his villagers that he saw God[19]. In the words of Clark:

> People saw him [Lupu] as someone God had spoken through. He was there to be used by them. But Veronica was a genuine leader of her monastery. Around 1946, Lupu "started preaching anti-communist sermons and prophesying either the end of the world or the destruction of the Communists (it's not quite clear which as both sort of blend together in his preaching)". Then he was arrested in 1949 and tortured so badly that he renounced all of his visions, said he had made it all up, and retired to his village never to be heard from again. He was under constant surveillance and didn't do any public healings or preach again after 1949[20].

Ioan Iovan came to the monastery around year 1948. Soon, Ioan's preaching got political, as he employed "phrases with double meaning" (*dublu înţeles*) that had both religious and anti-communist undertones[21]. In his sermons, Ioan equated the then Patriarch, Justinian Marina, and his allies to "those sold to the enemy"[22]. After a short-lived conflict with both the leadership of the Church and the Securitate, Ioan and Veronica were arrested on the night of 29-30 March 1955[23].

---

[12] *Ibidem*, vol. 1, f. 6.

[13] ACNSAS, fond operativ, 1211014, vol. 1, f. 238.

[14] *Ibidem*, f. 268.

[15] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 80.

[16] Roland Clark, email communication, November 9, 2021.

[17] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 4, p. 78.

[18] Mark Sedgwick, *Against the Modern World: Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century*, New York, Oxford University Press, 2004, p. 115.

[19] John R. Lampe and Mark Mazower (eds.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Budapest, Central European University Press, 2004, p. 32.

[20] Roland Clark, email communication, November 9, 2021.

[21] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 45.

[22] *Ibidem*, vol. 4, f. 95.

[23] Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă în primul deceniu de comunism, 1945-1959*, Bucharest, Curtea Veche, 2013, p. 252.

On the night of his arrest, Ioan was sent to the Galați prison and placed "in a cell without a window and unheated"[24]. On January 27 of that same year, the Patriarch defrocked him[25].

After the arrest of Veronica and Ioan, the nuns left behind continued the fight on their behalf[26]. The nuns composed anti-communist songs, dedicated to them[27], and refused to leave the monastery, seeking support from pilgrims and those living nearby[28]. In February 1956, the Securitate set up a plan to evacuate the monastery and arrest some of these nuns[29]. On February 9, 1956, 220 officers from the Ministry of Internal Affairs [MAI] were involved in the monastery's evacuation[30]. Arrested and placed in about 30 trucks[31], some of the nuns were transferred back to where they were originally from[32].

Conflict on Two Fronts

According to Securitate files, the triangular conflict between the monastery, the leadership of the Church and the regime was fueled by the following reasons:

Firstly, the leadership of Church accused the monastery of unorthodox practices. In return, the monastery rebelled. According to Securitate files, the nuns at the monastery practiced daily communion[33]. Veronica performed baptisms[34]. Iovan offered his followers bloc communion (*spovedanie în bloc*) "of 8-10 [*sic*] believers at the same time". "At these confessions, [...] [Iovan] calls to salvation via faith, an expression [*sic*] that this salvation will not come either through the Americans or via the earthly world"[35].

"It is well known that not everyone can receive communion", a Securitate report comments.

> This is done with reservation by the priests. Or, if in churches a confession is not obtained easily, very many elements [people] come to priest Ioan from the Monastery, which does not cause them any difficulty in this respect, [*sic*] specifically with the aim of increasing the fame of the Monastery and attract the masses to it[36].

---

[24] *Ibidem.*
[25] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 13.
[26] Among them were Macrina Popa and Tomaida Melinte. Cristian Vasile, *op. cit.,* p. 253.
[27] *Ibidem,* p. 254.
[28] *Ibidem,* p. 255.
[29] Ioanida Pacateanu, Macrina Popa, Tamaida Melinte, Agaftonia Bacau, Marionela Radu, and Antonia Stan were among the nuns arrested. *Ibidem.*
[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem*, p. 254.
[33] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 77.
[34] *Ibidem*, f. 114.
[35] ACNSAS, fond operativ, I234104, f. 17.
[36] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 266.

In his writings, Romanian theologian Dumitru Stăniloae in *Mărturisirea păcatelor şi pocăinţa în trecutul Bisericii* denounced this type of confession[37].

"You are disturbed that I absolve the sins of people in bloc, but doesn't Satan bind them also in bloc [...]?,"[38] wrote Ioan in response, in a letter dating from January 25, 1955, and in which he accuses the Holy Synod of acquiescing to the regime's demands[39]. "You allowed Christians to be sent to the [Danube-Black Sea] Canal and other places like cows to the grave, without a priest", Ioan wrote the Patriarch in the same letter[40]. In the early 1950s, the Danube-Black Sea Canal was a labor camp where thousands of political prisoners met their death[41]. We will refer to this epistle as 'the letter', hereinafter. We will return to this letter in a later section of this article[42].

Pilgrims who were receiving these alleged un-orthodox communions were

> [...] encouraged in an open manner to not respect the decisions of the party and of the government, to not give up land [to collectivization campaigns], to not join collective farms, pursuing through all means to plant in them the lack of trust in our regime[43].

Could these accusations be true, or, were they mere fabrications from the Securitate's part to build a stronger case against the monastery's anti-communist rhetoric that inculpated the leader of the Church as complicit with the regime[44]?

Secondly, its anti-communist rhetoric and activities brought the monastery to the attention of the regime and the Securitate. "How can you, as a priest [referring to Ioan], receive and hide at your monastery bandits who have nothing in common with human decency (*omenie*)?"[45], asked once Arsenie Papacioc. As discussed next, in 1954, the Patriarch sent Papacioc along with

---

[37] Dumitru Stăniloae, *Mărturisirea păcatelor şi pocăinţa în trecutul Bisericii*, in BOR, LXXXIII, 1955, nr. 3-4, p. 218-250.

[38] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 91.

[39] Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Gosu (eds.), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, Bucharest, Humanitas, 2009, p. 469.

[40] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 86-87.

[41] Alina Mungiu-Pippidi, A *Tale of Two Villages: Coerced Modernization in the East European Countryside*, Budapest, Central European University Press, 2010, p. 83; Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Armonk, NY, 1995, p. 32.

[42] The letter is published in Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goşu (eds.), *op. cit.*, p. 468-485.

[43] ACNSAS, fond documentar, D00066, f. 142.

[44] ACNSAS, fond operativ, 1211014, vol. 1, f. 35.

[45] ACNSAS, fond informativ, nr. 185003, vol. 2, f. 354-361, cited in Andrei Tudor, Mariana Conovici, and Iuliana Conovici (eds.), *Am înţeles rostul meu… Părintele Papacioc*. [I understood my purpose... Father Papacioc in Securitate files], Bucharest, Humanitas, 2014, p. 240-241.

others, see some sense into Ioan and Veronica. In his comment, Papacioc was perhaps referring to the two German soldiers who found refuge at the monastery, after the war ended; to Teodosiade Dumitru, a runaway who was under Securitate's surveillance beginning with 1948[46], and whom Veronica helped get a hold of three fake identification documents; and to Ioan Lupeş, described by the Securitate as a "terrorist legionary murderer of four police officers, whom [Iovan] gave 300 lei and bought him a false identification document"[47].

Between 1946 and 1958, the Securitate hunted former legionaries, some of whom found refuge in the mountains. There, they joined other former legionaries, took on arms and formed armed resistance in the Făgăraş, Babdag and Apuseni Mountains[48]. It is likely that Lupeş was one of them. According to a Securitate report, Lupeş "had assassinated four militiamen, severely wounded three more citizens, vandalized the house of a doctor and an elementary school, and set on fire a police station"[49]. Having confessed of his crimes to Iovan, he received absolution of his sins"[50]. Instead of scolding Lupeş, Ioan encouraged him "showing him that what he did was not a sin, because he did it against communism"[51]. In 1954, Lupeş shot a policeman who had demanded his identification card. According to Clark, this incidence led to his arrest and precipitated the shutting down of the Vladimireşti monastery two years later[52].

Thirdly, Ioan accused the leadership of the Church of acquiescing to the regime's demands. We find this in a series of telegrams and letters sent between Ioan and the Patriarch and the sermons he delivered to pilgrims at Vladimiresti: At the beginning of April of 1954, Ioan received a telegram from the Patriarch, asking the priest to present himself at the Patriarchate headquarters, in Bucharest, by 5 April 1954. The telegram informed the monk that he was released from his priestly duties at the monastery. The nuns were quick to reply with a letter in which, as a Securitate document puts it, "on their knees [the nuns] solicit pity and mercy for [the Patriarch Justinian Marina] to not take the confessor that lifted them to a level unheard of in faith in Christ"[53].

"A series of telegrams and calls" followed[54]. On 25 January 1955, Ioan sent a twenty-page typed letter (hereinafter referred to as the letter) addressed to the Patriarch, pleading him and the Holy Synod to not dismantle the monastery[55]. The language employed in the letter is pungent and direct. Sprinkled with a few

[46] Cristian Vasile, *op. cit.,* p. 251.

[47] ACNSAS, fond informativ, 236666, vol. 1, f. 1.

[48] Roland Clark, *Spectre of Fascism: Anti-communist Resistance and the Legacy of the Legion of the Archangel Michael in 1940s Romania*, in „Violent Resistance", Leyde, Brill, 2020, p. 309-331.

[49] ACNSAS, fond documentar, D00066, f. 47.

[50] *Ibidem*, p. 142; Cristina Plămădeală, *op. cit*., p. 251.

[51] ACNSAS, fond documentar, D00066, p. 142; Cristina Plămădeală, *op. cit.,* p. 215-251.

[52] Roland Clark, *op. cit.*, p. 320-321.

[53] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 4, f. 78.

[54] *Ibidem*, vol. 2, f. 75.

[55] *Ibidem*, f. 75-94.

Biblical verses (Matthew 23, 14; Matthew 6:33; Acts 5, 28-40)[56], the epistle is both apologetic of the monastery's actions and accusatory towards the Patriarch, begging him to spare the monastery of the unjust treatment it had received.

In this letter, Ioan describes the Patriarch's actions as "orchestrated behind the scenes by the Ministry [of Interior]"[57]. Ioan accuses the Patriarch of ties to "atheist apostates" and "renegades from the Party and government"[58], and of acting under orders or pressures exercised by the Ministry of Interior. Ioan depicts the monastery's confrontation with the Church's leadership as a 'David and Goliath' situation, wherein the former was especially powerful because it was backed, and pressured to act against the monastery, by the communist regime. In response, the monastery's "justified revolt", as the priest described it, was a reaction to "these actions [against the monastery with which] [...] you [the Patriarch] defamed and blasphemed"[59] Vladimireşti.

Ioan writes as if hoping to lend the Patriarch a helping hand: "If someone is forcing you", he writes to the Patriarch, "the State or the party, to do some things or to give orders against God, the Church or the conscious, and even [against] the guaranteed [to all humanity] freedom, why don't you raise the alarm?"[60] By raising this question, Ioan is both right and wrong. True, the Patriarch was under pressure to solve the crisis at Vladimireşti. Bishop Valerian from the city of Oradea once acknowledged Ioan, "in a moment of honesty", as Ioan puts it in his letter, that the "origin of the decision" to remove the priest from the monastery came from "rational motives concerning the State (*raţiune de stat*)"[61]. Marina, however, *did* raise the alarm, perhaps more subtly than the Ioan hoped for. Having found himself in the role of mediator between the two parties, as Securitate files suggest, Marina tried initially to negotiate with Ioan, Veronica and Mihaela an arrangement that would have been acceptable to both the Ministry of Interior and the leadership of the Church. But he was not obeyed: "I would have wanted to listen [to leave for Bucharest]", Ioan writes, "but my heart did not let me, the synod [of the monastery] did not let me, and most importantly my conscious of a priest assigned to serve the Altar here [at the monastery], knowing that the decision to leave does not come from the Holy Spirit"[62].

Cristian Vasile describes Justinian Marina as someone who "accommodated himself with the communist authorities beginning with [the year] 1945"[63]. Lavinia Stan and Lucian Turcescu claim that Marina "supported the regime

[56] *Ibidem*, f. 79, 80, 83.
[57] *Ibidem*, f. 75.
[58] *Ibidem*, f. 78.
[59] *Ibidem*, f. 80.
[60] *Ibidem*, f. 87.
[61] *Ibidem*, f. 75.
[62] *Ibidem*.
[63] Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în postcomunism: de la căderea dictaturii la aderarea la Uniunea Europeană. Câteva consideraţii istorice,* in RI, vol. XXVII, 2016, Nr. 5-6, p. 581.

openly, while he opposed it tacitly"[64]. These scholars' interpretations fit with Marina's actions *vis a vis* the monastery. When the conflict first commenced, Marina sought to prevent the shutting down of the monastery through diplomatic means and then via the removal of Ioan. In 1954, Marina issued a country-wide order (nr. 8083) that sought to prevent further pilgrimages to the monastery so that "people were to be stopped from coming to Vladimirești"[65]. But that did not stop the momentum. As stated above, the Patriarch also sent a few people from within his close circle to speak on his behalf. Headed by Bishop Valerian they came to the monastery to make Ioan, Veronica and Mihaela see some sense. Among those assigned this task were Vartolomeu Anania, Ilie Cleopa, Antonie Plămădeală, Arsenie Papacioc, Daniil Tudor, and Andrei Scrima[66]. Papacioc, Scrima, Tudor, Plămădeală and Anania were part of the Burning Bush group[67]. Led by Benedic Ghius and Sandu Tudor[68], the group brought together intellectuals and religious people who sought spiritual rebirth based on the study of the Philocalia[69].

It is hard to discern what the two parties managed to talk about or how these visitors were received. For sure, these "agent priests", as Ioan refers to Patriarch's 'emissaries' in his letter to Marina, sought to convince the three to lay low. "It is not good to confront the Patriarch for he himself has motives that force him [to address the issue concerning the monastery]"[70], they told him. Plămădeală once called Ioan and Veronica "rebels"[71] for their refusal to meet with the then Patriarch and obey his orders. Papacioc, who once hid in this monastery[72], described that which took place there as "a shame for our [Orthodox] church; Ioan and Veronica were and are criminals (*sceleraţi*) who

[64] Lavinia Stan and Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania*, New York, Oxford University Press, 2007, p. 81.

[65] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 76.

[66] *Ibidem*, f. 77.

[67] Athanasios Giocas and Paul Ladouceur, *The Burning Bush Group and Father André Scrima in Romanian Spirituality*, in „Greek Orthodox Theological Review", t. 52, 2007, nos. 1-4, p. 37-61.

[68] ACNSAS, fond SIE 2601, f. 24.

[69] The Burning Bush was founded based on the teachings and spiritual practices taught by John Kulighin, a Russian monk who refuged himself in Romania from nearby Moscow due to communist persecution. He brought with him the Hesychastic tradition that would be adopted by the members of the group. The tradition is known for the practice of the prayer of the mind and the heart known as the Hesychastic prayer. Nicu Dumitrașcu, *André Scrima and the Power of Spiritual Ecumenism*, in „Ecumenical Review", vol. 68, 2016, no. 2/3, p. 272-281. For more information on the Group, see Daniil Sandu Tudor, *Taina Rugului Aprins. Scrieri şi documente inedite*, ed. Gheorghe Vasilescu, Bucharest, Anastasia, 1999; André Scrima, *Timpul Rugului Aprins. Maestrul spiritual în tradiţia răsăriteană*, ed. II, revised (Anca Manolescu), Bucharest, Humanitas, 2000.

[70] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 75.

[71] Mihai Plămădeală and Adrian Petcu, *Mitropolitul Antonie. Detalii biografice* [Metropolitan Antonie. Biographical Details], Sibiu, Editura Andreiană, 2012, p. 73.

[72] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 4.

took advantage of the innocence and the faith of believers"[73]. Despite their efforts, Ioan refused to back down. Two days later after writing his letter, Ioan was defrocked[74].

Petre Pandrea, the lawyer who defended Ioan and Veronica, accused the Patriarch's 'emissaries' of responsibility for the way in which the regime handled the monastery[75]. In the early 1950s, Pandrea visited the monastery on several occasions[76]. He was married to Lucreţiu Pătrăşcanu's sister. Pătrăşcanu, a former leader of the Communist Party, was sentenced to death in 1954 as part of a Stalinist show trial organized by Gheorghe Gheorghiu-Dej. Similar to Poland's Wladyslaw Gomulka, Albania's Koci Xoxe, Hungary's Laszlo Rajk, Bulgaria's Traicho Kostov, Pătrăşcanu, dedicated his political career in supporting a regime that eventually turned against him[77].

A former communist who met legionaries in prison when he was incarcerated, Pandrea ended up "changing his opinion" about them, a Securitate document points out[78]. In 1954, Pandrea came to the monastery and told Veronica that he was upset because Pătrăşcanu was shot[79]. His support of the monastery was most likely fuelled not only by his change of heart towards legionaries, but also by the anger and disillusion in the regime he felt for losing his brother-in-law.

Ten years later, after he was released from prison, Ioan went to meet with Marina to ask him to be reinstated as a priest. "The meeting was provoked by me", writes informer "Apostol" who authored the Securitate note wherein this information is provided. Per the note provided by "Apostol", the leader of the Romanian Orthodox Church did not intend to unfrock the former priest even a decade later after Ioan sent him the famous letter.[80] The memories of Vladimireşti were still fresh in the mind of the Patriarch, and the scar caused by the conflict with the monastery's leadership – not fully healed.

---

[73] Cited in Andrei Tudor, Mariana Conovici, and Iuliana Conovici (eds.), *Am înţeles rostul meu*, p. 240-241. On October 14, 1954, Plămădeală wrote a letter entitled 'Letter addressed to the Holy Monastery Vladimireşti', in which he other people residing at that time at the Slatina Monastery, put forth "scripture and patristic-based arguments" addressing the "dogmatic, liturgical and canonical errors" of this monastery[73]. A day later, he was arrested, suggesting a potential link between his involvement with mediation of the crisis at Vladimireşti and the arrest. Cristina Plămădeală, *op. cit*., p. 215-251.

[74] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 13.

[75] Petre Pandrea, *Călugărul alb*, Nadia Marcu-Pandrea (ed.), Bucureşti, Editura Vremea, 2003, p. 133; Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile *et al.* (eds.), *Raport final: Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din Romania*, available at https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf, p. 462 (last accessed on 4 May 2020).

[76] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 4, f. 88-89.

[77] Vladimir Tismăneanu, *The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*, Berkeley, CA, University of California Press, 2012, p. 74.

[78] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 4, f. 179.

[79] *Ibidem.*

[80] ACNSAS, fond informativ, I211014, vol. 1, f. 201.

Ties to the Legionary Movement and Catholicism?

In Securitate files, two more themes come to light. The first one is that of portraying the monastery as a hotbed of legionary activity that supported anti-communist resisters involved in vandalism and murder. The second one is that of depicting it as having ties with the Catholic Church[81]. We will first address the latter claim, which, in his letter to the Patriarch, Ioan denies it[82].

In a February 8, 1954 note, informer "Anton" writes about a woman who told him that she is Catholic. "[…] speaking about the monastery Vladimirești, Ms. [X] told me that in this monastery reigns a spirit fully Catholic and there the unification of the Orthodox and the Catholics is being prepared"[83]. In another document, Ioan is described as having "Catholic convictions"[84]; another, that Vladimirești has ties to the Catholic Church, as "Pope Pius XIII knows the activity taking place at Vladimirești"[85]. Veronica's visions, discussed next, indicate a special reverence of, and dedication to, the Mother of God. In narrating her visions, Veronica portrays herself, in a few instances, as uttering the "Hail Mary" prayer [86], a traditional Catholic prayer also employed in the Eastern Orthodox and the Byzantine Rite Catholic Churches.

Cristian Vasile finds the monastery's Catholic inclinations highly improbable[87]. Unlikely is also the claim that the monastery was a hotbed of legionary activity[88]. The Legion, initially called the Legion of the Archangel Michael[89], was a former paramilitary nationalistic organization, anti-Semitic and anti-Communist in rhetoric and activity. The organization was founded in 1927 by Corneliu Zelea Codreanu[90]. I was built by the efforts of ultra-nationalist Romanian youth that sought to combine "Christian mysticism with a cult of

[81] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 227.

[82] *Ibidem*, vol. 2, f. 91.

[83] *Ibidem,* vol. 1, f. 227.

[84] ACNSAS, fond operativ, 1211014, vol. 1, f. 105.

[85] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 252-253.

[86] *Ibidem,* f. 81-82, 90.

[87] Cristian Vasile, email communication, November 7, 2021.

[88] *Ibidem.* Roland Clark, email communication, November 9, 2021.

[89] Nicholas Atkin, Michael Biddis and Frank Tallett, *The Wiley-Blackwell Dictionary of Modern European History since 1789*, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, p. 82-83.

[90] Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938), also known as the Captain, was also the founder of the National Christian Defense League (LANC). Like the Legion, LANC was anti-Semitic for its opposition against the newly adopted constitution's grant of equal rights to Jews. A terrorist organization, the Legion was behind the assassination of Premier I. G. Duca, in 1933, ex-Premier Nicolae Iorga, murdered in 1940, and of Virgil Madgearu. Nicholas Atkin, Michael Biddis and Frank Tallett, *The Wiley-Blackwell Dictionary of Modern European History since 1789*, Malden, MA, Wiley-Blackwell, 2011, p. 83; Conan Fisher, *Europe between Democracy and Dictatorship, 1900-1945*, Malden, MA, Wiley-Blackwell, 2011, p. 265; Walter M. Bacon, *National Legionary State*, in Richard Frucht (ed.) *Encyclopedia of Eastern Europe: From the Congress of Vienna to the Fall of Communism*, New York, Garland, 2000, p. 528. For a history of the Legionary movement in interwar Romania, see, for example, Roland Clark, *Holy Legionary Youth: Fascist Activism in Interwar Romania*, Ithaca, Cornell University Press, 2015.

death"[91] in order to remove the country's Jewish population from the country's economic and political affairs. In doing so, the Legion placed the Christian Orthodox faith at the core of Romanian nationalism[92]. After 1946, the Legion ceased to operate, with "legionaries, their allies, and their enemies [being] engaged with it more as an idea than as a movement"[93].

Securitate files claim that both Ioan and nun Veronica were sympathizers of the Legion. While imprisoned in the 1930s, a Securitate document reports, Mihaela sang legionary songs dedicated to Codreanu[94]. One of these songs contained the following words: "Captain, Captain, the country is calling you again/Captain, Captain, the whole nation weeps heavily"[95]. The monastery organized legionary ceremonies, and services for the dead who were once leaders of the movement. On 22 September 1946, a special ceremony was organized in honor of Codreanu, whose portrait, as a Securitate document indicates, was at one point built on top of the entrance door of the monastery's church" [96]. "The little church [statue] from the altar's table [of the monastery's church was]… was crafted by legionaries from the Aiud prison"[97].

In the words of Vasile, to describe the monastery as a hotbed for legionary activity is "simplistic, generalized and, in the end, false"[98]. Firstly, because "the Securitate's definition of 'legionary' was notoriously vague, and frequently partisans were labeled as legionaries despite never having had any affiliation with the movement. As the theologian Teodor M. Popescu told his interrogators, "you're a legionary because you're a theologian, and being a theologian you're anti-communist, and to be anti-communist means to be a legionary"[99]. Popescu was imprisoned at Aiud for alleged ties to the organization he opposed[100].

Secondly, although it is highly plausible that Ioan and Veronica *came in contact* with former legionaries, to portray the whole convent as involved in "intense Legionary activity among the nuns and especially among the citizens from outside [who visited it]"[101], is an exaggeration. Certainly Ioan came in contact with at least one person with ties to the legionary movement. The priest served as Ioan Lupeș' confessor[102]. Lupeș had joined a Blood Brotherhood, while still in high school. In 1947, he rejoined the movement and put together a

[91] Jack R. Fischel, *The Holocaust,* Westport, CT, Greenwood Press, 1998, p. 73.

[92] Lavinia Stan and Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania*, New York: Oxford University Press, 2007, p. 121.

[93] Roland Clark, *op. cit.*, p. 311.

[94] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 4, f. 190.

[95] The Romanian version of the verse: „Căpitane, căpitane, țara mi te cheamă iar / Căpitane, căpitane, tot poporul plânge amar". ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 4, f. 190.

[96] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 58.

[97] *Ibidem.*

[98] Cristian Vasile, email interview, November 7, 2021.

[99] Roland Clark, *op. cit.*, p. 312.

[100] *Ibidem,* p. 320.

[101] ACNSAS, fond documentar, D00066, f. 46.

[102] Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, p. 251.

Blood Brotherhood in Târgu Ocna. Arrested in 1948, he managed to escape two years later, finding refuge in the Tărcu Mountains for about four years. There he nourished himself on bread he stole from villages nearby[103]. Moreover, "it is possible that some of the nuns had ties with nun Marieta Iordache, the little sister of Nicolae Iordache, a legionary", argues Vasile. "Veronica was obviously sympathetic enough that she let Iordache stay despite the risk that she posed to the monastery, but I don't think that there is enough evidence to claim conclusively that the monastery was a hotbed of legionarism", adds Clark[104].

Veronica's visions and the photo-cross

The veneration of Veronica among the nuns the pilgrims was done through the distribution of copies of the booklet of visions and of the photo-cross – a collage of images concerning Veronica's mystical experiences[105]. By 1959, this black and white 5×7 inch postcard was an "active enemy in the eyes of the regime and arguably even the simple possession of a copy could become incriminatory for its owner"[106].

Similarly to the photo-cross, the booklet seeks to present Veronica as a credible witness of God's revelation to the Romanian people. The booklet contains two parts. The first part is comprised of Veronica's visions that date from year 1937 to 1948. The second part consists of advices given by Veronica in order to attain salvation[107]. The booklet starts with a series of Biblical references about God's ability to reveal himself to other people (Matthew 5-8; John 15-21) and the ability of the faithful to have visions (Acts 11-19)[108]. Presented in an ascending chronological order, each of the stories, told by Veronica from a first person account, has a title written in the following format: 'Vision from date, month and year'.

[103] Roland Clark, *op. cit.*, p. 320-321.

[104] Cristian Vasile, email interview, November 7, 2021; Roland Clark, email interview, November 9, 2021.

[105] The *first* image of the photo-cross is entitled 'The cross in the corn field. The place of the first divine revelation.' The image depicts the vision Veronica had on 27 November 1937, when Jesus appeared in front of Veronica and told her where to put a cross and ordered that a liturgical mass be organized each Friday by it. The *second* image of the photo-cross is entitled 'The hut. The beginning of the monastic life.' The *third* image depicts the church in which Veronica has a few of visions and is entitled 'The small church. The first veneration site.' The fourth image is entitled 'The big church. Interior view.' The *remaining three*, entitled 'Mother Veronica, superior and founder of the nunnery,' 'Mother Veronica amongst the monastic community' and, respectively, 'Mother Veronica preaching to the faithful.' ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, 67, f. 228; Gabriel Hanganu, *op. cit.*, p. 152.

[106] Gabriel Hanganu, *op. cit.*, p. 153.

[107] By 1948, the year of her last reported vision (1 September 1948), the monastery was already built, and led by Veronica and Ioan, whose legitimacy as the leader of the monastery this booklet also seeks to defend. In this vision, Jesus asks Veronica and the nuns to stay close to priest Ioan "because I gave him to you for a life of pain (*viaţă de necaz*)". ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 93.

[108] *Ibidem,* f. 60.

The manner in which these visions are narrated resembles diary entries, with short stories with plots that include dialogues between Veronica and/or various Biblical figures she meets, as the following two examples illustrate:

Example 1

On the night of 15 October 1937, I had a dream in which a young man of rare beauty, dressed like a shepherd, appeared in front of me. He tells me:
– "Vasilica [former name of Veronica], you must go to the priests of your commune, to the mayor and tell the villagers to make a cross with the face of Christ, the Savior, for the forgiveness of sins". And I answered:
– "Alright, I will go".
I awoke from this dream, and I thought about everything that this young man told me. I told my parents [about this], and I told the priests and the mayor[109].

Example 2

On 3 February 1938, Veronica had a vision wherein Mother of God, in tears, pleads to Jesus to have mercy on people.

I can't bear any longer", Jesus says to Veronica. "I am sending the fire on this earth", he continues[110]. "Suddenly, on the right [side] of the Savior, Virgin Mary, Mother of God, appears, surrounded by light. [...] with tears pouring over her cheeks. She stands with her clutched hands; she was praying towards the Savior. I see the Savior turning his head towards her, and tells her the following:

'Why are you crying, mother? [...] the Virgin Mary did not answer. Again he is asking her: 'What are you crying for?' Then I heard a voice filled with pain saying [the following]: 'I'm crying, my Son, so that you forgive them this time as well! 'I can't mother, to forgive them, because they committed grave sins (*păcate strigătoare la cer*), do not dare this time also to stop me!' Then the Mother of God with tears pouring down on the cheek [...] tells him: 'Forgive them, my Son, this time also!' Then, the Savior tells her: "I gave them, mother, good years (*timpuri*), but they are still bad. I gave them drought, they [are] still bad, I gave them losses (*pagube*), they don't want to [turn to me]. I performed for them miracles; they don't want to believe. As a mother, I listen to you"[111]. You see how much my Mother prays for you? [Jesus says to Veronica] If she would have not prayed for you [as much as she does], I would have lost you for a long time already (*de mult*)[112].

Veronica met Jesus of Nazareth on several other occasions. He appeared both as a child and as an adult. The Jesus she met does not fit the description provided by contemporary scholars on the historical Jesus. He has "blond face, blue eyes, blond beard and moustache". He has long hair and is dressed "in a white cloak, long till the ground, so that only his toes could be seen [...]"[113]. As

[109] *Ibidem,* f. 60.
[110] *Ibidem,* f. 71.
[111] *Ibidem.*
[112] *Ibidem,* f. 72.
[113] *Ibidem,* f. 63.

a child, he is "about 12 years old dressed in a shirt [that long] that you could only see his toes. [He was] blond, with golden, curly hair"[114].

The description provided by Veronica seems like a hybrid between the Jesus of the *Infancy Gospel of Thomas* and the God depicted in the Old Testament: angry with, and capable of, causing harm to the people of this earth. In a vision dating from 1 September 1948, on the verge of harming the world, Jesus is stopped by the Virgin Mary, who pleads for his mercy. "I am the one who holds the sky and the earth on the palm [of my hand] and when I will kick it with my foot, I will toss it and one must have pity on those whom I'll be angry with (*vai de cei ce vor întra în mânia mea*)"[115].

Veronica encounters several other Biblical figures: On 26 October 1938, angel Gabriel appears in the shape of a five-year old child [116,] asking Veronica to "go into the world so that [she] [...] would tell [people] to repent"[117] and warning her that "difficult times will come". On August 5 of the same year, Veronica meets Apostle Paul who commands her to build a cross made of black marble, that "you will put at the Monastery of the Mother of God which will be built"[118]. On 27 November 1937, Veronica had a vision with Saint Simon (*Simeon Stâlpnicul*) from Capadocia, who commands Veronica to wear black clothes and be veiled with a scarf[119]. He also demands Veronica to tell people to not work on Sundays and during religious holidays and "not to swear on holy things, as it is a mortal sin"[120].

The manner in which these visions are narrated reminds one of a theatre play. Each story informs the reader about the way in which Veronica experienced the visions and is rich in details. On 22 October 1937, in a cornfield, while harvesting corn with her sister Ghinița, Jesus appeared to Veronica shortly after she felt an enormous heat (*dogoreală de foc*)[121] that "was making my face, hands and legs burn"[122]. On 25 May 1941, Veronica, having seen a cloud on which was the Mother of God, in a "kneeling position"[123] felt her "legs […] melting"[124]. On 3 February 1938, the Mother of God "appears, [in front of Veronica] surrounded by light. [She] is dressed in black, with a black scarf (*năframă*), over her head, to the point that the eyes could not be seen, only the tears that were pouring over her cheeks"[125]. In another instance, Jesus appears "surrounded by light" and asks Veronica to pray for the "estranged from the

[114] *Ibidem,* f. 90-91.
[115] *Ibidem,* f. 91.
[116] *Ibidem,* f. 77.
[117] *Ibidem.*
[118] *Ibidem,* f. 73-74.
[119] *Ibidem,* f. 67.
[120] *Ibidem,* f. 68.
[121] *Ibidem,* f. 61.
[122] *Ibidem.*
[123] *Ibidem,* f. 83.
[124] *Ibidem.*
[125] *Ibidem,* f. 71.

Church, for it is hard for their souls"[126]. On 1 September 1948, when Jesus appeared as a child: "I did not feel at all fear", Veronica writes. "His beauty made us rush to take him in [my] arms, but his seriousness made me bow [to him] saying" a prayer to the Virgin Mary[127].

The visions present Veronica in a rather bold manner as an intermediary between God and other Biblical figures and the Romanian nation. They come to deliver through the nun important messages concerning the fate of the nation, the need to repent and live a godly life and abide by certain rules. On 13 Mary 1938, for example, Jesus appeared to Veronica asking her to tell people she meets to repent and turn to God[128]. By reading the first part of the booklet, the reader is prepared to accept the advices and rules of conduct that are listed in the second part. The overall message is clear: the advices are divinely ordered and Veronica was chosen for a special mission of bringing them to the Romanian people.

Take the advice to not commit abortion, the need to have a religious wedding or to not smoke, listed in the second part of the booklet. In the first part, Veronica narrates a vision dating from March 4, 1938 when Jesus appeared to her and told her about the fate of 294 women of her village who committed abortions as they "threw their children through wheat and corn[fields]"; of 112 people who live "like dogs, married without a priest" (*ne-cununați*), […] of those who smoke, drink alcohols and swear. Jesus condones those who smoke, as he had "left them clean and put a piece of God in them, and now they smoke this part"[129].

Twenty in total, with half of them concerning 'what not to do', as their title suggests, and ten – 'what to do' – these guidelines are listed under the title 'Veronica's advices'[130]. This last part of the booklet advises the faithful to regularly attend church services; to avoid those who belong to faiths other than the Orthodox Church; to have "a lot of faith in the Mother of God"; to fast and offer alms to the poor. The second part of the booklet also urges one to repent and to have in one's home holy water (*aghiazmă*) and anaphora[131]. It tells the faithful to not work during the religious holidays, for it is a "grave sin", or to "love the priests and listen to them, because without the Church and the priest no one can attain salvation"[132]. In terms of 'what not to do', the booklet asks the reader to not swear, practice witchcraft; hold grudges and seek revenge against anyone, as "God gives back to everyone according to one's actions"[133].

Several visions are prophetic and warn of apocalyptical times. On 11 July 1939, Veronica saw the Mother of God who told her that when the monastery

[126] *Ibidem,* f. 70.
[127] *Ibidem,* f. 90-91.
[128] *Ibidem,* f. 73-74.
[129] *Ibidem,* f. 71-72.
[130] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 2, f. 94-97.
[131] *Ibidem,* f. 95.
[132] *Ibidem,* f. 94.
[133] *Ibidem,* f. 97.

will be constructed, it "won't be accepted" as "the years of suffering will overcome you"[134]. "These souls who will spend [their] life in this place [where the monastery was ordered to be built", the Virgin also told her, "through their prayers and pains that are being prepared for them, they will win the Romanian State"[135]. A similar message followed in a vision Veronica had a year later: "Vasilica, do no be sad", says the Mother of God to Veronica on 31 March 1940, "for the temptations and challenges that are coming to you, but rejoice. The Romanian State and its nation are surrounded by heavy troubles and temptations, but it [the nation] must not be sad, because it is a holy country and a people chosen by God. The country will pass through heavy pains, because four nations want to divide it, but I will protect it" [136].

Discussion

The vision was predicting the commencement of the Second World War. Soon Romania would join this war, first as an ally of Nazi Germany and then, as of 23 August 1944, against it, fighting on the side of the Soviet Unions and the Allies. In December 1948, when the communist regime was formally established in Romania, the monastery founds itself, as discussed in this article, at the centre of a short-lived war between the leadership of the Church and the regime. A few questions ought to be revisited here:

Firstly, what aspect of the monastery posed the greater threat to the leadership of the Church – its alleged "religious deviations"[137], to use the words of Andrei Petcu or its stand against the regime that fuelled the anti-communist spirit for the nuns and pilgrims alike? Given that the Patriarch sought to calm the waters so-to speak with Ioan and the rest of the monastery's leadership, by sending representatives from his close circle to speak to them, and by trying to remove Ioan from the monastery and later defrock him, it is safe to think that for the leader of the Church and the Holy Synod the shutting down of the monastery was not of high priority. It became so when all the other measures of appeasement undertaken by the leadership of the Church proved futile.

Secondly: how are Ioan and Veronica depicted in Securitate files and how were their activity – spiritual and political – portrayed in these files? Certainly, Securitate officers who authored the files cited here do not portray Veronica as an anti-communist organizer as they do in respect to Ioan. "It's possible", Clark argues, "that there was a lot of sexism here: Veronica was not portrayed as a threat because the Securitate could not imagine a woman as a leader […]"[138]. Clark's point has founding. The Patriarch and the Holy Synod did not take

[134] *Ibidem,* f. 80.

[135] *Ibidem.*

[136] *Ibidem,* f. 81-82, 85.

[137] Mihai Plămădeală and Adrian Petcu, *Mitropolit Antonie Plămădeală. Detalii biografice*, p. 71.

[138] Roland Clark, email communication, November 9, 2021.

lightly Veronica's notoriety among the convent's nuns and pilgrims. In his letter to the Patriarch, Ioan, whom he praised in his sermons[139], levels Veronica to a saint: "For us the visions are equally precious as the words of the Holy Scriptures, because [the visions] are also the words of God"[140]. She, the priest writes, "was chosen by God", Ioan further writes, "and had the ability to see the face of God, of the Mother of God and other saints, thereby receiving a divine mandate from God through which she called and led to sainthood […] so many souls"[141].

Thirdly, where does the story of Vladimireşti position itself in the history of Romania in the first decades of communism? Classified in scholarship about Romanian history under the category of anti-communist resistance, the case of Vladimireşti is certainly unique for the fervor it stirred with both the leadership of the Church and the regime. On this final question, I adhere to Clark's take on the subject. He argues that it is best to see the convent as " 'implicated' in the struggle between the new regime and its opponents". Clark borrows word 'implicated' from Michael Rothberg's *The Implicated Subject*. Resistance against communism was not on Ioan and Veronica's primary agenda. Certainly, Clark argues, they did not like the communists. They spoke against the regime and people listened. Eventually, they "caught up in the repression of the resistance", Clark further maintains[142].

The Vladimireşti Monastery in Securitate Files

(Abstract)

Keywords: Vladimireşti monastery, Securitate, Romania, Christian Orthodox Church, resistance, Communism.

This article narrates the story of the Vladimireşti Christian Orthodox Monastery from its conception till shutdown, in 1956, as told in the archives of the Securitate, Romania's secret police in the Communist Romania. Located in the village of Vladimirescu, Romania, and led by priest Ioan Iovan, and nuns Veronica and Mihaela, the monastery was accused of heretical tendencies, rebelliousness and social unrest by the Orthodox Church and the communist regime, respectively. The monastery, in exchange, accused the Church of complicity and collaboration with the regime, against whom the monastery's leadership had grievances as well. By weaving together information derived from literature on the subject as well as email communication with Roland Clark and Cristian Vasile on this subject, this article explains how this monastery and its leadership are portrayed in Securitate files dating from the 1950s and the 1960s.

[139] ACNSAS, fond informativ, 160128, vol. 1, f. 228.
[140] *Ibidem*, vol. 2, f. 85.
[141] *Ibidem,* f. 84.
[142] Roland Clark, email communication, November 9, 2021.

„Doresc să se prezinte ca parteneri egali." Relațiile dintre România și URSS în anii 1950-1970 în documentele școlilor de partid sovietice

Tatiana ILARIONOVA*

După cum se știe, sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial nu a însemnat și încheierea confruntării dintre state în Europa și în lume. Ea a căpătat noi forme, au fost create noi alianțe, blocuri și uniuni, iar tensiunea, denumită mai târziu „Războiul Rece", a marcat relațiile internaționale de-a lungul mai multor decenii.

Nici coalițiile nou create nu au fost scutite de conflicte și antagonisme interne, este adevărat, de cele mai multe ori latente. Chiar dacă se făceau afirmații legate de sentimente de prietenie între aliați, rivalitatea dintre Marea Britanie și SUA, spre exemplu, a fost evidentă pentru întreaga lume. După 1945, va trece puțin timp și Imperiul Britanic, așa cum a fost cunoscut mai bine de un secol, a devenit istorie, iar Statele Unite, care îi vor lua locul pe scena politică internațională, vor consolida rețeaua de baze militare, vor susține corporațiile sale transnaționale și, în sfârșit, se vor ocupa de promovarea modelelor sale culturale, urmărind instaurarea *pax americana* la scară planetară.

Procese asemănătoare se desfășurau și în lagărul socialist. După încheierea acțiunilor militare din anul 1945, Uniunea Sovietică se afla în situația în care trebuia să decidă care îi va fi sfera de influență. Lenin, Stalin și susținătorii lor au urmărit sovietizarea Europei de Est încă din perioada de după Revoluția din octombrie 1917[1]. După cel de-Al Doilea Război Mondial, promovarea acestei politici (revoluția mondială de altădată) a beneficiat și de o conjunctură internațională favorabilă, chiar dacă planurile imaginate în birourile puterii de la Kremlin nu au putut fi aplicate în totalitate. URSS a fost nevoită să recunoască dreptul la dezvoltare independentă a Finlandei și Austriei, a acceptat autoritatea aliaților occidentali asupra Berlinului de Vest, și, de asemenea, și-a retras armata

* Dr., Academia de Științe Economice și Administrative de pe lângă Președinția Federației Ruse, Moscova; e-mail: ilarionovat@mail.ru.

[1] A. Applebaum, *Irone Curtain. The crushing of Eastern Europe 1944-56*, London, Penguin Books Ltd, 2012, p. 41.

de pe insula daneză Bornholm[2]. Existau dificultăți majore și în relația cu state care intrau formal în sfera sa directă de influență, de notorietate fiind disputa cu Iugoslavia, chiar din primii ani de după încheierea războiului. Chiar dacă Stalin a recunoscut formal pluripartidismul în statele din estul Europei, în formula „democrațiilor populare"[3], contradicțiile erau stridente și se revărsau nu doar în discuțiile dintre conducătorii politici ai acestor, ci și în demersuri și atacuri politice și, în sfârșit, campanii publice cu caracter ostil, în fața întregii lumi.

Pentru a reuși să controleze cât mai bine situația din țările intrate în sfera sa de influență, Uniunea Sovietică era constrânsă să țină cont de schimbările permanente de pe scena politică internațională. Astfel, încă în timpul vieții lui I. V. Stalin, conducerea sovietică începe să caute pârghii noi pentru interacțiunea cu alte state, inclusiv cu cele din lagărul socialist. Aceste tendințe s-au intensificat și mai mult de la mijlocul anilor 1950, mai întâi în relația cu țările socialiste, apoi și cu cele capitaliste. Alături de metodele „clasice" ale diplomației, în forma sa „marxist-leninistă" – preluând, într-o anumită măsură, și experiența democrațiilor occidentale concurente –, Uniunea Sovietică a apelat frecvent și la „diplomația populară", prin atragerea în acțiuni de politică externă a reprezentanților diferitor profesii, de regulă specialiști, verificați de comuniști, dar, totodată, și savanți, literați, artiști, tineri. O activitate similară se observa în această perioadă în diferite domenii;

> [...] mii de consilieri sovietici lucrau în toate structurile și la toate nivelurile aparatului de stat, în miliția și armata din țările din estul Europei. Ei au creat agenți de influență în elită și societate, care au devenit ulterior instrumentul de control asupra acestor state[4].

Se constituie o nouă direcție în politica externă – diplomația culturală, care la diferite etape ale evoluției sale postbelice a îndeplinit diverse roluri, misiunea sa de bază fiind deschiderea Uniunii Sovietice către lumea din afară[5].

„Misiunea diplomatică" a Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS

În acest context, erau necesare noi structuri în măsură să participe la această misiune. În anul 1946, se înființează Academia de Științe Sociale (AȘS) de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) din toată Uniunea[6].

---

[2] N. M. Naimark, *Stalin and the fate of Europe. The postwar struggle for sovereignty*, Cambridge, Massachusetts, London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2019.

[3] *История России XX век. Эпоха сталинизма (1923-1953)* [Istoria Rusiei secolului al XX-lea. Epoca stalinistă], II, ed. A. B. Zubov, Moscova, Eksmo, 2020, p. 650-653.

[4] *Ibidem*, p. 654.

[5] *Советская культурная дипломатия в условиях Холодной войны. 1945-1989: коллективная монография* [Diplomația culturală sovietică în contextul Războiului Rece, 1945-1989: monografie colectivă], coord. O. S. Nagornaya, Moscova, Politicheskaya entziklopediya, 2018.

[6] Abreviat: AȘS de pe lângă CC al PC(b.) din toată Uniunea, ulterior, din 1952, când partidul a fost denumit Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, a devenit AȘS de pe lângă CC al PCUS.

Academia trebuia să pregătească cadre de partid cu specializări în economie politică, economia și politica țărilor străine, teoria statului și dreptului, drept internațional, istoria URSS, istoria universală, relațiile internaționale, istoria Partidului comunist (bolșevic) din toată Uniunea, materialismul dialectic și istoric, istoria filosofiei ruse și occidentale, logică și psihologie, istoria literaturii, istoria artei. Toate acestea au fost stabilite prin decizia CC al PC(b.)U, din 2 august 1946, „Despre pregătirea și recalificarea lucrătorilor[7] din organele de conducere de partid și sovietice"[8].

Intenția conducerii de partid era pregătirea cadrelor în domeniul cunoașterii proceselor istorice și a realităților contemporane din țările străine – socialiste și capitaliste –, a mișcării comuniste și muncitorești internaționale. În aceste activități, al căror principal scop era cultivarea loialității față de URSS, au fost atrași și membrii academiei de partid nou înființate, unii dintre aceștia fiind trimiși frecvent în misiuni în țările „democrațiilor populare", unde erau implicați în lansări de carte sau de promovare a cinematografiei sovietice, desfășurate deseori sub patronajul unor centre culturale[9]. Astfel, nu doar guvernele și partidele comuniste locale, care nu se bucurau de un prea mare sprijin popular, ci și informația din afară trebuia să contribuie la consolidarea regimurilor și a legăturii trainice cu Uniunea Sovietică. În această concepție, un rol deosebit revenea instruirii de partid.

Printre țările cărora AȘS de pe lângă CC al PCUS le-a acordat atenție încă de la început s-a numărat și România, cu Partidul Muncitoresc (mai târziu, Comunist) Român și cu Școala Superioară de Partid de pe lângă Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român, creată după modelul sistemului sovietic de instruire de partid[10] – Academia de Științe Social-Politice „Ștefan Gheorghiu", Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român. În aceste instituții de învățământ și instruire de partid partenere veneau profesori și aspiranți[11] de la AȘS de pe lângă CC al PCUS. La

[7] Sintagma „lucrători de partid" a fost folosită în România comunistă (documente oficiale, presă), în special în anii '50-'60. Este ceea ce ulterior s-a transformat în „activist de partid" (cu sens peiorativ, din afară). Este folosit în literatura de specialitate. Vezi Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu: colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*, trad. de Justina Bandol, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 160. Notă Flavius Solomon.

[8] *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986)* [Partidul comunist al Uniunii Sovietice în rezoluții și decizii, conferințe și ședințe în plen ale Comitetului Central], vol. 8, *Anii 1946-1955*, ed. a 9-a adăugită și corectată, Moscova, Politizdat, 1985, p. 39-48.

[9] A. Applebaum, *op. cit.*, p. 358.

[10] Inițial, această instituție de învățământ a fost denumită Școala Superioară de Științe Sociale „A. A. Jdanov" de pe lângă CC al PMR. Pe larg despre învățământul de partid, vezi *Învățământul de partid și școlile de cadre în România comunistă*, coordonator Sorin Radu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014. Notă Flavius Solomon.

[11] Aspirantura a reprezentat în URSS o formă intermediară între studiile de licență (absolvirea unei instituții superioare de învățământ) și doctorat. La încheierea aspiranturii, cu o lucrare scrisă, era acordat titlul de „candidat în științe". În România, sistemul aspiranturii, după model sovietic, a fost introdus în 1950 și a funcționat până în 1967/68 (Cătălin-Daniel Pop, *Evoluția*

revenirea la Moscova, vizitatorii sovietici întocmeau rapoarte privind șederea lor în România, care se păstrează în prezent în Arhiva de Stat de Istorie Social-Politică din Rusia (RGASPI).

Unul dintre primele asemenea documente a fost raportul cu parafa „secret" al lui Pavel Semionovici Ceremnâh, fost vice-rector al AȘS de pe lângă CC al PCUS, care a fost delegat la Școala Superioară de Științe Sociale „Jdanov" de pe lângă CC al Partidului Muncitoresc Român în intervalul octombrie 1953 – ianuarie 1954[12].

În această perioadă, Școala Superioară de Științe Sociale era condusă de Leonte Răutu, iar în funcția de adjunct se afla Grigore G. Cotovschi. Înainte de venirea oaspetelui moscovit, durata școlarizării era de doi ani, fiind mai apoi extinsă la trei ani. Mărirea duratei și modificarea programelor de studiu a presupus și creșterea numărului cadrelor didactice. Pentru a simplifica cât mai mult trecerea la noul sistem de studiu, dar și pentru a putea asigura controlul ideologic necesar, s-a apelat la preluarea planurilor și programelor Școlii Superioare de Partid din Moscova (ȘSP) și traducerea literaturii sovietice de specialitate, singurul specific local fiind asigurat de disciplinele legate de activitatea Partidului Muncitoresc Român (PMR), integrate *Cursului scurt de istorie a PCUS*. Toți profesorii Școlii „Jdanov" erau suplinitori, având normele de bază în alte instituții superioare de învățământ ori în structurile de partid sau de stat.

În luna octombrie 1953, la Școala Superioară de Științe Sociale „Jdanov" din București a fost inaugurat programul de pregătire a aspiranților. Au fost înscrise 18 persoane dintre absolvenții universităților la catedrele de materialism dialectic și istoric și economie politică. În momentul sosirii lui P. S. Ceremnâh, rămăseseră doar 17 aspiranți, întrucât o persoană „fusese exmatriculată pentru că se căsătorise cu fiul unui chiabur". Totodată, la secția fără frecvență au fost înscriși 65 de aspiranți din rândul lucrătorilor de partid și structurilor de stat la următoarele discipline: materialism dialectic și istoric – 25 de persoane, economie politică – 18, istoria partidului (PCUS și PMR) – 22 de persoane. CC al PMR le-a acordat pentru activitatea în cadrul pregătirii o jumătate de zi pe săptămână – în ziua de miercuri de la ora 8.00 până la ora 14.00, în vederea participării la cursuri, seminare și pentru însușirea limbilor străine.

Despre experiența sa la București, P. S. Ceremnâh scria următoarele în primul său raport detaliat:

> Anume în acest sens a început munca mea. Conform directivelor primite la plecare, pentru întocmirea planului de învățământ, am luat ca bază planul Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS: 1,5 ani pentru pregătirea minimă pentru aspiranți, 1,5 ani – pentru pregătirea și redactarea disertației. În perioada de jumătate de an am efectuat următoarele:
> 1. Am întocmit planul de învățământ pentru toate catedrele;

legislativă și istoria studiilor doctorale din România între 1898 și 1995, în SUBB. Iurisprudentia, vol. 64, 2019, nr. 4, p. 107-112). Notă Flavius Solomon.

[12] RGASPI, F. 606, op. 2/s., d. 4, f. 68-70.

2. Am elaborat tematica cursurilor: cursul general al materialismului dialectic și istoric, materialismul dialectic pentru aspiranți de la Filosofie, am ajutat la întocmirea suporturilor de curs la istoria filosofiei;
3. Am definitivat tematica seminarelor la materialismul dialectic și istoric pentru toți aspiranții și pentru cei de la Filosofie (temele seminarelor, referatelor și comunicărilor). Am ajutat la organizarea lucrului la seminare;
4. Am întocmit listele bibliografice pentru minimul de pregătire la materialismul dialectic și istoric pentru toți aspiranții și pentru aspiranți de la Filosofie; listele bibliografice la istoria PCUS pentru aspiranții istorici de la Istorie; am participat la întocmirea listei bibliografice la istoria filosofiei;
5. Am elaborat lista temelor disertațiilor la materialismul dialectic și istoric;
6. Am ajutat la organizarea activității conducătorilor științifici;
7. Am oferit consultații unui număr de opt aspiranți repartizați mie de la secția fără frecvență;
8. Am ajutat la organizarea activității catedrelor;
9. Am pregătit și redactat cinci cursuri, dintre care trei la teme noi pentru mine. Toate cursurile au fost ținute în fața aspiranților. În afară de aceasta, cursul *Rolul maselor populare și personalității în istorie* a fost ținut la universitatea serală a Comitetului orășenesc al partidului, la școala jurnaliștilor. Cursul despre mișcare și evoluție a fost ținut la universitatea serală de la Universitatea din București.
În semestrul doi vor fi șase cursuri. Seminarele se desfășoară după planul întocmit. Seminarele generale la materialismul dialectic și istoric se desfășoară la 1-2 teme (problemele materialismului dialectic, problemele materialismului istoric). La catedra de Filosofie – două teme referitoare la istoria filosofiei.

Delegatul moscovit a observat și neajunsuri în activitatea colegilor români: catedrele activau neregulat; profesorii se întâlneau rar în ședințe din cauza programului lor aglomerat; suporturile de curs și problemele actuale ale specializărilor erau puțin discutate; nu se desfășura activitatea de cercetare științifică.

Aspiranții de la secția fără frecvență lucrează puțin în mod independent, participă slab la seminare, frecventează rar cursurile; în ultimele două luni n-au frecventat cursurile aproape jumătate dintre aspiranții de la fără frecvență. Unii vor fi selecționați în semestrul II.

Trebuie luat în considerare faptul că P. S. Ceremnâh a activat la Școala Superioară de Partid de pe lângă CC al PCR fără a cunoaște limba română:

Am dorit să adun unele materiale, să studiez materialele românești și să fac ceva în domeniul activității științifice, dar deocamdată nu am putut face nimic. Am început să studiez limba română, dar am renunțat din lipsă de timp.

Cine pleca la București?

Reprezentanții Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS veniți în România se schimbau frecvent. Unii veneau pentru câteva zile, alții pentru câteva luni. S-a modificat substanțial și caracterul acestor legături. Pe lângă

ajutorul direct în organizarea procesului de instruire, colegii sovietici desfăşurau şi activităţi de cercetare ştiinţifică, adunau materiale despre istoria şi evoluţia contemporană a României, participau la conferinţe şi publicaţii comune.

Decizia privind deplasarea peste hotare era luată de Comitetul Central al PCUS, însă activitatea principală era realizată de o comisie creată în acest sens pentru deplasările în străinătate. Astfel, prin decizia din 27 august 1957 a CC al PCUS,

> Academia de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al PCUS se obliga să trimită în Republica Populară Română pentru activităţi la Institutul de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al Partidului Muncitoresc Român un profesor de istorie a PCUS şi unul de filosofie pentru o perioadă de un an[13].

Candidaţii erau selecţionaţi de comisia respectivă. Aceasta verifica minuţios candidaţii pentru deplasările peste hotare: în afară de calificarea necesară pentru activitatea în ţara respectivă, era nevoie şi de un *background* fără cusur (vechime de partid, activitate în viaţa socială, vigilenţă politică ş.a.). Despre aceste aspecte vorbesc caracteristicile scurte pe care comisia le elibera candidaţilor pentru efectuarea deplasării în România, cum ar fi rezoluţia din 4 octombrie 1957[14], prin care Academia venea cu rugămintea să fie trimişi, la Institutul de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al Partidului Muncitoresc Român, B. T. Baglikov, profesor de istorie a PCUS, şi A. I. Korneeva, profesoară de filosofie:

> Tov. B. T. Baglikov, rus, născut în 1907, membru al PCUS din 1920, docent, şef-adjunct al catedrei de istorie a PCUS din cadrul Academiei; are experienţă bogată în activitatea ştiinţifică şi de predare şi va îndeplini pe deplin sarcina încredinţată în acordarea ajutorului în activităţile Institutului de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al Partidului Muncitoresc Român.
> Tov. A. I. Korneeva, rusoaică, născută în 1914, membră a PCUS din 1941; tov. Korneeva a absolvit Şcoala Superioară de Partid şi Academia de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al PCUS, a activat ca membră a catedrei şi şef-adjunct al catedrei de Materialism dialectic şi materialism istoric din cadrul Academiei de Ştiinţe Sociale de pe lângă CC al PCUS; în prezent este coordonator al grupului de partid de la catedră.
> Tov. Baglikov şi tov. Korneeva se bucură de o autoritate meritată în mediul profesorilor, lectorilor şi aspiranţilor Academiei. Ambii şi-au dat acordul de a se deplasa în Republica Populară Română pentru o perioadă de un an[15].

Docentul Baglikov a plecat în deplasare împreună cu familia – soţia Valentina Romanovna şi copiii: Vitalii (n. 1944) şi Olga (n. 1949)[16]. Lectorul Korneeva era probabil necăsătorită, întrucât a plecat fără familie la Bucureşti.

[13] *Ibidem*, d. 14, f. 66-67.
[14] *Ibidem*, f. 73.
[15] *Ibidem*, f. 67.
[16] *Ibidem*, f. 73.

Rezoluția comisiei pentru deplasările peste hotare nu reprezenta însă încheierea procesului de selecție a candidatului pentru deplasare. Toți erau direcționați la instruire[17], căreia i se acorda o importanță deosebită, având drept scop protejarea maximă a prestigiului țării (și Academiei ca organizație care îi delega) împotriva oricăror posibile riscuri – scandaluri, neînțelegeri și abuzuri.

Bineînțeles, asemenea deplasări erau posibile numai la rugămintea țării gazdă. „Solicitantul" pentru lectorii Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS era Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român. Astfel, în anul 1958, de la București a venit rugămintea de „a trimite pentru a lucra la Școala Superioară de Partid de pe lângă CC al Partidului Muncitoresc Român un profesor de filosofie de la Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS". Academia l-a recomandat pe Vasilii Mihailovici Podosetnik[18]:

> Tov. V. M. Podosetnik – belorus, născut în 1910, membru al PCUS din 1941, a absolvit Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS, este doctor în științe filosofice, docent. În prezent este șef-adjunct al catedrei de materialism dialectic și materialism istoric. În calitate de lector cu experiență și lucrător științific calificat, tov. V. M. Podosetnik va putea ține cursul de materialism dialectic și materialism istoric la Școala Superioară de Partid de pe lângă CC al Partidului Muncitoresc Român.

În timpul acestor contacte, se dezvoltau simpatii omenești obișnuite, astfel încât organizațiile de partid românești solicitau, din când în când, trimiterea de către AȘS de pe lângă CC al PCUS a unor anume profesori pentru asistență în organizarea activităților curente, ținerea cursurilor, efectuarea unor cercetări.

La mijlocul anilor 1950, România a devenit atractivă și pentru petrecerea concediilor de odihnă. În orice caz, au fost efectuate câteva asemenea deplasări. În particular, la sfârșitul anilor 1950, pentru concediul de odihnă au venit în Republica Populară Română docentul V. M. Podosetnik, împreună cu soția sa A. T. Reabțeva, docentul V. T. Fomin, alături de soția sa R. S. Fomina, profesorul M. A. Dânik și cu fiica sa I. M. Dânik, profesorul V. N. Kolbanovski, însoțit de fiica sa E. V. Kolbanovskaia[19].

Obținerea permisului de a pleca la odihnă urma o procedură mult mai complicată decât cea pentru deplasare în scopurile AȘS. În afară de recomandarea Academiei, era necesar și acordul Direcției pentru afacerile curente ale CC PCUS, care răspundea de foile de odihnă la sanatorii sau la casele de odihnă; doar după obținerea acestor documente, solicitarea era discutată de către Comisia pentru deplasările peste hotare.

Pentru perioada călătoriei, angajații Academiei erau obligați să predea carnetele de partid pentru păstrarea lor la aparatul CC al PCUS. Acest lucru se făcea pe baza unor scrisori speciale trimise de Academie[20].

---

[17] *Ibidem*, f. 73.
[18] *Ibidem*, f. 130.
[19] *Ibidem*, f. 64, document nedatat.
[20] *Ibidem*, f. 74.

Cine pleca la Moscova?

Însă și românii veneau la Moscova. De la an la an, AȘS de pe lângă CC al PCUS își extindea relațiile internaționale și înscria la aspirantură tot mai mulți tineri de peste hotare. „Traficul" cercetătorilor începători din România, care era inițial în creștere, cu timpul însă s-a oprit complet. Acest fapt a reprezentat un semn evident al răcirii relațiilor politice dintre cele două state și, implicit, partide comuniste. Criza a devenit evidentă încă din anii 1957-1958. Mai mulți aspiranți români, care s-au înscris la mijlocul deceniului la AȘS de pe lângă CC al PCUS, nu au reușit să încheie stagiul de pregătire, deoarece partea română nu le permitea deplasarea la sesiunile de examene la Moscova. Despre acest fapt mărturisesc listele nominale ale aspiranților (vezi tabelul 1).

Tabelul 1. Lista aspiranților din România care au fost înscriși la Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS în anul 1954[21]

Nr.	Prenumele și numele	Catedra	Titlul lucrării
	Admiterea 1954, promoția 1958		
1.	I. Jivu	Istoria modernă	Nu a susținut
2.	V. I. Nichita	Materialismul dialectic și istoric	Teoria și practica construirii culturii socialiste
3.	A. I. Șor	Materialismul dialectic și istoric	Exmatriculat
	Anul 1955		
4.	Miron M. Belea	Economia politică	Exmatriculat
5.	Ileana D. Mironescu	Materialismul dialectic și istoric	Exmatriculată
6.	Ladislau Șimandan	Istoria modernă	Nu a susținut
	Anul 1956		
7.	I. N. Drăghici	Economia politică	Exmatriculat
8.	Teodor M. Iorgu	Istoria PCUS	Exmatriculat
9.	Grigore G. Cotovschi	Istoria modernă	Nu a susținut
	Anul 1957		
10.	Teodor F. Buimistruc	Istoria PCUS	Exmatriculat
11.	Ion Goliat	Economia politică	Exmatriculat
12.	Gheorghe Diaconu	Istoria mișcării internaționale comuniste și muncitorești	Exmatriculat
13.	Petre Pruneanu	Filosofie	Exmatriculat
14.	Mihail Tenescu	Istoria PCUS	Exmatriculat

Începând cu anul academic 1959-1960, în listele Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS nu se mai regăsesc aspiranți din România,

[21] *Apud ibidem*, op. 2, d. 170, f. 17.

chiar dacă Moscova rămânea o destinație importantă pentru cadrele de partid din alte state, inclusiv din țări aflate în curs de dezvoltare sau din cele cu care Uniunea Sovietică avea relații încordate (spre exemplu, din Albania)[22]. Aceeași situație poate fi constatată și pentru anul academic 1965-1966[23].

Peste un deceniu, în anii 1976-1977, în Academie erau luate în considerare diverse forme de interacțiune cu colegii din școlile de partid din străinătate[24]:

> În anul 1976, au încheiat stagiul de pregătire la Academia de Științe Sociale – 54 de aspiranți, în anul 1977 – 56 de aspiranți din țările socialiste prietene; ei au susținut cu succes disertațiile. În prezent, cursul complet de pregătire la Academia de Științe Sociale este urmat de 159 aspiranți trimiși de partidele comuniste și muncitorești din țările prietene ale blocului socialist. În afară de aceasta, în cadrul Academiei de Științe Sociale studiază șase tovarăși trimiși de Partidul Comunist din Finlanda, un tovarăș trimis de Partidul Comunist din Indonezia, 13 trimiși de Partidul Comunist din Cuba. În total, la Academie sunt înscriși 179 aspiranți străini.

În documentul „Despre pregătirea și reconversia cadrelor din partidele prietene la Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS și desfășurarea în comun a unor cercetări științifice, conferințe și simpozioane" se arăta că, în anii 1976-1977, AȘS a înscris 193 de lucrători științifici de partid din țările socialiste pentru consultații, acumularea materialelor științifice și stagii: din Republica Populară Bulgaria – 33 (pentru 2.260 p./zile[25]); din Republica Populară Ungară – 21 de persoane (337 p./zile); din Republica Democrată Germană – 52 de persoane (1.385 p./zile); din Republica Cuba – șapte persoane (437 p./zile); din Republica Populară Mongolă – cinci persoane (360 p./zile); din Republica Populară Polonă – 49 de persoane (1.167 p./zile); din Republica Federativă Socialistă Iugoslavia – o persoană (30 p./zile); din Republica Socialistă Cehoslovacă – 21 de persoane (1.110 p./zile). Din Republica Socialistă România au venit doar patru persoane (pentru 48 p./zile).

În această perioadă, și Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS a început să trimită tot mai puțini reprezentanți ai săi peste hotare: în anii 1976-1977, doar 28 de reprezentanți ai Academiei s-au deplasat în țările socialiste în scopuri științifice și schimb de experiență: în Republica Populară Bulgaria – 11 persoane (271 p./zile); în Republica Populară Ungară – o persoană (15 p./zile); în Republica Democrată Germană – 10 persoane (255 p./zile); în Republica Populară Polonă – o persoană (60 p./zile); în Republica Socialistă Cehoslovacă – două persoane (45 p./zile). În România s-au deplasat doar trei persoane (54 p./zile).

[22] *Ibidem*, f. 25-38.
[23] *Ibidem*, f. 89-108.
[24] *Ibidem*, d. 209, f. 1-10.
[25] Persoană/zile.

„Unii tovarăși români mi-au comunicat mai multe fapte interesante”

Între 22 octombrie și 1 decembrie 1956[26], A. N. Glugovskii, doctorand la Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS, a efectuat un stagiu de cercetare la Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR. Revenit la Moscova, acesta a redactat un amplu raport adresat rectorului Academiei, I. A. Doroșev[27]. În mod special, Glugovskii insista în raport asupra aspectelor „care dăunează prieteniei sovieto-române, făurite prin eforturi susținute ale partidelor noastre înfrățite”. Aceste aspecte i-ar fi fost prezentate, „prin formulări amicale și prudente”, de către tovarășii români cu care a interacționat. Documentul citat reprezintă o sursă importantă pentru înțelegerea dificultăților în relația dintre România și Uniunea Sovietică la mijlocul anilor 1950. El explică, cel puțin în parte, motivul pentru care raporturile sovieto-române au fost împovărate de neîncredere și neînțelegere reciprocă.

Pentru autorul raportului, primul factor care influența negativ relațiile dintre RPR și URSS era prezența Armatei Roșii, A. Glugovskii aducând drept exemplu, în acest sens, Bucureștiul:

> În oraș, în cartierul în care locuiește unul dintre colaboratorii Institutului [de Istorie a Partidului], sunt dislocate două unități militare sovietice. Una dintre acestea ocupă o curte mică, înconjurată din toate părțile de case de locuit, ale căror geamuri dau chiar în unitatea militară. În fiecare dimineață, de la ora șase, adică de la deșteptare, și până la stingere, în curte se desfășoară viața obișnuită a unei unități militare. Pentru locuitorii cartierului neplăcute sunt în special zilele de duminică, atunci când toată lumea își dorește să se odihnească sau să-și petreacă timpul cu activități de rutină (aici locuiesc mai ales lucrătorii de partid din București). În unitatea militară, de dimineață, este pornit patefonul, cu sunetul dat la maxim, într-un capăt cântă armonistul, iar dinspre terenul de volei se aud în continuu strigăte, unele mingi ajungând chiar în geamurile locuințelor. Interlocutorul meu îmi spunea cu amărăciune că în zilele libere ei nu se pot odihni sau lucra acasă: „Câteodată, pentru a dormi o oră-două după prânz, te acoperi cu plapuma sau îți tragi perna peste cap, fără vreun efect însă!”

Totodată, A. Glugovskii sublinia că „cei afectați s-au adresat comandantului unității prin asociația de locatari, rugându-l să se dea mai încet patefonul”. Solicitarea lor a rămas însă fără răspuns. Și în continuare:

> Într-o zi de duminică, o colaboratoare a Institutului de Istorie a Partidului, care locuia în apropiere, a ieșit la o plimbare prin oraș împreună cu soțul (angajat la

[26] După călătoria în România, A. Glugovskii a publicat articolul А. Н. Глуговский, *Великая Октябрьская социалистическая революция и подъем революционного движения в Румынии в 1917-1918* гг. [Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și activizarea mișcării revoluționare din România în anii 1917-1918], în *Всемирно-историческое значение Великой Октябрьской социалистической революции* [Importanța istorică mondială a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie], под общей редакцией профессора И. А. Дорошева, Moscova, Академия общественных наук при ЦК КПСС, 1957, p. 460-484. Notă Flavius Solomon.

[27] RGASPI, F. 606, op. 2/s., d. 13, f. 99-103.

> CC al PMR, bun cunoscător al limbii ruse). Când au trecut pe lângă doi soldați sovietici, unul dintre aceştia i-a abordat folosind un vocabular vulgar, aruncându-le următoarele: „Vezi că au ieşit burjuii la plimbare". Tovarășii români se întreabă dacă soldații sovietici din România nu știu oare că se află într-o țară socialistă?

Autorul raportului discuta deschis problema oportunității prezenței militare sovietice în România. Printre altele, el menționa că militarii sovietici nu cunosc limba română, dar au impus o stare de fapt prin care populația locală este obligată să le ceară acordul, chiar și în chestiuni curente. În acest sens el menționa faptul că, pentru a se caza în hotelul „Muntenia", el însuși a trebuit să se prezinte la recepție cu o dispoziție scrisă în limba rusă, pe o bucată de hârtie:

> Nu sunt eu în măsură de a emite judecăți privind oportunitatea existenței unei comenduiri sovietice în Bucureşti, dar şi în acest caz este evidentă necesitatea respectării unor reguli elementare de decență şi a unei atitudini mai politicoase față de administrația hotelului românesc.

Potrivit relatărilor lui Glugovskii, ofițerii sovietici petreceau o parte a timpului liber în restaurantul hotelului amintit, obișnuind, deseori, să provoace scandaluri serioase, refuzând, de pildă, să achite notele de plată după ce se îmbătau. Odată, s-a ajuns până acolo încât unul dintre ofițeri a îndreptat pistolul către reprezentantul hotelului, amenințând că îl împușcă.

> În Bucureşti, relata în continuare aspirantul sovietic, am cunoscut, în timpul sărbătorilor dedicate Revoluției din Octombrie, mai multe familii. Soții – români, iar soțiile – rusoaice. S-au căsătorit în URSS în timpul studiilor românilor la universități din Moscova și Leningrad. Chiar dacă tinerele noastre locuiesc de ceva vreme în România, au prins rădăcini aici și și-au creat familii, ele au o atitudine disprețuitoare față de învățarea limbii române și nu sunt interesate de tradițiile populare și cultura română. Mi-a fost jenă să văd cum soții români cântau cântece populare, iar soțiile lor stăteau deoparte și le cereau să „înceteze să cânte mereu despre mămăligă". În afară de aceasta, femeile noastre sunt molipsite de mania de a sublinia, pe drept sau pe nedrept, superioritatea a tot ce este sovietic, începând de la salamuri, băuturi etc. Una dintre soții se lăuda că în vocabularul ei de limbă română sunt prezente doar expresii de genul „Maria (menajeră) dă-mi ceva de mâncare", sau „Mergi și cumpără-mi ceva".

În raportul său, A. Glugovskii menționa că la consulatul URSS din Bucureşti se desfăşoară, în fiecare sâmbătă, diverse activități la care participă cetățeni sovietici ce locuiesc permanent în România:

> Nu pot să știu ce discută cu aceştia reprezentanții noştri oficiali, dar, după cum se pare, se scapă din vedere un lucru esențial, anume – cultivarea respectului la cetățenii noştri care se află peste hotare, și în special la aceia care locuiesc permanent aici, a unui respect adevărat față de cultura națională, tradițiile, obiceiurile și, în special, sentimentelor naționale ale poporului ai cărui oaspeți sunt.

Iar această atitudine disprețuitoare putea fi observată nu doar față de soții români. Autorul raportului menționează că

> [...] există plângeri potrivit cărora unele soții ale ofițerilor noștri sau angajați ai altor instituții sovietice fac deseori, în stradă sau în autobuze, deci față de români, remarci ofensatoare la adresa României, crezând, probabil, că niciunul dintre români nu cunoaște limba rusă.

Din relatările unor lectori sovietici de partid care au vizitat România în anii 1960-1970, se poate observa o anumită modificare de perspectivă în perceperea relațiilor sovieto-române. De pildă, în februarie-martie 1973, la invitația Academiei de Ştiinţe Social-Politice „Ştefan Gheorghiu", s-a aflat în România V. G. Pivovarov, cercetător la Institutul de Ateism Științific al AȘS de pe lângă CC al PCUS. În raportul redactat la revenirea în URSS, Pivovarov a descris în detaliu călătoria în România, insistând, mai ales, asupra discuțiilor purtate cu colegii români. Interesat de istoria religiilor, autorul a făcut cunoştinţă cu „cercetările partenerilor români și cu practica educației ateiste din România". A vizitat orașul București, județele Suceava și Ialomița, unde a avut ocazia de a merge în diverse cooperative, fabrici, șantiere și instituții superioare de învățământ (Universitatea din București și Institutul Pedagogic din Suceava). Potrivit semnatarului raportului, responsabilii români cu care a interacționat, la diverse întâlniri, au fost interesați de practica economică sovietică, formele de instruire a populației, literatura științifică, noutățile din domeniul tehnicii, artelor, literaturii și sportului. Totodată, a fost reținută „admirația sinceră față de realizările Uniunii Sovietice" și dorința de a „vizita orașele și satele noastre, nu neapărat Moscova, Kievul sau Leningradul"[28].

Chestiunea națională și căile de construire a socialismului – două teme divergente în relațiile româno-sovietice

În raportul său, doctorandul A. Glugovskii a discutat și alte aspecte care influențau negativ la vremea respectivă relațiile sovieto-române:

> Intelectualitatea română reacționa dureros la politica promovată în RSS Moldovenească de îndepărtare a limbii moldovenești de limba română, lucru care contrazice chiar bunul-simț elementar. De asemenea, tovarășii români nu înțeleg de ce unii oficiali din RSS Moldovenească, aflați în vizită în România, preferă să discute cu românii prin intermediul translatorilor, adică în limba rusă[29]. Astfel, la o confe-

[28] *Ibidem*, f. 33-47.

[29] Pentru relațiile dintre RPR/RSR și RSSM după 1944, vezi Gheorghe E. Cojocaru, *Confruntarea sovieto-română pe frontul ideologic din RSS Moldovenească, 1968-1979. Studiu și documente*, Iași, Tipo Moldova, 2011; Ruslan Şevcenco*, Supravegherea organelor de partid și de stat ale RSS Moldovenești asupra relațiilor moldo-române*, în *Latinitate, Romanitate, Românitate*, responsabil de ediție L. Rotaru, Chișinău, CEP USM, 2021, p. 259-272. Notă bibliografică Flavius Solomon.

> rință de presă susținută la București, cu ocazia unei vizite în România, Ion Codiță, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești[30], a răspuns doar în limba rusă la întrebările reporterilor, corectându-i însă permanent pe translatori [...]. Am fost prezent la București la meciul de fotbal dintre „Burevestnik" Chișinău și o echipă din România, la care spectatorii au fost salutați în limba rusă de către conducătorul delegației sportive moldovenești. Este bine cunoscut faptul că moldovenii și românii se înțeleg unii pe alții la fel de bine cum se înțeleg între ei ucrainenii apuseni și răsăriteni. Aceste fapte generează sentimente de neînțelegere și chiar comentarii răutăcioase din partea celor nefamiliarizați cu situația reală din RSS Moldovenească privitoare la egalitatea popoarelor din Uniunea Sovietică, inclusiv la respectul față de cultura națională și limbile naționale din republicile unionale[31].

Trebuie menționat faptul că punctul de vedere susținut de Glugovskii nu se regăsește și în rapoartele altor activiști de partid sau oameni de știință sovietici care au vizitat România după 1945. În raportul său, redactat în urma unei călătorii în România la începutul anilor 1970, A. D. Mazâlu, colaborator al Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS, insista asupra diferențelor ideologice dintre cele două țări, discutând, în acest context, și chestiunea lingvistică. Mazâlu a petrecut o lună întreagă la Academia „Ștefan Gheorghiu", unde s-a familiarizat cu activitatea ideologico-teoretică a PCR, discutând mai ales cu Constantin Borgeanu, șeful catedrei de filosofie. La vremea respectivă, pentru autorul raportului, esențială era atitudinea ideologilor comuniști români față de concepția sovietică privind socialismul dezvoltat:

> Concepția socialismului dezvoltat, elaborată în prezent în literatură sociologică românească, este, din perspectiva esenței sale, a criteriilor și principiilor sale, foarte apropiată de cadrul teoretic consacrat deja în URSS și în alte state socialiste, cu diferența, deloc de neglijat, că, urmând documentele de partid, sociologii români atribuie României caracterul unei „țări aflate în curs de dezvoltare", așa cum aceasta a început să fie considerată începând cu anul 1972. Cu toate acestea, nici în România nu există o opinie unanimă în mediul specialiștilor în această chestiune. Pe de o parte, majoritatea acestora văd în caracterizarea României drept țară aflată în curs de dezvoltare expresia unei contradicții sociale esențiale la etapa construirii socialismului dezvoltat, reflectate în contradicția dintre orânduirea socialistă progresistă a RSR și înapoierea economică relativă a României, a statutului său de țară aflată în curs de dezvoltare. Alții însă (aflați în minoritate) au o atitudine destul de critică, considerând, pe bună dreptate, că o astfel de abordare este incorectă, deoarece specificul intern (construirea socialismului în România) nu este determinat de factori externi.

Autorul scria că în literatura românească de specialitate aproape că nu există referințe la autori sovietici, cu atât mai mult la documente programatice

[30] A deținut această funcție în perioada martie 1951 – aprilie 1963. Notă Flavius Solomon.
[31] RGASPI, F. 606, op. 2/s., d. 13, f. 101.

ale PCUS, în care este discutată chestiunea dezvoltării socialismului. Totuşi, potrivit opiniei lui A. D. Mazâlu, rămâne de referinţă faptul că şi în România este discutat conceptul socialismului dezvoltat, fapt care trimite la preluarea, chiar şi tacită, a experienţei sovietice, reflectate în literatura de specialitate din URSS.

Cu referire la factorii care împiedică cooperarea dintre oamenii de ştiinţă din cele două ţări, Mazâlu amintea „conceptul specificului românesc în dezvoltarea socialismului", care se reflectă şi în discursul naţionalist tot mai pronunţat, prezentat în documentele de partid şi în comentariile ştiinţifice la acestea drept „grijă pentru promovarea unor politici independente", care ar fi determinate de „specificul" şi „particularitatea" condiţiilor din România. Potrivit autorului, abordările conceptuale diferite privind construirea socialismului se împletesc cu politica îndepărtării de Uniunea Sovietică (deseori chiar şi cu un antisovietism şi o rusofobie camuflată), care au „generat în ţară o situaţie politico-ideologică destul de periculoasă, ce conlucrează la crearea unor atitudini dăunătoare şi de care ar putea să se folosească elemente străine socialismului"[32].

A. D. Mazâlu mai amintea şi „explozia adevărată a latinomaniei", care se regăseşte chiar şi în articole pe teme istorice din ziarul „Scînteia". Autorul invoca, în acest sens, materialele din presă privind originea latină a românilor, originile romane ale culturii spirituale şi tradiţiilor:

> Ideea călăuzitoare a acestor publicaţii (de la comentarii savante la descoperiri arheologice recente şi până la improvizaţii gazetăreşti) este formarea poporului român înainte de contactele populaţiei romanizate cu slavii, de unde şi prezentarea romanizării de către romani a populaţiei locale drept generalizată şi totală[33].

Încercând să explice sensul creşterii interesului pentru istorie şi, în acest context, exagerării factorului roman în geneza poporului român, autorul afirma următoarele:

> În lumina acestei concepţii, existenţa poporului moldovenesc, şi, respectiv, a naţiunii moldoveneşti, devine mai mult decât problematică, ca rezultat al divizării „poporului unitar", ţinut captiv în „menghina" dintre trei mari imperii: otoman, ţarist şi habsburgic (ordinea în care acestea sunt de obicei menţionate), iar existenţa RSS Moldoveneşti în componenţa Uniunii Sovietice reprezintă sacrificiul naţional al poporului român şi „preţul" pentru independenţa sa. „Tragismul" luptei pentru autoconservare a românilor, „care au supraviţuit în ciuda tuturor adversităţilor", la care se face recurs, se adresează sentimentelor naţionale ale contemporanilor, al căror patriotism ar trebui să compenseze o anumită stare de apatie faţă de nesfârşitele îndemnuri la entuziasm, cu scopul de a aduce noi sacrificii pentru scoaterea ţării din „menghina înapoierii" şi de a o proiecta pe o „traiectorie a dezvoltării independente"[34].

[32] *Ibidem*, d. 113, f. 69-81. Document nedatat.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*.

La o analiză asemănătoare apelează și autorul altui material analitic, intitulat *Națiunile moldovenească și română și unele aspecte ale politicii actuale a PCR în chestiunea națională*[35], care reținea faptul că în rezoluția *Cu privire la înflorirea națiunii socialiste și la problema națională în Republica Socialistă România*, adoptată la conferința națională a PCR din 19-21 iulie 1972[36], s-ar fi afirmat că, în perioada dintre cele două războaie mondiale, „Cominternul a impus PCR lozinca greșită privind ruperea de la statul român a unor teritorii”[37].

Potrivit autorului, discutând despre caracterul epocii actuale, colegii români insistau asupra complexității deosebite a condițiilor în care se desfășurau procesul revoluționar și construirea socialismului în statele socialiste. Din respectiva complexitate ar fi rezultat și legitimitatea apariției nu doar a unor abordări diferențiate în anumite probleme punctuale, ci și inevitabilitatea unor divergențe și chiar contradicții în mișcarea comunistă și muncitorească mondială.

În aceste condiții, colaborarea dintre Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS și Academia de Științe Social-Politice „Ștefan Gheorghiu” era destul de dificilă, fapt care a afectat și contactele dintre cele două instituții. Interesată de menținerea unor raporturi cu România, conducerea Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS a revenit cu propuneri înaintate părții române de a organiza în parteneriat activități de interes comun[38].

Relațiile cu România erau afectate și de schimbări instituționale permanente ale sistemului educației de partid din această țară. De exemplu, într-un raport comun semnat de către membrii unei delegații de la AȘS de pe lângă CC al PCUS[39], care a vizitat Bucureștiul în luna iunie 1974, se afirma următoarele:

> Delegația noastră a discutat cu conducerea academiei partenere – Academia de Științe Social-Politice. Aceasta a fost creată în 1970, iar N. Ceaușescu este președinte de onoare. Reunește 20 de institute de cercetare, cu două mii de colaboratori. În prezent, prin rotația cadrelor, are loc comasarea institutelor Academiei cu catedrele unor instituții de învățământ superior. Va rămâne oare ceva după această reorganizare? Se creează impresia că respectiva Academie își dă în prezent duhul. Această reorganizare induce printre membrii comunității științifice sentimentul de nesiguranță și nervozitate[40].

---

[35] *Ibidem*, f. 1-24. Document fără autor și nedatat. Dosarul de arhivă are indicați anii 1972-1977.

[36] *Conferința națională a Partidului Comunist Român*, *19-21 iulie 1972*, București, Editura Politică, 1972, p. 514-522. Notă bibliografică Flavius Solomon.

[37] Trimitere inexactă la următorul fragment din rezoluția citată: „Analiza pozițiilor și acțiunilor Partidului Comunist Român în problema națională arată că, în anumite etape, au fost comise și unele greșeli. Conferința Națională apreciază că între cele două războaie mondiale, pe lângă atitudinea justă adoptată de partid împotriva măsurilor de asuprire națională, pentru apărarea intereselor naționalităților conlocuitoare și cucerirea egalității lor în drepturi, partidul a lansat și unele lozinci greșite cu privire la dezlipirea de statul român a unor teritorii. Aceste lozinci, pe deplin infirmate de viață, au adus mari daune unității forțelor democratice naționale și însăși unității și colaborării dintre oamenii muncii români și cei aparținând altor naționalități” (*ibidem*, p. 519). Precizare Flavius Solomon.

[38] RGASPI, F. 606, op. 2., d. 113, f. 61-68.

[39] M. T. Iovciuk (rector), B. M. Morozov (secretar al organizației sindicale), R. A. Belousov (șef de catedră).

[40] RGASPI, F. 606, op. 2., d. 113, f. 65-66.

Urme românești în „experimentul Obninsk”

O altă cauză a divergențelor de ordin teoretic și practic era reprezentată de reformarea aparatului de partid și de stat din RSR, inițiată la sfârșitul anilor 1960. Oaspeții sovietici remarcau faptul că, începând cu anul 1968, în România avea loc suprapunerea funcțiilor de partid peste cele administrative. De pildă, secretarul comitetului județean de partid era simultan și președinte al consiliului popular. Principiul comasării funcțiilor de partid cu cele de stat a fost statuat la Plenara din noiembrie 1972 a CC al PCR. Dorind să prezinte doar aspectele pozitive ale acestui proces, se afirmă, potrivit autorilor raportului citat mai sus, că partidul reușește să-și afirme rolul conducător în toate domeniile vieții: sunt eliminate verigile intermediare; dublarea deciziilor și dispozițiilor; este asigurată unitatea completă a conducerii de partid și de stat și concentrarea tuturor eforturilor. Autorii mai afirmau că, în respectivele condiții, „este greu de crezut că suprapunerea funcțiilor de partid și de stat nu conduce la lichidarea și transformarea muncii de partid în activitate administrativă și invers”[41].

Iritarea partenerilor sovietici era generată și de faptul că România se autointitula uneori drept țară a „socialismului dezvoltat”, iar alteori, în organizațiile internaționale, se poziționa drept țară aflată în curs de dezvoltare. Printre altele, apelând la statutul de țară aflată în curs de dezvoltare, România a reușit să-și asigure un ajutor substanțial din partea ONU, prin care Academia „Ștefan Gheorghiu” a fost dotată cu un centru ultramodern de calculatoare[42], cu o valoare totală de 300 mii de dolari. Prin respectivul centru de calcul, cercetătorii au semnat contracte comerciale cu diverse ministere, prin care erau introduse metode moderne de organizare a activităților de management. Astfel, pe exemplul unui comitet județean de partid, Academia a desfășurat o cercetare complexă privind formele și metodele de simplificare și urmărire a circuitului informațional, în scopul creșterii eficienței de management. Sarcina pusă în fața cercetătorilor implicați în proiect era de a simula un model de dezvoltare a județului[43].

Experiența acumulată în România și-a găsit o implementare practică în Uniunea Sovietică. În cursul anului academic 1974/75, dând curs unei „rugăminți” a comitetului de partid din orașul Obninsk, regiunea Kaluga, G. T. Juravlev, docent la catedra de teorie și metode ale muncii ideologice, și A. S. Kulaghin, colaborator științific superior la Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS, au desfășurat activități preliminare pentru pregătirea și derularea unui experiment al cărui scop era „perfecționarea sistemului de analiză operativă a stării și eficienței instruirii marxist-leniniste și informării politice a muncitorilor”. Ulterior, experimentul a fost extins la alte regiuni și raioane din Uniunea Sovietică.

---

[41] *Ibidem*, f. 66.

[42] Referire la Centrul de Perfecționare a Cadrelor de Conducere din Întreprinderi (CEPECA), înființat în 1967 printr-un acord semnat de România cu două agenții specializate ale ONU (Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare – PNUD și Biroul Internațional al Muncii – BIM). Ulterior, Centrul a fost transferat la Academia „Ștefan Gheorghiu”. Notă Flavius Solomon.

[43] RGASPI, F. 606, op. 2., d. 113, f. 63.

Ca urmare a desfășurării acestor experimente, a fost stabilit faptul că pe adresa secțiilor de propagandă și agitație ale comitetelor raionale și orășenești de partid ale PCUS sosea o cantitate imensă de informație scrisă și orală privind starea muncii ideologice. Pe baza unor algoritme, s-a putut stabilit că doar o mică parte a adreselor respective (7%) erau redactate într-o formă ușor de sistematizat și folosit pentru analize comparative. Din această cauză, angajații comitetelor orășenești și raionale de partid erau obligați să consume o parte tot mai mare din timp (3,5 din cele șase zile muncă) cu sistematizarea fluxului de informații și să se consacre, astfel, unor activități lipsite de creativitate și inovare, care aveau un impact redus asupra procesului de luare a deciziilor.

Cercetarea, numită și „experimentul Obninsk", după numele orașului unde a fost inițiată, a reprezentat punctul de plecare pentru elaborarea unor noi tehnologii de organizare a muncii, introducerii pe scară largă a tehnicii de calcul, optimizării activității organelor de partid și sovietice, implementării unor metode noi de interacțiune instituțională. Coordonatorii principali ai cercetării – G. T. Juravlev, A. S. Kulaghin și Iu. I. Litiușkin – au devenit ulterior principalii artizani ai implementării la AȘS de pe lângă CC al PCUS a tehnologiilor de calcul. La mijlocul anilor 1980, aceasta dispunea de unul dintre cele mai bine dotate centre de calcul din Uniunea Sovietică, organizând sistematic cursuri de instruire pentru colaboratorii săi. Ecoul „experimentului Obninsk" s-a regăsit încă din anii 1970 în documente de partid, inclusiv în raportul lui L. I. Brejnev la Congresul XXV al PCUS din 1976 și în rezoluția ulterioară a congresului[44].

Pe picior de egalitate

Rapoartele oamenilor de știință sovietici, inclusiv a colaboratorilor unor instituții de educație de partid, care au călătorit în România în anii 1950-1970, reprezintă o sursă istorică importantă privind percepțiile sovietice asupra liniei politice urmate de către statul socialist satelit. A. D. Mazâlu scria în raportul său că elita românească de partid și oamenii de știință urmăresc un scop ușor de identificat:

> În colaborarea cu statele socialiste, românii nu trebuie să apară ca niște cerșetori și să dea dovadă de servilism, ci să se prezinte ca parteneri egali, ca oameni care pot să muncească și să lupte pentru a putea contribui prin efort propriu la dezvoltarea bazei materiale a societății, a științei și culturii[45].

De fapt, acest gen de atitudine era, într-o măsură sau altă, caracteristică tuturor țărilor din blocul socialist. La fel ca RDG, Ungaria, Cehoslovacia și

[44] *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986)* [Partidul Comunist al Uniunii Sovietice în rezoluții și decizii ale congreselor, conferințelor și plenarelor CC], vol. 13, *1976-1980*, ed. a 9-a adăugită și corectată, Moscova, Politizdat, 1986, p. 25.

[45] RGASPI, F. 606, op. 2., d. 113, f. 31.

Bulgaria, România urmărea să-și conserve măcar o parte din suveranitate. Pentru Academia de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS, de altfel ca și pentru conducerea Uniunii Sovietice, această dorință își găsea deseori reflectarea într-o stare de tensiune, pe care partea sovietică încerca să o depășească fără a se ajunge la o confruntare directă, așa cum s-a întâmplat și la reuniunea de la București din 1978 a rectorilor academiilor și școlilor superioare de partid din țările socialiste. Anterior, întâlniri similare avuseseră loc la Moscova (1974) și Berlin (1976). Într-un memoriu secret adresat CC al PCUS pe data de 19 mai 1978[46], V. Medvedev, rector al AȘS de pe lângă CC al PCUS, menționa că Leonte Răutu, rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu", propunea ca la reuniunea de la București să fie invitați rectori ai instituțiilor partenere ale Partidului Comunist Bulgar, Partidului Socialist Muncitoresc din Ungaria, Partidului Socialist Unit din Germania, Partidului Comunist Cubanez, Partidului Popular Revoluţionar Mongol, Partidului Muncitoresc Unit Polonez, Partidului Comunist Român, Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, Partidului Comunist din Cehoslovacia. Se propunea să fie discutată tema *Conducerea științifică a societății socialiste și rolul acesteia în procesul de educație și cercetare*, la care ar fi urmat să prezinte rapoarte rectorii Academiei „Ștefan Gheorghiu", Academiei de Științe Sociale de pe lângă CC al PCUS și Școlii Superioare de Partid pe lângă CC al Partidului Socialist Muncitoresc din Ungaria:

> Am considera că putem fi de acord cu propunerea tovarășilor români și de a delega la reuniunea de la București rectorul, prorectorul pentru instruirea lectorilor din statele socialiste și un colaborator al Academiei. Noi am putea prezenta un raport privind *Problemele conducerii de partid a societății socialiste dezvoltate ca obiect al cercetării științifice și predării în școlile de partid.* Din punctul nostru de vedere, ar trebui să le facem tovarășilor români și propunerea de a invita, alături de reprezentanții școlilor superioare de partid amintiți mai sus, care au participat și la reuniunea de la Berlin, și pe directorii Școlii Superioare de Partid de pe lângă CC al Partidului Comunist din Vietnam și Școlii Superioare de Partid de pe lângă CC al Partidului Muncitoresc din Coreea. Însă, după ce au luat cunoștință cu recomandarea noastră, tovarășii români au decis să lărgească altfel numărul participanților, anume prin invitarea reprezentanților școlilor de partid ale partidelor comuniste francez, italian și finlandez, cu care URSS avea deja la momentul respectiv relații tensionate.

Într-un alt memoriu secret, adresat CC al PCUS, V. Medvedev scria următoarele:

> Propunerea părții române nu are nici o motivare și nu este justificată din punctul de vedere al tematicii reuniunii. Provoacă nedumerire și selectarea partidelor propuse pentru a fi invitate. Considerăm că nu ar fi oportun să inițiem un schimb de opinii scrise cu partenerii români, ci să le comunicăm punctul nostru de vedere prin intermediul ambasadorului sovietic de la București[47].

[46] *Ibidem*, d. 229, f. 3.
[47] *Ibidem*, f. 4.

Acest exemplu demonstrează suficient de convingător faptul că istoria adevărată a relațiilor dintre statele socialiste rămâne încă nescrisă, iar documentele referitoare la școlile de partid constituie un reper important pentru orice cercetare în această direcție.

Traducere din limba rusă:
Ludmila PÎRNĂU și Flavius SOLOMON

"They wish to be considered equal partners."
The Relations between Romania and the USSR in 1950-1970
in the Documents of the Soviet Party Schools
(Abstract)

Keywords: Soviet-Romanian relations in 1950-1970; Party schools; Soviet society model; mutual perceptions.

Through the agreements concluded by the Western Allies with the USSR during and after the Second World War, the states in Eastern Europe would be in the Soviet sphere of influence. After the instauration of the regimes based on "People's republics," particularly through the use of force, from the mid-1950s, the Soviet leadership began using other tools, too, for long-term control over these states. Promoting the Soviet model played a significant role in its "soft power" policy inspired, in part, by Western practices. To this end, starting from the well-established tradition of the USSR, the Soviet leadership promoted, among others, the creation of a network of Party schools in the socialist states. They had the fame of primary "incubators" for the local communist regimes and instruments for promoting Soviet interests. Initially known as "A. A. Jdanov" and then famous under the name "Ștefan Gheorghiu", "the Superior Party school" in Romania represented a local replica of the Academy of Social Sciences (ASS) attached to the CC of the CPSU.

The paper analysed the Soviet-Romanian relations in 1950-1970, based on reports and memoirs of the ASS management or its collaborators, targeting Romania. These documents, which historians have never used thus far (the Moscow-based State Archive of Social-Political History in Russia, i.e., RGASPI hosts them), provide relevant information on the evolution of the relations between the USSR and the RPR/RSR. They concerned mostly mutual perceptions, Romania's status in the power system of the socialist camp, the emergence of Romanian nationalism (Protochronism) and its interpretation by the Soviet authorities, particularly from the perspective of the disputes concerning the status of Bessarabia/Moldovan SSR.

O himeră și un abuz legislativ. Documentele clasificate în cadrul Fondului Arhivistic Național

Cătălin BOTOȘINEANU*

Preliminarii

În numărul trecut al revistei, într-un articol despre folosirea documentelor gestionate de către Arhivele Naționale ale României (ANR)[1], am semnalat câteva probleme extrem de grave, care trenează de câteva decenii pe linia relaționării cu SRI sau cu DGIPI, serviciul secret al Ministerului de Interne[2]. Am inventariat importantele inconsistențe legislative care le permit angajaților acestor structuri să oblige unele instituții să-și distrugă pur și simplu documentele clasificate: foștii coloși industriali, Consiliile județene, primăriile de municipii, regionalele CFR în cazul SRI sau structurile din subordinea Ministerului de Interne în cazul DGIPI. În baza unei hotărâri de guvern, HG 585/2002[3], care

* Arhivist, AN-Iași, e-mail: catalin_botoșineanu@yahoo.com.

[1] Cătălin Botoșineanu, *Între nevoia de memorie a comunităților locale și buna administrare a instituțiilor publice. Folosirea documentelor și rolul Arhivelor Naționale ale României*, în ArchM, XII, 2020, p. 321-339.

[2] În momentele în care scriam aceste rânduri era generalizată, între mulți colegi arhiviști, discuția despre sesizarea penală făcută fostului președinte al SUA, Donald Trump, de către Arhivele Naționale americane pentru distrugerea unor documente. Dacă examinăm simultan actul legal al Arhivelor de peste ocean cu atitudinea noastră, când vine vorba de SRI sau DGIPI, cele două instituții care distrug sau obligă zilnic la distrugerea de documente clasificate care fac parte din FAN, ne aflăm în fața unui decalaj insurmontabil. În SUA, documentele clasificate emise de autorități nu se distrug, ca în cazul României. Se supun, înainte de preluarea în depozitele Arhivelor Naționale, unei declasificări, efectuate de către o agenție specializată, problemele întâmpinate fiind în registrul filozofiei declasificării, în bloc pentru toate genurile de documente, după 25 de ani, sau doar pentru unele categorii distincte de acte. Vezi James David, *Can we finally see those records? An update on the automatic/systematic declassification review program*, în "The American Archivist", vol. 76, nr. 2, 2013, p. 415-437.

[3] Disponibil on-line: https://www.sie.ro/pdf/legislatie/585.pdf. În mod curios, procesele-verbale de distrugere se păstrează 10 ani după topirea documentelor (art. 78) iar, ulterior, la împlinirea termenului de păstrare a acestor procese-verbale, se solicită aprobarea selecționării lor de la structurile județene ale ANR. Este un nou prilej pentru arhiviștii ANR să contemple sau să comemoreze existența FAN-ului. Documentele se distrug cu acordul SRI sau DGIPI, în timp ce urmele existenței lor se distrug, la rândul lor, de data aceasta, doar cu acordul Arhivelor. Suntem, negreșit, în patria lui Caragiale, o țară tristă plină de umor.

încalcă pur şi simplu legea Arhivelor Naționale, legea 16/1996, republicată, aceşti creatori de documente pot distruge actele create clasificate doar în baza unui proces-verbal de distrugere (art. 76), fără aprobarea structurilor judeţene ale ANR. Între aceste documente se află şi unele care fac parte din Fondul Arhivistic Național (FAN), deci care dau seama de istoria comunităților şi care trebuie, la un moment dat, să devină publice[4]. Semnalul nu a rămas fără ecou, astfel încât, în vara anului 2021, alături de alți colegi din țară, am trimis un memoriu în acest sens atât directorului ANR, cât şi ministrului de Interne[5].

Pentru a fi mai explicit, voi cita în întregime textul art. 66 al legii 23/17 decembrie 1971, privind apărarea secretului de stat în RSR, în vederea unei comparații a legislației documentelor produse în comunism cu aceea a anului 2002, evident din perspectiva patrimoniului arhivistic național:

> Organizarea, inventarierea, expertizarea şi predarea documentelor secrete de stat la fondul arhivistic se fac în conformitate cu normele privind evidența, păstrarea şi folosirea Fondului arhivistic național al Republicii Socialiste România[6].

La nivelul anului 2002, atât în legea 182 şi, mai ales, în HG 585, la art. 76, alin. 1 se menționează simplu: „Informațiile clasificate ieşite din termenul de clasificare se arhivează sau se distrug”[7]. Doar informațiile secrete de stat, de nivelul strict secret de importanță deosebită se înapoiază creatorului, atunci când unitatea deținătoare doreşte distrugerea lor (art. 78, alin. 1). Aşadar, începând cu anul 2002, în legislația documentelor clasificate, nu vom mai găsi nicio propoziție despre Arhivele Naționale sau despre apartenența documentelor clasificate la FAN. Într-adevăr, se poate spune că am lăsat în urmă comunismul prin noua legislație, de orice inspirație ar fi aceasta.

În textul de față, voi relua problema documentelor clasificate, dar de data aceasta voi face câteva comentarii asupra acestei categorii de acte care se păs-

[4] Pentru a avea o unitate de comparație, mă îndoiesc serios de existența, în arhiva structurilor de Poliție din Iaşi sau din Bucureşti, a documentelor clasificate existente de la vizitele preşedintelui Franței, François Mitterand, din 1991, şi a Papei Francisc în 2018, la Iaşi, sau ale celor emise de Poliția capitalei din timpul Mineriadei din iunie 1990.

[5] Textul memoriului şi răspunsul Ministerului de Interne au fost publicate în revista Arhivelor din Maramureş; vezi Klara Guşeth, *Arhivele Maramureş la împlinirea a 70 de ani (1951-2021). Fragmente din ultimii 15 ani de activitate*, în „Revista Arhivei Maramureşene”, XIV, nr. 14, 2021, p. 85-90; disponibil on-line: https://biblioteca-digitala.ro/?volum=9509-revista-arhivei-maramuresene--14-2021.

[6] Legea 23/17 decembrie 1971, privind apărarea secretului de stat în RSR, disponibil on-line: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/270.

[7] Este demn de comparat respectarea spiritului şi textului legii 23/17 decembrie 1971, de către legiuitorul comunist, şi improvizația la care se recurge în textul din HG 585/2002. Pentru a descrie ideea de prelucrare arhivistică, în ultimul normativ s-a folosit barbarismul „se arhivează”, care nu desemnează nicio operațiune arhivistică. S-a apelat la o formulă populară, fără nicio susținere legală. Acest termen este o pur şi simplu o invenție, documentele se înregistrează, se ordonează, se inventariază, se predau la depozitul de arhivă, se păstrează, se selecționează, se folosesc etc. Se „arhivează” doar dacă eşti un amator al domeniului arhivistic.

trează deja în cadrul fondurilor de arhivă ale ANR[8]. Unele dosare sunt semnalate ca atare în inventare, în altele actele clasificate pot apărea incidental. Este vorba despre o arhivă produsă în perioada 1918-1989. Deci, în cauză intră documente gestionate de către arhiviștii Arhivelor Naționale, dar a căror competență în evidența și folosirea lor este serios pusă la îndoială de către DGIPI, mai ales în ultimul timp. Voi încerca să propun o explicație alternativă filosofiei actuale asupra actelor clasificate și să explic pericolul existent în acest moment asupra FAN, pornind de la câteva precedente legislative din anul 2015 și 2019[9], care au condus la declasificări ale unor categorii de documente. Mai pe scurt, documentele clasificate existente în cadrul fondurilor deținute de către ANR, unele deja publicate, cele mai multe dintre acestea fiind în circuitul public, riscă să fie scoase din cercetare și supuse pilotajului structurilor județene ale DGIPI. Gestionând arhivele emise de instituții ale puterii, controlezi, în mod evident, trecutul[10]. Curios rămâne modul în care, într-un regim democratic, un serviciu secret își propune să instituie propriul control față de documente asupra cărora nu are drepturi de proprietate și nici de deținere legală.

O legislație concurentă legii Arhivelor Naționale, nr. 16/1996, republicată, interpretată agresiv de către unele organisme instituționale, a redus considerabil atribuțiile singurei instituții de reglementare și control în domeniul patrimoniului arhivistic din România. Oricum și această pretenție trebuie serios amendată, întrucât mult prea multe sectoare de activitate, cum ar fi cele de apărare, siguranță națională, film sau externe nu sunt supuse niciunei coordonări arhivistice. Nu doar instituțiile din domeniul actelor clasificate pun serios la îndoială rolul Arhivelor Naționale. Inclusiv pe linia stării civile, instituția abilitată din Ministerul de Interne, DEPABD, solicită imperativ să se aplice legea specială în acest domeniu chiar și asupra registrelor preluate, după 100 de ani de la crearea lor, de către ANR[11]. Nimeni nu poate cerceta actele de stare civilă care au împlinit termenul de predare la Arhivele Naționale, dar care, din varii motive, rămân în gestiunea unității administrativ-teritoriale. Este un subiect care atinge și tabloul mai amplu al dreptului la informare al cetățenilor, garantat de art. 31 din Constituția României, dar și nivelul precar din societatea românească al culturii informației.

Sunt obligat să adaug că nu cunosc poziția oficială a ANR în acest caz, la memoriul precedent neexistând un răspuns oficial. La fel, și în cazul actelor

[8] Subiectul este unul care intersectează și alte ministere, cum sunt cele de Externe și al Apărării. În aceste cazuri, cei care cercetează în sălile lor de studiu au remarcat existența unor documente date în cercetare, în urma unor declasificări. Care este ponderea acestora, cine a stabilit declasificarea, pe baza căror criterii? – sunt întrebări la care nu am răspuns.

[9] Legea 53/20 martie 2019, privind unele măsuri pentru studierea istoriei comunității evreiești din România, și HG 866/14 oct. 2015 privind declasificarea sau trecerea la o altă clasă ori alt nivel de clasificare a unor categorii de informații referitoare la activitatea Ministerului de Interne.

[10] Terry Cook, Joan M. Schwartz, *Archives, records, and power: The making of Modern Memory,* în „Archival Science", nr. 2/2002, p. 1-19.

[11] Direcția de Evidență a Persoanei și Administrarea Bazelor de Date este instituția care asigură coordonarea direcțiilor locale, din subordinea primăriilor, și a celor județene, din subordinea consiliilor județene.

legislative menționate, care au declasificat unele categorii de documente, nu am avut acces la punctul de vedere emis de către ANR. Deci, textul de față implică doar propria-mi responsabilitate, eventualele erori de interpretare îmi aparțin în totalitate. Inclusiv eventualele rumori ale instituțiilor pe care le acuz în mod direct și public, de ceva vreme, de distrugerea unor documente care fac parte din FAN, am speranța că nu vor periclita, în vreun fel, imaginea și credibilitatea instituției unde lucrez. Am încercat să radiografiez propriile scăderi instituționale, din perspectiva cadrului legal în vigoare și mai ales a practicilor organismelor statului român care se ocupă de documentele clasificate și de cele istorice. Încerc să denunț, în termeni cât mai tari, absurdul situației create de pedalarea pe textul atât de imprecis al normativelor în vigoare și să semnalez victimele colaterale ale aplicării textului legal doar în „litera" sa, anume documentele clasificate din cadrul Fondului Arhivistic Național. Tonul polemic devine, în aceste condiții, unul implicit și de neevitat.

În paginile de față, îmi propun să trec în revistă evoluția legislației documentelor clasificate din ultimele două decenii, să explic riscurile asupra documentelor din FAN și implicațiile asupra Arhivelor Naționale. În acest moment, nu există nicio dezbatere publică pe seama acestui subiect, doar dialogul la nivel managerial sau unele măsuri administrative stabilind eșantioanele reperabile pe fundal, într-un mod totuși destul de semi-clandestin. Din punctul meu de vedere, problema documentelor clasificate care fac parte din FAN nu este doar o chestiune a arbitrariului unor ofițeri DGIPI sau SRI[12], mai mult sau mai puțin pregătiți profesional în domeniul documentelor istorice, fie ele și clasificate, sau a platitudinilor unora dintre șefii județeni ori chiar centrali din ANR[13]. La fel, am încetat să mai cred în dialogul purtat doar la vârful instituțiilor. Este o realitate care afectează întreaga societate și pune în discuție serios dreptul la memorie al comunităților locale.

Documentele clasificate

Prin această sintagmă, în temeiul art. 15 din legea 182/2002, se disting documentele secrete de serviciu și cele din categoria secretelor de stat, de nivelul secret, strict secret (SS) și strict secret de importanță deosebită (SSID). Și înainte de 2002 erau astfel de documente, inclusiv anterior anilor 1989[14] sau

[12] Pot înțelege limitele în care un ofițer al unei instituții militarizate își desfășoară activitatea, mai greu însă pot pricepe rațiunile pe baza cărora acesta aplică valorile lui unor civili, ba chiar este nedumerit de „lipsa de ascultare a ordinelor" din partea acestora.

[13] Astăzi, mereu deplânsa precaritate instituțională a Arhivelor Naționale perpetuează de fapt degringolada în care instituția a intrat odată cu perioada postdecembristă. Statutul incert al instituției, efectiv eliminată din orice discuție despre patrimoniul cultural în România ultimelor trei decenii, a fost asumat la pachet cu lipsa de orizont profesional al arhivistului, mai mereu văzut ca o anexă a istoricului.

[14] Baza legală era reprezentată de HCM nr. 19/14 ianuarie 1972, privind unele măsuri în legătură cu apărarea secretului de stat, disponibil on-line: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/298, și legea 23/17 decembrie 1971, privind apărarea secretului de stat în RSR, disponibil on-line: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/270.

1945 instituțiile au creat acte clasificate sau confidențiale. În sensul HCM 19/1972, documentele clasificate se organizau separat în dosare față de cele neclasificate. Cu toate acestea, în multe cazuri din perioada comunistă, în dosarele care au ajuns în depozitele ANR, aceste documente nu erau constituite în unități de păstrare distincte, clasificate, ci erau depuse în unele specifice problematicii aferente. Așa au intrat în depozitele ANR sau, recent, în cele ale CNSAS, în acest mod s-au dat în cercetare, au fost publicate sau au fost afișate pe site-ul oficial al instituțiilor. Marcajul de clasificare nu a constituit un impediment, dreptul la informare fiind considerat superior, cu atât mai mult cu cât conținutul nu mai reprezenta o amenințare la adresa siguranței naționale. Erau documentele emise de instituțiile unor dictaturi, fie antonesciană, fie comunistă.

Nici înainte de 1989, nici după anul 2002, instituțiile abilitate nu au stabilit un termen al declasificării documentelor, lăsând creatorilor sau noilor deținători să stabilească pentru fiecare act în parte condițiile de posibilitate. Cel puțin în perioada comunistă, era prevăzută apartenența unor documente clasificate la FAN, deci și posibilitatea predării către fostele Arhive ale Statului[15]. Dar, chiar și atunci când au făcut-o, în HG 585/2002, au eșuat în formule extrem de imprecise, în cuprinderea normativului existând contradicții flagrante pe acest subiect[16]. Ca în multe alte regulamente sau ordine ale Poliției, pe linia gestiunii și evidenței documentelor[17], lipsa unei supervizări arhivistice, cum se produce de altfel peste tot în lumea civilizată, a condus la lipsa de limpezime și coerență a unor formulări. La art. 12 din HG 585/2002, au fost stabilite unele termene de clasificare orien-

[15] Nu trebuie privit textul legii comuniste în afara practicilor sistemului, unul extrem de arbitrar și adaptat fiecărui context în parte. Nici după 1990 nu este cazul să luăm în calcul „deschiderea" pe care o motivează unii așa-ziși istorici, autori de „istorii secrete" a orice, care s-au documentat în depozitele de arhivă ale Armatei, SRI sau Ministerului de Interne. Acești istorici căpușează astăzi catedrele unor imposturi instituționale, care poartă un titlu obligatoriu de „Academie" a structurilor de forță ale statului român.

[16] De exemplu, la art. 76 este prevăzută de HG 585 situația „ieșirii din termenul de clasificare" a unui document. În mod evident, conform normativului, documentul se distruge. Numai că același HG prevede menționarea dosarelor clasificate în nomenclatoare arhivistice, unde li se stabilesc termene de păstrare. Cele două termene, de clasificare și de păstrare, sunt folosite, în textul HG-ului, într-un mod prețios și superficial, mimând cunoașterea realităților din spatele acestora, fără a exista nicio corespondență între acestea.

[17] Ordine ale Ministrului de Interne care adăugă și completează legea 16/1996, republicată, au devenit deja o tradiție consolidată în cadrul Ministerului, în domeniul care privește evidența și înregistrarea documentelor. Ultimul exemplu este reprezentat de OMAI 118/2021 privind redactarea și gestionarea documentelor neclasificate, publicat în MOf 850/2021, care înlocuiește vechile Instrucțiuni 1000/2005. În continuare, specialiștii evidenței actelor din Minister nu reușesc să priceapă diferența dintre cota arhivistică a unui dosar și indicativul conform nomenclatorului, nu înțeleg mai nimic despre evidența preconstituitelor, care trebuie „înregistrate în fiecare an", și persistă în aceeași eroare de a „scădea" corespondența la finalul anului în registrele de intrare-ieșire. Această ultimă operațiune arată o gravă și intolerabilă necunoaștere a rolului unui registru de intrare-ieșire, care nu poate suplini un inventar. Am scris, în trecut, despre neconcordanțele vechilor Instrucțiuni 1000, reluate iarăși în Ordinul din 2021: Cătălin Botoșineanu, *Instrumente de înregistrare și evidență în structurile MAI. Aspecte practice*, în „Acta Bacovensia", Bacău, VIII, 2013, p. 545-553.

tative, sau cel puțin așa se poate întrevedea, întrucât formula „până la” 100 de ani, pentru SSID, sau „până la” 50 de ani pentru SS, termene în care aceste acte rămân clasificate, lasă doar hazardul și contextul instituțional să decidă. În pofida oricărei logici sau a oricărui principiu de drept, acest „până la” înseamnă de fapt, mai ales, și „după”. Un document strict secret, din 1950, al Ministerului de Interne, dacă nu a fost încă declasificat, în anul 2022 este considerat de autoritățile competente la același nivel de secretizare, deci după 72 de ani de la crearea lui, deși prevederea așa-zis legală îl considera clasificat doar în interiorul termenului de 50 de ani. Într-o astfel de lege, fundamentală pentru documentele statului român, aproximări de genul „până la”, în lipsa unei expuneri de motive[18] sau a unor lămuriri suplimentare, este de natură să ostilizeze inutil instituțiile implicate în crearea, gestiunea sau folosirea documentelor.

În același context, trebuie să menționez un alt principiu arbitrar, de fapt o altă impostură a unor „specialiști”, îngăduită timp de câteva decenii. Este chestiunea lipsei de concordanță între termenele de păstrare, prevăzute în nomenclatoarele arhivistice, și cele ale termenelor de clasificare sau de distrugere din HG 585/2002. Dacă asupra termenelor de clasificare am văzut că era prevăzută cât de cât o mențiune, fie și imprecisă de genul „până la”, pentru distrugerea documentelor este lăsat să funcționeze ceva ubicuu, între profilul unui angajat și contextele instituționale sau istorice, pe care acesta le stabilește drept depășite iar actele clasificate drept „perimate”. Deci, un document strict secret, care poate rămâne clasificat timp de până la 50 de ani, poate fi distrus după 10 ani, dacă o cer circumstanțele, deși termenul său de păstrare din nomenclator este de 15 ani. Un conflict între două legi, care conduce la existența a două lumi paralele, cea ordonată de Arhive și cea vegheată de SRI sau DGIPI. Este o greșeală să abordezi atât de autonom și de separat categorii de documente produse în statul român, cu atât mai mult cu atât instituțiile care le produc au fost și încă sunt atât de interconectate din perspectiva FAN. Problema intervine atunci când cele din urmă au constatat că spațiul lor vital a ajuns insuficient și, astfel, devin interesate de documentele din FAN, din depozitele ANR sau ale altor creatori.

În teorie avem un termen de păstrare a documentelor clasificate, prevăzut în nomenclatoarele arhivistice, în baza art. 61, alin. 3 din HG 585. Instrumentul de lucru se aprobă de către structurile județene ale Arhivelor Naționale, deci în principiu ar trebui să știm, la nivelul instituțiilor publice, ponderea documentelor clasificate și dacă acestea sunt inventariate. În practică este o opacitate din partea acestor instituții, care declară implacabil că aceste acte „aparțin SRI sau DGIPI”, deci implicarea Arhivelor nu este permisă[19]. Totuși, plecând de la

[18] Nu știm ce intenții a avut legiuitorul, nu știm căror instituții se adresează, dacă textul legii se aplică și retroactiv, deși un astfel de principiu de drept se aplică doar legii penale, în general nu există un punct de vedere oficial care să justifice necesitatea noilor reglementări. Bănuim doar contextul și premizele, dar acestea nu ajută prea mult discuția privind aria de cuprindere a unei legi.

[19] Dacă dorim să facem un test, vă recomand să verificați nomenclatoarele Consiliilor Județene sau ale Prefecturilor pentru a vedea genurile de documente clasificate menționate. Am

cadrul legal în vigoare, așa de imperfect și de anti-FAN, cred că e timpul să avem o estimare la nivelul României. Întrebări din registrul: care este ponderea documentelor clasificate în cadrul arhivelor instituțiilor publice, care a fost în anul 1970, în 2000 sau în anul 2020? Cât la sută au fost declasificate? Ce procent au fost distruse? Sau ce instrumente de evidență sunt? Vor fi adresate fie Ministerului de Interne, fie SRI-ului. Cred că nu este așa departe momentul când un parlamentar român va interpela ministrul de Interne sau directorul SRI asupra proporțiilor acestui domeniu, atât de difuz oferit cunoașterii publice[20]. Comunitatea cercetătorilor, a istoricilor perioadei comuniste, a arhiviștilor și, în general, societatea au dreptul la această informație.

În perioada comunistă, autoritățile au încercat să protejeze documentele clasificate, după cum am văzut, acestea făcând parte din „Fondul arhivistic național al RSR". Când au considerat că nu trebuie cercetate, le-au scos din circuitul public și le-au izolat în fondurile secrete[21]. Adaug, în plus, faptul că doar marcajele de clasificare mai constituie un „prilej de alertă" pentru angajații care dau dovadă de acribie, în timp ce conținutul – de exemplu, amploarea culturilor de soia în câmpia Moldovei, hărțile militare din anii '60 sau informările adresate prefectului județului în timpul Pogromului de la Iași – este unul care nu aduce atingere siguranței naționale.

Din păcate, având drept mobil această imprecizie legislativă, s-au sesizat autoritățile competente, SRI și DGIPI, imediat după anii 2000, și au început să distrugă toate documentele clasificate care le-au ieșit în cale[22]. O întrebare legitimă este cea legată de rolul angajaților ANR: unde erau managerii și arhiviștii instituției? Pot oferi un răspuns, evident incomplet. Cred că erau trimiși să rezolve cereri și să se ocupe de statele de plată ale foștilor coloși industriali, care timp de două decenii, tot după anul 2002 (oare a fost o coincidență?), au blocat prin suprasolicitare instituția Arhivelor Naționale[23]. La fel de firesc, documentele din celebrele BDS-uri ale coloșilor industriali (Birourile documente clasificate) au căzut în sarcina specialiștilor din structurile amintite. Îmi permit să formulez o constatare tristă: documentele istorice au fost „prelucrate" de ofițerii de intelligence, în timp ce arhiviștilor le-au fost lăsate statele de plată și celelalte documente cu valoare practică.

---

verificat, în timpul unor controale, arhiva acestor instituții din Iași, fiindu-mi refuzat accesul la orice evidență a acestor documente, motivându-mi-se că nu există acceptul SRI și, respectiv, DGIPI.

[20] Sau, de ce nu, un judecător va judeca o plângere penală la adresa celor care se fac răspunzători de distrugerea, cu bună știință, a Fondului Arhivistic Național.

[21] Paula Ivan, *Crearea fondului de arhivă specială la Arhivele din Cluj. Premize și consecințe*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene", IV, 2015, p. 61-69.

[22] Vezi cazul distrugerii documentelor clasificate la Primăria Cluj în Livia Ardelean, *Probleme legate de crearea Fondului Arhivistic Național și problema distrugerii parțiale a arhivelor în secolul XX*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene", IV, 2015, p. 96-106.

[23] Legea 358/2002 obliga Arhivele Naționale să preia de la fostele societăți lichidate statele de plată. Până la momentul 2013, odată cu apariția operatorilor privați de servicii arhivistice, ca urmare a unor modificări la legea 16/1996, Arhivele Naționale au fost sufocate de notificări și procese privind preluarea actelor cu valoare practică.

Contextul este mai grav decât pare la prima vedere, trecând doar simplist în revistă cadrul legislativ. Prin lipsa stabilirii, în mod expres, a unui număr de ani în interiorul căruia documentele rămân clasificate și, ulterior, dacă distrugerea lor se realizează în baza termenului de păstrare, se deschide ușor și sigur calea abuzurilor SRI sau DGIPI. Oricând, actele clasificate, indiferent de perioadă[24], pot constitui pentru deținător obiectul unei sancțiuni în urma constatării unor incidente de securitate. În acest context, mă întreb retoric, precum creatorii documentelor clasificate, cumva cauționându-i: de ce să nu le distrugem? Avem și baza legală, scăpăm și de complicații[25]. Este totuși inadmisibil ca un creator și deținător al documentelor, deci un proprietar în sens juridic, să fie obligat la distrugerea propriului bun de către un observator extern, fie și cu atribuții în verificarea acelor mărturii. În mod pervers, s-a produs și o delegitimare a responsabilității creatorilor de documente asupra propriilor arhive. De fapt, în subtext, trebuie citit dreptul de proprietar suprem al serviciilor, cel a Armatei, DGIPI sau SRI, asupra unor documente clasificate. De care dispun în consecință, prin distrugere sau preluare. Ultimul caz este ilustrat de dosarele foștilor deținuți politici, preluate de către SRI de la Penitenciare, și cele ale combinatelor de utilaj greu, rechiziționate de serviciul secret al Ministerului Apărării.

Reamintesc faptul că, astăzi, documente clasificate ale unor structuri de jandarmi sau poliție din anii ’30 sau ’40 ai secolului al XX-lea nu se dau în cercetare în unele săli de studiu ale ANR pentru motivul că sunt clasificate, afectând astfel siguranța națională (sic!). În alte arhive județene, se cercetează fără probleme. Lipsa, în interiorul aceleași instituții, a unei perspective unitare asupra acestor categorii de documente dezarmează pe orice observator din exterior. Își poate forma o imagine, cred, orice cercetător de bună credință asupra nivelului de ingerințe, operate de către ofițerii SRI și DGIPI, asupra creatorilor simpli de documente clasificate, dacă acest pilotaj se realizează asupra angajaților din Arhivele Naționale, prezumați specialiști ai evidenței și folosirii documentelor.

Pe teritoriul României și, implicit, în depozitele Arhivelor Naționale ale României, s-au produs documente clasificate și înainte de anul 2002, anul când s-a legiferat consistent pe această temă. Legea 182 și HG 595, din acel an, au

[24] Nu pot, în acest context, să nu ofer public detalii despre o scenă la care am fost supus, în perioada mandatului de director al Arhivelor din Iași, când o hartă emisă de autoritățile imperiale pentru Bucovina, din 1898, și pe care era marcajul secret, a fost subiectul unei mici anchete pe seama unui presupus incident de securitate! Nici mai mult nici mai puțin, eram sfătuit să solicit creatorului, Împăratul austro-ungar (sic!), să declasifice documentul. La aceleași timorări și hărțuiri am fost supus și atunci când am dat în cercetare documentele clasificate din fondul Prefecturii Iași pentru Al Doilea Război Mondial. Mareșalul Ion Antonescu nu le declasificase și, evident, temuta „siguranță națională” era invocată pentru a motiva păstrarea lor în afara cercetării publice.

[25] Recomand, celor care nu mă cred, să solicite deținătorilor actuali ai arhivelor foștilor coloși industriali, Consiliilor județene, primăriilor de municipiu, structurilor regionale ale CFR sau Prefecturilor județene să prezinte public inventarele documentelor clasificate sau ale celor deja distruse. După peste un deceniu de lucrat în instituția Arhivelor, am realizat că unele fapte sunt ușor de ignorat de atenția publică pentru că sunt „prea grave pentru a crede că s-au întâmplat cu adevărat”.

normat domeniul documentelor clasificate create de instituțiile din România. Contextul era cel al procesului de aderare a României la NATO și UE, fiind necesari pași legislativi în multiple domenii. Cele două acte normative, în vigoare și astăzi, jalonează două decenii de existență a documentelor clasificate.

În momentul intrării în uz, nu și-a pus nimeni problema unui potențial conflict cu legislația din domeniul arhivelor. Deși, cum am văzut, în perioada comunistă actele clasificate nu erau scoase din arealul FAN. În al doilea rând, România, fiind la începutul sistemului legislativ democratic, a trecut ușor cu vederea faptul că aceste acte legislative au „adăugat" și modificat anumite prevederi din legea 16/1996. Există, deci, un conflict între două legi, în care o hotărâre de guvern în domeniul actelor clasificatele modifică sensul unei legi[26]. Avem, în consecință, o încălcare a principiului ierarhiei actelor legislative, domeniul arhivelor fiind reglementat la nivelul unei legi organice. Cel mai important era articolul care lasă distrugerea documentelor clasificate la latitudinea creatorului și, implicit, la discreția structurilor de securitate și a serviciului secret din MAI. Atunci, nu și-a pus nimeni aceste probleme.

Documentele clasificate din FAN

Timp de două decenii de la adoptarea acestor normative s-a constatat un incredibil amatorism în acest domeniu, în ciuda tuturor opiniilor care maschează adevăratele realități. Grav este faptul că HG 585 și legea 182, din anul 2002, au produs efecte și asupra documentelor din FAN, existente în depozitele Arhivelor Naționale. În ultimii doi ani, am asistat, în sensul HG 585, la solicitări ale DGIPI, prin care ni se solicita liste de fonduri arhivistice, dosare și acte clasificate existente în depozitele Arhivelor. Tonul era unul destul de imperativ și ignora faptul că legislația invocată nu putea produce efecte retroactive. Nu le-a răspuns nimeni, iar Structura de securitate de la București a intermediat aceste circulare, sperând probabil, ca și noi de altfel, că ai noștri colegi din DGIPI vor realiza eroarea. Din păcate, lucrurile nu s-au oprit aici, cavalcada hărțuirilor a continuat și s-a agravat.

Nici mai mult nici mai puțin, în anul 2021 și la începutul anului 2022, structurile DGIPI au controlat Arhivele județene, au constatat incidente de securitate în cazul folosirii unor documente clasificate. În general, au oferit un mesaj destul de clar, înțeles parțial de mulți dintre arhiviști. Mesajul este acela al încetării atribuțiilor Arhivelor Naționale asupra documentelor clasificate din FAN, indiferent de perioada sau instituția care le-a creat, și intrarea acestor categorii de acte în aria de cuprinderea HG 585/2002. Să nu ne mințim inutil. Cei din Arhivele Naționale știm cazul unor servicii județene unde depozitele au fost ridicate la nivelul unor zone de securitate din clasa a I-a sau a II-a, iar arhi-

[26] Un articol util pe aceeași temă la Mihai Georgiță, *Scurte considerații privind raportul dintre legislația informațiilor clasificate și prelucrarea/folosirea documentelor din Fondul Arhivistic Național*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene", seria nouă, nr. IV (VIII), 2015, p. 44-57.

viştilor care nu aveau acces la documente clasificate de nivelul secrete de stat li s-a interzis accesul în depozitele respective[27].

Documentele deținute de Arhivele Naționale au fost preluate de la creatorii de documente în ultimele două secole, în virtutea legilor în baza cărora a funcționat instituția. După 20 de ani de la adoptarea acestui cadru legal, se poate lesne constata existența unei viziuni arbitrare și neunitare asupra caracterului documentelor clasificate, mai ales asupra celor fac parte din FAN. În diferite contexte temporale, în ultimele două decenii, s-au luat măsuri privind declasificarea unor astfel de documente, în timp ce altele au fost date în cercetare fără restricții. Astăzi, asupra tuturor categoriilor de documente care poartă marcaje de clasificare, indiferent dacă au fost deja cercetate sau publicate, DGIPI dorește să propună măsuri privind limitarea și condiționarea accesului.

Or, din punctul meu de vedere, acest lucru jignește profund istoria de 190 de ani a Arhivelor Naționale. La aproape două secole de la înființarea instituției care păstrează documentele istorice ale acestei țări, în anul 2022, o instituție în afara oricărei preocupări arhivistice sau istorice, excluzând orice dezbatere publică, mă refer la DGIPI, dorește să modifice arhitectura documentelor cu valoare istorică. Fie și numai din orgoliu profesional, acest lucru trebuie să întâmpine o opoziție dură. Actele clasificate, emise în trecut de un creator oarecare și deținute astăzi de Arhivele Naționale, sunt pur și simplu asumate drept proprietatea serviciului secret al Ministerului de Interne. Nu doar infantilizarea arhiviștilor, prin acreditarea ideii că domeniul actelor clasificate nu se află în competența lor, ci al ofițerilor, este lucrul cel mai grav pe care îl au în vedere noile măsuri. Din punctul de vedere al unei societăți democratice, este evident faptul că o instituție a puterii alocă, în mod exclusiv, o valoare unică unor arhive pe care nu le-a creat, nu le deține și nu le gestionează. Le oferă o importanță în afara contextului în care au fost create, deținute sau, ulterior, folosite.

Aceste fonduri sunt deținute de Arhivele Naționale în virtutea faptului că, timp de 190 de ani, statul român a mandatat instituția noastră cu preluarea și păstrarea FAN. Suntem singura instituție de reglementare și control în acest domeniu, similară instituțiilor de profil din toate țările lumii, cu specialiști care duc mai departe o tradiție de zeci de decenii și care însumează norme, legi, regulamente sau proceduri despre înregistrarea, evidența, păstrarea, utilizarea sau condițiile de accesibilitate asupra documentelor istorice. Cadrul legal în vigoare, legea 16/1996, republicată în 2014, stipulează expres faptul că, după 30 de ani de zile de la crearea lor, documentele care fac parte din FAN sunt preluate de către ANR[28]. În timpul valorii administrative a acestor documente, pe perioada

[27]Având în vedere gravitatea acestor aspecte, alături de alți colegi din arhivele județene Iași, Cluj, Maramureș și Harghita am semnalat într-un memoriu către directorul ANR chestiunile problematice. Voi relua, în paginile de față, unele dintre argumentele folosite în acest memoriu.

[28] În legea de organizare a Arhivelor Statului din 1925 și în Decretul 472/1971 era prevăzut acest termen. Deși inclusiv legea 16/1996 prevedea expres aceeași durată de 30 de ani, după care documentele intrau în circuitul public, se pare că la sugestia fostului director al Arhivelor din anii ’90, istoricul Ioan Scurtu, s-au introdus niște excepții, stipulate în anexa 6 a noii legi. Astfel, chiar dacă

existenței în depozitele creatorului, ele se supun normelor legale în vigoare, inclusiv pe linia documentelor clasificate. După preluare, documentele capătă o valoare strict istorică, doar specialiștii ANR putând dispune măsuri privind evidența, gestiunea sau folosirea acestora.

Anexa 6 la legea 16/1996, republicată, așa de anacronică cum este, și recomandările sau directivele europene pentru accesul la documentele din arhivele publice stau la baza stabilirii criteriilor după care se dau în cercetare documentele cu valoare istorică. Statul român, prin serviciile județene ale ANR, devine proprietar al acestor documente, care fac parte integrantă din memoria publică a comunităților. Scopul prioritar al preluării acestora este cel al valorificării și integrării în circuitul public. România este parte integrantă a organismelor europene/ internaționale și în domeniul cooperării arhivistice. Din acest motiv, după anul 2007, legislației românești i s-au adăugat standarde, recomandări și directive europene. Astăzi, aceste normative sunt parte integrantă din funcționarea instituției ANR. A limita orice discuție doar la prevederile HG 585/2002, premeditând cu bună știință ignorarea cadrului legal în vigoare, cel național și cel european, este pur și simplu o dovadă de rea credință[29].

Sute de volume de documente publicate în România, dar și la edituri internaționale au incluse în cuprinsul lor mii de astfel de documente, clasificate de către creatorii lor. A le reevalua astăzi, stabilindu-le din nou un nivel de secretizare, cred că este doar o supra-interpretare a legislației existente. Este, și sper să nu văd doar eu acest lucru, doar o neînțelegere a caracterului istoric al acestor documente și a limitelor în care se poate desfășura coordonarea DGIPI asupra actelor clasificate emise de către ANR. Asupra celor deținute se dispun măsuri doar de către profesioniștii din ANR, atâta câți mai sunt.

Și alte instituții păstrătoare de arhivă, CNSAS, ICCMER, Arhivele Militare sau Ministerul de Externe au pus în cercetare documente clasificate, emise de autorități ale statului comunist. Din acest punct de vedere, trebuie purtată o discuție asupra cuprinderii și validității HG 585/2002, atât timp cât documente clasificate ale Poliției, de exemplu, din anii ’50 sunt publice la CNSAS dar,

intrau în depozitele Arhivelor Naționale, documentele aveau, pentru prima dată în istoria Arhivelor din România, un termen după care se dădeau în cercetare. O eroare de care nu și-a dat seama nici mai târziu cel care a funcționat totuși ca istoric oficial în timpul regimului comunist și, apoi, a celui iliescian. Într-un volum omagial recent, acesta își construiește o postură de erou care a reușit să impună, alături de un alt director de tristă amintire, C. M. Lungu, restricții privind cercetarea documentelor, în opoziție cu alți istorici din Parlament, Șerban Rădulescu-Zoner, grupuri și publicații ale societății civile, GDS și „Revista 22”, sau nume sonore ale acesteia – Stelian Tănase și Sorin Antohi (*Ioan Scurtu în slujba istoriei*, volum îngrijit de Corneliu-Mihai Lungu, Ioan Lăcătușu, Sfântu Gheorghe, Editura Europacarpatica, 2020, 242-246).

[29] Inclusiv legea 182/2002, privind protecția informațiilor clasificate, prevede la art. 2, alin. 1, dreptul de a avea acces la documente de interes public. La al doilea aliniat, sunt prevăzute condițiile privind accesul la documentele clasificate. Deci, în cuprinsul aceluiași articol din lege sunt așezate într-o relație consecutivă documentele de interes public și cele clasificate. Accesul la acestea din urmă este unul evident limitat, pe durata secretizării lor. Ulterior, în circumstanțe legale, fostele informații clasificate ar trebui livrate cunoașterii publice. Din păcate, distrugerea premeditată le interzice acestora o evidență într-o arhitectură arhivistică.

probabil, în viitor, vor fi interzise cercetării la sălile de studiu ale Arhivelor Naționale. Din acest motiv, cred că scoaterea din cercetare a unor documente, aflate de cel puțin două decenii în circuitul științific, sau chiar din perioada comunistă, poate conduce la o reacție publică internă, dar și internațională de mari proporții. Deja ANR, în virtutea mandatului acordat de statul român și în acord cu legislația internă, dar și internațională privind documentele clasificate, a inclus aceste documente în categoria celor cu caracter public, în ciuda marcajelor sau însemnelor de clasificare. Informațiile din aceste documente nu aduc atingere în niciun fel siguranței naționale. În schimb, sunt importante pentru cunoașterea istoriei contemporane a acestei țări.

Precedentul declasificării unor documente din FAN

Arhivele publice și documentele clasificate existente în cadrul acestora nu au devenit o realitate în România, începând doar cu anul 2002. După cum am văzut, erau reglementate și înainte de anul 1989. Din punctul de vedere al apartenenței la FAN a acestor categorii de documente, era chiar mai bine legiferat. Din păcate, ca și în alte domenii din România, o intenție bună în domeniul accesului la documente s-a întors ca un bumerang exact împotriva extinderii accesului la documentele istorice. Mă explic în cele ce urmează.

Cadrul legal recent, pe linia declasificării unor genuri de documente, legea 53/20 martie 2019, privind unele măsuri pentru studierea istoriei comunității evreiești din România, și HG 866/14 oct. 2015, privind declasificarea sau trecerea la o altă clasă ori alt nivel de clasificare a unor categorii de informații referitoare la activitatea Ministerului de Interne, a complicat extrem de mult situația existentă.

Un exemplu edificator este faptul că documentele rămase clasificate, deținute de structuri județene ale ANR sau de Consiliile județene, ale confiscărilor operate de statutul comunist în anii ’50 asupra imobilelor unor cetățeni, alții decât minoritarii evrei, nu pot fi astăzi cercetate sau folosite la eliberarea unor răspunsuri către petenți. Actele clasificate ale confiscărilor imobilelor evreiești pot fi cercetate, dar nu și cele ale imobilelor altor minoritari sau ale populației majoritare, din cauza acestei perspective neunitare, de raportare la documentele clasificate din cadrul FAN, exercitată de către DGIPI și îngăduită de către ANR. Este o situație complicată pentru orice serviciu județean al ANR să accepte diferențe de tratament față de cetățeni care au avut de suferit de pe urma unor regimuri totalitare.

Normativele menționate mai sus au schimbat registrul în care se poate discuta despre caracterul istoric al documentelor clasificate care fac parte din FAN. Din nefericire, subiectul a depășit cadrul pur juridic, prevederile din cele două acte normative adăugând involuntar o distincție calitativă a documentelor clasificate în interiorul FAN. Pe cale de consecință, în interpretarea DGIPI, actele clasificate din interiorul unor dosare existente în arhivele istorice sunt doar documente clasificate, nu și documente istorice. O lege intră în vigoare și se aplică strict în limitele oferite de către legiuitor, nicidecum nu ar trebui să se rostogolească peste circumstanțe deja legiferate sau care au în spate jurispru-

denţa unor decenii de practică. Or, acest echivoc conduce astăzi la cele două imagini ireconciliabile, cea a DGIPI și cea a unor arhiviști din cadrul ANR. Diferendul este provocat de existența unui conflict între două legi și a lipsei de dialog între profesioniștii celor două instituții.

Documentele care fac parte din FAN și au marcaje de clasificare puse în diferite perioade, pe baza unor reglementări necunoscute, nu sunt evaluate de către reprezentanții DGIPI după conținutul informației, ci după marcajul lor. Or, legea 182/2002 se referă, în spiritul ei, la informația clasificată, care nu trebuie diseminată. Astfel se ajunge la situația absurdă ca Arhivele Naționale, singura instituție care are rol de control asupra modului de folosire a documentelor și de eliberare a răspunsurilor la cereri ale petenților, să fie pusă în situația de a nu-și aplica propria legislație, fiindu-i impus un alt mod de folosire al documentelor pe care le are în administrare, eludând astfel propria lege specifică, legea 16/1996, republicată. Mai pe scurt, conform noilor „arhiviști din DGIPI", arhivele istorice ar trebui să se supună prevederilor HG 585/2002 și nu legii Arhivelor Naționale, nr. 16/1996.

În al doilea rând, cadrul legal recent în acest domeniu a schimbat starea de fapt existentă în privința documentelor clasificate din interiorul FAN, pur și simplu reinterpretând legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996. Deci, s-a legiferat prin acte normative conexe asupra prerogativelor singurei instituții de reglementare și control în domeniul FAN, și care își avea propria lege de organizare și funcționare. Arhivele Naționale ale României sunt verificate, din perspectiva documentelor clasificate emise și, din păcate, mai nou, inclusiv a celor deținute, în sensul HG 585/2002 și a spiritului legilor 53/20 martie 2019 și HG 866/14 oct. 2015. În temeiul acestor acte normative, DGIPI propune argumente care au în vedere doar o parte a problemei, nu și întregul ei. Nu în ultimul rând, sunt propuse soluții retroactive unei cazuistici care era deja reglementată.

Există, deci, o lege relevantă pentru FAN. Această lege, legea 16/1996, republicată în 2014, continuă o practică arhivistică care a debutat la mijlocul secolului al XIX-lea, a continuat apoi în perioada interbelică și ulterior în perioada comunistă. A o eluda astăzi, prin acte normative precise și punctuale, care propun soluții retroactive și care au îngăduit în textul articolelor formulări echivoce sau interpretabile, nu poate fi o soluție pentru a ieși din acest impas.

Soluțiile propuse, în sensul unor prevederi extrem de problematice ale HG 585/2002, care merg de la declasificarea fiecărui document în parte până la restituirea documentelor către creator (inclusiv Imperiului Austro-Ungar?), au darul de a stârni doar perplexitate. După cum am văzut mai sus, declasificarea în bloc a unor genuri de documente s-a realizat deja în statul român. Ignorarea oricărui orizont temporal, în afara oricăror prevederi legale, în care se poate discuta asupra păstrării caracterului clasificat al documentelor din FAN, deținute de către ANR, precum și izolarea Arhivelor Naționale în raport cu celelalte instituții păstrătoare de arhivă dau impresia unei simple răfuieli ale DGIPI cu instituția Arhivelor Naționale[30].

[30] Se încalcă orice principiu din practica curentă a registraturii. HG 585/2002 a inovat soluția returnării creatorului a documentului clasificat, în mod special SSID. Adică, actul clasificat emis și

Epilog

O societate democratică se construieşte prin accesul la informaţiile produse de către puterea politică, într-un timp cât mai scurt după ce acestea nu mai sunt sensibile[31]. Şi în state mai coerente din acest punct de vedere se pot documenta întârzieri sau reţineri de a introduce documentele clasificate în circuitul public. Dar, oricât de târziu se produce, acest fapt este unul inevitabil. În statele totalitare, documentele instituţiilor sunt scoase din orice dezbatere, arhivele fiind instrumentate de către regim în scopuri particulare. Orice mediere din partea arhiviştilor, istoricilor sau a comunităţilor devine strict subordonată nevoilor de legitimitate a naraţiunii oficiale. Arhivele Naţionale ale României au avut ca principală atribuţie, timp de 190 de ani, protecţia documentelor istorice produse de instituţiile statului. Relaţia între arhive, documente şi putere a fost una care a avut ca mobil existenţa şi conservarea unor mărturii scrise. Inclusiv documentele importante produse de diferitele regimuri politice au intrat în acest contract al statului cu propriii săi cetăţeni. A regândi acest lucru astăzi, în termenii propuşi de către ofiţerii sau responsabilii SRI, DGIPI sau din structurile de informaţii ale Armatei, ar arunca România într-o ecuaţie cu o singură cunoscută certă. Aceasta va fi instituţia Arhivelor, în timp ce himera actelor clasificate va îngrozi orice posibil contact civil. Sperăm ca militarizarea acestui domeniu să fie doar o ipoteză greşit formulată.

Instituţia Arhivelor Naţionale are astăzi un profil din ce în ce mai slab conturat. Legi concurente care limitează orizontul de aplicare a legii 16/1996, instituţii care creează documente din FAN şi care nu sunt supuse niciunei coordonări, lipsa de noi depozite pentru a prelua documentele istorice de la creatorii din judeţe, degradarea acestor documente în depozite insalubre şi incoerente[32], imposibilitatea cercetării documentelor din FAN dacă nu se află în depozitele ANR, o lege nouă care se află în dezbatere de peste un deceniu pot fi aduse drept argumente ale rolului social redus. Absenţa publică a ANR – în ciuda, nu mă îndoiesc, a unor puncte de vedere documentat oferite –, în situaţii care implicau în mod direct arhivele unor instituţii (cum este cazul dosarelor scanate de Casa Naţională de Pensii), arhivele deţinute încă de SRI, un nou proiect de lege aflat în dezbatere publică privind operatorii privaţi şi arhivele fostelor societăţi industriale lichidate sau proiectele unor politicieni care vizează digitalizarea României nu fac decât

trimis unei instituţii, care, la rândul ei, îl înregistrează, îl trece în forme de evidenţă, dispune de document şi prelucrează cum doreşte informaţia, poate chiar l-a pus în cercetare, este pur şi simplu teleportat într-o altă lume, total străină de contextul apariţiei sale. Cred că este anacronic să prevezi deposedarea unei instituţii de un document, după zeci de ani de la intrarea acestuia în gestiunea, deci în proprietatea efectivă a acelei organizaţii.

[31] James David, *op.cit.*, p. 416.

[32] Sunt ţări în Uniunea Europeană mai mici, ca număr al populaţiei, decât judeţul Iaşi, dar dispun de instituţii şi profesionişti care se ocupă de prelucrarea documentelor. În aceste condiţii, în anul 2022, Consiliul Judeţean Iaşi, care patronează interesele unei comunităţi de un milion de oameni, nu are angajat niciun arhivist, nu are un spaţiu adecvat de păstrare a documentelor. La fel este şi cazul Primăriei Iaşi. Poate constitui această lipsă un subiect de siguranţă naţională?

să confirme statutul incert al instituției, dar și incoerența oricărei dezbateri publice care are ca subiect... niște arhive. Or fi simple arhive, dar constituie memoria istorică a acestei comunități.

Vocea Arhivelor Naționale este intermediată de cea a instituției în subordinea căreia se află, Ministerul de Interne, și care, conjunctural, probabil că are propriile interese. Acestea pot să nu coincidă cu cele ale Arhivelor. Acest Minister nu poate asigura, în mod decent, o arhitectură instituțională demnă de asemenea provocări, singurului organism public care are mandat să se ocupe de documentele ce garantează drepturile cetățenilor, să asigure buna administrare a instituțiilor publice sau a celor private, de interes public, din punct de vedere arhivistic și, nu în ultimul rând, să protejeze Fondul Arhivistic Național. La toate acestea, dacă nu era de ajuns, adaug și noua perspectivă în care sunt incluse documentele aflate în depozitele ANR, fie ele și clasificate. Evidența și folosirea documentelor istorice trebuie să rămână atributul arhiviștilor, o subordonare a lor în fața unor ofițeri ar fi catastrofală.

E timpul ca societatea românească, prin reprezentanții săi legali – mă refer la parlamentari și liderii organismelor de conducere județeană sau municipală –, să înțeleagă semnalele de alarmă trase de unii dintre arhiviști și de cei care frecventează sălile de studiu ale ANR. În același timp, în acord cu perspectiva occidentală asupra rolului arhivelor, cred că este timpul ca arhivistul român, din Arhive sau din alte instituții publice sau private, să-și privească autonom propriul domeniu și să înceteze să-și deprecieze sau chiar să-și subordoneze munca în fața istoricului[33]. Nu a existat încă nicio dezbatere serioasă între profesioniștii celor două domenii și nici nu s-au produs încă, în paginile unor reviste, numere speciale dedicate legăturii dintre istorie și arhivistică[34]. Poate și aceasta este un motiv al stării de inferioritate în care suntem plasați.

Cred că, deși nu suntem mulți cei care gândim astfel, vom putea să mai salvăm ce se mai poate salva din documentele istorice. Pentru că tot ne aflăm într-un context complicat legat de vecinătatea Rusiei, trebuie să ne amintim că, în anii ’50, în condiții mult, mult mai potrivnice, sub amenințarea baionetelor sovietice, unii arhiviști, de la care am preluat această instituție, au salvat fonduri întregi de documente. Dacă vi se pare patetic acest epilog, atunci merită să-l comparăm cu încercările de astăzi, individuale sau instituționale, de a prezerva identitatea Arhivelor Naționale.

[33] Terry Cook, *The Archive(s) is a foreign country. Historians, Archivists, and the changing archival landscape*, în „The American Archivist”, vol. 74, nr. 2, 2011, p. 600-632.

[34] Cea mai recentă dezbatere ocazionată de relația arhive-istorie a fost alocată în numărul special *Archives* din „Annales HSS”, 73, nr. 3-4/2019. Mai menționez, doar pentru a arăta dialogul constant al celor două discipline în spațiul occidental, numerele speciale: *Fabrique des archives, fabrique de l’histoire,* în „Revue de synthèse”, nr. 125, 2004; *The Social History of the Archive: Record-Keeping in Early Modern Europe*, în „Past and Present”, nr. 230, suppl. 11, 2016.

A Pipe Dream and a Legislative Abuse.
Classified Records and the National Archivist Fonds
(Abstract)

Keywords: National Archives, legal background, classified records, public policy.

This article aims to offer a perspective of National Archives of Romania evolution in the past two decades. The essay analyzes the history of classified records laws and regulations in this period, around the role of National Archive as a memory office. The study questions the theory that was imposed by the archives act no. 16/1996, that the National Archive is the only Romanian agency that deals with the public archives. The author believe that we need to reshape this theory, in order to integrate the mutations in our modern society. Also, it offers a perspective on the accessibility to the historical records of the organizations, specifically the classified records. Between state secrecy legislation and the archivistic one it is a great opposability. Also, it is a misunderstanding between the organisations who are dealing with the official secrecy, both SRI and DGIPI, and the National Archives concerning the classified information. Open records on official decisions are importants for the public information and to maintain democratic values. For more than 30 years, National Archives repositorys could not receive the classified records that are part of national archivist fonds. There are more causes of this reality. SRI and DGIPI coordinates the public organisations who create classified records and they insist to destroy those records after they are no longer sensitive. Adverse legislation to the archives act, like HG 585/2002, create an important issue for the free access to the classified records of the public organizations. It is also a very strong debate on the role of these records, who are already free for the public access in National Archives, to be removed from the research. The debate on the legal background of the public archives should not be ignorant of European model, of Romanian competitive legislation on classified records and, also, of institutions that produces informations that are part of national archivist fonds without any rules or professional control.

„Fondul interzis”.
Note etnoantropologice despre gestionarea folclorului obscen

Mircea PĂDURARU[*]

În loc de introducere, un prolog autoetnografic

În august 2013, am susținut o comunicare despre folclorul licențios la un simpozion de la Alba Iulia – Simpozionul Național de Etnologie și Folclor „Cultură tradițională în era globalizării”. Lucrarea se intitula *Considerații asupra elementului obscen/licențios din structura folclorului românesc* și urmărea un scop mai degrabă modest: să arate că nu există specie folclorică care să nu își aibă contrapunctul licențios, replica obscenă. De asemenea, urmăream și să aduc o pată de culoare într-o conferință care reproducea, la scară mică, dar fidel, liniile mari ale etnologiei în care performam din 2009 și în care se prezentau lucrurile frumoase și arhicunoscute: despre rituri de trecere, ornamentică tradițională, colindat și seceriș, fondul cutărei arhive de folclor, socăcițe, basme și alte asemenea. Voiam să adaug acestei atmosfere cuminți dimensiunea creativității licențioase, tot arhicunoscută, dar tabuizată. Pregătisem un florilegiu de citate savuroase din Novacoviciu, Patza și Eretescu și câteva comentarii, care – speram – aveau să amortizeze șocul, aerul strident al textului obscen și să dea o idee despre potențialul neexplorat al acestui tip de folclor. Conferința, am observat la fața locului, avea o participare eclectică: academici și neacademici, folcloriști și istorici, preoți și oficialități locale. Intimidat de prezența fețelor bisericești, am renunțat la a mai citi exemplele deocheate (oricum, nu-mi era comod deloc, nu-mi este nici astăzi): le-am tipărit și împărțit generos prin sală, urmând ca în timpul comunicării doar să le evoc indirect, numeric: „după cum se poate vedea la pagina 3”/„situația reflectată în exemplul 7”. Această tactică m-a salvat numai pe moment. Imediat după comunicarea mea, un pasionat comentator de icoane pe sticlă și oficialitate locală, posibil director al temutei Direcții de Protejare și Promovare a Culturii Tradiționale din cadrul prefecturii locului, a reacționat cu multă violență retorică la lucrarea subsemnatului. Din discursul său îmi amintesc și astăzi ideile principale: i) despre „frumusețea țăranului

[*] Dr., Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, e-mail: mircea.paduraru@uaic.ro.

român, care mai glumește, ce-i drept, dar nici chiar așa!"; ii) despre „bețivii și potlogarii care nici nu ar trebui intervievați"; iii) despre „cum asemenea *pornoșaguri* (consemnez exact, termenul îi aparține) nici nu trebuie să constituie obiect de studiu". Acestea erau strecurate în prezentarea *onorabilului oponent*, care renunțase cu totul la ce pregătise inițial pentru a răspunde comunicării mele. Am ridicat mănușa, dar nu am primit dreptul la replică atunci, pe loc. După, mi-am pierdut interesul. Am avut însă alte satisfacții: nu negreșit din partea colegilor etnologi care mi-au luat apărarea, în privat, nu în plen, ci din partea preoților participanți, care au venit – tot în privat, dar *primii* – să mă felicite. Încântați de mostrele de folclor licențios-pornografic pe care li le servisem, mi-au oferit și ei câteva frumoase piese de folclor obscen din zonele lor, unul dintre ei chiar în scris. Deci, în acel context, ei înaintea celorlalți m-au încurajat spunându-mi că li se pare perfect legitimă și importantă o cercetare pe acest segment al culturii tradiționale. A fost reconfortant, dar am rămas cu sentimentul unei datorii neplătite.

Dincolo de partea frustrantă a experienței de mai sus, acest episod biografic a avut și latura sa „revelatorie", în sensul că mi-a descoperit cu o intensitate nouă și cu o claritate sporită ceea ce deja știam și ceea ce află repede, într-o formă difuză și fără efort, orice student care se aventurează în domeniul etnologiei. O re-descoperire, deci, sub forma a două idei:

a) În raport cu scopul fundamental al disciplinei, folclorul obscen – ca mod al creativității tradiționale – trebuie să fie important pentru înțelegerea culturii tradiționale române. Folclor obscen, ce-i drept, dar *românesc*! Însă în etnologia locală acest enunț nu e nici afirmat, nici negat. În consecință, folclorul obscen a fost și este sistematic evitat, lucru ciudat într-un context disciplinar cu o pasiune specială pentru exhaustivitate. Extrem de puținele exemple (studii, culegeri) citabile confirmă regula[1].

b) Cercetarea folclorului obscen-licențios-pornografic prezintă o miză politică pentru că implică provocarea/denunțarea principiilor disciplinare și cutumelor instituționale care operează izolarea temei. Căci vocea onorabilului oponent de la Alba Iulia nu era solitară, ci actualiza un cor, activ și polifonic inclusiv astăzi, și rezuma stângaci o poziție epistemică și politică încă centrală în etnologia locală.

Așadar, prima „revelație" scoate la iveală un tip de ipocrizie, căci suspendă tacit imperativul exhaustivității, de care au făcut mult caz figuri de top ale etnologiei naționale (în afirmații cu caracter teoretic ale unor Dumitru Caracostea

[1] Iată-le: Constantin Eretescu, *Terminologia sexului în lirica populară românească*, în *Știma apei. Studii de mitologie și folclor*, București, Editura Etnologică, 2007; Marin Marian-Bălașa, *Tipologia folclorului scatofil*, în „Caietele ASER", 2021, în curs de apariție; Emilian Novacoviciu, *Folclor pornografic bănățean*, apărută la Răcăștia, jud. Caraș, 1930, fără date bibliografice; Mircea Păduraru, *O introducere în etologia folclorului pornografic*, în „Caietele ASER", 2021, în curs de apariție; Andrei Oișteanu, *Sexualitate și societate*, Iași, Editura Polirom, 2016; Gheorghe Patza, *Folclor licențios din Ținutul Dornelor*, Vatra Dornei, Editura Axa, 2008.

ori Ovidiu Bîrlea, de pildă, dar și prin exemple elocvente – Adrian Fochi, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*[2] sau *Colindatul*...[3] și *Descolindatul*... lui Petru Caraman[4]). A doua „revelație” permite vizualizarea unei operații mai subtile: mișcarea prin care opțiunile politice se traduc în principii epistemice. Dacă prin gesturile sesizate de prima „revelație” folclorul obscen este trecut sub tăcere, gesturile și practicile circumscrise celei de-a doua neutralizează sursa acestui tip de folclor și proclamă sub forma unui postulat științific inatacabil irelevanța și nereprezentativitatea sa.

Studiul de față are trei părți, fiecare aprofundând câte o față a noțiunii de „fond interzis”, cu referire la folclorul obscen/pornografic. Structura ternară este inspirată de cuvântarea onorabilului oponent de la Alba Iulia și în raport cu „revelațiile” de mai sus. Analiza celor trei enunțuri arată că ele sintetizează principii active, mai corect spus *filtre*, prin care se operează o rarefiere a discursului etnologic. Prima parte vizează *condiția disciplinară* a acestui tip de document folcloric. În partea a doua, discut problema *nivelului moral* și a *statutului social* ale persoanei intervievate, deci ale subiectului/informatorului care îi oferă culegătorului folclor obscen. Partea a treia reflectează succint asupra ideilor de „onorabil” și de „neserios” în cercetarea etnologică. Prin toate trei, în fond, încerc să pun în lumină dispozitivul hermeneutic prin care este construită/atribuită semnificația acestor fapte folclorice.

Partea întâi. „Fondul interzis” nu există

Folosesc și în titlu ghilimelele pentru că nu e vorba propriu-zis de un fond. Probabil că această expresie ar fi fost mai potrivită acolo unde chiar ar fi existat, în chip fizic, un spațiu definit din arhiva de folclor, o colecție de documente la care accesul să fi fost restricționat ori despre care să nu se poată scrie. Nu este cazul. Acest fond nu există, lipsind însăși categoria licențiosului/obscenului/pornograficului în sistemul de grupare, clasificare și indexare a materialelor. Monografiile dedicate categoriilor folclorului literar, de pildă, ignoră senin aceste conținuturi. Bunăoară, în celebra *Lirica de dragoste. Index motivic și tipologic*, volum realizat de Sabina Ispas și Doina Truță, apărut la Editura Academiei Republicii Socialiste România în 1985, autoarele afirmă în *Nota asupra ediției* următoarele:

> Sunt unele motive care nu au intrat deliberat în atenția noastră: textele cu funcție ritual ceremonială, textele licențioase, cele asupra autenticității cărora au existat

[2] Adrian Fochi, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România,1964.

[3] Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studiu de folclor comparat*, ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva, 1983.

[4] Petru Caraman, *Descolindatul în Orientul și sud-estul Europei. Studiu de folclor comparat*, ediție îngrijită și postfață de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997.

> dubii sau cele în care polisemantismul îngreuia în mod deosebit integrarea într-o anumită categorie tematică. Volumul mare de material acumulat – cu suficiente variante care să concretizeze configurația motivului în timp și spațiu – face *totuși ca aceste lipsuri să fie nespecifice și să nu afecteze calitatea indexului* [sublinierea mea, M.P.]. În același timp, sistemul zecimal de clasificare adoptat face oricând posibilă completarea tipologiei[5].

În raport cu ce și în ce sens provoacă această arbitrară rarefiere a materialului o lipsă „nespecifică"?!? Cantitatea mare de documente folclorice analizate impune respectabilitate, desigur, dar cum se motivează excluderea pieselor licențioase? Într-o recenzie la cald a lucrării, Ion Cuceu scuză mai mult retoric și posibil fără convingere această lipsă a volumului: nicio lucrare nu poate acoperi chiar tot, chiar dacă o astfel de operă, un motiv-index, trebuie să tindă spre exhaustivitate[6]. O face recenzentul însă într-un context în care afirmă că autoarele nu au analizat *chiar tot* materialul avut la dispoziție. Dacă s-ar fi cercetat tot fondul, apariția volumului ar fi fost mult amânată, iar publicul ar fi fost privat de un atât de util instrument de cercetare. Dar observația lui Cuceu cade: autoarele însele o neagă când afirmă explicit că aceste materiale au fost lăsate în afara indexului *pentru că sunt* licențioase. Ileana Benga însă, într-un interesant *laudatio*, evocă omisiunile mărturisite de cele două autoare și, spre deosebire de Ion Cuceu, care invocă cvasi-imposibilitatea realizării practice a dezideratului exhaustivității, preferă să lase în seama cititorului generației sale pertinența argumentului formulat de cele două autoare în 1985[7].

Dincolo de impactul său punctual, contextual, gestul excluderii laolaltă cu motivarea sa sunt importante, căci reflectă elocvent epistema etnologiei timpului. Califică succint un tip de științificitate. Pur subiectiv și arbitrar, acest mod de a raționa oficializa și naturaliza o formă a abuzului intelectual, căci aceste colecții de top ale Academiei Republicii Socialiste România aveau și funcția unor instrumente intelectuale exemplare, urmărind deci nu doar să informeze despre temă, ci și să disciplineze profesional, să arate cum se raționează și ce înseamnă „științific". În acest sens, cazul *Indexului motivic și tipologic* e paradigmatic și exemplar.

Într-un studiu scris în 2021, intitulat *Tipologia folclorului scatofil*, Marin Marian-Bălașa subliniază și el absența dimensiunii licențioase, dar cu referire la tipologia snoavei. În comentariul său, cercetătorul bucureștean lămurește invizibilitatea *snoavei licențioase* printr-o explicație care pune în legătură imperativele ideologiei vremii cu practicile disciplinare ale etnologiilor comuniste și postcomuniste:

---

[5] Sabina Ispas, Doina Truță, *Lirica de dragoste. Index motivic și tipologic*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985, p. 38.

[6] Ion Cuceu, *Ispas Sabina, Truță Doina, Lirica de dragoste. Index motivic și tipologic*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, recenzie în „Anuarul Arhivei de Folclor", VIII-XI, 1987-1990, p. 305-306.

[7] Ileana Benga, *In honorem Sabina Ispas*, în „Anuarul Institutului Arhivei de Folclor Cluj-Napoca", 2022, în curs de apariție.

> Mult mai târziu, când „decența” folclorului este impusă/generalizată drept politică de Stat (implicit de academism comunist), imensul și variatul repertoriu al snoavelor iarăși ar fi putut furniza folcloriștilor multe exemple de genul celor de interes aici. După scormoniri meticuloase prin vastul repertoriu al poveștilor și umorului folclorico-popular, *Tipologia snoavei* a fost publicată mai întâi pentru uz internațional, în 1969 (în preajma congresului Societății Internaționale pentru Studiul Narațiunilor Populare, ținut la București). S-ar putea crede că din cauza detaliului din urmă marele corpus care va fi constituit „snoava licențioasă” a fost omis total. *În 1979, când O. Bîrlea semnează prefața unei antologii de snoavă (egal decentă și conformă moralei comuniste), confirmă neintegrarea repertoriului licențios în marele index și studiu academic. Suita volumelor care au refăcut tipologia pe românește a constituit o „ediție critică”, exemplificând generos toate temele tipologiei istorice, dar tot ignorând genul licențios, așadar definitivând actul cenzurii academice și al politicii pudibonde* [sublinierea mea, M.P.]. Nici măcar după anii 1990 „licențioasele” n-au mai fost recuperate din arhivă și puse la îndemâna publicului. De va fi să apară cândva vreo voință (desigur politică), precis se va găsi onorabil și să se constituie o anexă recuperatoare, care să umple golul reprezentării oneste a narațiunilor românești de odinioară[8].

Așadar, constatăm o ignorare a licențiosului în numele unei imaginate (și impuse!) „decențe” a folclorului, de dragul căreia se pune în mișcare un dispozitiv de rarefiere a realului folcloric (*cenzură academică*, *politică pudibondă*, *academism comunist*). Participarea lui Ovidiu Bîrlea la neintegrarea repertoriului licențios în marele motiv-index al snoavei nu surprinde. În altă parte am tratat pe larg chestiunea[9]. Privirea diacronică a lui Marian-Bălașa mai confirmă că acest principiu de control operează *à la longue* în etnologia națională, deci și după 1989.

Dar această realitate nu caracterizează numai publicațiile academice de top din țara noastră. *Invizibilitatea* este condiția acestui tip de document în chiar arhivele de folclor. Sistemul de clasificare și cataloagele nu oferă aproape nimic pentru a facilita accesul la aceste piese folclorice. Într-o serie de discuții focalizate pe problema „fondului interzis” cu colegi de la București, Cluj-Napoca și Timișoara[10], am primit invariabil același răspuns: nicăieri în cataloage, în sistemul local de clasificare/indexare nu există vreo trimitere clară spre categoria distinctă a folclorului licențios/obscen/pornografic. Pretutindeni acest tip de conținut este plasat sub umbrelele mari, generalizante, corespunzătoare categoriilor și subcategoriilor folclorului literar și ceremonial, al obiceiurilor, al câtorva meserii, dar cu detalieri și sub-subcategorii în cazul unor subiecte considerate

[8] Marin Marian-Bălașa, *Tipologia folclorului scatofil...*

[9] Vezi Mircea Păduraru, *„Folcloristica românească” vs. „Istoria folcloristicii românești”. Vrabie, Bîrlea și dominantele ideologice ale etnologiei comuniste*, în „Philologica Jassyensia”, anul XVI, 2021, nr. 2 (32), p. 171-182.

[10] Discuții purtate atât în secțiunea *Maxima Varia* din cadrul Conferinței Naționale a ASER din 2019 și 2020, cât și în afara acestui cadru. Le mulțumesc și pe această cale colegilor Marin Marian-Bălașa, Eleonora Sava, Astrid Cambose, Ioan Pop-Curșeu și Diana Mihuț pentru conversațiile foarte bune relative la această temă.

importante. Chiar dacă descrierea din fișa de teren este mai precisă[11], procedura ulterioară cerea ca arhivarea materialului să se facă sub umbrela categoriei mai cuprinzătoare. Cei care gestionează arhivele sugerează existența unor *linii de căutare* care ar putea duce la unele rezultate. Dar categorii precum „folclorul neocazional/genurile liricii neocazionale/snoave, anecdote, glume" nu anticipează prin nimic conținutul obscen. În catalogul fondului Mușlea, e drept, se regăsesc, la rubrica „conținutul materialului", etichete și determinări mai elocvente: „parodii", „picanterii", „înjurături, mângâieri, batjocori", „de petrecere", „zicale de beție", „varia"[12]. Acestea pot fi indicii, dar rămân suficient de ambigue. Iată de ce cine caută folclor obscen-pornografic trebuie să se înarmeze cu răbdare: îl va găsi întâmplător și la adăpostul celor mai neașteptate etichete.

Prin urmare, „interzis" vizează nu un conținut determinat, adunat și catalogat, cât însuși refuzul constituirii categoriei. În aceste condiții, textele licențioase sunt atomizate, diseminate prin toată arhiva, prin cuprinsul fiecărei categorii taxonomice. Mai mult, din mărturiile unor etnomuzicologi seniori ieșeni (Florin Bucescu și Viorel Bârleanu), care culegeau cu hărnicie folclor prin anii '70-'80 pentru Arhiva de la Iași, am aflat că piesele folclorice despre care discutăm aici erau adesea suprimate (adică șterse de pe *bandă*, o resursă prețioasă care trebuia folosită cu economie) chiar la fața locului, imediat după înregistrare – o practică comună în perioada comunistă, panromânească, nu doar ieșeană. Astfel de informații însă lasă deschisă și o altă interpretare a invizibilității materialelor obscene-pornografice. Faptul că acela care caută insistent le găsește, faptul că un Constantin Eretescu, bunăoară, produce un studiu[13] în care oferă nu mai puțin de 89 de piese, majoritatea foarte obscene (preluate mai ales din Arhiva Institutului de Etnografie și Folclor din București), confirmă că aceste creații au fost culese și că există în arhive, chiar dacă sunt ascunse sub cele mai inocente „umbrele". Dacă plasarea acestor materiale sub etichete vagi și înșelătoare (cântece, doine ș.a.) comunică mai degrabă intenția de a ascunde și ocroti, deci

[11] Altminteri, cu toate că prin printre fișele de teren se pot citi adesea, pe lângă categoria de bază, și caracterizări precum *golănești*, *licențioase*, *obscene*, *de beție*, *erotice*, *șmecherești* etc., acestea sunt totuși înghițite și neutralizate de determinarea generalizantă, categorială, deci fără șansa de a se constitui într-o categorie separată și fără a putea fi de vreun real folos celui care caută în arhive. Vezi și discuția lui Marian-Bălașa din *Tipologia folclorului scatofil*....

[12] Trebuie adăugat totuși un foarte mic bemol la observația de mai sus: în catalogul Fondului Mușlea (Arhiva de Folclor din Cluj-Napoca), există trei intrări care se abat de la regulă: două, nr. 965-966, sunt trimise de o învățătoare pe nume Olivia Sturzu, în 1937. Materialele înregistrate cu numerele de mai sus sunt descrise la rubrica „conținutul materialului" cu eroica vocabulă „pornografie". De asemenea, în 1932, Artur Gorovei trimite și el un material cules de la un elev de clasa a V-a, Gheorghe Bălan, de la Școala Normală din Fălticeni. Conținutul documentului este desemnat din nou explicit: „cântece pornografice". În afară de mențiunea „cules de alții" (în cazul Oliviei Sturzu) și de precizarea „trimis spre publicare" (în cazul materialelor oferite de elevul Gheorghe Bălan), de indicațiile de loc (Târzia, Cornileşti, Fodoreni, jud. Baia și Târzia-Poiana, jud. Suceava), celor trei intrări din catalogul Fondului le lipsesc descrierile referitoare la numărul de pagini și format. Probabil că e vorba de un accident. Excepția în acest caz confirmă regula.

[13] Constantin Eretescu, *op. cit.*, p. 125-155.

de a tezauriza materialul licențios, mai mult decât indiferență sau lipsă de sensibilitate față de temă? Deși ipoteza nu poate fi complet negată, e rezonabil de presupus că, dacă ar fi existat convingeri puternice despre importanța acestui tip de creativitate populară, ele ar fi generat studii, antologii și o restructurare a arhivelor care să facă dreptate și acestei categorii după 1989. Așa cum arată Marin Marian-Bălașa în cazul snoavei, nu a fost cazul.

Lecția pe care meditația asupra acestor realități o impune este fără echivoc: când astfel de materiale sunt sistematic ignorate, eradicate ori ascunse (prin varii strategii de acoperire și izolare), invizibilitatea acestei dimensiuni a creativității populare devine tacit normativă. Absența din antologiile consacrate și din cataloagele arhivelor are un rol disciplinator mai subtil: fiind cele mai autorizate instrumente de lucru, ele atestă prezența/existența: constituie în mod tacit canonul temelor și problemelor acestei discipline. Totodată, ele conțin implicit sau explicit și argumentul științific care poate neutraliza aceste conținuturi: „nu sunt specifice”. În baza acestei cunoașteri, cuvântări precum cele ale onorabilului oponent de la Alba Iulia par adevărate și științifice.

Partea a doua. „Bețivii și potlogarii nici nu ar trebui intervievați”

Vorbim de un „fond interzis” și pentru că este imaginat a fi caracteristic unui tip uman considerat mult timp neinteresant și indezirabil (bețivi, golani, mahalagii, scandalagii, romi ș.a.m.d.), toți exprimând în imaginarul etnologiei tradiționale o formă a periferiei sociale și morale. Ar fi o naivitate să credem că această categorie de informatori a fost nerecomandată pentru interviuri doar la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Iată-l pe Gheorghe Vrabie analizând în 1968 *Materialuri folkloristice*, colecția coordonată de Gr. Tocilescu[14]:

> [...] tinerii trimiși să culeagă poezie populară, având o slabă pregătire și lipsă de experiență, au adunat ce le-a ieșit în cale, mai ales de la informatori de mâna a doua, lăutari ori oameni întâlniți la periferia vieții de sat... De multe ori acestea, fiind culese de la lăutarii profesioniști de la periferia orașelor, sunt vulgare, indecente[15].

Indirect, Ovidiu Bîrlea îi răspunde lui Vrabie:

> Obiecțiile referitoare la [...] faptul că s-a cules masiv de la lăutarii țigani sunt neîntemeiate. Influența orașului și a cărții era o realitate care nu putea fi negată de nimeni și ascunderea ei însemna și crearea unei imagini false, idilice a satului românesc. Colecția lui Tocilescu oglindește poezia acestui sat la sfârșitul secolului trecut, cu un capăt ancorat în cultura tradițională arhaică, iar cu celălalt deschis înnoirilor producătoare de forme hibride, dar inerente evoluției de la care nu se

[14] Grigorie Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, București, Tipografia Corpului didactic C. Ispăsescu și G. Bratanescu, 1900.

[15] Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 232.

putea sustrage. Modernismele, precum și poeziile de erotică aprinsă, senzuală nu sunt rodul lăutarilor țigani, care sunt doar interpreți și colportori și care nu pot fi ocoliți de culegători, de vreme ce ei reproduc aceste cântece la felurite prilejuri de manifestare folclorică[16].

Ce e surprinzător la Vrabie nu e modul în care chestionează capacitatea acestor informatori de a prezerva și colporta folclor românesc onorabil (la care răspunde Bîrlea, apărând, ca și Constantin Brăiloiu odinioară, categoria lăutarilor profesioniști, inclusiv pe etnicii romi), ci discriminarea informatorilor (de mâna întâi vs. de mâna a doua) în baza statutului lor social și în relație cu tematica folclorului „vulgar și indecent". La această problemă Bîrlea nu răspunde, condamnând și el publicarea obscenităților (vorbim de *Materialuri folkloristice*)[17] și rămânând și el indiferent față de românitatea și exemplaritatea acestei categorii sociale, ca și ale produselor folclorice elaborate de ea. Într-o judecată strict etnologică, această categorie de informatori ar fi trebuit considerată interesantă în ea însăși, nu numai în calitatea ei de „slujitoare" și colportoare a materialului românesc. Demnitatea ei umană și culturală nu este una dobândită doar prin participarea la marea cultură folclorică națională. La amândoi se manifestă deci această privire selectivă, care excludea din definiția românității semnificative (*recte* „specifice") fenomenele asociate cu marginalitatea politică, estetică și socială a acestor categorii umane. Această poziție, în esență, constituie întotdeauna o formă de abuz și o lipsă de onestitate față de teren, față de realul socio-empiric. Apoi, ca atitudine istorică, așa cum a arătat elocvent Marin Marian-Bălașa și cum am arătat și eu, nu o dată acest tip de privire selectivă s-a manifestat în etnologie, operând discriminări dintre cele mai regretabile[18]. Oricum, devenită inerțială și pericol de durată, atitudinea selectivă pe criterii sociale, etnice și estetice continuă mult în interbelic și chiar după, mai ales dacă echipele de folcloriști și etnologi erau călăuzite prin sat tot de către preot, dascăl, învățător sau oficialitate locală. Evident, dincolo de aspectul imoral și discriminatoriu, această rarefiere a informatorilor este profund incorectă în raport cu epistemologia fundamentală a disciplinei: orientată spre diferență și varietate, marcată de empatie față de orice formă a marginalității sau a vulnerabilității umane.

Dar mai e ceva: ideea potrivit căreia numai categoriile umane de mai sus performează, gustă și creează folclor obscen este ea însăși o bizarerie, negreșit psihanalizabilă. Oare sunt singurul care a întâlnit creativitate licențios-pornografică la mulți intelectuali fini, inclusiv preoți și profesori universitari? Obiceiul

[16] Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, Craiova, Editura Aius, 2010, p. 388-389.

[17] Ovidiu Bîrlea preciza că au fost culegătorii „cu unele obscenități chiar prea zeloși în autenticitate, Tocilescu publicând o seamă de materiale vădit obscene care își aveau locul doar într-o publicație cu tiraj restrâns, nicidecum într-o colecție de largă difuzare, împărțită ca premiu elevilor și elevelor" (*ibidem*, p. 388-389).

[18] Marin Marian-Bălașa, *Muzicologii, etnologii, subiectivități, politici*, București, Editura Muzicală, 2011, mai ales studiul *Ultranaționalism și rasism academic (elementele unor studii de caz și ale unor polemici de ziar)*, p. 86-121; Mircea Păduraru, *Ethnological Eschatology. The Fear of End within the Discourse of Romanian Ethnology*, în ArchM, vol. XI, 2019, p. 247-259.

junimiștilor de a gusta piese pornografice performate cu har de către prozatorul humuleștean trebuie să fi existat și în alte cercuri rafinate. Aceste isprăvi narative nu se poate să nu fi fost imitate, repovestite, colportate de către respectabilele figuri junimiste, care – sunt convins – se vor fi întrecut cu Creangă, îl vor fi provocat la duel narativ doar pentru deliciul unanim de a pierde competiția, de a fi striviți de virtuozitatea performativă și de cultura enciclopedică obscen-licențioasă a humuleșteanului.

În plus, tot din discuțiile pe această temă, mai ales cu Ileana Benga și Marin Marian-Bălașa, dar și din experiența personală a celor mai mult de zece ani de performare în spațiul folcloristicii și etnoantropologiei locale, merită reamintit că printre cei mai entuziaști și virtuozi colportori de folclor pornografic se numără folcloriștii/etnologii înșiși. Reuniunile dintre specialiști, frecvent contrapunctate de îndătinatele pauze ludico-bahice, constituie prilejuri remarcabile pentru etalarea acestor „bijuterii” folclorice. Într-un cadru mai larg, Eva Pocs a teoretizat rolul folcloristului ca factor de menținere în viață a folclorului: altfel spus, sunt situații în care folclorul nu se uită doar pentru că există folcloriștii ce se interesează de el[19]. În cazul particular al folclorului licențios/obscen/pornografic, ar trebui subliniat rolul revitalizant al acestor reuniuni academice, simpozioane, conferințe, terenuri ca spații propice pentru menținerea și încurajarea acestui tip de creativitate folclorică. Firește, strict la nivelul acestui grup uman, într-un regim semiînchis, îndeplinind eficient funcția de creare a unui cadru de camaraderie profesională și solidaritate umană.

A susține caracterul nefrecventabil al golanilor și bețivilor constituie o formă de neutralizare a temei prin ignorarea (deci suprimarea simbolică) a vocii celui care creează folclor licențios și a inițiativei celui care a cules, crezând în importanța actului său. Gestul e totuși zadarnic, căci folclorul pornografic nu este nicidecum privilegiul absolut al acestora. Acțiunea însă era parte a programului epistemologic al etnologiei naționale, care urmărea să construiască un țăran exemplar, idealizat și ideologizat, nu unul modelat de observația socio-empirică.

Partea a treia. Dincolo de „pornoșag”

Când onorabilul oponent de la Alba Iulia opina că aceste „pornoșaguri” nici nu ar trebui să constituie obiect de studiu, el perora adevărat, *dar în interiorul epistemei etnologiei comuniste*. Potrivit modului local de a raționa etnologic – fapt confirmat de o bibliotecă națională de etnologie, de discursurile etnologice publice, de emisiunea *Tezaur folcloric*, de poziția cercetătorilor importanți și de arhiva de folclor –, condiția folclorului pornografic e suspectă: el există, dar e „nespecific”.

[19] Eva Pocs „*We too have seen a great miracle”: Conversations and narratives on the supernatural among hungarian-speaking Catholics in a Romanian Village*, în Marion Bowman, Ülo Valk (ed.), *Vernacular Religion in Everyday Life. Expressions of Belief*, London, Routledge, 2012, p. 246-282.

În principiu, celebritatea și seriozitatea unei teme de cercetare sunt date de *aura* ei, adică de volumul de cărți publicate despre ea, de numele cercetătorilor consacrați care au scris despre ea, de prezența ei în cataloage, indexuri, programe școlare și curicule universitare. Deasupra acestora, este vorba și de modul în care *establishmentul* disciplinei este dispus să facă loc noii teme și să o legitimeze epistemic (cum ar veni, să accepte raționamentul banal, de ordinul evidenței, potrivit căruia creativitatea obscenă/pornografică circumscrisă liricii de dragoste este și ea parte legitimă și organică a eroticii tradiționale locale, că e totuși „specifică"). În *Tipologia folclorului scatofil*, Marian-Bălașa introduce tema ca o prelungire firească și organică a altor teme îndătinate. Dincolo de nuanța comică, derivând din analitica surprinzătoare a mâncatului, argumentul în favoarea *folclorului coprofil* se desprinde cu claritate:

> Îngrijorător, de nu chiar bizar, este și faptul că, în contextul în care de aproape două decenii s-a intrat în vria unei veritabile mode a studierii „alimentației la români", studiul respectiv se face neștiințific de fragmentar. Concret: referindu-se doar la actul preparării și consumării nutrimentelor (festiv-ocazionale ori cotidiene), cu focalizare exclusivă la comensualismul social. Nu există o analiză a întregului lanț trofic și bio-somatic, așadar nu există referință la toată empiria tabietelor concrete, a masticației/manducației, igienei bucale și calității danturii, a îngurgitării și eructației. Nimic despre traiectul esofagian, stomacal, biliar, intestinal (deși boli și remedii specifice abundă și în știința empirică și magică țărănească). Grav fiind că o totală ignorare se așterne peste domeniul ultim al alimentării/nutriției, numit popular *ușurare*, în care operează nu doar vegetativul involuntar, ci și musculatura striată (așadar supusă voinței și conștiinței), iar reflexele culturale chiar abundă[20].

În acest sens, folclorul obscen/pornografic are un triplu dezavantaj. Primul ar consta în aceea că repertoriul acestei categorii (imagini, scenarii, regim lingvistic, ansamblu de tropi ș.a.m.d.) nu concordă cu ideologia politică a disciplinei, a etnologiei naționale, care a operat *à la longue* o epurare moralist-naționalistă a ingredientelor aflate la baza categoriei țăranului român[21]. Al doilea ar consta în aceea că noua temă trebuie să își facă loc în ansamblul destul de rigid, deja constituit, al problemelor consacrate de etnologie și folclor de la noi. Vintilă Mihăilescu, Mihai Coman[22], Marin Marian-Bălașa[23], eu însumi[24] și alți câțiva am scris despre obsesiile tematice, salvaționiste, tipologizante ș.a.m.d. și

[20] Marin Marian-Bălașa, *Tipologia folclorului scatofil*...

[21] Pe larg, analitic și detaliat despre asta, vezi Otilia Hedeșan, Vintilă Mihăilescu, *The Making of the Peasant in Romanian Ethnology*, în „Martor", 11, 2006, p. 187-201.

[22] Mihai Coman, *Studii de mitologie*, București, Editura Nemira, 2009; vezi, mai ales, *Cuvântul înainte*, p. 5-11.

[23] Marin Marian-Bălașa, *Muzicologii, etnologii, subiectivități, politici*..., capitolul *Care „țăran", care „sat", care „folclorist"?*, p. 77-78.

[24] Mircea Păduraru, *Notes on a Pathology of the Recent and Contemporary Romanian Ethnological Studies*, în „Text și discurs religios", VII, 2015, p. 283-287.

despre nevoia de a reconfigura harta intereselor disciplinei. În privința aceasta în ultimii douăzeci de ani s-au mai făcut progrese, căci cotidianul, narațiunile mărunte, urbanul ș.a. și-au făcut loc în etnologie. A treia problemă, asupra căreia vreau să mă opresc, ține însă de o serie de inhibiții, analizabile în două categorii: *pre-comprehensiuni* (adică respingeri iraționale, presimțiri neplăcute și frici ambigue) și *prejudecăți* (opinii, mai mult intuitive și superficiale, despre subiect). A scoate marea și ingenioasa creativitate populară licențioasă națională din categoria „pornoșagului” presupune un efort care începe aici.

De spațiul *pre-comprehensiunilor* care provoacă inhibiția apropierii de o asemenea temă țin negreșit frica de a fi asociat cu domeniul licențiosului, mai mult decât teama de o anume „contagiune magică” dinspre complexul imaginar-fantasmatic al acestui domeniu. Este vorba probabil de o autocenzură (de sursă nu religioasă, ci socială) în fața acestui domeniu. Pe de altă parte, familiarizarea cu acest câmp imaginar, cultural implică interacțiunea cu un argou neaoș românesc, al fiziologiei primare, intimidant (evident: numai când se pune problema discursului scris, căci în ordinea colocvialității intime sărbătorești inhibițiile cad), și cu un vocabular analitic privit el însuși ca invaziv, impudic, în ciuda tehnicității sale.

Această frică de a nu fi asociat prea strâns cu subiectul îl face pe un Marin Marian-Bălașa să exprime de vreo patru ori, în varii forme, ideea următoare:

> Așa cum deja sugerasem în paranteză, problema este că, personal, aș fi cel mai nepotrivit pentru a atinge acest subiect (temă/subtemă, sub-sub-tip, sub-specie...) din urmă, el ținând de și ilustrând un tărâm care îmi repugnă; personal, așadar, având inflexibilă oroare față de cuprinsurile explicite ale temei. Însă neîndoios este că printre „colegii de la Academie” există câțiva care în subiectivitatea lor intimă nu s-ar simți deloc atinși și intimidați/interziși, ba chiar musai-trebuind să fie și unii în stare să reproducă versuri, să cânte ori să spună cu mare plăcere versificații, anecdote sau bancuri cu conținut coprologic. Dar cum nici măcar aceștia nu par a avea de gând să scrie ceva cât de cât academic, îmi impun torsiunea (de spirit) de a fi antisubiectiv, „avocat diavolesc”, sugerând aici o schiță pentru... fie vremuri mai sincere, fie colegi de mai mare emancipare intelectual-etică[25].

Gheorghe Patza, autorul uneia dintre cele două antologii de folclor licențios, se simte dator să spună în cuvântul introductiv al primei și unicei ediții din 2007:

> Spre deosebire de pudoarea țărănească, cea adevărată, reală, întâlnești la oameni cu carte și pregătire în domeniul folclorului o falsă pudoare. Am încredințat mai multe mostre din prezenta lucrare unui folclorist local, spre a-i cere părerea cu privire la oportunitatea scoaterii lor la lumina tiparului. A avut o atitudine categoric negativă. În marea sa ipocrizie s-a exprimat astfel: „Bănuiam eu că există și asemenea poezii, dar nici chiar așa!” Și când mă gândesc că el însuși s-a născut

[25] Marin Marian-Bălașa, *Tipologia folclorului scatofil...*

> din părinți țărani, dorneni autentici, are mai multe surori care au rămas să-și ducă viața în lumea satului și a trăit în acest mediu, participând în tinerețe la clăci și baluri țărănești, ce aveau loc la căminele culturale![26]

Iată cum își prefațează lucrarea, *Folclor pornografic bănățean*, Emilian Novacoviciu:

> Ca întregire a culegerii ultime de folclor și după multă trudă de a încongiura expresiunile necuvincioase din culegerea prezentă, predau poporului glumele sale hazlii, ca cetindu-le, să se distreze și să estragă din ele învățături morale, curățitoare de moravuri urâte. – Cei îndrept își pot face aprecierile în merit[27].

Deși probabil că e mai corect de presupus că cei trei experimentează frici diferite, nu *o frică*, ei produc o apărare care trădează totuși aceeași strategie. Fiecare imaginează în propriul text o instanță, o figură a *establishmentului*, care privește cu dezaprobare inițiativa lor. Vizualizând potențialele obiecții și acuzații, autorii contraatacă. Marin Marian-Bălașa, care tratează totuși despre lucruri mai respingătoare decât ceilalți doi, nu doar că subliniază foarte apăsat lipsa vreunei legături dintre sine și subiect, alta decât repulsia, dar se și îndreaptă bănuitor către „colegii de la Academie", ei înșiși potențial cântăreți și recitatori de folclor coprofil. Gheorghe Patza își justifică opera denunțând ipocrizia și falsa pudoare unui „folclorist local", evocând criteriul autenticității și afirmând caracterul unanim plăcut și savuros al folclorului obscen. Emilian Novacoviciu, distinsul învățător pensionar și dirijor de cor de parohie, își motivează preocuparea pentru folclorul pornografic invocând argumentul religios, tradițional al folcloristicii: să redea poporului glumele sale care, deși sunt din regimul pornografiei, ar avea negreșit o importantă dimensiune moralizatoare.

Domeniul *prejudecăților*, așa cum îl numesc aici, vizează convingerile privitoare la lipsa de *miză* a cercetării pe acest segment al culturii tradiționale. Dacă ar fi în joc numai o chestiune marginală de estetică, digerabilă pentru cei cu „stomac tare", ar fi poate îndreptățită reținerea. Se uită probabil de ubicuitatea folclorului obscen/pornografic, de faptul că acesta contrapunctează firesc și adesea necesar mai toate sferele activității și subiectivității omului cultural, în regim serios-dramatic și ludic, de la înmormântare și nuntă la muncă și iubire, de la starea de conflict la cea de armonie, de la dorință la interdicție, de la dimensiunea estetică la cea senzorial-pulsională, de la singurătate patologică la comunitate erotică ș.a.m.d.

Concluzie

Prin noțiunea de „fond interzis", cu referire la folclorul licențios/obscen/pornografic, am discutat – cu sensul de a expune și de a denunța – trei seturi de

[26] Gheorghe Patza, *op. cit.*, p. 5.
[27] Emilian Novacoviciu, *op. cit.*, p. 1.

filtre prin care s-a operat excluderea acestui tip de expresivitate tradițională din spațiul cercetării legitime. În analiza dedicată primului filtru am observat câteva practici de izolare a documentelor conținând acest tip de folclor în arhive și în antologiile consacrate. În analiza dedicată celui de-a doilea filtru m-am concentrat pe strategia izolării domeniului prin ignorarea/nerecomandarea vocii subiectului care ar oferi folclor obscen (o formă de suprimare simbolică a acestei voci). În fine, în analiza dedicată celui de-al treilea filtru am identificat o serie de praguri de trecut prin care marele și variatul fond al folclorul pornografic național ar putea intra în categoria subiectelor serioase de cercetare.

Această discuție a avut din start și sensul unei pledoarii pe două voci.

În perspectiva „vocii tradiționale”, deci într-un sens care caută acordul cu o mișcare de idei centrală în etnologia națională, se poate spune că toate subiectele care abordează cultura română tradițională sunt serioase, mai ales dacă sunt cercetate cu responsabilitate, profesionalism și în acord cu orizonturile analitice, epistemologice contemporane. În altă ordine de idei, marginalizarea acestui tip de creativitate tradițională se face printr-o arbitrară abdicare de la un principiu al exhaustivității. O etnologie națională ar avea drept proiect o analiză integrală a culturii și spiritualității românești. Astfel că a ignora acest segment înseamnă a consimți la o sărăcire a întregului câmp și a manifesta dezinteres față de posibile legături noi, clarificări și întrebări pe care adăugarea acestui segment le-ar putea aduce întregului. Căci și în dreptul acestui segment de cultură tradițională s-ar putea desfășura întreg dispozitivul hermeneutic al disciplinei, exersat îndelung pe subiecte mai „onorabile”. Astfel, și în acest nou câmp s-ar putea descoperi sau inventa arhaisme, urmări o continuitate până în vremuri străvechi, o tradiție lină sau punctată de fracturi apărute în urma influențelor străine, configurații de simboluri, hărți cu circulația motivelor ș.a.m.d.

A doua voce pe care s-a articulat pledoaria mea este mai puțin tradiționalistă și s-a desfășurat în sensul deficționalizării categoriei țăranului român, convins fiind eu însumi că o mai mare orientare a sa spre realul socio-empiric, marcat de dimensiunea creativității licențios-pornografice, ar constitui un câștig. În *The Making of the Peasant in Romanian Ethnology*, Otilia Hedeșan și Vintilă Mihăilescu dezvoltă convingător ideea că această imagine cosmetizată a țăranului român este în esență un produs al ideologiei și al agendei politice, nicidecum un produs al observației socio-empirice.

> As such – explică regretatul profesor bucureștean – he [țăranul construit de etnologia națională] will be less of a social actor, part of the current social life, and more of an ideological character, an object of political interest and spiritual devotion. In other words, the ideological model fitting the nation-building needs had to – and in fact did – prevail over the empirical image of the peasant and was used to describe him in all his acts and contexts. Before being an object for ethnology, the peasant was thus a product of ideology[28].

[28] Otilia Hedeșan, Vintilă Mihăilescu, *op. cit*., p. 192.

Dacă etnologia de construcție a națiunii proceda prin ficționalizare și ideologizare, atunci gestul de a scrie onest despre țăranul român poate fi perceput ca unul de „deconstrucție a națiunii". Vintilă Mihăilescu însă așeza demersul antropologiei de la noi exact în această linie, ca activitate necesară și profilactică:

> Avântul antropologiei a avut în primul rând o miză ideologică și morală: deconstrucția națiunii și a discursurilor sale totalizante [...]. Discursului național-comunist și ansamblului locurilor sale comune trebuia să li se opună o analiză deconstructivistă de tip postmodern pentru a permite României să-și regăsească drumul spre modernitate și democrație[29].

În măsura în care se distanțează de locurile comune ale discursului etnologic național-comunist, și acest demers poate fi înțeles ca un efort în spiritul aceleiași deconstrucții, a constituirii unei alternative care să vulnerabilizeze imaginea-cadru, „oficială" despre cultura română. Într-o perspectivă morală, deloc paradoxal, adăugarea dimensiunii licențioase/obscene/pornografice completează și contrapunctează într-un sens pozitiv, uman, realist imaginea idealizată a țăranului român.

"The Prohibited Fund".
Ethnoanthropological Notes on the Management of Obscene Folklore
(Abstract)

Keywords: communism, national ethnology, pornographic folklore, exclusion, archive.

The article reflects on the invisibility of the obscene/ pornographic traditional creativity from the archives, most authorized collections as well as from the field of Romanian ethnology and folkloristics. "Fondul interzis" (the Prohibited Fund) is in fact an expression that refers not to a forbidden part from the folklore archive, because such materials in fact exist, but rather to a set of practices of exclusion that isolate and dismiss obscene/pornographic folklore as irrelevant and non-specific for national ethnology. The demonstration points to the way in which political and ideological landmarks are transformed into epistemic criteria.

[29] Vintilă Mihăilescu, *Introducere*, în Vintilă Mihăilescu (coord.), *Etnografii urbane*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 9-10.

Interfluviul Prut-Nistru și cele cinci lumi cultural-istorice în Evul Mediu timpuriu (mijlocul secolului al V-lea – mijlocul secolului al XI-lea)*

Roman RABINOVICI**

Regiunea carpato-nistreană formează o entitate aparte, care de-a lungul mai multor milenii s-a aflat la periferia culturilor sau „lumilor cultural-istorice” din Europa Centrală, de Est și de Sud-Est[1]. Delimitată geografic de râul Nistru, Carpații Orientali, cursul inferior al Dunării și țărmul nordic al Mării Negre, regiunea se situează practic la intersecția acestor lumi, fapt care determină aspectul său unic. Respectivele lumi au acționat asupra regiunii carpato-nistrene ca niște „vetre” sau surse de intense influențe culturale, influențe care uneori s-au efectuat prin intermediul stabilirii aici a unor populații purtătoare de tradiții etnice și culturale distincte[2].

Ideea despre situarea regiunii carpato-nistrene (începând cu epoca eneolitică, cel puțin) la periferia sau, mai bine zis, în zona de frontieră a periferiilor

---

* Tradus și adaptat de Iurie Stamati.

** Vezi nota biografică de la sfârșitul articolului.

[1] O variantă a acestui articol a fost publicată în 2018: vezi R. A. Rabinovici, *Pruto-Dnestrovskoe mezhdurechie v kontekste kuliturno-istoricheskikh sviazei okruzhaiushchih regionov v seredine V-seredine XI vv.* [Interfluviul Nistru–Prut în contextul relațiilor cultural-istorice dintre regiunile limitrofe, mijlocul secolului al V-lea – mijlocul secolului al XI-lea], în V. S. Sinika, R. A. Rabinovici (ed.), *Drevnosti. Issledovania. Problemy. Sbornik statei v chesti 70-letiia N. P. Telnova / Antiquities. Studies. Issues. Essays in honour of Nicolai Telnov on the occasion of his 70th birthday*, Chișinău/Tiraspol, Biblioteka Stratum, 2018, p. 465-482.

[2] Termenul de „vatră” se apropie de conceptul „lume culturală” (în anumite situații, în opinia noastră, fiind identic), folosit de arheologul de la Sankt-Petersburg M. B. Shchukin (1937-2008), și de cel de „cerc etnoistoric de culturi [arheologice] dintr-o anumită epocă”, folosit de arheologul moscovit I. O. Gavritukhin (M. B. Shchiukin, *Na rubezhe er. Opât istoriko-arkheologicheskoi rekonstrukții politicheskih sobâtii III v. do n.e. – I v. N.e. v Vostochnoi i Țentralinoi Evrope* [La intersecția epocilor. Experiența reconstrucției istorico-arheologice a evenimentelor politice din secolul al III-lea î. Hr. – secolul I d. Hr. în Europa de Est și Centrală], Sankt-Petersburg, Farn, 1994, p. 12-13, 15; I. O. Gavrituhin, *Poniatie prazhskoi kulitury* [Conceptul „cultura Praga”], în B. S. Korotkevich, D. A. Machinskii, T. B. Senichenkova (ed.), *Slozhenie russkoi gosudarstvennosti v kontekste rannesrednevekovoi istorii Starogo Sveta. Materialî mezhdunarodnoi konferenții* [Formarea statalității rusești în contextul istoriei medievale timpurii din lumea veche. Materialele conferinței internaționale]. *TGE XLIX*, Sankt-Petersburg, GE, 2009, p. 18).

mai multor importante „vetre” sau surse de influenţe culturale (de multe ori simultane din punct de vedere cronologic), este sprijinită şi de cercetările arheologice[3]. Doar înţelegerea locului regiunii carpato-nistrene în sistemul relaţiilor cultural-istorice (constituit de-a lungul secolelor şi chiar mileniilor) şi în care au fost implicate aceste „vetre” face posibilă determinarea rolului uneia sau alteia dintre componentele etnoculturale în procesele etnodemografice desfăşurate în regiune, iar uneori ajută la identificarea acestor componente în vestigiile arheologice locale.

În interiorul spaţiului carpato-nistrean, în pofida unei anumite unităţi cultural-istorice, pot fi distinse două regiuni cu specific local, este vorba de interfluviul Prut-Nistru şi teritoriul situat între Carpaţi şi Prut. În acest articol, care are un caracter general, ne vom focaliza asupra interfluviului Prut-Nistru, limitându-ne la trasarea direcţiilor şi tendinţelor dezvoltării culturale, fără a recurge la analiza amănunţită a unor categorii specifice de artefacte arheologice, care, de fapt, stau la baza formulării chestiunii influenţelor cultural-istorice exercitate asupra regiunii carpato-nistrene de lumile învecinate.

Pentru început, să enumerăm aceste lumi: 1) Lumea „Civilizatoare” (acest nume, ca şi celelalte notate mai jos, este convenţional, fiind determinat de specificitatea fiecărui context istoric). Din punct de vedere geografic, este vorba de Balcanii de Sud şi Asia Mică. Din punct de vedere istoric, pentru epoca medievală este vorba de Bizanţ, mai târziu (şi până astăzi) – de Turcia; 2) Lumea „Balcano-Dunăreană” (corespunde culturii arheologice eponime). Din punct de vedere geografic, este vorba de Dunărea de Jos, cuprinzând sudul României actuale şi nord-estul Bulgariei. Din punct de vedere istoric, ne referim, în primul rând, la „lumea sud-slavă” (definită mai ales sub aspect cultural, şi nu lingvistic), la statul bulgar. În anumite perioade, această lume a acţionat ca un vector al influenţei lumii civilizaţionale. Spre exemplu, prin intermediul Primului Ţarat Bulgar, în regiunea carpato-nistreană au pătruns elementele culturii bizantine, atât în plan material, cât şi, foarte probabil, spiritual; 3) Lumea „Dunării de Mijloc” sau „Central Europeană ”. Ne referim la teritoriul situat la vest de Carpaţii Orientali. Pentru perioada medievală, este vorba de lumea germanică, „lumea vest slavă”, Kaganatul Avar, Moravia Mare, regatele maghiar şi polonez; 4) Lumea „Stepei Eurasiatice”. Din punct de vedere geografic, este vorba de fâşia de stepă care se întinde din Munţii Altai până în Bugeac şi gurile Dunării. În plan cultural-istoric, pentru perioada medievală, ne referim la numeroasele populaţii nomade şi semi-nomade care, în mod tradiţional, se mişcau de la est spre vest. Îi avem în vedere pe cutriguri, onoguri, avari, alani, pecenegi, torchi (trib turcic de origine kîpceac-oguză), cumani, mongoli etc.; 5) Lumea „Pădurilor de foioase şi a Silvostepei” (Europa de Est în ansamblul ei). Este vorba de „lumea slavă de est”, Rusia Kieveană, Galiţia etc.

Nu toate lumile cultural-istorice enumerate mai sus au influenţat regiunea carpato-nistreană în mod constant sau cu aceeaşi intensitate. Puterea influenţei

[3] V. Gukin, I. Manzura, R. Rabinovici, M. Tkaciuk, *Nonarchaeologycal theory and problem of cultural Heritage*, în „World Archaeological Bulletin”, 1995, nr. 8, p. 9-18.

unei anume lumi (aşa cum ne-o imaginăm noi, reieşind din realităţile istorice) asupra culturii regiunii nu se reflectă întotdeauna pe deplin în materialul arheologic de care dispunem la ora actuală. Prin urmare, de regulă suntem nevoiţi să vorbim doar despre tendinţele generale, să ne limităm la schiţarea direcţiilor de unde veneau aceste influenţe culturale[4].

Pentru epoca medievală, distingem patru segmente cronologice care diferă substanţial unul de altul: mijlocul secolului al V-lea – sfârşitul secolului al VII-lea; sfârşitul secolului al VII-lea – sfârşitul secolului al IX-lea; secolul al X-lea – mijlocul secolului al XI-lea; mijlocul secolului al XI-lea – mijlocul secolului al XIII-lea. În continuare, ne vom concentra atenţia asupra primelor trei segmente.

Mijlocul secolului al V-lea – sfârşitul secolului al VII-lea

Pentru această perioadă putem vorbi, *grosso modo*, despre o puternică influenţă asupra interfluviului Nistru–Prut venită dinspre lumea „Pădurilor de foioase şi a Silvostepei" (locuită de anţi şi sclavini), despre una mai puţin importantă exercitată de lumea „Stepei Eurasiatice" (locuită în acea perioadă de cutriguri), precum şi de un anume impact ale lumilor „Civilizaţională", „Balcano-Dunăreană" şi a „Dunării de Mijloc".

Nu mai târziu de mijlocul secolului al V-lea, interfluviul Prut-Nistru, depopulat la acea dată, a fost atins de migraţiile slavilor[5], a anţilor şi sclavinilor, primii reprezentaţi de cultura arheologică Penkovka, cei din urmă – de cultura Praga.

Răspândirea culturii Praga, care a început nu mai târziu de secolului al IV-lea din regiunea Polesia dirijindu-se spre nord-vest, vest şi sud-vest, a avut drept rezultat pătrunderea purtătorilor acestei culturi în interfluviul Prut-Nistru dinspre nord – din Ucraina actuală, din regiunile oraşelor Cernăuţi şi Vinniţa[6]. Probabil în acelaşi timp, din est, din regiunea de silvostepă a Bugului, au început să pătrundă şi purtătorii culturii Penkovka, care au ajuns spre Dunărea de Jos[7]. Numărul siturilor „pure" Penkovka şi Praga este mic deoarece, aflându-se în vecinătate, multe dintre ele conţin material caracteristic ambelor culturi[8]. Aducând în regiune acelaşi tip de locuinţă – bordeiul parţial adâncit cu cuptor din piatră –,

[4] Sfârşitul dominaţiei unei lumi (sau al mai multor lumi simultan) şi înlocuirea acestei dominaţii cu alta se derulau destul de repede. Astfel de evenimente însă nu sunt întotdeauna bine datate, deoarece în arheologia regională cronologia este încă insuficient elaborată. Uneori, justificarea unei datări rămâne cu mult în urmă în raport cu identificarea şi analiza influenţelor şi schimbărilor de ordin cultural.

[5] Referitor la datarea acestui eveniment, vezi I. O. Gavrituhin, M. M. Kazanskii, *O vremeni poiavleniia slavian na territorii Moldovî* [Despre datarea apariţiei slavilor pe teritoriul Moldovei], în V. S. Sinika, R. A. Rabinovici (ed.), *op. cit.,* p. 331-352.

[6] Gavrituhin, *Poniatie,* fig. de la p. 11.

[7] I. A. Rafalovici, *Slaviane VI-IX vekov v Moldavii* [Slavii secolelor VI-IX din Moldova], Chişinău, Ştiinţa, 1972, p. 41.

[8] *Ibidem*; V. S. Zelenciuk (ed.). *Drevniaia kulitura Moldavii* [Cultura veche a Moldovei], Chişinău, Ştiinţa, 1974, p. 83-86.

purtătorii ambelor culturi se deosebeau doar prin profilul ceramicii (făcute la mână) care prevalează și, probabil, printr-un material arheologic puțin mai bogat, în cazul purtătorilor culturii Penkovka. Această situație înregistrată pe cale arheologică nu contrazice informațiile lăsate de Iordanes și Procopius din Caesarea despre localizarea anților și sclavinilor.

În privința influenței exercitate de lumea „Stepei Eurasiatice", aceasta a fost posibilă datorită prezenței în regiunea carpato-nistreană a cutrigurilor. Deși izvoarele scrise nu vorbesc direct despre aflarea lor aici, desele incursiuni întreprinse de ei pe teritoriul Imperiului Roman de Răsărit, începând cu a doua jumătate a secolului al V-lea până în anii '50 ai secolului al VI-lea, fac localizarea lor la Dunărea de Jos, mai cu seamă în sudul Moldovei (în Bugeac?), ca fiind cea mai plauzibilă.

Folosirea de către bizantini a bulgarilor împotriva germanicilor din regiunea Dunării, la sfârșitul secolului al V-lea, ar putea veni și ea în sprijinul ideii că, deja în această perioadă, o parte a cutrigurilor era stabilită în regiunea cursului inferior al Dunării. Nu este exclus ca instalarea lor aici să fi avut loc totuși mai târziu, în jurul anilor 551-552, cauzată fiind de atacurile utigurilor[9].

Vorbind despre invazia cutrigurilor în Imperiu, din anul 559, Agathias Scholasticus scrie: „Hunii au coborât totuși spre sud și s-au instalat în apropierea malurilor Dunării, acolo unde ei și-au dorit"[10]. Potrivit arheologului kievean A. V. Komar, mențiunea „au coborât spre sud" poate face referință la interfluviul Prut-Nistru[11]. În linii mari, potrivit cercetătorului, perioada petrecută de cutriguri în regiunea nordică a Mării Negre se limitează la anii 479-552; încă un timp, între anii 552 și 568, ei au stat la Dunărea de Jos[12].

Într-adevăr, ultima mențiune în sursele scrise a cutrigurilor datează din 568 și se referă la șederea lor, împreună cu avarii, în Panonia. Bizantinii, după cum se știe, i-au văzut pe avari pentru prima dată în 558. Constantinopolul a sperat să-i folosească pe nomazii noi veniți împotriva cutrigurilor și a altor dușmani ai Imperiului. Dar foarte repede avarii au început să ducă propria lor politică transformându-se din dușmanii cutrigurilor în aliații acestora. În jurul anului 559, la invitația cutrigurilor, avarii, venind din stepele ciscaucaziene, s-au instalat în regiunea de stepă a nordului Mării Negre, adică în ținuturile cutrigurilor[13]. În anii 567-568, avarii au cucerit Panonia, unde au creat un nou kaganat. Împreună cu ei, au părăsit Dunărea de Jos și stepele din regiunea nordică a Mării Negre și cutrigurii[14].

---

[9] A. V. Komar, *Kutrigurî i utigurî v Severnom Prichernomorie* [Cutrigurii și utigurii în Nordul Mării Negre], în N. M. Kukovaliskaia (ed.), *Sugdeiskii sbornik*, Kiev, Sudak-Akademperiodika, 2004, p. 170.

[10] Agathias Scholasticus. *O țarstvovanie Iustiniana* [Despre domnia lui Iustinian], trad. M. V. Levchenko, Moscova, Arktos, 1996, p. 185.

[11] Komar, *Kutrigurî i utigurî*, p. 170.

[12] *Ibidem*, p. 172.

[13] M. I. Artamonov. *Istoriia hazar* [Istoria hazarilor], ediția a II-a, Sankt-Petersburg, Lani, 2001, p. 154.

[14] *Ibidem*. *Istoriia hazar*, p. 157; Komar, *Kutrigurî i utigurî*, p. 171.

Potrivit lui Komar, motivele plecării cutrigurilor din stepele nordice ale Mării Negre nu au fost politice sau, mai bine zis, nu numai politice. Factorul climateric a jucat şi el un rol important. Este vorba de secătuirea crescândă a stepei, însoţită de salinizarea solului, care a dus la o schimbare treptată a învelişului vegetal, din cel caracteristic zonei de stepă în cel de semi-deşert. Foarte probabil, tocmai schimbările climatice au constituit „principalul motiv pentru care în regiunea de nord a Mării Negre, după instalarea cutrigurilor împreună cu avarii în Panonia în 568 şi până la apariţia hazarilor în 679, nu se cunoaşte nicio uniune tribală notabilă a nomazilor”[15].

Având însă în vedere localizarea incontestabilă, datorită surselor scrise, a cutrigurilor în regiunea dintre Nistru şi Dunăre, suntem interesaţi să identificăm dovezile arheologice ale unei astfel de localizări.

Cutrigurii sunt consideraţi, pe bună dreptate, ca fiind „cele mai de «negăsit» triburi din arheologia nomazilor medievali timpurii din Europa de Est”[16], în acest sens interfluviul Prut-Nistru nefăcând excepţie. Cercetătorii I. A. Rafalovici (1929-1979) şi I. G. Hîncu (1931-2003), dar şi alţii, de regulă, asociau cutrigurii cu ceramica de tip Pastârsk, găsită în cantităţi foarte mici în aşezările slavilor timpurii. În opinia lor, prezenţa acestei ceramici vorbeşte despre contactele strânse dintre slavi şi nomazi, despre coabitarea celor două populaţii[17].

Această interpretare concorda, în anii 1960-1970, cu foarte populara teorie despre aşa-zisa cultură Pastârsk aparţinând cutrigurilor, emisă de arheologul sovietic M. I. Artamonov (1898-1972), care a unit într-un singur masiv cultural aşezarea Pastârsk, tezaurele din secolul al VII-lea – începutul secolului al VIII-lea de pe Niprul Mijlociu şi vestigiile arheologice de tip Penkovka. Respectiva teorie a fost adoptată şi aprofundată de mai mulţi cercetători, dar aproape imediat ideea despre apartenenţa „nomadă” a vestigiilor de tip Penkovka şi a aşezării Pastârsk au fost aspru criticate de arheologii slavişti[18].

Komar a arătat că, din punctul de vedere al unui arheolog nomadist ca şi din punctul de vedere al unui slavist, „cultura Pastârsk” este o ficţiune: nici aşezarea fortificată Pastârsk, nici cultura Penkovka nu sunt în niciun fel legate de nomazii secolelor VI-VII din regiunea nordică a Mării Negre. Cultura acestora din urmă este reprezentată printr-un număr mic dar destul de expresiv de tumuli

[15] Komar, *Kutrigurî i utigurî*, p. 195-198.

[16] *Ibidem*, p. 169.

[17] E. A. Rikman, I. A. Rafalovici, I. G. Hînku, *Ocherki istorii kulitury Moldavii (II-XIV vv.)*, Chişinău, Ştiinţa, 1971, p. 99-101; I. G. Hînku, I. A. Rafalovici, *Slaviane i tiurkobolgary v VI-X vv. na territorii Moldavii po arheologicheskim dannîm* [Slavii şi bulgarii de pe Volga în secolele VI-X de pe teritoriul Moldovei după datele arheologice], în „Slavianite i Sredizemnomorskiiat sviat VI-XI vek.” [*Slavii şi lumea mediteraneană sec. VI-XI*], Sofia, 1973, p. 165; Rafalovici. *Slaviane*, p. 36; Zelenciuk (ed.). *Drevniaia*, p. 84.

[18] O. M. Prihodniuk. *Pastirsike gorodishche* [Aşezarea fortificată Pastârsk], Kiev/Cernăuţi, Zelena Bukovina, 2005; A. V. Komar, *Kutrigurî i utigurî*; idem, *Chto takoe Pastîrskaia kulitura?* [Ce este cultura Pastîrsk?], în „Problemi na prabilgarskata istoriia i kulitura”, Sofia, nr. 4 (1), 2007, p. 35-52.

și cenotafe conținând un set distinct de trăsături culturale[19]. Komar atribuie respectivei culturi (în special cutrigurilor) mormântul nr. 7 din tumulul de lângă satul Sărata Veche (raionul Fălești din R. Moldova)[20].

Astfel, avem motive să vorbim despre influența asupra interfluviului Prut-Nistru începând cu secolele V-VI a lumii „Stepei Eurasiatice", chiar sub forma stabilirii în regiune a unor grupuri de populație noi din punct de vedere cultural și etnic.

În secolului al VI-lea și pe aproape întreg parcursul secolului al VII-lea, influența lumii „Pădurilor de foioase și a Silvostepei" asupra regiunii carpato-nistrene a fost deci dominantă. Cu siguranță însă că poate fi urmărită și o anume influență din partea lumilor „Balcano-Dunăreană", „Civilizațională" și a „Dunării de Mijloc".

Prezența pe aceleași situri situate în sudul regiunii de silvostepă, parțial și în nordul Moldovei, a ceramicii de tip Praga și Penkovka și a celei de tip Ipotești–Cândești–Ciurel (răspândită pe malul stâng al Dunării Inferioare), e o mărturie, după părerea noastră, a influenței în regiune a lumii „Balcano-Dunărene"[21]. Originea culturii arheologice Balcano-Dunărene, eterogene fără îndoială (astăzi tendința este de a o privi mai degrabă ca pe un amalgam de elemente culturale de origini diferite), este nebuloasă. Lipsesc datele arheologice care ar putea indica limitele sale cronologice. Nu este clar dacă aceasta a existat și în perioada secolului al V-lea – sfârșitul secolului al VII-lea. Prezența pe siturile culturii Ipotești–Cândești–Ciurel a vestigiilor de tip Praga este incontestabilă, ceea ce este firesc, ținând cont de datele surselor scrise despre incursiunile slavilor pe malul sudic al Dunării, pe teritoriul bizantin. Nu poate fi însă încă surprinsă arheologic așa-numita populație locală romanizată[22].

Despre influența lumii „Civilizaționale" și a celei pe care am numit-o „Central Europeană" ne vorbește prezența monedelor bizantine și a altor artefacte metalice, în special a unor tipuri de fibule[23]. Prezența în așezările din sudul regiunii discutate a amforelor de dimensiuni mari, de culoare roșie cu gâtul larg și acoperite cu ondulații adâncite, datate în secolele V-VI, e o mărturie a existenței în această perioadă a unor relații culturale cu populația orașelor bizantine din bazinul Mării Negre[24].

---

[19] Komar, *Chto takoe*, p. 48.

[20] Idem, *Kutrigurî i utigurî*, p. 179.

[21] Rafalovici, *Slaviane,* p. 32, 147-149; Zelenciuk (ed.), *Drevniaia*, p. 83.

[22] Gavrituhin, *Poniatie,* p. 13; idem, *Dunaiskii „strat" ranneslavianskoi arheologii. Ot redaktorov etogo nomera* [„Stratul" dunărean al arheologiei slavilor timpurii. Din partea redactorilor prezentului număr], în „Stratum plus", nr. 5, p. 21; V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești–Cândești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în SCIV, nr. 4, 1964, p. 485-499; Sz. Dolinescu-Ferche, *La culture „Ipotești–Cândești". La situation en Valachie*, în „Dacia NS", nr. 28, 1984, p. 117-147; G. B. Fedorov, L. L. Polevoi, *Arheologia Rumânii* [Arheologia României], Moscova, Nauka, 1973.

[23] Rafalovici, *Slaviane*, p. 32-33; I. Corman. *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrian în epoca Evului Mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.)*, Chișinău, Cartdidact, 1998; Gavrituhin, Kazanskii, *O vremeni*, p. 331-352.

[24] Rafalovici, *Slaviane*, p. 29-42.

Sfârşitul secolului al VII-lea – sfârşitul secolului al IX-lea

Către sfârşitul secolului al VII-lea, dacă nu o „simbioză", atunci o comunitate a culturilor Praga şi Penkovka era pe cale să apară, proces întrerupt de ivirea în regiunea carpato-nistreană a culturii Luka-Raikoveţkaia (Hlincea-Iaşi I, în terminologia arheologilor români). Dacă în secolele VI-VII populaţia din zonă este puţin numeroasă şi rarefiată – pentru această perioadă sunt cunoscute nu mai mult de 50 de aşezări, toate de proporţii mici –, în secolele VIII-IX numărul ei creşte brusc. Doar în interfluviul Nistru–Prut au fost descoperite în jur de o sută de aşezări de dimensiuni semnificative[25]. Cultura Luka-Raikoveţkaia a apărut în regiunea de est a culturii Praga. Din cauza numărului foarte mic de artefacte care pot conţine informaţii de ordin cronologic, datarea complexelor timpurii aparţinând acestei culturi este destul de dificilă[26]. Diferenţa dintre complexele târzii aparţinând comunităţii culturale Praga-Korceag şi complexele timpurii a culturii Luka-Raikoveţkaia este surprinsă doar în tendinţa de schimbare a ornamentării vaselor făcute cu mâna: buza ceramicii de tip Luka-Raikoveţkaia era deja decorată cu adâncituri făcute cu degetul[27].

Potrivit arheologului chişinăuian N. P. Telnov, pe teritoriul interfluviului Nistru–Prut, cultura Luka-Raikoveţkaia (datată în secolele VIII-IX) are rădăcini locale, dezvoltându-se gradual din cultura Praga. Acest proces este clar reflectat în materialul ceramic. Pe de altă parte, în întreaga regiune carpato-nistreană formele ceramice specifice culturii Penkovka nu au fost preluate de purtătorii culturii Luka-Raikoveţkaia[28].

Diferenţa accentuată dintre numărul, dimensiunea şi grosimea straturilor culturale ale aşezărilor de tip Praga şi a celor de tip Luka-Raikoveţkaia din regiune nu poate fi însă explicată printr-o explozie demografică[29] sau numai printr-o explozie demografică. Potrivit mai multor colegi, cărora ne alăturăm şi noi, cauza acestor diferenţe este afluxul semnificativ în regiune, între sfârşitul secolului al VII-lea şi începutul secolului al VIII-lea, a unei noi populaţii[30].

Aşa-zisa „istorie a ocupării teritoriului", adică identificarea pe cale arheologică a etapelor populării unui sit sau microregiuni, poate sprijini ideea conform

[25] G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenco, *Pamiatniki drevnih slavian (VI-XIII vv.). Arheologicheskaia karta Moldavskoi SSR 6* [Vestigiile vechilor slavi (secolele VI-XIII). Harta arheologică a RSS Moldoveneşti 6], Chişinău, Ştiinţa, p. 12-39; Rafalovici, *Slaviane*, 1972, p. 39-42.

[26] I. O. Gavrituhin, *Datirovka nachalinîh faz kulitury Luki-Raikoveţkoi* [Datarea fazelor timpurii a culturii Luka-Raikoveţkaia], în I. O. Gavrituhin, A. M. Oblomskii, *Gaponovskii klad i ego kuliturno-istoricheskii kontekst. RCM 3* [Tezaurul Gaponov şi contextul său cultural-istoric], Moscova, IA RAN, 1996, p. 136-139.

[27] Gavrituhin, *Poniatie,* p. 9.

[28] N. P. Telnov, *Vostochnoslavianskie drevnosti Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechia VIII-X vv.* [Vestigiile est-slave pe teritoriul interfluviului Nistru–Prut în secolele VIII-X], Autoreferat la disertaţia tezei pentru obţinerea titlului de candidat în ştiinţe, Leningrad, 1990, p. 12-14.

[29] *Ibidem*, p. 6, 13.

[30] Rafalovici, *Slaviane,* 41-42; M. Chişvasi-Comşa, *Slavii de răsărit pe teritoriul RPR şi pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, în SCIV, nr. IX (1), 1958, p. 76-78.

căreia primele complexe timpurii ale culturii Luka-Raikoveţkaia ar fi apărut în regiunea pruto-nistreană din afară, coexistând cu complexele târzii ale culturii locale de tip Praga. Arheologul moscovit I. O. Gavrituhin arată că graniţa dintre culturile Praga şi Luka-Raikoveţkaia, stabilită în baza ceramicii, nu coincide cu concluziile istoriei ocupării teritoriului. Or, tocmai aceasta din urmă se apropie cel mai mult de periodizarea istorică[31].

În cazul majorităţii siturilor slave timpurii studiate în regiunea pruto-nistreană, istoria ocupării teritoriului nu poate fi urmărită stratigrafic. Potrivit lui Rafalovici, locuinţele din secolele VI-VII şi cele din secolele VIII-IX din aşezarea Hansca (interfluviul Prut-Nistru) sunt situate în locuri diferite, iar ceramica din primul segment cronologic nu apare niciodată în acelaşi complex cu cea din al doilea segment cronologic[32]. Cazul observării „vizuale" de către unii cercetători a continuităţii culturii materiale din această aşezare poartă mai curând amprenta unei ideologii inspirată din ideea aflării neîntrerupte pe acest teritoriu a unei comunităţi etnoculturale sau a unei populaţii autohtone romanizate[33].

În sine, evoluţia ceramicii[34] observată, spre exemplu, de Telnov în aşezarea Scoc (este însă cazul mai multor aşezări) nu poate contrazice ideea afluxului unui val semnificativ de populaţie purtătoare a vestigiilor timpurii de tip Luka-Raikoveţkaia. Altfel, cum s-ar explica discrepanţa dintre numărul de situri Praga şi Luka-Raikoveţkaia din regiunea pruto-nistreană? De ce majoritatea aşezărilor culturii Luka-Raikoveţkaia care au fost cercetate în această regiune nu conţin straturi inferioare care ar putea fi atribuite culturii Praga?

Aşa-zisa „dispariţie fără urmă a elementelor [materiale de tip] Penkovka" poate explica indirect caracterul străin sau extern al culturii Luka-Raikoveţkaia din interfluviul Prut-Nistru. Suntem nevoiţi, urmându-i pe Rafalovici şi Telnov, să recunoaştem că în această regiune vestigiile de tip Penkovka nu au participat la geneza culturii Luka-Raikoveţkaia, spre deosebire de cazul bazinului râului Nipru unde, în opinia unor cercetători, la constituirea ei a contribuit şi cultura locală premergătoare de tipul Sakhnovka[35]. Ca urmare, am putea înainta ipoteza că, împreună cu locuitorii aşezărilor „pure" de tip Penkovka, au părăsit interfluviul

[31] Gavrituhin, *Poniatie,* p. 9-10.

[32] Rafalovici, *Slaviane,* 39.

[33] Gh. Postică, *Românii din Codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (studiu arheologic pe baza ceramicii din aşezarea Hansca)*, Chişinău, Universitas, 1994, p. 235 ş.a.

[34] Este vorba despre apariţia unui nou ornament în contextul păstrării vechilor trăsături morfologice şi tehnologice.

[35] O. M. Prihodniuk, *Arheologichni pamiatki Seredniogo Pridniproviia VI-IX st.n.e* [Vestigiile arheologice din secolele VI-IX de pe cursul mijlociu al Niprului], Kiev, Naukova dumka, 1980; O. A. Shcheglova, *Volny raspostraneniia veschei iz Podunaviia na severo-vostok v VI-VIII vv. kak otrazhenie migraţii ili kuliturnyh vliianii* [Valurile de difuzare de artefacte din regiunea Dunării spre nord-estul continentului în secolele VI-VIII ca reflectări a migraţiilor sau influenţelor culturale], în *Slozhenie russkoi gosudarstvennosti v kontekste rannesrednevekovoi istorii Stargo Sveta. Materialî mezhdunarodnoi konferenţii TGE XLIX* [Formarea statalităţii ruseşti în contextul istoriei medievale timpurii din lumea veche. Materialele conferinţei internaţionale], Sankt-Petersburg, GE, 2009, p. 58.

Prut-Nistru şi vecinii lor, locuitorii aşezărilor mixte şi probabil chiar cei din aşezările „pure" de tip Praga. Se pare că interfluviul Prut-Nistru se numără printre regiunile unde încă este dificil să fie stabilit fără echivoc corelarea siturilor culturilor Praga şi Luka-Raikoveţkaia[36].

Cu jumătate de secol în urmă, momentul apariţiei în regiunea carpato-nistreană a celor mai timpurii aşezări de tip Luka-Raikoveţkaia – începând cu ultimele decenii ale secolul al VII-lea – a fost datat de Rafalovici cu ajutorul fibulelor antropomorfe din bronz de tip Pastârsk găsite în complexe închise, dar şi a monedelor bizantine neperforate din secolele VI-VII[37]. În prezent însă, artefactele care înainte serveau ca repere cronologice indiscutabile ale dispariţiei vestigiilor de tip Praga şi apariţiei vestigiilor de tip Luka-Raikoveţkaia sunt invocate pentru a sprijini ideea coexistenţei celor două culturi. Gavrituhin notează că

> [...] fibulele miniaturale digitate (post-est germanice din subgrupul nistreano-dunărean), unul dintre principalii indicatori ai sfârşitului culturii Praga, au fost găsite şi împreună cu ceramica de tip Luka-Raikoveţkaia, decorată cu adâncituri făcute cu degetul[38].

Vorbind despre originea externă a vestigiilor de tip Luka-Raikoveţkaia din regiunea pruto-nistreană, sau a majorităţii lor, trebuie să identificăm şi regiunea de unde acestea au venit sau de unde au fost aduse aici. În acest sens, lumea „Pădurilor de foioase şi a Silvostepei" – patria complexelor timpurii de tip Luka-Raikoveţkaia, care sunt legate genetic de cultura Praga – ar corespunde cel mai bine.

În interfluviul Nistru–Prut, pentru perioada de început a acestei culturi, putem totuşi remarca şi influenţa lumii „Dunării de Mijloc". După cum credea Rafalovici, în ceramica locală – atribuită de cercetători culturii Luka-Raikoveţkaia – pot fi identificate trăsături caracteristice slavilor de vest. Este vorba în special de ornamentul vaselor, de apariţia liniilor singulare drepte şi ondulate, a ornamentului dreptunghiular (în formă de şah) ştampilat, dinţat, în zigzag în formă de brad[39].

În opinia noastră, concentrările descoperirilor de cuţite cu volute constituie o mostră a influenţei exercitate în regiunea carpato-nistreană de lumea „Dunării de Mijloc"[40]. Practic, toţi cercetătorii care s-au oprit asupra difuzării acestor

[36] Gavrituhin, *Poniatie,* p. 9.

[37] Rafalovici, *Slaviane,* 39-40.

[38] Gavrituhin, *Poniatie,* p. 10; idem, *Dunaiskii „strat"*, p. 23.

[39] Rafalovici, *Slaviane,* p. 162-171.

[40] I. Mitrea, *Unele consideraţii privind originea, cronologia şi semnificaţia etno-culturală a cuţitelor cu volute descoperite pe teritoriul României*, în „Carpica", Bacău, nr. XVI, 1984, p. 85-87; Rafalovici, *Slaviane,* 183; G. B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo mezhdurechiia v I tysiacheletii n.e.* [Populaţia interfluviului Nistru–Prut în primul mileniu al erei noastre], MIA 89, Moscova, AN SSSR, 1960, p. 285; R. A. Rabinovici, *Nozhi s voliutoobraznîmi rukoiatkami na territorii Moldovî i ih kuliturnoistoricheskii kontekst* [Cuţitele cu volute de pe teritoriul Moldovei şi contextul lor istorico-cultural], în „Revista arheologică," nr. I (2), 2005, p. 351-359; Iu. V. Mâsiko,

artefacte în Europa de Est fie au subliniat originea lor slavă vestică, fie au legat direct apariția lor în regiune de migrațiile acestor slavi[41]. Răspândirea respectivelor cuțite, ținând cont de probabila lor funcție sacrală, ar putea fi greu asociată cu trocul, comerțul sau moda.

Pătrunderea unui val slav vestic este notată și în Transilvania vecină (necropolele tumulare de incinerații de la Nușfalău și Someșeni, datate la sfârșitul secolului al VII-lea – începutul secolului al VIII-lea) și în bazinul Tisei superioare (necropolele tumulare și plane cu incinerații Somotorska Gora, Král'ovský Chlmec)[42]. În această perioadă, lumea „Dunării de Mijloc" a constituit o sursă activă de influențe culturale. Impulsul pe care ea l-a dat, efectul pe care l-a avut în Europa de Est a fost resimțit chiar și în lumea „Pădurilor de foioase". „În anii 650-760, un val de schimbări radicale în cultura materială și în modul de trai al populației est-europene început în sud se dirijează spre nord – din bazinul carpatic spre regiunea râului Ladoga", notează D. A. Machinskii. După cum se știe, și *Cronica vremurilor trecute* vorbește despre „întoarcerea" slavilor de la Dunăre[43]. La rândul său, O. A. Shcheglova, arheologă din Sankt-Petersburg, notează:

> [...] apariția la sfârșitul secolului al VII-lea – prima jumătate a secolului al VIII-lea, în regiunea Niprului Mijlociu, a pieselor de podoabă feminine aduse aici din zona

S. V. Pivovarov, *Nahodki nozhei s voliutoobraznymi naverşiiami v Verhnem Poprutie i Srednem Podnestrovie* [Descoperiri de cuțite cu volută pe Prutul superior și Nistrul de mijloc], în „Stratum plus", nr. 5, 2010, p. 309-315.

[41] Fedorov, *Naselenie*, p. 285; R. S. Minasian, *Zheleznîe nozhi s voliutoobraznîm naverşiem* [Cuțitele din fier cu volută], în „Problemî arheologii" (Sbornik statei v pamiati professora M. I. Artamonova), Leningrad, nr. 2, 1978, p. 151; V. B. Perhavko, *Klasivika'iiia orudii truda i predmetov vooruzheniia iz rannesrednevekovîh pamiatnikov mezhdurechiia Dnepra i Nemana* [Clasificarea instrumentelor și armelor din siturile medievale timpurii din interfluviul Nipru–Neman], în „Sovețkaia arheologiia", nr. 4, 1979, p. 47-48; L. V. Korolikova, *Voprosî interpretații nozhei s volitoobraznym naverșiem* [Problematica interpretării cuțitelor cu volută], în „Tverskoi arheologicheskii sbornik", Tveri, TGOM, 1994, p. 238; V. V. Sedov. *Drevnerusskaia narodnosti. Istoricheskoe issledovanie* [Etnia veche rusă. Cercetare istorică], Moskva, Iazîki slavianskoi kulitury, 1999, p. 197-198.

[42] M. Comșa, *Săpăturile de la Nuşfalău (reg. Oradea)*, în MCA, nr. VII, 1961, p. 519-529; M. Macrea, *Slavianskii mogilnik v Someșeni*, în „Dacia NS", nr. II, 1958, p. 351-370; idem, *Necropola slavă de la Someşeni*, în MCA, nr. V, 1959, p. 519-527; idem, *Șantierul arheologic Someşeni-Cluj*, în MCA, nr. VI, 1959, p. 515-522; Fedorov, *Naselenie*, p. 198-200; I. M. Granchak, V. Cherniak (ed.), *Drevniaia istoriia Verhnego Potisiia* [Istoria veche a regiunii Tisei superioare], Lvov, Svit, 1991, p. 185-195.

[43] D. A. Machinskii, *Migrația slavian v I tîsiachiletii n.e. (po pisimennîm istochnikam s privlecheniem dannîh arheologii)* [Migrația slavilor în mln. I e.n. (după izvoarele scrise și arheologice)], în V. D. Koroliuk (ed.), *Formirovanie rannefeodalinîh slavianskih narodnostei* [*Formarea etniilor medievale timpurii slave*], Moscova, Nauka, 1981, p. 50; O. A. Shcheglova, *Srednee Podneprovie konța VII-pervoi polovinî VIII vv.: prichinî smenî kulitur* [Regiunea Niprului de mijloc, sfârșitul secolului al VII-lea – prima jumătate a secolului al VIII-lea: cauzele schimbărilor de culturi], în V. M. Masson, *Siționogenez i kuliturogenez v istoricheskom aspekte. Materialî metodologicheskogo seminara* [Sociogeneză și culturogeneză în perspectivă istorică. Materialele seminarului metodologic], Sankt-Petersburg, IIMK AN SSSR, 1991, p. 43-50; Shcheglova, *Volny*, p. 39-65.

Dunării şi evoluţia lor ulterioară în această regiune, este o dovadă clară a revenirii aici a unei părţi a slavilor sud-vestici pentru a se instala într-un mediu etnic apropiat de al lor[44].

Despre deplasarea unei mase slave dunărene ne vorbeşte şi apariţia aşezării fortificate Pastârsk situate pe malul drept al Niprului Mijlociu[45].

Mişcarea „inversă" a slavilor spre est a putut fi provocată de venirea în regiunea Dunării de Jos a bulgarilor lui Asparuh, dar mai ales de războaiele avaro-slavo-bizantine şi de extinderea sferei de influenţă a kaganatului avar. Pătrunderea activă a avarilor se face vizibilă spre sfârşitul secolului al VII-lea în Slovacia, unde mai târziu va începe procesul amestecării lor cu slavii. Situaţia din regiunea Tisei superioare se dezvoltă în acelaşi sens. Acolo, în secolele VI-VII, prezenţa slavă era relativ nesemnificativă. Începând însă cu sfârşitul secolul al VII-lea, numărul lor creşte brusc, raportul numeric al siturilor fiind de 1:15. Vor apărea în curând şi avarii, evenimentul fiind fixat de prezenţa cimitirelor de inhumaţie mixte slavo-avare[46]. Este posibil ca activitatea avarilor, îndreptată în această perioadă spre est, să se datoreze unor cauze interne[47].

Astfel, se poate presupune că, în perioada dintre sfârşitul secolul al VII-lea şi sfârşitul secolului al VIII-lea (faza timpurie a culturii Luka-Raikoveţkaia, potrivit lui Telnov), lumea „Dunării de Mijloc" a continuat să influenţeze ţinuturile carpato-nistrene, foarte probabil şi prin venirea aici a unor populaţii noi.

Acum să schiţăm portretul lumii „Stepei Eurasiatice", care, între sfârşitul secolului al VII-lea şi sfârşitul secolului al X-lea, a avut un impact nu numai asupra ţinuturilor carpato-nistrene, ci şi asupra întregii Europe de Sud-Est.

După dezintegrarea „Marii Bulgarii" în hoarde separate, hoarda hanului Asparuh a migrat în 679 la Dunărea de Jos stabilindu-se în Ongala, în regiunea actualului Bugeac. Eliminându-i pe bizantini de la Dunărea de Jos (nord-estul Bulgariei actuale şi Dobrogea), bulgarii au început să se amestece cu populaţia slavă locală creând aşa-zisa cultură Balcano-Dunăreană. Astfel, la Dunărea de Jos a apărut o nouă sursă sau „vatră" de influenţă în regiunea carpato-nistreană. Pe parcursul întregii existenţe a Primului Ţarat Bulgar, această „vatră" s-a constituit într-un intermediar prin care în regiunea carpato-nistreană s-a exercitat influenţa lumii „civilizatoare" (bizantine).

Primele aşezări ale culturii Balcano-Dunărene au apărut în ţinuturile carpato-nistrene la sfârşitul secolului al VIII-lea (siturile de tip Etulia)[48]. În prima treime

[44] Shcheglova, *Srednee*, p. 49; eadem, *O dvuh gruppah kladov „drevnostei antov" v Srednem Podneprovie* [Despre două grupuri de „antichităţi ante" din regiunea Niprului mijlociu], în „Materialî i issledovaniia po arheologii Dneprovskogo levoberezhiia", Kursk, IA RAN-KGOMA, 1990, p. 162-204; eadem, *Volny*, p. 59-61.

[45] Prihodniuk, *Pastirsike*, p. 94-98.

[46] Granchak, Cherniak (ed.), *Drevniaia*, p. 179-197.

[47] I. Sentpeteri, *O pozdneavarskih i rannebolgarskih sviaziah* [Despre legăturile avare târzii şi bulgare timpurii], în „Problemî na probilgarskata istoriia i kultura", Sofia, 1989, p. 118; Shcheglova, *Volny*, p. 61.

[48] V. I. Kozlov, *Naselenie stepnogo mezhdurechiia Dunaia i Dnestra konţa VIII – nachala XI vekov n.e.: balkano-dunaiskaia kulitura* [Populaţia din zona de stepă a interfluviului Dunăre–

a secolului al IX-lea, activitatea hanilor bulgari s-a intensificat brusc. Krum și Omurtag i-au alungat pe franci din regiunile estice a teritoriilor avare, finalizând mai apoi ceea ce aceștia au început, adică slăbirea și distrugerea definitivă a kaganatului avar[49].

Răspândirea în a doua jumătate a secolului al IX-lea a culturii Balcano-Dunărene spre nord și nord-est reflectă expansiunea teritorială a Primului Țarat Bulgar. Siturile acestei culturi apar în Muntenia și Oltenia (cultura Dridu, în terminologia colegilor din România[50]), învecinându-se inițial cu cultura Bucov, răspândită în secolele IX-X în regiunile pre-montane și montane ale Munteniei, Olteniei și Transilvaniei. În sudul Transilvaniei, în regiunea Alba Iulia, siturile culturii Balcano-Dunărene sunt datate în secolul al IX-lea[51]. Potrivit surselor scrise, aceste situri constituie cel mai probabil avanposturi sau așezări militare amplasate în zonă cu scopul de a controla importantele centre de extragere și comercializare a sării[52]. În secolul al X-lea, în sudul Transilvaniei, din cauza

Nistru din perioada sf. secolului al VIII-lea – începutul secolului al XI-lea e.n.], Chișinău, Stratum Plus, 2015. Rămâne destul de controversată și încă insuficient studiată situația la sfârșitul secolului al VII-lea – sfârșitul secolului al VIII-lea din regiunea sudică, de stepă a interfluviului Prut–Nistru după ce Asparuh a plecat peste Dunăre. Nu există însă nicio îndoială că zona dată a continuat să fie controlată de hanii bulgari (N. D. Russev, *Slaviane, bulgarî i Bolgarskoe gosudarstvo* [Slavii, bulgarii și statul bulgar], în N. P. Telnov, V. P. Stepanov, N. D. Russev, R. A. Rabinovici, *„I ...razoșlisi slaviane po zemle". Iz istorii Karpato-Dnestrovskih zemeli VI-XIII vv.* [*„Și ... s-au răspândit slavii pe pământ." Din istoria ținuturilor Carpato-Nistrene, secolele VI-XIII*], Chișinău, VAȘ, 2002, p. 131; N. D. Russev, *Fenomen balkano-dunaiskoi kulturî i istoriia Dunaiskoi Bolgarii* [Fenomenul culturii balcano-dunărene și istoria Bulgariei Dunărene], în V. I. Kozlov (ed.), *Naselenie stepnogo*, 2015, p. 278-295).

[49] Sentpeteri, *O pozdneavarskih,* p. 119; B. Sioke, *O severnoi graniţe Pervogo Bolgarskogo gosudarstva v IX veke* [Despre granița de nord a Primului Țarat Bulgar în secolul al IX-lea], în *Problemi na prabilgarskata istoriia i kultura* [Probleme de istorie și cultură proto-bulgară], Sofia, 1989, p. 105-116.

[50] Marea majoritate a cercetătorilor români însă consideră că purtătorii acestei culturi sunt populațiile „locale" est-romanice (E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1967; O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III-XI)*, Craiova, Scrisul românesc, 1976; G. F. Cebotarenko, *K voprosu ob etnicheskoi prinadlezhnosti balkano-dunaiskoi kulitury v iuzhnoi chasti Pruto-Dnestrovskogo mezhdurechiia* [Referitor la chestiunea apartenenței etnice a culturii balcano-dunărene în sudul interfluviului Prut–Nistru], în V. D. Koroliuk (ed.), *Etnicheskaia istoriia vostochnîh romanțev* [Istoria etnică a romanicilor de est], Moscova, Nauka, 1979, p. 86-105; G. F. Cebotarenko, *Balkano-Dunaiskaia arheologicheskaia kulitura v zarubezhnoi istoriografii* [Cultura arheologică Balcano-Dunăreană în istoriografia străină], în B. S. Zelenchuk (ed.), *Slaviano-Moldavskie sviazi i rannie etapî etnicheskoi istorii moldovan* [Relațiile slavo-moldovenești și etapele timpurii ale istoriei etnice a moldovenilor], Chișinău, Știința, 1983, p. 58-79; G. B. Fedorov, V. M. Negrușa, *Slaviane i balkanodunaiskaia arheologicheskaia kulitura* [Slavii și cultura balcano-dunăreană], în D. F. Markov (ed.), *Kompleksnye problemî istorii i kulturî narodov Țentralinoi i Iugo-Vostochnoi Evropy: Itogi i perspektivy issledovanii*, [Probleme complexe ale istoriei și culturii popoarelor din Europa Centrală și de Sud-Est: Rezultate și perspective de cercetare], Moscova, Nauka, 1979, p. 48-56).

[51] Sentpeteri, *op. cit.*, p. 117-123; Sioke, *O severnoi graniţe*, p. 105-116; Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*; Toropu. *Romanitatea*; M. Comşa, *Cultura materială veche românească (aşezările de la Bucov–Ploieşti)*, Bucureşti, Editura Academiei RSR,1978; Fedorov, Polevoi, *Arheologia*.

[52] Sioke, *op. cit.*, p. 105.

schimbării situației la Dunărea de Jos, numărul siturilor aparținând culturii Balcano-Dunărene se va mări.

Extinderea teritorială a Bulgariei pe timpul țarului Simeon, reflectată în lărgirea la sfârșitul secolului al IX-lea – prima treime a secolului al X-lea a arealului culturii Balcano-Dunărene, a afectat și ținuturile carpato-nistrene. Extinzându-se spre nord-est, această cultură arheologică dislocă așezările culturii Luka-Raikoveţkaia. În regiunea Nistrului de Jos apare așa-numita varianta Sud-Nistreană a culturii Balcano-Dunărene, cu așezări de tipul celei de la Calfa[53].

Unii cercetători, printre care și Telnov, cred că, în așezările de acest tip, varianta Sud-Nistreană a culturii Balcano-Dunărene s-a dezvoltat având ca „soclu cultura locală Luka-Raikoveţkaia". O opinie foarte asemănătoare este împărtășită și de istoricul chișinăuian N. D. Russev. După acesta,

> [...] siturile de pe Nistrul de Jos reflectă interacțiunea populației venite de peste Dunăre și, probabil, de peste Carpați, cu slavii de est – purtătorii vestigiilor de tip Luka-Raikoveţkaia[54].

Potrivit cercetătorilor, unele așezări ale variantei Sud-Nistrene a culturii Balcano-Dunărene s-au perpetuat până la sfârșitul secolului al X-lea, când un nou pericol, pecenegii, i-au forțat pe vechii locuitori să părăsească regiunea. Nu este exclus ca războaiele dunărene ale cneazului kievean Sviatoslav să fi jucat și ele un rol important în dispariția acestor așezări.

În a doua jumătate a secolului al X-lea, multe așezări de pe malul stâng al Dunării, din Muntenia și Oltenia, aparținând culturii Balcano-Dunărene, au fost distruse sau abandonate. După toate probabilitățile, o parte din această populație a traversat Dunărea, plasându-se inițial sub protecția Țaratului Bulgar, mai apoi sub cea a Imperiului Bizantin. O altă parte, urmărită de pecenegi, s-a deplasat de-a lungul malului stâng al Dunării de Jos ajungând în sudul Transilvaniei, unde tocmai la acea dată este atestată cea mai mare concentrație de vestigii aparținând culturii Balcano-Dunărene[55].

După sosirea la Dunărea de Jos a bulgarilor lui Asparuh și creării acolo a lumii „Balcano-Dunărene", rolul constructiv al „coridorului de stepă" a continuat. Pe acest „coridor" au urmat să pătrundă noi valuri nomade, integrându-se organic în comunitățile culturale din regiunea Carpato-Dunăreană, nedistrugându-le deci, ci doar dându-le o nouă specificitate. Probabil, acești nomazi, bulgari și alani, erau supuși ai kaganatului hazar care-și căutau salvarea în vest, fugind de războaiele civile și alte evenimente care bulversau atunci kaganatul[56].

---

[53] G. F. Cebotarenko, *Kalfa-gorodishche VIII-X vv. na Dnestre* [Calfa – așezare fortificată din secolele VIII-X], Chișinău, Știința, 1973; Kozlov, *Naselenie*.

[54] Russev, *Slaviane, bulgarî*, p. 131.

[55] Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*; Toropu, *Romanitatea*; K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele VI-XIII*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1958; Fedorov, Polevoi, *Arheologia*.

[56] S. A. Pletneva, *Saltovo-Maiaţkaia kulitura. Balkano-Dunaiskaia kulitura* [Cultura Saltovo-Maiaţk. Cultura Balkano-Dunăreană], în S. A. Pletneva (ed.), *Stepi Evrazii v epohu*

Părăsirea în secolul al VIII-lea a regiunii Ciscaucaziene de o parte a alanilor și migrarea lor spre Dunărea de Jos au provocat schimbări în cultura materială de aici. Despre aceste schimbări vorbesc vasele lustruite de culoare gri, de tip Nord-Caucazian, specifice alanilor, descoperite atât în necropolele din Dobrogea și Bulgaria, cât și pe malul stâng al Dunării, în Muntenia, în așezările de tip Bucov (Rotari, Tioca)[57]. Despre același lucru vorbesc descoperirile de pe malul stâng al Dunării de Jos, în Muntenia, a topoarelor de luptă în forma de vârf de lance, care au analogii în Caucazul de Nord-Vest, în Karaciai-Cerchezia (mormântul de pe râul Crivoi)[58].

Îndreptându-se spre Dunărea de Jos, alanii nu puteau să nu treacă și prin ținuturile carpato-nistrene, context în care o parte din ei ar fi putut să rămână aici. Despre prezența alanilor în secolele IX-X în regiunea de nord-vest a Mării Negre, dar și despre faptul că ei au venit, împreună cu maghiarii, din așa-numita Etelköz pentru a se instala în Panonia, scrie, în baza analizei surselor scrise, istoricul ucrainean O. B. Bubenok[59]. În regiunea carpato-nistreană sunt destul de numeroase (în jur de treizeci) descoperirile de aplici din bronz reprezentând călăreți. Arheologii Gh. Postică și I. Tentiuc leagă apariția acestor categorii de artefacte la est de Carpați de pătrunderea aici, în a doua jumătate a mileniului I și în primele secole ale mileniului II, a diferitor grupuri de alani[60].

Arheologul V. A. Hohlov a propus ipoteza, foarte controversată, despre originea alană a amuletei găsite la Orheiul Vechi[61]. Într-o lucrare mai recentă, Telnov a abordat și el subiectul prezenței alanilor în ținuturile dintre Nistru și Dunăre. În lucrarea sa, acesta vorbește despre intensele contacte pe care ungurii le-au avut cu alanii în regiunea dintre Prut și Nistru înainte de plecarea și instalarea lor în Panonia[62]. Telnov consideră că, în perioada formării culturii Balcano-Dunărene,

---

srednevekoviia [Stepele Eurasiei în Evul Mediu], Arheologiia SSSR 18, Moscova, Nauka, 1981, p. 65, fig. 39.

[57] M. Comșa, *Ceramică alanică din secolul al VIII-lea descoperită în centrul Dobrogei*, în „Pontica", nr. 12, 1979, p. 151-156.

[58] I. Heinning, *Vostochnoe po proishozhdeniiu oruzhie i snariazhenie vsadnikov v kladah seliskohoziaistvennîh zheleznîh izdelii v Iugo-Vostochnoi Evrope (VIII-X vv.)* [Armament și echipament pentru călăreți de origine orientală din tezaurele agricole (secolele VIII-X)], în *Problemi na prabilgarskata istoriia i kultura* [Probleme de istorie și cultură proto-bulgară], Sofia, 1989, p. 91, fig. 2.

[59] O. B. Bubenok, *Iasî i brodniki v stepiah Vostochnoi Evropî (VI – nachala XIII vv.)* [Iașii și brodnicii în stepele Europei de Est (secolul al VI-lea – începutul secolului al XIII-lea)], Kiev, Logos, 1997, p. 90-91.

[60] Gh. Postică, I. Tentiuc, *Amulete-călăreți din bronz din perioada medievală timpurie în spațiul Carpato-Nistrean*, în „Tyragetia SN", VIII [XXIII] (1), 2014, p. 45-72.

[61] V. A. Hohlov, *Ob alanskoi prinadlezhnosti amuleta iz Starogo Orheia (Trebuzhen)* [Despre apartenența alanică a amuletei de la Orheiul Vechi (Trebujeni)], în „Arheologicheskie Vesti", 7, 2000, p. 200-205.

[62] N. P. Telnov, *K voprosu ob etnokuliturnoi situații v IX veke v Nizhnem Podnestrovie* [Referitor la chestiunea situației etnoculturale de la Nistrul inferior în secolul al IX-lea], în „Dobrudzha", nr. 32, 2017, p. 512-513.

> […] pot fi identificate aşezări alane cu o ceramică specifică. Un exemplu în acest sens poate fi aşezarea Bogatoe […]. Tocmai alanii au fost creatorii unor tendinţe în ceea ce priveşte confecţionarea ceramicii, tehnica în care era realizată[63].

Trebuie remarcat faptul că modelul cuptorului de ars ceramică descoperit în aşezarea Bogatoe aparţine tradiţiei culturale Saltov, având numeroase analogii în partea centrală a interfluviului Prut-Nistru şi chiar mai la nord, pe teritoriul *hinterland*-ului aşezării fortificate Rudi – „farfuria turcească"[64].

În privinţa bulgarilor turcici, Russev notează că,

> […] înainte de instaurarea creştinismului, ţinuturile nord-estice ale statului bulgar erau deschise noilor valuri migratoare din regiunile de stepă. Din secolul al X-lea însă, calea către Dunăre le-a fost tăiată. Din această cauză, aceştia au început să se instaleze în partea centrală de silvostepă a regiunii carpato-nistrene[65].

Se pare, totuşi, că în partea centrală a regiunii pruto-nistrene instalarea bulgarilor a început mai înainte de secolul al X-lea, de acest eveniment fiind legată apariţia grupului de situri de tip Petruha, Lucaşeuca, Hansca-Răducăneni şi straturile corespunzătoare ale cimitirelor Căprărie, Limbari şi Brăneşti[66]. O importantă migraţie, în prima jumătate a secolului al IX-lea, a bulgarilor din Est spre Dunărea de Jos este consemnată de sursele scrise, dar şi cele arheologice

---

[63] *Ibidem*, p. 512.

[64] R. A. Rabinovici, *Gonchiarnîi gorn na poselenie X-XII vv. u s. Rudi* [Cuptorul de ars ceramică din aşezarea din secolele X-XII de lângă satul Rudi], în N. A. Chetraru (ed.), *Hoziaistvennâe kompleksâ drevnikh obscestv Moldovy* [Complexe gospodăreşti ale societăţilor vechi din Moldova], Chişinău, Ştiinţa, 1991, p. 99-109; R. A. Rabinovici, M. E. Tkaciuk, *Issledovaniia na poselenii drevnerusskoi kulitury u s. Rudi v Moldove* [Cercetările din aşezarea aparţinând culturii vechi ruseşti de lângă satul Rudi din Moldova], în „Arheologicheskie Vesti", Sankt-Petersburg, 1995, p. 165-170.

[65] Russev, *Slaviane, bulgarî*, p. 131; idem, *Fenomen*.

[66] R. A. Rabinovici, *K probleme kuliturnoi i etnicheskoi interpretaţii pamiatnikov tipa Petruha-Lukaşevka* [Despre chestiunea apartenenţei culturale şi etnice a siturilor de tip Petruha-Lucaşeuca], în V. A. Dergacev, *Arheologicheskie issledovaniia molodîh uchenîh Moldavii* [Cercetările arheologice efectuate de tinerii cercetători din Moldova], Chişinău, Ştiinţa, 1990, p. 51-57; R. A. Rabinovici, V. D. Gukin, *Rezulitatî raskopok na poselenii Braneştî XIII i nekotorye spornye voprosy izucheniia pamiatnikov tipa Petruha-Lukaşevka* [Rezultatele săpăturilor din aşezarea Brăneşti XIII şi câteva chestiuni controversate referitoare la cercetarea siturilor de tip Petruha-Lucaşeuca], în P. P. Bîrnia (ed.), *Drevnosti Iugo-Zapada SSSR (I-seredina II tysiacheletiia n.e.)* [Antichităţi din Sud-Vestul URSS (I – mijlocul mileniului II e.n.)], Chişinău, Ştiinţa, 1991, p. 205-224; I. S. Tentiuk, *Nekotorâe aspektî issledovaniia kulituri Rădukăneni na territorii SSR Moldova* [Câteva aspecte ale cercetării culturii Răducăneni pe teritoriul Moldovei], în N. A. Demchenko (ed.), *Arheologiia, etnografia i iskusstvovedenie Moldovî : itogi i perspektivâ. Materialâ respublikanskoi konferenţii* [Arheologie, etnografie şi istoria artei din Moldova: rezultate şi perspective. Materialele conferinţei republicane], Chişinău, Ştiinţa, 1990, p. 66-78; I. Tentiuc, *Populaţia din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Iaşi, Helios, 1996; E. Iu. Zverev, K. T. Tkacuk, *K voprosu o periodizaţii mogilinikov Căprăriia, Limbari i Brăneşti v Pruto-Dnestrovskom mezhdurechie* [Despre periodizarea cimitirelor Căprăria, Limbari şi Brăneşti din interfluviul Prut-Nistru], în „Stratum plus", nr. 5, 2012, p. 125-148.

(de exemplu, inscripția descoperită în Bulgaria, care îl menționează pe unul dintre comandanții hanului Omurtag, înecat în Nipru în 822 „pe drumul din patria ancestrală"). Lupta politică și religioasă din kaganatul hazar, izbucnită după adoptarea iudaismului de către aristocrația hazară, este una dintre cauzele cele mai invocate atunci când se caută explicațiile noilor migrații ale bulgarilor[67].

Nu este exclus ca apariția în această perioadă, în regiunile avare de est, între Primul Țarat Bulgar și Moravia Mare, a unei culturi oarecum deosebite, un soi de derivat a culturii Saltovo-Maiatk, să fie legată de pătrunderea aici a acestor valuri de bulgari și alani. Cercetătorii vorbesc despre influența culturii Saltovo-Maiatk asupra culturii avare târzii, influență exprimată în diferitele segmente ale culturii materiale (ceramică, locuințe, costum) și chiar în cea spirituală[68].

Sfârșitul secolului al IX-lea – mijlocul secolului al XI-lea

Judecând după urmele materiale identificate în regiunea pruto-nistreană, ultimele valuri semnificative ale purtătorilor culturii Saltovo-Maiatk s-au îndreptat spre Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al IX-lea – secolul al X-lea, eveniment legat de slăbirea completă a kaganatului hazar provocată de atacurile pecenege și campaniile militare ale knezilor kieveni[69]. Despre afluxul în această perioadă în ținuturile pruto-nistrene a purtătorilor culturii Saltovo-Maiatk ne vorbesc unele descoperiri izolate, dar și apariția în regiune a vetrelor, a tamburilor, a locuințelor de tip iurtă, a cuptoarelor de ars ceramică de tip Saltov, prezența necropolei Căprăria, a fazei timpurii a necropolei Limbari, a mai multor morminte specifice din cimitirul Brănești, toate fiind lăsate, conform datelor antropologice, de o populație apărută în urma amestecului dintre bulgari și slavi[70].

Este necesar să amintim despre încă un „val [de influență] culturală" care a traversat în secolul al IX-lea teritoriul carpato-nistrean, cel al maghiarilor aflați în drum spre noua lor patrie. Desigur, datarea pătrunderii lor la vest de Nipru, în regiunea Mării Negre, este încă dezbătută. Au fost propuse mai multe

[67] Cebotarenko, *Balkano-Dunaiskaia*, p. 62; Pletneva, *op. cit.*, p. 65.

[68] Sioke, *op. cit.*, p. 113-114.

[69] Pletneva, *op. cit.*, p. 65, fig. 39.

[70] M. S. Velikanova, *Dannye paleoantropologii o peremescenii naseleniia v Dnestrovsko-Prutskoe mezhdurechie v I-II tysiacheletiiah* [Datele paleoantropologice despre mișcările de populații în interfluviul Nistru-Prut în mln. I-II], în N. A. Mohov (ed.), *Slaviano-Voloșskie sviazi* [Relațiile slavo-volohe], Chișinău, Știința, 1978, p. 30-76; G. F. Cebotarenko. *Naselenie țentralinoi chasti Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechiia v X-XII vv.* [Populația din regiunea centrală a interfluviului Nistru-Prut în secolele X-XII], Chișinău, Știința, 1982; Rabinovici, *K probleme*, p. 51-57; idem, *Karpato-Dnestrovskie zemli vo vtoroi polovine IX – pervoi polovine XIII vv (istoriko-arheologicheskoe issledovanie)* [Ținuturile Carpato-Dunărene în a doua jumătate a secolului al IX-lea – prima jumătate a secolului al XIII-lea], autoreferat la disertația tezei pentru obținerea titlului de candidat în științe, Sankt-Petersburg, 1997; Zverev, Tkaciuk, *K voprosu...*, p. 125-148; R. Rabinovici, *The funerary monuments and the issue of ethno-cultural diversity in Prut-Dniester region during the IX-XII centuries AD*, în „Arheologia mileniului I, Identităţi şi schimburi culturale în mileniul I", vol. V, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2016, p. 247-265.

ipoteze, s-a vorbit despre perioada posthunică („Ugrii albi" din *Povestea anilor trecuți*), de anul 750, de anii '20-'80 ai secolului al IX-lea. Istoriografia ultimelor decenii însă dă prioritate anilor '30 ai secolului al IX-lea, datare pe care și noi o considerăm ca fiind cea mai credibilă[71].

Sursele scrise, în ciuda zgârceniei lor, ne permit să presupunem că de-a lungul unui secol – din anii '30 ai secolului al IX-lea până în anii '30 ai secolului al X-lea – maghiarii au avut o influență politică semnificativă în regiunea carpato-nistreană. Nu este exclus ca tocmai aici să se fi aflat Etelköz (sau cel puțin partea ei de vest), regiunea în care aceștia s-au instalat chiar înainte de ultimul și decisivul lor drum spre noua patrie. Se pare că prezența lor aici a avut o influență semnificativă asupra naturii relațiilor dintre populațiile locale, printre care se numără și triburile de pe Nistru ale ulicilor și tiverților, și puternicii lor vecini, Bulgaria de pe Dunăre și Rusia Kieveană. Chiar factorul maghiar a jucat un rol decisiv în întârzierea subordonării ulicilor și tiverților de către Rusia Kieveană, eveniment consumat nu mai devreme de mijlocul anilor '30 ai secolului al X-lea, deși încercările Kievului de a-i cuceri pe aceștia datează încă din anul 885[72]. Întârziind extinderea Rusiei în ținuturile carpato-nistrene, aceștia au contribuit la izolarea culturii materiale de aici de influența scandinavă. De asemenea, maghiarii au contribuit la formarea în regiune a prestigioasei subculturi a aristocrației militare (drujina) și au putut juca rolul unei etnoclase dominante, consolidând în jurul ei societatea multi-etnică locală[73].

Pentru identificarea arheologică a maghiarilor din regiunea pruto-nistreană, foarte importantă este cercetarea cimitirului medieval timpuriu de la Slobozia, situat pe malul stâng al Nistrului[74]. Komar atribuie acest cimitir tipului Subotțî, numit după satul eponim din regiunea ucraineană Kirovohrad, unde în 1983 a fost descoperit un cimitir datat în secolul al X-lea, pus pe seama maghiarilor. Prin urmare, Komar atribuie acest cimitir triburilor maghiare care, după părerea

[71] Artamonov, *op. cit.*, p. 454, 459; V. Spinei, *Marile migrații din Estul și Sud-Estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, Institutul European, 1999, p. 15-87; I. Fodor, *Vengry: drevniaia istoriia i obretenie rodiny* [Ungurii: istoria veche și găsirea patriei], Permi, Zebra, 2015, p. 41-42; G. V. Vernadskii, *Istoriia Rossii. Drevniaia Rusi* [Istoria Rusiei. Rusia veche], T. 1, Moscova-Tver, Lean, 2004, p. 213-216; S. S. Riabțeva, Rabinovici, *K voprosu o roli vengerskogo faktora v Karpato-Dnestrovskih zemliah v IX-X vv.* [Despre rolul factorului unguresc în regiunea Carpato-Nistreană în secolele IX-X], în „Revista Arheologică SN", nr. III (1-2), 2007, 195-230; A. V. Komar, *Drevnie madiiary Etelikeza: perspektivy issledovanii* [Vechii maghiari din Etelköz: perspectivele cercetării], în S. G. Botalov, N. O. Ivanova (ed.), *II-i Mezhdunarodnyi Madiiarskii simpozium. Sbornik nauchnyh trudov* [Al II-lea simpozion internațional maghiar], Celiabinsk, Rifei, 2013, p. 182-230.

[72] Pentru detalii, a se vedea Riabțeva, Rabinovici, *K voprosu*, p. 195-230.

[73] *Ibidem*, p. 195-230; idem, *O vozmozhnosti vydeleniia vengerskih drevnostei v Karpato-Dnestrovskom regione v IX-X vv.* [Despre posibilitatea identificării vestigiilor maghiare în regiunea Carpato-Nistreană în secolele IX-X], în N. A. Markov, A. E. Leontiev (ed.), *Rusi v IX-X vv.: obscestvo, gosudarstvo, kulitura* [Rusia în secolele IX-X. Societate, stat, cultură], Moscova-Vologda, Russkii Sever, 2014, p. 259-275.

[74] T. A. Shcherbakova, E. F. Tasci, N. P. Telnov, *Kochevnicheskie drevnosti Nizhnego Podnestroviia* [Vestigiile migratorilor de pe Nistrul inferior], Chișinău, Elan Poligraf, 2008; Telnov, *K voprosu*, p. 503-513.

lui, se aflau atunci în nordul Mării Negre[75]. Arheologul maghiar Attila Türk aderă și el la această interpretare a cimitirului de la Slobozia[76].

În regiunea carpato-nistreană au fost găsite artefacte specifice maghiarilor, arme, piese de harnașament, piese făcând parte din ținuta călăreților sau garderoba tradițională a femeilor[77]. Deși nu sunt numeroase, aceste descoperiri sunt concludente. Trebuie remarcat că respectivele artefacte sunt prezente și în așezările rurale (de exemplu, Hansca, Dănești), și în cele proto-urbane (Echimăuți, Orhei, Tarasovo), și în cimitire (Limbari, Căprăria) și în tezaure (Răducăneni). Răspândirea lor nu se limitează la siturile aparținând unui singur grup de vestigii. Ele sunt prezente atât în fortificațiile circulare de tip Echimăuț-Alcedar, cât și pe siturile din regiunea centrală a Moldovei, fiind vorba de grupul Hansca-Răducăneni. Anume acest din urmă tip de vestigii ne poate vorbi despre prezența nemijlocită a maghiarilor în regiune[78].

Faptele sus-menționate demonstrează că descoperirile din regiune atribuite maghiarilor nu sunt întâmplătoare, permițându-ne să ne întrebăm asupra prezenței lor nemijlocite și a intensității influenței exercitate de către ei asupra regiunii. Ca și în cazul avarilor, apariția maghiarilor pe cursul mijlociu al Dunării a afectat indirect regiunile învecinate. Învingând, la sfârșitul secolului al IX – începutul secolului al X-lea, Moravia Mare și răspândindu-și influența, ei au provocat o nouă migrare a slavilor de vest spre sud și est[79]. În secolul al X-lea, când în sudul Transilvaniei arealul culturii Balcano-Dunărene se extinde în mod semnificativ, în partea sa de nord pătrunde un aflux de populație vest-slavă, purtători ai vestigiilor de tip Stare Mesto (cimitirul Ciumbrud)[80]. Analiza ceramicii, armelor, pieselor de harnașament, elementelor de îmbrăcăminte a călăreților și a podoabelor ne vorbește despre o influență vest-slavă și chiar despre prezența nemijlocită a slavilor de vest în Europa de est până la Gnezdovo, de la sfârșitul secolului al IX-lea până la mijlocul secolului următor[81].

---

[75] A. V. Komar, *Drevnie madiiary i Etelikeza : perspektivy issledovanii* [Vechii maghiari și Etelköz: perspectivele cercetării], în „Madiari v Seredniomu Podniprovi, ADIU 7", Kiev, 2011, p. 56.

[76] A. Tiurk, *Vostocnye korni drevnevengerskoi kulitury X v. i srednevekovaia arheologiia Vostochnoi Evropy* [Rădăcinile orientale ale culturii vechi maghiare din secolul al X-lea și arheologia medievală din Europa de Est], în V. S. Sinika, R. A. Rabinovici (ed.), *op. cit.*, p. 421-431.

[77] Riabțeva, Rabinovici, *K voprosu*, p. 195-230; idem, *O vozmozhnosti*, p. 259-275; S. V. Chera, *K voprosu o vydelenie fino-ugorskogo komponenta v kollekții nakonechnikov strel s gorodisc Alchedar i Ekimauty* [Referitor la chestiunea identificării componentei fino-ugrice în colecția de vârfuri de săgeată din așezările fortificate Alcedar și Echimăuți], în „Stratum Plus", nr. 5, 2013, p. 197-202.

[78] Riabțeva, Rabinovici, *K voprosu*, p. 195-230; idem, *O vozmozhnosti*, p. 259-275; Zverev, Tkaciuk, *K voprosu*, p. 125-148.

[79] P. Ratkoș, *Velikaia Moraviia – territoriia i obscestvo* [Moravia Mare – teritoriu și societate], în G. E. Sanciuc, I. Poulik (ed.), *Velikaia Moraviia, ee istoricheskoe i kuliturnoe znachenie* [Moravia Mare, importanța ei istorică și culturală], Moscova, 1985, p. 86-87.

[80] A. Dankanits, I. Ferencz, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud*, în MCA, nr. VI, p. 605-615; Fedorov, Polevoi, *Arheologia*, p. 322.

[81] E. V. Kamenețkaia, *Keramika IX-XIII vv. kak istochnik po istorii Smolenskogo Podneproviia* [Ceramica secolelor IX-XIII ca izvor al istoriei bazinului râului Nipru din regiunii Smolensk], autoreferat la disertația tezei pentru obținerea titlului de candidat în științe, Moscova, 1977, p. 19-20; M. V. Malevskaia, *Nekotorye istoricheskie sviazi Novogrudka v X v. (po materialam*

În secolele X-XI, cultura regiunii pruto-nistrene şi-a pierdut aspectul relativ omogen pe care l-a avut în perioada secolului al VIII-lea – prima jumătate a secolului al IX-lea[82]. Probabil, condiţiile pentru o asemenea eterogenitate culturală au fost create deja în faza târzie a culturii de tip Luka-Raikoveţkaia (după Telnov), datorită influenţelor multidirecţionale, dar constructive, ale lumilor cultural-istorice „Central Europeană", „Balcano-Dunăreană", a stepei şi „Pădurilor de foioase şi a Silvostepei".

Pentru perioada secolului al X-lea – mijlocul secolului al XI-lea, într-o regiune relativ mică cum este interfluviul Nistru-Prut, remarcăm existenţa a cel puţin patru arii culturale. În sud este vorba de periferia Primului Ţarat Bulgar, identificată arheologic prin prezenţa culturii Balcano-Dunărene, purtătorii căreia sunt bulgarii, etnonim prin care în această perioadă se are deja în vedere o populaţie sud-slavă.

În părţile din nordul şi centrul Moldovei, până la mijlocul secolului al X-lea, sunt prezente vestigiile culturii Luka-Raikoveţkaia, care, din cauza amestecului cu alte elemente culturale, participă la formarea a trei noi entităţi – cultura veche rusească, vestigiile de tip Petruha-Lucaşeuca şi cele de tip Hansca-Răducăneni. Culturile Luka-Raikoveţkaia şi veche rusească aparţin slavilor de est. Aceştia, în opinia noastră, pot fi identificaţi cu ulicii izvoarelor scrise (Cronicile ruseşti, *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, Constantin al VII-lea Porfirogenetul)[83]. Un factor important care a influenţat formarea culturii vechi ruseşti a fost intrarea regiunii Nistrene începând cu anii 30 ai secolului al X-lea în componenţa Rusiei Kievene, din nou fiind vorba de influenţa lumii „Silvostepei"[84].

---

keramiki) [Despre câteva legături istorice ale oraşului Novogrudok în secolul al X-lea (în baza ceramicii)], în „Kratkie soobsceniia Instituta arheologii Rossiiskoi Akademii Nauk", nr. 129, 1972, p. 14-20; M. V. Malevskaia-Malevich, *Keramika zapadnorusskih gorodov X-XIII vv.* [Ceramica oraşelor vestice ruseşti în secolele X-XIII], Sankt-Petersburg, Nestor-Istoriia, 2005; T. A. Puşkina, *Visochnye koliţa Gnezdovskogo kompleksa* [Inelele de tâmplă de pe situl Gnezdovsk], în *Trudy V Mezhdunarodnogo Kongressa slavianskoi arheologii III* [Lucrările celui de-al V-lea Congres Internaţional de arheologie slavă III], Moscova, Nauka, 1987, p. 54-56; V. B. Perhavko, *Zapadnoslavianskie elementy v rannesrednevekovoi kuliture mezhdurechiia Dnepra i Nemana* [Elementele vest-slave din cultura medievală timpurie din interfluviul Nipru-Neman], în „Kratkie soobsceniia Instituta arheologii", nr. 187, 1986, p. 28-35; R. A. Rabinovici, S. S. Riabţeva, *Iuvelirnye ukraşeniia s zerniiu iz Karpato-Podnestroviia v kontekste kuliturno-istoricheskih proţesov X-XI vv.* [Orfevrărie realizată în tehnica granulării din regiunea Carpato-Nistreană în contextul proceselor culturale şi istorice din secolele X-XI], în „Stratum plus", 1997, p. 240; N. V. Enisova, *Tehnologiia proizvodstva iuvelirov Gnezdova v X-nachale XI vv. po dannym trasologii i metallografii* [Tehnologia giuvaierelor de la Gnezdvo în secolul al X-lea – începutul secolului al XI-lea după datele trasologiei şi metalografiei], în „Stratum plus", nr. 5, 2017, p. 205-236.

[82] Telnov, *Vostochnoslavianskie*.

[83] R. A. Rabinovici, *Ot ultinzurov k ulicham, ili predystoriia odnogo letopisnogo plemeni* [De la ultinzi la ulici, sau preistoria unui trib menţionat în cronici], în „Stratum plus", nr. 5, 2003, p. 282-299; idem, *Problema likalizaţii letopisnyh Ulichei po dannym pisimennyh istochnikov ralichnyh tradiţii* [Chestiunea localizării ulicilor după datele izvoarelor scrise de diferite tradiţii], în „Revista de etnologie şi culturologie", Chişinău, nr. II, 2007, p. 46-51.

[84] Idem, *Karpato-Dnestrovskie zemli i Kievskaia Rusi: osobennosti vzaimodeistviia* [Ţinuturile Carpato-Dunărene şi Rusia Kieveană: particularităţile interacţiunii], „Rusin", nr. 8, 2007, p. 26-36.

În regiunea nord-estică, la un loc cu siturile culturii Luka-Raikoveţkaia şi a celor aparţinând culturii vechi ruseşti formată în baza celei dintâi, se regăsesc şi vestigiile care conţin, printre altele, şi fortificaţiile inelare de tip Echimăuţ-Alcedar, apărute nu mai târziu de sfârşitul secolului al IX-lea[85].

Aceste din urmă vestigii sunt desigur străine, originare din afară regiunii. Elementele sale constitutive diferă substanţial de vestigiile locale. Este vorba de fortificaţii, de riturile de înmormântare, de tipul de locuinţă, de armament – care este şi foarte numeros –, de ceramica cu mult mai diversificată şi foarte diferită tipologic, morfologic şi tehnologic, de inventarul foarte bogat reprezentat de bijuteriile din argint produse local, dar şi de monede. Vestigiile Echimăuţ-Alcedar sunt apropiate de vestigiile culturii Moraviei Mari şi culturii Bijelo-Brdo. Fără îndoială, acestea sunt lăsate de slavii de vest[86]. Cu o anumită precauţie, aceştia pot fi identificaţi cu tiverţii menţionaţi în sursele scrise (*Povestea anilor trecuţi*, *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*)[87]. Spre sfârşitul secolului al X-lea – secolul al XI-lea, siturile de tip Echimăuţ-Alcedar îşi pierd specificitatea şi, împreună cu cultura Luka-Raikoveţkaia, contribuie la formarea nucleului vechii culturi ruseşti din regiune.

În zona centrală a Moldovei, în aceeaşi perioadă, sunt identificate grupurile culturale de tip Petruha şi Hansca[88]. După datele obţinute de cercetările arheologice, în special ale cimitirelor, printre purtătorii acestui tip de vestigii, pe lângă băştinaşi reprezentaţi de slavii de est, pot fi enumeraţi şi bulgarii turcici şi, cu o anumită precauţie, ungurii. Procesul de simbioză a fost foarte rapid, fapt constatat chiar de datele antropologice[89]. Maghiarii s-au încadrat organic în

[85] Datarea propusă de T. V. Ravdina pentru siturile Alcedar şi Echimăuţ, de-a lungul câtorva decenii ale secolului al X-lea, o considerăm nefondată. Pentru datarea propusă de Ravdina vezi: T. V. Ravdina, *O datirovke gorodisca Alchedar* [Despre datarea aşezării fortificate Alcedar], în P. P. Byrnia (ed.), *Srednevekovye pamiatniki Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechiia* [Situri arheologice medievale din interfluviul Nistru-Prut], Chişinău, Ştiinţa, 1988, p. 54-71. Pentru poziţia noastră referitoare la această datare, vezi: R. A. Rabinovici, *Dirhemy na terrtorii Moldovy: kuliturno-istoricheskii kontekst* [Dirhemele de pe teritoriul Moldovei: contextul cultural-istoric], în „Stratum plus", nr. 6, 1999, p. 263-275.

[86] R. A. Rabinovici, S. S. Riabţeva, *Osobennosti razvitiia drevnerusskoi kulitury v Pruto-Dnestrovskom mezhdurecie* [Particularităţile dezvoltării culturii antice ruseşti în interfluviul Prut-Nistru], în „Slozhenie russkoi gosudarstvennosti v kontekste rannesrednevekovoi istorii Starogo Sveta. Materialy mezhdunarodnoi konferenţii", TGE XLIX, Sankt-Petersburg, GE, 2009, p. 292-308; idem, *O sootnoşenii drevnostei Luka-Raikoveţkoi kulitury i pamiatnikov tipa Ekimăuţy-Alchedar v Pruto-Dnestrovskom regione* [Despre raportul dintre siturile culturii Luka-Raikoveţkaia şi cele de tip Echimăuţ-Alcedar din regiunea Prut-Nistru], în B. Chudzińska, M. Wojenka, M. Wołoszyn (red.), *Od Bachórza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego = From Bachórz to Svantovit from Zbruch. The Making of Slav Europe – evidence from archaeology, history and linguistics. Source studies dedicated to Professor Michał Parczewski on his 70th birthday anniversary*, Kraków – Rzeszów, Instytut Archeologii UJ, Instytut Archeologii UR, 2016, p. 323-341.

[87] R. A. Rabinovici, *«Poganye tolkoviny». O proiskhozhdenie tiverţev* [«Păgânii tolkovini». Despre originea tiverţilor], în „Stratum plus", nr. 5, 2011, p. 89-106.

[88] Rabinovici, *K probleme*, p. 51-57; Tentiuk, *Nekotorâe*, p. 66-78; idem, *Populaţia*.

[89] Velikanova, *Dannye*, p. 30-76.

toate grupurile culturale creând, înainte ca regiunea să devină parte a Rusiei Kievene, prestigioasa subcultură militară, despre care am amintit mai sus.

Prin urmare, considerăm că în secolele X-XI în regiunea carpato-nistreană s-au desfăşurat procese integraţioniste foarte active, la care au participat toate populaţiile menţionate mai sus. Pe acest teritoriu relativ restrâns, avem deci o populaţie multietnică reprezentată de cele trei ramuri ale slavilor (slavii de est, de sud şi de vest), de diferite grupuri turcice, iraniene şi maghiare. În perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al X-lea şi secolul al XI-lea, regiunea poate fi văzută nu doar ca o periferie a lumilor cultural-istorice învecinate, ci şi ca o entitate (sau lume) aparte emergentă. Ocupând o poziţie periferică în raport cu „centrele" sau „vetrele" vecine, aflându-se deci nemijlocit în zona lor de influenţă, regiunea carpato-nistreană însăşi s-a constituit în secolele X-XI într-un soi de „centru" sau „vatră" cultural-istorică. Depunerea consecutivă a influenţelor culturale (uneori prin intermediul instalării directe în regiune a unor comunităţi umane), rolul stabilizator şi constructiv al „coridorului de stepă" din această perioadă, integrarea paşnică a noilor sosiţi în sistemul cultural local, pe de o parte, şi capacitatea acestei vetre emergente de a primi şi integra inovaţiile, pe de altă parte, au contribuit la crearea situaţiei în care într-o regiune ca aceasta, cu frontiere determinate geografic şi cultural-istoric să prindă contur o nouă entitate culturală. Eterogenitatea relativă a noii comunităţi pe cale de a se definitiva, eterogenitate cauzată de îndepărtarea centrelor de unde veneau impulsurile culturale, a dat naştere acelei diversităţi necesare pentru crearea în regiune a unei civilizaţii foarte expresive şi originale, cu un potenţial foarte înalt de perpetuare. Dacă şi-ar fi urmat nestingherită firul evoluţiei, aceasta ar fi putut deveni un fel de variantă locală a culturii Rusiei vechi, aşa cum s-a întâmplat în alte regiuni ale Rusiei.

Noul centru de geneză culturală nu a avut însă timp să se manifeste pe deplin fiind, începând mai ales cu a doua jumătate a secolului al XI-lea, perturbat de „coridorul de stepă" care-şi pierduse rolului stabilizator, aruncând în regiune valuri de nomazi agresivi (pecenegi, apoi torchii şi poloveţii). Aceste valuri au contribuit la abandonarea centrelor economice de către populaţia locală şi la dispariţia definitivă a acestora. Astfel începe o nouă etapă în istoria regiunii carpato-nistrene.

The Prut-Dniester Interfluve in the Context of Cultural and Historical Relations of the Surrounding Regions in the Middle of the 5th – Middle of the 11th Centuries
(Abstract)

Keywords: Prut-Dniester interfluve, cultural-historical worlds, Slavs, nomads, Prague culture, Penkovka culture, Luka-Raikovetskaya culture, Balkano-Danube culture, Old Russian culture, cultural groups of Echimăuţi-Alcedar, Petruha, Hansca.

As a result of its unique geographical position, the Carpathian-Dniester region felt a strong impact from the cultural and historical worlds of neighboring regions in the period of 5th-11th centuries. Various peoples penetrated from neighboring regions at different times on the territory of its eastern part – in the Pruto-Dniester interfluve. Among them: Slavs, Turkic-Bulgarian peoples, Alans, Hungarians, representatives of different cultures: Luka-Raikovetskaya, Saltovo-Mayaki and Balkano-Danube. The appearance in the region of the West Slavic population had a particular importance and left antiquities of Echimăuţi-Alcedar type. The synthesis of the cultures of Echimăuţi-Alcedar and Luka-Raikovetskaya laid the basis for the formation of the Old Russian culture of the Prut-Dniester region in the 10th-11th centuries. The Ancient Russian culture of these region was not homogeneous by its origin and reflected the presence of all migration waves in the Dniester-Prut interfluve.

NOTĂ BIOGRAFICĂ

Roman Rabinovici s-a născut la 8 februarie 1962 în orașul Chișinău, RSS Moldovenească, în familia lui Riva și Aron Rabinovici[90]. Mama sa a fost contabilă, iar tatăl sau șofer. În 1979 a absolvit școala medie de limbă rusă din orașul natal. În același an, după ce a participat pentru prima dată la o cercetare arheologică, a fost angajat la sectorul de arheologie al Secției de Etnografie și Artă de la Academia de Științe din RSS Moldovenească. Din cauza antisemitismului care s-a intensificat în URSS după Războiul de Șase Zile, primele două tentative – Roman Rabinovici fiind de origine evreu – de a intra la Facultatea de istorie a Universității din Chișinău (în anii 1979 și 1980) s-au soldat cu eșec[91]. În cele din urmă, probabil și grație intervențiilor făcute de unii arheologi de la Chișinău, a devenit student la secția fără frecvență a Facultății de istorie a Universității „Ilia Ilici Mecinikov" din Odessa, pe care a absolvit-o în 1988. Până în 1998, excepție făcând anii 1981-1983, când și-a îndeplinit stagiul militar obligatoriu, a continuat să activeze la Academia de Științe din RSS Moldovenească, urcând toate treptele științifice, de la laborant la cercetător principal.

În anii 1991-1993 a făcut un stagiu de specializare la Institutul de Istorie a culturii materiale al Academiei de științe din Sankt-Petersburg, Rusia. La același institut, între anii 1993 și 1996, și-a pregătit teza de doctorat intitulată *Regiunea Carpato-Nistreană în a doua jumătate a secolului al IX-lea – prima jumătate a secolului al XIII-lea. (cercetare istorico- arheologică)*, pe care a susținut-o în 1997. În anul 1998, a părăsit Academia de Științe a Moldovei pentru a-și continua activitatea în calitate de conferențiar universitar la Școala Antropologică Superioară din Chișinău. În cadrul acestei instituții a ocupat funcțiile de șef al Catedrei de istorie a culturii materiale

[90] Toate informațiile folosite în această notă biografică sunt oferite de Roman Rabinovici, fapt pentru care îi mulțumim.

[91] Roman Rabinovici nu a fost singurul istoric de la Chișinău care, din cauza originii evreiești, a avut dificultăți de a intra la Facultate. Pentru cazul istoricului Leonid Mosionjnic, vezi Iurie Stamati, *Notă biografică*, în „Archiva Moldaviae", nr. 12, 2020, p. 264-265.

(1998-2001), prorector pe cercetare (2001-2015) și rector (2006-2015). A predat următoarele cursuri: *Istoria Moldovei*, *Istoria culturii materiale*, *Originea identității romanice răsăritene*, *Popoarele dispărute ale Europei de Est (Evul Mediu)*.

Din anul 2015 și până în prezent, în legătură cu restructurarea activităților universității, ocupă funcția de cercetător principal. În paralel, din 1999, ocupă și funcția de redactor-coordonator al revistei internaționale de arheologie și antropologie culturală „Stratum plus", editată de Școala Antropologică Superioară. A participat la cercetarea a peste optsprezece situri arheologice, la șase dintre ele în calitate de șef de șantier. Este specializat în istoria și arheologia medievală a regiunii carpato-nistrene, în special perioada secolelor VI-XIII. Lucrările sale sunt dedicate proceselor culturale și istorice din această regiune, originii și istoriei comunităților etnice și etnoculturale cum ar fi bulgarii-turcici, maghiarii, anții, ulicii, tiverții, berladnicii, brodnicii, volohii etc.

Este autor a peste optzeci de articole și studii de specialitate, a mai multor zeci de articole de popularizare și a două manuale, *Istoria Rusiei. De la Riurik la Nicolai* [*Russkaia istoriia. Ot Riurika do Nikolaia*, Nestor-Istoria, Sankt-Petersburg, 1995] și *Istoria Rusiei. De la Lenin la Gorbacev* [*Russkaia istoriia. Ot Lenina do Gorbacheva*, Nestor-Istoria, Sankt-Petersburg, 1995], ambele fiind reeditate de mai multe ori. Este și coautor al monografiei *«... Și s-au răspândit slavii pe pământ». Din istoria regiunii carpato-nistrene în secolele VI-XIII [N. Telnov, V. Stepanov, N. Russev, R. Rabinovici, «I razoshlisi slaviane po zemle.» Iz istorii Karpato-Dnestrovskikh zemeli VI-XIII vv.*, Vîsshaia antropologicheskaia shkola, Chișinău, 2002].

După părerea noastră, specialiștii români (arheologi, istorici, etnologi) ar fi totuși cel mai mult interesați să vadă cum anume Roman Rabinovici demonstrează, în monografia sa *Ispita cu „nuca volohă", sau volohii balcanici și magii ruși* [*Iskushenie «voloshskim orekhom», ili balkanskie volokhi i russkiei volkhvy*, Stratum Plus, nr. 5, 2000, p. 262-390], ideea originii uralice a Volohilor medievali, „cunoscuți ca fiind cei mai apropiați strămoși ai românilor, moldovenilor, vlahilor din Moravia, dar și a altor etnii și grupuri etnografice romanice de est"[92].

(Iurie Stamati)

[92] Rabinovici, *Iskushenie «voloshskim orekhom»*, p. 262.

Fondul 438 de la Arhiva Militar-Istorică din Moscova (RGVIA): o scurtă prezentare a unor surse cartografice, prospecte, desene, profiluri și descrieri de orașe cu opisul lor*

Mihai Anatolii CIOBANU**

Introducere

La Arhiva Militar-Istorică din Moscova (RGVIA), una dintre cele mai vechi instituții arhivistice din Rusia, întemeiată la 8 august 1797[1], se păstrează circa 3,5 milioane de dosare. Cercetătorul interesat de conflictele Rusiei Romanovilor cu Imperiul Otoman și nu numai va găsi în fondurile acestei arhive surse istorice valoroase. Este vorba despre informații privitoare la componența armatei ruse, organizarea instituțiilor medical-militare, statistică, geografie, topografie, economie, arhitectură, hidrologie, mineralogie și multe altele. O parte a dosarelor păstrate la Arhiva Militar-Istorică a fost inventariată pe țări (Franța, Austro-Ungaria, Serbia, Bulgaria, Persia, Afganistan, China, România etc.), în timp ce alte părți în funcție de instituțiile creatoare de documente (precum Departamentul inginerilor și Statul Major) sau de anumite conflicte militare. Nu sunt puține nici fondurile personale, printre care și cele ale unor militari ruși prezenți în Țările Române în trecerea veacurilor XVIII-XIX[2].

Cercetarea noastră vizează izvoarele istorice privitoare la spațiul românesc și, în mod special, fondul 438 de la RGVIA. În această contribuţie facem o scurtă prezentare a fondului 438, semnalăm unele date despre cercetările care au avut loc la RGVIA începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea și facem câteva descrieri succinte ale unor dosare păstrate în fondul amintit, completând cele arătate cu traducerea unui fragment din opisul aceluiași fond.

Opisul fondului 438, *România/Moldova și Valahia/1769-1916*, a fost redactat în anul 1952 de către N. M. Nozdrina și Z. M. Novikova, care au grupat izvoarele istorice inventariate în opt părți structurale: 1) materiale cu privire la administrarea „cnejiilor" Moldova și Valahia (apoi România) pentru anii

* Această contribuție a fost realizată în cadrul unui grant al Ministerului Educației și Cercetării din România, CNCS – UEFISCDI, proiect numărul PN-III-P4-ID-PCE-2020-1139.

** Dr. în istorie; e-mail: ciobanumihaianatolii@gmail.com.

[1] *История архива*, online: http://ргвиа.рф/ob-arkhive/history.shtml, consultat la 08.07.2021.

[2] *Характеристика фондов*, online: http://ргвиа.рф/ob-arkhive/kharakteristika-fondov.shtml, consultat la 08.07.2021.

1811-1880, parte subdivizată în: administrația civilă și administrația militară; 2) rapoarte ale agenților militari ruși și ale altor reprezentanți diplomatici despre starea și numărul armatei române, despre prezența armatelor ruse în Moldova și Valahia și despre situația militară, politică, socială etc. din România; 3) materiale despre istoria românilor din 1781 până în prima jumătate a secolului al XIX-lea; 4) materiale geografice și militar-topografice împărțite în: hărți și planuri ale Moldovei, Valahiei și apoi României; planuri și descrieri ale orașelor și cetăților Moldovei și Valahiei; 5) documente statistice despre Moldova și Valahia; 6) informații despre drumurile și căile de comunicație, conținând planurile și hărțile drumurilor și ale liniilor telegrafice, hărți și descrieri de itinerarii; 7) informații geografice și 8) informații despre resursele naturale. La momentul redactării opisului, în 1952, în fondul 438 se aflau 989 de unități arhivistice, ca apoi în același fond să fie incluse și alte documente, ajungându-se la un total de 995 de unități[3]. Unele unități au fost însă scoase din fondul 438, fără ca numărul de inventar al dosarelor să fie schimbat. Începând cu anul 2006, fondul cercetat conține 988 de unități arhivistice, care sunt inventariate de la numărul 1 la 995, cu unele numere ale căror dosare nu mai există fizic. Fondul 438 este unul dintre cele mai mari fonduri de la RGVIA în care se păstrează izvoare istorice despre o țară din Europa.

Potrivit opisului, *Planurile și descrierile unor orașe și cetăți* se păstrează în 107 dosare, cu precizarea că unele dosare cuprind mai multe planuri, așa cum se arată și în opis. În textul nostru am tradus integral partea structurală consacrată planurilor și am preluat parțial datele altor părți structurale, în care am identificat unele hărți și planuri.

Merită să amintim și diferite tipuri de hărți, fie ale poștelor, fie cu itinerarii, descrieri, ridicări ale liniilor topografice și alte astfel de surse istorice inventariate începând cu dosarul 655 până la 692 inclusiv. Începând cu dosarul 693 până la 817 inclusiv sunt trecute itinerariile (*marșrute* – drumuri de la orașul/satul A la orașul/satul B) deosebit de valoroase prin bogăția detaliilor de natură topografică, economică, socială, urbană sau rurală. Itinerarii și hărți se găsesc și în alte dosare[4]. Începând cu dosarul 818 până la 894 inclusiv sunt inventariate hărțile hidrografice și descrierile unor râuri. Aceste izvoare istorice nu sunt semnalate individual în textul nostru, căci noi, în acest moment, suntem interesați de planurile, descrierile, profilurile, desenele și alte astfel de surse ale unor orașe, cetăți și sate din România, la care se adaugă câteva hărți.

Cercetări românești la RGVIA

Cercetătorii români au ajuns la RGVIA la sfârșitul anilor ’50 ai secolului al XX-lea, unul dintre cei care au văzut pentru prima dată planuri de orașe

[3] Date preluate din studiul semnat de Laurențiu Rădvan și Mihai Anatolii Ciobanu, *Descoperiri în arhivele de la Moscova: planuri necunoscute ale orașului Iași*, în „Historia Urbana”, tomul XXVII, 2019, p. 200.

[4] RGVIA, f. 438, op. 1, d. 927-928, 933, 935-939, 941-949, 952, 954-968, 972-984, 987-991.

românești fiind Ion Ionașcu, pe atunci director al Muzeului de Istorie a Orașului București (astăzi Muzeul Municipiului București). Deplasarea lui Ion Ionașcu în Rusia sovietică a avut loc în anul 1957. Firește, istoricul român a fost preocupat, mai ales, de cercetarea planurilor orașului București. A și publicat chiar una dintre sursele cartografice descoperite atunci pentru acest centru urban[5].

În toamna anului 1957, pentru 20 de zile[6], la Moscova și Leningrad (Sankt-Petersburg) s-au aflat și I. Paraschiv, directorul Direcției Generale a Arhivelor Statului, I. Comănescu și I. Gh. Vasile, șefi de serviciu la Direcția Generală din cadrul aceleiași instituții, și Gh. Ungureanu, șeful Arhivelor Statului Iași. Despre Gh. Ungureanu și I. Ionașcu putem spune că au cercetat și documente aflate la RGVIA, pe când despre ceilalți nu cunoaștem informații exacte. Cercetătorii români, printre care și Gh. Ungureanu, s-au mai deplasat la Moscova și în 1961, 1964, 1966 și 1968, când au mers la Arhiva Actelor Vechi, Arhiva Istorică de Stat din Moscova, Arhiva Militar-Istorică și Arhiva Ministerului de Externe[7]. În perioada acestor ani, din fondul 438 de la RGVIA au fost copiate câteva zeci de dosare[8]. Doar în unele dintre ele se aflau hărți, planuri sau descrieri ale unor orașe; cele din urmă, în unele cazuri, erau parte ale unor manuscrise mari cu o tematică mai largă. În anii 1966 și 1968 au avut loc deplasările lui Gh. Dăscălescu, șeful Arhivelor Statului Galați, C. Gonciariu, șeful Arhivelor Statului Focșani, și M. Mitu, lector la Universitatea din București. Și în timpul acestor deplasări din arhivele URSS au fost microfilmate mai multe izvoare istorice, inclusiv de la RGVIA. Numărul dosarelor păstrate în fondul 438 de la RGVIA și copiate în 1966 sau 1968 este însă foarte mic, doar trei[9]. S-a ajuns astfel la un total de 42 de dosare păstrate în fondul 438 copiate de cercetătorii români ajunși în URSS. Avem știință și despre planurile orașului Iași copiate de Gh. Ungureanu în 1961[10], dar acestea se păstrează în fondul 846, op. 16. În același fond se păstrează raportul și harta din 1877 fotocopiate pentru arhivele

[5] Ion Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în SRdI, anul XII, 1959, nr. 5, p. 113-131.

[6] Perioada de 20 de zile este indicată în studiul semnat de Ion Paraschiv, *Documente privitoare la istoria Romîniei, păstrate în arhivele de stat ale URSS*, în RA, anul I, 1958, nr. 2, p. 160.

[7] ANIC, *Colecția Microfilme Rusia. Rolele 1-46. Inv. 1022*, online: http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Microfilme-Rusia.-Rola-1-46.-Inv.-1022.pdf (12.07.2021). Cercetătorii români au mers și la Sankt-Petersburg, pe atunci Leningrad.

[8] *Ibidem*, p. 90-103, d. 62, *73*, 81, 82, 88, *94*, 95, 100, 111, 116, 117, 121, *221*, *300*, *313*, *370*, *437*, *443*, *445*, *448*, *521*, *522*, *523*, *525*, 532, 534, 535, 544, *545*, 549, *552*, 553, 554, *555*, 556, 557, *558*, *895*, 970. S-au notat cu italic dosarele cu surse cartografice și descrieri de orașe. În dosarul 544 există și o hartă, dar partea cea mai mare a sa o reprezintă un manuscris.

[9] ANIC, *Colecția Microfilme Rusia. Rolele 47-50. Inv. 1095*, online: http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Microfilme-Rusia.-Rolele-47-50.-Inv.-1095.pdf (12.07.2021), p. 215-216, d. 63, *442* și 659.

[10] AN-Iași, *Planuri și hărți*, nr. 1131-1132 (RGVIA, f. 846, op. 16, d. 2067, 2436). Despre aceste planuri a scris și Ion Paraschiv, *op. cit.*, p. 163, dar a trimis la Arhiva Actelor Vechi de Stat a Rusiei (în notele 5-6). Planul 2436 a fost copiat de noi color și publicat în Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Planurile orașului Iași în arhive străine (1739-1833)*, București – Heidelberg, 2020, p. 37 (imaginea sa în anexă la nr. 7).

române[11]. Partea română a primit în dar unele copii (fotocopii sau microfilm) de la arhiviștii sovietici, precum s-a întâmplat cu ocazia sosirii în România, în vara lui 1958, a delegației lui G. A. Belov[12].

Este drept însă că doar o parte a documentelor copiate a fost cercetată ulterior de istoricii români, Gh. Ungureanu prezentând bogăția fondurilor RGVIA, fără să noteze cotele dosarelor[13]. Microfilmele obținute în perioada comunistă nu sunt însă de mare folos cercetării noastre. Microfilmarea a fost una dintre metodele preferate, în secolul al XX-lea, în vederea copierii documentelor din arhive, dar minusurile acestei tehnici sunt evidente mai ales în cazul surselor cartografice. Prin microfilmare imaginea originală se micșorează semnificativ, ceea ce duce la pierderea clarității sursei. Deosebit de importante în cartografie sunt și culorile, care indică anumite situații pe teren (roșul pentru construcții din piatră, galben pentru cele din lemn), în timp ce microfilmul reproduce o imagine în alb-negru și nu permite cercetătorului o analiză precisă[14].

De la RGVIA sunt și planurile publicate în ultimele decenii de Mariana Șlapac[15]. Surse cartografice rusești au fost introduse în circuitul științific și de Laurențiu Rădvan și Mihai Anatolii Ciobanu[16]. Multe dintre acestea nu fac parte însă din fondul 438.

Cercetările noastre la RGVIA au început în primăvara anului 2018 și până astăzi am văzut peste 600 de surse cartografice aflate în mai multe fonduri (349, op. 51, fond necunoscut anterior istoricilor români, 430, 438, 464, 477, 846, op. 16 și altele). În același timp, am reușit copierea a peste 150 de planuri, hărți, desene, profiluri și manuscrise. Din fondul 438 au fost copiate integral sau

[11] RGVIA, F. 846, op. 16, p. I-a, d. 7828, f. 20-21; p. II-a, d. 7834, f. 21 (date preluate de la Ion Paraschiv, *op. cit.*, p. 164, notele 5-6).

[12] Ion Paraschiv, *op. cit.*, p. 160.

[13] Gheorghe Ungureanu, *Documente privitoare la istoria Romîniei păstrate în Arhivele Statului din Moscova și Leningrad*, în RA, anul V, 1962, nr. 1, p. 33-40. O parte a dosarului 545 a fost prezentată și în studiul *Pagini inedite despre Bucureștii anului 1833*, traducere de Iulia Gheorghian și Gabriela Minculescu la inițiativa redacției, în RA, anul XII, 1969, nr. 1, p. 269-279.

[14] A se vedea, spre pildă, câteva dintre planurile orașului București publicate după microfilm de Andrei Pănoiu, *Evoluția orașului București*, București, 2011, p. 34, 41, 44-46.

[15] Mariana Șlapac, *Planul topografic inedit al Bucureștilor, din 1772*, în „Historia Urbana", tomul XXIV, 2016, p. 245-256; eadem, *Topografia urbană a orașului Brăila în lumina unor surse cartografice inedite de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Historia Urbana", tomul XXVII, 2019, p. 179-194 și alte studii sau cărți.

[16] Amintim aici doar Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noutăți din arhivele moscovite: Planul Harting și planul general al Bucureștilor și împrejurimilor (1807-1812)*, în AȘUI, tomul LXV, 2019, p. 451-478 (planurile orașului București urmează să fie publicate într-un volum separat); idem, *Planurile orașului Iași în arhive străine*. În cazul planurilor Brăilei din fondul 438, noi doar am semnalat existența lor (fără publicare) în contribuția Mihai Anatolii Ciobanu, *Planuri ale Brăilei în Arhiva Militar-Istorică din Moscova*, în MSȘIA, tomul XXXIX, seria V, *2015-2020*, 2020, p. 248-249. În studiul Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi planuri ale orașului și cetății Brăilei*, în vol. *Miscellanea Historica et Archaeologica in honorem Professoris Ionel Cândea septuagenarii*, ed. Costin Croitoru, București – Brăila, 2019, p. 370-371, au fost semnalate planurile din fondurile 438 și 846, tot ale Brăilei.

parțial conținuturile a câtorva zeci de dosare[17]. Copierea se face în urma semnării unui contract între cercetător și arhivă, implicând achitarea sumelor regulamentare. Sursele cartografice sunt scanate la rezoluție mare, color, ceea ce permite cercetătorului o excelentă analiză, chiar și a celor mai mici detalii.

Informații succinte despre conținutul dosarelor fondului 438

În dosarul 300, microfilmat parțial în perioada comunistă, se află: două planuri ale capitalei Țării Românești, dintre care unul urmează planului Kuzmin-Știernskanț, iar pe altul sunt cuprinse și împrejurimile; un plan al orașului Iași cu împrejurimi, de mărimi reduse față de cele cunoscute pentru acest centru urban și care a fost copiat recent; un plan al cetății Turnu; un plan cu profilurile aceleiași fortificații; un plan al Hârșovei cu împrejurimile sale; un plan al zonei Rusciuc – Giurgiu; un plan al albiei Argeșului spre Turtucaia; o hartă a Valahiei din 1830 și altele[18].

Planul satelor de pe Jijia (nr. 486) a fost fotografiat pentru un anume Vianu, care poate fi Alexandru Vianu, deși nu suntem întru totul siguri, la 26 august 1960. Din cele știute, nu a mai fost publicat, cu toate că este o sursă cartografică însemnată prin detaliile pe care le oferă despre zona rurală a Moldovei anului 1791. Planul semnalat este și cel mai vechi plan al unor sate păstrat în fondul 438, deși rușii au ridicat topografic mult mai devreme, în 1769, „cătunul" Ștefănești – numit „târg" în unele izvoare rusești, ceea ce lasă să se înțeleagă nedumerirea rușilor față de statutul acestei localități. Planul ridicărilor din 1769 se păstrează tot la RGVIA, dar în alt fond[19].

Planul Botoșanilor nr. 424 este asemănător cu nr. 423. În dosarul nr. 254 se află niște planuri otomane ale Tulcei. Cum au ajuns aceste surse cartografice în depozitul RGVIA? Autorul lor, François Kauffer, inginer-cartograf al autorităților otomane, se afla și în slujba rușilor, cărora le-a trimis planuri[20]. Printre sursele cartografice care au ajuns la ruși prin intermediul lui Kauffer se aflau și planurile cetății Tulcea. Pentru Râmnic de pe Olt (Râmnicu Vâlcea) avem doar o țidulă despre amplasarea orașului a cărui autor nu ne este cunoscut (nr. 495), deși cu siguranță este unul dintre ofițerii ruși care au participat la marea campanie de ridicări topografice din Țările Române și Bulgaria din anii 1828-1832. Pentru Slatina, pe lângă o descriere a orașului și a împrejurimilor sale, avem și un plan pictat destul de reușit de Trusov (nr. 496). Planul Craiovei (nr. 480) este în creion, fără o topografie clară pentru oraș și, prin urmare, lipsit de importanță.

[17] RGVIA, f. 438, op. 1, d. 300, 423, 433, 437, 438, 439, 440, 444, 445, 451, 456, 457, 461, 462, 463, 464, 466, 477, 478, 483, 486, 496, 500, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 512, 514, 517, 519, 520, 522, 523, 524, 525, 526 și 924.

[18] Cercetare *de visu*.

[19] RGVIA, f. 464, op. 1, d. 9.

[20] Vezi Mitia Frumin, *Francois Kauffer: at home among strangers, a stranger at home. The fate of a cartographer in foreign service in the age of empires*, în „Восточный архив", 2011, nr. 2 (24), p. 15-23.

Planul Caracalului din dosarul nr. 479 este o formă intermediară a planului aceluiaşi oraş din dosarul 478. Harta regiunii Bucureşti – Oltenița – Giurgiu din 1790 (nr. 253) este valoroasă pentru spațiul geografic dintre Bucureşti şi Giurgiu, dar nu aduce vreo noutate pentru topografia celor două orașe. În dosarul 425 se află prospectul cetății Brăila publicat de Victor Țvircun, fără o analiză a sa[21], reprodus și în contribuția Marianei Șlapac[22]. Laurențiu Rădvan şi Mihai Anatolii Ciobanu au publicat o altă formă a aceluiaşi prospect identificată la Kiev[23]. O variantă a prospectului a rămas nepublicată în dosarul nr. 426 din fondul 438 de la RGVIA. De altfel, majoritatea planurilor unor cetăți și orașe pot fi găsite în mai multe exemplare în fonduri diferite. Un fapt firesc, având în vedere că ofițerii ruși realizau un singur plan în mai multe variante și, uneori, chiar copiau planuri mai vechi, cum s-a întâmplat cu planul Curții Domnești din Iași din veacul al XVIII-lea (nr. 924), care a fost copiat în secolul al XIX-lea[24].

În partea structurală *Planurile și descrierile unor orașe și cetăți* a opisului fondului 438 sunt inventariate opt planuri ale orașului Iași, printre care și unul românesc din anul 1900. Planul nr. 521 nu este însă al Iașilor, așa cum au crezut autorii opisului, ci al orașului Niș din Serbia. Rămân șapte planuri. Planuri de orașe și sate aflate în hotarele României de astăzi se găsesc și în alte părți structurale ale aceluiaşi opis, dacă ar fi să amintim doar dosarele 254 și 300. În dosarul nr. 300 avem, aşa cum am arătat, şi un plan al Iaşilor cu împrejurimile sale din secolul al XIX-lea. De o importanță aparte este și planul Curții Domnești din Iași, plasat în opis tocmai spre sfârșit (nr. 924). Ajungem astfel la un total de nouă planuri pentru capitala Țării Moldovei păstrate în fondul 438 de la RGVIA. Surse cartografice pentru acelaşi centru urban se păstrează şi în fondurile 349, op. 51, 464 şi 846, op. 16; majoritatea lor au fost publicate[25]. De interes pentru istoria Iaşilor şi a împrejurimilor sale pot fi hărțile și itinerariile, mai ales cele realizate în veacul al XIX-lea.

Încheiere

Credem că partea opisului fondului 438 pe care o prezentăm în acest text poate fi un instrument de lucru util istoricilor români interesați de sursele cartografice ruseşti, descrierile unor orașe, desene și profiluri. Ofițerii ruși au lăsat moștenire izvoare istorice deosebit de utile cercetărilor în domeniul topografiei

[21] Victor Țvircun, *Соратник Петра Великого. История жизни и деятельности Томы Кантакузино в письмах и документах*, Sankt-Petersburg, 2015, în anexă; idem, *Toma Cantacuzino – ostaș și demnitar. Istoria vieții în scrisori și documente*, Chișinău, 2016, p. 281.

[22] Mariana Șlapac, *Topografia urbană*, *passim*.

[23] Pentru planuri ale Brăilei, inclusiv prospectul acestei cetăți aflat la Kiev, *v.* și Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noi planuri*, p. 363-383.

[24] Planul-copie se păstrează tot la RGVIA, f. 349, op. 51, d. 483, *Planul castelului orașului Iași*, ms., color, 1 țol = 10 st., 64 × 47 cm; a fost desenat de Skomorohov (topograf clasa a II-a) și întărit de către șeful *certejnoi* (Departamentul realizării planurilor) general-maiorul Piotr Semionovici Kruz.

[25] Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Planurile orașului Iași în arhive străine.*

urbane, a fortificațiilor otomane de-a lungul Dunării și nu numai. Traducerea unei părți a acestui opis face parte din proiectul de valorificare a izvoarelor istorice păstrate la RGVIA, cercetările noastre din acest moment axându-se pe sursele cartografice. Din originalul rusesc au fost preluate întocmai toate datele tehnice precum mărimea surselor cartografice, numărul filelor, forma documentelor, datare, autori. Câteva informații din opis sunt greșite, iar noi atragem atenția cititorului asupra acestui fapt. Numerele care apar în fața fiecărei surse istorice sunt numerele dosarelor arhivistice (*delo*).

Fund 438 from Russian State Military Historical Archive (RGVIA): a brief presentation of cartographic sources, prospectuses, drawings, profiles, and descriptions of cities with their inventory

(Abstract)

Keywords: RGVIA, fund 438, cartographic sources, *opis*, Romania.

At the Russian State Military Historical Archive (RGVIA) are preserved a lot of cartographic sources, drawings, profiles, descriptions of cities very useful for researching issues related to urban history, topography, economy, etc. of Romania. The Romanian researches at the Russian State Military Historical Archive were started during the communist period, but then very few sources kept at this archive were copied and published. From 2018, we started a project whose purpose is the research of all cartographic sources, drawings, profiles, city descriptions, etc. So far, we have managed to copy over 150 dossiers and we published some of the historical sources discovered. In this contribution, in addition to data about the archive and Romanian research, we publish a part of the *opis* (inventory) of fund 438, a fund in which sources regarding the history of Romania are kept exclusively.

*

* *

Fondul 438, opisul 1, ***România/Moldova și Valahia, 1769-1916***, Moscova, 1952; autori: N. M. Nozdrina și Z. M. Novikova

(fragment)

Prescurtări:

aut.– autor;
ed. – editată/editor;
f. – filă;
fr. – franceză;
ger. – germană;
gr. – gravată/gravor;
lat. – latină;
ms. – manuscris;
rom. – română;
tip. – tipăritură.

- 42, harta Moldovei, Valahiei şi Basarabiei cu arătarea amplasării armatelor ruse, aut. Homentovski, 1 f., ms., color, 67 × 110 cm, 1 : 550.000, fr., sec. XIX;
- 235, harta geografică a Valahiei, Moldovei, Basarabiei şi Podoliei. Nürnberg, ed. Homann, 1 f., 46 × 51 cm, 1 : 760.000, lat., 1769;
- 236, *ibidem*;
- 237, *ibidem*;
- 238, harta „Arătarea detaliată a locurilor Cneziei Valahiei”, aut. Marc Antoniu, Veneția, 17 f., ms., color, 34 × 67 cm, copiată de Holifrei, 1770;
- 239, harta Moldovei alcătuită după cartea lui Cantemir, Paris, 1 f., 64 × 48 cm, 1 : 670.000, fr., 1770;
- 240, harta Valahiei, Sankt-Petersburg, 1 f., 66 × 86 cm, 1 : 420.000, fr., 1771;
- 241, planul locurilor din apropiere de Dunăre, 1 f., ms., color, 71 × 90 cm, 1 : 25.200, 1771;
- 242, harta Moldovei, Sankt-Petersburg, 1 f., color, 66 × 84 cm, 1 : 630.000, fr., 1771;
- 243, harta Cneziei Moldovei, Sankt-Petersburg, 1 f., color, 66 × 84 cm, 1 : 630.000, 1771;
- 244, harta Moldovei, Valahiei, Basarabiei, Crimeii şi părților din apropiere, aut. Schutz după hărțile lui Bauer şi Shmidt, gr. F. Müller, Viena, 1 f., color, 47 × 72 cm, 1 : 1.350.000, aprox., ger., fr., sec. XVIII;
- 245, harta Moldovei şi Valahiei, Nürnberg, aut. Homann, 1 f., color, 46 × 57 cm, 1 : 126.000, ger., 1785;
- 246, *ibidem*;
- 247, hartă specială a Valahiei cu împărțirea pe ținuturi, aut. Ruhedorf, 1 f., 41 × 70 cm, 1 : 400.000, lat., 1788;
- 248, *ibidem*, 39 × 68 cm, 1 : 700.000, sec. XVIII;
- 249, *ibidem*;
- 250, harta Basarabiei, Moldovei şi Valahiei, aut. Shmidt, gr. A. Amon, Viena, 1 f., color, 44 × 56 cm, 1 : 1.500.000 aprox., ger., 1788;
- 251, *ibidem*;
- 252, harta unei părți din Moldova cu împărțirea pe ținuturi (Vaslui şi o parte din Roman), 1 f., ms., color, 62 × 80 cm, 1 : 132.300, 1788;
- 253, harta regiunii Bucureşti – Oltenița – Giurgiu, 1 f., ms., color, 125 × 187 cm, 1 : 84.000, 1790;
- 254, atlas cu hărți şi planuri ale regiunii Tulcea – Ismail şi a fortului proiectat în această regiune, aut. Kauffer, 3 f., ms., color, până la 69 × 48 cm, de la 1 : 31.000 la 1 : 4.000 aprox., fr., 1795;
- 255, harta împărțirii administrative a Valahiei, 1 f., ms., color, 32 × 65 cm, 1 : 840.000, sec. XVIII;
- 256, harta Valahiei pe scurgerea Dunării de la Galați la Orşova, 1 f., ms., color, 62 × 99 cm, 1 : 84.000, rom., sec. XVIII;

- 257, harta Moldovei și Valahiei, aut. Shmidt, 1 f., tip., color, 45 × 57 cm, 1 : 1.407.000, sec. XVIII;
- 258, *ibidem*;
- 259, *ibidem*;
- 260, harta nordului Moldovei, 1 f., ms., color, 58 × 84 cm, 1 : 250.000 aprox., ger., sec. XVIII;
- 261, harta Valahiei și a părții de nord-est a Bulgariei, 1 f., ms., 66 × 148 cm, 1 : 420.000, sec. XVIII;
- 262, harta Moldovei și Basarabiei, aut. Adam, 1 f., tipărit, 40 × 45 cm, 1 : 1.000.000, aprox., ger., sec. XVIII;
- 263, harta Pocuției, cu o parte din Rusia, Transilvaniei, Podoliei și Moldovei, aut. Boplan, Amsterdam, gr. Mortie, 1 f., tip., color, 44 × 54 cm, 1 : 290.000, ger., sec. XVIII;
- 264, harta Valahiei, 1 f., tip., color, 58 × 82 cm, 1 : 400.000, rom., 1804;
- 265, *ibidem*;
- 266, harta Moldovei împărțită pe eparhii, 1 f., tip., color, 57 × 77 cm, 1 : 775.000, rom., 1804;
- 267, harta Moldovei, Valahiei și Basarabiei, 1 f., ms., color, 94 × 71 cm, 1 : 567.000, 1807;
- 268, harta părții de est a Valahiei, aut. M. Novak, după hărțile lui Lichtenstern, 1 f., gr., 26 × 33 cm, 1 : 650.000 aprox., ger., 1808;
- 269, harta regiunii Bârlad – Buzău – gura Prutului, aut. *polcovnicul* Toll, 1 f., ms., color, 44 × 36 cm, 1 : 249.000, 1809;
- 270, harta Valahiei, aut. Dierwald, Viena, 1 f., tip., 54 × 94 cm, 1 : 525.000, lat., 1810;
- 271, *ibidem*;
- 272, *ibidem*;
- 273, planul pozițiilor defensive, a satelor și orașelor din România cu arătarea locurilor potrivite pentru ridicarea unor întărituri, 21 f., tip., 30 × 26 cm, 1 : 210.000 la 1 : 84.000, sec. XIX;
- 274, harta Valahiei împărțită pe județe, 1 f., ms., color, 61 × 114 cm, 1 : 84.000, rom., început de sec. XIX;
- 275, harta regiunii Rusciuc – Hârșova – Brăila – Bârlad, 1 f., ms., color, 37 × 47 cm, 1 : 6.300.000, sec. XIX;
- 276, harta părții de sud-est a Moldovei, 1 f., ms., color, 41 × 39 cm, 1 : 462.000, sec. XIX;
- 277, harta Moldovei, aut. Herbitz după harta lui Bauer și alte izvoare, Viena, 4 f., tip., 49 × 53 cm, 1 : 420.000 aprox., ger., fr., 1811;
- 278, *ibidem*;
- 279, *ibidem*;
- 280, harta Moldovei, aut. Riedl, gr. F. Fried, Viena și Pesta, 1 f., tip., 55 × 50 cm, 1 : 735.000, ger., 1811;

- 281, *ibidem*;
- 282, *ibidem*;
- 283, harta Valahiei, aut. și gr. F. Fried, Viena și Pesta, 1 f., tip., 44 × 63 cm, 1 : 714.000, ger., 1811;
- 284, *ibidem*;
- 285, *ibidem*;
- 286, harta topografică a Valahiei Mici și Valahiei Mari alcătuită în 1790 după lucrările de recunoaștere ale statului major austriac, Viena, 4 f., tip., 26 × 45 cm, 1 : 585.000, ger., 1812;
- 287, *ibidem*;
- 288, *ibidem*;
- 289, harta Moldovei, aut. Riedl, gr. F. Fried, Viena și Pesta, 1 f., tip., 55 × 50 cm, 1 : 735.000, ger., 1814;
- 290, *ibidem*;
- 291, harta Basarabiei, Moldovei și Valahiei, Sankt-Petersburg, ed. Depoul Militar-Topografic, 1 f., tip., 21 × 35 cm, 1 : 504.000, + tabel, 1817;
- 292, *ibidem*, 20 f., 1820;
- 293, *ibidem*;
- 294, *ibidem*;
- 295, harta hotarului între ținuturile Iași și Hotin, aut. Lughin, 1 f., ms., color, 51 × 98 cm, 1824;
- 296, harta Moldovei și Valahiei, aut. K. Kaniten, Viena, 2 f., tip., până la 36 × 53 cm, 1 : 1.500.000, ger., sec. XIX;
- 297, *ibidem*;
- 298, harta regiunii Panciu – Focșani – Tecuci, 1 f., ms., color, 22 × 50 cm, 1 : 147.000 aprox., octombrie 1827;
- 299, ciornele ridicării topograf-militare a Moldovei și Valahiei, aut. Manikin-Neustruev, Pribîtkov, Koldikov și Matveev, 13 f., ms., color, până la 59 × 109 cm, 1 : 84.000, 1828;
- 300, hărțile Valahiei Mici și a Valahiei Mari; planurile orașelor București, Iași, Turnu și Kale, Silistra, Craiova, Hârșova, Rusciuc și Sozopol, 14 f., ms., color, de la 115 × 150 cm, de la 1 : 336.000 la 1 : 16.800, 1828-1831;
- 301, harta regiunii Focșani – Buzău – hotarul cu Transilvania, aut. *porucicul* Statului Major Iakovlev și *podporucicul* Șreider, 1 f., ms., color, 64 × 60 cm, 1 : 168.000, 1829;
- 302, lista insulelor marelui canal al Dunării care aparțin Valahiei, a semnat Pizakin, 1 f., 1829;
- 303, planul unei părți a Valahiei, aut. *podpolcovnicul* Sîtnikov, 1 f., ms., color, 53 × 57 cm, 1 : 168.000, 1829;
- 304, planul unei părți a Valahiei între râurile Teleajen și Ialomița, aut. praporgicii Statului Major Essen și Seakojenski, 1 f., ms., color, 53 × 68 cm, 1 : 158.000, 1829;

- 305, harta unei părți din ținutul Neamț, aut. *porucicul* Statului Major Bolotov, 1 f., ms., color, 43 × 35 cm, 1 : 166.000, 1829;
- 306, harta unei părți din ținuturile Suceava și Roman, ridicarea căpitanului Rogovski, 1 f., ms., color, 43 × 35 cm, 1 : 166.000, 1829;
- 307, harta locurilor între București și Dunăre de la gura râului Argeș la gura râului Vedea, alcătuită din ridicările ofițerilor Statului Major Martinau, Kulikovski, Brez și Pribîtkov, aut. Ivanov, 1 f., ms, color, 63 × 125 cm, 1 : 84.000, 1829;
- 308, harta unei părți a Valahiei dintre Dunăre, Olt, Ialomița, cetatea Giurgiu și București, aut. ștab-căpitanul Ușakov și *podporucicul* Șreider, a semnat *polcovnicul* Golit, 2 f., ms., color, 90 × 57 cm, 1 : 168.000, 1829;
- 309, harta județelor Buzău, Râmnicul Sărat (?) și Ialomița, sub comanda *polcovnicului* von Dittmars, 1 f., ms., color, 69 × 142 cm, 1 : 42.000, 1829;
- 310, harta Dobrogei, ridicarea *polcovnicului* von Dittmars, 3 f., ms., color, până la 52 × 34 cm, 1 : 210.000, 1829;
- 311, harta Valahiei Mici cu arătarea presupusei amplasări a carantinelor la hotarul cu Austria și la Dunăre, schița *polcovnicului* Șiling, 1 f., tip., color, 70 × 58 cm, 1 : 336.000, 1829;
- 312, harta hotarului dintre Bucovina și Moldova de la podul Târgu Nou la poșta din Mamornița, ridicarea topografică a lui Șeverin, 35,5 × 67 cm, 1 : 42.000, 1829;
- 313, harta părții de sud a Valahiei cu orașul București, aut. Hoven, 1 f., ms., color, 90 × 123 cm, 1 : 166.000, 1829;
- 314, lista ridicărilor topografice din Moldova conduse de către von Dittmars, 1 f., tip. cu ms., 49 × 38 cm, 1 : 420.000, circa 1829;
- 315, *ibidem*, 1 f., tip., 32 × 54 cm, 1 : 1.050.000, sec. XIX;
- 316, ciornele hărții părții de sud a Valahiei de-a lungul Dunării, de la Silistra la Hârșova, 1 f., ms., color, 51 × 87 cm, 1 : 129.000, aprox., sec. XIX;
- 317, harta regiunii de la hotarul Moldovei cu Austria și Rusia, aut. *podporucicul* Statului Major Manikin-Neustruev, 2 f., ms., color, 51 × 45 cm, 1 : 84.000, 1830;
- 318, harta locurilor la sud de Dunăre în regiunea Isaccea, 1 f., ms., color, 49 × 20 cm, 1 : 189.000 aprox., circa 1830;
- 319, harta hotarului Turciei cu Valahia pe Dunăre de la Cerneți la Brăila, 7 f., ms., color, 54 × 60 cm, 1 : 105.000 aprox., circa 1830;
- 320, planul regiunii satul Bragadiru – satul Bujoreni – satul Herăști, 1 f., ms., color, 56 × 83 cm, 1 : 16.800, circa 1830;
- 321, harta Țărilor Române cu arătarea carantinelor, 1 f., tip., 21 × 35 cm, rom., 1831;
- 322, harta împărțirii administrative a Moldovei, aut. *podpolcovnicul* Berghenhein și căpitanul Golițîn, București, 1 f., tip., 105 × 68 cm, 1 : 420.000, rom., 1833;

- 323, *ibidem*;
- 324, *ibidem*;
- 325, *ibidem*;
- 326, harta Valahiei cu arătarea împărțirii administrative, a județelor, plășilor și plaiurilor, 1 f., ms., color, 60 × 122 cm, 1 : 420.000, 1833;
- 327, harta Valahiei, aut. *podpolcovnic* Berghenhein, București, 1 f., ms., color, 130 × 232 cm, 1 : 210.000, 1833;
- 328, harta Valahiei cu arătarea împărțirii administrative în județe și plăși, a semnat *podpolcovnic* Foton de Verrayon, 1 f., ms., color, 63 × 116 cm, 1 : 420.000, 1833;
- 329, harta regiunii portuare sârbești – Călărași – Măgureni, 1 f., ms., color, 27 × 16 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 330, ciornele ridicării militar-topografice a Valahiei estice, 5 f., ms., color, 78 × 68 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 331, harta locurilor dintre râul Tutova și Zeletin, 1 f., ms., color, 47 × 38 cm, 1 : 84.000, sec. XIX;
- 332, harta regiunii de la satul Varden la satul Hostin (?), amplasate de-a lungul cursului Dunării, 1 f., ms., color, 55 × 175 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 333, harta malurilor Dunării de la Accha la Loma (?), 1 f., ms., color, 16 × 55 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 334, harta regiunii Ghilimeia (?) – Malina – Băbiciu pe râul Olt, 1 f., ms., color, 29 × 40 cm, 1 : 210.000, sec. XIX;
- 335, harta regiunii Conțești – Balaciu – Tecuci, 1 f., ms., color, 37 × 74 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 336, harta regiunii mai la vest de Olt de la satul Moldoveni la cetatea Cale, 1 f., ms., color, 39 × 26 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 337, *ibidem*;
- 338, harta Moldovei, Valahiei și a unei părți din Bulgaria, 1 f., ms., color, 110 × 192 cm, 1 : 420.000, sec. XIX;
- 339, *ibidem*;
- 340, harta regiunii Oceacov – Brăila – Hotin, 1 f., ms., color, 51 × 76 cm, 1 : 840.000, sec. XIX;
- 341, harta unei părți a Basarabiei, Moldovei, Valahiei și Bulgariei, 4 f., ms., color, 83 × 180 cm, 1 : 84.000, sec. XIX;
- 342, ciornele ridicării topografice a unei părți a Valahiei, regiunea împrejurimilor Bucureștilor, 5 f., ms., color, până la 115 × 115 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 343, harta Basarabiei, Moldovei și Valahiei, 18 f., ms., color, 31 × 36 cm, 1 : 540.000, + tabel, sec. XIX;
- 344, harta hotarului părții de sud-est a Valahiei, 1 f., ms., color, 38 × 66 cm, 1 : 262.500, sec. XIX;
- 345, harta regiunii Budești – Cococi, 1 f., ms., color, 56 × 39 cm, 1 : 105.000, sec. XIX;

- 346, harta părții de nord a Valahiei cu arătarea hotarelor împărțirii administrative, 1 f., ms., 57 × 170 cm, 1 : 210.000, sec. XIX;
- 347, harta părții de vest a Valahiei, 2 f., ms., color, 34 × 37 cm, 1 : 630.000, sec. XIX;
- 348, harta părții de sud a Moldovei, a părții de est a Valahiei și a Basarabiei, 1 f., ms., color, 79 × 84 cm, 1 : 756.000, sec. XIX;
- 349, harta Moldovei, Valahiei și Basarabiei, 1 f., ms., color, 47 × 57,5 cm, 1 : 1.050.000, sec. XIX;
- 350, harta unei părți a Moldovei dintre râurile Siret și Bârlad cu arătarea hotarelor împărțirii administrative, 1 f., ms., color, 77 × 63 cm, 1 : 189.000, sec. XIX;
- 351, harta ținuturilor Dorohoi și Botoșani din Moldova, 1 f., ms., color, 60 × 63 cm, 1 : 210.000, sec. XIX;
- 352, harta Basarabiei și Moldovei, 1 f., ms., color, 82 × 84 cm, 1 : 525.000, sec. XIX;
- 353, harta regiunii Obilești – Oltenița – Călărași, 1 f., ms., color, 55 × 83 cm, 1 : 84.000, sec. XIX;
- 354, planul regiunii Iași – Codăești – Fălci, 2 f., ms., până la 90 × 86 cm, 1 : 105 000, sec. XIX;
- 355, harta unei părți a Basarabiei, Valahiei și Bulgariei, 1 f., tip., 56 × 87 cm, 1 : 504.000, sec. XIX;
- 356, harta Moldovei, aut. Weimar, 1 f., tip., ger., 28 × 38 cm, 1 : 1.000.000, 1839;
- 357, *ibidem*;
- 358, harta Valahiei, 1 f., tip., color, 34 × 59 cm, aut. *ibidem*, 1 : 800.000, ger., 1849;
- 359, *ibidem*;
- 360, harta Moldovei cu împărțirea în 10 ținuturi, aut. Asachi pentru Kiseleff, 1 f., ms., color, 95 × 141 cm, 1 : 336.000, fr., sec. XIX;
- 367, planul împrejurimilor lacului Gârlița, 1 f., ms., color, 35 × 68 cm, 1 : 21.000, aut. *podpolcovnicul* Glebov, 1854.
- În opis urmează mai multe hărți până la ridicarea topografică a regiunii Iași – Odessa – Galați de la începutul secolului al XX-lea.

Planuri și descrieri ale unor orașe și cetăți

(parte structurală a opisului)

- 422, planul orașului Băilești, ridicarea lui Laptev, 1 f., ms., color, 25 × 26 cm, 1 : 21.000, sec. XIX;
- 423, planul orașului Botoșani cu împrejurimile sale, ridicarea lui Kuznețov, 1 f., ms., color, 33 × 54 cm, 1 : 16.800, 1829;
- 424, *ibidem*;
- 425, prospectul cetății Brăila, 1 f., ms., color, 49 × 68 cm, circa 1770;

- 426, planul proiect al cetății Brăila, 1 f., ms., color, 42 × 54 cm, 1 : 1.400 aprox., sec. XVIII;
- 427, planul și profilurile cetății Brăila, 2 f., ms., color, 49 × 69 cm, 1 : 1.680 și 1 : 480, sec. XVIII;
- 428, *ibidem*;
- 429, scurt studiu despre istoria orașelor Brăila, Giurgiu și Turnu cu ținuturile înconjurătoare, aut. necunoscut, 4 f., 1831;
- 430, descrierea cetății Brăila, până la 1828, aut. Petuhov, 9 f., 1831;
- 431, planul cetății Brăila, 1 f., ms., color, 31 × 43 cm, 1 : 8.400, 1831, București;
- 432, planul cetății Brăila, 1 f., ms., color, 28 × 39 cm, 1 : 5.880, rom., sec. XIX;
- 433, planul cetății Brăila, 1 f., ms., color, 67 × 101 cm, 1 : 1.050 aprox., sec. XIX;
- 434, *ibidem*, aut. *porucicul* Homentovski, 1 f., ms., color, 34 × 51 cm, 1 : 4.200, circa 1830;
- 435, *ibidem*;
- 436, planul orașului București, 1 f., ms., color, 76 × 112 cm, sec. XVIII;
- 437, planul capitalei Valahiei, orașul București, după cucerirea sa de către Miloradovici, aut. Harting, 1 f., tip., 44 × 60 cm, 1 : 2.400, sec. XIX;
- 438, planul orașului București și al împrejurimilor sale, aut. inginerii topografi ruși, 1807-1812, 1 f., ms., color, 87 × 93 cm, 1 : 16.800, sec. XIX;
- 439, planul orașului București, 1 f., ms., color, 72 × 105 cm, 1 : 14.280, a semnat căpitan Nazit, sec. XIX – în realitate, autorul este căpitanul Ivan Naghit și planul este din veacul al XVIII-lea;
- 440, planul orașului București și al împrejurimilor sale, aut. Kuzmin, 1 f., ms., color, 59 × 85 cm, 1 : 16.800, 1828;
- 441, scurt studiu despre București, aut. necunoscut, 20 f., 1829;
- 442, scurt studiu despre istoria, topografia și economia orașului București, aut. necunoscut, 19 f., circa 1829;
- 443, descrierea orașului București, aut. necunoscut, 19 f., sec. XIX;
- 444, planul orașului București cu împrejurimile sale, aut. Glebov, 4 f., ms., color, 67 × 71 cm, 1 : 16.800, 1850;
- 445, țidulă explicativă la planul din 1850 semnată de Glebov, 14 f., 1850;
- 446, planul părții centrale a orașului București, 1 f., tip, color, 54 × 49 cm, rom., 1871;
- 447, harta împrejurimilor orașelor București și Giurgiu, Papazoglu, 1 f., tip., 77 × 63 cm, 1 : 60.000, rom., 1871;
- 448, planul capitalei românești, orașul București, Viena, aut. Samarski, fotolitografie, 1 f., 71 × 85 cm, 1 : 10.000, rom., sec. XIX;
- 449, planul cetății București și al împrejurimilor sale, 1 f., tip., 55 × 35 cm, 1 : 8.400, sec. XX;

- 450, planul regiunii cetății Vidin, 1 f., tuş, 31 × 45 cm, 1 : 21.000, sec. XIX;
- 451, planul orașului Galați, ridicarea topografică a lui Iujikov, 1 f., ms., color, 44 × 58 cm, 1 : 3.360, 1808;
- 452, planul orașului Galați și al împrejurimilor sale, ridicarea lui Rujițki, 1 f., ms., color, 34 × 56 cm, 1 : 16.800, 1828;
- 453, *ibidem*;
- 454, planul și profilurile cetății Hârșova, 1 f., ms., color, 45 × 56, 1 : 4.200 și 1 : 480, Țîzlov, 1775;
- 455, planul și profilurile cetății Hârșova cu împrejurimile sale, 1 f., ms., color, 45 × 58 cm, 1 : 4.200 și 1 : 1.120, fr., 1775;
- 456, planul cetății Hârșova, 1 f., ms., color, 34 × 45 cm, 1 : 750, fr., sec. XVIII;
- 457, arătarea generală a cetății Hârșova, 1 f., ms., color, 50 × 68 cm, sec. XVIII;
- 458, planul cetății Hârșova și al împrejurimilor sale, ridicat de către praporgicul Shiltter, 1 f., ms., color, 32 × 19 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 459, *ibidem*;
- 460, *ibidem*;
- 461, planul cetății Hârșova cu împrejurimile sale, 1 f., ms., color, 38 × 48 cm, 1 : 21.000, sec. XIX;
- 462, planul și profilurile cetății Hârșova, 1 f., ms., color, 41 × 50,5 cm, 1 : 2.520 și 1 : 1.260, 1828;
- 463, planul cetății Hârșova, a pictat Borisov, 1 f., ms., color, 24 × 23 cm, 1 : 10.080, 1828;
- 464, planul cetății Hârșova, 1 f., ms., color, 19 × 26,5 cm, 1828;
- 465, planul cetății Hârșova și al împrejurimilor sale, ridicat Shiltter, 1 f., ms., tip., 31 × 20 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 466, *ibidem*;
- 467, *ibidem*;
- 468, *ibidem*, 29,5 × 38 cm;
- 469, *ibidem*;
- 470, planul satului Daia cu împrejurimile sale, 1 f., ms., color, 86 × 81 cm, 1 : 21.000, circa 1854;
- 471, planul satului Dudești cu împrejurimile sale, 1 f., ms., color, 45 × 29 cm, 1 : 16.800, sec. XIX;
- 472, planul cetății Giurgiu, 1 f., ms., color, 56 × 62 cm, 1 : 840, sec. XIX;
- 473, planul cetății Giurgiu cu împrejurimile sale, 1 f., tip., 32 × 44 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 474, planul localității Zimnița cu împrejurimile sale, 1 f., ms., color, 17,5 × 29,5 cm, 1 : 26.250, sec. XIX;
- 475, *ibidem*;
- 476, descrierea localității Zimnița, aut. nu este indicat, 1 f., 1831;

- 477, planul și profilurile cetății Isaccea, a semnat Tiutikov, 6 f., ms., color, până la 50 × 48 cm, 1 : 2.100 și 1 : 240, 1828;
- 478, planul orașului Caracal, ridicarea lui Terentiev, a pictat Tutorin, a semnat Kramskoi, 1 f., ms., color, 39 × 60 cm, 1 : 16.800, 1832;
- 479, *ibidem*;
- 480, planul orașului Craiova cu împrejurimi, 1 f., tip., 30 × 42 cm, 1 : 42.000, 1828;
- 481, *ibidem*;
- 482, scurt studiu despre istoria, topografia și economia orașului Craiova, aut. nu este indicat, 13 f., sec. XIX;
- 483, planul orașului Craiova, a semnat căpitanul Kebeke, 1 f., ms., color, 83 × 74 cm, 1 : 8.400, sec. XIX;
- 484, planul orașului Craiova, ridicarea lui Terentiev, a pictat Semionov, a semnat Samoilov, 1 f., ms., color, 39 × 60 cm, 1 : 16.800, 1832;
- 485, *ibidem*;
- 486, planul satului Lăzăreni din ținutul Iașilor cu împrejurimile sale, alcătuitor maiorul Kupcinov, 1 f., tip., colorat de mână, 98 × 68 cm, 1 : 1.764, 1791;
- 487, planul satului Moțăței cu împrejurimile sale, 1 f., ms., color, 32 × 34 cm, 1 : 21.000, sec. XIX;
- 488, planul satului Obilești cu împrejurimile sale, ridicarea lui Timofeev și Sakevici, 1 f., ms., color, 52 × 52 cm, 1 : 21.000, sec. XIX;
- 489, imaginea bisericii Răducanu din localitatea Ocna din Moldova, 1 f., tip. gr., 29 × 41 cm, sec. XIX;
- 490, planul cetății Olt și al împrejurimilor sale, ridicarea lui Bogatîriov, 1 f., ms., color, 34 × 60 cm, 1 : 8.400, 1829;
- 491, planul amplasării întăriturilor insulei și cetății Orșova, 1 f., ms., color, 59 × 110 cm, 1 : 216, ger., sec. XVIII;
- 492, harta orașului Ploiești și a împrejurimilor sale, 1 f., ms., color, 44 × 67 cm, 1 : 8.400, sec. XIX;
- 493, planul întăriturilor orașului Pravod (?) , a pictat Paharukov, 1 f., ms., color, 28 × 34 cm, 1 : 8.400, 1829;
- 494, scurt studiu despre istoria orașului Ruse de Vede, aut. nu este indicat, 2 f., sec. XIX;
- 495, țidulă despre amplasarea orașului Râmnic pe râul Olt, aut. nu este indicat, sec. XIX;
- 496, planul și descrierea orașului Slatina cu împrejurimile sale, a pictat Trusov, 1 f., ms., color, 24 × 34 cm, + 2 f. text, 1 : 21.000, 1854;
- 497, harta satului Talpa cu împrejurimile sale, 1 f., ms., color, 37 × 28 cm, 1 : 42.000, aprox., circa 1878;
- 498, scurt studiu despre istoria și economia orașului Târgu Jiu, alcătuitor subofițerul Fiodotov, 3 f., circa 1831;

- 499, planul orașului Târgu Jiu cu împrejurimile sale, ridicarea lui Fiodotov, 1 f., ms., color, 37 × 60 cm, 1 : 16.800, 1832;
- 500, planul orașului Târgu Jiu cu împrejurimile sale, a ridicat Fiodotov, a pictat Samoilov, 1 f., ms., color, 36 × 58 cm, 1 : 16.800, 1832;
- 501, planul și profilurile castelelor din localitățile Tulcea și Isaccea cu panorama Chiliei, 1 f., ms., color, 46 × 68 cm, 1 : 420 și 1 : 168, sec. XVIII;
- 502, *ibidem*;
- 503, planul și profilurile castelului din localitatea Tulcea, 1 f., ms., color, 49 × 69 cm, 1 : 112, sec. XVIII;
- 504, planul cetății Tulcea aflată în construcție, 1 f., ms., color, 73 × 98 cm, copie, sec. XVIII;
- 505, planul și profilurile castelului din localitatea Tulcea, semnat de *podpolcovnicul* Tucikov, 1 f., ms., color, 33 × 49 cm, 1 : 168, sec. XVIII;
- 506, planul și profilurile cetății Tulcea cu împrejurimile sale, a ridicat Kuzmin (pe plan a semnat sub forma Kozmin), 1 f., ms., color, 33 × 33 cm, 1 : 16.800 și 1 : 100, 1828;
- 507, planul cetății Tulcea, ridicarea ștab-căpitanului Sokolovski, semnat de căpitanul Tiutikov, 1 f., ms., color, 39 × 56 cm, 1 : 2.100, 1828;
- 508, profilurile cetății Tulcea, ridicarea lui Sokolovski, semnate de căpitanul Tiutikov, 6 f., ms., color, 22 × 35 cm, 1 : 240, 1829;
- 509, planul și profilurile stâncii din orașul Tulcea, aut. Comisia Dunării, 1 f., ms., color, 48 × 58 cm, 1 : 600, aprox., fr., 1857;
- 510, harta cetății Turnu cu împrejurimile sale, ridicarea lui Voevodski, 1 f., ms., color, 49 × 47 cm, 1 : 42.000, sec. XIX;
- 511, țidulă despre amplasarea și numărul locuitorilor orașului Târgoviște, aut. nu este indicat, 3 f., 1829;
- 512, planul orașului Târgoviște cu împrejurimile sale, ridicarea lui Gromov și Beleaev, 1 f., ms., color, 39 × 49 cm, 1 : 16.800, 1831;
- 513, scurt studiu despre istoria orașelor Urziceni, Ploiești și Bucov, aut. nu este indicat, 2 f., 1831;
- 514, planul orașului Focșani, ridicarea lui Rujiţki, 1 f., ms., color, 42 × 59 cm, 1 : 16.800, 1828;
- 515, *ibidem*;
- 516, țidula subofițerului Matveev despre amplasarea și locuitorii orașului Cernăuți, 2 f., 1831 – cel mai probabil, este vorba despre Cerneți;
- 517, planul orașului Cerneți[1] cu împrejurimile sale, ridicarea lui Matveev, a pictat Panerțov, a semnat Duhanin, 1 f., ms., color, 39 × 60 cm, 1 : 16.800, 1832;
- 518, *ibidem*;
- 519, planul orașului Cernăuți cu împrejurimile sale și indicarea proiectului fortificării, 1 f., ms., color, 38 × 53 cm, 1 : 1.596, sec. XVIII;

[1] În opis este trecut greșit Cernăuți.

- 520, planul oraşului Iaşi, 1 f., ms., color, 57 × 76 cm, 1 : 8.400, 1789;
- 521, planul oraşului Iaşi şi profilul cetăţii amplasate în apropierea oraşului, 1 f., ms., color, 40 × 51 cm, 1 : 2.520 şi 1 : 756; sec. XVIII – care în realitate este planul oraşului Niş;
- 522, planul oraşului Iaşi, 1 f., ms., color, 51 × 35,5 cm, 1 : 5.250, sec. XVIII;
- 523, planul oraşului Iaşi, ridicarea lui Rujiţki, 1 f., ms., color, 47 × 60 cm, 1 : 16.800, 1828;
- 524, planul oraşului Iaşi, ridicarea lui Samoilov, 1 f., ms., color, 45 × 62 cm, 1 : 16.800, 1828;
- 525, planul oraşului Iaşi, 1 f., ms., 48 × 68 cm, 1 : 8.400, sec. XIX;
- 526, planul oraşului Iaşi cu împrejurimile sale, a pictat N. Sergheev, 1 f., ms., color, 52 × 73 cm, 1 : 4.200, sec. XIX;
- 527, planul oraşului Iaşi, Bucureşti, editat, 1 f., tip., 50 × 54 cm, 1 : 15.000, rom., 1900.

La sfârşitul opisului, adăugat la începutul anilor 2000:

- 924, planul castelului domnului Moldovei din oraşul Iaşi, 1 f., ms., color, 43 × 61 cm, ger., sec. XVIII.

Istoricul „Fondului de Aur” al României de la Moscova în documentele ruseşti din colecţia „Microfilme – RUSIA/URSS” a Arhivelor Naţionale ale României şi în arhivele din Federaţia Rusă*

Octavian DASCĂL**
Cristian ANIŢA***

Cercetarea sistematică a colecţiei „Microfilme – Rusia/URSS” de la Arhivele Naţionale ale României[1], iniţiată de noi în urmă cu treisprezece ani, a dobândit interes şi concretete în contextul activităţii instituţionale la lucrările „Comisiei comune româno-ruse pentru studierea problemelor izvorâte din istoria relaţiilor bilaterale, inclusiv problema Tezaurului depus la Moscova în timpul Primului Război Mondial” (în continuare, „Comisia comună româno-rusă”). O contribuţie majoră o constituie punerea în lumină a şase role[2] cu documente privind fondul românesc de aur depozitat în 1916-1917 la Moscova, documente ignorate de majoritatea cercetătorilor români cu preocupări în domeniu, limba lor de redacţie, rusa, fiind una puţin accesibilă.

Literatura românească despre problematica tezaurului de la Moscova este relativ vastă şi alcătuită preponderent din culegeri de documente, studii ştiinţifice, eseuri, articole de presă şi referiri *online*, interviuri ş.a., întocmite nu atât de istorici, cât de analişti economici, specialişti bancari, politicieni ori comentatori politici, jurnalişti. Publicaţiile sunt fundamentate exclusiv pe izvoare documentare şi bibliografice româneşti, ca arhivele Ministerului Afacerilor Externe şi ale Băncii Naţionale a României, memoriile şi mărturiile contemporanilor eve-

---

* Comunicarea acestui studiu, în versiunea radical contrasă, a fost realizată de către dr. Cristian Aniţa la cea de-a XXIX-a ediţie a Simpozionului anual de Istorie şi Civilizaţie Bancară Cristian Popişteanu, cu tema „Banca Naţională a României acum 141 de ani. Evenimentele anului 1881”, Bucureşti, 1 iulie 2021, Banca Naţională a României; comunicarea în formă concisă a fost publicată în MI, nr. 8/2021, în secţiunea dedicată acestei conferinţe.

** Dr., Arhivele Naţionale ale României; e-mail: octav_dascal@yahoo.com.

*** Dr., arhivist, director al Arhivelor Naţionale ale României, Bucureşti; e-mail: crstn.anitza@gmail.com.

[1] Până în anul 2002, în organigrama Arhivelor Naţionale ale României a funcţionat Serviciul „Microfilme”, gestionarul colecţiilor de microfilme structurate pe ţări şi alcătuite din xerocopiile şi copiile microfilmate ale unor documente importante despre istoria românilor, aflate în arhivele statelor cu care instituţia noastră a avut acorduri de cooperare.

[2] Rolele 41-43, 221, 226-227.

nimentelor din 1916-1917 – decidenți și reprezentanți ai instituțiilor care au însoțit la Moscova bunurile evacuate –, lucrările specialiștilor din domeniile economic și financiar-bancar apărute în primii ani postbelici și semnate de I. G. Bibicescu, A. Blank, C. Conțescu, Th. Capitanovici, A. Saligny, M. Z. Demetrescu, Al. Lapedatu, C. I. Băicoianu, V. Slăvescu, M. Gr. Romașcanu.

Primul volum de documente dedicat tezaurului a fost coordonat de V. Moisuc și a inclus procese-verbale și protocoale de predare-primire ale bunurilor, referate, rapoarte, sinteze, liste, situații centralizatoare, telegrame, scrisori depistate în arhivele MAE și BNR. Documentele oferă o imagine edificatoare, deși incompletă, asupra problemei evacuării tezaurului în 1916-1917 și încercărilor de recuperare, dar nu acoperă perioada ulterioară confiscării tezaurului de către guvernul sovietic[3]. Pe noi ne-a interesat în primul rând ce s-a întâmplat cu fondul de aur al României în Rusia Sovietică, periplul din timpul războiului civil, strămutarea în interiorul țării, readucerea lui la Moscova, apoi cheltuirea pas cu pas până la pierderea urmelor. Din această perspectivă, documentația rusească de la Arhivele Naționale prezintă indicii prețioase, dar predomină informațiile privind transferul propriu-zis al valorilor în Rusia, aspectele diplomatice și detaliile tehnice ale mutării, subsumate ansamblului general al evacuării instituțiilor statului român în Rusia, apoi al decontărilor reciproce româno-ruse ca efect al Primului Război Mondial și, în cele din urmă, „problemei Basarabiei". Cartea Vioricăi Moisuc propune 66 de documente din perioada 1916-1956, etalate de la Decretul regal nr. 3120 din 17 noiembrie 1916 privind mutarea BNR la Iași, până la comunicatul agenției de presă sovietice TASS din 11 iunie 1956 cu privire la hotărârea Sovietului de Miniștri al URSS de a transfera guvernului RPR „un bogat tezaur istoric și arhivistic"[4]. Remarcăm scrisorile, telegramele și amintirile lui Ioan Bibicescu și Aristide Blank; primul, în calitate de vice-guvernator al BNR, s-a împotrivit strămutării tezaurului și a tergiversat atât cât i-a fost cu putință punerea în practică a hotărârii. Notabile sunt și referințele la lucrările cunoscuților economiști Constantin Băicoianu, Victor Slăvescu și Mihail Romașcanu; ultimul „a avut la dispoziție și a folosit în studiile sale o culegere de documente destul de completă a lui Constantin Conțescu"[5], alcătuită la Iași, în august 1918[6].

Alt volum de documente a fost editat de BNR împreună cu fundația Culturală „Magazin istoric"[7] și se bazează, și acesta, pe sursele românești cunoscute ori pe interpretări și reinterpretări ale acestor surse, astfel încât cunoaștem în detaliu cantitățile și sumele transferate în Rusia în 1916-1917, dar extrem de

[3] V. Moisuc (coord. și studiu intr.), I. Calafeteanu, C. Botoran, *Tezaurul României la Moscova. Documente*, București, Editura Globus, 1993.

[4] *Ibidem*, p. 158-159.

[5] *Ibidem*, p. 150-157.

[6] C. Conțescu, *Istoricul strămutării la Moscova a tezaurului Băncei Naționale și valorilor celorlalte instituțiuni financiare*, Iași, 1918.

[7] C. Păunescu, M. Ștefan (ed.), *Tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova. Documente*, București, Editura Fundației Culturale „Magazin istoric", 1999.

puține despre soarta lor ulterioară în URSS. Lucrarea are 166 de documente, însă îi lipsește aparatul critic (cotele din arhiva BNR), iar comentariul istoric este mai curând o narațiune romanțată despre călătoria la Moscova a trenurilor cu valori și a însoțitorilor lor, despre protocoalele încheiate la recepționarea casetelor sosite, depunerea lor la Sala Armelor din Kremlin, inventarierea bunurilor după recepționare, administrarea celor două chei în care avea să fie depozitat tezaurul etc. Ediția a doua a cărții[8] nu a adus nimic nou, niciun document în plus la cele 166 de documente din prima ediție, iar în tot acest răstimp microfilmele de la Arhivele Naționale ale României, vechi de peste șaizeci de ani, au rămas necunoscute deoarece autorii menționați nu le-au studiat.

Cel mai recent volum de documente, semnat de I. Schipor[9], afirmă că se bazează exclusiv pe surse arhivistice inedite rusești pe care le-a depistat personal în arhivele din Federația Rusă, unde a funcționat timp de un deceniu în calitate de ministru consilier al Ambasadei României. Însă, mai întâi, din cele 162 de documente, inedite sunt aproximativ 100. Autorul publică documente tipărite anterior în alte volume ori publicații apărute în România sau în URSS (Federația Rusă), așa cum se poate observa în aparatul științific al cărții, iar câteva documente sunt de fapt simple opisuri (liste ale documentelor, inventare) traduse din limba rusă în limba română. Apoi, facem precizarea că nu puține din documentele incluse în volum se găsesc la Arhivele Naționale încă din 1965, integral sau în extrase ori cu un conținut identic – acte pe care noi le-am semnalat Comisiei Româno-Ruse începând din 2012; de asemenea, am scos în evidență pentru comisie fonduri, colecții, opisuri și dosare care tratează tezaurul, existente în arhivele ruse de la Moscova și Sankt-Petersburg, citate abia acum de autor în cartea sa. În plus, o bună parte din documentele din volumul precizat și/sau altele complementare au fost invocate de noi într-o comunicare din 2018[10] și au alcătuit principala sursă de documentare a unui articol din anul următor[11].

Documentele de la Arhivele Naționale provin de la trei instituții de arhivă din Federația Rusă: Arhiva de Stat Istorică Rusă[12] (RGIA, Sankt-Petersburg), Arhiva de Stat a Federației Ruse[13] (GARF, Moscova) și Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus[14] (AVPRI, Moscova). Primele două sunt componente ale Agenției Federale de Arhivă a Rusiei (ROSARHIV) – for cu care Arhivele Naționale ale României au un acord de cooperare în vigoare, iar a treia structură se află în

[8] Idem, *Tezaurul Băncii Naționale a României la Moscova. Documente*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Oscar Print, 2011.

[9] I. Schipor, *Destinul Tezaurului României. Argumente din arhivele ruse*, București, Editura Oscar Print, 2021.

[10] Octavian Dascăl, *Din nou despre Racovski, Tezaurul României și relațiile româno-sovietice în 1918*, comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări științifice dedicată sărbătoririi unirii Basarabiei cu România din 1918, Chișinău, 23-24 noiembrie 2018.

[11] Idem, *Cristian Racovski și Tezaurul României de la Moscova în 1918*, în SMIC, serie nouă, vol. 18/2019, p. 45-61.

[12] În lb. rusă: „Российский государственный исторический архив (РГИА)”.

[13] În lb. rusă: „Государственный архив Российской Федерации (ГОСАРХИВ России: ГАРФ)”.

[14] În lb. rusă: „Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ) МИД РФ”.

organigrama Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse. Microfilmele deținute, așadar, de Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (SANIC) au fost realizate de partea rusă în 1965 și 1994 în baza „planurilor de relații științifice și schimburi culturale" reglementate. În studiul nostru publicat în 2009 am prezentat un scurt istoric al documentelor românești ajunse în Rusia de-a lungul timpului și acțiunile întreprinse în perioada comunistă pentru recuperarea lor[15]. S-a conturat deja de atunci ideea că arhivele sovietice dețin documente proprii, deosebit de importante despre tezaur, redactate așadar în limba rusă. În studiul pomenit am analizat rezultatele investigațiilor în arhivele ruse, desfășurate începând din 1992 de câțiva istorici ai Academiei Române, și am prezentat campaniile de cercetare desfășurate de delegațiile Arhivelor Statului/Arhivelor Naționale ale României, vizând atât recuperarea arhivelor românești din Rusia, cât și copierea și aducerea în țară a unor documente sovietice despre istoria noastră, inclusiv despre tezaur. Însemnătatea surselor bibliografice și arhivistice rusești ale chestiunii tezaurului a fost reluată în 2016 la dezbaterea organizată de Arhivele Naționale pe tema izvoarelor istoriei românilor din arhivele ruse – moment când am descris instituțiile de stat de arhivă din sistemul ROSSARHIV, care dețin o documentație importantă, dar inaccesibilă cercetătorilor români ce nu stăpânesc limba rusă[16].

Pe lângă acestea, investigația noastră a vizat atât descoperirea de noi fonduri și colecții arhivistice rusești ce includ acte sau orice fel de informații despre Tezaurul României, cât și depistarea unor piese izolate susceptibile să trimită la soarta Tezaurului. Inițiativa ne-a reușit în bună parte, ținând seama de faptul că „de la distanță" am scos la iveală noi materiale documentare rusești despre Tezaur, cercetând evidențele arhivistice electronice puse la dispoziție *online* de ROSSARHIV și consultând ultimele apariții editoriale din Federația Rusă, în măsura în care ele sunt disponibile pe site-urile și portalurile arhivistice și bibliografice rusești.

Cele șase microfilme tratează evoluția politică internă din România prin prisma corespondenței diplomaților ruși de la București și Iași, starea de spirit a elitei conducătoare, a armatei și populației față de tema evacuării instituțiilor statului român în Rusia pe fondul insucceselor militare din iarna lui 1916-1917, relațiile economice ruso-române, schimburile comerciale, importul de materii prime rusești pentru industria românească, aprovizionarea României cu mărfuri și cereale, înzestrarea armatei, furnizarea de utilaje și echipamente pentru Căile Ferate Române[17]. Rolele încorporează și documente ori fragmente despre preparativele diplomatice pentru strămutarea Tezaurului României la Moscova, apoi

[15] Octavian Dascăl, *Demersurile Arhivelor Naționale ale României pentru cercetarea și recuperarea unor fonduri de documente românești din arhivele Federației Ruse (1992-2004)*, în RA, LXXXVI (2009), nr. 1, p. 28-53.

[16] Idem, *Agenția Federală de Arhivă (ROSARHIV) astăzi: funcții, structură, schemă de organizare*, masa rotundă „Izvoarele istoriei românilor în Arhivele ruse", Arhivele Naționale ale României, București, 13 aprilie 2016.

[17] Vezi *infra*: Anexa.

despre transferarea lui efectivă, traseul prin Rusia Sovietică în timpul războiului civil și, ulterior, despre situația lui în URSS, cheltuirea de către bolșevici a unor sume din el ș.a. Dispunem acum de mărturii care ilustrează problema spinoasă a decontărilor financiare reciproce ruso-române ca efect al Primului Război Mondial. Este cunoscut faptul că guvernul sovietic a refuzat categoric să poarte discuții oficiale cu România pentru retrocedarea Tezaurului și a circumscris acest aspect restituirii datoriei de război a României și soluționării „problemei Basarabiei”.

În 1916-1917, eforturile diplomaților rusă și română s-au concentrat asupra evacuării Casei Regale a României, a Parlamentului, Guvernului, Armatei și instituțiilor statului în Rusia, deci și a Tezaurului Băncii Naționale a României și a valorilor patrimoniului cultural și arhivistic. Secvențele din corespondența secretă a misiunii diplomatice ruse de la București și Iași atestate la Arhivele Naționale ilustrează tratativele dintre șeful misiunii, generalul-locotenent Aleksandr Aleksandrovici Mosolov[18] (înlocuitorul temporar al lui Stanisłas Koziełł-Poklewski[19] în această funcție), și reprezentanții Ministerului român al Afacerilor Externe, ai Ministerului de Finanțe și ai Băncii Naționale pentru stabilirea condițiilor evacuării tezaurului, a bunurilor de valoare ale statului și ale Casei Regale, a valorilor aparținând băncilor private și societăților comerciale. Un loc distinct în negocieri l-a ocupat nu atât strămutarea propriu-zisă a valorilor, cât dezbaterea despre garanțiile oferite de guvernul rus pentru menținerea integrității lor pe parcursul transportării și depozitării la Moscova, subiect acoperit de o gamă largă de documente.

Un corpus considerabil de acte își are originea la Ministerul Curții Imperiale și Președinția Consiliului de Miniștri ale Rusiei și descrie pregătirile pentru evacuarea Parlamentului, Casei Regale, instituțiilor guvernamentale și organizațiilor private, a Băncii Naționale, armatei și populației civile în guberniile din sudul Rusiei, la Herson, Odessa, Nikolaev, Ekaterinoslav, Sevastopol etc. Prin *Înalta Dispoziție* din 12 decembrie 1916 dată de țarul Nikolai al II-lea, în scopul desfășurării efective a acțiunilor centralizate pentru evacuarea României, a fost înființat organismul denumit „Consfătuirea Interministerială pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României (1916-1917)”[20], plasat sub președinția senatorului Dmitri Ivanovici Zasiadko[21]. Documentele lui se păstrează la RGIA, fondul nr. 1277, care însumează 18 dosare despre formarea Consfătuirii Interdepartamentale, elaborarea măsurilor pentru evacuarea României și întreaga mișcare a refugiaților români pe teritoriul Rusiei de Sud. În cea mai recentă ediție despre Tezaurul României se afirmă că „jumătate din dosarele

[18] Aleksandr Aleksandrovici Mosolov (1854-1939): general-locotenent, șef al Cancelariei Ministerului Curții Imperiale (1900-1916), diplomat, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar rus în România (1916 – 3 martie 1917).

[19] Stanisłas Koziełł-Poklewski (1963-1939): consilier de Stat real, șambelan al Curții Imperiale, diplomat, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Rusiei în România (1913-1916, 1917).

[20] În lb. rusă: „Межведомственное совещание по объединению всех мероприятий, вызываемых возможностью эвакуации Румынии (1916-1917)”.

[21] Dmitri Ivanovici Zasiadko (1860-1927): guvernator, senator, maestru al Intendenței.

fondului nr. 1277", mai exact 8 din 16 [în realitate, fondul are 18 dosare – n.n.] ar fi fost „secretizate în anul 2016"[22]. Cu toate acestea, exceptând dosarul nr. 2, toate documentele „consfătuirii" supranumite „Comisia *Zasiadko*"[23] sunt reproduse în rolele 41-43 de la Arhivele Naționale încă din anul 1965, nu au fost niciodată secretizate de deținătorul român și accesul la ele este public. În prezent, instituția noastră se ocupă de traducerea lor din limba rusă în limba română, sarcină dificilă deoarece microfilmele au suferit o serioasă degradare în tot acest răstimp. Studierea documentației *Zasiadko* va fi în măsură să ne ofere, la rândul ei, probe concludente despre sistemul de funcționare a instituțiilor implicate în transferarea Tezaurului: Consiliul de Miniștri, Ministerul de Finanțe, Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Căilor de Comunicații, Statul Major (Cartierul General) al Comandantului Suprem al Trupelor Ruse de pe teatrele de operațiuni militare ale Primului Război Mondial din 1914-1918 (STAVKA[24]).

Teza potrivit căreia evacuarea tezaurului la Moscova s-a făcut la presiunea autorităților guvernamentale și militare ruse este populară în istoriografia românească și se fundamentează pe scrisoarea din 28 octombrie 1916 destinată de Piotr Lvovici Bark, ministrul Finanțelor, generalului Mihail Alekseev, șeful Statului Major al Comandantului Suprem al Trupelor Ruse[25]. Aparent, acest punct de vedere este susținut și de extrasul dintr-o *Notă* datată în 1924, provenită din GARF, fondul nr. R6764: „Comisia de pe lângă Comisariatul Poporului pentru Comerț Exterior al RSFSR pentru cercetarea și evaluarea urmărilor războiului și ale blocadei impuse de Antanta Rusiei Sovietice (1920) asupra economiei naționale". În document se consemnează că, „în scopul de a garanta achitarea datoriei Românești față de Rusia, Guvernul Rus *a cerut* României «Fondul de Aur», care a fost transferat în Rusia și se păstrează împreună cu rezerva noastră de aur [s.n.]"[26]. Înainte de toate, se impune precizarea că mutarea unei părți a depozitului de aur al unei țări pe teritoriul unui stat aliat – ca formă de garantare a împrumuturilor contractate pentru înzestrarea armatei și ca metodă de punere la adăpost în condiții vitrege – a reprezentat o practică frecventă în raporturile dintre membrii blocului Antantei, iar Imperiul Rus însuși a transferat un tezaur de patru ori mai mare, totalizând 498 de tone de aur, la Banca Angliei, unde a fost constituit un fond rusesc de asigurare a creditelor de război. Nu excludem că evacuarea Tezaurului a făcut obiectul unor negocieri anterioare scrisorii lui P. Bark; de altfel, este cunoscut că BNR a examinat în prealabil toate variantele avute la dispoziție pentru salvgardarea intereselor sale și abia în

[22] Ilie Schipor, *Destinul Tezaurului României. Argumente din arhivele ruse*, București, Oscar Print, 2021, p. 18, 426-427.

[23] Comisia a fost lichidată prin Hotărârea Guvernului Provizoriu din 16 iulie 1917, iar atribuțiile ei au fost transmise Comisiei pentru Evacuare de pe lângă Consfătuirea Specială pentru Apărare.

[24] În lb. rusă: „Ставка Верховного главнокомандующего вооружёнными силами России на театре военных действий 1914-1918 гг. (Ставка)".

[25] Ilie Schipor, *op. cit.*, p. 129-131.

[26] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS", rola 221, cc. 609-610; Xerografii Rusia, pachetul XII, dosar nr. 18/1916-1924, f. 16.

ultimă instanță a optat pentru „soluția Rusia”. Pe lângă faptul că o serie de documente de la Arhivele Naționale vădesc că strămutarea Tezaurului a fost rezultatul unor negocieri finalizate cu adoptarea unei decizii liber consimțite a guvernului român, însemnătatea acestui act stă mai degrabă în încheierea lui, unde apare lămurirea că depozitul românesc a fost asimilat rezervei de aur a Imperiului Rus, cu toate consecințele dezastruoase pentru integritatea lui. Nota vine să infirme astfel o altă teorie, potrivit căreia „aurul românesc n-a fost amestecat cu aurul rusesc [...]”.

Intervalul noiembrie-decembrie 1916 s-a caracterizat printr-o febrilă corespondență diplomatică concentrată asupra transferării depozitului de aur în Rusia. Arhivele Naționale dețin încă din 1965 telegrama secretă nr. 719, concepută la 25 noiembrie/8 decembrie 1916 de trimisul rus la Iași, S. A. Koziełł-Poklewski. Copiată pe microfilm din același fond nr. 1277 („Comisia *Zasiadko*”), în original figurează rezoluția țarului Nikolai al II-lea: „Trebuie să fim de acord!”[27] Concomitent, există în reproducere un al doilea exemplar al telegramei, rezultat din AVPRI, fondul nr. 151: „Politarhiv”, opisul 482, dosarul nr. 5365. Îl redăm integral:

> Costinescu[28] m-a rugat să aduc la cunoștința Guvernului Imperial că Guvernul Român, fiind încredințat că trupele noastre nu vor îngădui cotropirea Moldovei de către inamic, cu toate acestea crede că sunt obligatorii unele măsuri pentru cazul în care Moldova va cădea totuși în mâinile dușmanului. Guvernul Român ar dori să transfere de pe acum fondul său de aur și unele hârtii[29] și documente, astfel că cere să i se pună la dispoziție cât de curând un tren la Iași, format din 25 de vagoane de marfă și cinci de călători pentru persoanele ce vor însoți bunurile românești. Guvernul Român roagă de asemenea ca Guvernul Imperial să nu refuze preluarea asupra sa a pazei acestor bunuri în drumul lor și la Moscova. Semnătură: Poklewski[30].

Aceeași telegramă este comunicată în ediția lui Ilie Schipor (documentul nr. 10)[31], cu sursa, de această dată, în GARF, fondul nr. 1779: „Cancelaria Guvernului Provizoriu”, opisul 2: „Anul 1917”, dosarul nr. 108[32]: „Colecția de Hotărâri ale Consfătuirii Speciale Interministeriale [«Comisia *Zasiadko*» – n.n.], adresele președintelui Consiliului de Miniștri către șeful Statului Major al Comandantului Suprem, <către> senatorul Zasiadko, telegramele lui Nikolai al II-lea către Trepov ș.a. în problema evacuării României (17 noiembrie 1916 – 23 februarie 1917) (79 f.)”. Prin urmare, fondul „Cancelaria Guvernului Provizoriu” de la GARF cuprinde și acte emanate de „Comisia *Zasiadko*”, în timp ce la Arhivele Naționale copiile telegramei vin din AVPRI și din fondul nr. 1277

[27] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS”, rola 41, c. 6.

[28] Emil Costinescu (1844-1921): ministrul liberal al Finanțelor în 1914-1916.

[29] Hârtii de valoare – titluri, obligațiuni, obiecte de valoare ale statului, timbre fiscale, mărci poștale ș.a.

[30] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS”, rola 227, c. 601; Xerografii Rusia, pachetul XVII, dosar nr. 10/1917, f. 1.

[31] Ilie Schipor, *op. cit.*, p. 144-145.

[32] În rola SANIC 221 există dosarele nr. 146/1917, nr. 201/1917 și nr. 392/1917, provenite din fondul nr. 1779, însă din opisul 1, care nu se referă la problema Tezaurului României.

(„Comisia *Zasiadko*”) al RGIA, cea care l-ar fi secretizat în 2016. Facem această observație întrucât situația în care același document ori fragment din el se găsește în mai multe Arhive nu este singulară și este perfect explicabilă prin fluxul și regimul de circulație a actelor.

O dovadă elocventă a reînnoirii rugăminții guvernului român de a se urgenta evacuarea stocului său de aur o aduce telegrama secretă nr. 741 din 4/17 decembrie 1916, trimisă de șeful misiunii ruse la Iași, Mosolov, lui N. A. Bazili, directorul Cancelariei Diplomatice de pe lângă Comandantul Suprem al Trupelor Ruse[33]. Documentul arhivat la AVPRI, fondul nr. 151: „Politarhiv”, opisul 482, dosarul nr. 5362/1, a fost inclus în circuitul științific românesc în 1994. În prima parte a lui, Mosolov informează STAVKA că guvernul Brătianu i s-a adresat cu rugămintea ca, „în cazul în care inamicul va ocupa întreg teritoriul românesc, atât Guvernului român, cât și Regelui împreună cu familia Sa, aflându-se în Rusia, să li se ofere posibilitatea de a conduce în continuare treburile statului până la reîntoarcerea Lor în Patrie ce va fi după sfârșitul victorios al războiului”[34]. Despre Tezaur diplomatul dezvăluie:

> Indiferent de deznodământul operațiunilor militare de pe Frontul Român, Guvernul României solicită să fie evacuate în Rusia încă de pe acum, în afară de fondurile Băncii Naționale, care se vor îndrepta într-acolo peste câteva zile, și bunurile în acțiuni ș.a., atât ale Băncii Naționale, cât și ale tuturor marilor bănci particulare din București, care ar trebui evacuate încă de pe acum la Moscova, unde pentru amplasarea lor nu va fi nevoie mai mult de o cameră mai mare. Atât în ceea ce privește transportarea valorilor deja aprobate, cât și a celor menționate mai sus, Guvernul Român roagă ca în timpul trecerii acestor valori peste granița rusă și pe perioada depozitării în Rusia, integritatea lor să fie garantată de Guvernul Imperial. În această chestiune aștept un răspuns cât se poate de urgent, întrucât sosirea trenului este așteptată de la o zi la alta. Oportunitatea păstrării valorilor statului român se prezintă în afara oricăror îndoieli, ca o garanție de credință față de cuvântul dat Rusiei[35].

Regăsim extrasul din telegrama nr. 741 în ediția lui Ilie Schipor, în care este reperat însă inexact în Arhiva de Stat a Federației Ruse (GARF), în timp ce noi l-am identificat în Arhiva de Stat Istorico-Militară (RGVIA), fondul nr. 2003: „Statul Major al Comandantului Suprem al Trupelor Ruse (STAVKA) (1914-1919), loc. Moghilev”, opisul 1: „Direcția operativă a Statului Major al Comandantului Suprem[36]”, dosarul nr. 521. Dosarul expune integral corespondența referitoare la evacuarea băncilor, instituțiilor și întreprinderilor românești, precum și a

[33] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS”, rola 227, cc. 133-135; Xerografii Rusia, pachetul XVII, dosar nr. 6/1917, f. 2.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*.

[36] Direcția pentru elaborarea planurilor operativ-strategice ale operațiunilor militare (UGHENKVARVERH, lb. rus.: Управление генерал-квартирмейстера (Угенкварверх)); vezi baza de date a inventarelor electronice ale RGVIA din Moscova (http://бд.ргвиа.рф/).

persoanelor particulare, purtată de STAVKA cu MAE, ministrul de Război, șefii Statelor Majore ale fronturilor și șefii misiunilor diplomatice ruse în România și Franța. În afară de acesta, este oportună și valorificarea dosarelor nr. 520 și nr. 522, cu documente despre „elaborarea formulei raporturilor dintre Regele român și Comandamentul Suprem Rus”, despre mobilizarea armatei române din 1916 și operațiunile de luptă ale trupelor ruse pe frontul românesc din 1917[37]. Nu putem omite nici cele opt dosare ale fondului nr. 16346: „Reprezentantul Armatei Ruse[38] de pe lângă Marele Cartier General Român (13 august – 3 decembrie 1916)”[39]. Importanța studierii Arhivei Istorico-Militare sporește din realitatea că, în acea perioadă, STAVKA era organul suprem de putere în Rusia. Ordinele date de pe front de comandantul suprem, Marele Duce Nikolai Nikolaevici („Mezinul”), erau obligatorii pentru armată, guvern, populație, instituții, inclusiv pentru familia regală și pentru țar, care a preluat oficial această calitate în 1915[40]. Conducerea efectivă a trupelor era asigurată de șeful Statului Major al Comandantului Suprem (STAVKA), funcție ocupată inițial de generalul V. I. Gurko, apoi de generalul-adjutant M. V. Alekseev. Având prerogativa de a primi telegrame secrete, ambii au fost personajele-cheie ale strămutării Tezaurului.

Alte telegrame secrete, note, rapoarte, informări din rolele colecției SANIC „Microfilme – Rusia/URSS” pun accent pe detaliile tehnice și organizatorice ale evacuării aurului, pregătirea încăperilor pentru depozitarea lui la Moscova, amânarea plecării trenului cu valori, întâmplată finalmente abia la 14/27 decembrie 1916[41]. Corespondența trimisului rus indică, de asemenea, evacuarea celui de-al doilea transport cu valorile BNR și valorile băncilor private și preluarea lor la Moscova (iulie 1917)[42]. Accesul lărgit la sursele diplomatice rusești ar contribui la întregirea capitolului evacuării aurului României. De pildă, este recomandabilă sondarea meticuloasă a fondului personal creat de A. A. Mosolov, șeful misiunii ruse la Iași (fondul GARF nr. R1000), care acumulează: ciornele *Memoriilor* lui Mosolov din perioada șederii lui în România (1916-1917), fragmentele *Amintirilor* sale din anii 1900-1917, corespondența cu Vasili Iosifovici Gurko[43] despre cauzele tergiversării expedierii depozitului de aur la

[37] V. Krivoșein / L. N. / Petrzhak / L. I., *Описи документальных материалов фондов «Полевого управления войск при Верховном главнокомандующем»* (Opisurile materialelor documentare ale fondurilor „Comandamentului de campanie a trupelor de pe lângă Comandantul Suprem”), Moscova, RGVIA, 1950, p. 5-6 (http://бд.ргвиа.рф/files/2003_1-1.pdf).

[38] Colonelul A. A. Tatarinov, ulterior generalul M. A. Beliaev.

[39] Vezi D. A. Iusov, *Фонд № 16346. Опись 1. Представитель Русской армии при Румынской главной квартире. 1916 г.* (Fond nr. 16346. Opis 1. Reprezentantul Armatei Ruse pe lângă Marele Cartier General Român. 1916), Moscova, RGVIA, 1996 (http://бд.ргвиа.рф/files/16346_1.pdf).

[40] Krivoșein *et alii*, *op. cit*., p. 5-6 (http://бд.ргвиа.рф/files/2003_1-1.pdf).

[41] Vezi SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS”, rola 227, cc. 436-437; Xerografii Rusia, pachetul XVII, dosar nr. 10/1917, f. 38-39.

[42] *Ibidem*.

[43] Vasili Iosifovici Gurko (/Romejko-Gurko, 1864-1937): general de cavalerie, comandant al trupelor ruse de pe Frontul de Vest, șef al Statului Major al Comandantului Suprem al Trupelor Ruse de pe teatrele de operațiuni ale Primului Război Mondial din 1914-1918 (STAVKA).

Moscova, planul de evacuare a guvernului român întocmit de Mosolov, scrisorile acestuia către: Nikolai Alexandrovici Bazili[44], Dmitri Grigorievici Șcerbaciov[45], Nikolai Nikolaevici Pokrovski[46], Alexandr Fiodorovici Trepov[47], corespondența cu: Ion I. C. Brătianu, Take Ionescu, Emil Costinescu, Alecu C. Constantinescu. De asemenea, clarificări noi ar putea furniza AVPRI, unde, în fondul nr. 133, „Cancelaria Ministrului Afacerilor Externe (MAE) al Rusiei" (1917), opisul 470, poartă denumirea „România. Telegrame secrete intrate" (1917), iar dosarul nr. 117, „România, 1917", are inserate telegramele nr. 41, 52, 162, 166, 229, 235, 269 ale lui A. A. Mosolov în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar în România.

Între documentele gestionate de Arhivele Naționale, câteva dovedesc devalizarea rezervei de aur românești în scopul finanțării mișcării revoluționare din sudul Rusiei și al instaurării puterii sovietice în Basarabia și România. Contestată de unii istorici români, sponsorizarea „revoluției mondiale" inclusiv cu bani românești a început aproape imediat după confiscarea Tezaurului de către guvernul sovietic, survenită la 13/18 ianuarie 1918. Subiectul a fost tratat în țară la o dezbatere din 2011[48] și în lucrările proprii din 2018-2019. În rola SANIC 221 primită de la GARF, fondul nr. R6764 al „Comisiei de pe lângă Comisariatul Poporului al Comerțului Exterior al RSFSR pentru cercetarea și evaluarea urmărilor războiului și ale blocadei impuse de Antantă Rusiei Sovietice (1920) asupra economiei naționale", opisul 1, există dosarul nr. 234: „Corespondență şi informaţii (în copie) privind calculele în valută-aur referitoare la România (1923-1924)". Documentul de interes – redactat în copie manuscrisă, intitulat „Dosar despre valorile românești. 1918 (Din materialele Băncii Populare[49])", cu antetul Sovietului Comisarilor Poporului al RSFSR (SOVNARKOM), numărul de înregistrare 116 din 16 ianuarie 1918, însemnarea „conform cu originalul" și cu numele autorilor (V. I. Ulianov, i.e. Lenin, președintele Sovietului, N. P. Gorbunov, secretarul) – reprezintă o adresă înaintată lui Dmitri Petrovici Bogolepov[50], directorul Departamentului Trezoreriei de Stat, căruia i se aduce la cunoștință că:

[44] Nikolai Alexandrovici Bazili (1883-1963): directorul Cancelariei Diplomatice de pe lângă Statul Major al Comandantului Suprem al Trupelor Ruse (STAVKA) de pe teatrele de operațiuni militare ale Primului Război Mondial din 1914-1918.

[45] Dmitri Grigorievici Șcerbaciov (1857-1932): locțiitorul regelui Ferdinand I, comandantul suprem al trupelor româno-ruse de pe Frontul Român.

[46] Nikolai Nikolaevici Pokrovski (1865-1930): consilier de taină, membru al Consiliului de Stat, ultimul ministru de Externe al Imperiului Rus (30 noiembrie 1916 – 4 martie 1917).

[47] Alexandr Fiodorovici Trepov (1862-1928): ministru al Căilor de Comunicații, preşedinte al Consiliului de Miniştri al Imperiului Rus (10/23 noiembrie – 27 decembrie 1916/9 ianuarie 1917).

[48] Florin Constantiniu, *Despre Tezaurul României, Racovski și Basarabia*, București, 2011 (https://www.youtube.com/watch?v=x91kb2nmpOo).

[49] În lb. rusă: „Народный банк (Нарбанк)" (NARBANK). Sub denumirea „Banca populară" a funcționat Banca de Stat a RSFSR în perioada mai 1918-1920.

[50] Dmitri Petrovici Bogolepov (1885-1941), economist, scriitor, pedagog și om politic rus, locțiitor al comisarului poporului pentru Finanțe și director al Departamentului Trezoreriei Statului în 1917-1918.

> Sovietul Comisarilor Poporului, în ședința sa din 15 ianuarie, a hotărât să aloce din fondurile Trezoreriei Statului pentru Colegiul Suprem Autonom pentru Afacerile Română și Basarabeană cinci milioane de ruble, cu acoperirea acestei sume din fondul românesc confiscat la Moscova. Comunicându-vă această hotărâre a Sovietului, Vă rugăm să luați măsuri urgente pentru realizarea grabnică a acestei alocări, iar un milion este de dorit să fie dat în bancnote românești[51].

Problema Tezaurului a fost dezvoltată în dezbaterile Sovietului Comisarilor Poporului din ianuarie 1918, făcute cunoscute prin preocupările arhivistului și filologului rus Iuri Amiantov[52]. În ședința din 8 ianuarie 1918, prezidată de V. I. Lenin și fixată prin protocolul nr. 43, SOVNARKOM-ul a dispus „să se aloce la dispoziția GLAVKOVERH[53], din fondurile Trezoreriei Statului, 6 m‹i›l‹ioa›n‹e› rub‹le› pentru a fi transmise pe orice căi și cu mijloacele pe care le va considera necesare și posibile trezoreriei de campanie a Frontului Român”[54]. Iar în ședința SOVNARKOM-ului din 15 ianuarie 1918 – deci imediat după ruperea relațiilor diplomatice dintre Rusia Sovietică și România (13/26 ianuarie 1918) și declararea Tezaurului României „intangibil pentru oligarhia română” – se decide înființarea la Chișinău a „Colegiului Suprem Autonom Ruso-Român pentru Afacerile Română și Basarabeană”, în frunte cu Cristian Racovski, la dispoziția căruia s-a stabilit „să se aloce suma de cinci milioane de ruble din fondurile Sovietului Comisarilor Poporului”[55]. Pe „Anexa 1” a protocolului ședinței se găsește următoarea rezoluție a lui V. I. Ulianov, președintele Sovietului Comisarilor Poporului: „Să se ia aceste cinci milioane din banii românești confiscați la Moscova”. Documentul redat în volumul lui Iuri Amiantov este depozitat în Arhiva de Stat Rusă a Istoriei Social-Politice (RGASPI), fondul nr. 2: „Manuscrisele lui Lenin”, opisul 1, dosarul nr. 23625, f. 37 (b).

Noi am desprins informații suplimentare despre soarta celor 5.000.000 de ruble alocate din Tezaur, având drept sursă culegerea de documente coordonată de cercetătorul Valentin Șelohaev, de la Institutul de Istorie al Academiei Ruse[56]. Cartea înseriază acte din dosarul de anchetă al lui Viliam (Vladimir) Berngardovici Spiro (unul dintre comisarii organizatori ai Colegiului Suprem

---

[51] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS”, rola 221, c. 603; Xerografii Rusia, pachetul XII, dosar nr. 18/1916-1924, f. 9.

[52] Iu. N. Amiantov *et alii* (ed.), *Протоколы заседаний Совета Народных Комиссаров РСФСР. Ноябрь 1917 – март 1918 гг.* (Protocoalele ședințelor Sovietului Comisarilor Poporului al RSFSR. Noiembrie 1917 – martie 1918), Moscova, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006.

[53] Comandantul Suprem al Trupelor Ruse, funcție în care, la 20 noiembrie 1917, a fost numit bolșevicul Nikolai Krylenko.

[54] Iu. N. Amiantov *et alii* (ed.), *op. cit*., p. 195.

[55] *Ibidem*, p. 211.

[56] V. V. Șelohaev (red.), *Партия левых социалистов-революционеров. Документы и материалы. 1917-1925. Т. 2, Ч. 2. Апрель-июнь 1918 г.* (Partidul socialist-revoluționarilor de stânga. Documente și materiale, vol. 2, p. 1, 1917 – iunie 1925), Moscova, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010.

Autonom Ruso-Român), gestionate de GARF în fondul R1005: „Tribunalul Suprem de pe lângă Comitetul Executiv Central din întreaga Rusie" (VȚIK), opisul 1: „Dosare de anchetă", dosarele nr. 39 și 40. Un pasaj din declarația dată de Spiro în fața anchetatorului Elena Rozmirovici la 24 aprilie 1918 explică:

> În jurul datei de 20.I.1918 am primit de la tov. Krylenko 5.900.000 de ruble pentru a le transmite Armatei a 8-a sau Comitetului Executiv Central al Frontului Român. Nu am reușit să iau legătura cu Armata a 8-a – continuă Spiro în depoziție – ca urmare a cifrului fals și de aceea banii au fost transmiși în întregime Rumcerod-ului în Odessa. De asemenea, am primit 5.000.000 pentru trebuințele Colegiului Ruso-Român[57].

Conchidem astfel că nu 5 milioane, ci în total 11 milioane de ruble, scoase din Tezaurul României în ianuarie 1918, au ajuns în mâinile revoluționarilor din Odessa conduși de Racovski. Banii au servit bolșevicilor pentru combaterea contrarevoluției în sudul Rusiei și promovarea unor acțiuni destabilizatoare în Basarabia și România menite a pregăti terenul pentru instaurarea Puterii Sovietice.

La 27 februarie 1918, reprezentanții sovietici au extras din rezerva românească de la Moscova 8 lăzi (casete) cu aur. Episodul le este cunoscut istoricilor români din memorialistică, deși are confirmarea documentară la Arhivele Naționale de aproape treizeci de ani, oferită de raportul-sinteză al Secției Externe (INO) din cadrul Direcției Generale Unificate Politice (OGPU) de pe lângă Sovietul Comisarilor Poporului (SNK) al URSS –, raport înaintat în original lui Grigorii Iakovlevici Sokolnikov, comisar al poporului pentru Finanțe, și în copie lui Gheorghi Cicerin, Viaceslav Menzhinski și Ghenrih Iagoda. Importanța informațiilor cuprinse în document ni se dezvăluie chiar din titlul rezumativ, atribuit de cekiștii din OGPU: „Raportul INO OGPU nr. 06391 din 7/v ... 5/V.1924 despre aurul românesc adresat tov‹arășului› Sokolnikov (în copii lui Cicerin și Menzhinski – Iagoda) cu o expunere detaliată a expedierii Aurului românesc, depunerii lui în depozitele Kremlinului și *scoaterea* [din el – n.n.] a 8 lăzi"[58]; verbul *изъять* are însă în limba română și sensurile: a *lua*/*confisca*/*sechestra*/*extrage* etc.

În sfârșit, destule documente și fragmente de documente de pe rolele SANIC, multe necorelate între ele prin conținut ori eludând problematica Tezaurului, urmăresc periplul rezervei de aur a Imperiului Rus moștenite de soviete în 1917, pe la Kazan, Omsk, Samara, Irkutsk, Cita, până la Vladivostok, ba chiar până în Manciuria ori Japonia. Dacă aderăm la ipoteza că aurul românesc a fost integrat în rezerva imperială, studierea circuitului ei prin teritoriul fostului imperiu măcinat de un război civil devastator în 1918-1920 devine predilectă. Intervine și conceptul de subiectivitate arhivistică, întrucât se creează impresia că agregarea pe microfilm a copiilor documentelor, realizată în asemenea manieră de către partea rusă pentru noi în decursul timpului, are rolul de

[57] *Ibidem*, p. 444-445.

[58] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS", rola 221, cc. 594-597; Xerografii Rusia, pachetul XII, dosar nr. 18/1916-1924, f. 1-4.

a întări dezvăluirile făcute de Leonid Ilici Brejnev lui Nicolae Ceaușescu în septembrie 1965. Brejnev îi spunea atunci conducătorului român că:

> Stocul de aur [românesc – n.n.], împreună cu aurul rusesc, a fost trimis în Samara în anii războiului civil în scopuri de securitate, apoi la Kazan, unde a fost capturat de albgardiști, pe urmă de cehii albi, de la care parțial a fost recuperat de Armata Roșie, parțial a dispărut și au dispărut și urmele sale[59].

Afirmația secretarului general al PCUS despre evacuarea aurului în interiorul țării are o bună acoperire în arhivele ruse. Forțat de împrejurări, guvernul țarist a disipat în ținutul imperiului aproximativ jumătate din rezerva sa de aur, la Saratov și Samara, în timp ce cealaltă jumătate se depozita la Petrograd și Moscova în cantități aproape egale. Începând din 1915, la Kazan este adus aurul din Petrograd, apoi aici a ajuns și aurul evacuat de Guvernul Provizoriu de la Voronej, Tambov, Samara, Kursk, Moghilev și Penza. Puterea sovietică a continuat la rândul ei să mute rezervele de aur la Kazan, unde au fost transferate întreaga rezervă de aur a imperiului și fondul românesc de aur împreună cu rezervele de argint și alte valori.

Unica mărturie accesibilă cercetătorilor din România despre transferarea în interiorul Rusiei a Tezaurului, sau măcar a unei cantități, se găsește la Arhivele Naționale. *Nota* manuscrisă întocmită la 5 iulie 1918 de Cancelaria Direcției Generale Maritime Economice (GLAVMORHOZ[60]) din Moscova (cu sediul în bd. Tverskoi, nr. 15a), destinată Băncii de Stat (Populare), relatează într-o singură frază că:

> În completare la nota sa nr. 816 din 15 iunie, Direcția Generală Maritimă Economică informează că *banii și bunurile de valoare românești vor fi aduse în încăperile băncii în data de 8 iulie a.c. la ora 11 dimineața pentru a fi predate comisiei în componența căreia au fost incluși, din partea Direcției, S. Krasovski și N.F. Izmajlov* [s.n.][61].

GLAVMORHOZ era forul desemnat în vara lui 1918 cu evacuarea rezervei imperiale de aur în interiorul Rusiei prin decizia Sovietului Comisarilor Poporului. Nikolai Fiodorovici Izmajlov (1892-1971), fostul președinte al Comitetului Central al Flotei Mării Baltice (ȚENTROBALT) și comisar principal al Flotei Mării Baltice, pomenit în text, a devenit, în mai 1918, comisar principal al

[59] T. A. Pokivailova, *Российско-румынские отношения в годы первой мировой войны и проблемы взаиморасчётов* (Relațiile ruso-române în anii Primului Război Mondial și problemele decontării reciproce), în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 1 (109), 2017, p. 105-121.

[60] În lb. rusă: „Главное морское хозяйственное управление (ГЛАВМОРХОЗ) Народного комиссариата по Морским делам”. Direcția Principală Maritimă Economică a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Maritime a fost o structură în schema de organizare a Ministerului Marinei al Imperiului Rus, precursorul Comisariatului Poporului pentru Afacerile Maritime.

[61] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS”, rola 221, c. 604; Xerografii RUSIA, pachetul XII, dosar nr. 18/1916-1918, 1923-1924, f. 10.

GLAVMORHOZ, fiind personajul desemnat de Lenin să coordoneze recuperarea aurului rusesc (nu fără pierderi) de la Corpul Cehoslovac, care îl capturase anterior de la amiralul Kolceak, iar acesta, la rândul său, pusese mâna pe el de la bolșevici cu ajutorul generalului Vladimir Oskarovici Kappel. Astăzi este cunoscut că „aurul din Kazan și Omsk" acaparat de amiralul Kolceak în august 1917 însuma doar jumătate din rezerva de aur a Imperiului Rus, depozitată la Petrograd, de unde a fost adusă la Kazan și Nijni Novgorod încă din cursul anului 1915, iar aurul românesc a scăpat *aproape* intact și a fost readus la Moscova[62]. În chip surprinzător, în ediția lui Ilie Schipor transpare o dovadă în plus a celor menționate în documentul nostru despre evacuarea depozitului de aur al României înăuntrul teritoriului rusesc în vara lui 1918. Ne referim la documentul nr. 68 din volum – o informare întocmită în iulie 1921 de Comisariatul Poporului al Finanțelor și adresată secretarului personal al lui Lenin, Nikolai Petrovici Gorbunov –, în care se atestă reîntoarcerea aurului românesc (după un răstimp de trei ani) de la Samara la Moscova, operațiune girată de același Izmajlov[63].

După alipirea Basarabiei la România, guvernul sovietic a considerat închis subiectul Tezaurului, pe care l-a transpus în tematica decontării reciproce a cheltuielilor anterioare. Arhivele Naționale dețin de la GARF, fondul nr. 6764: „Comisia de pe lângă comisariatul Poporului al Comerțului Exterior al RSFSR pentru cercetarea și evaluarea urmărilor războiului și ale blocadei impuse de Antantă Rusiei Sovietice (1920) asupra economiei naționale"[64], un dosar compact cu materiale relative la calcularea meticuloasă a datoriei României față de RSFSR[65]. Începând din 1918, Sovietul Comisarilor Poporului al RSFSR a înființat mai multe instituții care s-au ocupat de depistarea documentelor doveditoare pentru pretențiile financiare sovietice, având ca obiectiv calcularea gradului de îndatorare a României[66]. Una dintre ele s-a numit „Secția pentru România a Direcției Principale a Aprovizionării din Străinătate (GLAVZAGRANSNAB/GLAVZAGRAN) de pe lângă Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne (NKVD)"[67]. Într-o notă din 8 aprilie 1918 a GLAVZAGRAN către Biroul Român din Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe[68] – aflată pe rola SANIC 221 –, punctul de vedere sovietic despre returnarea Tezaurului este explicit și nu s-a modificat în anii ulteriori, perpetuându-se în esență până în zilele noastre. Redăm conținutul notei:

[62] V. Iu. Katasonov, *Золото в экономике и политике России. Монография* (Aurul în economia și politica Rusiei. Monografie), Moscova, Анкил, 2009, p. 194.

[63] Ilie Schipor, *op. cit.*, p. 230.

[64] În lb. rusă: „Комиссия при Наркомате внешней торговли РСФСР по исследованию и учету влияния на русское народное хозяйство войны и блокады Советской России Антантой (1920)".

[65] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS", rola 221, cc. 519-592; Xerografii Rusia, pachetul XII, dosar nr. 17/1916-1922, f. 1-32, 38-73.

[66] SANIC, colecția „Microfilme – Rusia/URSS", rola 221, cc. 519-592; Xerografii Rusia, pachetul XII, dosar nr. 17/1916-1922, f. 1-32, 38-73.

[67] În lb. rusă: „Отдел по Румынии Главного управления по заграничному снабжению (Главзагранснаб / Главзагран) Народного комиссариата внутренних дел (Нквд)".

[68] În lb. rusă: „Румынский отдел Народного комиссариата по Иностранным Делам".

> Ca urmare a cererii consulului general al României înaintate Comisarului pentru Afacerile Externe privind retrocedarea către România a depozitelor româneşti de alimente aflate în Rusia, am onoarea de a vă aduce la cunoştinţă că, după calcule aproximative, pentru întreaga perioadă a războiului România ne datorează în jur de 300 de milioane de ruble în contul diverselor materiale livrate de noi pentru aprovizionarea armatelor sale uzinelor şi populaţiei... Totodată, până la clarificarea raporturilor financiare reciproce dintre Rusia şi România din timpul vechiului regim în deplinătatea lor, *nu s-ar cuveni ca Rusia Sovietică să ridice sechestrul pus pe Fondul de aur al Guvernului Român*, <iar> retrocedarea lui ca atare să fie amânată, drept asigurare a plăţii de către România a datoriei sale[69].

Rezultatele cercetării noastre conturează în acest stadiu doar în linii mari tabloul documentelor referitoare la „Fondul de Aur” al României de la Moscova existente la Arhivele Naţionale; aceste informaţii acoperă în mod variabil istoricul problemei începând din vara lui 1916 şi până în primii doi-trei ani ai puterii sovietice. Umplerea lacunelor, dar mai ales elucidarea destinului Tezaurului în anii ’20 vor depinde şi de acum încolo de ritmul investigaţiilor în arhivele şi bibliotecile din Federaţia Rusă. După aflarea cuantumului exact al stocului de aur confiscat, estimat la 117-118,2 milioane ruble aur, avem credinţa că cercetările ulterioare ar trebui să vizeze probele pertinente din sursele arhivistice şi statisticile sovietice despre monitorizarea mişcării aurului rusesc şi, în general, a fluctuaţiei rezervei de aur a statului sovietic în prima jumătate a anilor ’20. Prin „rezerva de aur” înţelegem deopotrivă „Fondul de Aur” şi alte metale preţioase, precum şi cantitatea de valută străină a statului.

Studierea aprofundată a datelor statistice oficiale din rapoartele anuale şi balanţele de plăţi ale Băncii de Stat a RSFSR, care permit urmărirea intrărilor/ieşirilor aurului şi valutei străine, respectiv a creşterii şi descreşterii cantităţii de aur a statului (incluzând aici şi aurul românesc) pe parcursul primilor ani ai puterii sovietice, este cu atât mai importantă cu cât are o confirmare documentară în bună măsură valorificată în publicaţiile apărute în ultimii ani în Federaţia Rusă. În lucrările autorilor ruşi se pot observa mici deosebiri în estimarea stocului de aur confiscat al României, calculat în milioane de ruble aur. Conform evaluărilor lui Mihail Bernaţki, care fusese ministru al Finanţelor în Guvernul Provizoriu, aurul românesc valora la depunere 118,2 milioane de ruble[70]; cifra lui Bernaţki este foarte apropiată de calculul prezentat în raportul din 1921 semnat de Comisia specială a Sovietului pentru Muncă şi Apărare, care susţine varianta de aproximativ 117.000.000 de ruble, conform balanţei din data de 1 noiembrie 1917[71]. Raportul acestei comisii – în care aurul românesc

[69] SANIC, colecţia „Microfilme – Rusia/URSS”, rola 221, c, 607; Xerografii Rusia, pachetul XII, dosar nr. 18/1916-1924, f. 13 [s.n.] – originalul în GARF, fond nr. R6764, opis 1, dosar nr. 233, f. 13.

[70] E. Osokina, *Золото для индустриализации: Торгсин* (Aur pentru industrializare: Torgsin), Moscova, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009, p. 363.

[71] O. Iu. Vasilieva, P. N. Knyshevski, *Красные конкистадоры* (Conchistadorii roşii), Moscova, Соратник, 1994, p. 90.

apare distinct de aurul rusesc[72] – se găsește în RGASPI, fondul nr. 5: „Secretariatul lui V. I. Lenin" (1917-1924), opisul 1: „Documente cu privire la activitatea de stat a lui Lenin" (1917-1923), dosarul nr. 2761: „Raportul asupra situației Fondului de Aur întocmit de Comisia pentru Fondul de Aur de pe lângă Sovietul pentru Muncă și Apărare al RSFSR". În măsură egală atrage atenția fondul GARF nr. R8301 al „Comisiei Speciale de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) Rus pentru trierea Valorilor Românești", cu cele 64 de dosare din 1920-1924 și 1940[73].

De asemenea, este stringentă verificarea afirmației istoricului Larisa Sapogovskaia, potrivit căreia „rezerva de aur a României a fost topită în lingouri către mijlocul verii anului 1918 la Ekaterinoslav, unul din centrele industriei de extracție a aurului"[74], afirmație contrazisă de Elena Osokina, care susține că, „cel mai probabil, doar o parte din aurul românesc a fost topită la începutul anilor '20"[75]. Prin urmare, sunt recomandabile investigații la Arhiva de Stat Economică Rusă (RGAE), unde este posibil să existe dovezi despre topirea aurului românesc în lingouri[76].

Mai mult, sunt vitale clarificările ferme în chestiunea stabilirii provenienței aurului cedat Germaniei drept despăgubire de război, conform condițiilor Tratatului de Pace de la Brest-Litovsk din 3 martie 1918 și documentelor financiare adiționale. Transferul aurului în Germania a fost efectuat în două tranșe, la 10 și 30 septembrie 1918, și a cumulat 42,860, respectiv 50,675 kg de aur, reprezentând în total 93,5 tone în valoare de 320 milioane de ruble aur[77]. Cifra de 93,5 tone este foarte apropiată de cantitatea întregului stoc de aur românesc sechestrat la Moscova, de 93,4 tone, prin urmare numai un studiu aprofundat al arhivelor ar putea infirma/confirma că Germania ar fi fost plătită cu aurul României.

Desigur, nu în ultimul rând se cer cercetări sistematice în arhivele diplomatice sovietice în căutarea eventualelor „urme" ale vânzării rămășițelor aurului românesc împreună cu aurul Rusiei țariste în Anglia și SUA, vânzare realizată camuflat de Comisariatul Poporului pentru Afacerile Externe prin intermediul societăților comerciale sovietice din țările baltice și Suedia[78].

---

[72] Vezi L. V. Sapogovskaia, *Золото в политике России. 1917-1922 гг.* (Aurul în politica Rusiei), în „Вопросы истории", nr. 1/2004, p. 31-47.

[73] Vezi V. Văratic, *Mărturii despre tezaurul României evacuat la Moscova, în arhivele ruse*, în „Caiete diplomatice", III (2015), nr. 3, p. 64.

[74] E. A. Osokina, *op. cit.*, p. 363, *apud* L. V. Sapogovskaia, *op. cit.*, p. 32.

[75] *Ibidem*, p. 364.

[76] Fondurile nr. 325: „Colecția materialelor documentare referitoare la industria de aur și platină din perioada Consiliului Suprem pentru Economie Națională (VSNH)" (acest Consiliu era organismul superior al statului pentru reglementarea și gestionarea economiei naționale a Uniunii Sovietice), 7632: „Depozitul de Stat pentru Păstrarea Bunurilor al Comisariatului Poporului pentru Finanțe al RSFSR (GOHRAN)", 7733: Ministerul de Finanțe al URSS (1917-1991).

[77] V. Iu. Katasonov, *op. cit.*, p. 193.

[78] Fondurile nr. 04: „Secretariatul comisarului poporului pentru Afacerile Externe G. V. Cicerin" (1917-1930), 05: „Secretariatul lui M. M. Litvinov" (arhiva personală a lui Litvinov), 027: „Colegiul Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe", 0168: „Misiunea lui M. M. Litvinov la Copenhaga".

ANEXĂ

Repertoriul[1] documentelor despre „Fondul de Aur” al României din colecția „Microfilme – RUSIA/URSS” a Arhivelor Naționale ale României

Nr. crt.	Cota ANR	Cota în arhiva de proveniență	Anul/ anii extremi	Rezumatul documentului/ descrierea piesei	Xerografii la rolă
1	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 41, cc. 2-201	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 3.	11-26 dec. 1916	Corespondența întocmită de Consfătuirea Interministerială pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României, cu privire la evacuarea populației, armatei și instituțiilor românești în guberniile din sudul Rusiei.	
2	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 41, cc. 202-377	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 12.	4-9 febr. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României, cu referire la amplasarea instalațiilor industriale românești, școlilor militare, lazaretelor în guberniile din sudul Rusiei, evacuarea muncitorilor, soldaților și unităților de cercetași, precum și evacuarea vitelor de pe teritoriul României.	
3	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 41, cc. 379-604	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 4.	21 dec. 1916 – 2 ian. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României privitoare la evacuarea în Rusia a membrilor guvernului român, a parlamentarilor, funcționarilor administrației Băncii Naționale a României, unităților de cercetași ș.a.	
4	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 41, cc. 605-764	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 7.	8-12 ian. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României despre instalarea Cabinetului de Miniștri al României în orașul Herson, a refugiaților și unităților de	

[1] Bază de date în progresie.

				cercetași în guberniile Poltava și Herson, precum și alocarea unor sume pentru personalul medical românesc evacuat.
5	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 41, cc. 765-982	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 15.	26 febr. – 15 mart. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României relativ la evacuarea cailor și vitelor de prăsilă de pe teritoriul României și așezarea refugiaților români în guberniile Poltava, Herson ș.a.
6	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 42, cc. 69-235	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 9.	19-24 ian. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României în legătură cu sosirea în Rusia a mărfurilor românești evacuate, încartiruirea trupelor românești și a unităților de cercetași în orașele din Rusia, precum și aprobarea unui credit destinat întreținerii lor pe teritoriul rusesc.
7	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 42, cc. 237-414	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 8.	14-18 ian. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României în ceea ce privește evacuarea Curții Regale a României în orașul Herson și instalarea în Rusia a refugiaților sârbi și a refugiaților români.
8	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 42, cc. 415-465	RGIA, fondul nr. 457, op. 1: 1912-1918, ds. nr. 536.	5-12 ian. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României în ceea ce privește evacuarea României și aprovizionarea refugiaților români din Rusia cu produse alimentare.
9	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 42, cc. 466-660	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 5.	3-7 ian. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României, în privința deplasărilor refugiaților români pe teritoriul rusesc, șederii Curții Regale a României la Herson, sosirii Prințului Carol la Petrograd,

				evacuării din România a vitelor de prăsilă, a utilajelor și echipamentelor industriale și amplasarea lor în sudul Imperiului Rus.
10	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 42, cc. 661-754	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 14.	20-25 febr. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României, despre furnizarea alimentelor pentru Armata Română, evacuarea în Rusia a școlilor militare, instalarea acolo a spitalelor de campanie românești și adoptarea măsurilor pentru asigurarea valorilor aparținând Curții Regale a României.
11	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 42, cc. 755-968	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 13.	13-17 febr. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României referitoare la confecționarea îmbrăcămintei și încălțămintei pentru refugiații români, evoluția epidemiei de febră recurentă[2], autorizarea trecerii mărfurilor pe la frontiera românească, furnizarea manualelor școlare în limba română pentru unitățile de cercetași.
12	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 43 cc. 2-167	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 11.	28 ian. – 4 febr. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României în privința refugiaților din Serbia și România, evacuării din România în Rusia a Spitalului Militar și a unităților de cercetași.
13	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 43 cc. 169-293, 177	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 1.	10 dec. 1916 – febr. 1917	Materiale și corespondență care reflectă înființarea Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României de sub președinția senatorului D.I. Zasiadko, printre care *Jurnalul* ședinței Consfătuirii Interministeriale din 11 decembrie 1916, în cadrul căreia s-a discutat despre apropiata evacuare a „Fondului

[2] Borelioză (Boala *Lyme*).

				de Aur” al BNR și a bunurilor în acțiuni și hârtii de valoare, aparținând BNR și altor importante instituții de credit din România.	
14	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 43, cc. 294-376	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 10.	20-27 ian. 1917	Corespondența Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României privind evacuarea mărfurilor românești, încartiruirea unităților de cercetași în Rusia, cererile supușilor ruși – *scopiții*[3] stabiliți în România –, având drept obiect strămutarea lor înapoi în Rusia.	
15	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 43, cc. 377-406	RGIA, fondul nr. 1277, op. 1: 1916-1917, ds. nr. 6.	3 ian. – 5 mai 1917	Corpusul de hotărâri adoptate de Consfătuirea Interministerială pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României în cadrul ședințelor din 15 ianuarie 1917, 16 februarie 1917 și 5 mai 1917.	
16	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 221, cc. 519-592	GARF, fondul nr. R6764, op. 1[4]: 1918-1931, ds. nr. 233[5].	1916 – 1925	Materiale întocmite de Comisia de pe lângă Comisariatul Poporului al Comerțului Exterior al RSFSR pentru cercetarea și evaluarea urmărilor războiului și ale blocadei impuse de Antantă Rusiei Sovietice (1920) asupra economiei naționale, despre problema stabilirii gradului de îndatorare a României față de Rusia Sovietică ca efect al primului război mondial. Opisul documentelor incluse în *Nota* despre gradul de îndatorare a României față de RSFSR.	Xerografii Rusia, pach. XII/17, f. 1-17
				Nota intitulată *Informații care determină gradul de îndatorare al României față de RSFSR la data de 1 ianuarie 1922*.	Xerografii Rusia, pach. XII/17, f. 38-71

[3] *Scopiții* (скопцы), scapeții, castrații: membrii unei secte religioase creștine ruse fondate în secolul al XVIII-lea de iobagul Kondrati Selivanov, interzise în URSS în anul 1929, ai cărei adepți se supuneau castrării.

[4] Opisul 1: „Dosare cu termen de păstrare permanent (1918-1931)”.

[5] Dosarul nr. 233: „Documente care determină gradul de îndatorare al României faţă de Republica Sovietică Socialistă Federativă Rusă (RSFSR) la data de 1 ianuarie 1922”.

				Lista celor 18 colaboratori din cadrul Comisariatului Poporului pentru Comerțul Exterior al URSS (NKVT) care au participat la întocmirea materialelor documentare pe tema gradului de îndatorare a României față de RSFSR (URSS).	Xerografii Rusia, pach. XII/17, f. 72-73
17	Col. „Microfilme – Rusia/ URSS”, rola 221, cc. 594-597, 600-604, 607-611, 613-625, 627-633, 642-643, 645-656, 603-604, 610	GARF, fondul nr. R6764, op. 1: 1918-1931, ds. nr. 234.	1923 – 1924	Note, informări, sinteze, rapoarte, corespondența purtată de organizații și instituții sovietice (Sovietul Comisarilor Poporului al RSFSR (SNK), Direcția Generală Unificată Politică (OGPU), Comisia de pe lângă Comisariatul Poporului al Comerțului Exterior al RSFSR pentru cercetarea și evaluarea urmărilor războiului și ale blocadei impuse de Antantă Rusiei Sovietice (1920) asupra economiei naționale, Departamentul Trezoreriei de Stat, Casa de Împrumuturi și Depozite a Rusiei din Moscova, Cancelaria Specială de Stat de Credit din cadrul Ministerului de Finanțe al Guvernului Rus din orașul Omsk [„Guvernul amiralului Kolceak”, din 1918-1920 – n.n.], secțiile de Finanțe din guberniile Amur, Transbaikalică, Primorsk ș.a.). Tematica acoperită: calcularea în valută-aur a datoriei României față de URSS, devalizarea „Fondului de Aur” al României de către Rusia Sovietică, petrecută în primii ani de după confiscarea lui, periplul rezervei de aur a Imperiului Rus (în care a fost încadrat și stocul de aur al României), moștenite de puterea sovietică în 1917, în interiorul Rusiei (Kazan, Omsk, Samara, Irkutsk, Cita, Vladivostok) și în afara ei, (Manciuria, Japonia).	Xerografii Rusia, pach. XII/18, f. 1-4, 7-39, 45, 47-62
				Raportul-sinteză despre *aurul românesc nr. 06391 din 7/v ...5/V/1924*, întocmit de Secția Externă a Direcției Generale Unificate Politice (OGPU) de pe lângă Sovietul Comisarilor Poporului (SNK) al URSS – înaintat în original lui Grigorii Iakovlevici Sokolnikov, comisar al poporului pentru Finanțe, și	Xerografii Rusia, pach. XII/18, f. 1-4

	în copie lui Cicerin, Menzhinski și Iagoda. Relatează episodul petrecut în februarie 1918, când reprezentanții sovietici au scos din rezerva românească de la Moscova 8 lăzi (casete) cu aur.	
	Protocolul care atestă „transferarea spre păstrare în încăperile Casei de Împrumuturi și Depozite a Rusiei din Moscova, situate pe str. Nastas'inski nr. 3, în nopțile de 3-4, 5-6, 8-9, 21-22, 22-23, 25-26 august 1918, a 1.421 de lăzi (casete), conținând – conform declarațiilor reprezentanților României –, documente, obiecte, valori, depozite, părți de arhive, cărți, acte ș.a. în valoare totală de șase miliarde și jumătate de lei”[6].	Xerografii Rusia, pach. XII/18, f. 8
	Adresa Sovietului Comisarilor Poporului al RSFSR nr. 116 din 16 ianuarie 1918 înaintată lui Dmitri Petrovici Bogolepov, locțiitor al comisarului poporului pentru Finanțe și director al Departamentului Trezoreriei Statului în 1917-1918, prin care i se comunică că „Sovietul Comisarilor Poporului, în ședința sa din 15 ianuarie, a hotărât să aloce din fondurile Trezoreriei Statului pentru Colegiul Suprem Autonom pentru Afacerile Română și Basarabeană cinci milioane de ruble, cu acoperirea acestei sume din fondul românesc confiscat la Moscova”.	Xerografii RUSIA, pach. XII/18, f. 9
	Nota-manuscris din 5 iulie 1918 întocmită de Cancelaria din Moscova din cadrul Direcției Generale Maritime Economice (GLAVMORHOZ), cu sediul în bd. Tverskoi, nr. 15a, înaintată Băncii de Stat [Populare – n.n.]; textul notei relatează că „În completare la nota sa nr. 816 din 15 iunie, Direcția Generală Maritimă Economică informează că *banii și bunurile de valoare românești vor fi aduse în încăperile băncii în data de 8 iulie a.c. la ora 11*	Xerografii Rusia, pach. XII/18, f. 10

[6] Potrivit datelor oficiale românești, cel de-al doilea transport cu bunuri și obiecte, plecat din România la 27 iulie și sosit la Moscova la 3 august 1917, a însumat 1.661 de casete în valoare declarată de 7,5 miliarde de lei.

	dimineața pentru a fi predate comisiei în componența căreia au fost incluși, din partea Direcției, S. Krasovski și N. F. Izmajlov [s.n.]”.	
	Nota din 8 aprilie 1918 a Direcției Principale a Aprovizionării din Străinătate (GLAVZAGRAN) de pe lângă Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne (NKVD) înaintată Biroului Român din cadrul Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe (NKID), care se referă la cuantumul datoriei României față de RSFSR (URSS) pentru perioada primului război mondial, cu recomandarea că Tezaurul confiscat nu trebuie restituit României până la achitarea acestei datorii de către guvernul român: „... pentru întreaga perioadă a războiului România ne datorează în jur de 300 de milioane de ruble în contul diverselor materiale livrate de noi pentru aprovizionarea armatelor sale, uzinelor și populației... Totodată, până la clarificarea raporturilor financiare reciproce dintre Rusia și România din timpul vechiului regim în deplinătatea lor*, nu s-ar cuveni ca Rusia Sovietică să ridice sechestrul pus pe Fondul de aur al Guvernului Român*, <iar> retrocedarea lui ca atare să fie amânată, drept asigurare a plății de către România a datoriei sale”.	Xerografii Rusia, pach. XII/18, f. 13
	Notă din 1924 întocmită de Comisia de pe lângă Comisariatul Poporului pentru Comerț Exterior al RSFSR pentru cercetarea și evaluarea urmărilor războiului și ale blocadei impuse de Antantă Rusiei Sovietice (1920) asupra economiei naționale; în *Notă* se menționează că „în scopul de a garanta achitarea datoriei Românești față de Rusia, Guvernul Rus a cerut României *Fondul de Aur*, care a fost transferat în Rusia și se păstrează împreună cu rezerva noastră de aur”.	Xerografii Rusia, pach. XII/18, f. 16

18	Col. „Micro-filme – Rusia/ URSS”, rola 226, cc. 2-15	AVPRI, fondul nr. 145[7], op. 498, ds. nr. 1454.	23 febr. 1917	Adresa senatorului D. I. Zasiadko, mareșal al Curții Imperiale a Rusiei și președinte al Consfătuirii Interministeriale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României, înaintată lui A. M. Petriaev, locțiitorul ministrului Afacerilor Externe al Rusiei, în ceea ce privește hotărârile adoptate de Consfătuirea Interministerială în ședințele sale din 3 ianuarie 1917, 15 ianuarie 1917 și 9 februarie 1917.	Xerografii RUSIA, pach. XVI, ds. nr. 1/1917, f. 1-13
19	Col. „Micro-filme – Rusia/ URSS”, rola 226, cc. 19-20	AVPRI, fondul nr. 145, op. 498, ds. nr. 1455.	17 febr. 1917	Informarea nr. 7657 din 17 februarie 1917 a Biroului de Comunicații Militare, Secția a 3-a, din cadrul Statului Major General Rus, transmisă Departamentului Politic din MAE, în problema acoperirii de către guvernul imperial a costurilor rezultate din transportarea documentelor și arhivelor românești sosite din stația Ungheni în stația Petrograd-Vindavski.	Xerografii Rusia, pach. XVI, ds. nr. 2/1917, f. 1-13
20	Col. „Micro-filme – Rusia /URSS”, rola 227, cc. 133-135, 137, 140-141, 146-147, 154-155, 133	AVPRI, fondul nr. 151. op. 482, ds. nr. 5362/1: „Evacuarea din România. Organizarea evacuării de persoane și instituții”.	1916-1917	Corespondența secretă (telegrame, rapoarte, note, informări, sinteze) a șefilor Misiunii diplomatice rusești în România (Stanisłas Koziełł-Poklewski, A. A. Mosolov), sinteze, rapoarte, scrisori, adrese, note etc. întocmite de N. A. Bazili (directorul Direcției Cancelariei Diplomatice de pe lângă STAVKA, gen.-lt. V. I. Gurko (șeful Statului Major al Comandantului Suprem (STAVKA), N. N. Pokrovski (ministrul Afacerilor Externe), A. F. Trepov (președintele Consiliului de Miniștri al Rusiei), E.F. Elsner (șeful Suprem al Aprovizionării Armatelor Ruse de pe Frontul de Sud-Vest), V. B. Fredericks (ministrul Curții Imperiale), D. I. Zasiadko (președintele Comisiei Interdepartamentale pentru unificarea	

[7] Fondul nr. 145: „Biroul Românesc” (1917).

	măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuarea României), A. A. Neratov (locțiitorul ministrului Afacerilor Externe), A. M. Petriaev (locțiitorul ministrului Afacerilor Externe al Guvernului Provizoriu Rus), M. V. Bernațki (ministrul Finanțelor al Guvernului Provizoriu Rus), A. I. Sterligov (împuternicitul general pentru Evacuarea României), P. K. Zaremba (directorul Casei de Împrumuturi și Depozite din Moscova).	
	Telegrama secretă nr. 741 din 4/17 decembrie 1917 a lui A.A. Mosolov, trimisul extraordinar și ministru plenipotențiar rus în România, despre cererea formulată de guvernul român către guvernul rus de a evacua „chiar în acest moment în Rusia, în afară de fondurile Băncii Naționale, care vor fi trimise acolo peste câteva zile, și a bunurilor în acțiuni ș.a., atât ale Băncii Naționale, cât și ale tuturor băncilor private mari din București, care este de dorit să fie transportate de îndată la Moscova, unde pentru depozitarea lor nu va fi nevoie de o încăpere mai mare de o cameră”, precum și la garantarea integrității valorilor românești pe parcursul transferării la Moscova.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 6/1917, f. 2-4
	Telegrama secretă nr. 5350 din 7/20 decembrie 1916 a ministrului Afacerilor Externe către N. A. Bazili, directorul Cancelariei Diplomatice de pe lângă STAVKA, despre detaliile evacuării României și alegerea reședinței guvernului român pe teritoriul Rusiei.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 6/ 1917, f. 6
	Telegrama secretă nr. 1096 din 8/21 decembrie 1916 a lui N.A. Bazili, directorul Cancelariei Diplomatice de pe lângă STAVKA, în legătură cu delimitarea competențelor și concertarea acțiunilor instituțiilor însărcinate cu evacuarea României în Rusia.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 6/ 1917, f. 9-10

	Nota nr. 15101 din 10 decembrie 1916 a preşedintelui de şedinţă a Consiliului de Miniştri către N. N. Pokrovski, ministrul Afacerilor Externe, în care se clamează înfiinţarea „consfătuirii interdepartamentale pentru adoptarea imediată a măsurilor rezultate din eventualitatea evacuării României" sub preşedinţia senatorului Zasiadko.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 6/ 1917, f. 15-17
	Telegrama secretă nr. 1119 din 13/26 decembrie 1916 a lui N. A. Bazili, directorul Cancelariei Diplomatice a Statului Major al Comandantului Suprem (STAVKA), către A. A. Mosolov, reprezentantul diplomatic al Rusiei în România, despre misiunea de coordonare a procesului de evacuare a României exercitată de senatorul D. I. Zasiadko, căruia îi revine elaborarea planului de evacuare şi stabilirea principiilor de desfăşurare ale evacuării pe baza informaţiilor primite atât de la reprezentanţii instituţiilor şi departamentelor din Petrograd, cât şi de la Marele Cartier General Român.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 6/ 1917, f. 24
	Telegrama secretă nr. 777 din 13/26 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus la Iaşi, prin care se solicită Ministerului rus al Afacerilor Externe „detaşarea unei persoane pentru întărirea Misiunii, care ar primi indicaţii directe de la senatorul Zasiadko şi în atribuţiile căreia ar intra toate problemele evacuării şi negocierile cu instituţiile guvernamentale locale în acest sens".	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 6/ 1917, f. 25
	Raportul nr. 889 din 2 iulie 1917 al lui D. I. Zasiadko, către A. M. Petriaev, locţiitorul ministrului Afacerilor Externe, asupra încetării existenţei Comisiei Interdepartamentale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României odată cu 1 iulie 1917 şi transmiterea lucrărilor sale comisiei de evacuare de pe lângă Consfătuirea Specială pentru Apărare.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 6/ 1917, f. 103

21	Col. „Micro-filme – Rusia/ URSS”, rola 227, cc. 401-404, 412, 421-422, 426-427, 433, 436-438, 441, 444, 542, 460, 467-469, 475	AVPRI, fondul nr. 151, op. 482, ds. nr. 5365: „Evacuarea valorilor românești (aur, rezerve valutare etc.).”	1917	Telegrama secretă nr. 719 din 25 noiembrie/8 decembrie 1916 a lui Stanisłas Kozieł-Poklewski, ministrul rus în România, prin care se aduce la cunoștința MAE al Rusiei că „Guvernul Român ar dori să transporte chiar în acest moment fondul său de aur și unele hârtii și documente, fapt pentru care face demersuri pentru a i se pune la dispoziție cât se poate de urgent un tren format din 25 de vagoane solide de marfă și cinci de pasageri pentru persoanele care vor însoți bunurile românești” și că, de asemenea, „Guvernul Român solicită ca Guvernul Imperial să nu ezite să-și asume paza acestor valori în parcursul lor spre Moscova”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 1
				Telegrama secretă nr. 8223 din 27 noiembrie/10 decembrie 1916 a lui A. A. Neratov, locțiitorul ministrului Afacerilor Externe al Rusiei, către N. A. Bazili, directorul Cancelariei Diplomatice de pe lângă STAVKA, potrivit căreia „este foarte de dorit să se satisfacă solicitarea Guvernului Român” expusă în telegrama nr. 719 din 25 noiembrie/8 decembrie 1916.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 2
				Adresa nr. 53347 din 28 noiembrie 1916 (înregistrată la MAE sub nr. 1491) a lui I. P. Șipov, directorul Băncii de Stat a Imperiului Rus, înaintată lui A. A. Neratov, locțiitorul ministrului Afacerilor Externe al Rusiei, prin care cere ca el însuși și directorul Sucursalei din Moscova a Băncii de Stat să fie informați. Se notează data sosirii transportului cu valorile românești la Moscova, mărimea încărcăturii și numărul aproximativ al lăzilor ce compun marfa încărcată”, informații necesare pentru organizarea transportării valorilor de la gară.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 3
				Telegrama secretă nr. 5252 din 28 noiembrie/11 decembrie	Xerografii Rusia,

	1916 a lui A. A. Neratov, locțiitorul ministrului imperial al Afacerilor Externe, către N. A. Bazili, directorul Cancelariei Diplomatice de pe lângă STAVKA, prin care i se comunică aprobarea Țarului Nikolai al II-lea pentru evacuarea aurului și valorilor românești la Moscova, astfel: „Pe telegrama secretă nr. 719 a ministrului rus în România, care mi-a fost transmisă, Majestatea Sa Imperatorul a binevoit să scrie cu mâna Sa: «Trebuie să fim de acord»”.	pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 4
	Telegrama secretă nr. 746 din 5/18 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus în România, primită la Moscova la 10 decembrie 1916: „Banca Națională solicită trimiterea persoanelor oficiale, cărora le va fi predat la Iași aurul în lăzi sigilate împreună cu un proces-verbal. La sosirea în Moscova ele vor fi depozitate într-o încăpere specială <încuiată> cu două chei. Una va fi păstrată de funcționarii noștri, cealaltă de români. Al doilea proces-verbal va fi încheiat la Moscova. Este de dorit trimiterea de urgență a oficialilor, a 18 vagoane pentru aur de câte 900 de puduri fiecare și, în afară de aceasta, vagoane de călători pentru persoanele însoțitoare și escortă. Din partea românilor vor fi opt persoane de la Bancă”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 12
	Telegrama secretă nr. 5392 din 9/22 decembrie 1916 a lui A. A. Neratov, locțiitorul ministrului Afacerilor Externe al Rusiei, înaintată lui N. A. Bazili, directorul Cancelariei Diplomatice de pe lângă STAVKA, despre pregătirea la Moscova a unei încăperi individuale potrivite pentru depozitarea valorilor și asigurarea pazei militare pentru aceasta.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 23
	Telegrama secretă nr. 764 din 9/22 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus la Iași, prin care diplomatul informează că „între 10 și 20 decembrie va continua încăr-	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 24

	carea fondului românesc de aur” și că, totodată, ministrul român al Finanțelor, Emil Costinescu, îl roagă să semneze în numele lui P. L. Bark, omologul rus, „procesul-verbal referitor la cantitatea de lăzi sigilate încărcată la data respectivă în tren, cu arătarea prețului pe fiecare dintre ele și a faptului că Guvernul Rus garantează atât integritatea lor în timpul transportului, cât și depozitarea la Moscova”; urgentarea răspunsului este determinată, în opinia lui A. A. Mosolov, „de deschiderea lucrărilor Parlamentului și apropiatele atacuri furtunoase [ale opoziției parlamentare – n.n.], care ar putea zdruncina încrederea Parlamentului”.	
	Nota nr. 1252 din 10/23 decembrie 1916 a Ministerului Finanțelor al Rusiei către N. N. Pokrovski, ministrul imperial al Afacerilor Externe, despre mandatarea ministrului rus la Iași, A. A. Mosolov, de a semna în numele ministrului Finanțelor de la Petrograd procesul-verbal ce consemnează cantitatea lăzilor sigilate încărcate în tren, cu arătarea prețului fiecăreia anunțat de Banca Națională a României și garantarea integrității lor atât în timpul călătoriei, cât și al depozitării la Moscova.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 28-29
	Telegrama [nr. 1114] din 12 decembrie 1916 a directorului Cancelariei Diplomatice de pe lângă STAVKA prin care se anunță apropiata plecare din Iași a trenului cu valorile românești: „În seara aceasta din Iași pleacă trenul cu bunurile românești. Trenul va sosi la Moscova peste aproximativ 5 zile. Problema acordării garanțiilor de la traversarea frontierei nu mai este de actualitate întrucât mandatarii Guvernului Român însoțesc până la Moscova bunurile menționate”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 35

	Extras din telegrama secretă nr. 781 din 14 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus în România, în care se expun cauzele întârzierii plecării spre Moscova a transportului care conține „Fondul de Aur” al României: „Expedierea Fondului a avut loc astăzi, 14 decembrie, după multe amânări și întârzieri, provenite în parte de la birocrația românească, dar în care suspectez și influența oficialilor bancari iudeo-germanofili”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 38
	Telegrama secretă nr. 787 din 15/28 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus la Iași, către A. A. Neratov, locțiitorul ministrului Afacerilor Externe al Rusiei, care indică traseul trenului cu valorile românești în data de 15/28 decembrie 1917: „La 15 decembrie, joi, la orele trei dimineața, trenul cu aurul românesc a plecat la Moscova prin Odessa-Bahmaci. Vă rog să comunicați ministrului Finanțelor că în conformitate cu acordul trenul va trebui să fie întâmpinat la Moscova de către persoana autorizată de Ministerul Finanțelor”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 39
	Telegrama secretă nr. 789 din 15/28 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus la Iași: „Odată cu scoaterea aurului românesc se ridică problema transportării la Moscova a chitanțelor de amanet de la casele de economii și marile bănci. Guvernul Român solicită rezervarea unei camere în acest scop. Pază deosebită nu va fi necesară, însă încăperea trebuie să fie absolut securizată împotriva incendiului...”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 40
	Telegrama secretă nr. 796 din 16/29 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus la Iași, despre cantitatea de aur expediată la Moscova: „În total au fost expediate 1738 de lăzi	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 43

	cu aur de aproximativ 4 puduri fiecare și doua lăzi cu bijuterii”.	
	Copia telegramei nr. 829 din 21 decembrie 1916 a lui A. A. Mosolov, ministrul rus la Iași, potrivit căreia ministrul român al Finanțelor solicită trimiterea „cât mai urgentă a hârtiilor purtătoare de dobânzi și a altor hârtii de valoare ale diverselor bănci și instituții de credit românești, pentru care este nevoie de treizeci de vagoane”, pentru depozitarea cărora „este nevoie de repartizarea în Rusia a unei încăperi păzite, de dimensiuni corespunzătoare, pe cât este posibil în același oraș în care se va afla Banca Națională și Guvernul sau în apropiere...”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 43
	Telegrama nr. 172 din 11 ianuarie 1917 a senatorului D. I. Zasiadko, președintele Consfătuirii Interdepartamentale pentru Unificarea tuturor Măsurilor rezultate din eventualitatea Evacuării României, către Misiunea rusă la Iași: „...în înțelegere cu Ministerul Finanțelor, bunurile băncilor private românești vor fi amplasate în depozitele Casei de Împrumuturi și Depozite din Moscova...”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 54
	Telegrama secretă nr. 742 din 24 iulie 1917 a lui Stanisłas Kozieł-Poklewski, ministrul rus la Iași, despre solicitarea guvernului român ca acesta să semneze, în numele ministrului rus al Finanțelor, procesul-verbal pentru încărcarea și expedierea în Rusia a bunurilor Băncii Naționale și ale altor bănci, împreună cu condiția garantării integrității lor atât pe parcursul transportării, cât și pe perioada depozitării lor la Moscova, după modelul procesului-verbal similar încheiat de A. A. Mosolov în decembrie 1916, „ținând seama de plecarea trenului amintit la 24 iulie...”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 62
	Telegrama secretă nr. 757 din 29 iulie 1917 a lui Stanisłas Kozieł-Poklewski, ministrul rus la Iași, către consilierul Departamentului al II-lea Politic din	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/

	cadrul MAE al Rusiei, despre plecarea spre Moscova a celui de al doilea transport cu bunuri românești: „Trenul cu bunurile băncilor românești a fost trimis la Moscova vineri pe <data de> 28 <iulie>, compus din 4 vagoane, însoțit de 228 de funcționari. Procesul-verbal a fost semnat de mine pe 27 <iulie>”.	1917, f. 62
	Nota Ministerului Finanțelor Finanțelor de la Petrograd cu nr. 13241 din 11 septembrie 1917, înaintată lui M. I. Tereșcenko, ministrul Afacerilor Externe al Rusiei, înregistrată la MAE rus cu nr. 738 din 11 septembrie 1917, despre solicitarea delegației române care a însoțit cel de al doilea transport de valori la Moscova de a se stipula în procesul-verbal de primire a bunurilor că „guvernul rus să garanteze nu doar integritatea bunurilor predate la Casa de Împrumuturi și Depozite din Moscova, ci și aducerea lor înapoi în România în condiții de siguranță”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 69-70
	Telegramă nedatată [1917] a lui P. K. Zaremba, directorul Casei de Împrumuturi și Depozite din Moscova, către ministrul Finanțelor: „Nemulțumindu-se cu semnătura mea în calitate de director al Casei, delegația română reclamă pe actul privind depozitarea în visterie a bunurilor lor semnătura mea ca mandatar al guvernului rus. În plus, solicită în textul actului nu numai garantarea depozitării, ci și asigurarea înapoierii bunurilor în România în condiții de siguranță. Delegația se bazează pe documentul din data de 24 iulie/9 august, întocmit în România și semnat de Trimisul Poklewski, în care se stipulează și una, și alta. Întrucât nu am acest mandat, îmi este dificil să semnez. Vă rog fie să trimiteți un reprezentant, fie să mă împuterniciți”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 71

	Hotărârea Guvernului Provizoriu Rus din 12 septembrie 1917: „Guvernul Provizoriu garantează integritatea valorilor predate de Guvernul Român Casei de Împrumuturi și Depozite din Moscova și în mod egal siguranța transportării înapoi în România a acestor bunuri și împuternicește pe Directorul Casei de Împrumuturi și Depozite din Moscova, Zaremba, să semneze în acest sens documentul corespunzător în numele Guvernului Provizoriu”.	Xerografii Rusia, pach. XVII, ds. nr. 10/ 1917, f. 77

The historic of the Romanian “Gold Fund” in Moscow in the Russian documents within the “Microfilms – RUSSIA/USSR” collection from the National Archives of Romania and the Russian Federation archives

(Abstract)

Keywords: Romanian Treasure in Moscow, archives, political-diplomatic-economical Russian-Romanian relations, Russian Revolution, WWI.

In this paper, the history of the Romanian “Gold Fund” in Moscow is completed by prizing some unpublished Russians documents from the National Archives of Romania and the Russian Archives, as well as a recent Russian bibliography. Our demarche has also spotlighted new Russian archival funds and collections that include documents or any type of information referring to the Romanian Treasure, and, as well, has traced testimonies that might show the leads of its route.

The beginning of this research coincides with the activities of the „Romanian-Russian Joint Commission for studying the issues arising from the history of bilateral relations, including the issue of the Romanian Treasure deposited in Moscow during the First World War”. The National Archives pointed out for the Commission the documents concerning the Romanian gold stock in Moscow, which entered in its repositories during 1965-1994 as microfilms; but these were ignored by the majority of the Romanian researchers due to the inaccessibility of the Russian language. Precisely to make up for this impediment and other possible unskilled approaches of the archival sources, this paper offers within its annex a data base, as aid that assembles the most important documents about the Romanian gold stock and an authentic research tool for assimilating the field.

This study presents the diplomatic activity prior to the movement of the Romanian Treasure to Russia, mainly the negotiation of the guarantees offered by the govern in Petrograd in order to maintain its integrity during transportation and storage in Moscow. The focus is on: the effective transferring of the “Gold Fund”, the pillage perpetrated by the Bolsheviks, its route through the Soviet Russia during the civil war,

its statute within the context of the reopening of the "Bessarabian issue" and the problem of Romanian-Russian mutual financial reimbursement for the WWI.

The invoked documents clarify what could have remained as simple hypothesis, namely: the Romanian gold was incorporated in the gold reserve of the Russian Empire, the Soviet of the People Commissars of RSFSR financed the revolutionary movement in Bessarabia and Romania with amounts taken from the Treasure immediately after its seizure, happened in January 1918, and, in the summer of the same year, the Romanian stock was displaced in the interior of the Soviet Russia, then later returned to Moscow with losses.

The data revealed within the documents from our Archives and supported by the Russian archival sources, also inferred from the critical filter of the Russian authors, lead to the state-of-the-art conclusion that the Romanian Treasure was to a large extent no longer intact at the beginning of the '20. New scientific results depend on the scale and rhythm of the investigation in the Russian archives and libraries.

„PCR s-a pomenit în afara frontului comun al partidelor frățești…” – CC al PCUS despre politica internă și externă a României (iulie 1967)

Lucica IORGA*

Arhivele de la Moscova, în special arhiva fostului CC al PCUS, astăzi Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană (RGANI), și Arhiva de Stat Rusă de Istorie Social-Politică (RGASPI), păstrează în depozitele lor documente de importanță majoră pentru cercetarea relațiilor politico-diplomatice, economice și culturale româno-sovietice, dar care, din varii motive, au fost prea puțin cercetate de istoricii români.

Propunem atenției cercetătorilor, tuturor celor interesați de istoria recentă a României și, în special, de relațiile româno-sovietice, un document din Fondul nr. 81 al RGANI – fondul care păstrează documente cu privire la activitatea de partid și de stat, dar și documente personale care i-au aparținut lui Mihail A. Suslov (1902-1982), membru al Biroului Politic al CC al PCUS, secretar al CC al PCUS și principalul ideolog al PCUS în perioada brejnevistă. Este vorba despre un articol redactat în iulie 1967, care urma să apară în Buletinul Informativ al CC al PCUS nr. 6/1967, publicație prevăzută pentru uz intern și destinat unui număr restrâns de funcționari și membri de partid. Documentul în cauză scoate în prim-plan perspectiva sovietică asupra celor mai importante acțiuni de politică externă întreprinse de conducerea de la București, precum și asupra relațiilor bilaterale româno-sovietice.

CC al PCUS intenționa prin intermediul acestui articol – după cum se menționează în partea introductivă – să ajute activul de partid al PCUS „să se orienteze mai bine”[1] în subiectul dat, mai ales în cazurile în care politica externă a României făcea notă discordantă cu politica externă a Organizației Tratatului de la Varșovia, în general, și cu cea sovietică în particular. Chiar dacă „Statutul PCUS” nu definește clar expresia „activ de partid”, totuși, în practică, acest termen desemna membrii de partid cu experiență, pe care conducerea sovietică se bizuia în promovarea și realizarea politicii partidului într-un domeniu sau altul de activitate (economie, propagandă, cultură, învățământ, presă etc.).

* Drd., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: lucia.zavalisca@gmail.com.

[1] RGANI, F. 81, op. 1, d. 356, f. 39.

În document nu este precizat numele celui ce a realizat această analiză, dar, cel mai probabil, acesta a fost elaborat în cadrul Secției CC al PCUS pentru relațiile cu partidele comuniste și muncitorești din țările socialiste, conduse în acea perioadă de către Konstantin V. Rusakov (1909-1993), care i-a succedat lui Iurii V. Andropov (1914-1984), după ce acesta din urmă a fost numit, la sfârșitul lunii mai 1967, în fruntea KGB. Având în vedere faptul că documentul se păstrează în Fondul Mihail Andreevici Suslov și că există mai multe intervenții pe text, unele cuvinte, propoziții și chiar fragmente fiind tăiate cu creionul, tindem să credem că Suslov a redactat varianta inițială, care, după ce a fost „corectată", urma să fie inclusă în Buletinul Informativ al CC al PCUS, nr. 6/1967.

Publicăm documentul redactat în limba rusă, însoțindu-l de traducerea în limba română, realizată de autorul acestui articol. În varianta din limba rusă au fost păstrate stilul și normele ortografice din epocă, au fost introduse corecturi doar în cazurile în care greșelile ortografice sunt evidente.

În opinia noastră, Criza din Orientul Mijlociu de la începutul lunii iunie 1967, cunoscută în istoriografie drept *Războiul de șase zile* (5-10 iunie 1967), a fost evenimentul care a adus în prim-plan necesitatea, invocată în document, de a explica activului de partid al PCUS motivele care stăteau la baza acțiunilor de politică externă a conducerii române.

Moscova a fost profund nemulțumită că România refuzase să se afilieze poziției comune a celorlalte state membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia cu privire la evenimentele din Orientul Mijlociu. Mai mult decât atât, conducerea română nu a semnat nici *Declarația* din 9 iunie 1967[2], care exprima poziția celorlalte state participante la Conferința de la Moscova (9 iunie 1967), din cauza că aceasta definea Israelul drept stat agresor. Sfidând în continuare conducerea sovietică, partea română a publicat în ziarul „Scînteia" propria *Declarație*[3], propusă ca variantă alternativă în cadrul Consfătuirii de la Moscova, dar respinsă de participanții la întrunire pe motiv că nu califica corespunzător (adică în conformitate cu aprecierilor date de ceilalți participanți) acțiunile întreprinse de către Israel față de statele arabe. În subsidiar, România a refuzat să rupă relațiile diplomatice cu Israelul și a acordat ajutor economic Republicii Arabe Unite și Siriei pe cont propriu.

Conducerea română a considerat de cuviință să-și exprime poziția față de evenimentele din Orientul Mijlociu și de la tribuna ONU. Astfel, Ion Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri al RSR, a declarat, în discursul său de la sesiunea extraordinară și specială a Adunării Generale a ONU, că, pentru normalizarea situației din Orientul Mijlociu, trebuia exclusă orice imixtiune externă[4]. În opinia sovieticilor, această formulare lăsa loc de interpretări și insinuări, cum ar fi că URSS și SUA erau în aceeași măsură responsabile de izbucnirea conflictului armat arabo-israelian.

[2] Vezi nota de subsol nr. 39 din articolul de față.
[3] Vezi nota de subsol nr. 39 din articolul de față.
[4] Vezi nota de subsol nr. 43 din articolul de față.

Poziția distinctă adoptată de conducerea română în acest context s-a răsfrânt negativ asupra evoluției relațiilor româno-sovietice și a oferit un argument în plus sovieticilor să pună în aplicare varianta discutată la Consfătuirea de la Karlovy Vary (24-26 aprilie 1967), de a se întruni și de a lua decizii într-un format din care să fie exclusă România[5].

În consecință, în primăvara anului 1968, când situația din Cehoslovacia risca să iasă de sub control, România nu a fost nici măcar invitată să participe la întâlnirile liderilor statelor membre ale Tratatului de la Varșovia. De ce? Răspundea chiar Brejnev într-o discuție cu János Kádár, Todor Jivkov și Alexander Dubček, în seara zilei de 7 martie 1968, în timp ce erau întruniți la Sofia, unde se desfășura ședința Comitetului Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia. Arătându-se îngrijorat de viitorul Tratatului de la Varșovia, liderul sovietic a constatat că se

> [...] conturase o situație inacceptabilă, în care ne sunt legate mâinile atunci când trebuie să soluționăm probleme ce au o însemnătate vitală pentru statele noastre. Din cauza poziției românilor, nu putem decide cele mai importante probleme. [...][6].

Brejnev era consternat de faptul că URSS, statul care asigura 90% din cheltuielile de apărare a țărilor socialiste[7], de puterea de apărare a căruia depindea, în opinia lui, asigurarea păcii și liniștii nu doar în Europa, ci și în întreaga lume, era împiedicată de poziția conducerii române să soluționeze problemele de care atârna soarta blocului socialist[8]. În concluzie, liderului sovietic a accentuat că asemenea situație nu mai putea fi tolerată pe viitor și că era bine ca toți ceilalți membri ai Tratatului de la Varșovia să se gândească la soarta acestuia[9], fără a înainta însă propuneri concrete în acest sens.

---

[5] În cadrul întâlnirii „celor șase” (Bulgaria, Cehoslovacia, RDG, Polonia, Ungaria și URSS) din seara zilei de 7 martie 1968, în pauza dintre ședințele Comitetului Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia (7-8 martie 1968), care a avut loc la Sofia, liderul sovietic a remarcat că experiența de lucru a acestui format (din care era exclusă România) își demonstra eficacitatea, iar János Kádár, liderul ungar, a amintit că, pentru prima dată, posibilitatea de a dezbate probleme și de a lua decizii în această formulă a fost discutată în timpul Consfăturii de la Karlovy Vary din aprilie 1967 (RGANI, F. 10, op. 3, d. 30, f. 8).

[6] *Ibidem*, F. 10, op. 3, d. 33, f. 20.

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*. Alain Besançon menționa, în lucrarea *Sfânta Rusie*, că pe timpul lui Leonid I. Brejnev rușii deplângeau frecvent sacrificiile nemăsurate pe care Rusia [URSS în manieră extinsă – n.n.] le făcea pentru sateliții săi europeni, caucazieni sau cubanezi, ingratitudinea celor din urmă neputând fi înțeleasă (Alain Besançon, *Sfânta Rusie*, trad. de Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 2013, p. 88-89).

[9] RGANI, F. 10, op. 3, d. 33, f. 20. În acest context este elocventă mărturia lui Vladimir S. Semenov (1911-1992), fost locțiitor al Ministrului Afacerilor Externe al URSS între anii 1955 și 1978 și ambasadorul URSS în RFG între anii 1978 și 1986, care notează, la 8 martie 1968, în jurnalul său următoarele: „În perioada 5-8 martie am fost la Sofia, la ședința CPC. L-am urmărit îndeaproape pe Nicolae Ceaușescu, secretatul PCR. Este o nulitate cu pretenții. Chiar și mersul îi este straniu: pășește în același timp cu piciorul drept și cu mâna dreaptă, pe urmă cu stângul și cu stânga – un mers manierat, emfatic, de actor. Nu are nici o logică în vorbire. Pungaș mărunt – vorbește

Bineînțeles, în iulie 1967, când a fost redactat articolul, poziția României față de conflictul arabo-israelian reprezenta doar vârful aisbergului, deoarece divergențele româno-sovietice în materie de politică externă se manifestau pregnant și în raport cu alte subiecte ale vieții internaționale, care erau, de asemenea, abordate în paginile documentului.

Articolul este structurat în trei părți mari, însoțite de introducere și concluzii finale. În introducere sunt menționate motivele care au stat la baza redactării articolului. În primul rând, este invocat interesul tot mai mare al comuniștilor sovietici față de evoluțiile de dată recentă din politica externă a României. În al doilea rând, este accentuat faptul că Moscova nu putea neglija acțiunile de politică externă a conducerii de la București, deoarece România era stat membru al Organizației Tratatului de la Varșovia și al Consiliului de Ajutor Economic Reciproc. În al treilea rând, este scoasă în evidență intenția sovieticilor de a surmonta dificultățile iscate în relațiile dintre cele două state, dar nu este explicat și modul în care articolul urma să contribuie la atingerea acestui deziderat.

În prima parte a documentului, intitulată „Despre acțiunile conducerii PCR pe arena internațională", sunt abordate într-o manieră critică mai multe acțiuni de politică externă ale României, și anume:

1) Stabilirea relațiilor diplomatice dintre România și RFG la 31 ianuarie 1967, context în care sovieticii își exprimă nemulțumirea că românii au întreprins acest pas fără a se consulta cu ceilalți membri ai Tratatului de la Varșovia și califică drept abuzivă paralela trasată de conducerea de la București între acest eveniment și stabilirea relațiilor diplomatice dintre URSS și RFG, la 13 septembrie 1955;

2) Refuzul conducerii române de a participa la lucrările Conferinței de la Karlovy Vary din 24-26 aprilie 1967, ceea ce reprezenta, în opinia sovieticilor, un precedent periculos, pentru că „forțele dușmănoase socialismului" puteau face trimitere la neparticiparea României pentru a reduce importanța *Declarației*[10] adoptate în cadrul acestei întâlniri și a problemelor discutate;

despre documente inexistente, o ia înainte, cade în demagogie. În general, românii evoluează într-o direcție greșită. A. N. [Alexei N. Kosîghin – n.n.] a afirmat corect: «Dacă nu ar fi fost Ceaușescu și Maurer, evoluția putea fi alta». La noi se vorbește despre rolul nesemnificativ al personalității în istorie. Lucrurile nu stau chiar așa. Un asemenea c... [trei puncte în text – n.n., „c" este prima literă a unui cuvânt trivial] precum Ceaușescu nu se naște des. E un fenomen rar și aceasta". Vezi *Ot Hruscheva do Gorbacheva. Iz dnevnika chrezvyichaynogo i polnomochnogo posla, zamestitelya ministra Inostrannyih del SSSR V. S. Semenova* [De la Hrușciov la Gorbaciov. Din jurnalul ambasadorului extraordinar și plenipotențiar, adjunctul Ministrului Afacerilor Externe al URSS, V. S. Semenov], în „Novaia i noveișaia istoria", nr. 3, 2004, Moscova, RAN, Editura Nauka, p. 136. Tot în jurnalul său, demnitarul sovietic îl amintește și pe Ion Gh. Maurer: „*10 martie*. La Sofia [...]. Românii erau complet izolați. [Toți] i-au tratat cu un binemeritat dispreț. La ceremonia de încheiere, Maurer stătea ca un moșneag cioplit din lemn și, în chip demonstrativ, nimeni nu vorbea cu el". Vezi *Ot Hruscheva do Gorbacheva. Iz dnevnika chrezvyichaynogo i polnomochnogo posla, zamestitelya ministra Inostrannyih del SSSR V. S. Semenova (okonchanie)* [De la Hrușciov la Gorbaciov. Din jurnalul ambasadorului extraordinar și plenipotențiar, adjunctul Ministrului Afacerilor Externe al URSS, V. S. Semenov (încheiere)]", în „Novaia i noveișaia istoria", nr. 4, 2004, p. 84.

[10] Vezi nota de subsol nr. 37 din articolul de față.

3) Adoptarea de către România a unei poziții distincte de celelalte state membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia în contextul evenimentelor din Orientul Mijlociu, din vara anului 1967. Sovieticii le-au reproșat românilor că ar fi ignorat faptele și principiile de clasă în aprecierea cauzelor care au dus la declanșarea conflictului armat din această regiune;

4) Eforturile statului român de a modifica proiectul tratatului de neproliferare a armelor nucleare prin introducerea mai multor amendamente care să prevadă încetarea cursei înarmărilor; dezarmarea totală; acordarea de garanții statelor care nu dispuneau de arme nucleare că nu vor fi supuse unui atac nuclear din partea statelor care dețineau acest tip de arme; utilizarea pe larg a energiei atomice în scopuri pașnice; instituirea unui control strict asupra producției de arme nucleare[11].

Sovieticii au învinuit România că, înaintând aceste propuneri, încerca să tergiverseze procesul de negocieri sovieto-americane și, prin urmare, adoptarea tratatului de neproliferare. Argumentul de bază invocat de Moscova pentru a respinge propunerile românilor era certitudinea că administrația de la Washington le percepea negativ, fapt ce excludea din start posibilitatea de a le include în proiectul tratatului. De fapt, sovieticii se împotriveau ei înșiși, mai ales atunci când era vorba despre oferirea de garanții statelor care nu dețineau arme nucleare. În opinia lor, această prevedere punea la adăpost RFG, statul pe teritoriul căruia, conform informației deținute de sovietici, se găseau arme nucleare de origine americană[12];

5) Importanța pe care o acorda partea română rolului statelor mici și mijlocii în viața internațională. Sovieticii au întrevăzut în acest demers tendința românilor de a crește prestigiul României ca stat care desfășura o politică independentă;

6) Atitudinea României față de Consiliul de Ajutor Economic Reciproc. În opinia sovieticilor, partea română avea o părere preconcepută față de această organizație, fapt ce era demonstrat de refuzul ei de a pune în practică multe dintre formele de cooperare încetățenite în relațiile economice dintre statele membre ale CAER, dar și de a adopta măsuri menite să coordoneze politica comercială dintre statele socialiste și cele capitaliste.

Prima parte a documentului se încheie cu concluzia că aceste acțiuni, emblematice pentru politica externă a României din acea perioadă, reprezentau o dovadă imparabilă a lipsei de dorință a conducerii PCR de a face front comun cu celelalte partide comuniste atunci când venea vorba despre evenimentele de pe arena internațională.

A doua parte, intitulată „Poziția conducerii PCR față de problemele mișcării comuniste internaționale”, aduce în prim plan disensiunile existente în interiorul mișcării comuniste și muncitorești internaționale și, respectiv, atitudinea României față de acestea. Sovieticii erau indignați că partea română refuza să participe la

[11] RGANI, F. 10, op. 3, d. 33, f. 2-5.
[12] *Ibidem*, p. 7.

întâlnirile comune, dar, mai ales, pentru că se opunea convocării unei consfătuiri comuniste internaționale. În opinia conducerii PCUS, comuniștii români, adoptând asemenea poziție, încercau să se sustragă angajamentelor comune.

În acest context, a fost abordată și poziția României față de conflictul sino-sovietic. Moscova a criticat faptul că Bucureștiul evita să condamne măcar indirect politica promovată de Mao Zedong și, în special, intenția românilor de a demonstra că PCUS și Partidul Comunist Chinez erau în aceeași măsură responsabile de divergențele iscate între cele două partide.

De asemenea, comuniștii sovietici și-au exprimat nedumerirea față de insistența cu care românii continuau să conteste existența unui „centru coordonator" și al „partidului-părinte" în interiorul mișcării comuniste și muncitorești internaționale. Sovieticii au calificat temerile românilor referitoare la încercările oricărui partid de a stabili norme de comportament obligatorii pentru toate partidele comuniste ca fiind neîntemeiate, deoarece erau convinși că nimeni nu punea la îndoială independența unui partid sau altul. În această ordine de idei, a fost amintită și dezaprobată critica adusă de conducerea română activității desfășurate de Comintern.

În concluzie, partea sovietică a remarcat că politica promovată de România în cadrul mișcării comuniste și muncitorești internaționale nu contribuia la lichidarea divergențelor și nici la consolidarea unității partidelor comuniste, ci avea uneori chiar un impact negativ asupra acesteia.

În a treia parte, intitulată „Despre relațiile româno-sovietice", sunt trecute în revistă cele mai importante aspecte ale relațiilor bilaterale. Este amintit rolul pe care l-a jucat armata sovietică în „eliberarea" României de sub „jugul fascist", dar și „ajutorul dezinteresat" acordat statului român de către URSS după cel de-Al Doilea Război Mondial. Sovieticii erau îngrijorați că aceste evenimente nu se mai bucurau de atenția cuvenită din partea conducerii române, care era din ce în ce mai preocupată de cultivarea specificului național în toate domeniile vieții politice, economice și culturale. În susținerea acestei teze, conducerea sovietică a invocat suspendarea activității mai multor instituții, precum Institutul de Studii Româno-Sovietice al Academiei de Științe, Institutul Pedagogic de Limbă și Literatură Rusă „Maxim Gorki" din București, Librăria „Cartea rusă"; includerea în „Statutul PCR" din 1965 a prevederii cu privire la aplicarea „învățăturii marxist leniniste la condițiile și particularitățile specifice" României; reinterpretarea în publicațiile de presă din RSR a multor evenimente din istoria relațiilor dintre cele două state; dar și faptul că istoricii români negau, fie și într-o formă voalată, existența națiunii moldovenești.

Sovieticii au remarcat și unele aspecte pozitive care caracterizau relațiile bilaterale, precum semnarea mai multor acorduri româno-sovietice; înviorarea relațiilor economice dintre cele două state; activarea schimbului interpartinic de delegații și de lectori. Totuși, în ochii Moscovei au cântărit mai mult aspectele negative pe care conducerea sovietică le-a catalogat drept dovadă a atitudinii duplicitare a PCR față de PCUS și URSS.

Partea finală a documentului cuprinde concluziile sovieticilor cu privire la disensiunile iscate între București și Moscova pe fundalul politicii interne și externe promovate de români. În primul rând, este remarcat faptul că, deși tendințele amintite se manifestau pregnant în activitatea conducerii române, era prematur să fie trase concluzii finale și să se dea aprecieri exhaustive, mai ales că, în opinia sovieticilor, „pozițiile distincte” ale României nu se bucurau de sprijinul larg al societății românești. În al doilea rând, este accentuată ideea că divergențele iscate între cele două state reprezentau manifestări normale ale „procesului de statornicire și dezvoltare a sistemului socialist mondial”. În al treilea rând, este reiterată decizia fermă a conducerii PCUS de a face tot ce îi stătea în puteri pentru a păstra și dezvolta relațiile de prietenie cu conducerea PCR și a RSR.

Documentul a fost redactat cu respectarea canoanelor discursului propagandistic. Totuși, pe alocuri s-au strecurat câteva idei care nu se încadrau în paradigmele general acceptate. De exemplu, în cazul în care se afirmă că România făcea tot posibilul pentru a avea acces la piața statelor capitaliste, deoarece aceasta era o sursă de achiziții a celui mai modern utilaj, sau în cazul în care se amintește despre sprijinul acordat de sovietici la ONU în vederea adoptării rezoluției propuse de România și alte opt state cu privire la îmbunătățirea relațiilor de bună vecinătate între statele europene cu sisteme sociale și politice diferite. Acestea, dar și alte propoziții și chiar fragmente întregi, au fost tăiate în varianta inițială a articolului, ceea ce ne face să credem că, așa cum era practica vremii, în varianta publicată în Buletinul Informativ al CC al PCUS, ele nu s-au mai regăsit.

Introducerea în circuitul istoriografic a unui document provenit din arhivele sovietice va lărgi în mod cert orizontul de analiză a relațiilor politico-diplomatice și economice româno-sovietice.

DOCUMENT

[Июль 1967.
Включить в информационный бюллетень ЦК [КПСС – н. прим.]
N. 6/1967. – прим. автора]

О некоторых особенностях политической линии, проводимой руководством РКП и СРР

В последнее время у коммунистов, трудящихся Советского Союза все чаще возникают вопросы о позициях Румынской коммунистической партии по ряду проблем международных отношений и мирового коммунистического движения. Советские люди обращаются в ЦК КПСС и местные партийные организации с письмами, в которых выражается озабоченность тем фактом, что руководство Социалистической Республики Румынии

предпринимает внешнеполитические шаги, открыто идущие вразрез с коллективными действиями социалистических стран. Такая озабоченность вполне понятна. Ведь речь идет об одной из братских партий, с которой КПСС связана десятилетиями совместной борьбы за дело рабочего класса, об одном из социалистических государств, входящих в Организацию Варшавского Договора и Совет Экономической Взаимопомощи.

Известно, что буржуазная пропаганда всячески обыгрывает тему „самостоятельности" и „независимости" политического курса СРР, нередко изображая дело так, будто Румыния вообще „порывает" с социалистическим содружеством. Следует признать, что некоторые действия румынского руководства дают определенные основания для подобных спекуляций. Поэтому важно объективно сказать о тех моментах в политике РКП, в которых она расходится с другими братскими партиями.

Эти расхождения возникли не сегодня.

После освобождения от фашистского ига Румыния твердо встала на путь социалистических преобразований, широко используя богатый опыт и бескорыстную помощь Советского Союза. РКП шла в едином строю братских партий, основывая свою деятельность на принципах пролетарского интернационализма. Однако после VIII съезда РКП, состоявшегося в 1960 г., стало обращать на себя внимание то обстоятельство, что национальные проблемы приобретают у румынских товарищей самодовлеющее значение. Все более сдержанным становилось их отношение к многостороннему сотрудничеству социалистических стран, в официальной пропаганде искусственно выпячивалась роль национальных особенностей и собственного опыта в ущерб задачам интернационального воспитания трудящихся.

Особый упор делался на обеспечение технико-экономической „независимости" страны и в этой связи на более широкое вовлечение в хозяйственный оборот отечественных ресурсов, расширение связей с капиталистическим рынком, как источником приобретения наиболее современного оборудования. В 1959-1965 гг. объем внешнеторгового оборота СРР с капиталистическими странами увеличился в 4 раза, в то время как с социалистическими только в 1,7 раза. В обмен на оборудование, закупаемое на Западе, Румыния продает им в основном сырьевые товары, ограничивая их поставку социалистическим странам.

Важно отметить, что все эти тенденции в деятельности румынского руководства стали все более отчетливо проявляться в условиях обострения разногласий между руководством Компартии Китая и большинством братских марксистско-ленинских партий. Расхождения РКП с КПСС и другими коммунистическими партиями длительное время румынским руководством не предавались гласности, представители РКП заявляли о своих особых взглядах на закрытых заседаниях Политического Консультативного Комитета Варшавского Договора, Исполкома Совета Экономической Взаимопомощи, в беседах с руководителями братских партий и стран. В

последнее же время руководство РКП открыто осуществило ряд сепаратистских действий по острым международным проблемам.

На декабрьском (1966 г.) и июньском (1967 г.) Пленумах ЦК КПСС уже затрагивались эти вопросы. Настоящая статья призвана помочь партийному активу правильно ориентироваться в происходящих событиях и содействовать проведению в жизнь политики нашей партии, направленной на укрепление дружбы между народами Советского Союза и Социалистической Республикой Румынии, преодолению возникших трудностей.

I. О действиях руководства РКП на международной арене

Особая позиция румынских товарищей наиболее наглядно проявилась в их отношении к вопросу о солидарных действиях социалистических стран на международной арене.

Выступая сплоченным фронтом по коренным проблемам внешней политики, страны Варшавского Договора добились серьезных успехов в деле защиты мира и отпора империалистической агрессии, в содействии развитию мирового революционного процесса. По общему признанию, такое единство действий укрепляет наш боевой союз, повышает авторитет социалистического содружества, его влияние на весь ход международных событий.

Значение нашей сплоченности особенно возросло в условиях, когда империалистические силы сделали ставку на использование противоречий в лагере социализма в связи с раскольническими действиями руководителей Компартии Китая. Мировая реакция не скрывала своих расчетов на ослабление и даже распад социалистической системы в результате внутренних раздоров и ссор. Сегодня мы можем с полным основанием сказать, что эти расчеты были сорваны благодаря солидарности братских партий, их верности своему интернациональному долгу.

В последние годы представители РКП, наряду с делегациями других братских партий, принимали участие в выработке общих позиций и совместной линии действий на таких важных коллективных встречах, как заседания Политического Консультативного Комитета Варшавского Договора в январе 1965 г. в Варшаве и в июле 1966 г. в Бухаресте, во встрече руководителей партий и правительств социалистических стран в октябре 1966 г. в Москве.

Уже на этих совещаниях выявились серьезные различия в подходе к обсуждаемым вопросам между румынской делегацией и всеми другими участниками. Однако перед лицом сплоченности и общей позиции всех участников румынские руководители вынуждены были отступить и поставили свою подпись под Декларацией об укреплении мира и безопасности в Европе и Заявлением в связи с агрессией США во Вьетнаме, имеющими принципиальное значение для внешней политики стран социалистического содружества.

За последнее время согласованные действия братских партий все чаще не стали находить поддержки со стороны ЦК РКП.

Разумеется, каждая социалистическая страна имеет полное право самостоятельно решать вопросы своей внешней политики, предпринимать те действия на международной арене, какие она считает необходимыми. И если сегодня у братских партий возникает озабоченность отрицательными последствиями некоторых внешнеполитических акций румынского руководства, то только потому, что они затрагивают общие интересы социалистических стран и других революционных сил современности, интересы борьбы против империализма.

К таким акциям относится установление Румынией дипломатических отношений с ФРГ в январе 1967 г. Само по себе заключение такого соглашения с одним из капиталистических государств – нормальное явление во внешнеполитической практике социалистических стран. Но оно может иметь различный характер в зависимости от конкретной обстановки. В данном случае речь идет как раз о такой ситуации, когда обмен дипломатическими представительствами приобрел принципиальное политическое значение, далеко выходящее за рамки обычных двусторонних отношений.

Пришедшее к власти в конце 1966 г. правительство Кизингера делает попытки выйти из международной изоляции и активизировать свою политику в отношении социалистических стран. Оно стремится использовать наметившуюся разрядку в Европе в своих корыстных целях, в первую очередь – добиться ослабления позиции и изоляции Германской Демократической Республики, вбить клин между европейскими социалистическими государствами. Бонн выдвинул предложения об установлении дипотношений с социалистическими странами не как акт, направленный на нормализацию отношений и разрядку обстановки, а как дипломатическую диверсию в большой политической кампании против социалистических стран, с целью осуществления своих прежних реваншистских целей. Особенно ярко это было продемонстрировано после установления дипломатических отношений с Румынией, когда было даже проведено заседание бундестага, на котором Кизингер и министр иностранных дел ФРГ Брандт выступили с заявлениями с прежних реваншистских позиций.

В этих условиях Советский Союз и другие страны Варшавского Договора считают необходимым последовательно добиваться признания сложившихся границ в Европе, в том числе по Одеру и Нейсе и границы между ГДР и ФРГ, отказа от притязаний ФРГ представлять всю Германию, признания факта существования двух германских государств, признания Мюнхенского соглашения 1938 года недействительным, отказа Бонна от незаконных притязаний на Западный Берлин и от попыток получить доступ к ядерному оружию.

Все эти вопросы являются в высшей степени принципиальными. Поэтому даже небольшие уступки по ним Бонну могут нанести ущерб как

интересам безопасности в Европе, так и отдельным социалистическим странам. Не отказываясь в принципе от установления дипломатических отношений с Западной Германией, братские страны ставят это в зависимость от реальных изменений во внешнеполитическом курсе Бонна.

Идя на обмен дипломатическими представительствами с ФРГ, румынские товарищи в некоторых случаях пытались провести аналогию между этим актом и установлением Советским Союзом дипломатических отношений с ФРГ в 1955 году. Однако такое сравнение совершенно неправомерно. В 1955 году ФРГ еще не имела собственных вооруженных сил, в стране существовала сильная оппозиция, выступавшая против политики Бонна, Компартия Германии не была запрещена. В этих условиях установление дипломатических отношений с ФРГ являлось поддержкой тем силам, которые хотели оторвать ФРГ от НАТО, не допустить ее вооружения и осуществления реваншистской политики с „позиции силы”. Советский Союз иначе и не мог поступить, поскольку он вынес на своих плечах основную тяжесть борьбы с германским фашизмом, является участником Потсдамских соглашений. Тогда это была акция, используя которую Советский Союз и другие социалистические страны развернули активную борьбу за заключение мирного договора с двумя германскими государствами, против реваншистской политики с „позиции силы”.

Теперь, когда ФРГ имеет значительные вооруженные силы и собственный мощный военно-промышленный потенциал, а оппозиция внутри страны фактически полностью подавлена, не говоря уже о том, что КПГ более 10 лет находится на нелегальном положении, а неонацистские и милитаристские силы быстро растут при прямой поддержке со стороны правительства, когда во внешней политике ФРГ выступает активно на стороне сил реванша и агрессии, устанавливать дипломатические отношения с ФРГ на тех условиях, что и в 1955 году, было бы явной уступкой этим силам.

В этих условиях шаг, предпринятый румынскими товарищами без согласования с братскими партиями, дал основание правящим кругам Бонна говорить о прорыве единого фронта социалистических государств. «Дверь на Восток распахнута, – писала западногерманская газета „Франкфуртер рундшау”. – Правительство Кизингера-Брандта заслуживает аплодисментов. Исчезло чувство, что курс федеративной республики низведет ее до роли простого объекта в международной политике. Наша внешняя политика освобождается из самоизоляции…». Сепаратистские действия Румынии в отношении ФРГ сыграли на руку пропагандистским маневрам правительства Кизингера. Более того, согласившись на включение Западного Берлина в сферу румыно-западногерманских экономических связей и на предоставление западноберлинским жителям консульской защиты посольства ФРГ в Бухаресте, румынская сторона фактически дала в руки Бонну дополнительную аргументацию в его притязаниях на Западный Берлин. После установления дипломатических отношений с Румынией ФРГ стала демонстрировать свои притязания, сопровождая их

угрозами применить экономические и другие санкции в отношении тех, кто не согласен с требованием Бонна на исключительное представительство всего германского народа.

Только последовательная и твердая линия стран-участниц Варшавского Договора позволила нейтрализовать этот временный успех боннской дипломатии.

Нельзя не заметить, что в связи с установлением дипломатических отношений, ФРГ согласилась предоставить Румынии крупный заем и увеличить кредит на румынские закупки, а в целом объем торговли Румынии с ФРГ за последние шесть лет возрос в 4 раза. Ныне Западная Германия вышла на второе место после СССР во внешнеторговом обороте Румынии.

Обратило на себя серьезное внимание отношение руководства РКП к конференции коммунистических и рабочих партий Европы, состоявшейся в апреле 1967 года в Карловых Варах. Румынские товарищи, как известно, отказались принять участие в этом представительном совещании коммунистов, мотивируя свой отказ ссылками на то, что проведение конференции якобы „сужает возможности мобилизации общественности на борьбу за европейскую безопасность” и „уменьшает шансы на успех контактов по правительственной линии”.

Жизнь, как известно, убедительно опровергла эти надуманные аргументы. Карлововарская конференция проанализировала современное положение в Европе в тесной связи со всей международной обстановкой и наметила развернутую программу борьбы за упрочение мира и создание надежной системы безопасности на европейском континенте. Успешное проведение совещания, действенность принятых им документов явились еще одним доказательством жизненной необходимости совместных действий марксистско-ленинских партий, полезности коллективных встреч и совещаний для выработки согласованной линии и укрепления единства социалистических стран и братских партий.

На первом этапе подготовки конференции руководство РКП высказывало принципиально отрицательное отношение к ее созыву и не приняло участие в работе Редакционной комиссии, считая нецелесообразным проводить совместную конференцию компартий социалистических и капиталистических стран. Увидев, что подавляющее большинство европейских компартий твердо высказывается за конференцию, румынские товарищи уже в апреле с.г., т.е. накануне конференции, стали говорить о возможности участия в ней представителей РКП, но выдвинули при этом ряд формальных условий и оговорок (перенос сроков, принципиальное изменение характера выработанных на Редакционной комиссии проектов документов и т.п.). Все это не свидетельствовало об уважении румынских товарищей к мнению и коллективной работе, проделанной братскими партиями, однако им было предложено принять участие во втором заседании Редакционной комиссии, где они могли бы высказать свои соображения, и

Редакционная комиссия рассмотрела бы их по существу. В случае, если бы остались разногласия в Редкомиссии, румынские товарищи, естественно, имели возможность отстаивать свою точку зрения и на самом совещании. Однако они не воспользовались этими предложениями. Было ясно, что, ссылаясь на различные предлоги, руководство РКП по существу уклонялось от участия в совещании. Неучастие румынских товарищей в совещании сам по себе факт достойный сожаления. Объективно получилось так, что РКП осталась в стороне от общего фронта братских партий в борьбе за оздоровление обстановки на европейском континенте.

Но в этом есть и другая сторона вопроса. Карлововарская конференция, наряду с выработкой общих позиций по вопросам европейской безопасности, имела целью проложить дорогу к сплочению самых широких социальных сил европейского континента для борьбы против империалистической реакции, угрожающей народам новыми войнами. Эффективность призыва к сплочению всех демократических, миролюбивых сил в огромной мере зависит от единства самих коммунистических и рабочих партий. Поэтому неучастие в конференции РКП, которая является правящей партией одной из социалистических стран Европы, привлекло к себе внимание мировой общественности и использовалось враждебными социализму силами для принижения значения принятого на конференции Заявления и отвлечения внимания от существа выдвинутых в нем вопросов.

Стремление румынского руководства к обособленности особенно наглядно проявилось в таком остром вопросе, как отношение к агрессии Израиля против арабских стран.

В напряженные дни, когда на Ближнем Востоке вспыхнул военный пожар, руководители братских партий и правительств европейских социалистических стран провели срочные консультации для выработки коллективной линии действий. Румынские руководители, принявшие участие в многосторонней встрече в Москве 8-9 июня с.г., не подписали совместного Заявления европейских социалистических стран. СРР отказалась осудить агрессора и не порвала дипломатические отношения с Израилем.

Такая позиция, как отмечалось в докладе на июньском (1967 г.) Пленуме ЦК, означала игнорирование фактов и отход от принципиальной классовой оценки причин событий на Ближнем Востоке. Ведь совершенно очевидно, что конфликт на Ближнем Востоке – это не просто столкновение между определенными государствами, расположенными в этом районе, а схватка сил империализма, стоящих за Израилем, в первую очередь американского империализма, и сил национального освобождения и социального прогресса. Однако вопреки реальным фактам официальные румынские представители считали возможным заявлять, что причиной ближневосточного кризиса является вмешательство великих держав, которые дали гарантии в своей поддержке, как израильской, так и арабской стороне. В своем выступлении на чрезвычайной сессии Генеральной Ассамблеи ООН председатель Совета Министров СРР И. Г. Маурер,

не называя подлинного виновника агрессии, призывал к „устранению всякого иностранного вмешательства” в дела стран Ближнего Востока. Американская печать подчеркивала в этой связи, что позиция Румынии „напоминала позицию государственного департамента США, не говоря уже о позиции правительства Израиля”. По обшему мнению западных наблюдателей, такие действия руководства СРР связаны с нежеланием нанести ущерб активно развивающимся экономическим связям Румынии с Израилем. Как известно, только в 1967 году СРР подписала важные для себя соглашения с Израилем, предусматривающие резкий рост торговли (с 5 млн. долларов в 1966 году до 20 млн. в 1967 г.), а также строительство израильскими фирмами ряда промышленных объектов в Румынии.

Действия Румынии в период ближневосточного кризиса вызвали серьезное недовольство у арабских народов, в развивающихся странах. Как писала ливанская газета „Аш-Шааб”, „в арабских странах выражают опасения, что позиция Румынии свидетельствует о стремлении ее руководителей обеспечить свои интересы в западном мире и Израиле”, что такая политика „объективно служит интересам Израиля и стоящим за ним империалистическим силам Запада”. «Недружественная позиция, занятая Румынией в отношении арабского мира во время последнего голосования и дебатов в ООН по вопросу о кризисе на Ближнем Востоке, – отмечала каирская газета „Аль-Гумхурия”, – приведет к тому, что арабские государства пересмотрят свои отношения с этой страной». Как стало известно, в Лиге арабских стран рассматривается предложение включить Румынию, наряду с США, Англией и ФРГ в список стран, подвергающихся бойкоту в арабском мире за их антиарабскую политику.

Вполне понятно, что подобного рода действия румынского руководства наносят определенный ущерб делу укрепления союза социалистического содружества с национально-освободительным движением. Серьезную озабоченность в социалистическом содружестве, понятно, вызвал сам по себе тот факт, что в столь напряженной обстановке, сложившейся на международной арене, руководство РКП решило не только воздержаться от участия в ответственном коллективном выступлении братских партий, но и продемонстрировать свою особую позицию.

Негативную позицию румынские руководители заняли и по такой важной проблеме международных отношений, как нераспространение ядерного оружия.

В настоящее время СССР и братские социалистические страны предпринимают усилия по заключению договора, который уменьшил бы опасность возникновения мировой войны и способствовал [бы] разрядке международной напряженности. Опасность распространения ядерного оружия состоит в том, что в первую очередь оно может появиться в таких странах, как ФРГ, Япония, Израиль, в руках воинственных империалистических кругов. Появление ядерного оружия у новых капиталистических стран сделало бы их еще агрессивнее, увеличило бы возможность применения такого оружия и возникновения ядерного конфликта.

Распространение ядерного оружия имело бы отрицательное значение и с точки зрения мирового революционного процесса, так как с таким оружием в руках капитализму было бы легче удерживать власть. Борьба за нераспространение ядерного оружия объективно углубляет противоречия между империалистическими державами, усиливает разногласия в НАТО, в частности, осложняет отношения между Бонном и Вашингтоном. Социалистическим странам удалось добиться определенной политической победы, сорвав планы создания многосторонних ядерных сил НАТО с участием ФРГ. Новым шагом вперед в этом отношении явилось бы подписание договора о нераспространении ядерного оружия.

Позиция руководства СРР в ходе обмена мнениями между братскими социалистическими странами по существу направлена на то, чтобы затормозить решение проблемы нераспространения ядерного оружия. Одно время румынские руководители пытались ставить под сомнение саму необходимость решения этой проблемы. После долгого и терпеливого разъяснения неправильности такого подхода теперь они на словах признают, что договор был бы полезным шагом на пути к разоружению. Фактически же румынские товарищи не только не поддерживают усилия, направленные на его заключение, а препятствуют им.

В качестве одного из основных возражений против договора румынские товарищи выдвигают теперь вопрос о необходимости предусмотреть в нем меры по обеспечению безопасности неядерных стран. Однако при этом они не делают принципиального различия между позицией США и СССР, который является надежным ядерном щитом для стран-участниц Варшавского Договора. Более того, Советский Союз в качестве одной из мер выдвинул предложение о запрещении применения ядерного оружия против государств, не имеющих его на своих территориях.

Румынские товарищи искусственно связывают решение проблемы нераспространения ядерного оружия с другими вопросами разоружения, которые вряд ли могут быть решены на данном этапе из-за негативной позиции США. Между тем задаче скорейшего заключения договора отвечает как раз иной подход, при котором были бы сосредоточены на наиболее актуальном и назревшем вопросе – на проблеме нераспространения. Именно этот путь предлагают Советский Союз и другие социалистические страны. Они имеют при этом в виду, что заключение договора о нераспространении ядерного оружия, само по себе являющееся исключительно важным делом, проложило бы дорогу к решению других вопросов разоружения.

Дипломатические представители СРР активно пропагандируют концепцию возрастающей роли малых стран, которые в отличие от великих держав, полагающихся на свою силу, якобы проводят более разумную, реалистическую политику.

Это проявляется, например, в стремлении руководства СРР использовать в своих целях резолюцию „Мероприятия на региональном уровне с

целью улучшения добрососедских отношений между европейскими государствами, имеющими различные социальные и политические системы”, принятую по инициативе Румынии на XX сессии Генеральной Ассамблеи ООН (1965 г.). Соавторами резолюции вместе с Румынией выступили тогда девять стран. Советская делегация в ООН, как и делегации других социалистических стран, поддержала эту резолюцию, руководствуясь тем, что ее практическое осуществление будет способствовать развитию равноправного сотрудничества.

Однако румынские руководители пытаются использовать сотрудничество в рамках девяти стран для повышения авторитета Румынии как государства, проводящего „независимую” политику, сколачивания группировки малых европейских стран, стоящей как бы „вне блоков”. В последнее время они стремятся организационно оформить это сотрудничество, придать ему постоянный характер, расширить круг обсуждаемых вопросов и число участников, прежде всего за счет малых капиталических стран.

Такие действия носят сепаратистский характер и не способствуют укреплению Организации Варшавского Договора. На практике они противоречат общей согласованной линии социалистических стран, ведут к изоляции ГДР, лишенной из-за дискриминации западных стран возможности участвовать во многих международных специализированных организациях ООН, через которые румынские товарищи намереваются проводить свои предложения. Не случайно деятельность „девятки” встречает одобрительное отношение со стороны США и их союзников по НАТО.

Братским партиям приходится иметь дело с особой позицией румынского руководства и в практической деятельности органов коллективного сотрудничества социалистических стран. Так, на заседаниях Политического Консультативного Комитета Варшавского Договора румынские представители выступают против некоторых важных предложений, направленных на укрепление этой организации и совершенствование методов ее деятельности, уклоняются от регулярного обмена взаимной информацией.

В Совете Экономической Взаимопомощи Румыния вместе с другими его членами участвует в консультациях по народнохозяйственным планам на двусторонней основе, в таких коллективных организациях, как международный банк экономического сотрудничества, объединенная энергосистема, общий парк вагонов и другие. Однако позиция СРР фактически препятствует претворению в жизнь ряда мероприятий и форм сотрудничества, которые, по общему признанию остальных участников СЭВ, содействовали бы повышению эффективности его работы. За последние годы большинство предложений, выдвинутых и поддержанных всеми остальными участниками СЭВ, наталкивается на возражение румынских представителей, которые сплошь и рядом фиксируют в протоколах свое особое мнение. В частности, румынские представители выступают против

разработки мероприятий по координации торговой политики стран СЭВ в отношении развитых капиталистических стран, выработки согласованных позиций стран СЭВ на II Конференции ООН по торговле и развитию. В июне с.г. они отказались обсуждать в СЭВ поставленный немецкими товарищами вопрос о координации экономической помощи арабским странам. Если посмотреть на практику СЭВ в целом, то напрашивается вывод о предвзятом отношении к нему со стороны румынских товарищей.

Таковы некоторые факты последнего времени, свидетельствующие о нежелании румынского руководства выступать вместе с другими братскими партиями по важным международным проблемам. Если каждый из этих фактов вызывает беспокойство сам по себе, то взятые в совокупности, следуя один за другим, [они] создают впечатление об особой внешнеполитической линии РКП, противоречащей согласованным действиям стран-участниц Варшавского Договора. Совершенно ясно, что такое противопоставление не может принести пользы ни социалистическому содружеству, ни самой Румынии.

II. Позиция руководства РКП по вопросам международного коммунистического движения

Стремление руководства РКП играть роль некоей „третьей силы”, извлекая из такой позиции возможные выгоды, накладывает отпечаток и на его действия в мировом коммунистическом движении. Представители братских партий обращают внимание на двойственность и противоречивость тактики румынских товарищей, ставят под сомнение искренность их заявлений о верности интернациональному долгу.

В своих официальных выступлениях руководители РКП неизменно подчеркивают необходимость борьбы за единство коммунистического движения. Однако, когда дело касается конкретных мер по выработке братскими партиями общих позиций, они в ряде случаев уклоняются от коллективных встреч, не желая связывать себя коллективными обязательствами. Более того, представители РКП нередко ведут работу, затрудняющую проведение таких встреч, активно пропагандируя свои особые взгляды.

Позиция ЦК РКП по таким основным проблемам современности, как вопрос о войне и мире, мирном сосуществовании государств с различным социальным строем, оценке характера и движущих сил современной эпохи и т.п. совпадают с позициями КПСС и подавляющего большинства других коммунистических партий. Как известно, именно против этих принципиальных положений яростно выступает Компартия Китая. Однако румынские товарищи избегают даже в косвенной форме критиковать политику Мао Цзэ-дуна, пытаются доказать, что КПСС в равной мере с Компартией Китая должна „нести ответственность” за разногласия, возникшие в мировом коммунистическом движении.

Обратимся к фактам.

Март 1965 г. В Москве состоялась Консультативная встреча представителей девятнадцати братских партий, обсудившая положение в коммунистическом движении. Представители РКП отказались участвовать в этой встрече.

Апрель 1967 г. В Карловых Варах собрались руководители почти всех коммунистических и рабочих партий Европы. Конференция обсудила одну из наиболее актуальных международных проблем – проблему европейской безопасности. Руководителей РКП на конференции не было.

В настоящее время большинство братских партий выступает за подготовку нового международного совещания коммунистов мира, на котором можно было бы сообща обсудить современную обстановку, наметить пути дальнейшего развития мирового коммунистического движения. Румынские товарищи не скрывают своего отрицательного отношения и к этой важной инициативе.

Возникает законный вопрос, насколько согласуется такой подход с интернациональной обязанностью каждой партии бороться за сплоченность, активно участвовать в выработке коллективных позиций и оценок, осуществлять на практике единство действий.

Свое негативное отношение к коллективным встречам братских партий румынские товарищи в ряде случаев оправдывают ссылками на то, что разнообразие национальных условий якобы вообще исключает возможность выработки общих позиций по актуальным вопросам современности, будто в нынешней обстановке широкие международные совещания компартий способны привести лишь к усилению разногласий и углублению „раскола” в коммунистическом движении. Такая точка зрения прямо противоречит позициям большинства братских партий, высоко оценивающих результаты предыдущих коллективных встреч и активно участвующих в подготовке нового международного коммунистического форума.

В связи с этим многие партии все чаще дают критическую оценку действиям румынских товарищей. Не случайно в официальных заявлениях румынских руководителей отражается определенное беспокойство состоянием изоляции, в котором может оказаться РКП в международном коммунистическом движении. Они настойчиво подчеркивают, что РКП не стоит в стороне от коммунистического движения, а напротив „вносит активный вклад в укрепление единства и солидарности братских партий”. Но подобные заявления, к сожалению, далеко не всегда подкрепляются практическими делами.

Руководители РКП утверждают, что в нынешней обстановке наиболее пагубным для всего коммунистического движения и его отдельных отрядов являются претензии „некоторых партий” на роль некоего международного „координирующего центра”, „практика установления обязательных норм поведения для коммунистических партий”. Но опасения румынских

товарищей совершенно не оправданы, никто не ставит под сомнение самостоятельность той или иной партии. В современном коммунистическом движении лишь те обязательные нормы, которые вытекают из коллективно разработанных братскими партиями документов – Декларации 1957 г. и Заявления 1960 г., подписанных, в частности, и представителями РКП.

Как бы полемизируя с руководителями ряда братских партий, отмечавших в Карловых Варах выдающуюся роль КПСС на современном этапе, они заявляют, что „ни одна партия не может претендовать на то, что она занимает особое место, имеет определенные привилегии в рабочем движении”. Поднимаемый румынскими товарищами вопрос о „привилегиях” не имеет под собой сколько-нибудь серьезных оснований. Равноправие братских партий давно уже перестало быть предметом теоретических дискуссий. Этот принцип прочно утвердился в практике их взаимоотношений.

Но равноправие предполагает уважение к мнению других партий, что не всегда учитывается румынскими товарищами. Без предварительных консультаций с другими братскими партиями ЦК РКП выступил с односторонней негативной оценкой деятельности Коммунистического интернационала, который, как известно, сыграл выдающуюся роль в развитии международного коммунистического движения. В этой критике были использованы случайные, непроверенные материалы, которые выдавались за официальные документы Коминтерна. В частности, делались ссылки на „Директивы Коминтерна 1940 г.”, адресованные Компартии Румынии, хотя приводившиеся при этом цитаты были взяты из чернового наброска, который в действительности в качестве официальной директивы Коминтерна в адрес ЦК Румынской компартии никогда не направлялся.

Политический смысл позиции руководителей РКП особенно наглядно проявляется в их подходе к наиболее острому вопросу международного коммунистического движения – вопросу об отношении к антиленинскому раскольническому курсу Мао Цзэ-дуна и его группы.

Ухудшение отношений Компартии Китая с подавляющим большинством братских партий затронуло и китайско-румынские связи. После Бухарестского совещания 1960 г., на котором румынская делегация вместе с братскими партиями выступила с критикой в адрес руководства Компартии Китая, КНР стала резко ограничивать торговые связи с Румынией, денонсировала долгосрочное китайско-румынское торговое соглашение. По существу прекратился обмен по линии партийных, профсоюзных, молодежных и других массовых организаций; культурные связи постепенно были сведены к минимальному обмену информацией и печатными изданиями.

В тот период РКП критиковала антимарксистские взгляды и раскольническую деятельность руководства КПК. Однако с середины 1962 г. румынские товарищи стали воздерживаться от публикации в печати мате-

риалов на эту тему, прекратили информировать общественность о выступлениях других братских партий с критикой позиции руководства КПК.

В заявлении апрельского пленума ЦК РКП 1964 г. впервые была сделана попытка возложить на КПК и КПСС равную ответственность за разногласия в коммунистическом движении, а себя поставить вне рамок развернувшейся полемики. Заняв промежуточную, „нейтральную" позицию, ЦК РКП, очевидно, намеревался сыграть роль посредника и арбитра.

Руководители КНР не оставили без внимания эти новые тенденции в поведении румынских представителей. Они всячески поощряют и подогревают сепаратистские националистические настроения у румынских товарищей, используя их позиции в борьбе за свои особые цели, против КПСС и других марксистско-ленинских партий.

Стремясь в свою очередь извлечь выгоду из политики китайских руководителей, румынская сторона пошла на расширение контактов с КПК. В общей сложности, начиная с 1965 г., КНР и СРР обменялись более 50 представительными делегациями, в которые входили влиятельные политические и государственные деятели. В частности, руководство КПК придавало большое значение визиту Чжоу Энь-лая в Румынию в июне 1966 г., во время которого китайская делегация настойчиво пыталась склонить румынских руководителей к отказу от „нейтралистской" позиции и сближению с КПК. Однако руководство РКП, видимо, не пожелало открыто связывать себя со скомпрометированным в глазах мировой общественности политическим курсом пекинских лидеров. При публикации выступления китайского премьера на приеме в Бухаресте в румынских газетах были опущены места, направленные против КПСС и СССР. По информации румынских руководителей, они настояли на том, чтобы Чжоу Энь-лай в последующих выступлениях в Румынии не допускал антисоветских заявлений. Такая „осторожность" не помешала дальнейшему расширению периодических контактов между румынским и китайском руководством, которые продолжаются до настоящего времени.

Весьма активный характер носят и экономические отношения Румынии с Китаем. Объем румыно-китайской торговли в 1965 г. достиг 43,7 млн. рублей (в 1964 г. он составлял 30,5 млн. руб.), а в прошлом году увеличился еще на 12%.

Китайская пропаганда постоянно отмечает особую роль и заслуги Румынии и РКП. Она, например, систематически подчеркивает „вклад" румынских руководителей в борьбу против „великодержавного шовинизма", за „укрепление единства коммунистического движения и социалистических стран", за отстаивание „норм взаимоотношений между братскими партиями и странами" и т.п.

Печать СРР систематически замалчивает события в Китае. Уже более года Китай лихорадит так называемая „культурная революция", в ходе которой разрушаются институты диктатуры пролетариата, ликвидируются

избранные народом органы власти, ведется систематическое избиение партийных и государственных кадров и т.п. За это время резко усилилась антисоветская деятельность нынешнего руководства КПК, подверглись хулиганским нападениям почти все дипломатические представительства социалистических и некоторых нейтралистских государств. Весь мир с тревогой следит за развитием событий в Китае. И только румынская печать не находит нужным информировать народ о положении в Китае. Не может ведь служить источником информации распространяемый в Румынии китайский журнал „Пекин ревью”, страницы которого заполнены материалами, содержащими злобные нападки на КПСС и другие братские партии, на всех, кто отказывается следовать „идеям Мао Цзэ-дуна”.

Румынские товарищи уклоняются от принципиальной оценки политики нынешних руководителей КПК на международной арене, которая наносит огромный ущерб делу мира и социализма. Речь идет о таких действиях Мао Цзэ-дуна и его группы, как постоянное нагнетание международной напряженности и попытки спровоцировать вооруженный конфликт между СССР и другими странами Варшавского Договора, с одной стороны, США и их империалистическими союзниками – с другой – о попытках подорвать союз мировой системы социализма и национально-освободительного движения; об отказе от единых действий социалистических стран в деле оказания помощи сражающемуся Вьетнаму.

Промежуточная позиция РКП объясняется, видимо, не принципиальными идеологическими соображениями, а стремлением использовать трудности в мировом коммунистическом движении в своих политических целях. Несмотря на усиление международной опасности действий группы Мао Цзэ-дуна, румынские руководители продолжают доказывать, что главное условие нормализации обстановки – полный отказ братских партий от открытой критики событий в Китае, проведение в жизнь принципа „не предпринимать ничего, что могло бы усилить угрозу раскола”. Но такой подход не может способствовать принципиальной борьбе против антимарксистских взглядов китайского руководства, не может привести к ликвидации разногласий в коммунистическом движении.

„Нейтралистская” линия румынских товарищей в ряде случаев оборачивается в практике поддержкой антисоветских действий китайского руководства. Так, например, обстоит дело во время официальных мероприятий в Китае, на которых китайские руководители обрушиваются с потоками брани и клеветы на Советский Союз. Румынские товарищи, в отличие от представителей других социалистических стран, в этих случаях не покидают в знак протеста зала, а продолжают участвовать в заседаниях, превращающихся в настоящий антисоветский штаб. Таким же образом ведут себя румынские представители и на подобных мероприятиях в Албании.

В феврале нынешнего года, когда китайскими властями были организованы возмутительные провокации против советского посольства в Пекине, среди дипломатических представителей чуть ли не всех стран, которые сочли своим долгом оградить от издевательств распоясавшихся хунвэйбинов уезжавших на Родину советских женщин и детей, не было представителей социалистической Румынии. Более того, в эти самые дни румынское руководство сочло уместным обратиться к ЦК КПСС с призывом „приложить все усилия для обеспечения нормального функционирования дипломатических представительств, не предпринимать никаких, даже малейших шагов, которые вели бы к дальнейшему ухудшению отношений между двумя странами". В этом обращении фактически не делалось различия между разнузданными действиями китайских властей и позицией советской стороны, а ответственность за обострение отношений как бы в равной степени возлагалась на СССР и Китай. В связи с этим ЦК КПСС твердо заявил румынскому руководству, что подобная акция расценивается нами как недоброжелательная в отношении к нашей партии и народа.

В июне с.г. по инициативе польских товарищей братские партии Болгарии, Венгрии, ГДР, Чехословакии, Польши и Советского Союза направили коллективное письмо ЦК Компартии Китая. В нем вновь предлагалось объединить усилия социалистических стран по оказанию помощи вьетнамскому народу в отражении агрессии США. Румынские руководители отказались участвовать в совместном обращении, заявив, что они предпочитают действовать самостоятельно. За таким отказом, видимо, скрывалось нежелание выступать перед китайским руководством вместе с другими братскими партиями, стремление еще раз продемонстрировать свое „особое положение" в социалистическом содружестве.

Это вновь подтвердилось во время недавнего закрытого визита в Пекин румынской партийно-правительственной делегации во главе с председателем Совета Министров СРР Маурером. Поездка состоялась сразу после встречи Маурера с президентом США, во время которой Джонсон выдвинул идею „примирения" США и КНР, имея в виду, что Маурер сообщит о его взглядах китайским руководителям. Мировая печать оживленно комментирует итоги визита, высказывая различные предположения относительно „посреднической миссии" Маурера между Вашингтоном и Пекином. Пока трудно дать какую-либо оценку этой акции по существу, так как румынские товарищи воздерживаются от информации о ее целях и характере. Однако исключать подобный образ действий с их стороны, видимо, нельзя.

Как показывают факты, позиция и действия руководства РКП на деле не способствуют устранению разногласий и сплочению коммунистических партий, а в ряде случаев затрудняют достижение единства международного коммунистического движения.

III. О советско-румынских отношениях

В ходе тесного и плодотворного сотрудничества в послевоенный период между Советским Союзом и Румынией установились отношения дружбы и братства, основанные на марксистско-ленинской идеологии, общности целей в борьбе за построение социализма и коммунизма. Как известно, история отношений наших стран складывалась далеко негладко. Антинародная, националистическая политика правителей царской России и боярской Румынии не раз порождала конфликты, взаимное недоверие. Коммунисты Советского Союза и Румынии провели огромную работу по ликвидации веками насаждавшихся отчужденности и розни. Социализм открыл широкий простор для развития отношений между нашими странами на совершенно новой основе – на ленинских принципах социалистического интернационализма, братского сотрудничества, равноправия и независимости. Все это способствовало развитию взаимовыгодного сотрудничества Советского Союза и Румынии в области политики, экономики, науки и культуры.

Вместе с тем, несколько лет назад с румынской стороны стала проявляться тенденция, вносящая в атмосферу взаимного доверия и дружбы наших стран нежелательные, нездоровые элементы. Под тем предлогом, что в Румынии якобы длительное время насаждалось „преклонение перед СССР”, в 1963-1964 гг. в СРР проводилась кампания, принимавшая в ряде случаев недружественный в отношении Советского Союза характер. В этот период в СРР были закрыты румыно-советский институт Академии наук, педагогический институт русского языка в Бухаресте, магазин „Русская книга”, отменено обязательное изучение русского языка в средней школе, прекращено издание на румынском языке ряда советских журналов, значительно ослабла деятельность румынского общества дружбы с Советским Союзом.

Примечательно, что буржуазная пропаганда всячески восхваляла процесс так называемой „деруссификации” и „национального возрождения”. Газета „Чикаго американ” откровенно писала весной 1964 г.: „Румыния хочет большей независимости от Москвы, именно этого добивается и Вашингтон. В обмен на наши промышленные товары Румыния будет вносить смуту в советский лагерь”.

В официальной румынской пропаганде стала усиленно подчеркиваться роль внутренних факторов, национальных особенностей, исторических традиций и собственного опыта.

Эти взгляды нашли отражение и в ряде важнейших партийных и государственных документов. В новой конституции СРР были опущены положения о роли Советской армии в освобождении Румынии, о помощи СССР в строительстве социализма и братской дружбе с советским народом. Если во вступительной части прежнего Устава РКП, принятого на VIII съезде партии (1960 г.), указывалось, что РКП ведет народ „по

пути, открытому всему человечеству Великой Октябрьской социалистической революцией”, то в 1965 г. в новом Уставе это положение было заменено следующим: „РКП строит всю свою работу на основе марксистско-ленинского учения, творчески применяя его к специфическим особенностям и условиям своей страны”. Вместо сформулированной VIII съездом задачи „непримиримого отношения к буржуазной идеологии” на первый план было выдвинуто так называемое „патриотическое воспитание масс”. Разумеется, все это не могло не привлечь внимания КПСС и других братских партий, поскольку указанные тенденции, если им дать разрастись, могли [могут – прим. автора] представлять серьезную опасность для дружбы социалистических стран.

ЦК КПСС предпринял энергичные меры, направленные на то, чтобы приостановить этот процесс. После октябрьского (1964 г.) Пленума проведено восемь встреч [руководства КПСС – прим. автора] с румынскими руководителями, во время которых состоялся откровенный обмен мнениями и была достигнута договоренность по ряду важных проблем. Руководствуясь принципами пролетарского интернационализма, ЦК КПСС обращал внимание румынского руководства на необходимость своевременного преодоления нездоровых тенденций в отношениях между нашими странами. При этом советской стороной было твердо заявлено о нашем неизменном стремлении крепить дружбу между социалистическими странами и внесены конкретные предложения по дальнейшему развитию всестороннего сотрудничества.

В результате наметились положительные сдвиги и были сняты некоторые нежелательные, в том числе субъективистские, наслоения. Укрепилась договорно-правовая основа отношений между нашими странами, в 1966 г. создана межправительственная советско-румынская комиссия по экономическому сотрудничеству. Подписаны соглашения об оказании Советским Союзом технического содействия Румынии и поставках ей промышленного оборудования на 1967-1970 гг., о продлении соглашения о культурном и научном сотрудничестве, о безвизовых поездках, о международном грузовом сообщении и др.

За последние два года активизировались межпартийный обмен делегациями, лекторами, связи приграничных областей и районов, расширилось культурное и научное сотрудничество между СССР и Румынией.

ЦК РКП на своем мартовском (1967 г.) пленуме принял постановление о праздновании в СРР 50-й годовщины Великого Октября. В этом постановлении Октябрьская социалистическая революция характеризуется как поворотный момент в истории человечества и подчеркивается, что празднование в Румынии этого славного юбилея явится новым шагом в развитии дружбы между румынским и советским народами, между РКП и КПСС.

Развитие народного хозяйства Румынии, несмотря на определенное оживление ее экономических связей с Западом, в значительной степени

обуславливается торгово-экономическими отношениями с социалистическими странами и, прежде всего, с Советским Союзом. За счет импорта из СССР в 1966 г. удовлетворялось 62% потребностей Румынии в железной руде, 48% – в коксе, 71% – в стальном прокате, около половины потребностей в хлопке и энергетическом оборудовании. По нашим заказам изготавливается 40% всех выпускаемых в стране судов, до одной трети нефтяного оборудования. Правда, в 1965-1966 гг. в отличие от предшествующих лет наблюдалось некоторое сокращение советско-румынского товарооборота (с 792 млн. рублей в 1964 г. до 696 млн. рублей в 1966 г.).

В связи с выявившимися в последнее время затруднениями в экономике СРР с румынской стороны повысился интерес к кооперированию в области промышленного производства на двусторонней основе, установлению прямого сотрудничества между министерствами и научно-исследовательскими организациями наших стран. Это отмечалось, в частности, на заседании межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству в июне с.г. Румынские представители настойчиво подчеркивают, что имеющиеся расхождения в ряде политических вопросов не должны отрицательно влиять на состояние двустороннего сотрудничества между нашими странами, особенно в области экономики.

Сами руководители РКП заявляют, что главные трудности в наших отношениях остались позади, а имеющиеся расхождения могут быть преодолены на основе постепенного сближения точек зрения. Однако факты показывают, что остается еще немало вопросов, по которым румынское руководство продолжает придерживаться прежних взглядов. В частности, обращает на себя внимание переоценка, которой подвергаются в печати СРР многие события из истории отношений между нашими странами. В исторической литературе замалчивается антисоветская направленность внешнеполитических акций правительства королевской Румынии, допускается односторонняя, в ряде случаев тенденциозная оценка внешней политики СССР в предвоенный период, принижается роль Советской Армии в избавлении Румынии от фашистской оккупации, исчезает тема исторических связей и традиций совместной революционной борьбы трудящихся наших стран. В ряде исторических исследований косвенно проводится мысль о том, что в 1812 г. Россией были отторгнуты территории, на которых проживала часть якобы уже сложившейся к тому времени румынской нации. При этом подчеркивается, что ленинское положение о праве наций на самоопределение, вплоть до отделения, не было применимо к довоенной Румынии, поскольку она, по мнению румынских авторов, никогда не являлась многонациональным государством. Тем самым румынские исследователи в завуалированной форме отрицают самостоятельность молдавской нации.

Все это свидетельствует о том, что в отношении руководства РКП к КПСС и Советскому Союзу наряду с официальной линией, выдержанной в

дружеском духе, сохраняется и другая тенденция, не соответствующая характеру взаимоотношений между братскими странами.

*

* *

Хотя все перечисленные выше тенденции в деятельности румынского руководства наметились весьма определенно, пока было бы преждевременным делать окончательные выводы и давать исчерпывающую оценку политического курса ЦК РКП в целом. Тем более, что многолетняя дружба наших народов и совместная борьба советских и румынских коммунистов дают все основания полагать, что „особые позиции" румынского руководства не могут находить широкой поддержки в партийном активе и среди общественности страны. Скорее наоборот. Вместе с тем уже сейчас становится очевидным, что руководство СРР добивается положения, при котором Румыния, используя все выгоды от сотрудничества с социалистическими странами, по существу могла бы не считаться с коллективными обязательствами. Румынские руководители считают, что это дает им возможность обеспечить своей стране выгодные условия в отношениях с капиталистическим миром. Руководствуясь в своих действиях узко понятыми национальными интересами, румынские товарищи заявляют в то же время о своем стремлении к единству и дружбе с братскими социалистическими странами.

Эта линия, отличающаяся непоследовательностью, отходом в отдельных случаях от классовых оценок международных проблем и недооценкой интернациональных обязанностей, не может, конечно, принести успеха, и, не отвечает интересам самой Румынии.

Разумеется, такой сложный процесс, как становление и развитие мировой системы социализма, не может протекать без трудностей и противоречий. На этом пути нельзя исключать возможность своеобразных поворотов и временных отклонений от общего курса. Формирование нового типа межгосударственных отношений испытывает на себе влияние самых различных исторических, экономических и политических факторов. В большой и сложной работе по налаживанию сотрудничества братских стран коммунистические партии исходят из ленинских указаний о том, что в основе новых социалистических отношений между народами лежит правильное сочетание национальных и интернациональных интересов. В этом – ключ ко многим проблемам дальнейшего укрепления социализма, преодолению тех трудностей, с которыми еще приходится сталкиваться новому строю.

Именно такого рода трудности и возникают в наших отношениях с Румынией. Нельзя не учитывать, что речь идет об одной из стран нашего содружества, вступившей в период завершения строительства социалистического общества. Вместе с тем, не исключая, по-видимому, возможности осложнений в отношениях с социалистическими странами, связанных с проведением своей особой линии, румынское руководство стремится к более широким связям с развитыми капиталистическими странами.

В связи с этим нельзя исключать, что румынское руководство будет и впредь осуществлять шаги, осложняющие наши отношения и направленные на отход Румынии от тесного сотрудничества с социалистическими странами. К таким действиям Румынию, несомненно, будут подталкивать как китайские раскольники, так и правящие круги империалистических государств.

В сложившейся обстановке наша партия исходит из того, что в отношениях с РКП и СРР следует продолжать усилия, направленные на то, чтобы не допускать ухудшения советско-румынских связей, осуществляя сотрудничество по партийной и государственной линии на основе взаимности и полного равноправия. Последовательно и твердо отстаивая принципиальные позиции КПСС и Советского государства, необходимо проявлять выдержку и стремиться в практических вопросах находить взаимоприемлемые решения с румынской стороной. Учитывая нынешнее состояние советско-румынских отношений, разумеется, нельзя проходить мимо таких действий представителей СРР, которые идут вразрез с интересами Советского Союза или других социалистических стран, а также фактов отказа румынской стороны от ранее согласованной общей линии, от выполнения принятых обязательств.

[В тоже время – прим. автора], у нашей партии нет и не может быть других целей, кроме желания укреплять единство социалистического содружества и международного коммунистического движения. Верная ленинским традициям, КПСС будет и впредь делать все от нее зависящее для того, чтобы хранить и развивать интернациональное братство советских и румынских коммунистов, дружбу между народами СССР и социалистической Румынии.

RGANI, F. 81, op. 1, d. 356, f. 37-68.

Traducere

Iulie 1967
De inclus în Buletinul Informațional al CC [al PCUS – n.n.]
nr. 6/1967[13]

Despre unele particularități ale cursului politic promovat de către conducerea PCR și a RSR

În ultima perioadă, comuniștii, oamenii muncii din Uniunea Sovietică, se arată tot mai interesați de modul în care Partidul Comunist Român se raportează la o serie de probleme ale relațiilor internaționale și ale mișcării comuniste internaționale. În scrisorile adresate CC al PCUS și organelor de partid locale, cetățenii sovietici se arată îngrijorați de faptul că acțiunile de politică externă întreprinse de conducerea Republicii Socialiste România contravin direct acțiu-

[13] În document acest fragment este scris de mână, cu creionul.

nilor colective ale statelor socialiste. De ce există asemenea preocupare? Răspunsul este evident – pentru că ne referim la unul dintre partidele frățești, care timp de decenii[14] a luptat împreună cu PCUS pentru cauza clasei muncitoare, la unul dintre statele socialiste-membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia[15] și ale Consiliului Economic de Ajutor Reciproc[16].

Nu e un secret că propaganda burgheză face caz în fel și chip de subiectul cursului politic „de sine stătător" și „independent" al RSR, iar de multe ori prezintă situația în așa fel de parcă România, în general, ar „rupe" [relațiile – n.n.] cu comunitatea socialistă. Trebuie recunoscut că, prin unele acţiuni ale sale, conducerea română a dat oarecare motive pentru atare speculaţii. Din acest considerent, este important să spunem lucrurilor pe nume atunci când analizăm anumite aspecte ale politicii PCR în privința cărora celelalte partide frățești împărtășesc opinii distincte.

Divergențele nu sunt de ieri, de alaltăieri[17].

După eliberarea de sub jugul fascist[18], România, folosind pe larg experiența bogată și ajutorul dezinteresat al Uniunii Sovietice, a pornit ferm pe calea transformărilor socialiste. PCR, având la baza activității sale principiile internaționalismului proletar, forma un bloc unitar împreună cu celelalte partide frățești. Cu toate acestea, începând cu anul 1960, când a avut loc Congresul al VIII-lea al PCR[19], tendința tovarășilor români de a conferi autonomie problemelor naționale a devenit evidentă. Au adoptat o atitudine din ce în ce mai rezervată față de coo-

[14] În document acest cuvânt este încadrat într-un chenar scris de mână, cu creionul.

[15] România a fost membru fondator al Organizației Tratatului de la Varșovia, înființată în anul 1955 în cadrul întâlnirii de la Varșovia din 11-14 mai a primilor miniștri, miniștrilor de Externe și ai Apărării din Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, R. D. Germană, Polonia, România, Ungaria și URSS, iar în calitate de observator, ministrul Apărării din R. P. Chineză. Organizația Tratatului de la Varșovia a fost, întâi de toate, un răspuns la formarea NATO cu șase ani în urmă, precum și reacția conducerii sovietice la transformarea R. F. Germania în stat independent și aderarea ei la NATO. Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală a fost semnat pentru o perioadă de 20 de ani, reînnoit în 1975, apoi din nou în 1985 și desființat în 1991. Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date*, ed. a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 540.

[16] Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) a fost creat la 25 ianuarie 1949. România a fost membru fondator alături de Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria și URSS. Scopul acestei organizații era satelizarea în jurul URSS a țărilor membre, atât în plan economic, cât și politic. A fost desființată la 28 iunie 1991 (*ibidem*, p. 515).

[17] În document această propoziție este tăiată cu creionul.

[18] Autorul se referă la evenimentele din august 1944, în special de la data de 23 august 1944, când regele Mihai I a decis demiterea și arestarea lui Ion Antonescu, prim-ministrul României și „Conducătorul Statului", și a dispus încetarea imediată a colaborării României cu Puterile Axei și începerea tratativelor de armistițiu cu Aliații din cel de-Al Doilea Război Mondial și de colaborare militară cu Uniunea Sovietică. Actul de la 23 august 1944 a fost evenimentul care a marcat debutul includerii României în sfera de influență sovietică. A se vedea, pe larg, în Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, trad. de Delia Răzdolescu, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 35-61.

[19] Congresul al VIII-lea al PCR (Congresul al III-lea al PMR) și-a desfășurat lucrările între 20 și 25 iunie 1960. La Congres s-a declarat că în România s-a pus baza economică a socialismului și au fost formulate și mai clar principiile comunismului „național". A fost reafirmat dreptul țării de a se industrializa, industria grea devenind prioritară. Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 561; Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport la cel de al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român*, București, Editura Politică, 1960.

perarea multilaterală dintre statele socialiste, iar propaganda oficială a umflat în mod artificial importanța specificului național și a experienței proprii în detrimentul sarcinilor de educare internaționalistă a oamenilor muncii.

S-a stăruit în chip deosebit asupra „independenței” economice și tehnice a țării și, în legătură cu aceasta, asupra atragerii în circuitul economic a unei cantități sporite de resurse naționale, a lărgirii legăturilor cu piața capitalistă, ca[20] sursă de achiziții a celui mai modern utilaj. Între anii 1959 și 1965, volumul comerțului exterior al României cu statele capitaliste a crescut de patru ori, iar cu statele socialiste doar de 1,7 ori. De regulă, în schimbul utilajului pe care îl cumpără din Occident, România livrează materie primă, limitând, totodată, cantitatea pe care o furnizează statelor socialiste.

Este important de menționat că, pe măsură ce divergențele dintre conducerea Partidului Comunist Chinez și a majorității partidelor marxist-leniniste frățești se acutizau, manifestarea acestor tendințe în activitatea conducerii române devenea tot mai limpede. Vreme îndelungată conducerea română a ținut sub obroc disensiunile dintre PCR și PCUS și alte partide comuniste, reprezentanții PCR își exprimau opiniile distincte [doar – n.n.] în cadrul ședințelor închise ale Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia[21], ale Comitetului Executiv al Consiliului de Ajutor Economic Reciproc[22], în discuțiile cu conducătorii partidelor și statelor frățești. În ultimul timp însă, conducerea PCR nu se sfiește să întreprindă o serie de acțiuni separatiste în raport cu cele mai stringente probleme ale vieții internaționale.

Aceste subiecte au fost deja puse în discuție în timpul Plenarelor CC al PCUS din decembrie (a. 1966)[23] și iunie (a. 1967)[24]. Prin intermediul acestui

[20] În document această parte a propoziției este tăiată cu creionul.

[21] Comitetul Politic Consultativ (CPC) era unul dintre organismele Tratatului de la Varșovia. Principiile de funcționare a acestuia, dar și a altor organisme au fost stabilite la Praga, în ianuarie 1956. Comitetul Politic Consultativ era o structură care imita Consiliul Atlanticului de Nord, fiind format din membrii secretariatelor partidelor comuniste din statele membre și programat să se reunească o dată la doi ani. A se vedea pe larg despre atribuțiile organismelor Tratatului de la Varșovia la general-colonel (r) Constantin Olteanu, colonel (r) dr. Alesandru Duțu, general-maior (r) Constantin Antip, *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*, București, Editura Pro Historia, 2005, p. 19-35.

[22] Comitetul Executiv al Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) a fost principalul organ executiv al CAER. Înființat în 1962, acest organ era format din reprezentanții tuturor țărilor membre ale consiliului, la nivel de locțiitori ai șefilor de guverne, câte unul din partea fiecărei țări. Ședințele Comitetului Executiv aveau loc, de regulă, o dată pe trimestru. Comitetul Executiv conducea întreg ansamblul de lucrări legate de înfăptuirea sarcinilor care stăteau în fața consiliului; conducea activitatea privind coordonarea planurilor de dezvoltare a economiilor naționale; examina propunerile țărilor membre ale consiliului etc.

[23] Este vorba despre Plenara CC al PCUS din 12-13 decembrie 1966. Plenara a examinat și adoptat proiectul Bugetului de Stat al URSS pentru anul 1967. În timpul Plenarei a fost ascultat raportul lui Leonid I. Brejnev, secretarul general al CC al PCUS, cu privire la „Politica PCUS de consolidare a mișcării comuniste internaționale” („Pravda”, Moscova, 14 decembrie 1966, p. 1-2).

[24] Este vorba despre Plenara CC al PCUS din 20-21 iunie 1967. Plenara a examinat proiectul tezelor „50 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie” și a ascultat raportul lui Leonid I. Brejnev, secretarul general al CC al PCUS, cu privire la „Politica Uniunii Sovietice față de agresiunea Israelului în Orientul Mijlociu” („Pravda”, Moscova, 23 iunie 1966, p. 1). În document, această propoziție este tăiată cu creionul.

articol intenționăm să ajutăm activul de partid să se orienteze mai bine în evenimentele care au loc și să contribuim la punerea în practică a politicii partidului nostru de consolidare a prieteniei dintre poporul Uniunii Sovietice și cel al Republicii Socialiste România și [astfel să – n.n.] depășim dificultățile iscate.

I. Despre acțiunile conducerii PCR pe arena internațională

Atitudinea tovarășilor români față de problema solidarității statele socialiste pe arena internațională scoate cel mai bine în evidență poziția lor distinctă.

Statele-membre ale Tratatului de Varșovia, făcând front comun în vederea soluționării problemelor de bază ale politicii externe, au obținut succese impunătoare în apărarea cauzei păcii, au ripostat agresiunii imperialiste și au sprijinit evoluția procesului revoluționar internațional. Așa cum bine se cunoaște, unitatea de acțiune este factorul care consolidează alianța noastră militară, crește prestigiul comunității socialiste, dar și influența ei asupra desfășurării evenimentelor pe arena internațională.

Importanța coeziunii blocului țărilor socialiste a crescut considerabil, având în vedere că forțele imperialiste încearcă să profite de pe urma disensiunilor apărute în lagărul socialist din cauza acțiunilor schismatice ale conducătorilor Partidului Comunist Chinez. Reacțiunea internațională nu și-a ascuns niciodată intenția de a profita de neînțelegerile și certurile interne pentru a slăbi sau chiar pentru a destrăma sistemul socialist. În prezent, putem afirma cu certitudine că aceste planuri au fost zădărnicite datorită solidarității partidelor frățești și devotamentului pe care îl demonstrează față de datoria lor internaționalistă.

Reprezentanții PCR au luat parte în ultimii ani la procesul de elaborare a principiilor de bază ale activității comune, participând împreună cu delegațiile altor partide frățești la astfel de întâlniri importante precum ședința Comitetului Politic Executiv al Tratatului de la Varșovia din ianuarie 1965, [care a avut loc – n.n.] la Varșovia[25], și a celei de la București din iulie 1966[26], cât și la întâl-

[25] Se face referire la Consfătuirea Comitetului Politic Executiv al Organizației Tratatului de la Varșovia, care a avut loc între 19 și 20 ianuarie 1965, la Varșovia. A fost adoptat un comunicat în care era analizată „noua situație creată în legătură cu planurile unor state membre ale Pactului Nord-Atlantic de creare a forțelor nucleare multilaterale ale NATO, precum și consecințele posibile pentru cauza păcii în cazul înfăptuirii unor asemenea planuri". La propunerea delegației RDG, a fost discutat și proiectul Tratatului referitor la nediseminarea armelor nucleare, precum și un proiect de hotărâre care urmărea transformarea consfătuirilor miniștrilor Afacerilor Externe sau ale adjuncților acestora într-un organism cu caracter permanent și cu statut juridic propriu. În urma obiecțiilor înaintate de delegația română, cele două proiecte nu au fost adoptate (ANIC, fond Tratatul de la Varșovia, dosar nr. 22/1965, f. 6). De asemenea, în timpul acestei ședințe, Gh. Gheorghiu-Dej a adus în discuție problema albaneză, fiind cerută anularea deciziei de eliminare a Albaniei din Tratatul de la Varșovia (august 1961), subiect care a tensionat și mai mult atmosfera generală, dar și relațiile româno-sovietice. Vezi Ministerul Afacerilor Externe, Institutul Diplomatic Român, *România și Tratatul de la Varșovia: Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor (1966-1991)*, ed. îngrijită de Mioara Anton, introd. de Mioara Anton, București, Editura ALPHA MDN, 2009, p. XIV. În ziarul „Pravda" se menționa că ședința consfătuirii Comitetului Politic Executiv se desfășurase într-o atmosferă de „prietenie frățească și unitate deplină de viziuni asupra tuturor problemelor examinate" („Pravda", Moscova, 21 ianuarie 1965, p. 1).

[26] Este vorba despre Consfătuirea Comitetului Politic Executiv al Organizației Tratatului de la Varșovia, care a avut loc între 4 și 6 iulie 1966, la București. Pe ordinea de zi au fost incluse

nirea conducătorilor de partid și a șefilor de guverne ai statelor socialiste de la Moscova, din octombrie 1966[27].

În timpul acestor consfătuiri, delegația română aborda deja problemele de pe ordinea de zi total diferit decât o făceau ceilalți participanți. Cu toate acestea, conducătorii români au fost nevoiți să cedeze în fața coeziunii și a poziției comune a celorlalți participanți și să semneze *Declarația cu privire la întărirea păcii și securității în Europa* și *Declarația în legătură cu agresiunea SUA în Vietnam*[28], care au o importanță principială pentru politica externă a statelor din comunitatea socialistă.

În ultima perioadă, CC al PCR sprijină din ce în ce mai puțin acțiunile coordonate ale partidelor frățești.

Fiecare stat socialist are, bineînțeles, dreptul inalienabil de a decide singur în problemele sale de politică externă și de a acționa la nivel internațional

---

trei subiecte: Adoptarea *Declarației în legătură cu agresiunea SUA în Vietnam*, a *Declarației cu privire la întărirea păcii și securității în Europa* și examinarea concluziilor reuniunii miniștrilor Afacerilor Externe de la Moscova, din 6-17 iunie 1966 (ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar nr. 94/1966, vol. I, f. 9-10).

[27] Întâlnirea primilor secretari ai CC ale partidelor comuniste și muncitorești, președinților Consiliilor de Miniștri și miniștrilor Forțelor Armate din R. P. Bulgară, R. S. Cehoslovacia, R. Cuba, R. D. Germană, R. P. Mongolă, R. P. Polonă, R. S. România, R. P. Ungară și URSS a avut loc la 21 octombrie 1966, la Moscova. Ordinea de zi cuprindea trei probleme: informația prezentată de Andrei A. Gromâko, ministrul Afacerilor Externe al URSS, cu privire la situația creată la Adunarea Generală a ONU, precum și despre întâlnirile și discuțiile purtate de acesta cu Lyndon B. Johnson, președintele SUA, și Dean Rusk, Secretarul de Stat al SUA; informația prezentată de Władysław Gomułka, secretarul general al CC al PMUP, referitoare la discuțiile purtate cu Waldeck Rochet, secretarul general al Partidului Comunist Francez, în legătură cu convocarea consfătuirii partidelor comuniste și muncitorești din Europa în problema securității europene; comunicatul care urma să fie dat publicității în legătură cu vizita participanților la întâlnirea de la Moscova (RGANI, F. 10, op. 1, d. 214, f. 2).

[28] *Declarația cu privire la întărirea păcii și securității în Europa* a fost adoptată la 5 iulie 1966, în cadrul celei de-a doua ședințe a Consfătuirii Comitetului Politic Executiv al Organizației Tratatului de la Varșovia din 4-6 iulie 1966, de la București. Scopul declarației adoptate era de a institui un climat de destindere și înțelegere internațională pentru a preîntâmpina pericolul izbucnirii unui nou conflict armat în Europa. Necesitarea adoptării acestui document a fost explicată prin pericolul direct pe care îl reprezenta politica SUA pentru pacea din Europa. Au fost propuse următoarele măsuri de întărire a securității în Europa: 1) dezvoltarea relațiilor de bună vecinătate pe baza principiilor independenței și suveranității naționale, egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, pe baza principiilor coexistenței pașnice între state cu sisteme sociale diferite; 2) desființarea concomitentă a blocurilor militare; 3) lichidarea bazelor militare străine și retragerea tuturor trupelor de pe teritoriile altor state; 4) excluderea oricărei posibilități ca RFG să obțină acces la arma nucleară; 5) recunoașterea frontierelor existente în realitate între statele europene; 6) reglementarea pașnică a problemei germane; 7) convocarea unei conferințe general-europene pentru discutarea problemelor referitoare la asigurarea securității în Europa (ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar nr. 95/1966, f. 201-215). *Declarația în legătură cu agresiunea SUA în Vietnam* a fost adoptată la 6 iulie 1966, în cadrul celei de-a treia ședințe a Consfătuirii Comitetului Politic Executiv al Organizației Tratatului de la Varșovia. *Declarația* a fost semnată în contextul bombardării orașului Hanoi și a portului Haifong de către forțele militare ale SUA. Semnatarii *Declarației* au condamnat vehement aceste acțiuni, exprimându-și sprijinul pentru poporul vietnamez, pentru apărarea libertății și independenței, pentru unitatea și integritatea patriei acestuia (*ibidem*, f. 166-171).

aşa cum consideră de cuviinţă. De ce atunci anumite acţiuni de politică externă întreprinse în prezent de conducerea română preocupă partidele frăţeşti? Din simplul motiv că ele se răsfrâng negativ asupra intereselor comune ale statelor socialiste şi ale altor forţe revoluţionare contemporane, dar şi asupra intereselor luptei împotriva imperialismului.

Stabilirea relaţiilor diplomatice dintre România şi RFG în ianuarie 1967[29] e un exemplu elocvent în acest sens. În general, pentru politica externă a statelor socialiste practica de a încheia cu un stat capitalist astfel de acorduri reprezintă un fenomen normal. Totuşi, acordul poate avea caracter diferit în funcţie de anumite condiţii concrete. În cazul dat, este vorba anume despre o situaţie în care schimbul de misiuni diplomatice a căpătat importanţă politică principială, importanţă ce depăşeşte considerabil cadrul unor raporturi bilaterale obişnuite.

Guvernarea lui Kiesinger[30], care a venit la putere la sfârşitul anului 1966, încearcă să spargă izolarea internaţională [în care se găseşte – n.n.] şi să dea impuls politicii pe care o promovează faţă de statele socialiste[31]. Aceasta tinde să folosească în scopuri meschine destinderea care se prefigurează în Europa, în primul rând pentru a slăbi poziţiile Republicii Democrate Germane şi a o izola, dar şi pentru a semăna zâzanie între statele socialiste europene. Propunerea Bonnului de a stabili relaţii diplomatice cu statele socialiste nu a fost un act menit să normalizeze relaţiile şi să destindă situaţia, ci o diversiune diplomatică care face parte dintr-o campanie politică de proporţii îndreptată împotriva statelor socialiste al cărei scop final este atingerea obiectivelor revanşarde de odinioară. Stabilirea relaţiilor diplomatice cu România a spulberat orice dubiu în această privinţă, mai ales că în timpul şedinţei Bundestagului, care s-a întrunit cu această ocazie, Kiesinger şi Brandt[32], ministrul Afacerilor Externe al RFG, au făcut declaraţii în care au reiterat intenţiile revanşarde.

Uniunea Sovietică şi alte state-membre ale Organizaţiei Tratatului de la Varşovia consideră că, în aceste circumstanţe, trebuie continuate demersurile prin care se urmăreşte recunoaşterea frontierelor stabilite în Europa, inclusiv a celei de pe Oder şi Neisse şi a celei dintre RDG şi RFG; RFG să renunţe la pretenţiile sale de a reprezenta întreaga Germanie; existenţa celor două state

[29] La 31 ianuarie 1967, în timpul vizitei oficiale în RFG a lui Corneliu Mănescu, ministrul Afacerilor Externe al României, au fost stabilite relaţii diplomatice între România şi RFG, la nivel de ambasadă. În acel moment, doar un singur stat din lagărul socialist mai avea relaţii diplomatice cu Germania Occidentală. Este vorba despre URSS. Vezi Nicolae Ecobescu (ed.), *Relaţiile internaţionale postbelice. Cronologie diplomatică 1965-1980*, Bucureşti, Editura Politică, 1983, p. 68.

[30] Kurt Georg Kiesinger (1904-1988), om politic german, liderul aşa-numitei „coaliţii mari". A fost al treilea cancelar al RFG, funcţie pe care a deţinut-o între anii 1966 şi 1969.

[31] Guvernarea lui Kurt Georg Kiesinger a promovat o politică externă care urmărea îmbunătăţirea relaţiilor cu vecinii din Estul Europei. Drept rezultat, au fost stabilite relaţii diplomatice cu R. S. România, cu R. S. F. Iugoslavia (30 ianuarie 1968), a început să se poarte dialog cu Willi Stoph, prim-ministrul RDG.

[32] Willy Brandt (1913-1992), om politic german. În perioada menţionată în document ocupa funcţia de ministru al Afacerilor Externe al RFG, iar în anul 1969 devine cel de-al patrulea cancelar al RFG, funcţie pe care a deţinut-o până în 1974.

germane să fie recunoscută; Acordul de la München din 1938 să fie declarat nul; Bonnul să se dezică de pretențiile sale ilegale față de Berlinul de Vest și de încercările de a avea acces la arme nucleare.

Chestiunile enumerate sunt extrem de principiale. De aceea, chiar și cele mai neînsemnate concesii făcute Bonnului în privința acestor probleme pot aduce prejudicii atât intereselor de securitate ale Europei, cât și unor state socialiste. Fără a renunţa în principiu la stabilirea relaţiilor diplomatice cu Germania Occidentală, ţările frăţeşti condiţionează însă aceasta de schimbările reale [ce trebuie să se producă – n.n.] în cursul de politică externă al Bonnului.

După ce au decis să facă schimb de misiuni diplomatice cu RFG, tovarășii români au încercat să traseze, cu anumite prilejuri, o paralelă între acțiunea întreprinsă de ei și stabilirea relațiilor diplomatice între Uniunea Sovietică și RFG în anul 1955[33]. Această comparație este însă absolut abuzivă. În 1955, RFG nu dispunea de forțe armate proprii, în țară exista o opoziție puternică care milita împotriva politicii Bonnului, Partidul Comunist German nu era interzis. În această situație, stabilirea relațiilor diplomatice cu RFG însemna sprijinirea forţelor care doreau să smulgă RFG din mâinile NATO, să împiedice înarmarea ei și încercarea de a pune în practică politica revanşardă de pe „poziția de forță”. Uniunea Sovietică, care practic a dus pe umerii săi tot greul luptei cu fascismul german și a semnat acordurile de la Potsdam[34], nici nu avea cum să procedeze altfel. Datorită acestei acțiuni, Uniunea Sovietică și alte state socialiste au avut atunci posibilitatea să lupte intens pentru semnarea unui acord de pace dintre cele două state germane, împotriva politicii revanşarde de pe „poziția de forță”.

În prezent – când RFG dispune de forțe armate considerabile și de un puternic potențial industrial-militar propriu, când opoziția din interiorul țării a fost practic în totalitate înăbușită, fără să mai amintim de faptul că Partidul Comunist German se află de mai bine de 10 ani în ilegalitate, iar forțele neonaziste și militariste sporesc văzând cu ochii, fiind sprijinite direct de către Guvern, când RFG promovează activ interesele de politică externă ale forțelor agresive și revanşarde – decizia de a stabili relații diplomatice cu RFG, în condiții similare celor din 1955, reprezintă o cedare evidentă în fața acestor forțe.

Întreprinsă în aceste împrejurări și fără a fi coordonată cu partidele frățești, acțiunea tovarășilor români a dat apă la moară cercurilor conducătoare ale Bonnului, care au început să vorbească despre ruperea frontului unitar al statelor socialiste. „Ușa spre Orient este larg deschisă – scria ziarul vest-german

[33] La 13 septembrie 1955, în contextul vizitei la Moscova a lui Konrad Adenauer, primul cancelar al RFG, a fost semnat acordul de stabilire a relațiilor diplomatice dintre URSS și RFG.

[34] Conferința de la Potsdam, desfășurată între 17 iulie și 2 august 1945, a fost a treia și ultima mare conferință din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, după cele de la Teheran (1943) și Yalta (februarie 1945). Principala problemă abordată de liderii celor trei mari Aliați – URSS, Marea Britanie și SUA – se referea la modul în care Aliații vor controla Germania înfrântă pe viitor, dar și la asigurarea livrării de materie primă și alimente pentru Europa devastată de război și foamete. Acordul de la Potsdam, principalul document adoptat în timpul Conferinței de la Potsdam, stabilea politica de ocupație și reconstrucție a Germaniei.

«Frankfurter Rundschau» – guvernul Kiesinger-Brandt merită aplauze. A dispărut sentimentul că republica federativă, din cauza cursului promovat, nu va putea deveni un actor cu drepturi depline în politica internațională. Politica noastră externă se eliberează de autoizolare […]". Manevrele propagandistice ale conducerii lui Kiesinger au avut de câștigat de pe urma acțiunilor separatiste ale României în raport cu RFG. Mai mult decât atât, fiind de acord cu intenția Bonnului de a include Berlinul de Vest în sfera relațiilor economice româno-vest-germane și de a acorda, prin intermediul ambasadei RFG la București, asistență consulară locuitorilor Berlinului de Vest, partea română nu a făcut altceva decât să sprijine pretențiile Bonnului față de Berlinul de Vest. RFG și-a etalat pretențiile la scurt timp după stabilirea relațiilor diplomatice cu România, amenințând, totodată, că va aplica sancțiuni economice, dar și de altă natură, față de toţi cei care nu sunt de acord cu revendicarea Bonnului de a fi unicul reprezentant al poporului german.

Succesul temporar înregistrat de către diplomația de la Bonn a fost contracarată datorită demersului consecvent și ferm al statelor-membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia.

Trebuie să remarcăm că, în contextul stabilirii relațiilor diplomatice, RFG a acceptat să acorde României un împrumut de proporţii și să majoreze creditul pentru achiziții românești, în ansamblu volumul comerțului României cu RFG a crescut în ultimii ani de patru ori. În prezent, Germania de Vest s-a poziționat, după URSS, pe locul doi în comerțul exterior al României.

În special a atras atenția asupra sa poziția adoptată de conducerea PCR față de conferința partidelor comuniste și muncitorești din Europa care a avut loc în aprilie 1967, la Karlovy Vary[35]. Cunoaștem că tovarășii români au refuzat să participe la această consfătuire reprezentativă pentru comuniști, iar pentru a-și motiva refuzul au afirmat că desfășurarea conferinței ar fi dus la „restrângerea posibilității de a mobiliza opinia publică în lupta pentru securitatea europeană" și ar fi „scăzut șansele unor întruniri de succes între reprezentanții guvernelor".

Cunoaștem deja din experiența anilor precendenți că aceste pseudo-argumente nu au nici un temei. Având drept punct de reper situația care s-a prefigurat la nivel internațional, Conferința de la Karlovy Vary a analizat starea de lucruri din Europa și a stabilit un program amplu, care militează pentru consolidarea păcii și garantarea securității pe continentul european. Faptul că lucrările consfătuirii s-au desfășurat cu succes și documentele adoptate[36] și-au dovedit eficiența, a demonstrat încă o dată că acțiunile comune ale partidelor marxist-leniniste sunt extrem de importante, iar întâlnirile și consfătuirile colective își aduc contribuția la

[35] Conferința partidelor comuniste și muncitorești din Europa de la Karlovy Vary și-a desfășurat lucrările între 24 și 26 aprilie 1967 („Pravda", Moscova, 27 aprilie 1967, p. 1).

[36] În cadrul Conferinței de la Karlovy Vary au fost adoptate următoarele documente: *Declarația „Pentru pace și securitate în Europa"*, *Adresarea „Să ne unim forțele, să conferim amploare luptei pentru sprijinirea poporului vietnamez"* și *Declarația cu privire la lovitura de stat militară în Grecia* (RGANI, F. 10, op. 1, d. 220, f. 1-51).

elaborarea cursului coordonat și la consolidarea unității statelor socialiste și a partidelor frățești.

Conducerea PCR, considerând că desfășurarea conferinței colective a partidelor comuniste din statele socialiste și capitaliste este inoportună, s-a împotrivit categoric convocării ei și nu a participat la lucrările Comisiei Redacționale, în prima etapă de pregătire a conferinței. Abia în aprilie a.c., adică în ajunul conferinței, tovarășii români, văzând că majoritatea covârșitoare a partidelor comuniste europene s-au pronunţat ferm în favoarea conferinței, au început să vorbească despre posibilitatea participării reprezentanților PCR la lucrările acesteia, înaintând însă mai multe condiții și precizări formale (amânarea termenilor de convocare, modificarea principială a caracterului proiectelor de documente elaborate de Comisia Redacțională și altele de acest fel). Chiar dacă aceste revendicări au demonstrat că tovarășii români nu respectă opinia și munca colectivă a partidelor frățești, ei au fost, totuși, invitați să participe la lucrările celei de-a doua ședințe a Comisiei Redacționale, în cadrul căreia ar fi putut să-și expună raționamentele, pe care comisia le-ar fi analizat temeinic. Bineînțeles, tovarășii români ar fi avut posibilitatea, în cazul în care, la nivelul Comisiei Redacționale, ar fi rămas probleme nesoluționate, să-și apere punctul de vedere și în timpul consfătuirii propriu-zise. Cu toate acestea, ei nu au dat curs acestei invitații. În realitate – ceea ce era evident –, conducerea PCR, invocând cele mai diverse pretexte, se eschiva de la participarea la consfătuire. În sine, neparticiparea tovarășilor români la consfătuire reprezintă un fapt regretabil. De facto, PCR s-a pomenit în afara frontului comun al partidelor frățești în lupta lor pentru însănătoșirea climatului pe continentul european.

Problema este însă mult mai complexă. Pe lângă intenția de a elabora poziții comune în problemele securității europene, Conferința de la Karlovy Vary și-a propus să continue și demersurile de coalizare a tuturor forțelor sociale de pe continentul european în lupta împotriva reacțiunii imperialiste care amenință popoarele cu noi războaie. De unitatea partidelor comuniste și muncitorești depinde în mare parte succesul pe care îl va înregistra apelul de coagulare a tuturor forțelor democratice, iubitoare de pace. Din acest considerent, neparticiparea la conferință a PCR – partidul care se află la conducerea unuia dintre statele socialiste din Europa – a intrat în vizorul comunității internaționale și a fost folosită de către forțele dușmănoase socialismului pentru a reduce importanța *Declarației*[37] adoptate la conferință și pentru a distrage atenția de la esența problemelor pe care le-a ridicat.

Atitudinea adoptată față de o problemă atât de acută precum agresiunea Israelului împotriva statelor arabe a evidențiat în mod deosebit tendința conducerii române de a se diferenția [prin exprimarea unei poziții distincte – n.n.].

[37] Este vorba despre *Declarația „Pentru pace și securitate în Europa”*. În preambulul *Declarației* se stipula că „participanții la Conferința de la Karlovy Vary au calificat menținerea păcii drept cea mai importantă provocare pentru toate popoarele continentului european. Conferința avea drept scop să elaboreze căi și metode care să faciliteze unirea tuturor forțelor păcii și ale progresului în lupta pentru securitatea Europei” („Pravda”, Moscova, 27 aprilie 1967, p. 1).

În acea perioadă încordată, în care Orientul Mijlociu a fost cuprins de flacăra războiului, conducătorii partidelor frățești și ai guvernelor statelor socialiste europene s-au întrunit de urgență pentru a-și coordona acțiunile[38]. Conducătorii români au participat la întâlnirea multilaterală de la Moscova care a avut loc între 8 și 9 iunie a.c., însă nu au semnat *Declarația statelor socialiste europene*[39]. [De asemenea – n.n.], RSR a refuzat să condamne agresorul și nu a rupt relațiile diplomatice cu Israelul[40].

Așa cum s-a menționat în raportul Plenarei CC al PCUS din iunie 1967[41], asemenea poziție era o mărturie a ignorării faptelor și a principiilor de clasă în aprecierea cauzelor evenimentelor din Orientul Mijlociu. În esență – ceea ce este absolut evident –, conflictul din Orientul Mijlociu nu reprezintă pur și

[38] La 9 iunie 1967, în contextul escaladării situației din Orientul Mijlociu din iunie 1967 (5-10 iunie 1967), a avut loc la Moscova, la inițiativa lui Walter Ulbricht, liderul est-german, întâlnirea liderilor PCUS, PCB, LCI, PCR, PMUP, PSMU, PSUG și PCC. Participanții la întâlnire și-au propus să facă un schimb de opinii cu privire la evenimentele din Orientul Mijlociu, să convină asupra măsurilor de ajutorare a statelor arabe implicate în conflict, să identifice o modalitate prin care să fie condamnate acțiunile întreprinse de către conducerea Israelului, și, bineînțeles, să reitereze sprijinul lagărului socialist pentru statele arabe (RGANI, F. 10, op. 1, d. 226). Textul integral al variantei românești a stenogramei întâlnirii din 9 iunie 1967 de la Moscova poate fi consultat în publicația lui Petre Otu, *1967. Războiul de șase zile și conclavul comunist de la Moscova. Ceaușescu, rebelul din Tratatul de la Varșovia*, în DI, nr. 10(15), 1997, p. 35-50. Ulterior, după întâlnirea din iunie 1967, statele semnatare ale *Declarației* de la Moscova s-au întrunit la Budapesta, între 11 și 12 iulie 1967, și la Moscova, la 9 noiembrie 1967. România nu a fost invitată la aceste două întâlniri.

[39] *Declarația* participanților la întâlnirea de la Moscova din 9 iunie 1967, semnată de către toți cei prezenți, cu excepția delegației române, a fost publicată a doua zi, la 10 iunie, în ziarul „Pravda", oficiosul CC al PCUS. Israelul a fost învinuit că a agresat statele arabe și, în consecință, a escaladat situația din Orientul Mijlociu, prejudiciind enorm statele arabe. De asemenea, conducerea israeliană a fost blamată pentru faptul că nu s-a supus deciziei Consiliului de Securitate al ONU, în care se cerea încetarea imediată a acțiunilor militare și, pe deasupra, a „supus unei bombardări barbare orașele Siriei". De cealaltă parte, acțiunile întreprinse de către statele arabe au fost calificate drept expresie a luptei împotriva imperialismului, în vederea apărării independenței și suveranității, motiv pentru care popoarele statelor socialiste își exprimau sprijinul și solidaritatea deplină. Semnatarii *Declarației* au reiterat apelul adresat Israelului de către Consiliul de Securitate al ONU cu privire la încetarea focului doar că într-o formă mai categorică, cerându-i să-și retragă armata din teritoriile ocupate. În încheiere, Israelul era amenințat indirect că, în cazul în care nu va înceta atacul asupra statelor arabe, „statele socialiste semnatare ale *Declarației* vor face tot ce este necesar pentru a ajuta popoarele statelor arabe să dea o ripostă fermă agresorului" („Pravda", Moscova, 10 iunie 1967, p. 1). Conducerea română nu doar că nu a semnat acest document, ci a publicat în ziarul „Scînteia" propria *Declarație a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Guvernului Republicii Socialiste România cu privire la situația din Orientul Mijlociu*. Bucureștiul punea războiul pe seama reacțiunii imperialiste, reafirma sprijinul României pentru lupta anti-colonială și anti-imperialistă a popoarelor arabe, însă, deși lăsa să se întrevadă vina Israelului, nu menționa explicit acest fapt („Scînteia", București, 11 iunie 1967, p. 1).

[40] România a fost singurul stat-membru al Tratatului de la Varșovia care a refuzat categoric să rupă relațiile diplomatice cu Israelul. Bulgaria, Cehoslovacia și URSS au rupt relațiile diplomatice cu Israelul la 10 iunie 1967, Polonia și Ungaria la 12 iunie, Iugoslavia la 13 iunie, iar RDG nu avea relații diplomatice cu acest stat. Vezi Nicolae Ecobescu (ed.), *op. cit.*, p. 81-82.

[41] Vezi nota de subsol nr. 24 din articolul de față. În document prima parte a propoziției este tăiată cu creionul.

simplu ciocnirea statelor din această regiune, ci confruntarea forțelor imperialismului, în primul rând ale imperialismului american, care stau în spatele Israelului, cu forțele mișcării de eliberare națională și progres social. Cu toate acestea, oficialii români, neglijând factorii obiectivi, au declarat fără nici o reținere că motivul din care a izbucnit criza din Orientul Mijlociu este amestecul superputerilor, deoarece acestea au încredințat atât partea israeliană, cât și pe cea arabă că vor primi sprijin din partea lor. În discursul său la sesiunea extraordinară a Adunării Generale a ONU[42], Ion Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri al RSR, chema la „înlăturarea oricărei imixtiuni externe” în treburile statelor din Orientul Mijlociu, fără a nominaliza însă adevăratul agresor[43]. În acest context, presa americană accentua că poziția României „se asemăna izbitor cu poziția Departamentului de Stat al SUA, nemaivorbind de poziția conducerii Israelului”. Comentatorii străini afirmă într-un glas că acțiunile întreprinse de RSR sunt legate de dorința de a nu dăuna relațiilor economice dintre România și Israel, care se dezvoltă într-un ritm accelerat. Se cunoaște deja că RSR, dacă ne referim doar la anul 1967, a semnat cu Israelul două acorduri importante pentru România, care prevăd o creștere bruscă a comerțului (de la 5 milioane de dolari în 1966 la 20 de milioane de dolari în 1967), precum și construirea mai multor obiective industriale în România de către companiile israeliene.

[42] La inițiativa sovieticilor, la 17 iunie 1967, și-a început lucrările sesiunea extraordinară și specială a Adunării Generale a ONU. La 21 iulie 1967, lucrările sesiunii au fost întrerupte, însă formal sesiunea a rămas deschisă până la 18 septembrie. Adunarea Generală a ONU nu a reușit să adopte o rezoluție de compromis propusă de statele latine și acceptată de către SUA și URSS, deoarece statele arabe au refuzat-o ca fiind inadmisibilă pentru ele. În consecință, problema situației din Orientul Mijlociu a fost transferată către Consiliul de Securitate. Vezi Anatoli F. Dobrânin, *Sugubo Doveritelino. Posol v Vashingtone pri shesti prezidentah SShA. 1962-1986 gg.*[Strict confidențial. Ambasador la Washington în timpul a șase președinți ai SUA. 1962-1986], Moscova, Editura „Țentrpoligraf”, 2016, p. 167.

[43] Printre altele, Ion Gh. Maurer a menționat în discursul său la sesiunea extraordinară a Adunării Generale a ONU că pentru normalizarea situației din Orientul Mijlociu era necesară „eliminarea imixtiunii străine în treburile țărilor din această regiune” („Scînteia”, București, 24 iunie 1967, p. 1). În opinia sovieticilor, formularea respectivă lăsa loc de interpretări și speculații, mai ales că oficialul român nu nominalizase SUA, care erau, conform aprecierii date de Moscova, principalul instigator al conflictului. La 2 septembrie 1967, Leonid Boiko, secretar II al ambasadei sovietice la București, afirma într-o notă informativă că, pe fundalul afirmației tot mai răspândite în presa occidentală „cu privire la amestecul sovietic”, se crea impresia că URSS era, fie și indirect, învinuită alături de SUA de ingerință în treburile interne ale statelor din Orientul Mijlociu (RGANI, F. 5, op. 59, d. 309, f. 359). Amintindu-și acest episod, Mircea Malița povestește că, în ajunul susținerii discursului său, Ion Gh. Maurer a citit textul pregătit de delegația română și l-a respins ca fiind necorespunzător, formulând obiecții și pretenții [Malița nu menționează ce anume l-a nemulțumit pe premierul român – n.n.], în timp ce Corneliu Mănescu și Malița stăteau în fața lui ca niște școlari intimidați. Mircea Malița a lucrat toată noaptea împreună cu un colectiv care avea resurse pe plan juridic și politic, precum și experiență. Dimineața, Maurer a citit noul text, redactat într-o bună franceză, și l-a aprobat cu câteva observații minore. Conform aprecierii date de Malița, discursul ținut de Maurer a avut efect și a captat atenția sălii (Mircea Malița, *Tablouri din Războiul Rece. Memorii ale unui diplomat român*, București, Editura C. H. Beck, 2007, p. 162).

Popoarele arabe din statele în curs de dezvoltare au rămas profund nemulțumite de acțiunile întreprinse de România în timpul crizei din Orientul Mijlociu. Ziarul libanez „Ash-Shaab" scria că „în statele arabe există temerea că poziția României vorbește despre intenția conducătorilor români de a-și proteja interesele pe care le au în lumea occidentală și în Israel", că, „de fapt, o astfel de politică servește interesele Israelului și ale forțelor imperialiste ale Occidentului care stau în spatele lui". Ziarul „Al Gomhuria" din Cairo remarca faptul că „statele arabe își vor revedea relațiile lor cu România din cauza poziției neprietenoase pe care aceasta din urmă a adoptat-o față de lumea arabă în timpul votului și al dezbaterilor finale de la ONU cu privire la problema crizei din Orientul Mijlociu". După cum se știe, Liga Statelor Arabe analizează posibilitatea de a include România, alături de SUA, Anglia și RFG, în lista țărilor pe care lumea arabă le boicotează din cauza politicii lor antiarabe.

Bineînțeles că, într-o oarecare măsură, cauza consolidării unității dintre comunitatea socialistă și mișcarea de eliberare națională are de suferit de pe urma acestor acțiuni întreprinse de conducerea română. Simplul fapt că, în contextul unei situații tensionate la nivel internațional, conducerea PCR nu doar că a refuzat să participe alături de partidele frățești la acest demers colectiv de importanță majoră, ci a decis să-și etaleze poziția distinctă, a provocat, așa cum era și firesc, îngrijorare profundă în sânul comunității socialiste.

Liderii români au adoptat o poziție negativă și în cazul problemei neproliferării armelor nucleare, care este una dintre problemele-cheie ale relațiilor internaționale.

În prezent, URSS și statele socialiste frățești depun eforturi în vederea încheierii unui acord care ar reduce pericolul izbucnirii unui război mondial și ar contribui la destinderea încordării internaționale. În primul rând, proliferarea armelor nucleare este periculoasă deoarece cercurile imperialiste războinice din state precum RFG, Japonia, Israel, ar putea ajunge să dețină acest tip de arme. [În al doilea rând – n.n.], dacă numărul statelor capitaliste deținătoare de arme nucleare se va mări, atunci probabilitatea folosirii acestui tip de arme și izbucnirea unui conflict nuclear va crește considerabil, pentru că aceste state vor deveni și mai agresive.

Având în arsenal acest tip de arme, capitalismul își va menține mult mai ușor sfera de influență, de aceea proliferarea armelor nucleare reprezintă un fenomen negativ și din perspectiva procesului revoluționar internațional. În mod cert, lupta pentru neproliferarea armelor nucleare adâncește contradicțiile dintre puterile imperialiste, intensifică divergențele în interiorul NATO, [și – n.n.], în același timp, tensionează relațiile dintre Bonn și Washington. Statele socialiste au obținut un anumit succes politic prin dejucarea planurilor de creare a forțelor nucleare multilaterale ale NATO cu participarea RFG. Următorul pas în acest sens ar fi semnarea acordului de neproliferare a armelor nucleare[44].

[44] Tratatul de neproliferare a armelor nucleare a fost semnat la 1 iulie 1968. România a semnat Tratatul de neproliferare a armelor nucleare în prima zi a deschiderii spre semnare și l-a ratificat la 30 ianuarie 1970, depunând instrumentele de ratificare în capitalele celor trei state depozitare (Marea Britanie, SUA și URSS) la 4 februarie 1970.

De fapt, poziţia conducerii RSR, aşa cum a fost expusă în timpul schimbului de opinii dintre statele socialiste frăţeşti[45], este îndreptată spre tergiversarea soluţionării problemei neproliferării armelor nucleare. La un moment dat, conducerea română s-a arătat sceptică chiar în privinţa necesităţii de a rezolva această problemă. În prezent, după încercări îndelungate şi perseverente de a le explica comuniştilor români că asemenea manieră de abordare este greşită, ei au fost nevoiţi să recunoască, la nivel declarativ, importanţa acestui acord pentru procesul de dezarmare. În realitate, însă, tovarăşii români, pe lângă faptul că nu sprijină eforturile îndreptate spre încheierea acestuia, caută să mai pună şi piedici.

În această etapă, obiecţia de bază formulată de către tovarăşii români faţă de tratat se rezumă la necesitatea de a prevedea în textul acestuia măsuri care să ofere garanţii de securitate statelor care nu deţin arme nucleare. Totuşi, în acest context, ei nu fac distincţii principiale între poziţia SUA şi cea a URSS, care este un scut nuclear de nădejde pentru statele-membre ale Organizaţiei Tratatului de la Varşovia. Mai mult decât atât, Uniunea Sovietică a înaintat propunerea de a interzice folosirea armelor nucleare împotriva statelor care nu dispun de acest tip de arme pe teritoriul lor.

Tovarăşii români leagă artificial soluţionarea problemei neproliferării armelor nucleare de alte probleme ale dezarmării, având în vedere că este puţin probabil ca acestea să poată fi rezolvate la etapa actuală, din cauza poziţiei negative adoptate de SUA. Pentru a reuşi să încheiem tratatul cât mai curând posibil, avem nevoie de cu totul altă abordare care ar pune accentul pe cea[46] mai actuală şi stringentă problemă, adică pe neproliferare. Uniunea Sovietică şi alte state socialiste propun să mergem pe această cale. În opinia lor, semnarea tratatului cu privire la neproliferarea armelor nucleare – obiectiv de sine stătător extrem de important – va deschide calea către rezolvarea celorlalte probleme ale dezarmării.

Reprezentanţii diplomaţiei RSR vorbesc tot mai mult despre rolul crescând al statelor mici, care ar promova o politică mai raţională şi mai realistă decât statele mari, care se sprijină pe forţa lor.

De[47] exemplu, acest lucru se manifestă în tendinţa conducerii RSR de a folosi în interes personal rezoluţia „Măsuri la nivel regional pentru îmbună-

[45] Este vorba despre Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al Organizaţiei Tratatului de la Varşovia, care a avut loc în capitala Poloniei, între 19 şi 20 ianuarie 1965, şi care a marcat debutul confruntării româno-sovietice în problema neproliferării, şi despre reuniunea primilor secretari şi a primilor miniştri precum şi a miniştrilor Apărării din Bulgaria, Cehoslovacia, Cuba, RDG, Mongolia, Polonia, România, Ungaria şi URSS de la Moscova, din 21 octombrie 1966. Ulterior, acest subiect a fost abordat în cadrul Consfătuirii Comitetului Politic al statelor participante la Tratatul de la Varşovia, desfăşurată la Sofia, în zilele de 6-8 martie 1968. Au existat discuţii pe marginea acestui subiect şi la nivel bilateral, dintre care menţionăm întâlnirea româno-sovietică la nivel înalt de la Moscova, care a avut loc între 17 şi 18 martie 1967, dar şi discuţiile dintre Leonid I. Brejnev şi Alexei N. Kosâghin, pe de-o parte, şi Nicolae Ceauşescu şi Ion. Gh. Maurer, pe de altă parte, purtate în timpul Consfătuirii de la Sofia, din martie 1968.

[46] În document acest cuvânt este tăiat cu creionul.

[47] În document acest fragment şi următoarele două sunt tăiate cu creionul.

tățirea relațiilor de bună vecinătate între statele europene cu sisteme sociale și politice diferite"[48], adoptată la inițiativa României în cadrul celei de-a XX-a sesiuni a Adunării Generale a ONU (a. 1965). România a lucrat la elaborarea rezoluției împreună cu alte opt state[49]. Pornind de la faptul că punerea în practică a rezoluției va contribui la dezvoltarea unei colaborări pe picior de egalitate, delegația sovietică de la ONU, la fel ca delegațiile altor state socialiste, a decis să sprijine adoptarea acesteia.

Din păcate, conducătorii români nu ezită să profite de pe urma cooperării dintre cele nouă state pentru a crește prestigiul României ca stat care desfășoară o politică „independentă" de coagulare a unui grup al statelor mici din Europa, care s-ar poziționa „în afara blocurilor". De curând, ei încearcă să transforme această cooperare într-o organizație, să-i confere un caracter permanent, să extindă cercul de probleme puse în discuție și să crească, mai ales din rândul statelor capitaliste mici, numărul de participanți.

Având caracter separatist, aceste acțiuni nu contribuie la consolidarea Organizației Tratatului de la Varșovia. De fapt, ele contravin liniei comune a statelor socialiste, conduc la izolarea RDG, care, din cauza discriminării la care este supusă din partea statelor occidentale, este lipsită de posibilitatea de a participa la multe dintre agențiile specializate ale ONU, prin intermediul cărora tovarășii români intenționează să-și promoveze propunerile. Activitatea „celor nouă" nu este întâmplător sprijinită de către SUA și aliații săi din cadrul NATO.

Activitatea organismelor de cooperare între statele socialiste reprezintă un alt domeniu în care partidele frățești sunt nevoite să aibă de-a face cu poziția distinctă a conducerii române. Astfel, în cadrul ședințelor Comitetului Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia[50], reprezentanții români se exprimă împotriva unor propuneri importante îndreptate spre consolidarea acestei organizații și perfecționarea metodelor sale de activitate, se eschivează de la schimbul regulat al informațiilor de interes comun.

În cadrul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc[51] România, împreună cu ceilalți membri ai acestuia, participă la consultările privind elaborarea planurilor de dezvoltare a economiei naționale pe bază bilaterală; este membră a unor organizații colective precum Banca Internațională de Cooperare Economică[52],

[48] Este vorba despre Rezoluția 2129 (XX) „Actions on the regional level with a view to improving good neighbourly relations among European States having different social and political systems", adoptată în unanimitate la 21 decembrie 1965, în *Adunarea Generală a ONU, Rezoluțiile sesiunii a XX-a (1965-1966)*, la https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/20 (08.06.2021). Scopul rezoluției era ca statele europene să își intensifice eforturile de îmbunătățire a relațiilor reciproce în vederea creării unui climat favorabil care să faciliteze procesul de analiză a problemelor ce tensionau situația în Europa și în întreaga lume în acea perioadă.

[49] Celelalte opt state au fost Austria, Belgia, Bulgaria, Danemarca, Finlanda, Ungaria, Suedia și Iugoslavia, în *Official records of the General Assembly, 20th session, 21 September – 22 December 1965: annexes, volume II, agenda item 33*, p. 1.

[50] Vezi nota de subsol nr. 21 din articolul de față.

[51] Vezi nota de subsol nr. 16 din articolul de față.

[52] Banca Internațională de Cooperare Economică a fost fondată la 22 octombrie 1963 de către statele-membre ale CAER (Bulgaria, Cehoslovacia, Mongolia, Polonia, RDG, România,

sistemul energetic unic, parcul de vagoane comun și altele. În realitate, din cauza poziției adoptate de către RSR, mai multe activități și forme de cooperare care, conform aprecierii generale a celorlalți membri ai CAER, ar contribui la eficientizarea activității sale, nu pot fi puse în practică. În ultimii ani, majoritatea propunerilor înaintate și sprijinite de către toți ceilalți membri ai CAER se lovesc de împotrivirea reprezentanților români, care insistă la tot pasul ca în protocoale să fie fixată poziția lor distinctă. Printre altele, reprezentanții români nu sunt de acord nici cu adoptarea unor măsuri de coordonare a politicii comerciale dintre statele-membre ale CAER și statele capitaliste dezvoltate, dar nici cu elaborarea unor poziții comune pentru cea de-a II-a sesiune a Conferinței Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare[53]. În iunie a.c., ei au refuzat să discute în cadrul CAER problema coordonării ajutorului economic pentru statele arabe[54] care a fost înaintată de tovarășii germani. Dacă analizăm în linii mari activitatea CAER, atunci se impunea de la sine concluzia că tovarășii români au o părere preconcepută față de acesta.

Iată câteva evenimente recente care sunt mărturie a lipsei de dorință a conducerii române de a acționa în comun cu celelalte partide frățești atunci când vine vorba despre probleme internaționale importante. Și dacă fiecare caz în parte provoacă îngrijorare, atunci privite în ansamblu, urmând unul după altul, creează impresia existenței unei contradicții între politica externă distinctă a PCR și acțiunile coordonate ale statelor-membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia. Este absolut evident că nici lagărul socialist, nici România nu are de câștigat de pe urma acestei divergențe.

II. Poziția conducerii PCR față de problemele mișcării comuniste internaționale

Tendința conducerii PCR de a juca rolul unei oarecare „forțe terțe” – postură de pe urma căreia trage tot felul de foloase – își lasă amprenta și asupra activității sale în cadrul mișcării comuniste internaționale. Reprezentanții partidelor frățești atrag atenția asupra faptului că tovarășii români au adoptat o tactică duplicitară și contradictorie [și – n.n.] se îndoiesc că declarațiile lor despre devotamentul față de datoria internaționalistă sunt sincere.

În discursurile oficiale ale liderilor PCR s-a accentuat mereu importanța luptei pentru unitatea mișcării comuniste. Cu toate acestea, uneori, din dorința

Ungaria și URSS). Scopul acestei instituții financiare era de a facilita îndeplinirea obligațiunilor comune de livrare a mărfurilor pentru statele-membre ale CAER și a cooperării lor economice cu alte state prin decontări multilaterale în ruble transferabile și valută convertibilă.

[53] A II-a sesiune a Conferinței Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare, fondată la 30 decembrie 1964, și-a desfășurat lucrările între 31 ianuarie și 29 martie 1968, la New Delhi.

[54] Partea română a decis să acorde pe cont propriu sprijin economic statelor arabe care au avut de suferit în urma operațiunilor militare de la începutul lunii iunie 1967. Astfel, România urma să livreze în regim de urgență 50 de mii de tone de grâu pentru RAU, inclusiv 20 de mii de tone de făină, precum și 15 de mii de tone de porumb și medicamente pentru Siria („Scînteia”, București, 17 iunie 1967, p. 6).

de a se sustrage angajamentelor comune, atunci când partidele frățești preconizează să întreprindă acțiuni concrete pentru a elabora poziții comune, aceștia se eschivează să participe la întâlnirile colective. Mai mult decât atât, diseminând activ punctele lor de vedere distincte, reprezentanții PCR întreprind adesea acțiuni care creează impedimente pentru buna desfășurare a acestor întâlniri.

Poziția CC al PCR față de așa probleme fundamentale ale lumii contemporane precum problema războiului și a păcii, a coexistenței pașnice a statelor cu orânduire socială diferită, a aprecierii date caracterului și forțelor conducătoare ale epocii contemporane etc. este similară cu cea împărtășită de PCUS și majoritatea covârșitoare a partidelor comuniste. După cum se știe, Partidul Comunist Chinez este oponent înflăcărat al acestor principii. Totuși, tovarășii români evită chiar și indirect să critice politica lui Mao Zedong[55], încearcă să demonstreze că PCUS trebuie „să fie responsabil" în egală măsură cu Partidul Comunist Chinez de divergențele iscate în mișcarea comunistă internațională.

Să ne referim la fapte concrete.

Martie 1965. La Moscova a avut loc Întâlnirea Consultativă a 19 reprezentanți ai partidelor frățești[56], care au discutat despre situația din interiorul mișcării comuniste. Reprezentanții PCR au refuzat să participe la această întâlnire.

Aprilie 1967. La Karlovy Vary[57] s-au adunat aproape toți conducătorii partidelor comuniste și muncitorești din Europa. Conferința a abordat problema securității europene, care este una din cele mai stringente probleme internaționale. Conducătorii PCR nu au venit la conferință.

În prezent, majoritatea partidelor frățești se pronunță pentru pregătirea unei noi consfătuiri internaționale a comuniștilor[58], în cadrul căreia ar fi posibil să discutăm într-un format extins despre situația actuală și să trasăm direcții de dezvoltare continuă a mișcării comuniste mondiale. Tovarășii români nu ascund faptul că nici această inițiativă importantă nu se bucură de sprijin din partea lor.

Evident că apare o întrebare firească: în ce măsură această abordare este compatibilă cu datoria internaționalistă a fiecărui partid de a lupta pentru coeziune, de a participa activ la elaborarea pozițiilor și aprecierilor colective, de a acționa în comun.

În unele cazuri, tovarășii români încearcă să-și îndreptățească atitudinea negativă față de întâlnirile comune ale partidelor frățești, făcând trimitere la diversitatea condițiilor sociale care, în general, ar exclude posibilitatea de a

[55] Mao Zedong (1893-1976), principalul teoretician marxist chinez, om politic chinez, lider al Partidului Comunist Chinez, care a preluat puterea în China în 1949, proclamând Republica Populară Chineză.

[56] Întâlnirea Consultativă a 19 reprezentanți (de fapt au fost 18 reprezentanți plus Partidul Comunist din SUA, care a participat în calitate de observator) ai partidelor comuniste și muncitorești a avut loc între 1 și 5 martie 1965, la Moscova. A fost adoptată Rezoluția de solidaritate cu lupta poporului vietnamez și Comunicatul privind întărirea unității mișcării comuniste mondiale („Pravda", Moscova, 6 martie 1965, p. 1).

[57] Vezi nota de subsol nr. 35 din articolul de față.

[58] Consfătuirea Internațională a Partidelor Comuniste și Muncitorești a avut loc între 5 și 17 iunie 1969, la Moscova („Pravda", Moscova, 18 iunie 1969, p. 1).

elabora poziții comune față de problemele actuale ale contemporaneității; la faptul că în situația actuală consfătuirile internaționale ale partidelor comuniste ar duce doar la intensificarea divergențelor și la adâncirea „schismei” din mișcarea comunistă. Acest punct de vedere contravine direct poziției majorității partidelor frățești, care dau o apreciere înaltă succeselor înregistrate de întâlnirile colective anterioare și participă activ la pregătirea unui nou forum comunist internațional.

Din acest considerent, acțiunile tovarășilor români sunt tot mai des criticate de multe partide. Nu întâmplător, în declarațiile oficiale ale conducerii române se întrevede o anumită temere că PCR s-ar putea pomeni în situația în care va fi izolat în interiorul mișcării comuniste internaționale. Ei subliniază cu insistență că PCR nu s-a desprins de mișcarea comunistă, ci, dimpotrivă, „contribuie activ la consolidarea unității și solidarității dintre partidele frățești”. Însă, spre regret, asemenea declarații nu sunt aproape niciodată urmate de fapte concrete.

În opinia conducerii PCR, pretențiile „unor partide” de a juca la nivel internațional rolul unui „centru coordonator”, precum și „practica de a stabili norme de comportament obligatorii pentru partidele comuniste” reprezintă, în circumstanțele actuale, factori care dăunează cel mai mult mișcării comuniste, dar și fiecărui partid în parte. Însă, temerile tovarășilor români sunt absolut neîntemeiate, [deoarece – n.n.] nimeni nu contestă independența unui partid sau altul. Astăzi, în mișcarea comunistă sunt obligatorii doar acele prevederi care sunt consfințite în documentele elaborate de către partidele frățești, și anume *Declarația* din 1957[59] și *Declarația* din 1960[60], semnate și de către reprezentanții PCR.

[59] Este vorba despre *Declarația reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din statele socialiste*, adoptată în cadrul Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din statele socialiste (12 participanți), care și-a desfășurat lucrările între 14 și 16 noiembrie 1957, la Moscova. *Declarația* a fost aprobată de toate partidele comuniste și muncitorești. În textul *Declarației* era analizată situația contemporană, remarcându-se faptul că o treime din populația globului alesese să meargă pe drumul construcției socialismului; se confirma unitatea viziunilor reprezentaților celor 12 state socialiste în analiza situației internaționale, era subliniată ideea că lupta pentru menținerea păcii reprezenta suprema îndatorire a tuturor partidelor comuniste; era acordată o atenție deosebită problemei consolidării unității și cooperării frățești a statelor socialiste, a partidelor comuniste și muncitorești din toate țările, menționându-se că la baza relațiilor din lumea socialistă trebuie să stea principiile internaționalismului proletar. De asemenea, *Declarația* remarca importanța istorică a Congresului al XX-lea al PCUS (14-25 februarie 1956) pentru evoluția în continuare a mișcării comuniste internaționale și sublinia că revizionismul și dogmatismul trebuiau combătute („Pravda”, Moscova, 22 noiembrie 1957, p. 1-2).

[60] În cadrul Consfătuirii a 81 de reprezentanți ai partidelor comuniste și muncitorești din 10 noiembrie – 1 decembrie 1960, de la Moscova, a fost semnată *Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești*, care avea la bază *Declarația* din 1957. Documentul a fost adoptat în unanimitate. În *Declarație* era exprimată poziția principială a participanților față de problemele fundamentale ale contemporaneității; erau trasate perspectivele dezvoltării vieții internaționale; era subliniată importanța majoră a coeziunii dintre statele socialiste, a unității partidelor comuniste și muncitorești, a popoarelor din aceste țări; erau formulate principiile care trebuiau să apere unitatea mișcării comuniste și muncitorești internaționale și anume principiile marxist-leniniste, ale internaționalismului proletar, neadmiterea oricăror acțiuni care puteau submina

Încercând să polemizeze cu conducătorii mai multor partide frățești care au remarcat, în timpul Conferinței de la Karlovy Vary, că PCUS este în prezent partidul-cheie, dânșii [românii – n.n.] declară că „nici un partid nu poate pretinde că ocupă un loc deosebit, că are anumite privilegii în mișcarea muncitorească”[61]. Problema „privilegiilor” adusă în discuție de către tovarășii români este totalmente[62] lipsită de fundament. Egalitatea partidelor frățești a încetat demult să mai fie un subiect pentru discuțiile teoretice. Acest principiu s-a statornicit deja temeinic în practica relațiilor bilaterale.

Totuși, egalitatea presupune respect față de opinia altor partide, însă tovarășii români nu țin cont întotdeauna de acest fapt. Fără să se fi consultat preliminar cu alte partide frățești, CC al PCR a venit cu o critică unilaterală în adresa activității Cominternului[63], care, după cum se știe, a jucat un rol extrem

---

această unitate; era indicat că revizionismul reprezenta pericolul de bază cu care se putea confrunta mișcarea comunistă internațională („Pravda”, Moscova, 6 decembrie 1960, p. 1-4). În darea de seamă prezentată la plenara CC al PMR din 19-20 decembrie 1960 asupra lucrărilor Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960, Gh. Gheorghiu-Dej remarca importanța istorică a acestei consfătuiri și a documentelor adoptate; califica semnarea *Declarației* drept o dovadă a unității de monolit a mișcării comuniste internaționale, accentuând, totodată, că aceasta reprezenta rodul muncii colective a tuturor participanților la consfătuire. În opinia părții române, acest document era un ghid care ajuta fiecărui partid să se orienteze corespunzător condițiilor specifice în care acționa. De asemenea, împreună cu celelalte partide participante, conducerea română a calificat PCUS drept avangarda mișcării comuniste internaționale, detașamentul ei cel mai experimentat și mai călit. Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, august 1959 – mai 1961*, București, Editura Politică, 1961, p. 337-345. A se vedea și stenograma ședinței plenare a CC al PMR, în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Consfătuirea de la Moscova, în Dan Cătănus, *România și schisma sovieto-chineză II, Conferința de la Moscova, 1960*, în AT, nr. 1-2/2000, p. 202-218.

[61] Această idee a fost expusă în *Declarația din aprilie 1964*, în capitolul în care era analizată problema unității și coeziunii mișcării comuniste internaționale. Redăm un scurt fragment cu referire la acest subiect: „Nu există și nu poate exista un partid «părinte» și un «partid-fiu», partide «superioare» și partide «subordonate», dar există marea familie a partidelor comuniste și muncitorești egale în drepturi; nici un partid nu poate avea un loc privilegiat, nu poate impune altor partide linia și părerile sale. Fiecare partid își aduce contribuția la dezvoltarea tezaurului comun al învățăturii marxist-leniniste, la îmbogățirea formelor și metodelor practice ale luptei revoluționare pentru cucerirea puterii și construirea societății socialiste [...]” (*Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a CC al PMR din aprilie 1964*, București, Editura Politică, 1964, p. 55).

[62] În document această expresie este tăiată cu creionul.

[63] Inițial, activitatea Cominternului a fost criticată în aprilie 1964, în *Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale*, care menționa că Partidul Comunist din România suferise și el în ultima perioadă de existență a Cominternului, atunci când a trecut prin grele încercări provocate de amestecul în treburile sale interne, fapt care a dăunat considerabil liniei partidului, politicii sale de cadre și muncii organizatorice, legăturilor partidului cu masele (*ibidem*, p. 53). Apoi, cu ocazia aniversării a 45 de ani de la crearea PCR, Nicolae Ceaușescu remarca că practica Cominternului de a numi cadrele de conducere ale partidului, inclusiv secretarul general, dintre oameni din afara țării, care nu cunoșteau viața și preocupările poporului român, s-a răsfrânt negativ asupra cristalizării liniei generale politice, a tacticii și strategiei partidului, asupra consolidării organizatorice și întăririi legăturilor partidului cu masele largi (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției*

de important în evoluția mișcării comuniste internaționale. La baza acestei critici stau surse lipsite de veridicitate și alese la întâmplare, dar care au fost prezentate drept documente oficiale ale Cominternului. În special s-a amintit despre *Directivele Cominternului din anul 1940*[64] adresate Partidului Comunist din România, chiar dacă în acest context au fost invocate fragmente dintr-o ciornă care, în realitate, nu a fost niciodată trimisă către CC al Partidului Comunist Român în calitate de directivă oficială.

Faptul că în spatele poziției conducerii PCR se ascund scopuri politice este demonstrat cu prisosință de felul în care aceștia abordează cea mai stringentă problemă a mișcării comuniste internaționale, și anume atitudinea față de cursul schismatic al lui Mao Zedong și al grupului din jurul său.

Înrăutățirea relațiilor dintre Partidul Comunist Chinez și marea majoritate a partidelor frățești s-a răsfrânt și asupra legăturilor româno-chineze. R. P. Chineză a limitat brusc relațiile comerciale cu România și a denunțat acordul comercial româno-chinez de lungă durată după ce, în timpul Consfătuirii de la București din 1960[65], delegația română a criticat împreună cu partidele frățești conducerea Partidului Comunist Chinez. De facto, au încetat schimburile [de delegații – n.n.] la nivel de partid, de sindicate, de organizații de tineret și de alte organizații de masă; relațiile culturale au fost treptat reduse la un schimb minim de informații și materiale tipărite.

PCR critica în acea perioadă viziunile antimarxiste și activitatea schismatică a conducerii P. C. Chinez. Însă, la mijlocul anului 1962, tovarășii români au început să se abțină să mai publice în presă articole despre acest subiect, au încetat să informeze opinia publică despre faptul că alte partide frățești criticau poziția adoptată de conducerea P. C. Chinez.

---

socialiste. Rapoarte, cuvântări, articole, iulie 1965 – septembrie 1966, București, Editura Politică, 1968, p. 357).

[64] În expunerea de la adunarea festivă din 7 mai 1966, organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea PCR și intitulată *Partidul Comunist Român – continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradiției mișcării muncitorești și socialiste din România*, Nicolae Ceaușescu a amintit și despre impactul nefast al directivelor Cominternului asupra documentelor, rezoluțiilor și hotărârilor Congreselor III, IV și V ale Partidului Comunist din România. Liderul român a menționat că directivele Cominternului nu țineau seama de realitățile concrete din România, dădeau orientări tactice și indicații ce nu corespundeau condițiilor economice, social-politice, naționale din România. În timpul acestui discurs, Ceaușescu s-a referit în mod special la *Directivele Cominternului din 1940*, invocând pentru veridicitate două fragmente din acest document. El era nemulțumit de faptul că în *Directivele Cominternului din 1940* adresate Partidului Comunist din România, „în loc de a se aprecia justețea luptei contra războiului hitlerist și de a se chema la intensificarea acestei lupte, se aduc critici comuniștilor români pentru activitatea desfășurată împotriva agresiunii Germaniei și pentru poziția de apărare a independenței naționale a patriei”. În opinia liderului român, aceste directive au avut repercusiuni grave asupra întregii activități desfășurate în România pentru unirea poporului împotriva fascismului și agresiunii Germaniei (*ibidem*, p. 361, 373-374).

[65] Reuniunea reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste a avut loc la 24 iunie 1960, la București, la inițiativa lui Nikita S. Hrușciov, cu ocazia Congresului al III-lea al PMR (20-25 iunie). Consfătuirea a fost convocată cu scopul de a critica și condamna Partidul Comunist Chinez. Reprezentantul P. C. Chinez, Pîn Cijen, a respins acuzațiile aduse. Vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 561.

În *Declarația Plenarei CC al PCR din aprilie 1964*[66] s-a încercat pentru prima dată să se inoculeze ideea că P. C. Chinez și PCUS sunt în egală măsură responsabile pentru divergențele din mișcarea comunistă, iar pe ei înșiși s-au declarat în afara polemicii declanșate. Se pare că, adoptând o poziție intermediară, „neutră", CC al PCR a avut intenția să joace rolul de mediator și de arbitru.

Conducerea R. P. Chineze a observat că în comportamentul reprezentanților români au apărut tendințe noi. Aceasta încurajează și ațâță în fel și chip sentimentele separatist-naționaliste ale tovarășilor români, profitând de modul în care românii încearcă să-și atingă scopurile lor distincte pentru a ataca PCUS și alte partide marxist-leniniste.

La rândul său, partea română, tinzând să tragă foloase de pe urma politicii conducătorilor chinezi, a acceptat să lărgească relațiile cu R. P. Chineză. Începând cu anul 1965, R. P. Chineză și RSR au desfășurat, în total, mai mult de 50 de schimburi de delegații, formate din oameni politici și de stat influenți. Mai cu seamă, conducerea P. C. Chinez a acordat o importanță majoră vizitei lui Ciu En-lai în România, din iunie 1966[67], când delegația chineză a încercat să-i

[66] În contextul augmentării disensiunilor sovieto-chineze, conducerea română a adoptat în timpul Plenarei lărgite al CC al PMR din 15-22 aprilie 1964 *Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale* cunoscută în istoriografie drept *Declarația de independență*. Conducerea de la București și-a motivat decizia de a adopta acest document prin dorința de a opri polemica publică dintre Moscova și Beijing, polemică pe care a calificat-o drept deosebit de ascuțită, deoarece putea duce la scindare în mișcarea comunistă internațională. Pe fundalul publicării, în luna februarie 1964, a unor materiale provocatoare în presa chineză, conducerea sovietică și-a exprimat intenția de a publica materialele plenarei CC al PCUS cu privire la divergențele existente cu P. C. Chinez. În acest context, conducerea PMR a întreprins un șir de acțiuni pentru a stopa polemica publică. S-a adresat către conducerea ambelor partide pentru a înceta să mai publice materiale cu caracter polemic, a întreprins o vizită în R. P. Chineză și în URSS, însă la sfârșitul lunii martie și începutul lunii aprilie 1964 polemica publică a izbucnit cu o nouă forță. În *Declarație*, acțiunile ambelor părți implicate în conflict au fost analizate și prezentate în ansamblu, ceea ce i-a făcut pe sovietici să afirme că partea română inocula ideea că P. C. Chinez și PCUS erau în egală măsură responsabile pentru divergențele din mișcarea comunistă. A se vedea textul integral al *Declarației din aprilie* în *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele…*, loc. cit., p. 7-61. A se vedea pe larg Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964, „Primăvara de la București". Cum s-a adoptat „Declarația de independență" a României?*, București, Editura Enciclopedică, 2004; Mihai Croitor, *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej și geneza declarației din aprilie 1964*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012; Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice 1965-1989*, pref. de Radu Ciuceanu, București, I.N.S.T., 2013, p. 34-41; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002. Chiar dacă din textul *Declarației* reieșea clar că românii au adoptat o poziție distinctă în aprecierea situației create în mișcarea comunistă internațională, la 28 martie 1964, Gh. Gheorghiu-Dej îi mărturisea lui Ivan K. Jegalin, ambasadorul sovietic la București, următoarele: „Noi împărtășim pe deplin poziția adoptată de PCUS față de toate problemele care au devenit subiect de polemică. Partidul nostru are aceleași viziuni ca PCUS în ceea ce privește problema mișcării comuniste și muncitorești, cea a divergențelor cu P. C. Chinez și asupra tuturor problemelor de politică internațională. Urmăm aceeași cale pentru a atinge scopul nostru comun". Vezi dosarul personal al lui Gh. Gheorghiu-Dej din Fondul Cominternului de la RGASPI, F. 495, op. 255, d. 3, f. 130.

[67] Vizita de prietenie în România a unei delegații de partid și guvernamentale chineze, condusă de Ciu En-lai, vicepreședinte al CC al P. C. Chinez și premierul Consiliului de Stat al R. P. Chineze, s-a desfășurat între 16 și 24 iunie 1966. Vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 587.

convingă pe conducătorii români să se dezică de poziția „neutră” și să se apropie de [poziția – n.n.] P. C. Chinez. Totuși, conducerea română nu a dorit, după toate probabilitățile, să se asocieze **deschis** [subl. n.] la cursul politic al liderilor de la Pekin, care s-a compromis în ochii comunității internaționale. Discursul premierului chinez, ținut în timpul recepției de la București, a fost publicat fără fragmentele care erau îndreptate împotriva PCUS și URSS[68]. Conform informației pe care am primit-o de la conducerea română, Ciu En-lai a fost rugat insistent să nu mai lanseze atacuri antisovietice în discursurile pe care urma să le țină în România[69]. Această „prudență” nu s-a răsfrânt negativ asupra creșterii numărului de întâlniri regulate dintre conducerea română și cea chineză, care continuă și până în prezent.

Relațiile economice dintre România și China sunt la rândul lor destul de dinamice. Volumul comerțului româno-chinez a ajuns în anul 1965 la 43,7 de milioane de ruble (în anul 1964, el constituia 30,5 de milioane de ruble), iar în anul trecut a crescut încă cu 12%.

Rolul deosebit și meritele României și ale PCR sunt permanent scoase în evidență de către propaganda chineză. De exemplu, aceasta accentuează, cu regularitate, „aportul” adus de conducătorii români în lupta împotriva „șovinismului marilor puteri”, în „consolidarea unității mișcării comuniste și a statelor socialiste”, în apărarea „prevederilor care stau la baza relațiilor dintre partidele și statele frățești” etc.

Evenimentele care au loc în China sunt sistematic trecute sub tăcere de presa românească. Deja de doi ani China este tulburată de așa-numita „revoluție culturală”[70], care distruge instituțiile dictaturii proletariatului, lichidează organele de

[68] Într-adevăr, ziarul „Scînteia” a publicat discursul rostit de Ciu En-lai în timpul mitingului oamenilor muncii din București din Marea Sală a Palatului fără fragmentele în care era criticat PCUS și URSS („Scînteia”, București, 24 iunie 1966, p. 1-3). Romulus Ioan Budura, ambasador al României la Beijing între anii 1990 și 1995, a remarcat că negocierile pentru scoaterea acestor referiri critice, uneori aprinse, au întârziat începerea mitingului, iar incidentul a avut repercusiuni asupra relațiilor bilaterale, ducând la răcirea acestora pentru o vreme. Romulus Ioan Budura (coord.), *Politica independentă a României și relațiile româno-chineze 1954-1975. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 2008, p. 25.

[69] Stenogramele discuțiilor purtate între conducerea română și delegația chineză nu consemnează cererea adresată lui Ciu En-lai de a nu mai lansa atacuri antisovietice în discursurile pe care urma să le țină în România. Totuși, se pare că partea română a avut asemenea inițiativă. În timpul convorbirii din 23 iunie 1966, Ciu En-lai l-a asigurat pe Nicolae Ceaușescu că se va strădui să găsească formulări potrivite, cu toate că nu era sigur dacă acestea aveau să corespundă doleanțelor exprimate de partea română pe care însă nu le-a specificat. În opinia lui Ciu En-lai, dacă nu expunea nimic din poziția conducerii chineze față de problemele internaționale în cursul vizitei sale în România, atunci în rândul celor două popoare și în opinia publică mondială avea să se creeze impresia că ascundea ceva. Vezi idem (coord.), *Relațiile româno-chineze 1880-1974, Documente*, București, Ministerul Afacerilor Externe, Arhivele Naționale, 2008, p. 859.

[70] Marea Revoluție Culturală Proletară, numită de cele mai multe ori Revoluția culturală, a fost o luptă pentru putere în interiorul P. C. Chinez, aducând R. P. Chineză în pragul unui război civil. Ea a fost lansată în 1965 de către Mao Zedong (1893-1976) pentru a-și recăpăta influența în partid, pierdută din cauza eșecului devastator suferit de cel de-al doilea plan cincinal (Marele Salt Înainte) și pentru a implementa propria ideologie.

putere alese de popor, terorizează permanent cadrele de partid și de stat etc. În acest răstimp s-au intensificat brusc acțiunile antisovietice ale conducerii actuale a P. C. Chinez; aproape toate reprezentanțele diplomatice ale statelor socialiste, dar și ale unor state neutre, au avut de suferit de pe urma atacurilor huliganice. Întreaga lume urmărește cu îngrijorare evoluția evenimentelor din China. Și doar presa românească nu consideră necesar să informeze poporul [român – n.n.] despre ce se întâmplă în China. E absurd să considerăm că revista chineză „Beijng Review”[71], răspândită în România, poate fi sursă de informare, având în vedere că paginile sale abundă de articole care cuprind atacuri dușmănoase la adresa PCUS și a altor partide frățești, împotriva tuturor celor care refuză să urmeze „ideile lui Mao Zedong”.

Tovarășii români se eschivează să dea o apreciere principială politicii externe promovate de actualii lideri ai P. C. Chinez, [politică – n.n.] care dăunează enorm cauzei păcii și a socialismului. Este vorba despre acțiuni întreprinse de Mao Zedong și acoliții săi, precum escaladarea permanentă a încordării internaționale și încercarea de a provoca un conflict armat între URSS și celelalte state-membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia, pe de-o parte, și SUA și aliații săi imperialiști, pe de altă parte; despre încercările de a submina sistemul mondial al socialismului și al mișcării de eliberare națională; despre refuzul de a lua parte la acțiunile comune ale statelor socialiste îndreptate spre ajutorarea Vietnamului luptător.

După[72] toate aparențele, singura explicație plauzibilă pentru poziția neutră a PCR este intenția de a folosi dificultățile iscate în cadrul mișcării comuniste internaționale în scopuri politice proprii și nicidecum considerentele principiale și de ordin ideologic. Ignorând faptul că acțiunile întreprinse de grupul din jurul lui Mao Zedong reprezintă un pericol tot mai mare pentru viața internațională, conducătorii români nu renunță la ideea conform căreia normalizarea situației create este posibilă doar în cazul în care partidele frățești vor renunța complet să mai critice deschis evenimentele din China [și – n.n.] va fi pus în practică principiul „de a nu întreprinde nimic ce ar putea augmenta pericolul schismei”. Asemenea abordare însă nu contribuie cu nimic la lupta principială dusă împotriva punctelor de vedere antimarxiste împărtășite de conducerea chineză; nu este în măsură să lichideze disensiunile din interiorul mișcării comuniste.

În unele cazuri poziția „neutră” a tovarășilor români se metamorfozează într-o practică de sprijinire a acțiunilor antisovietice întreprinse de conducerea chineză. De exemplu, așa stau lucrurile în timpul recepțiilor oficiale din China, în cadrul cărora conducerea chineză se năpustește asupra Uniunii Sovietice cu un val de injurii și de calomnii. În asemenea cazuri, spre deosebire de reprezentanții altor state socialiste, tovarășii români nu părăsesc sala în semn de protest,

[71] „Beijng Review” este singurul hebdomadar în limba engleză din China. A fost lansat în martie 1958 și cuprinde informații și comentarii despre problemele social-politice, economice și culturale ale Chinei, precum și analiza principalelor evenimente care marchează viața internațională. Hebdomadarul se editează și în prezent.

[72] În document acest fragment este tăiat cu creionul.

ci continuă să participe la aceste întruniri, care se transformă într-o adevărată platformă antisovietică. Reprezentanții români se comportă la fel și în timpul recepțiilor similare din Albania.

În luna februarie a.c., când autoritățile chineze au pus la cale provocări revoltătoare împotriva ambasadei sovietice de la Beijing[73], reprezentanții României socialiste nu s-au numărat printre diplomații din aproape toate țările, care au considerat de datoria lor să facă tot posibilul pentru ca femeile și copiii sovietici, care se întorceau acasă, să nu devină ținta atacurilor injurioase ale hongweibing-ilor[74] dezlănțuiți. Mai mult decât atât, în timp ce aveau loc aceste evenimente, conducerea română a găsit de cuviință să adreseze CC al PCUS un apel în care îndemna [conducerea sovietică – n.n.] „să depună toate eforturile pentru a asigura funcționarea normală a misiunilor diplomatice; să nu întreprindă nici un pas, oricât de neînsemnat, care putea înrăutăți în viitor și mai mult relațiile dintre cele două țări”[75]. În acest apel nu se făcea practic nici o diferență între acțiunile

[73] La sfârșitul lunii ianuarie – începutul lunii februarie 1967, la ambasada sovietică de la Beijing au avut loc manifestații prelungite ale *hongweibing*-ilor, în urma cărora personalul diplomatic a fost practic izolat de lumea externă. Totul a început la 25 ianuarie, când un grup format din studenți chinezi și personal diplomatic al ambasadei chineze la Moscova (chinezii indicau că ar fi fost 100 de persoane, iar sovieticii menționau cifra de 70 de persoane) a fost antrenat într-un incident la Mausoleul lui Lenin. Partea chineză a învinuit ofițerii miliției care asigurau paza mausoleului că ar fi bruscat, bătut și chiar împușcat reprezentanți ai grupului respectiv. Partea sovietică a respins aceste acuzații, afirmând că grupul de studenți s-a comportat provocator, scanda lozinci maoiste, deranja liniștea celor care stăteau în rând la Mausoleu și chiar a lovit o femeie, moment în care toți cei prezenți au decis să formeze un lanț viu pentru a riposta studenților chinezi, fără a recurge însă la violență. În acest context, MAE al URSS a înaintat o notă de protest ambasadei chineze la Moscova. În noaptea de 26 spre 27 februarie 1967, în fața ambasadei sovietice de la Beijing, au început demonstrații care au durat aproximativ trei săptămâni. Sute de chinezi, care se schimbau periodic, au scandat lozinci și diverse învinuiri prin intermediul a zeci de megafoane, în unele cazuri recurgând chiar la intimidări și la violență. Libertatea de circulație a personalului diplomatic sovietic a fost drastic restricționată. Conducerea sovietică a calificat aceste evenimente drept provocare deschisă și plănuită din timp, având legătură cu situația internă din R. P. Chineză. La rândul ei, partea chineză i-a învinuit pe sovietici că, la 3 februarie, un grup de cetățeni sovietici au bruscat și atacat diplomații chinezi de la Moscova. Partea sovietică a negat acuzațiile, menționând că dovezile invocate de chinezi erau lipsite de veridicitate. Vezi „Pravda”, Moscova, 26 ianuarie 1967, p. 3; 28 ianuarie 1967, p. 3; 29 ianuarie 1967, p. 5; 30 ianuarie 1967, p. 5; 9 februarie 1967, p. 3.

[74] Creat în 1966, *Hongweibing* sau „garda roșie” era un grup de militari radicali ai cărui membri proveneau din rândul studenților. Scopul acestei formațiuni paramilitare era de a-l sprijini pe Mao Zedong în lupta lui cu „revizionismul” membrilor P. C. Chinez.

[75] În timpul ședinței Comitetului Executiv al CC al PCR din 21 februarie 1967, Nicolae Ceaușescu a menționat că, în contextul măsurilor luate la ambasada sovietică de la Beijing și de ambasada chineză la Moscova, conducerea română a decis să se adreseze ambelor părți cu un scurt apel, care a fost înmânat la 8 februarie 1967, reprezentanților diplomatici ai URSS și ai R. P. Chineze la București. În aceeași zi, ambasadorii români de la Beijing și de la Moscova au înmânat apelul conducerii române liderilor chinezi și, respectiv, celor sovietici. În acest apel, partea română își exprima îngrijorarea în legătură cu înrăutățirea relațiilor și pericolul ruperii relațiilor diplomatice, ambele părți fiind rugate să facă totul pentru a evita ruperea relațiilor și pentru a asigura funcționarea normală a misiunilor diplomatice ale celor două țări. Liderul român a relatat că reprezentantul conducerii chineze, atunci când a primit acest apel, a ținut să remarce că

samavolnice ale autorităţilor chineze şi poziţia părţii sovietice, iar responsabilitatea pentru agravarea relaţiilor bilaterale a fost distribuită în mod egal între URSS şi China. În acest context, CC al PCUS a declarat ferm conducerii române că acest demers nu reprezintă altceva decât un act neprietenesc faţă de partidul şi poporul nostru.

În iunie a.c., la iniţiativa tovarăşilor polonezi, partidele frăţeşti ale Bulgariei, Ungariei, RDG, Cehoslovaciei, Poloniei şi Uniunii Sovietice au trimis o scrisoare colectivă către CC al Partidului Comunist Chinez. Prin intermediul acestei scrisori statele socialiste erau din nou chemate să-şi unească forţele pentru a ajuta poporul vietnamez să respingă agresiunea SUA. Conducerea română a refuzat să participe la acest demers comun, declarând că preferă să acţioneze pe cont propriu. Cel mai probabil, motivele din spatele acestui refuz sunt dorinţa de a evita să se adreseze conducerii chineze împreună cu alte partide frăţeşti şi intenţia de a demonstra încă o dată că au o „poziţie distinctă" în cadrul comunităţii socialiste.

Vizita confidenţială la Beijing[76], întreprinsă recent de delegaţia română de partid şi de stat, condusă de Maurer, preşedintele Consiliului de Miniştri al RSR, a confirmat o dată în plus această presupoziţie. Vizita a avut loc imediat

sovieticii erau vinovaţi de situaţia creată şi că Beijingul nu va întreprinde nimic, ci va aştepta să vadă care va fi reacţia părţii sovietice. La Moscova, ambasadorul român a fost primit de către Iuri V. Andropov, şeful Secţiei CC al PCUS pentru relaţiile cu partidele comuniste şi muncitoreşti din ţările socialiste. După ce oficialul sovietic şi-a expus părerea personală cu privire la evenimentele care au avut loc, i-a comunicat diplomatului român că din mesajul trimis de conducerea română reieşea că sovieticii erau puşi pe picior de egalitate cu chinezii. Din acest considerent, Andropov a calificat apelul românilor ca fiind nebinevoitor faţă de URSS şi de guvernul sovietic. În replică, ambasadorul român a declarat că nu era de acord cu această apreciere. Ceauşescu a afirmat că în răspunsul oficial al conducerii sovietice se spunea acelaşi lucru. În opinia secretarului general al CC al PCR, apelul adresat celor două părţi a fost o acţiune binevenită pentru că situaţia devenise extrem de încordată şi era de datoria conducerii române să ia atitudine. Ceauşescu a mai menţionat că dacă românii s-ar fi situat de partea uneia dintre părţile implicate în conflict, aşa cum au dorit acestea, nu ar fi făcut altceva decât să complice şi mai mult situaţia. La rândul său, Ion Gh. Maurer, prim-ministrul României, a adăugat că acţiunea întreprinsă de români a fost un „glas de raţiune" în momentul în care cele două ţări ajunsese la acte iraţionale (ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar nr. 24/1967, f. 21-23). Subiectul evenimentelor din R. P. Chineză de la sfârşitul lunii ianuarie – începutul lunii februarie a fost din nou abordat de către conducerea română în timpul Plenarei CC al PCR din 27-28 martie 1967. Nicolae Ceauşescu a declarat că partea română era conştientă de faptul că apelul lansat conducerii sovietice şi celei chineze nu avusese „cine ştie ce mare efect", cu toate că, în opinia lui, apelul românilor la raţiune a avut o anumită influenţă asupra reluării activităţii normale a ambasadei sovietice la Beijing. În opinia lui, conducerea română a procedat corect, deoarece românii ar fi putut, la rândul lor, acţiona în alt mod, şi anume să înceapă şi ei să înjure şi să ceară să se rupă relaţiile diplomatice sovieto-chineze, însă, a accentuat Ceauşescu, asemenea comportament nu avea să servească cu nimic cauzei socialismului. În continuare, acesta a vorbit despre cât de complicat era pentru conducerea română să-şi păstreze verticalitatea în asemenea situaţie, având în vedere că „[…] rişti ca fie unul, fie altul, pe motiv că nu-l sprijini pe el, să-ţi spună că n-ai nicio poziţie principială […]" (ANIC, fond CC al PCR, Secţia Cancelarie, dosar nr. 43/1967, f. 144).

[76] Vizita neoficială a delegaţiei române conduse de Ion Gh. Maurer, preşedinte al Consiliului de Miniştri al României, la Beijing a avut loc între 4 şi 5 iulie 1967.

după întâlnirea lui Maurer cu președintele SUA[77], în timpul căreia Johnson[78] – convins că Maurer va transmite conducerii chineze punctul său de vedere – a venit cu ideea „împăcării” dintre SUA și R. P. Chineză[79]. Presa internațională, făcând diverse presupuneri despre „misiunea” lui Maurer de „intermediar” între Washington și Beijing, a comentat cu entuziasm rezultatele acestei vizite. La drept vorbind, este încă prematur să dăm vreo apreciere acestei acțiuni, mai ales că tovarășii români nu se grăbesc să ne informeze care au fost scopurile acesteia și ce caracter a avut. Totuși, se pare că nu trebuie să excludem și asemenea variantă.

În realitate, așa cum demonstrează practica, poziția și acțiunile conducerii PCR nu numai că nu contribuie la lichidarea divergențelor și la consolidarea unității dintre partidele comuniste, ci, în unele cazuri, chiar se răsfrâng negativ asupra unității mișcării comuniste internaționale.

III. Despre relațiile româno-sovietice

În cadrul cooperării strânse și rodnice din perioada postbelică, între Uniunea Sovietică și România s-au stabilit relații de prietenie și frăție, care au drept fundament ideologia marxist-leninistă și obiective comune în lupta pentru construirea socialismului și comunismului. Așa cum bine se cunoaște, istoria relațiilor dintre țările noastre nu este nici pe departe lipsită de asperități. Politica antipopulară și naționalistă promovată de conducătorii Rusiei țariste și ai României moșierești a generat numeroase conflicte și neîncredere reciprocă. Comuniștii

[77] Întâlnirea dintre Ion Gh. Maurer și Lyndon B. Johnson a avut loc la 26 iunie 1967. În timpul acestei întâlniri oficialul român a declarat că, așa cum constatase în timpul întrevederii sale cu Dean Rusk din 23 iunie, cele două părți aveau opinii asemănătoare în problema Orientului Mijlociu. Maurer s-a arătat convins că acest fapt se datora intenției celor două state de a face tot posibilul pentru a obține pace în această regiune și de a aborda problema creată într-un spirit realist, fără pretenții excesive. Vezi *Memorandum of Conversation*, în Glenn W. LaFantasie, James E. Miller (ed.) *FRUS, 1964-1968*, volume XVII, *Eastern Europe*, Washington, United States Government Printing Office, 1996, document nr. 157, consultat la https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v17/d157 (03.08.2021). Mai mult decât atât, Maurer ar fi declarat, conform unui raport CIA la care face trimitere istoricul Larry L. Watts, că „răspunderea pentru provocarea conflictului din Orientul Apropiat îi revine în mare măsură Uniunii Sovietice”, subliniind, totodată, că România „nu poate să se ralieze poziției Moscovei pe tema Orientului Apropiat, deoarece Uniunea Sovietică desfășoară în această parte a lumii o politică intervenționistă periculoasă, amestecându-se fără menajamente în treburile interne ale țărilor arabe” (Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, trad. din limba engleză de Camelia Diaconescu, București, Editura RAO, 2012, p. 300).

[78] Lyndon B. Johnson (1908-1973), al 36-lea președinte al SUA, funcție pe care a deținut-o între anii 1963 și 1969.

[79] Într-adevăr, în timpul discuției din 5 iulie 1967, Ion Gh. Maurer le-a vorbit chinezilor despre intenția președintelui SUA de a redresa relațiile americano-chineze. Oficialul român a menționat că Lyndon B. Johnson i-a făcut o „lungă expunere asupra intențiilor pașnice ale SUA față de China, a dorințelor lui de a stabili relații cu China, a dorinței lui de a vedea dezvoltându-se relațiile economice dintre China și SUA, a faptului că nu nutrește nicio intenție răuvoitoare față de China”. Vezi Romulus Ioan Budura (coord.), *Politica independentă a României și relațiile româno-chineze...*, loc. cit., p. 321.

din Uniunea Sovietică şi din România au depus eforturi considerabile în vederea eradicării înstrăinării şi vrajbei cultivate de veacuri. Socialismul a oferit statelor noastre şansa de a construi relaţii bilaterale pe o bază complet nouă – pe principiile leniniste ale internaţionalismului socialist, ale colaborării frăţeşti, egalităţii şi independenţei. Datorită acestor principii, colaborarea dintre Uniunea Sovietică şi România în domeniul politic, economic, social şi cultural a devenit avantajoasă pentru ambele părţi.

Cu toate acestea, câţiva ani în urmă, în activitatea părţii române a început să se manifeste o tendinţă care a introdus elemente nedorite, nesănătoase în atmosfera de încredere reciprocă şi prietenie dintre ţările noastre. Între anii 1963 şi 1964, în RSR, sub pretextul că în România s-ar fi cultivat vreme îndelungată „ploconirea în faţa URSS", s-a desfăşurat o campanie care a avut în unele cazuri un caracter duşmănos faţă de Uniunea Sovietică. În această perioadă, în RSR a fost suspendată activitatea Institutului de studii Româno-Sovietice al Academiei de Ştiinţe, a Institutului pedagogic de limbă şi literatură rusă [Maxim Gorki – n.n.] din Bucureşti, a librăriei „Cartea rusă"; s-a anulat obligativitatea de a studia limba rusă în gimnaziu; o serie de reviste sovietice au încetat să mai fie publicate în limba română; activitatea Asociaţiei Române pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică [ARLUS – n.n.] a scăzut considerabil.

Remarcăm faptul că propaganda burgheză a lăudat în fel şi chip aşa-numitul proces de „derusificare" şi de „renaştere naţională". În primăvara anului 1964, ziarul „Chicago American" scria cu franchete: „România vrea să fie tot mai independentă de Moscova, exact ceea ce îşi doreşte şi Washingtonul. În schimbul produselor noastre industriale România va semăna discordie în lagărul sovietic"[80].

În propaganda română oficială a început să fie accentuat intens rolul factorilor interni, al specificului naţional, al tradiţiei istorice şi al experienţei proprii.

Aceste idei s-au regăsit în mai multe documente de partid şi de stat de importanţă majoră. În noua Constituţie a RSR[81] au fost omise tezele cu privire

[80] „Chicago American" a fost un ziar cu ediţie de seară, editat la Chicago între anii 1900 şi 1974 sub diferite titluri. În 1956 a fost cumpărat de către „Chicago Tribune", titlu sub care am identificat articolele la care se referă autorul prezentului document. Negocierile româno-americane din 18 mai – 1 iunie 1967 în timpul cărora William Averell Harriman, subsecretar de Stat al SUA, şi Gheorghe Gaston-Marin, preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, au discutat despre îmbunătăţirea relaţiilor dintre cele două state, s-au încheiat cu semnarea, la 1 iunie, a acordului prin care legaţia SUA la Bucureşti a fost ridicată la rang de Ambasadă. În acest context, ziarul „Chicago Tribune" a publicat mai multe articole despre politica României şi rolul pe care îl putea juca Washingtonul în procesul de îndepărtare a Bucureştiului de blocul sovietic. De exemplu, într-un articol din 19 mai se afirma că, în opinia părţii americane, disponibilitatea românilor de a se detaşa de Moscova era cea mai importantă caracteristică a vizitei întreprinse de delegaţia română. „Chicago Tribune", Chicago, 19 mai 1964, secţia 1, p. 25. Într-un alt articol, publicat în numărul din 28 mai, se menţiona că acordul asupra căruia conveniseră cele două părţi reprezenta un indicator al slăbirii controlului pe care Rusia îl deţinea în Europa de Est şi un posibil model pentru apariţia unor noi breşe („Chicago Tribune", Chicago, 28 mai 1964, secţia 1, p. 7).

[81] La 21 august 1965, în cadrul sesiunii extraordinare a Marii Adunări Naţionale a fost adoptată, în unanimitate, o nouă Constituţie (în locul celei din 1952), care consfinţea pe plan

la rolul armatei sovietice în eliberarea României, la ajutorul acordat de URSS în construirea socialismului și cea referitoare la prietenia frățească cu poporul sovietic[82]. Dacă în preambulul vechiului Statut al PCR, adoptat în cadrul celui de-al VIII-lea Congres al partidului (a. 1960)[83], se menționa că PCR îndreaptă poporul „pe calea deschisă omenirii de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie”, atunci în 1965, în noul Statut, această prevedere a fost înlocuită cu următoarea idee: „PCR își întemeiază întreaga activitate pe învățătura marxist leninistă, aplicând-o în mod creator la condițiile și particularitățile specifice țării noastre”[84]. În locul sarcinii „de a avea o atitudine intransigentă față de ideologia burgheză”, așa cum prevedea Congresul al VIII-lea [al PCR – n.n.], a fost adusă în prim plan așa-numita „educare în spirit patriotic a maselor”. Bineînțeles, aceste manifestări au intrat în vizorul PCUS și a altor partide frățești, deoarece, dacă vor lua amploare, tendințele menționate pot reprezenta un pericol serios pentru prietenia dintre statele socialiste.

CC al PCUS a întreprins măsuri energice pentru a stopa acest proces. După Plenara din Octombrie (a. 1964)[85], între conducerea PCUS și cea română au avut loc opt întâlniri[86], în timpul cărora părțile au realizat un schimb de opinii deschis și au ajuns la o înțelegere în privința mai multor probleme importante.

---

juridico-statal victoria deplină și definitivă a socialismului și proclama Republica Socialistă România stat al oamenilor muncii de la orașe și sate, suveran, independent și unitar, consacra rolul clasei muncitoare și proclama rolul conducător al partidului în viața întregii societăți. Vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 582. În articolul 14 din Titlul I al noii Constituții se stipula că „Republica Socialistă România întreține și dezvoltă relații de prietenie și colaborarea cu țările socialiste în spiritul internaționalismului socialist, promovează relații de colaborare cu țările având altă orânduire social-politică, activează în organizații internaționale în scopul asigurării păcii și înțelegerii între popoare. Relațiile externe ale Republicii Socialiste România se bazează pe principiul respectării suveranității și independenței naționale, egalității în drepturi și avantajului reciproc, neamestecului în treburile interne”. Vezi http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=37735 (06.08.2021).

[82] În capitolul introductiv al Constituției Republicii Populare Române din 1952 se menționa că „Republica Populară Română a luat naștere ca urmare a victoriei istorice a Uniunii Sovietice asupra fascismului german și a eliberării României de către glorioasa Armată Sovietică”. Vezi http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=1454 (06.08.2021).

[83] Vezi nota de subsol nr. 19 din articolul de față.

[84] *Statutul Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică, 1965, p. 8.

[85] Plenara CC al PCUS a avut loc la 14 octombrie 1964. Cea mai importantă decizie adoptată de această Plenară a fost pensionarea lui Nikita S. Hrușciov (1894-1971), secretarul general al CC al PCUS între anii 1953 și 1964, și alegerea în această funcție a lui Leonid I. Brejnev (1906-1982), care a deținut-o până în 1982 („Pravda”, Moscova, 16 octombrie 1964, p. 1).

[86] Este vorba despre întâlnirile care au avut loc în timpul Consfătuirii Comitetului Politic Executiv al statelor membre ale Tratatului de la Varșovia din 19-20 ianuarie 1965; în timpul Congresului al IX-lea al PCR din 19-24 iulie 1965; în timpul vizitei oficiale a delegației române, conduse de Nicolae Ceaușescu, la Moscova din 3-11 septembrie 1965; în timpul vizitei neoficiale a lui Leonid I. Brejnev la București din 10-13 mai 1966; în timpul Consfătuirii Comitetului Politic Executiv al statelor membre ale Tratatului de la Varșovia din 4-6 iulie 1966; în timpul desfășurării lucrărilor Congresului al XXII-lea al PCUS din 17-22 octombrie 1966, de la Moscova; în timpul vizitei oficiale a delegației române, conduse de Nicolae Ceaușescu, la Moscova din 17-18 martie 1967; în timpul reuniunii conducătorilor partidelor comuniste și muncitorești și ai guvernelor unor țări socialiste de la Moscova, din 9 iunie 1967.

CC al PCUS, călăuzindu-se de principiile internaționalismului proletar, i-a atras atenția conducerii române că tendințele nesănătoase care se manifestă în relațiile dintre țările noastre trebuie depășite la timp. Totodată, partea sovietică a declarat ferm că intenția noastră de a consolida prietenia dintre statele socialiste rămâne neschimbată, înaintând în acest sens propuneri concrete menite să asigure dezvoltarea în continuare a colaborării multilaterale.

Ca rezultat, lucrurile s-au schimbat în bine și au fost înlăturate unele aspecte nedorite, inclusiv cele de natură subiectivă. A fost consolidată baza juridică a relațiilor dintre țările noastre, iar în anul 1966 a fost creată Comisia interguvernamentală româno-sovietică pentru cooperare economică[87]. S-au semnat mai multe acorduri bilaterale, dintre care amintim acordul pentru anii 1967-1970, prin care URSS și-a luat angajamentul să sprijine România din punct de vedere tehnic și să-i livreze utilaj industrial; acordul de prelungire a colaborării științifice și cultural-artistice; acordul de reglementare a regimului de călătorii fără viză, a traficului internațional de mărfuri etc.

În ultimii doi ani, s-a activizat schimbul interpartinic de delegații și de lectori, relațiile dintre județele și raioanele din zonele de graniță au devenit mai dinamice, s-a intensificat colaborarea științifică și cultural-artistică dintre URSS și România.

Plenara CC al PCR din martie 1967[88] a adoptat hotărârea cu privire la sărbătorirea în RSR a semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie[89]. În această hotărâre Revoluția Socialistă din Octombrie este prezentată drept un eveniment de răscruce în istoria omenirii și este accentuat faptul că aniversarea acestui jubileu măreț în România va constitui un pas nou în evoluția relațiilor de prietenie dintre poporul român și cel sovietic, dintre PCR și PCUS[90].

În ciuda unei anumite revigorări a legăturilor economice cu Occidentul, dezvoltarea economiei naționale a României este determinată în mare parte de

[87] Comisia interguvernamentală româno-sovietică a fost înființată în 1966, la inițiativa României. Consiliul de Miniștri al URSS a adoptat o decizie în acest sens la 29 iunie 1966. Între lunile iulie și octombrie 1966, la Moscova au avut loc negocieri româno-sovietice care s-au încheiat la 8 octombrie cu semnarea unui acord bilateral. Într-o scrisoare informativă din 16 martie 1967, Mihail A. Leseciko, vicepreședintele Consiliului de Miniștri al URSS, îi comunica lui Iuri V Andropov, care ocupa în acea perioadă funcția de șef al Secției Relații Externe a CC al PCUS, că partea română promisese în repetate rânduri că va transmite părții sovietice propuneri concrete cu privire la ordinea de zi și termenii de convocare a primei ședințe a acestei Comisii însă până la acea dată nu-și onorase promisiunile. Leseciko a mai adăugat că partea sovietică nu considerase de cuviință să amintească suplimentar părții române despre promisiunile făcute deoarece românii fuseseră cei care au venit cu inițiativa de a crea această Comisie (RGANI, F. 5, op. 59, d. 308, f. 73-74).

[88] Plenara CC al PCR și-a desfășurat lucrările între 27 și 28 martie 1967. Vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 591.

[89] Proiectul de Hotărâre a Comitetului Central al Partidului Comunist Român pentru sărbătorirea în România a semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a fost prezentat membrilor CC al PCR de către Paul Niculescu-Mizil și adoptat în unanimitate la 28 martie 1967 (ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar nr. 43/1967, f. 145-150).

[90] A se vedea textul complet al *Hotărârii Comitetului Central al Partidului Comunist Român pentru sărbătorirea în România a semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*, în „Scînteia", București, 31 martie 1967, p. 1-2.

relațiile comercial-economice cu statele socialiste și, în primul rând, cu Uniunea Sovietică. În anul 1966, importurile din URSS au acoperit 62% din necesitățile României în minereu de fier, în cocs – 48%, în oțel laminat – 71%, aproape jumătate din necesitățile în bumbac și în echipamente electrice. Circa 40% din toate navele produse în țară și până la o treime din utilajul petrolier sunt destinate exportului în URSS. Totuși, în comparație cu anii precedenți, între anii 1965 și 1966 schimbul de mărfuri româno-sovietic s-a micșorat într-o oarecare măsură (de la 792 de milioane de ruble în 1964 la 696 de milioane de ruble în 1966).

În contextul dificultăților cu care se confruntă economia RSR în ultima perioadă, partea română a dat dovadă de un interes sporit pentru cooperarea bilaterală în domeniul producției industriale, pentru stabilirea unei colaborări directe între ministerele și instituțiile de cercetare din țările noastre. În special, acest fapt a fost remarcat în timpul ședinței comisiei interguvernamentale pentru cooperare economică, care a avut loc în luna iunie a.c.[91]. Reprezentanții români accentuează mereu că opiniile diferite asupra unor probleme politice nu trebuie să se răsfrângă negativ asupra cooperării bilaterale dintre țările noastre, în special asupra celei economice.

Conducătorii PCR declară că problemele majore din relațiile noastre au rămas în trecut, iar divergențele existente pot fi depășite prin apropierea treptată a punctelor de vedere. Totuși, în realitate, există încă multe probleme pe care conducerea română continuă să le abordeze la fel ca în trecut. În particular, atrage atenția reinterpretarea în publicațiile de presă din RSR a multor evenimente din istoria relațiilor dintre țările noastre. În cărțile de istorie se trece sub tăcere orientarea antisovietică a acțiunilor de politică externă întreprinse de conducerea României regale, se admit aprecieri unilaterale, uneori chiar tendențioase, ale politicii externe a URSS în perioada interbelică, se minimalizează rolul Armatei Sovietice în eliberarea României de sub ocupația fascistă, dispare subiectul referitor la legătura istorică și la tradiția luptei revoluționare comune a muncitorilor din țările noastre. Unele studii de istorie sugerează indirect că, în 1812, Rusia a smuls teritorii în care locuia o parte din națiunea română care, chipurile, ar fi fost deja formată în acea perioadă. Totodată[92], se accentuează ideea că teza leninistă, cu privire la dreptul națiunilor la autodeterminare chiar până la separare, nu putea fi aplicată în cazul României dinainte de război, deoarece ea, în opinia autorilor români, nu ar fi fost niciodată un stat multinațional. Prin urmare, cercetătorii români neagă, într-o formă voalată, existența de sine stătătoare a națiunii moldovenești.

Toate aspectele enumerate demonstrează că atitudinea conducerii PCR față de PCUS și Uniunea Sovietică este duplicitară, deoarece paralel cu linia oficială, care are mereu un caracter prietenos, se manifestă o tendință ce contravine normelor care stau la baza relațiilor dintre statele frățești.

---

[91] Prima sesiune a Comisiei interguvernamentale româno-sovietice a avut loc între 3 și 7 iunie 1967, context în care la București a sosit Mihail A. Leseciko, vicepreședintele Consiliului de Miniștri al URSS („Scînteia”, București, 8 iunie 1967, p. 6).

[92] În document această propoziție este tăiată cu creionul.

*

* *

Chiar dacă în activitatea conducerii române se manifestă pregnant toate tendințele enumerate anterior, ar fi prematur să tragem concluzii finale și să dăm aprecieri exhaustive întregului curs politic al CC al PCR. Cu atât mai mult cu cât prietenia îndelungată dintre popoarele noastre și lupta comună a comuniștilor sovietici și români ne dă toate motivele să credem că „poziția distinctă" a conducerii române nu are cum să se bucure de sprijin popular din partea activului de partid și a opiniei publice din țară. Mai degrabă lucrurile stau exact invers. Totodată, încă de pe acum, devine evidentă intenția conducerii RSR de a ajunge în postura în care România ar beneficia de toate avantajele care reies din cooperarea cu statele socialiste fără să-și onoreze angajamentele colective. Conducerea română consideră că datorită acestei practici țara are asigurate condiții avantajoase în relația cu lumea capitalistă. În timp ce se călăuzesc de interese naționale înguste în acțiunile pe care le întreprind, tovarășii români declară că aspiră spre coeziune și relații de prietenie cu statele socialiste frățești.

Nu există dubii că acest curs, care se remarcă prin lipsă de consecvență, iar, în unele cazuri, și prin abatere de la principiile de clasă în aprecierea problemelor internaționale și subaprecierea angajamentelor internaționaliste, nu aduce beneficii și nu corespunde nici intereselor României.

Bineînțeles, dificultățile și divergențele sunt firești pentru un proces atât de complicat precum cel de statornicire și de dezvoltare a sistemului socialist mondial. Înțelegem că acest drum va fi unul sinuos și marcat de abateri temporare de la cursul comun. Diverși factori istorici, economici și politici își lasă amprenta asupra procesului de formare a noului tip de relații interstatale. În reglementarea muncii enorme și dificile de organizare a cooperării dintre statele frățești, partidele comuniste se conduc după directivele leniniste conform cărora la baza noului tip de relații socialiste dintre popoare stă îmbinarea corectă dintre interesele naționale și cele internaționale. Iată cheia pentru soluționarea mai multor probleme care țin de consolidarea în continuare a socialismului, de depășirea dificultăților cu care noua orânduire este încă nevoită să se confrunte.

Anume acest fel de dificultăți s-au iscat în relațiile dintre noi și România. Nu[93] trebuie să uităm că ne referim la unul dintre statele-membre ale comunității noastre, care a pășit în faza finală de construire a societății socialiste. În același timp, conducerea română, fiind probabil conștientă de faptul că punerea în practică a cursului său distinct se poate răsfrânge negativ asupra relațiilor cu statele socialiste, tinde să stabilească legături cât mai vaste cu statele capitaliste dezvoltate.

Din acest considerent nu excludem că pe viitor conducerea română va continua să întreprindă acțiuni care vor complica relațiile dintre statele noastre și vor duce la ruperea legăturilor strânse de colaborare dintre România și statele socialiste. Nu există dubii că atât chinezii schismatici, cât și cercurile conducătoare ale statelor imperialiste, vor împinge România să acționeze în acest mod.

[93] În document, începând cu această propoziție, întregul fragment este tăiat cu creionul.

În aceste circumstanțe, partidul nostru consideră că în relațiile sale cu PCR și RSR trebuie în continuare să depună eforturi care să nu permită înrăutățirea relațiilor româno-sovietice, punând la baza colaborării pe linie de partid și de stat principiul reciprocității și egalității depline dintre părți. Apărând consecvent și cu tărie pozițiile principiale ale PCUS și ale statului sovietic, trebuie să fim fermi și să ne străduim să identificăm împreună cu partea română soluții reciproc avantajoase pentru rezolvarea problemelor actuale. Se înțelege de la sine că, luând în considerare specificul relațiilor româno-sovietice din prezent, nu putem trece cu vederea faptul că reprezentanții RSR au întreprins mai multe acțiuni care contravin intereselor Uniunii Sovietice și ale altor state socialiste, precum și faptul că partea română refuză să accepte linia comună coordonată anterior sau că nu își îndeplinește angajamentele.

În același timp, partidul nostru nu are și nici nu poate avea alte scopuri decât dorința de a consolida unitatea comunității socialiste și a mișcării comuniste internaționale. Fidel tradițiilor leniniste, PCUS va continua să facă tot ce îi stă în puteri pentru a păstra și a dezvolta frăția internaționalistă dintre comuniștii sovietici și cei români, prietenia dintre poporul Uniunii Sovietice și cel al României Socialiste.

RGANI, F. 81, op. 1, d. 356, f. 37-68.

“The Romanian Communist Party stayed away from the common front of the fraternal parties…” – CC of the CPSU on Romania's Foreign Policy (July 1967)

(Abstract)

Keywords: foreign policy, Romania, USSR, West Germany, Middle East, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Communist and Workers' International Movement.

Starting with April 1964, when the Central Committee of the Romanian Workers Party published a Statement that stressed the equality of all communist parties and criticised the conflict within the international communist movement, the Romanian foreign policy became the number one issue in the Romanian-Soviet relations. The freedom portrayed by Romanian leadership by taking a stand in foreign policy events in the international arena disturbed Moscow because the Soviets saw it as a danger to the monolithic unity of the Warsaw Pact.

In this article, we publish a document in the original language (Russian) and a Romanian translation highlighting the main features of the Romanian foreign policy. We discovered this document in the Russian State Archive of Contemporary History (RGANI) in the Mikhail A. Suslov Collection. Written in July 1967, it originally aimed to help the members of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) understand why Romania chose to move away from the agreed line of the Warsaw Pact.

The necessity to inform the party members about Romania's foreign policy had increased in July 1967. Why? Because, in the early summer of 1967, when the six-day

war broke out, Romania refused to accept the stance of other socialist member states of the Warsaw Pact Organization and Yugoslavia, which harshly condemned Israel for the resurgence of hostilities in the Middle East. In addition to this problem, the document analysed other aspects of Romania's foreign policy. They included the establishment of diplomatic relations between Romania and West Germany in January 1967; the lack of Romanians at the Karlovy Vary Conference in April 1967; Romania's effort to submit amendments meant to improve the provisions of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons; the refusal to condemn Mao Zedong's domestic and foreign policy.

Regarding the bilateral relations between Romania and the USSR, also analysed by the document, the Soviets underlined the efforts made by the Moscow side to overcome the challenges caused by Romanian attempts to promote a national foreign policy. In conclusion, the Soviets considered it premature to give an exhaustive assessment of Romania's foreign policy actions, but the manifesting trends noticed had to be considered, should one have to repress them.

Un memorialist al Războiului de Întregire: Generalul N. M. Condiescu

Sorin CRISTESCU[*]

În fondul colecțiilor speciale ale Bibliotecii Naționale se păstrează un manuscris de circa 300 de pagini dactilografiate, aparținând unui militar care a rămas cunoscut și pentru lucrările sale literare. Este vorba de Nicolae Matei Condiescu (1880-1939), cel care l-a însoțit pe prințul Carol, viitorul rege Carol al II-lea, în călătoria sa în jurul pământului din februarie-noiembrie 1920.

Despre N. M. Condiescu se știe[1] că s-a format în Craiova, unde se născuse ca fiu al căpitanului Matei Condiescu; acolo a urmat clasele primare, apoi trei clase la Liceul Carol I (1891-1894) şi Şcoala Fiilor de Militari (1900) din Craiova, apoi Şcoala de Ofiţeri de infanterie (1902) şi Şcoala Superioară de Război (1912-1914) din Bucureşti. În 1902 a fost repartizat la Batalionul 2 de vânători[2] însărcinat cu paza castelului Peleș.

A participat la campania din Bulgaria (1913). A condus Şcoala Ofiţerilor de rezervă din Bucureşti în anul 1915. A fost avansat maior (1916), locotenent-colonel (1917); pe perioada războiului (1916-1918) a fost în Marele Cartier General. În 1920 a fost avansat colonel şi numit adjutant regal, calitate în care l-a însoțit pe prințul Carol. A demisionat din armată în 1926.

Volumele de însemnări *Peste mări şi ţări. Impresiuni de călătorie* (1922-1923) îl aduc în atenția cercurilor literare pe cel care debutase ca poet la Craiova, în 1899. Autorul devine membru al Societăţii Scriitorilor Români (1922). După urcarea pe tronul României a regelui Carol al II-lea, la 8 iunie 1930, Condiescu se bucură de favorurile regelui: devine preşedinte al Consiliului de Administraţie al Radiodifuziunii Române (1931); membru al Societăţii Regale de Geografie; secretar general al Fundaţiilor Culturale Regale (1932); este avansat general în retragere în 1933 și apoi este ales preşedinte al Societăţii Scriitorilor Români (1935, 1938); preşedinte de onoare al Societăţii Scriitorilor Olteni; de la 26 ianuarie 1937 este preşedintele Consiliului de Administrație al

[*] Dr., Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară; e-mail: cristescu.sorin@yahoo.com.

[1] Vezi pe larg în *Portret: Generalul Nicolae Matei Condiescu, fost preşedinte al CA al Radiodifuziunii – 135 de ani de la naştere*, în https://www.rador.ro/, documentar 20 octombrie 2020.

[2] Precizăm că termenul de „vânători" desemnează aici o unitate de elită. Trupele propriu-zise de vânători de munte au fost întemeiate la 3 noiembrie 1916.

Societății de Radiodifuziune. În ultimi ani ai vieții a fost bibliotecarul regelui Carol al II-lea. Volumele sale de beletristică, precum *Conu Enake. Nuvele* (Craiova, 1928), *Însemnările lui Safirim* (Roman, 1936), vol. I despre care s-a spus că ar fi o frescă a Craiovei de la finele secolului al XIX-lea, și *Schiţe* (1936, Biblioteca pentru toţi, nr. 1450), sunt astăzi uitate. A fost coleg de școală militară cu un actor apreciat al vremii și apoi de regimul comunist, Ștefan Braboreanu (1880-1971), căruia i-a prefațat un volum de însemnări *Din romanul unei vieți* (1899).

Nicolae Condiescu a încetat din viață la 15 iunie 1939 înglodat în datorii. Biblioteca din satul său Grozăvești, jud. Romanați, a fost salvată prin bunăvoința regelui Carol al II-lea, dar avea să fie distrusă în 1949 de regimul comunist.

În cele ce urmează prezentăm începutul acestor însemnări, în care autorul descrie ultimele luni ale neutralității României și primele două săptămâni de serviciu la Marele Cartier General, unde privește de la distanță și analizează critic dezastrul militar suferit de români la Turtucaia.

Însemnările din ultimele luni ale neutralității ne arată un ofițer ce avea de multă vreme preocupări literare și teatrale, care duce o viață mondenă, pe care nu și-ar fi putut-o permite cineva care trăia doar din solda de căpitan. Stilul este alert, iar autorul știe să surprindă elementele esențiale care definesc acea perioadă de așteptare și speranță.

Autorul nu ne povestește care sunt relațiile sale ce îi permit să plece de la Regimentul 46 Infanterie și să fie numit la Marele Cartier General, instituție creată în vederea războiului, unde va lucra inițial la biroul personal. Este interesantă descrierea atmosferei de acolo, aflăm că maiorul Radu R. Rosetti, viitorul general, cumnatul premierului Ion I. C. Brătianu, avea o poziție de „vicerege", care îi permitea să intervină direct, prin telefon, în conducerea operațiunilor militare[3]. Acest lucru joacă un rol funest în momentul în care capul de pod de la Turtucaia este atacat de puternice și numeroase forțe germano-bulgare, pentru că Rosetti – așa afirmă Condiescu – este cel care dă ordinul de rezistență până la ultimul om, așadar interzice retragerea și pecetluiește soarta tragică a militarilor români și oferă bulgarilor – din incompetență – o victorie zdrobitoare, capturarea unui număr mare de prizonieri și a unui bogat material de război. Nu este atât o înfrângere tactică, dar mai ales una psihologică, care zdruncină grav moralul și încrederea românilor chiar din primele zile ale războiului. O înfrângere care se putea evita, așa cum ar rezulta din analiza căpitanului de atunci.

[3] Aceeași părere exprimată în General Ion Rașcu, *Jurnalul meu din timpul Războiului pentru Întregirea Neamului*, ediție Dumitru Huțanu, Focșani, Editura Pallas, 2011: „Este inexplicabil cum generalul Zottu a primit să fie paravanul lui Iliescu și să-și asume răspunderea pregătirii noastre de război pe când, în realitate, acesta făcea totul împreună cu lt. col. Rășcanu și maiorul Rosetti, cumnatul lui Brătianu". Apud *Războiul de Întregire (1916-1919). Comandanți militari români*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2016, p. 92 (în continuare, se va cita *Războiul de Întregire...*).

Merită consemnat faptul că cel care se consideră organizatorul victoriei este feldmareșalul german Mackensen. În clipa în care află că noul șef al Marelui Stat Major German, de la 29 august 1916, feldmareșalul Paul von Hindenburg (1847-1934), trimite o telegramă de felicitare generalisimului bulgar Nikola Jekov[4], Mackensen scrie soției sale că „este scos din fire pentru că rapoartele oficiale prezintă victoria de aici ca un succes exclusiv al bulgarilor... este o falsificare a istoriei”[5].

În ce privește manuscrisul, la a cărui publicare lucrăm, considerăm că a fost copiat ulterior prin dactilografiere, poate chiar de către fiul acestuia, deoarece apar pe alocuri niște mici erori care nu puteau fi săvârșite de autor. Cifrele din paranteze rotunde indică numărul filei din manuscris.

NOTE DE LA CARTIERUL GENERAL
GENERALUL N. M. CONDIESCU
15 Oct. 1880 – 15 Iun. 1939
[descrierea împărțirii manuscrisului]
FUNCȚII ÎNDEPLINITE ÎN CADRUL ARMATEI
CA OFIȚER DE STAT MAJOR
1916-1918
Generalul N. M. CONDIESCU

1916

– Ataşat la Comandamentul II Teritorial.

– Marele Stat Major – Sec. Adjutanturii – Şeful Bir. Personalului.

– Marele Stat Major – Şeful Biroului Mobilizărilor.

– Marele Stat Major – Biroul Instrucțiilor și Regulamentelor. Însărcinat cu organizarea părților sedentare.

– Marele Cartier General – Sec. Adjutanturii. Bir. Personalului.

– Marele Cartier General – Trimis cu o companie din Reg. 46 Inf. la Nehoi și Nehoiași pentru a forma o linie de baraj și a ocupa poziția de la Broaștele din defileul Buzăului.

– Marele Cartier General – Ataşat pe lângă ofițerii „Misiunei Franceze” conducându-i la Nămăești – Lereşti şi Culmea Mateiaşului (Div. 12 şi 18) pe timpul luptelor, luând parte cu ei la recunoaşteri şi studii.

– Marele Cartier General – Conduce în Oct. un alt grup de ofițeri francezi la Oituz (Div. 15-a) în acelaşi scop.

[4] Nikola Jekov (1865-1949) – general bulgar, comandantul suprem al armatei bulgare (24 septembrie 1915 – 4 noiembrie 1918). După război a stat o vreme în Germania, dar a revenit în 1921. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a stabilit o relație de prietenie cu Adolf Hitler. După lovitura de stat comunistă de la Sofia, la 7 septembrie 1944, a reușit să fugă în Bavaria, unde a și murit. Condamnat la moarte în contumacie la 1 februarie 1945.

[5] Theo Schwarzmüller, *Zwischen Kaiser und Führer. Generalfeldmarschall August von Mackensen*, Schöning, Paderborn, München, 1995, p. 137.

– Marele Cartier General – În timpul luptelor din Dobrogea, este trimis la Feteşti – Brăila, pentru a conlucra la debarcarea corpului IV Siberian şi îndrumarea lui pe câmpul de operaţiuni.

– Înaintat Maior la 1 Nov. 1916.

– Marele Stat Major – Bir. Personalului zonei Interioare.

– Marele Stat Major – Şeful Bir. Rechiziţii.

1917

– În Ianuarie G. Jean Florescu îi propune să-i ia locul de Şef de Stat Major al Guvernatorului oraşului Iaşi. – Refuză –

– Marele Stat Major – Şeful Biroului Mobilizărilor.

– Marele Cartier General – Bir. Operaţiilor. Are următoarele sarcini:

a) Pregătirea operaţiilor ofensive proiectate pe frontul Siretului, privitor la concentrarea Ar. I-a pe Siret.

b) Pregătirea şi conducerea operaţiilor de la Mărăşeşti.

– Înaintat cu raport special Lt.-Colonel la 1 Sept. 1917.

– Decorat în timpul campaniei cu ordinele:

a) „Coroana României cu Spade" în grad de ofiţer (Î.D. 1530 din 20.12.1917);

b) „Ordinul Sf. Stanislas" Cl. II (1089/1918) – Comandor.

1918

– Ianuarie, însoţeşte pe Col. Randa, venit într-o misiune specială din partea Împăratului Austro-Ungariei, către regele Ferdinand.

– Marele Cartier General – Biroul Operaţiilor.

– Marele Stat Major – Biroul Istoric, sec. II, detaşat de la Marele Cartier.

– Însărcinat să facă rezumatul campaniei 1916-18 pentru ofiţerii elevi de la Şcoala Superioară de Război.

NOTĂ

Toată documentaţia la care se referă Generalul N. M. CONDIESCU în notele zilnice, însemnate cu (a se vedea în hârtiile mele), au rămas în casa din comuna Grozăveşti – Romanaţi – Olt în 1949; ca şi biblioteca, corespondenţa cu scriitorii, inclusiv cea cu Dobrogeanu-Gherea.

Într-un interviu dat lui Ion Massoff[6], în revista „Rampa" – 11.V.1931, declară, printre altele, că are de gând să scrie pe baza notelor, datelor şi docu-

[6] Ioan Massoff (n. 4 iunie 1904, Bucureşti – d. 27 ianuarie 1985, Bucureşti) a fost un teatrolog şi prozator român. A debutat în ziarul „Rampa", în 1924. Debutul editorial a avut loc în 1934 cu volumul *Londra 1933*. Este autorul mai multor biografii – realizate independent sau în colaborare – ale marilor actori sau ale unor personalităţi ale teatrului liric. S-a afirmat ca prozator prin notele de călătorie din volumul *Londra 1933*, romanul *Fard...* şi anecdotele din *Actorul de la miezul nopţii*, precum şi prin intermediul volumelor de interviuri *Despre ei şi despre alţii*. Manuscrisele sale se află în prezent în arhiva Fabian Anton.

mentația ce avea, o lucrare – „NOTE DE LA CARTIERUL GENERAL” din timpul războiului 1916-18.

Această lucrare nu a mai scris-o, N. M. Condiescu decedând la 15 iunie 1939.

15 oct. 1880 – 15 iunie 1939[7]

1916

1 Ianuarie – 26 Decembrie

(1) 1916

1 Ianuarie[8]

Revelionul l-am prăznuit la Iordake[9] cu Binica[10], Titi, Costică, Fima și Puiu. Sala arhiplină de ovrei. S-a destupat la sticle de șampanie cu duiumul. Afacerile rentabile din actualele împrejurări, samsarlâcul și celelalte au umplut multe pungi într-o noapte. Se evidența [în] această seară. Fima ne-a cinstit cu două sticle de Pommery. M-am gândit la toți morții noștri scumpi; la cei care actualmente umplu cu sângele lor Europa; la speranțele ce ne hrănesc pe noi românii. Și o mare întrebare aruncăm spre anul nou? Fi-va el acela care va aduce realizarea întregirei naționale? Azi după amiază am făcut vizită colonelului. Ne-a cinstit cu șampanie.

4 Ianuarie

Am făcut vizită Constanței și lui Costel Marinescu. Ei au avut de anul nou un pom splendid, aprins de Valeruș. Matică[11] a avut partea lui de daruri; un caroussel și o cutie cu cuburi de lemn pentru construit case.

5 Ianuarie

Boboteaza s-a serbat cu același ceremonial pe cheiul Dâmboviței. Aceași procesiune a icoanelor, cu regele și mitropolitul în cap; aceași aruncare a crucei în apă și același personal care în fiecare an clănțăne în apă, așteptând căderea și bătaia pentru găsirea crucei.

Defilarea a eșit prost din cauza inspectorului muzicelor, Mărgăritescu[12], care în loc să cânte obișnuitul marș al defilărei, cadențat și bine cunoscut de

[7] Toate însemnările de până aici sunt scrise probabil de fiul autorului.

[8] Toate datele sunt pe stilul vechi până în 1918 când autorul anunță că s-a trecut la stilul nou.

[9] „La Iordache”, celebru restaurant bucureștean aflat pe strada Covaci nr. 3, actualmente Berăria la Nenea Iancu.

[10] Soția autorului – probabil Sabina – cu care se căsătorise la 11 noiembrie 1909 și cu care avea un fiu, Matei – Matică, născut în 1910. Se pare că au existat și însemnări anterioare datei de 1 ianuarie 1916.

[11] Dr. Matei N. Condiescu (1910 – 22 martie 1985), fiul generalului Condiescu, se va căsători cu Ioana (n. 1923), fiica arhitectului Ion (Jean) Berindei și a Mariei-Louise Mouiller. Vezi Narcis Dorin Ion, *Familia Berindei. Portretul unor aristocrați ai spiritului. Convorbiri cu academicianul Dan Berindei*, în CI, serie nouă, XXXIII, 2014, p. 244, nota 54.

[12] Mihail Mărgăritescu (1861-1925), muzician și compozitor român, îi succedă lui Iosif Ivanovici la conducerea muzicilor militare în 1905; în 1916 renunță la funcție și se stabilește

soldați, a pus muzicile să cânte o compoziție a sa: „Ardealul”, un fel de melopee, cu motivul, spunea el, național. Nici ofițerii nu puteau ține pasul. Regele a fost vădit nemulțumit. A mai survenit un incident regretabil. Generalul Bogdan[13], comandantul Diviziei 1-a, așa zisul erou de la Ferdinandovo[14], nu poate suferi ținuta verde cenușie la ceremonii. Cadru vechi[15], cu drept cuvânt, el nu poate uita că ținuta de ceremonie e frumoasa tunică cu brandenburguri. În ironie, pentru a persifla ordinul regal, care dispoza pentru parada bobotezei ținuta verde, generalul a venit cu un chipiu cu clape de urechi și cisme de iuft. Regele s-a mulțumit a atrage atenția generalului Cotescu[16], comandantul corpului II Armată, asupra acestui incident.

E un act de mare indulgență, față de vina săvârșită de un înalt demnitar, comandant de mare unitate, care în afară de orice resentimente personale și orice alte considerațiuni e chemat întotdeauna (2) să dea pildă perfectă subordonațiunii și a strictei executări a ordinelor. Ceea ce se tolerează unui sublocotenent, nu se poate ierta unui general. Eu aș fi cerut imediat demisia generalului Bogdan.

8 Ianuarie

De Sf. Ion am făcut vizită lui Iancu Brabețeanu[17], unchiul Binicăi. Pentru seară am fost invitați la el, dar nu ne-am putut duce fiind obosiți.

9 Ianuarie

Serbia, după o eroică rezistență, a plecat steagurile. Armatele Kaizerului german[18] au pustiit-o, au incendiat-o, au dezlănțuit asupra nenorocitei țărișoare

alături de fiica sa la Paris, unde va și muri; biografia sa, pe larg, în *Noi istorii ale muzicilor românești*, vol. II, coordonatori Valentina Sandu-Dediu și Vlad Gheorghiță, București, Editura Muzicală 2020, p. 243-248.

[13] Generalul Bogdan, comandantul Diviziei 1 Cavalerie, cunoscut pentru faptul că, la 10 iulie 1913, în apropierea localității Ferdinandovo, s-a intersectat cu o brigadă bulgară, dar a manevrat în așa fel încât bulgarii au crezut că au în față trupe mult mai numeroase și s-au predat generalului român. Ulterior, generalul Bogdan le-a redat libertatea prizonierilor eliberându-le bilete de voie în care se scria, în limbile română și bulgară, că „prizonierii de la Ferdinandovo și-au dat cuvântul de onoare că nu mai ridică arma contra armatei române”. Vezi Iulian Bunilă, *Invazia armatei române în Bulgaria văzută prin ochii oștenilor. Istoria celui de-al Doilea Război Balcanic*, https://adevarul.ro/ locale/buzau/invazia-armatei-romane-bulgaria-vazuta-ochii-ostenilor-istoria-celui-de-al-doilea-razboi-balcanic-1_559d03d5f5eaafab2c5cd757/index.html (consultat la 1 decembrie 2021).

[14] Azi Părveneț în Bulgaria; cunoscut pentru faptul că, la 10/23 iulie 1913, aici a fost capturată Brigada VII de Infanterie bulgară de către Divizia 1 Cavalerie română, eveniment relatat pe larg în articolul nesemnat *În drum spre înfăptuirea idealelor noastre,* din revista „Luceafărul”, Sibiu, nr. 17, 1 septembrie 1913, p. 531-532.

[15] În text: Cadră veche.

[16] Dumitru sau Dimitrie Cotescu (1859-1942), general român, a comandat Corpul II de armată în primele trei luni ale Războiului de Întregire.

[17] Ioan Brabețeanu (1852-1917), om politic conservator român, deputat, apoi prefect de Romanați, primar al orașului Caracal în care deținea o vilă elegantă; biografia sa pe larg în Cornel Manolescu, *Prefecții județului Romanați* (IV), în „Memoria Oltului și a Romanaților. Revistă de Istorie și cultură”, anul 6, nr. 8 (66), august 2017, p. 16-22.

toată urgia, și cuibul acesta de eroi – atacat mișelește și de oștile țarului bulgar[19], a căzut după cea din urmă și măreață rezistență. Ungurii râd. Bulgarii sunt triumfătorii momentului, iar germanii au satisfăcut marele lor orgoliu.

Pe ruinile Serbiei îngenunchiate – la Niș, a avut loc o întrevedere între Wilhelm II și Ferdinand al Bulgariei, care a fost înălțat la rangul de feldmareșal al armatei germane, fapt ce i-a dat prilejul să-i zică mareșalului Mackensen[20], în gara Niș: „Scumpul meu coleg". Serbări, banchete, toasturi, glorificarea victoriei printre cadavrele vitejilor sârbi. Și în acest timp, bătrânul rege Petru – ca un al doilea rege Lear – fugar, e purtat în care cu boi, ades și pe jos, însoțit de credincioșii lui tovarăși. Dacă există o dreptate și-o ispășire, apoi ea va veni îngrozitor de teribilă, va nasce din blestemele acestui nenorocit popor și al bătrâneților eroice ale regelui pribeag de-acum. Și ce amară va fi pentru învingătorii de astăzi!

15 Ianuarie

Am fost cu Binica la Național. S-a jucat „Rue du Sentier" cu Radovici[21], Tina Barbu[22] și Storin[23] în rolurile principale. Ansamblul excelent. Radovici se înalță, se reliefează în toată splendoarea vigurosului lui talent. Este „Guitry"[24] al scenei noastre. Și, admirându-l aseară, îmi aminteam începuturile lui de cabotin obscur, rătăcind cu trupe mediocre prin orașele de provincie, jucând pe scenele de vară farse și comedii bufe. În 1905 se găsea în Craiova, unde împreună cu un frate al lui, azi mort, și cu câțiva artiști de a 3-a mână, juca la grădina Imperial „Hapuri miraculoase" și alte piese la fel. Mă găseam pe atunci la Craiova cu Batalionul 1 Vânători. Eram un asiduu vizitator al acestui teatru de vară. Publicul venea cu plăcere, căci Radovici începuse să placă. Răposatul tenor Gabrielescu[25],

[18] Wilhelm al II-lea (1859-1941), împărat german (15 iunie 1888 – 9 noiembrie 1918). La 9 noiembrie 1918, când ziarele au anunțat abdicarea sa, a trecut frontiera în Olanda, unde a primit azil politic și a trăit până la sfârșitul vieții. La finele anului a trimis noilor guvernanți de la Berlin actul oficial al abdicării sale în schimbul unei pensii viagere de 50.000 de mărci aur lunar.

[19] Ferdinand de Saxa-Coburg-Kohary (1861-1948) – din 1887 principe al Bulgariei, proclamat țar la 5 octombrie 1908, a abdicat la 3 octombrie 1918 și a trăit restul vieții în exil, în Germania și în Slovacia.

[20] August von Mackensen (1847-1945) – feldmareșal german, celebru pentru victoriile obținute în anii 1915 și 1916, când a intrat în București abandonat de armata română în decembrie 1916. Comandant al trupelor de ocupație din România până la 11 noiembrie 1918.

[21] Constantin Radovici (15 ianuarie 1877 – 16 octombrie 1916) – cunoscut actor român, care s-a ilustrat pe scena teatrului din Craiova și a Naționalului din București. Mobilizat în iunie 1916 la Regimentul 24 Infanterie din Tecuci, orașul său natal, a murit din cauza unei miocardite.

[22] Tina sau Aretina Barbu (1885-1949) – cunoscută actriță a epocii. După căsătoria cu moșierul Constantin Rușavețeanu abandonează teatrul și se retrage la conacul moșiei Rușavățu (comuna Vipereşti, jud. Buzău). Arestată de regimul comunist în martie 1949, a murit la scurt timp în închisoare.

[23] Gheorghe Storin (1883-1968) – actor român cunoscut în epocă, profesor de artă dramatică (1947-1952) la Institutul de artă teatrală și cinematografică „I. L. Caragiale" din București, decorat de mai multe ori de regimul comunist.

[24] Alexandre, numit și Sacha Guitry (1885-1957) – celebru actor francez de teatru și film.

[25] Grigore Gabrielescu (13 ianuarie 1859 – 13 martie 1915) – tenor român de reputație internațională. A interpretat roluri celebre în țară și în străinătate, repurtând mari succese, inclusiv

pe-atunci directorul teatrului național din Craiova, îl angajă ca secretar. De aici cariera lui începe să se lumineze. (3) Agatha Bârsescu[26], venind să facă câteva reprezentații, îl are de partener în „Magda", „Eva", „Căminul". Talentul lui impune. Relații mai intime survin. Se căsătoresc. Pleacă cu el la Berlin unde îi desăvârșește școala. Întorși în țară, încep seria turneurilor. Au venit pe-atunci și la Caracal, unde el a încercat pe „Othello". S-a achitat mulțumitor, dar nu acesta era genul lui. De câte ori au venit în Caracal, au luat ceaiul la mine, cunoscându-i bine pe amândoi. După câtva, divorțând, el intră în Compania Davila, apoi la Național, sorbind din plin succesul și ajungând răsfățatul publicului capitalei[27].

16 Ianuarie

Cu Binica la Național. „Samson" a lui Bernstein[28]. Radovici în cea mai puternică creație a lui.

23 Ianuarie

Întrunirea promoției noastre, după 13 ani și jumătate de carieră. Serviciul divin la biserica „Crețulescu" pentru cei morți. Apoi seara banchet la sala „bulevard". Nici unul din foștii șefi, invitați, n-au luat parte. Puțină animație.

24 Ianuarie

Serată la Nicu Alexandrescu. A murit Kneazul, prințul Moruzzi[29], fost de atâtea ori prefect de poliție sub conservatori și Takiști. Una din figurile care au „dus vieață". Prefectoratul lui se remarcă printr-o largă bunăvoință acordată localurilor de noapte și lăutarilor. Moare ucis de „excesul plăcerilor" și al „vinului". La Nicu Alexandrescu am făcut cunoștința fostului Mitropolit Ghenadie[30]. O figură distinsă, inteligentă, dublată de o mare șiretenie.

---

la *Teatro alla Scala* din Milano. În urma evoluției sale în rolul Enzo Grimaldo din opera *La Gioconda* de Amilcare Ponchielli a fost invitat de Giacomo Puccini să cânte rolul titular în premiera mondială a operei sale *Edgar* (la 21 aprilie 1889).

[26] Agatha Bârsescu (9 septembrie 1857 – 22 noiembrie 1939) – actriță românca celebră pentru rolurile cu care s-a ilustrat la Berlin.

[27] Vezi în Agatha Bârsescu, *Memorii. Din Germania, Austria, Ungaria*, București, Editura „Adeverul", f. a., p. 170, ceea ce a scris celebra actriță despre C. Radovici.

[28] Henri Bernstein (1876-1953) – celebru dramaturg francez. Melodrama *Samson* a avut premiera la Paris, la 6 noiembrie 1907, și ulterior avea să fie ecranizată în patru versiuni. A colaborat cu Elvira Popescu (1894-1993) în realizarea filmului de demascare a existenței lagărelor de concentrare naziste *Elvire* (1939).

[29] Dimitrie Moruzzi (1847-1916) – celebru om politic conservator, de mai multe ori prefect de poliție al Capitalei. Vezi *Dimitrie Moruzi, un prefect chefliu, corupt și fripturist*, în „Adevărul", 17 februarie 2007; vezi și Florin Marinescu, *Familia Moruzi din Trapezunt. Scurt studiu genealogic*, București, Editura Corint, 2019.

[30] Ghenadie Petrescu (1836 – 31 octombrie 1918) – ierarh român, episcop de Argeș (1875-1893), mitropolit primat (1893-1895), protagonist al celebrei „afaceri a mitropolitului".

30 Ianuarie

Am convorbit cu Dabija[31] asupra „marei libertăți" în care e crescut prințul Carol la Regimentul 2 Vânători. Prea marea familiaritate a camarazilor ar trebui biruită. Mi-a spus că așa sunt crescuți toți prinții din Germania. Era vorba să se ducă costumat, cu câțiva ofițeri din batalion la bal mascat. Regele însă a interzis aceasta.

10 Februarie

La Cinema Regal cu Binica.

12 Februarie

Cu Binica la Compania de operetă „Grigoriu"[32]. S-a cântat „Povestirile lui Hoffmann"[33].

15 Februarie

Am fost atașat cu serviciul la statul major al Comandamentului II Teritorial. Lucrez cu Iancu Manolescu ca șef de stat major și cu Căp. Nicu Mihăilescu.

18 Februarie

Regina Elisabeta[34] a murit.

(4) **19 Februarie**

Am văzut pe Regina pe catafalc. Seara am luat masa la An...[35] Dumitrescu, cu Beyon[36], Nicolae Defleury[37] și Ciocâltău avocatul.

21 Februarie

Înmormântarea Reginei pe-o zi ploioasă. Am urcat cortegiul până la gara de Nord, unde rămășițele au fost urcate în vagon, spre a fi transportate la Curtea de Argeș.

---

[31] Gheorghe Dabija (1872-1957) – general român, comandant de divizie în Războiul de Reîntregire. Memorialist.

[32] Întemeiată în 1904 de Constantin Grigoriu (1866-1914); vezi Vera Molea, *Constantin Grigoriu și începuturile operetei românești*, în „Historia", https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/constantin-grigoriu-si-inceputurile-operetei-romanesti (consultat în 1 decembrie 2021).

[33] „Les Contes de Hoffmann" este o operă în trei acte, prolog și epilog, compusă de Jacques Offenbach (1819-1880), a cărei premieră a avut loc la Paris, în 10 februarie 1881.

[34] Elisabeta zu Wied (1843-1916) – din noiembrie 1869, soția principelui, ulterior regelui Carol I, autoare a numeroase scrieri beletristice și poetice, cunoscută și sub pseudonimul Carmen Sylva.

[35] Litere șterse prin îngroșare.

[36] Literat și traducător, prieten cu autorul, menționat în evocarea lui Nicolae Defleury.

[37] Nicolae Defleury – ofițer român din Războiul de Întregire, memorialist: *„Divizia de la Cerna". De pe front în captivitate 1916-1918 – amintiri, gânduri impresii*, Craiova, Editura Ramuri, 1940. Nicolae Defleury a evocat amintirea lui Nicolae Condiescu la Craiova, la 3 martie 1940, în *Nicu Condiescu – evocare*, Craiova, Editura Ramuri, 1940.

Joi 25 Februarie

Cu Binica, Fima și Nicu Boboc am fost la teatrul „Regina Maria”. Compania Bulandra a jucat „Marșul Nupțial” a lui Bataille[38] cu Tony Bulandra[39] și Ventura[40] în rolurile principale. Ansamblul ireproșabil, montarea îngrijită. Desăvârșiți în interpretare cei doi parteneri de mai sus și Iancu Manolescu. După spectacol am odihnit la Iordake, până la 3 din noapte ascultând arcușul lui Buică. Am fost invitații lui Nicu Boboc.

Marți 1 Martie

A venit papa în București.

Miercuri 2 Martie

Au sosit Amelie și cu Cristică. Au luat dejunul la noi.

Joi 3 Martie

La teatrul Liric unde opereta „Grigoriu” a cântat „Minerul”. Am fost cu Amelie, Cristică și Biți[41], care a picat și el în Buc. După spectacol, am trecut cu toții la Iordake.

Vineri 4 Martie

Am luat masa cu Amélie, Cristică și Biți la „Continental”. Ne-am dus apoi la Cinema „Regal” unde se rula „Vampirii”. După aceea la „Bodega Mircea” unde am găsit pe Titi și Costică.

Duminică 6 Martie

Serată la Mme Sorescu. Am stat până la 10 seara. Bufet bogat.

Luni 7 Martie

Am luat o masă camaraderească seara, la „Maiorul Mura”, Căp. Nicu Mihăilescu și Cornică Scărișoreanu.

Miercuri 9 Martie

Am însoțit pe Generalul Niculescu Marin la Găești, unde a inspectat Reg. 44 Inf.

---

[38] Henry Bataille (1872-1922) – poet și dramaturg francez. *La marche nuptiale* a avut premiera la Paris, la 27 octombrie 1905.

[39] Tony Bulandra (1881-1943) a fost un renumit actor român, elev al lui Constantin I. Nottara. Tony Bulandra a fost căsătorit cu Lucia Sturdza-Bulandra (1873-1961).

[40] Maria Ventura (1886-1954) – celebră actriță română, fiica jurnalistului și dramaturgului Grigore Ventura. A repurtat mari succese pe scenele din București și Paris. După 1919 a jucat la Comedia Franceză, a cărei societară a devenit ulterior. A fost prima femeie care a pus în scenă o piesă la Comedia Franceză, anume *Ifigenia*, de Racine, în 1938.

[41] Cumnatul autorului, probabil fratele soției sale, vezi mai jos.

Duminică 13 Martie

Am făcut vizite. Dejunul și prânzul l-am luat la Titi.

Luni 14 Martie

Prin ordinul Ministerului și în urma referatului făcut de Gl. (5) Stratilescu[42], subșef al statului major, care m-a cerut, am fost atașat la Marele Stat Major al Armatei. Seara am luat masa la „Continental" cu Binica, Biți, Angelica Dobrotescu și mama-sa. Apoi am fost la cinema „Appolo" unde se rula „Odette"[43] cu Francisca Bertini[44]. După aceia am luat înghețată la „Riegler".

Marți 15 Martie

Biți a cumpărat lui Matică un costum băiețesc, cu pantaloni lungi. E primul costum de băiat pe care l-a îmbrăcat astăzi. Are un aer de mic ștrengar, mai ales când își vâră cu ifos mâinile în buzunarele pantalonilor! Au dejunat la noi Costică, Titi, copiii, Angelica Dobrotescu și Biți.

Miercuri 16 Martie

Am luat cu Binica masa la Iordake. Apoi am fost cu Biți și familia la cinema „Regal" unde se continuă seria „Vampirii". După aceasta cu Binica la cinema „Terra".

Joi 17 Martie

Locotenentul Mihai Ion, adjutantul Rg. 46 Inf. a avut o delicată atenție față de mine: mi-a trimis în dar „primii eghileți de aur" în noul serviciu de stat major. O mică notă răutăcioasă, căci altfel n-ași semăna în totul cu oamenii: socrul ofițerului e ceaprazarul Georgescu.

Vineri 18 Martie

M-am prezentat de plecare Generalului Niculescu Marin[45] la Comandamentul II Teritorial. Iancu Manolescu m-a invitat la un aperitiv de despărțire pe care l-am luat la bodega „Mercur" din piața teatrului.

---

[42] Dumitru Stratilescu (1864-1927) – general român, a ocupat diferite poziții în cadrul unităților de infanterie sau în eșaloanele superioare ale armatei, cele mai importante fiind cele de șef al Secției II și sub-șef al Marelui Stat Major, alături de Generalul Dumitru Iliescu. Vezi *Războiul de Întregire...*, p. 226.

[43] *Odette* este un film mut italian realizat în 1916 după piesa cu același nume din 1881 a lui Victorien Sardou (1831-1908). Filmul a fost reecranizat în 1928 și în 1935, având de fiecare dată în rolul principal pe actrița Francesca Bertini.

[44] Francesca Bertini (1892-1985) – celebră actriță italiană a filmului mut și sonor.

[45] Marin Niculescu (1859-?) – general român, în primele luni ale Războiului de Întregire a fost comandant al Diviziei 3 Infanterie. Vezi *Războiul de Întregire...,* p. 235.

Sâmbătă 19 Martie

M-am prezentat la Marele Stat Major Generalului Cristescu[46], Generalului Stratilescu, apoi tuturor şefilor de secţie şi birouri. Generalul Zottu[47] lipsind, a rămas să mă prezint când va da ordin. Generalul Cristescu mi-a spus: „Căpitane! Ne cunoaştem din şcoală. Generalul Stratilescu te-a cerut aici. Acum cred că te voi cunoaşte şi mai bine". Am fost repartizat la biroul instrucţiei, unde e şef Colonelul Scărlătescu, iar în birou Maior Niculescu Gabriel[48] şi Căpitan Miltiade[49]. Avem instalat biroul în vechea sală de studii a anului I şcoala de războiu. Biroul mi-e chiar pe catedră. Câte amintiri de şcoală nu-mi evocă sala asta! Suntem la un loc cu biroul regimentelor: Maior Maxim, Palada[50] şi Prodan[51], fostul ataşat militar la Petersburg. A venit de la Balcic Puiu.

Luni 21 Martie

Poker seara, cu Puiu, Costică, Binica.

(6) **Marţi 22 Martie**

Generalul Stratilescu m-a trimis la Palatul Regal să iau nişte modele a noilor uniforme ce sunt în curs de studiu. Modelele erau aşezate în camera care a servit de dormitor actualului rege cât a fost necăsătorit. A trebuit să mă duc acolo, să le strâng în cutii. Cu această ocazie şi prin amabilitatea secretarului palatului, Manu, am vizitat tot palatul, în toate colţurile sale cele mai intime. De reţinut: biblioteca, biroul alăturat, camera Hohenzolerilor, salonul chinez, apartamentele intime ale foştilor suverani; apoi numai lucruri de artă, mobilier rar şi cu trecut istoric, cea ce denotă mult gust artistic la defunctul rege Carol.

Era un colecţionar pasionat. În odaia lui de culcare, pe-o etajeră, înrămată într-un cerc de aur, odihneşte legendara schijă de obuz de la Calafat: „Asta-i muzica ce-mi place". Pe ea stă scris: „Bomba de la Calafat"[52]. În bibliotecă încă

---

[46] Constantin Christescu (1866-1923) – general român cu funcţii de conducere în Războiul de Întregire, la momentul respectiv subşef al Marelui Stat Major; va fi şef al Marelui Cartier General (1 aprilie – 9 noiembrie 1918) şi şef al Marelui Stat Major (aprilie 1920 – mai 1923).

[47] Vasile Zottu (1853-1916) – general român, a îndeplinit nominal (fără a o exercita efectiv) funcţia de şef al Marelui Cartier General în prima parte a campaniei anului 1916. S-a împuşcat în locuinţa sa de la Bucureşti din strada N. Golescu nr. 1-3 (Str. C. A. Rosetti nr. 7 – fostă Clemenţei), la 12/25 noiembrie 1916.

[48] Niculescu Gabriel va comanda cu grad de lt. colonel Regimentul nr. 27 Bacău (cf. *Războiul de Întregire*..., p. 241) şi apoi cu grad de colonel Brigada XXVIII Infanterie (*ibidem*, p. 288).

[49] În ordinea de bătaie de la 15 Iunie 1917 apare lt. colonel Miltiade Constantin ca subşef de stat major la Corpul VI de armată comandat de generalul Eremia Grigorescu (vezi *Războiul de Întregire*... p. 264).

[50] Maior Palada Dumitru apare ca ofiţer de stat major la Biroul 3-4 Operaţie – instrucţie (vezi *Războiul de Întregire*..., p. 250).

[51] În ordinea de bătaie de la 15 Iunie 1917 apare lt. colonel Prodan Ioan comandant al regimentului de Escortă Regală (vezi *Războiul de Întregire*..., p. 272). Ca ataşat militar, cu grad de căpitan, este trecut în *Almanach de Gotha*, 1913, p. 1150, şi cu grad de maior în cel din 1916, p. 1090. Ulterior a ajuns general, comandant al Corpului VI de armată de la Cluj (1931-1934).

[52] Evenimentul a avut loc la 15/27 mai 1877, este consemnat în *Memoriile Regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. III, ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli,

mai stă, rezemat de bibliotecă, un tablou pictat, reprezentând pe actualul Kaizer al Germaniei. Cărțile sunt bogăție. Cărți rare legate artistic în marochin.

Seara am fost cu Binica la continuarea seriei „Vampirii". După care am mers la Bodega Mircea unde am dat peste Titi și Costică. A venit la masa noastră Locotenentul Panaitide, ofițer de rezervă, actualmente concentrat la Grăniceri, fost în Reg. 46 Inf. și pe care l-am avut acolo elev la școala ofițerilor de rezervă pe care o conduceam. Se însoară. Și plin de veselie ne-a dat de zor cu șampanie. Am băut pe cap de bărbat câte 8 pahare. Cocoanele noastre s-au oprit la numărul unu. În vieața lui civilă este amploaiat la marea cassă „Manissalian"[53].

Joi 24 Martie

Azi am pus pentru prima oară eghileții de stat major. Din ordinul Generalului Stratilescu colaborez cu Colonelul Scărlătescu, la proiectul noilor uniforme. Comisia primă pe care a prezidat-o Stratilescu a pornit de la principiul: „simplificare a ținutelor și model unic pentru toate armele". Regele însă, aduce treptat modificări peste modificări: „păstrarea brandenburgurilor la cavalerie, a lampasului și a leduncei la artilerie, etc.

Duminică 27 Martie

Poker la Titi cu Costică, Aurel și Puiu. Am câștigat 52 de franci.

Luni 28 Martie

Costică și Stella Demetrian sunt în București. Am luat masa împreună, seara, la Andrei Dumitrescu, apoi am trecut la cinema „Zaharia" și de acolo la Iordake, unde ne-am luptat cu două sticle „capsă albă", de-ale lui Radu, ascultând pe Buică.

(7) Miercuri 30 Martie

Am fost cu Stella și Costică pentru a doua oară la „Marșul Nupțial" al lui Bataille. Neîntrecuți, Ventura, Bulandra, Manolescu.

Vineri 1 Aprilie

Azi ne-am prezentat lui Zottu toți cei noi veniți la Marele Stat Major. Pe 1 Aprilie am fost mutat în cadrele Marelui Stat Major. Tot pe această zi s-au făcut mutări la statul major. Astfel, Prodan a fost făcut Lt. Col. și mutat în Reg. 5

1994, p. 152: „În bateria Carol cad nu mai puțin de 5 obuze, dintre care trei fac explozie în nemijlocita apropiere a Principelui. Acesta salută cu sânge rece bombele inamice, agitând chipiul său. Soldații izbucnesc în urale puternice care se propagă până în bivuacuri, unde muzicele încep a intona cântece". Așadar, nu există afirmația: „Asta-i muzica ce-mi place!"

[53] Armenag Manissalian (1875-1934) – personalitate armeană a epocii interbelice, liderul comunității armene, proprietarul unei importante firme de export de cereale. În 1904 a construit Palatul Manissalian din Constanța, după planurile arhitectului Ion Berindei, distrus de bombardamentul rusesc din iulie 1941. Biografia sa pe larg în revista „Ararat", nr. 18/1991.

Roşiori. Maxim, idem la Divizia 4. Verra şi Gherculescu, unul la capul de pod Silistra, altul la batalionul 4 Vânători. Niculescu Gabriel la Reg. 6 Mihai Viteazul. În schimb au fost aduşi la statul major, Maiorul Richard Petrescu[54], Colonelul Mironescu Gh.[55] şi Maiorul Oprescu[56]. Secţia noastră se compune din: Colonelul Mironescu, şef în locul Col. Scărlătescu trecut la secţia adjutanturei; Biroul instrucţiei: Maiorul Săvulescu detaşat la capul de pod Turtucaia, Maiorul Miltiade şi Căpitan Butunoiu. Biroul Regulamentelor: Maiorul Georgescu, (în locul lui Palade trecut la adjutantură), Maior Oprescu, Căpitan Condiescu. Eu însă, din ordinul Generalului Stratilescu, figurez numai la regulamente, lucrând temeinic la biroul instrucţiei.

Seara am fost cu Binica la cinematograf în str. Doamnei unde rula „Sherlock Holmes”[57]. Am trecut apoi cu Titi şi Costică, care erau cu noi la bodega Mircea.

Sâmbătă 2 Aprilie

Camarazii reg. 46 Inf. au dat o masă maiorului Buttescu[58] Mişu, pentru avansarea lui şi mie pentru plecarea din regiment. Masa a fost servită la Iordake în sala cu oglinzi. Au luat parte şi nevestele noastre. Colonelul Niculescu Dragomir a rostit o caldă cuvântare la adresa mea, arătând cât de preţios a fost concursul ce din tot sufletul l-am dat regimentului şi urându-mi să ajung cele mai înalte trepte ale ierarhiei. Am răspuns foarte mişcat, urându-i să ducă la izbândă regimentul, drapelul lui fâlfâind pe cele mai înalte poziţii duşmane. Am închinat apoi pentru Vasile Voiculescu[59]. Animaţie şi comunicativitate sinceră. Pentru prima oară purtam eghileţii dăruiţi de Mihai.

Vineri 15 Aprilie – Duminică 24 Aprilie

Am fost trimis de biroul operaţiilor în misiune secretă. Pentru detalii a se vedea dosarul meu special, cu copiile telegramelor cifrate. Itinerariul în rezumat a fost următorul:

Vineri 15 IV plecat 10,45 seara din gara de nord pentru Craiova – Băileşti – Rast, condus de Binica la gară. Sâmbătă 16 IV sosit la Băileşti 10,30 a. m. Luat masa în Băileşti cu Iulică Spireanu. Plecat cu trăsura (la) Rast. Sosit 2,30 p. m. Am schimbat cu Cpt. Andrei Butunoiu. (8) Găzduit la moşia Rast, proprietatea

[54] De la 14 August 1916, Richard Petrescu va conduce Secţia III (adjutantură) din cadrul Marelui Cartier General (vezi *Războiul de Întregire*, p. 227).

[55] Colonelul Gh. Mironescu apare ca subşef la Marele Stat Major (vezi *Războiul de Întregire*, p. 249).

[56] Maiorul Gh. Oprescu apare ca ofiţer de stat major la Biroul I (operaţii) condus de maiorul Radu R. Rosetti (vezi *Războiul de Întregire*, p. 226).

[57] Celebru personaj al scriitorului britanic Arthur Connan Doyle, lansat în 1892, tipul detectivului dotat cu o intuiţie şi spirit analitic deosebit.

[58] În text: Bultescu. Este vorba de Mihail Buttescu, cunoscutul memorialist *Vânătorii Reginei Elisabeta*, ediţie îngrijită de comandor (r) Gh. Vartic, Bucureşti, Editura Militară, 2014.

[59] Vasile Voiculescu (1884-1963) – celebrul scriitor şi poet a fost medic militar.

prințului Brâncoveanu. Administratorul francez, D. I. Dulmain, D. Preda. Foarte primitori și amabili. Seara luat masa la Dulain (sic!).

Duminică 17 IV 916

Fost în sector Rast – Ghidiciu. Conacul vale, posturile din Ostrov. Operațiuni spre Lom-Palanca[60]. Convorbire cu doi dezertori, prizonieri la Germani, un soldat rus și unul sârb. Relațiuni în telegrama Nr. 25 către M. St. Major.

Luni 18 IV 916

Rast-Ghidiciu. Telegrama Nr. 26 către M. St. Major.

Marți 19 IV 916

Rast-Bistreț. Telegrama nr. 27.

Miercuri 20 IV 916

Rast-Poiana (București – Telegrama nr. 28).

Joi (21) IV 916 – Rast.

Vineri 22 IV 916 – Rast-Ghidiciu.

Sâmbătă 23 IV 916 – Rast.

Duminică 24 IV 916 – Rast-Poiana-Golenți-Craiova-București.

Miercuri 27 IV 916 – Matică știe alfabetul pe sărite și numerile.

Sâmbătă 30 Aprilie 916 – Am fost la „Pariziana" cu Binica, Titi și Costică. Apoi la cinema „Clasic".

10 Mai 916 – Defilare șosea în fața regelui Ferdinand.

11 Mai 916 – Am luat masa la Enescu[61] cu Gigi și Nicu Constantineanu.

14 Mai 916 – Am fost numit ajutor de profesor la cursul de Tactică Infanterie, la școala de comandament. Profesor Colonel Scărlătescu. Seara am fost la cinematograf și dineu la Binica și Titi.

21 Mai 916 – Am luat masa la Costică. Ziua lui.

1 și 2 Iunie 916 – Amelie și Cristică la București. Fost la opereta „Florăreasa".

3 Iunie 916 – Luat masa cu Amelie și Cristică la Enescu.

23-29 Iunie! Călduri tropicale 43-46°.

30 Iunie 916. Cazul Cazimir. Bătaia ce-a primit de la ofițerii batalionului 2 Vânători pentru ofensa adusă prin ziar „Prințului Carol". Detaliu în presa zilnică.

[60] În text: Loru-Palanca.

[61] Celebru restaurant bucureștean.

(9) 10-14 Iulie – Pregătiri mai încordate pentru intrarea în campanie. Generalul Stratilescu mi-a arătat intenția ce are de a mă lua cu el ori unde va fi, pe timpul campaniei.

20 Iulie – Convorbit mult cu Jean Florescu, aghiotant regal, asupra Regelui și a eventualei intrări în acțiune.

30 Iulie – Groaznică explozie la Pirotehnie. Ceremonialul înmormântării victimelor la cimitirul militar, în fața suveranilor și a guvernului. Fost de față.

1-15 August – Pregătirea diplomatică și militară pentru intrarea în campanie. Zvonurile – Certitudinea – Derutarea opiniei publice. Mobiliz. Și transp. treptată a trupelor. Măsurile de detaliu. Aspectul capitalei.

14 Aug. – 4,30 p. m. Tipărirea de mâine, Ioanid, Berechet a ordinei de bătaie – (a se vedea exemplarul).

14 Aug. – Consiliul de Coroană. Continuarea tipărirei broșurei p. la 1 noaptea. Decretarea mob. și stărei de asediu orele 7 p. m. Măsurile contra străinilor. Plecarea secției operațiunilor. Ordinul de forțare a frontierei Nordice p. acea seară. Înmânarea declarației de război la 9 seara. Reflecții asupra felului de lucru la St. Maj. Neputința de a pleca și noi odată cu operațiile, nefiind pregătiți (a se vedea ziarele). Proclamațiile regale.

15 Aug. Instalarea pentru 2-3 zile a secției ajut. la M. St. M. cabinetul șefului M. St. M. Pregătire. Numirea lui Vintilă (Brătianu)[62] ministru războiului. Ducerea lui Brătianu și Mavrocordat a ordinei de bătaie. Informațiunile auzite la telefonul primului ministru. Expedierea după amiază a ordinei de bătaie. Primul comunicat oficial (ziarele) Zepelinul – Bombardarea lui – Cum l-am văzut.

15 August 916 – Decretarea mobilizărei. De-acum îmi iau rămas bun de la caiet, până după terminarea războiului. Toate însemnările de război le voi trece în carnetele mele speciale.

16 Aug. – Biți. Sforțările p. a-l lua de la 2 Călărași. Al 2-lea Comunicat oficial (ziarele). Aeroplanele amenințătoare. Aranjarea pivniței. Coborârea p. 30 minute.

(10) **Marele Cartier General – Vineri 19 August 1916 – Periș**[63]

Din seara de 14 August, data decretărei mobilizărei, și până astăzi, – secția adjutanturei (a 3-a din eșalonul 1 al Marelui Cartier – vezi instrucțiunile de mobilizare) din care fac parte ca ofițer de stat major la biroul personalului, –

[62] Vintilă Brătianu (1866-1950) – om politic, jurnalist și economist, membru marcant al Partidului Național Liberal, ministru de Război (11 decembrie 1916 – 26 ianuarie 1918) și de Finanțe în guvernarea liberală din anii 1922-1926, liderul partidului după moartea fratelui său, Ion I. C. Brătianu, la 24 noiembrie 1927, președinte al Consiliului de miniștri (24 noiembrie 1927 – 3 noiembrie 1928).

[63] Periș (în trecut Cocioc) este astăzi o comună în județul Ilfov, formată din satele Bălteni, Buriaș și Periș (reședința), situată la 10 km nord de București, cunoscută pentru palatul regal de la Scroviștea. În Anuarul „Socec" al României Mari din 1925, p. 428, comuna Cocioc era formată din șase sate și era situată la 31 km nord de București.

a stat în Bucureşti, pregătindu-şi materialul şi lucrările. Din tot eşalonul 1 al M. C. G. numai secţia operaţiilor şi aceia a transporturilor au pornit imediat. Dacă ni s-ar fi anunţat cu două zile numai – celor în drept a şti – ne-am fi pregătit şi noi. Secretul operaţiunei a fost minunat păstrat. Bănuiam toţi că marele eveniment s-a apropiat. Totuşi pe lângă pregătirile febrile în curs s-au luat dispoziţiuni de derutare care au prins, zăpăcind opinia publică.

Astfel: anunţarea călătoriei şi şederei familiei regale pentru mai mult timp la mănăstirea Horez; vânătoarea regală făcută în mijlocul versiunilor celor mai alarmante; congedierea la vatră a seriei ce terminase concentrarea de 20 de zile la regimentele cadre; încheierea de noi convenţiuni comerciale cu puterile centrale; toate acestea au prins. Pentru noi însă, cei de la statul major, intrarea în război, cât mai curând, nu mai era un secret. Data fixată însă pentru acesta nu a putut-o şti decât secţia operaţiilor.

Certitudinea am avut-o în seara de 13 Aug., când maiorul Ioanid, directorul personalului din minister, a venit la statul major şi chemându-mă, mi-a ordonat să tipăresc ordinea de bătaie, la tipografia st. mj. chiar în noaptea aceia. A doua zi seara mobilizarea era decretată şi la 9 seara, după ordinul dat, – trupele noastre de acoperire atacau frontiera austriacă, – duceau steagul nostru dincolo, aşa cum l-a dus Mihai acum 300 de ani. Voi scrie amănunţit activitatea mea şi a celor din juru-mi, impresiile, observaţiunile şi umila analiză ce mi-este permisă – când voi avea răgaz – a celor 5 zile petrecute în Bucureşti.

Mă mulţumesc acum să însemn activitatea primei zile trăite la cartierul general.

Am părăsit capitala cu automobilul repartizat secţiei noastre, un Renault a 100 km pe oră, proprietatea **Dl. Pauker, patronul casei de schimb din calea Victoriei**. Am luat cu mine şi trei funcţionari ai secţiei, rămaşi din lipsă de loc în Bucureşti, căci secţia pornise şi se instalase din seara de 18, la cartier; eu având o misiune de îndeplinit pe lângă Dl. General Coandă, am fost nevoit să rămân seara în capitală.

M-am despărţit cu inima strânsă de Binica şi Matică. Îi las singuri. Cât voi fi aproape de Bucureşti, îi voi putea vedea la o zi, (11) două, dar mai târziu? Atât de scumpi îmi sunt şi-atât de dulce a fost Binica cu mine în zilele acestea! Din toate cele făcute de ea, reeşea adânca ei dragoste! – Ea mi-a făcut bagajele, cu o grijă şi o atenţie care mi-a umplut sufletul.

Drumul l-am făcut bine. Timp noros, răcoare. Aproape de Periş ne-a sfârcuit câţiva stropi de ploaie. Era ultima scuturătură a norilor cari au udat bine Perişul, după cum am văzut în urmă.

Secţia s-a instalat într-unul din pavilioanele administraţiei domeniilor coroanei – care se-nşiruiesc în linie, îmbrăcate în verdeaţă. Fiecare secţie ocupă un pavilion. Începând de la pavilionul central, ocupat de Generalul Iliescu[64] şi ofiţerii[65]

[64] Dumitru Iliescu (1865-1940) – general român, favorit al lui Ion I. C. Brătianu, a condus Marele Cartier General până la 5 decembrie 1916, când a fost înlocuit de generalul C. Prezan. Ulterior a îndeplinit misiuni diplomatice în străinătate.

[65] În text: ofiţerul.

de ordonanță: Lt. col. Nicoleanu[66] și Maior Dumitrescu Toma[67]; Colonelul Rășcanu[68] și Maiorul Rosetti Radu[69], șeful și subșeful biroului operațiunilor, secția transporturilor, secția informațiilor și secția adjutanturei.

Pavilioanele sunt confortabile, bune pentru instalarea birourilor, dar lipsesc paturile. Cum nu mai aveam loc în birouri, am descoperit în dosul pavilionului o gheretă nou construită – dar neutilizată, cu destinația probabil de bucătărie, și mi-am luat-o ca locuință. Ordonanța mea – tâmplar de lux – Ion Nicolae Ion – contingent 1906 din Reg. 46 Inf. – m-a instalat repede și confortabil; a găsit un pat de fier, părăsit în curte, a umplut un dos de saltea cu paie, a garnisit-o cu cearceafurile, pătura și perna luată de acasă, și culcușul a fost gata. O masă de nuc, găsită într-o odaie a pavilionului plină cu lucrurile neamțului contabil, pe care l-am ridicat spre a-l putea duce în Ialomița conform dispozițiunilor luate pentru străinii aparținând statelor cu care ne aflăm în război, a complectat mobilierul. Apoi un scaun, lada și cufărul cu bagaje, o mescioară de toaletă, o cană de pământ și-o ulcea mare – pentru spălat și băut, cumpărate din Periș, am îmbogățit treptat odaia. Am lăsat până-n noapte ușa și fereastra deschisă pentru a izgoni aerul greu, cu miros acru din odaie. Masa am împodobit-o cu câteva cărți, cele necesare scrisului și un felinar de grădină la lumina căruia scriu acum.

Secția noastră se compune așa cum se vede din tabelele puse la dosarul notelor mele personale și are atribuțiunile specificate acolo.

Mâine voi pune pe hartă pe cât voi putea, situația trupelor noastre care au înaintat bine și cu avânt dincolo.

(12) **Sibiul** a fost ocupat și el azi dimineața[70]. Trupele de acoperire au lucrat minunat. Legătura între coloanele despărțite de defileuri e aproape restabilită. Ce-ar fi fost dacă aveam acum întreaga armată concentrată? Nu ne-am fi oprit până-n Mureș. Desigur că nu s-a făcut aceasta din punctul de vedere al

[66] Eraclie Nicoleanu, general în 1918, a lucrat în cadrul secției I de pe lângă M. St. M., la Biroul 1 Informații, va fi prefect al Poliției Capitalei (1918-1930).

[67] Toma Dumitrescu (1877-1936) – general român, în vremea Războiului de Întregire a fost șef de cabinet al Șefului de Stat Major al Marelui Cartier General, generalul Dumitru Iliescu. În 1921 a fost șef al misiunii române pentru delimitarea frontierei cu Ungaria. Vezi „Gazeta Dâmboviței", 16 martie 2016, articolul Prof. dr. Cornel Mărculescu, *Școala gimnazială Dora Dalles din Bucșani*.

[68] Ioan Rășcanu (1878-1952) – general român, a ocupat diferite poziții în cadrul unităților de artilerie sau în eșaloanele superioare ale armatei, cele mai importante fiind cele de profesor la Școala de Ofițeri de Artilerie, Geniu și Marină (din 1903), Școala Superioară de Război (din 1906) și șef al Secției Operații din Marele Stat Major (1916). După Război a fost ministru al Apărării, deputat și primar al Bucureștilor (octombrie 1942 – 23 august 1944). Arestat de regimul comunist, a murit în închisoarea de la Sighet.

[69] Radu R. Rosetti (1877-1949) – general român, la începutul războiului a condus secția de operații a M.C.G. La 26 aprilie 1907 se căsătorise cu Ioana Știrbei, sora Elizei Știrbei, fostă Marghiloman, căsătorită tot în acel an cu Ion I. C. Brătianu, cu care Radu R. Rosetti era așadar cumnat. În timpul celor șapte ani de căsătorie, soții Rosetti au avut patru copii: Ileana, Radu, Ioana și Elisabeta. Ioana Știrbei a murit, în vârstă de numai 29 de ani, la nașterea celui de-al patrulea copil.

[70] Știre falsă.

situației politice; s-ar fi știut imediat că s-a luat hotărârea de a ataca și secretul intrării noastre în acțiune ar fi fost periclitat. Rezultatele obținute și așa sunt minunate. Astă seară încep transporturile pe zona de contrare. Peste trei zile armatele vor fi pe deplin constituite. **Pierderile** încercate până în prezent **de grupele de acoperire** sunt următoarele:

15.VIII – Gr. Oituz – 1 ofițer mort.
16.VIII – Gr. Ghimeș – 3 morți, 1 of. rănit.
Armata de Nord
16.VIII – Gr. Bistrița – 3 morți, 1 of. rănit.
17.VIII – Gr. Bistrița – 3 morți, 3 răniți.
19.VIII – 6 morți, răniți 3 ofițeri, 19 trupă.
Total Arm. Nord: (14-19.VIII) Morți: 1 of. 15 sold.
Răniți 5 of., 22 sold.
Armata 1-a: 15.VIII. Gr. Vârciorova: Morți 2 of., 15 trupă.
Răniți 1 of. 35 sold.
18.VIII. Gr. Jiul: Morți 1 of., 11 trupă, răniți 40 trupă.
18.VIII. Gr. Olt: Morți 3 trupă, răniți 1 of., 54 trupă.
Total Arm. 1: Morți 3 of., 29 trupă, răniți 2 of., 129 trupă.
Armata II-a: 17.VIII Morți 1 of., trupă 18, răniți 4 of., 180 trupă.
18.VIII Gr. Bran, morți 2 ofițeri, 33 tr. răniți 2 of. 111 trupă.
Total Armata II: Morți: 3 of., 52 tr., răniți 7 of., 299 tr.
Armata III: 15.VIII Bt. Miliți Vlașca 5 morți.
17.VIII 1 of., marină mort.
Total General: 8 of. și 101 tr. morți.
14 of. și 450 tr. răniți.
Prizonieri făcuți de diverse grupe de acoperire până la 19. VIII inclusiv:
29 ofițeri și 3.283 trupă (pentru detalii a se vedea dosarul meu personal).

(13) Dumnezeu cu noi! Pace și glorie eternă celor căzuți pentru realizarea celui mai măreț vis al Românismului!

Acum când scriu, trenuri lungi, trenuri multe, zguduie mica gară Periș. Pline cu soldați, ele duc spre frontieră și dincolo năzuințele noastre sfinte și siguranța izbândei. Azi la 6 a trecut zguduind văzduhul de urale B. 2. V. (Batalionul 2 Vânători).

Știri: Bulgaria, Germania, Turcia s-au solidarizat cu aliata lor și ne-au declarat că se socotesc în stare de război cu noi. Consecința: câteva detașamente bulgare au împins[71] până la Bazargic[72], unde autoritățile fugind, comitagii din populația locală au devastat și jefuit. Detașamentele au fost respinse imediat, comitagii împușcați.

2) Un jandarm a împușcat un bulgar surprins când vroia să taie firele telefonice.

3) O brigadă pare a se reconstitui în fața grupului Oituz (Armata de Nord).

[71] În sensul de au înaintat.
[72] Azi Dobrici în Bulgaria; în perioada comunistă s-a numit Tolbuhin.

4) O brigadă bulgară pare a fi în fața capului de pod Turtucaia.

5) Au trecut azi camioane automobile cu paturi de campanie foarte confortabile pentru ataşaţii militari. Au făcut zâmbre. Grozav aş fi dorit să fiu proprietarul unuia din ele.

Mă culc. Sărut mult cu gândul pe Matică şi Binica[73]. Ce vor fi făcând la ora asta? 12,20 în noapte.

20 August Periş

Zi noroasă... Se anunţă ploaie tomnatică, de lungă durată. Odăița mea s-a aranjat frumuşel. Mai lipsesc câteva lucruri absolut indispensabile pe care le-am cerut Binicăi acasă, prin automobilul Pauker, care a dus la Bucureşti pe maiorul Ioanid. Voi avea o pernă mare, oglindă şi un cuier dat să mi-l facă Ion... Mirosul crud, de clădire nouă, nu-l pot însă scoate din odaie, deşi ţin fereastra şi uşa deschisă. Ne-am instalat destul de confortabil şi birourile. Material de birou avem îndeajuns, chiar luxos. Masa mea de lucru e în aceeaşi odaie cu a şefului secţiei, Maiorul Petrescu Richard. Mi-am pus situaţia la curent, însemnând pe hartă localităţile atinse de capul coloanelor. Ziarele reproduc telegramele regelui Angliei, preşedintelui republicii franceze şi a lordului Asquith[74] către Regele nostru. Toate accentuează asupra dreptei cauze a României, asigurând realizarea idealului naţional.

Pe ziua de azi înaintarea continuă, intenţionat mai înceată – aşteptându-se concentrarea întregei armate. De-acum trupele de acoperire şi-au terminat cu succes misiunea. Ele sunt stăpâne pe (14) şesul Sibiului şi Braşovului asigurând debuşarea din munţi, în linişte, a grosului armatei. Încă trei zile până la completa concentrare a armatei. Ar fi fost acestea zile de grea criză strategică dacă duşmanul ar fi avut forţe numeroase concentrate. Totuşi am fi rezistat înverşunat, căci nu s-a mai înscris în istoricul campaniilor o acoperire mai tare ca aceea de acum a armatei noastre.

Trenurile curg – multe şi lungi spre Carpaţi. În uruitul greoiu al roţilor şi-n răsuflarea grea a maşinilor, miile de voinici duc cu ei chezăşia înfăptuirei României de mâine. Şi peste toţi se-ntinde coasa morţii. Dar oare din aceste pierderi nu va răsări cea mai luminoasă viaţă?

Notez în treacăt spre a dezvolta mai târziu:

1) Activitatea unui mare cartier, cum trebuie să fie şi cum **este** (Centralizare absolută).

2) Masa ofiţerilor – separatismul în relaţiuni – **influenţa** d.p.d.v. **moral**.

3) Cum trebuie înţeles **secretul în operaţiuni** şi până unde trebuie el împins la cartiere? (izolarea şi neputinţa de a lucra a secţiilor din cauza nedărei datelor necesare)

---

[73] În text: Bunica.

[74] Herbert Henry Asquith (1852-1928) – om politic liberal britanic, prim-ministru (5 aprilie 1908 – 5 decembrie 1916). Una din fiicele sale, Elisabeth (1897-1945), se va căsători la 29 aprilie 1919 cu diplomatul român, prinţul Anton Bibescu (1878-1951).

4) Trebuie sau nu ca toţi cei chemaţi să concure la punerea în mişcare a maşinei să cunoască mersul operaţiunilor? E necesar? Şi până unde trebuie să cunoască? (cazul informaţiilor de pe telegramele de la operaţii).

5) S-a dat ordin ca nici o schimbare în ordinea de bătaie să nu se facă fără aprobarea M. C. G. (aprobarea personală a şefului st. m.). Căutând a preîntâmpina favorurile şi abuzurile s-a creat un inconvenient şi mai mare, care, poate, uneori, deveni fatal: ce face comandantul care se vede nevoit, în toiul operaţiunilor, să înlocuiască un subaltern care periclitează reuşita? Va trebui să aştepte ordinul M. C. G. până va sosi, lăsând să se desăvârşească dezastrul? Care-i dezavantaj mai mare? – Cazarea câtorva la un loc bun sau periclitarea operaţiunilor?

6) De altfel M. C. G. face destule înlocuiri şi schimbări, vădit proteguitoare. Ultimele două caracteristice sunt:

a) Fiul Ministrului Costinescu, ofiţer de rezervă, care a cerut cu insistenţă să fie trimis în foc, căruia i s-a aprobat aceasta de subşeful St. M. şi dezaprobat de şef, rămânând la p. s.

b) Lt. de rez. avocat Crăiniceanu, din B. 2 V. căruia telegrafic i s-a dat ordin azi să fie retrimis pe front la p. s. a batalionului. Batalionul se găseşte pe drum, îmbarcat de ieri.

Am căutat şi eu să-mi scap cumnatul bolnav, lt. de rez. în (15) 2 Călăraşi. După o luptă de zile, m-a servit norocul cu un raport al Direcţiei Remontei care cerea încă un ofiţer, serviciul fiind nespus de greu cu un singur ofiţer. Am dus raportul Generalului Stratilescu (secţia se găsea încă la Bucureşti) şi spunându-i cinstit păsul, faţă cu nevoia reală cerută prin raport, a aprobat. A avut noroc Biţi. Ce se făcea dacă venea mai devreme ordinul de care pomeni mai sus? – N-aş fi făcut acesta nici pentru frate-meu, e contra vederilor mele – dar – e suferind şi în afară de toate – am uşurat sufletul mult iubit al Binicăi. E cea mai aleasă mulţumire sufletească ce-am dobândit.

Totuşi ordinul telegrafic e dat de Marţi, şi el încă nu s-a prezentat la serviciu. Şi de ieri, pe trei zile, e întreruptă circulaţia din cauza transporturilor pe zona de concentrare.

Paralel cu cazările la loc sigur, sunt înălţătoare cererile ce vin de la unii ofiţeri de a fi daţi în primele rânduri ale luptei. E mişcător raportul generalului Lambrino[75] – fostul comandant al C. IV Armată, care cere chiar comanda unui regiment – renunţând la leafă – păstrând pensia – numai să ia parte la luptă. Nu i s-a aprobat. De ce? De ce? De ce? Ce înălţătoare pildă s-ar fi dat cu acest ostaş – veteran – cumnat al defunctului Vodă-Cuza! La noi valorificarea morală e puţin preţuită.

Ştiri: Pe frontul de Sud lucrurile se iuţesc. Bulgarii au încercat câteva tentative de atac, dar au fost respinşi. La noapte se pot petrece lucruri interesante. Trei hidroavioane au aruncat bombe în Constanţa, omorând doi cercetaşi, un elev de liceu, plus un civil şi 7 marinari de pe vasul amiral rus. A mai rănit şapte marinari.

[75] Generalul de divizie Alexandru Lambrino, rudă cu Constantin Lambrino, tatăl lui Ioana Zizi Lambrino.

La Baladgea (Dobrogea) Bulgarii, atacând cu două companii, au ocupat pentru un moment satul, apoi aducându-se de la noi o baterie și un batalion au fost respinși.

Pierderi de la noi. 2 of. răniți (Cpt. Popescu Gheorghe și Sublt. Nicolescu Ion). 29 trupă răniți. Morți 8 din Rg. 40 Inf. Iată **lista nr. 1 de pierderi** de la 14 -19.VIII – în ofițeri:

Morți

Lt. Col. Poenaru-Bordea Rg. Muscel 30[76]
Locot. Makarie Nic. Reg. 13 Inf.
Locot. Stoicescu S. N. – Marina
Sublt. Erceanu N. – Rg. 57 Inf.
Sublt. Bălănescu Al. – Rg. Dolj Nr. 1
Sublt. Pantzu I. Paul – Rg. 58 Inf.
Sublt. Constantin Gh. – Rg. Muscel 30

(16) **Răniți**

Lt. Col. Ulescu Gh. – Reg. Prahova 7
Căpitanul Scheleti T. – Bat. 4 V.
Căpitanul Tutulescu Radu – Rg. 67 Inf.
Locot. Cepleanu Gr. – Rg. 30 Muscel
Locot. Luculescu Stelian – Rg. 22 Inf.
Sublt. Ebervein Alex. – Rg. 56 Inf.
Sublt. Cecea C. Ion – Rg. 55 Inf.

Binica mi-a trimis tot ce-am rugat-o și o scrisoare dulce. Mâine sper s-o văd. Sunt orele 12 din noapte. Mă culc.

21 August. Duminică – Periș

M-am întrebat de ce nu s-a aprobat cererea frumoasă a Generalului Lambrino? Vai! – nu știi ce să mai crezi și în ce să mai crezi! Aflai că acest bătrân ostaș și-a pătat întreg trecutul prin contrabandele înfăptuite recent în Suceava.

– La Sud acțiunea se încordează din ce în ce. Încă doi ofițeri răniți din Rg. 40 Inf:

Căpitan Popescu Gheorghe
Sublt. Nicolescu Ioan.

Și încă un ofițer și 35 oameni răniți la A.(rmata) III (i-am mai însemnat o dată în notele de ieri).

[76] Gheorghe Poenaru Bordea (n. 12 februarie 1871); vezi Filip Lucian Iorga, *Primul ofițer căzut pentru eliberarea Transilvaniei, acum un secol*, la adresa http://www.filipiorga.ro/scrisorile-unui-mosnean/. Regimentul 30 Inf. făcea parte din Brigada 6 Inf., care la rândul ei intra în componența Diviziei 3 Inf.

– Vorbii cu Binica la telefon, spunându-i că azi nu pot veni, dar cu siguranță mâine voi fi acasă. Îmi anunță sosirea lui Biți. Mi s-a luat o mare greutate de pe suflet. Vorbii tot la telefon cu Titi și Ctică.

– Maiorul Rosetti îmi comunică să dau ordin că M. S. R. (Maiestatea Sa Regele) oprește pe funcționarii administrativi asimilați gradelor ofițerești să poarte gradul. Ei vor purta uniforma fără grad și nici nu vor iscăli cu titlul gradului, ci numai cu funcțiunea. Aceasta și pentru consilierii juridici.

– Ofițerii până la Lt. colonel inclusiv, luăm masa împreună, într-un chioșc prea frumos, împodobit de verdeață și mult spațios. Serviciul e ireproșabil, având la noi toți oberchelnerii marilor localuri bucureștene. Masa bine preparată, bucătar excelent. Și parcă mi-e rușine câteodată de pofta cu care mănânc, gândind la suferințele celor de pe front. Ce-or face în clipa aceasta bunii mei frați Pașalega[77] și Filimon? Pe unde or fi? În ce șanțuri și în ce grindină de foc s-or frământa? Cum le simt lipsa, și mai ales cum duc dorul confesiunilor inteligente, analizelor dezinteresate, discuțiilor înălțătoare ce numai cu ei le-am putut avea (17) întotdeauna! – Aci, sunt **mut** și **insignifiant**. Dacă câteodată sunt silit să vorbesc, ce pot spune? Totul trebuie **ocolit**, spus **ferit**, **discret**, spre a nu se tulbura armonia aparentă a lucrurilor. – Și totuși câte n-aș avea de spus! – Și cred că numai vorbe bune!

– Generalul ia masa separat cu Lt. Col. Nicoleanu, maior Toma D(umitrescu). – cu șeful secției operațiilor și Maiorul Rosetti. Din când în când se mai invită câte un ofițer superior.

– Șeful secției mele a cerut operațiilor ordinea și compunerea armatelor, deoarece având a transmite ordine și neștiind compunerea nu poate lucra. Colonelul Rășcanu a consimțit, maiorul Rosetti n-a vrut. În fine, Maiorul Toma D. i-a dat-o. Și toate acestea pentru înțelesul ce se dă **secretului** în operațiuni. Maiorul Toma D. a zis cel mai judicios cuvânt: „n-ar trebui să se procedeze așa, căci aci se presupune că toți sunt discreți. Cine nu este trebuie împușcat!”

– Astă-seară am fost invitat să iau masa cu generalul Iliescu. Se invită pe rând din ofițerii Marelui Cartier. De față obișnuiții comeseni: Col. Rășcanu, Lt. Col. Nicoleanu, Maior Rosetti și Toma Dumitrescu, Căpt. Vasilescu, șeful cartierului. Același meniu ca și la masa comună. Vinul mai bun. Atmosfera mai grea.

Bulgarii încearcă atacuri la Sud. S-au trimes întăriri acolo, în noaptea aceasta. Mâine, probabil, vor avea loc acțiuni apreciabile acolo. Crâmpeie din conversațiunile prinse în timpul mesei:

Discuție asupra unora din comandanți. Rosetti: Nedeianu? Ce incapabil!

Idem: Verescu? Nici o căpută de cizmă nu-i mai tâmpită ca acesta!

Toma: Ia lasă Radule! – Ce naiba! Ăștia sunt 80 de Colonei ce avem – 80 de regimente sunt!

Iliescu tace și ascultă. – Ce impresii o fi culegând el, ascultând pe acest vicerege al țării, cumnat al primului ministru, agreat al regelui, prezumțios,

[77] Probabil Dimitrie Pașalega (n. 1869 – ?) – comandantul Regimentului 21 Artilerie, cu garnizoana de pace la Caracal, ulterior în 1919 al Brigăzii 1 Artilerie la vest de Tisa.

dublat de morgă și de...! Ce urmărește? Îl suportă oare pentru că n-are încotro sau îl lasă așa numai ca să-l piardă?

O **măsură**, care de va fi aplicată va da roade: Iliescu anunța că de îndată ce unitățile[78] se vor constitui sub comanda armatelor, marele cartier nu se va mai amesteca în conducerea de detalii și execuție. Ar fi splendid, căci așa cum se procedează (18) acum, dându-se ordine regimentelor și intrându-se în detalii de execuțiune, numai bine nu poate fi! – Cred însă că valoroșii șefi de stat major ai armatelor noastre vor face totdeauna aceea ce știu că-i bine, raportând apoi execuțiunea și rezultatul.

La 9 masa a luat sfârșit, generalul trebuind să meargă cu raportul la rege, care-i cam alarmat de încercările ofensive ale bulgarilor.

Ieșind afară, mă gândeam la acea armonie de gândire, la acea fraternitate intelectuală care a domnit la marele cartiere care s-au ilustrat – la acea direcțiune unică – bazată pe unitatea de doctrină, care venind de sus, trimete o pulsație unitară tuturor șefilor în subordine! A fost aceasta sau e scrisă numai în cărțile pe care am stat nopți la rând, citind, în școala de războiu!?

– Joc de proiectoare deasupra capitalei. Vorbii la telefon cu Binica. Se anunță că două aeroplane au trecut Dunărea. Orele sunt 11.20 seara. Ce inutilă și barbară procedare. Să facă sforțări spre a produce panică asupra femeilor și copiilor.

Am luat ordinea de bătaie a armatelor la zi (a se vedea dosarul meu special).

22 August. Luni. Periș

Bulgarii au repetat 10 atacuri violente asupra Turtucaiei (capul de pod) dar au fost respinși cu pierderi îngrozitoare. După raportul verbal al comandantului, în fața rețelelor de sârmă stau movile de cadavre. Încă două zile de rezistență din partea noastră și apoi va începe acțiunea ofensivă la Sud, împreună cu Rușii.

Pe ziua de 20.VIII Arm. I (grupul Olt-Lotru) a avut 30 răniți și dispăruți.

Pe ziua de 21.VIII Arm. III a avut răniți pe Cpt. Vîrtejanu Artur și dispărut pe Lt. Niță Ștefan, ambii din B. 9.

Sublt. Popa T. și Dănilă Sandu din Rg. 55 răniți Sublt. Mogăldici Ion din R. 55, mort.

Șase oameni trupă morți și 104 răniți.

Totalul prizonierilor până azi: 34 ofițeri, 7 cadeți, 4.044 trupă pe frontul de Nord.

– **Fusei** acasă. – Binica n-a dormit toată noaptea, împreună cu toți din curte din cauza aeroplanelor dușmane care au terorizat populația planând asupra capitalei până la orele 4 dimineața. Bombele azvârlite n-au pricinuit pagube sau victime; – un (19) glonț din ele a rătăcit și în curtea noastră; l-a găsit Titi. Binica e foarte îngrijată de Matică, care se deșteaptă în zgomotul tunului, înspăimântând mult firea lui nervoasă. De patru ori a coborât scara cu el, spre a se refugia în gangul porței. Îl va culca de acum înainte la Titi, unde e mai în

[78] În text: mutațile.

siguranță, fiind ultimul etaj și având încă trei deasupra. La mine acasă s-a instalat Lili – această pacoste funestă a familiei. Fără a fi rău, dar fiind drept, mă gândesc la atâtea vieți tinere și folositoare care se prăpădesc acum, pe când ea trăiește, sfidând cele mai elementare simțăminte de cinste, credință și iubire. A nenorocit și escrocat o lume întreagă de nevoiași, începând cu familia. Și Binica trebuie s-o suporte din cauza lui Titi! Asta-i mai trebuia ei, mai ales că dă mâncare și lui Ionel și Mărioara! În loc să se reculeagă mititica, ea trebuie să servească pe toți.

Mâncai înaintea lor, trebuind să plec la două. Fu atât de dulce Binica! Atât de a mea! Îi lăsai 300 de lei din cei 400 luați ca misie de echipare.

M-am înapoiat la cartier cu automobilul de serviciu care aduce poșta. Luai și pe Biți până-n oraș. Mă rugă de pot face ceva pentru Tudorică D., viitorul lui cumnat, care e în Rg. 76 pe frontul de Sud. Aproape cu neputință. Îmi târgui pastă și apă de dinți, îmi luai ultimul număr din L'Illustration de la Socec[79] și o carte de Maurice Leblanc[80].

Vorbii și cu Costică. Aseară, înainte de a sosi aeroplanele dușmane – siguranța hotărâse o manevră falsă cu avioanele noastre spre a dovedi – dacă sunt – spioni care fac semne cu lumini. S-au tras clopotele ca de obicei, proiectoarele au intrat în acțiune, dar, din nenorocire, avioanele noastre au luat direcția greșită nemerind peste trupele tăbăruite la Cotroceni care au început să tragă asupră-le. Peste 30 de minute au sosit veritabilele avioane dușmane.

– Toată noaptea a durat acțiunea ofensivă a bulgarilor, dar a fost respinsă... S-au trimes ajutoare din rezerva centrală și după câte aud, la noapte se va încerca o lovitură serioasă cu Rușii. Mă gândesc la Puiu și la Rasovelul, ambii în Batalionul 9 vânători, luptă pe frontul de Sud.

Marți 23 August 1916. Periș

Toată noaptea au trecut trenurile, gâfâind și zguduind din temelii șandramaua ce-mi servește de locuință. Uralele soldaților nu mai conteneau. Pe frontul de Sud, noaptea de 21-22 VIII. 16 va rămâne una din cele mai frumoase în istoria luptelor noastre. A (20) fost un moment de mare criză morală. Gen. Teodorescu[81], comand. Capului de pod Turtucaia, începuse să slăbească în credința izbândei. Maiorul Săvulescu, șeful de stat major al Cd. capului de pod, a comunicat într-un timp: „Situația e rea – avem teamă că ne străpunge frontul și aci va fi mormântul nostru". I s-a răspuns de Colonelul Rășcanu: „Țineți bine băieți, acolo trebuie să fie mormântul bulgarilor, nu al vostru!"

[79] Celebră editură și librărie de pe Calea Victoriei.

[80] Maurice Leblanc (1864-1941) a fost un scriitor francez, autor de numeroase romane polițiste și de aventuri. Este creatorul celebrului personaj Arsène Lupin, gentlemanul spărgător, publicat începând cu 15 februarie 1905, în primul număr al revistei „Je sais tout" a lui Pierre Lafitte (1872-1938) .

[81] Constantin Teodorescu (1863-1942) general român, comandantul Diviziei 17 Infanterie la Turtucaia. I s-a luat comanda la 24 august/6 septembrie 1916.

Și s-au ținut ai noștri vânjos, respingând 10 atacuri bulgare. Movile de cadavre stau în fața rețelelor de sârmă. Ultimul asalt bulgar dat de două batalioane i-a costat nimicirea completă a acestor două unități. S-a capturat și o baterie de 305 mm. Pe acel front sunt și unități austriace. Această rezistență a arm. III le-a ridicat simțitor moralul, scăzut mult pe acel al Bulgarilor care de ieri dimineața n-au mai mișcat. Generalul Teodorescu, văzând trupele ce i s-au trimis în ajutor din rezerva Centrală, a raportat că are prea multe, neavând ce face cu ele... Se proiectează acum, odată cu completa concentrare a corpului rus, ofensiva noastră asupra frontului de Sud. Ar fi fost splendid să fi avut aceste trupe la îndemână ieri, după respingerea atacurilor bulgare, când o contraofensivă a noastră ar fi pricinuit dezastre.

Pe frontul Nord, concentrarea se continuă.

Grupul Oituz are luați în total, de la începutul operațiilor patru ofițeri prizonieri și 287 soldați.

Grupul Uz: a capturat 16 lăzi cu muniționi, majoritatea Dum-Dum.

Grupul Bicaz: Mari cantități de sârmă ghimpată și 2-3 vagoane stâlpi de fier.

Grupul Bistrița: are pe ziua de 21 trei soldați ușor răniți și pe sublt. Cojocaru Ion din Rg. 67 idem. Pe ziua de 22 august: un soldat rănit și unul dispărut la divizia de cavalerie. Maiorul Negreanu, comand. Bat. 4 din Rg. 59 Bechet, raportează că portul Bechet a fost bombardat de bateria bulgară din Rahova, la 22 VIII de la 7-8.30 p. m. fără pagube sau pierderi. Șlepurile bulgare, capturate de noi în ziua mobilizării au fost ușor lovite. Lt. Georoceanu din bat. 4 Reg. 3 Olt a stat la postul telefonic, în port, neclintit, tot timpul bombardamentului.

– Mi-am spart sticla de la ceas.

– Azi noapte avioane dușmane au terorizat din nou capitala. Au aruncat bombe asupra palatului regal, Ministerului Lucrărilor Publice – doborând însă grilajul grădinei Cișmigiu din acea parte, (21) apoi asupra inspectoratului jandarmeriei, distrugându-l (găurindu-l). O casă cu trei etaje în str. Alex (Nisipari) a fost complect distrusă. Deseară avioanele noastre armate, cu piloți francezi și cu ai noștri le vor întâmpina. Doamne! tremur pentru Binica și Matică! Vorbii cu ea la telefon. Cum aș vrea s-o liniștesc. N-a dormit toată noaptea! Matică a dormit la Titi. Ce barbarie necalificabilă – să terorizezi populația pașnică a orașelor deschise, omorând femei și copii.

Orele 2 după-amiază. Bulgarii întăriți cu aproape trei divizii au reînceput cu violență atacul asupra capului de pod Turtucaia. Din ce putem culege, se spune că 12 regimente atacă simultan și concentric capul de pod. Situația acolo este extrem de gravă. Generalul Teodorescu a raportat că a vârât ultimul batalion de rezervă în linie. La noi e mare înfrigurare. Cei de la operații îngrijorați. Regele la orele 1.30 încă nu părăsise locuința generalului Iliescu. Automobile cu agenți speciali sunt trimise în diferite direcțiuni. Probabil s-a dispozat trimiterea noi ajutoare acolo; apoi debușarea coloanelor capului pus în spatele lor. Rușii însă mai au două zile de marș, venind din Medgidia, spre a ajunge la câmpul de luptă. Rolul capului de pod va fi deci complect îndeplinit dacă va

putea ține piept năvalei dușmane încă două zile. Ce vor mai aduce ceasurile ce vin? Mă simt prins ca de friguri.

Orele 6 p. m. Am vrut să mă odihnesc puțin. Imposibil... E prea mare agitația din mine. Prin gara Periș trec trenuri. Uralele soldaților acopăr zgomotul mașinei și al roților. Acum trece un tren în care muzica cântă „La arme!" și „Deșteaptă-te Române". Mi se spune că ar fi fost regimentul 46 din care am făcut parte până-n Februarie anul acesta, și din care face parte Ion – ordonanța mea. Orele trec... acolo, pe câmpiile Dobrogei, ai noștri se bat. Steaua României îi ocrotește.

Orele 9,35 seara. Lupta continuă tot așa de violentă la Sud. Corpul rus are nevoie încă de două zile pentru a sosi pe câmpul de luptă. Se găsește actualmente la 20 km nord de Dobrici. Aud că s-a dat ordin trupelor care formează garnizoana Silistrei să pornească la Turtucaia. Au de parcurs 50 km. Tocmai mâine spre amiazi vor putea concura la acțiune.

Lt. Colonel Condeescu[82], șeful biroului de informațiuni, ne-a povestit la masă că imediat după mobilizare, urmând o înaintare (22) a câtorva detașamente bulgare asupra Bazargicului, trupele noastre de acolo au părăsit orașul. Bulgarii localnici au huiduit trupele, apoi s-au dus de au devastat cazarmele.

În urmă trupele noastre reocupând orașul, generalul Arghirescu[83] a adunat populația bulgară, a scos peste 50 de notabilități bulgare și i-a împușcat imediat.

– Vorbii la 7.30 cu Binica la telefon. Îmi comunică – știrea o are de la Costică – că azi la amiazi, s-a prezentat Contelui Czernin – încă neplecat – ministrul Statelor Unite[84], împreună cu Costică, în calitate de comandant al Pieței, și i-au comunicat că dacă avioanele continuă a teroriza capitala și a azvârli bombe, se vor face represalii asupra supușilor austro-maghiari și germani de pe teritoriul nostru. Să așteptăm efectul acestui aviz ineficace după mine – din puternicul motiv – în afară de celelalte – că chiar de s-ar înlesni contelui Czernin comunicația cu Viena, prin telegrafia fără fir și cu cheia cifrată specială a legăturei, acolo se va crede că i s-a smuls aceasta prin presiune sau că a fost forțat să o facă. Cel mai bun lucru ar fi represaliile, anunțate apoi Vienei chiar de generalul român, cu avizul că se vor repeta dacă și avioanele vor repeta mizerabila lor excursie nocturnă.

---

[82] Nicolae Condeescu (1876-1936), general român, avansat în 1919, a fost șef al Casei Militare Regale 1928-1930 și ministru de Război în anii 1930-1931.

[83] Nicolae Arghirescu (1864-1919) – general român, comandant al Diviziei 19 în 1916 și al Diviziei 6 în bătălia de la Mărăști.

[84] Charles J. Vopicka (1857-1935) – diplomat american, ministru plenipotențiar pentru România, Serbia și Bulgaria (1913-1920). În memoriile sale intitulate *Secretele Balcanilor. Șapte ani din viața unui diplomat în centrul furtunos al Europei*, traducere, note și postfață Al. A. Căpușan, Iași, Institutul European, 2012, la p. 304-305, Vopicka relatează eforturile sale care au urmărit să-l convingă pe șeful delegației americane, Frank Polk (1871-1943), să insereze în tratatul cu Austria formulările dorite de partea română și că în felul acesta „primejdia unei rupturi între România și aliați a fost înlăturată, iar poporul român a fost extrem de mulțumit". Charles J. Vopicka a fost succedat în funcție la București de către Peter Augustus Jay (1877-1933), care și-a prezentat scrisorile de acreditare la 2 iulie 1921 (vezi *Almanach de Gotha*, 1921, p. 1033); mandatul său a durat până la 9 mai 1925.

– Crâmpeie din scrisorile soldaților aduse la cenzură:

„ ...Iar pe tine te sărut mai mult ca oricând, numai să te fi gândit și tu la mine. Cu Dumnezeu înainte și să dea Domnul să ieșim biruitori."

Alta: „...La revedere! Noroc și sănătate scumpilor noștri soldați! – Toate le-am răbda, numai să iasă bine!..."

Miercuri 24 August. Periș. – Trupele capului de pod Turtucaia au rezistat toată noaptea. Divizia Silistra (9-a) este în marș de ieri spre capul de pod. A avut de parcurs 60 km. Pe la 10-11 din zi va fi acolo. În momentul de față, Bulgarii au masat artileria grea și au deschis focul asupra sectorului de est al capului de pod – cea mai slabă parte a apărării după hartă. Dacă garnizoana Turtucaia (20.000) ține încă până la sosirea diviziei 9-a, lucrurile pot lua o întorsătură favorabilă nouă. Această divizie căzând în spatele atacului și lucrând violent poate produce efecte dezastruoase pentru inamic. S-o vedem la lucru. Cei de la operații însă sunt îngrijați. Nimic nu-i mai penibil ca aceste momente de criză. La Dobrici, trupele noastre împreună cu cavaleria rusă atacă de azi dimineață trupele bulgare și o brigadă turcă aflată acolo. Trecem prin grele momente. După ce operația de la Turtucaia va lua sfârșit, voi căuta să însemn aici oricari operațiuni de interes profesional.

(23) – Am dormit foarte agitat toată noaptea și am visat rău. Se făcea că eram cu tata, stând pe pat amândoi, iar Matică între noi, încărca revolverul meu cu țigări din port-țigarul meu. La un moment dat, voind să-l cert, s-a refugiat în brațele tatei. Pentru mine apariția tatei în vis e totdeauna prevestirea unui rău ce ne pândește. Sunt cu inima strânsă, abia aștept să pot vorbi cu Binica la telefon. Am visat apoi că Binica murise. Ducându-mă în odaia unde se afla, am dat în patul meu peste Amelie. Binica era bine, iar într-un alt pat sta Biți cu Lili. Visul acesta e mai bun căci moartea-n vis înseamnă sănătate. N-am crezut niciodată în vise, dar în momentele acestea de încordare și agitație, totul impresionează anormal, luând proporțiuni și înțelesuri fantastice.

– Pe frontul de Nord mici încăierări. Trupe ale Armatei I-a au capturat la Benza[85] (12 km N. Orșova) o fabrică de proiectile, care poate da 200 pe zi. S-a dispozat ridicarea de acolo a mașinilor și a materiilor prime.

– Până la 22. VIII – Armata I-a a mai capturat 2 tunuri de 8 cm, 5 tunuri de 6 cm, reflectoare, un motor electric, chesoane, grenade de mână, cartușe de infanterie, proiectile în mari cantități, mii de kgr. de explozibile rămase în camerile de mină. În Orșova s-a capturat un depozit de rufe, haine și bocanci noi pentru 1.000 oameni. Aseară, un maior de la st. m. de la Arm. II, venind de la Brașov, ne-a spus că acolo au găsit depozit de 1 milion și câteva sute mii kgr. făină, – asemeni zahăr în mare cantitate.

– *orele 9.30 dimineața*. Maiorul Ioanid[86] vorbi acum la telefon cu Bucureștiul. I se comunică că un aeroplan inamic a apărut acum și a aruncat o bombă deasupra halei de pește. Aeroplanele noastre îl urmăresc.

[85] Căutând localitatea pe hartă constatăm că se numește de fapt Bârza, în județul Caraș-Severin.

[86] Probabil Ioanide Gheorghe, menționat ca lt. colonel în lista de decorare semnată de regele Ferdinand la Iași, la 20 Decemvrie 1917, unde se precizează că acest ofițer, distins cu

Printre ofițerii morți ai Ar. I este și maiorul Popescu Vasile din Rg. 2 Vâlcea (Grupul Olt-Lotru).

Orele 12.50 ziua. Vorbii la telefon cu Binica. Azi noapte i-a iertat aeroplanele, n-au venit. Svonurile alarmante asupra luptelor de pe frontul de Sud au început să circule în capitală. Binica foarte îngrijată, mă întreabă cu insistență, dacă știu ceva despre Puiu și Tudorică Dobrotescu. Ce puteam să-i spui? Că au luat parte la luptă, ș-atâta.

Orele 6 p. m. – Până la 11.30 s-a putut comunica cu Turtucaia. Au fost trimeși acolo de la cartier maiorul Dumitrescu Toma și Căpitanul Vasilescu Cristea[87], însărcinat la biroul operațiilor cu armata III. De la 12 ziua nu s-a mai putut vorbi cu Turtucaia, semn că Bulgarii au ocupat-o. Pe de altă parte, prefectul a comunicat (24) din Oltenița că Turtucaia, după o formidabilă canonadă[88] cu artileria grea și după atacuri violente la baionetă, a căzut. Nu se poate încă ști ce s-a putut salva. Căpitanul Vasilescu, comandantul cartierului, care s-a întors de-acolo, ne povestește lucruri neînchipuite. Din trupele trimise ieri în ajutor, – numai Reg. 2 Grăniceri[89] – a intrat în foc astă noapte, a fost superb, ținând singur în loc piept atacurilor dușmane. Reg. 74 și 76 de infanterie, în loc de-a aduce folos, au produs panică, făcând stânga împrejur. Pierderile sunt enorme de ambele părți. În Oltenița, fără îngrijire imediată, zac pe străzi sute de răniți. Doctorul Toma Ionescu[90] – acest demagog și patriot de contrabandă – chemat să dirijeze serviciul de salvare sanitar de acolo, a protestat că-l doare măseaua! Trebuie împușcat acest mizerabil șarlatan. – O tristețe adâncă, o deprimare ce zadarnic căutăm s-o ascundem s-a abătut asupra întregului cartier. – Răul n-ar fi iremediabil, – lucrurile s-ar putea îndrepta, dar pentru aceasta trebuie omul. Acei care credem c-ar putea salva situația din cei mari, cu greu vor fi chemați din cauza considerațiilor personale și politice. Iar din cei mici, dar valoroși, cine-i ascultă. Văd unul din cei mici care însușește toate calitățile: lt. Colonelul Condeescu N. – Și mă frământ în friguri, și parcă mi-a rușine, și ași striga tot ce-mi apasă sufletul, tot ce-i știu că-i rău. La ce bun? Fapte, fapte și iar fapte trebuiesc. Vorbe am risipit cu toții, destule. – Sărmanii ofițeri și soldați, care ați căzut luptând pentru visul cel mare al Românismului! V-au căsăpit hoardele bulgare! Divizia 9 și corpul rus n-au fost la timp pe câmpul de bătălie… Nu se

Ordinul „Coroana României" cu spade în grad de ofițer activa „la Marele Cartier General (șeful secției 3 adjutantură)".

[87] Christea Vasilescu (1883-?), viitor general, în 1922 va comanda școala militară de infanterie *Principele Carol* de la Sibiu, comandantul corpului VI Armată între anii 1937 și 1939.

[88] În text: comandă.

[89] Comandat de lt. colonelul Radu Șeinescu (1873-1948), care a fost grav rănit și căzut prizonier la Turtucaia; va reveni în țară la 1 iunie 1918 și va fi avansat colonel (1919) și apoi general de brigadă (1920); vezi pe larg dr. Luminița Giurgiu, *Un destin de la glorie la umilință – generalul Radu Șeinescu*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul euroasiatic. Istorie, relații politice și diplomație", nr. VIII/2020, p. 99-117.

[90] Thoma Ionescu (1860-1928) – celebru medic al epocii, întemeietorul școlii de chirurgie românească, fratele mai mic al lui Take Ionescu. În anii 1906-1926 a fost de mai multe ori decan al Facultății de Medicină din București, între anii 1912 și 1915 rector al Universității din București.

ştie nimic actualmente despre ele, cum nu se ştie ce se mai petrece acolo. Nici Tomiţă, nici Vasilescu Cristea, nu s-au mai întors. Şi mă doboară, nu deprimarea, nu descurajarea, nu ideea că ireparabilul[91] s-a consumat, ci o jale imensă pentru toate sforţările făcute, pentru greşelile comise, pentru încrederea oarbă ce-o aveam în anume puncte moarte… E uşor să critici!... Totuşi, voi însemna aici, după datele incomplecte ce am, observaţiunile mele. Înainte de a începe, mă gândesc iarăşi la muniţiunile de tot felul aflate în Turtucaia, vor fi putut fi salvate? Frumoasă pradă pentru bulgari.

1) Principiile artei războiului pot fi călcate numai de marii căpitani, căci ei ştiu a le stăpâni şi folosi după moment şi împrejurări, ştiu a le răsturna în folosul scopului. Conducătorii comuni trebuie să le respecte, căci altfel, ele se răzbună totdeauna.

Astfel, unul din principii spune: Nu se încep operaţiile, nici nu se primeşte bătălia, fără de-a avea forţele concentrate. (25) Ori, la declararea războiului bulgarii aveau forţele concentrate: Diviziile 2, 6, 9, cavalerie destulă, trupe austro-germane şi artilerie grea. Noi nu aveam decât capul de pod Turtucaia şi Silistra mobilizat. Celelalte unităţi ale Armatei III se găseau în curs de mobilizare, iar armata neconcentrată. Dacă admitem că situaţia politică nu permitea amânarea decretării mobilizărei, ce rămânea de făcut? – probabil o contrare mult înapoi, – pentru a da timp mobilizărei şi adunărei armatei III-a. Bulgarii trebuiau lăsaţi să înainteze, căci odată concentrată li se putea da o lovitură straşnică, neimportând terenul ce l-ar fi cucerit, deoarece l-ar fi părăsit silit cu multă grabă şi pierderi. Admiţând chiar situaţia aşa cum s-a adoptat, ce trebuia făcut? Garnizoana capului de pod trebuia să reziste cât timp situaţia nu-i era periclitată. Ajutoarele fiind încă departe, în loc să le aştepte acolo, sacrificându-se fără folos, trebuia să i se ordone retragerea spre ajutoare, unde constituindu-se o forţă numerică apreciabilă, s-ar fi putut manevra. – (Joffre[92] după Charleroi[93])

2) Rezervele şi ajutoarele – trimise acolo au fost vârâte treptat şi fără folos în linie. S-au topit pe linia de foc. Ori nu acesta e rolul rezervelor. Aşa a procedat Kuropatkin[94] la Lyacuang şi nefast i-a fost procedeul precum ne-a fost

[91] În text: ireproşabilul.

[92] Joseph Joffre (1852-1931) – general francez, specialist în logistică feroviară, şef al Marelui Stat Major (29 iulie 1914-14 decembrie 1916), celebru prin faptul că a retras şi a regrupat armatele aliate în prima bătălie de pe Marna (5-12 septembrie 1914), fiind artizanul victoriei strategice a aliaţilor la debutul Marelui Război. În urma rezultatelor de la sfârşitul anului 1916 a fost destituit, dar avansat la gradul de mareşal pentru a se evita un scandal politic. Alături de ministrul Viviani a îndeplinit o misiune diplomatică în Statele Unite (24 aprilie – 14 mai 1917). A fost în vizită la Bucureşti şi la Mărăşeşti la 18-22 august 1920.

[93] Charleroi este un oraş în Belgia, la 20 km nord-est de frontiera cu Franţa. Bătălia de la Charleroi sau bătălia de pe râul Sambre, cum o numesc germanii (21-23 august 1914), a fost una dintre bătăliile de frontieră în care Armata a V-a franceză comandată de generalul Lanrezac s-a retras la timp în faţa Armatei a II-a germane comandată de generalul von Bülow. Francezii au evitat un dezastru şi s-au putut regrupa pentru bătăliile ulterioare.

[94] Aleksei Nikolaevici Kuropatkin (1848-1925), general rus, s-a remarcat în timpul războiului ruso-turc din anii 1877-1878. În timpul războiului ruso-japonez a fost considerat responsabil

și nouă. Dacă garnizoana Turtucaia se retrăgea cu o zi mai devreme, s-ar fi venit înapoi cu rezervele și corpul rus, constituind o massă de manevră apreciabilă. Acum, aud că s-ar defalca trupa de la armatele de Nord; rău și aceasta, căci asta înseamnă a face jocul dușmanului, a-i înlesni realizarea intențiunilor. Dacă tot ce avem la Sud, împreună cu corpul rus, s-ar retrage la 2 – 3 zile de marș și s-ar reorganiza în câmpie, între Silistra și Coastă, ar putea reacționa contra ofensivei bulgare.

3) Din cauza neconcentrării armatei la timp, n-am avut eșalonarea în adâncime, această pârghie de rezistență a oricărei linii menită să reziste. Cu o linie subțire defensivă, fără rezerve înapoi, în curs de mobilizare și concentrare, – s-au înjghebat planuri mărețe de căderi în spatele inamicului, – în credința că tăria capului de pod e formidabilă – imposibilă de înfrânt. Acest nefast cap de pod a fascinat pe toți, cu multiplele-i rețele de sârmă. Ca și cum rețelele de sârmă actualmente ar însemna ceva fără artilerie grea și fără forță vie! – A! Dacă armata ar fi fost concentrată, în momentul decretării mobilizării, planul conceput de operații era măreț și realizabil având corpul[95] rus în mână (26) și împreună cu toate forțele de la Sud, s-ar fi putut da, alaltăieri, după atacurile violente, o lovitură strașnică de flanc și spate dușmanului. Deci, principiul pe care l-am enunțat mai sus s-a răzbunat.

4) Chiar așa, – fără a avea armată concentrată, dacă, în loc de a vârî treptat ajutoarele în linie, s-ar fi format o massă de manevră înapoi, încă se mai putea reacționa.

5) Din punct de vedere organic: O armată în care prin nădejdia[96] unei îndelungi rezistențe nu se înjghebează din unități disparate, fără cohesiune între ele, nici din unități care iau ființă în momentul decretării mobilizărei, ci din unități constituite organic încă din timp de pace, cu legături solide între șefi și trupe, cu acea încredere reciprocă, care singură dă izbânda. Ori, armata III, afară de Divizia 9-a permanentă și Divizia de cavalerie, este constituită din corpuri noi create (VI – VII) în a căror compunere intră batalioane de miliții luate de pretutindeni. Cu o astfel de armată nu se pot avea pretențiuni de îndelungată rezistență, necum de ofensivă.

6) – O poziție fortificată cât de tare, – dacă n-are artilerie grea, nu poate rezista atacului repetat al unui vrăjmaș dotat cu artilerie de mare calibru. Bulgarii au artilerie grea de 305 (mm) dată de austriaci, noi, în afară de-o baterie de obuziere, nimic. De altfel, importanța acestei artilerii se evidențiază și prin faptul că Bulgarii, după cele 10 atacuri nereușite, au massat artileria grea în fața sectorului Est Turtucaia și astfel și-au pregătit izbânda și-au grăbit căderea capului de pod.

---

de înfrângerile suferite de armata rusă la Liaoyang (25 august – 3 septembrie 1904) și Mukden (20 februarie – 10 martie 1905).

[95] În text: capul.

[96] Probabil: O armată în care *pui* nădejdia....

Joi 25.VIII.916

Periș. – orele 8 a. m. – Aseară, pe când terminam de scris rândurile de mai sus, am fost chemat de Colonelul Rășcanu, șeful secției operațiilor, care mi-a ordonat să plec imediat la Gara de Nord, să prind pe maiorul Bârzotescu[97], care pleca cu un tren special la 8.25, să-i predau valiza cu acte ce-o uitase la birou; apoi să trec pe la Cartierul Armatei III-a, să las ordin secret și să atrag atenția comandamentului Armatei III, ca să se execute urgent ordinul M. C. de-a transporta cu căruța Bg. 20 la Nord Oltenița, în zona ordonată a fi întărită. – Asemenea să se întărească prundul Belu[98]. – Din toate acestea ar reieși spaima de-o încercare a trecerii Dunării de către Bulgari. Măsurile preventive sunt totdeauna bune, dar eu nu întrevăd, deocamdată, posibilitatea unei astfel de întreprinderi din partea lor. Atâta timp cât trupele noastre refăcute și (27) întărite se vor găsi amenințătoare în spatele lor, iar în față alte trupe vor apăra malul, operația trecerii unui mare fluviu ca Dunărea ar fi temerară. Ei trebuie mai întâi să paralizeze complect forțele noastre din Dobrogea, apoi să încerce trecerea Dunărei. Ori, nu cred ca ei să dispună de forțe atâta de numeroase, încât pe de o parte să țină în eșec[99] trupele noastre din Dobrogea, iar pe de altă parte să forțeze bătrânul fluviu.

Am plecat aseară cu un automobil bun, pe o lună frumoasă. Farurile stinse timp de 15 km de cartier (sic!), conf. ordinului. Pe drum se-nșiruiau convoiuri lungi sanitare. La parcul de aerostație, – am stins farurile, intrând în raza Bucureștiului. A! Ce aspect lugubru avea orașul acesta acum! Prin noaptea neagră care-l acoperea, străpunsă numai din distanță în distanță de slaba lumină albastră a câte unui felinar, zadarnic am căta să evocăm lumina veselia, sgomotul și fluxul de viață de-acum câteva zile. Tăcere adâncă peste tot. Nici o lumină nicăieri, nici un sgomot. Automobile fantomă, cu faruri stinse, trec din când în când. Numai sergenții de stradă stau la posturi. Mi-era teamă că nu mai apuc trenul special în gară. Gara toată în întuneric; câteva lămpi numai înfășurate în albastru. Trenul special nu plecase. Mergeau cu el atașații militari francez[100] și rus, Bârzotescu și Dabija. De la el am aflat că Divizia 9 în care se punea speranță pe ziua de eri, de-abia pe câmpul de acțiune s-a debandat. Generalul Teodorescu a putut scăpa, găsindu-se acum la Silistra. Din trupele capului de pod au scăpat poate 10.000… S-a dispozat reconstituirea armatei pe frontul

[97] Laurențiu Bârzotescu (1879-?) – ofițer român, viitor general, care din 1921 se va ilustra în fruntea Secției a VI-a a Ministerului de Război, serviciul istoric al armatei, prin numeroase lucrări de specialitate, printre care *O amintire. Operațiunile inițiale din Dobrogea 1916*, București, 1926.

[98] Este vorba de comuna Prundu, județul Giurgiu, care în trecut se numea Prundu Belului, după numele principalului proprietar de pământ, B. Belu. La sfârșitul secolului al XIX-lea, comuna făcea parte din plasa Oltenița a județului Ilfov și era formată din satele Prundu și Flămânda, având în total 942 de locuitori ce trăiau în 198 de case și 24 de bordeie. Prundu se află la 10 km nord de malul Dunării și la 39 km vest Oltenița (distanță rutieră pe DN41 de azi).

[99] În sensul să țină în șah, să amenințe.

[100] Pentru Franța: lt. colonel Maurice Despres, pentru Rusia: colonel Alexandr Tatarinov, semnatari alături de lt. colonel Christopher Thompson (Marea Britanie) și lt. colonel Luciano Ferigo (Italia) ai convenției militare cu România din 4/17 august 1916.

Silistra, menținându-se[101] deocamdată la defensivă. Corpul rus înaintează încet, neavând serviciile dinapoi. Cu vocea stinsă, deprimat, Dabija îmi povestea toate acestea. După ce am dat lui Bârzotescu valiza, m-am dus la cartierul general Arm. III în strada Lueger (fosta Fântânei) în localul unde era înainte inspectoratul general al armatei. Am găsit acolo la început numai pe căpitanul Marcu, apoi a venit maiorul Pestrițu și Rujinski. Am dat plicul și mi s-a comunicat că Brigada 2 se găsește la Oltenița conf. ordinului. La prundu Belu s-a dat ordin să se mai ducă 1 batalion și-o baterie. La Flămânda s-au întărit trupele de-acolo.

M-am repezit apoi acasă pentru câteva momente. Am găsit pe Binica jos la Titi, împreună cu Biți. Luau masa cu toții. Costică lipsea. Erau toți alarmați. Zvonurile despre căderea Turtucaiei circulau deja, și frica că Bulgarii vor trece Dunărea îi cuprinsese. I-am liniștit pe cât s-a putut. Nu le-am spus nimic din cele petrecute. Singură (28) Binica a răsfoit prin surprindere carnetul meu. Când a dat de episodul tragic al luptelor de la Turtucaia, i-am făcut semn cu piciorul pe sub masă; a ridicat ochii la mine și m-a privit lung; erau plini de lacrămi. A! – cât de mândru s-a simțit sufletul meu după urma acestor lacrămi! Căci sufletul ei bun și curat suferea de durerea comună; glasul dureros al patriei vorbea în ea. Am sărutat-o mult, mult, mult când am plecat. Pe Matică n-am voit să-l deștept. Dormia așa de îngerește. L-am sărutat cu privirea. M-am înapoiat bine; era răcoare; luna înclina spre apus. În Cocioc am rătăcit câtva cu automobilul din cauza drumurilor întortocheate care duc la cartier. La 1 din noapte am fost în odăița-bucătărie unde sunt instalat.

Orele 9.45 dimineața. Au început să sosească listele nominale cu răniții internați pe ziua de ieri la spitale. La Colțea și Filantropia sunt internați 2 ofițeri răniți și 79 trupă (a se vedea lista de pierderi nr. 5 din dosarul meu personal).

Orele 7.10 p. m. – Vorbii azi dimineața la 11.30 cu Binica la telefon. Au aflat toți despre căderea Turtucaiei. Azi la dejun, aflai că în ultimele momente de rezistență la Turtucaia, dacă au fost corpuri de trupă care au intrat în debandadă, apoi au fost altele care s-au purtat admirabil, de pildă Reg. 36 Inf. Au fost batalioane care lăsate singure – sunau la disperare asaltul, fără a părăsi terenul. Toată garnizoana Turtucaia a fost făcută prizonieră. Ce bucurie pe brutele bulgare! – Se zice că un căpitan din Reg. obuziere s-ar fi sinucis decât să cadă prizonier. Maiorul Paplica, tot din artilerie, ar fi înnebunit. Să nu desperăm. Calitățile rasei sunt admirabile. Conducere bună s-avem, căci „liniștea câmpului de bătaie" o vom căpăta și noi prin oțelire. Nenorocit cap de pod care a fascinat atât conducerea noastră și în care și-a găsit sfârșitul ca-n orice cetate atâta trupă, atât material! Dacă cu o zi înainte se ieșea la spațiu n-am fi înregistrat acest eșec! S-a svonit că Bulgarii ar fi ajuns deja la Silistra. E cu totul imposibil, dat fiind distanța de 60 km pe care nu o puteau parcurge într-o noapte și ½ zi, după eforturile pe care le-au făcut. Divizii din Nord au fost rupte și aduse la Sud. În același timp, în vremea unei consfătuiri la care a fost chemat Generalul Averescu s-a încredințat acestuia comanda Armatei II, iar șef de st. m. al acestei Armate

[101] În text: menționându-se.

Gral. Cristescu. – Gen. Mărdărescu şef de st. m. al arm. II. – Generalul N. Petala comand. Div în locul Gen. Basarabescu. Lista de înlocuiri e scrisă de mâna regelui. Gen Hartel comand. Dvs... în locul Generalului Frunză. Comandant al Armatei II-a Generalul Crăiniceanu. Morţi şi răniţi cu (29) duiumul (a se vedea lista 5 din dosarul personal).

Grupul Oituz a capturat 204 arme, 1 cheson, o bucătărie campanie, multe unelte terasieri, efecte militare. Ce înseamnă acestea pe lângă materialul nostru capturat de bulgari.

Tot acest grup a făcut prizonieri 5 of. şi 364 trupă.

Orele 10 seara. – La masă, Vasilescu Cristea – venit de la Turtucaia, ne-a povestit crâmpeie din tragicul episod, lucruri văzute. Cruzimea bulgarilor a întrecut orice închipuire omenească: în momentul final, unii soldaţi şi ofiţeri au putut scăpa trecând Dunărea pe bărci, pontoane, pe ce-au găsit. Mare parte din trupe s-au refugiat sub malul Dunării. Bulgarii au pus mitralierele asupra lor şi i-au secerat. Totuşi, din garnizoana Turtucaia au scăpat vreo 5.000. Convoiurile de prizonieri ce treceau prin localităţile bulgăreşti din Cadrilater erau obiectul furiei populaţiei autohtone. Femeile şi copiii bulgari ieşiau înaintea lor cu furculiţele şi cuţitele de bucătărie. La mulţi le-au scos ochii. Banda de comitagii organizată au vânat trupele noastre. Hotărât, acest popor sălbatec trebuie exterminat. Când va suna ceasul nostru – şi trebuie să sune în curând – trebuie răspuns cu aceeaşi măsură. Mulţi din ofiţeri s-au sinucis pentru a nu cădea prizonieri. Căpitanul Bădulescu Virgil[102] – a fost văzut de Cristea cum a adunat tot ce-a putut din toate unităţile dimprejur, – s-a năpustit la asalt. Probabil c-a murit acolo, un erou. Bravul Virgil! Acum o lună, venit de la Târgovişte[103], am luat ţuică împreună la Mircea. Asupra Diviziei 9-a, pe care n-aveam cuvinte îndeajuns s-o blestem, Cristea mi-a dat lămuriri preţioase. Divizia se găsea cantonată pe o rază de 24 km în jur de Silistra. Ordinul de plecare l-a primit la 7 dimineaţa. Comandament slab, şef de st. m. (Mineu Oprescu, nul) nul, neexistent. În loc de-a aduna divizia şi a o constitui, a hrăni oamenii bine, apoi a porni cu ei, constituiţi, – chit că s-ar fi plecat la 9 seara, – trupele au fost puse în marş cum s-a nimerit, nemâncaţi, făcând până a doua zi 56 km. Când a apărut Vasilescu, oamenii erau extenuaţi şi în debandadă. Arătând Generalului Basarabescu împuternicirea ce are, de a face chiar numiri şi schimbări, a numit imediat şef de st. m. pe maiorul Stângaciu. Toate silinţele însă au fost zadarnice. Proasta conducere a diviziei o scoase din luptă mai înainte de a se bate.

Deşi cu Turtucaia nu s-a mai putut vorbi de la ora 12 din zi, totuşi linia 3-a de rezistenţă n-a căzut decât la ora 6 seara. Generalul Teodorescu, în loc de a-şi aduna tot ce se putea şi a-şi (30) face loc ori a muri acolo, a părăsit Turtucaia de la orele 2 din zi. Parte din trupe au luptat până la ora şase seara. Generalul

[102] Virgil Bădulescu (1882-1944) – viitor general, ofiţer de vânători de munte, organizator al sportului românesc.

[103] Între anii 1913 şi 1916, căpitanul Virgil Bădulescu a condus pregătirea fizică a elevilor liceului militar de la Mânăstirea Dealu.

Crăinicianu – venit azi la Cartier – fiind chemat spre a i se da comanda Armatei II-a, spunea c-a vorbit cu Generalul Teodorescu, care-i mai mult un cadavru decât un om. (am înțeles greșit pe Maiorul Richard care mi-a spus aceasta; nu Crăiniceanu a vorbit cu Teodorescu, ci Dabija). Cu cât mă gândesc mai mult la episodul de la Turtucaia, cu atât greșala cea mai mare, capitală, pornește de la conducerea, încredințată cui nu trebuia, Maiorului R. – care profitând de situația sa familiară, a terorizat pe toți, anihilând toate forțele bune de lucru ale celorlalți, chiar pe șeful secției operațiilor, – o capacitate redusă la un rol pasiv. Războiul nu se conduce cu telefonul la fiecare clipă, împietând acțiunea comandanților, contracarându-le dispozițiunile. Războiul se conduce cu directive largi, lăsând o cât mai vastă inițiativă. Dacă atunci când s-a ajuns la a 3-a linie de rezistență, s-ar fi cedat capul de pod, s-ar fi salvat atâtea vieți, atâta forță utilă și atâta material! – Linia 3-a de tranșee – să fi servit numai ariergardelor. Dar, chiar dacă ar fi voit să facă aceasta Teodorescu nu ar fi putut din cauza repetatelor ordine la telefon: „Rezistați, cu orice preț – rezistați". După greșala primirei bătăliei cu forțele neconcentrate, după greșala de organizare, după relele numiri în comandament, se adaogă acum și fascinarea și încăpățânarea de-a cere cetății de moment să dea mai mult decât putea. Și pentru a nu renunța la o manevră frumoasă pe hârtie, dar irealizabilă în realitate, din cauza împrejurărilor, se impune o sacrificare inutilă, – mai mult, ajutoarele sosite, în loc să fie organizate înapoi – constituite într-o masă fie de manevră, fie de rezistență, sunt vârâte, batalion cu batalion pe linia de foc, – după ordinele repetate ale telefonului, și sunt la un moment dat atât de multe aceste ajutoare, că nu mai au loc de desfășurare în perimetrul cetății de moment. În plus că nimeni nu se găsea să le orienteze. Cel puțin de s-ar fi desfășurat în afara cercului de rezistență. Conducerea cere calm și metodă. Necesitățile vor impune ele aducerea celor în drept la locurile lor. Deja schimbările recente în Comandament sunt un indiciu. În fața primejdiei comune vor dispare considerentele personale. Dar câte sacrificii inutile până atunci.

(31) *Orele 1 noaptea*. Vorbii cu Binica la telefon. Aceiași tristețe i-acoperă pe toți.

Corpul rus, împreună cu divizia sârbă și cu artileria grea, care i s-a dat imediat la cerere, înaintează după date certe – metodic și sigur. Divizia 9 – care a învățat numai lupta de tranșee va fi și ea gata de luptă, plus trupele proaspete ce vor fi afectate armatei 3-a. Sper cu tot sufletul că eșecul de la Turtucaia va fi reparat.

26.VIII. Vineri. Periș. Vreme noroasă cu zâmbet călduț de soare din când în când. Se simte parfumul toamnei. Aseară m-am mutat din ghereta-bucătărie, unde răcisem zdravăn, vântul suflând într-însa din toate părțile, – într-o odaie confortabilă, într-o curte cu muzeul de olărie, alături de birourile adjutanturei. Am dormit o noapte bună după ce am citit până la 2 *L'Éclat d'obus* a lui Maurice Leblanc[104]. Azi dimineața mi se spuse de lt. colonelul Condeescu, că acea cameră e destinată căpitanului francez de la biroul informațiilor. Mi se

[104] *L'Éclat d'obus* este un roman al lui Maurice Leblanc publicat în 1916 la editorul Pierre Lafitte.

oferi însă o cameră la uzina electrică în care m-am mutat imediat. La orele 6.30 m-am sculat, hotărât să-mi fac o toaletă mai amănunțită începând prin a mă rade. Dar am fost la moment chemat de Colonelul Răşcanu spre a descifra nişte telegrame. La 9.25 am pornit cu automobilul poştă spre Bucureşti, ofițer cu corespondență, fiind în această zi Lt. de rezervă Constantinescu – fiul ministrului[105]. Un băiat acceptabil şi plăcut în convorbire. Ne-a prăpădit praful. Acasă am adus Binicăi borcanele de dulceață luate de la olăria din Cocioc şi mult mi s-a părut bine, văzând câtă plăcere i-a făcut mica mea atențiune. Titi tocmai pleca să facă chetă pentru spitalul unde e preşedintă. Matică – dulcele de el – mi-a ieşit vesel şi zburdalnic înainte. Am stat mult de vorbă cu Binica şi din tot ce m-a întrebat şi din accentele ei de durere am simțit pentru prima oară că-n ea – fără să-şi dea seama – se frământă dragostea de țară – mult mai mult ca la alții care fac zgomot. De când sunt plecat, e atât de dulce cu mine, atât de plină de atențiune şi-n privirile ei citesc dragostea adâncă ce-mi poartă. Vorbii şi cu Costică în treacăt 10 minute. Văzui şi pe Nella Suțu, care de trei zile plânge de Puiu neştiind ce-i cu el. Era medic al unui Reg. De Artilerie. Din câte ştiu nici atelagele n-au putut fi salvate. Ce va fi cu el, cine poate spune? De asemenea, biata Didi Antonescu – e nebună de bărbatul ei, soldat în Reg. 80 Inf. Acest regiment a fost mult încercat. Poate a scăpat, poate că doarme de veci în tranşee, poate că (32) l-au luat bulgarii prizonier. Jale mare peste tot. Durere care trebuie înăbuşită pentru înfăptuirea mărețului ideal național. Biți desperat de Tudorică Dobreanu – ce s-o fi ales şi de el? E în Reg. 76. La 2 după ce am mâncat cu Binica, Matică, Biți, Ionel, Mărioara, Lili, a venit automobilul şi m-a luat. Binica – scumpă şi mai mult ca oricând a mea – a stat cu Matică în poartă până am plecat. Şi m-a urmat cu privirea o bună bucată de drum.

În ordinea de bătaie s-au făcut următoarele modificări: Armata de Est, compusă din corpul rus, divizia sârbă, Divizia 19 română şi ce a mai rămas din Div. 9, plus câteva unități afectate, va opera – sub comanda directă a regelui nostru în Dobrogea. Armata III-a sub Generalul Averescu, între Dunăre şi Bucureşti. Celelalte armate, cu vechiul obiectiv. Bulgarii au fost respinşi la Bazargic. La Nord s-a mai ocupat câteva localități. Aştept şi cred în reabilitarea noastră la Sud. Întocmii lista nr. 7 de pierderi. Telegramele cu răniții internați în spitale curg (a se vedea dosarul meu personal). Acum, orele 7.15 seara încheiem notele. Sunt răcit şi obosit.

27.VIII.916. Periş. Sâmbăta. – Aseară la 1.30 din noapte, n-am mai putut continua cititul. De 2 – 3 ori mi-a căzut cartea din mână, aşa încât am stins lumânarea şi-am adormit greu. M-am sculat la şease jumătate, pe ploaie măruntă de toamnă. Am dat drumul lui Ion să se ducă şi el acasă, să-şi vadă pe ai lui. La 4 după amiazi, va fi înapoi. I-am dat o scrisoare pentru Binica. Mi-e dor de ea şi de Matică, parcă nu i-aşi fi văzut de luni de zile. Acum, orele 11.40 dimineața – isprăvii de lucru. Curg telegramele de la spitale cu răniți (a se vedea lista nr.7 şi situația pe 26. VIII din dosarul meu personal).

[105] Emil Costinescu.

O telegramă foarte mişcătoare sosi azi dimineața de la Reg. 13 Artilerie, iat-o.

Putineiu. – 184. 51. 9/9. 8/25 m.

„În numele ofițerilor, trupei și a puternicelor mele tunuri, cer cu insistență onoarea a face parte în primele trupe, însărcinate cu pedepsirea sălbaticilor de la Turtucaia care trebuiesc trecuți prin sabie și aruncați în Dunăre.

Comand. Reg. 13 Artil. – Colonel August Stoica[106].”

Pe această telegramă, generalul Iliescu a pus următoarea rezoluțiune:

„Se va mulțumi pentru frumoasele sentimente și la timp puternicele tunuri de la Reg. 13 Artilerie vor servi la pedepsirea sălbaticilor care au ucis la Turtucaia prizonierii noştri”.

General (ss) Iliescu

(33) O îndârjire generală pare a fi cuprins întreaga suflare ostășească de când se confirmă că bravii noştri ofițeri și soldați în majoritate au fost masacrați în loc de a fi luați prizonieri. Răzbunarea va fi condusă egală cu cruzimea atroce a Bulgarilor. Când vom curăța Dobrogea de hoardele Bulgare va trebui asanat și teritoriul. Ras și distrus tot ce-i bulgar – Dobrogea rămânând o vastă câmpie pe care apoi coloniştii români vor ridica satele lor, vor statornici căminuri în care se vor dezvolta înainte calitățile alese ale rassei noastre.

Iată lista unităților ce au fost capturate sau distruse la blestematul cap de pod al Turtucaiei (din acestea prea puțini fugari, scăpați în pielea goală, pe scânduri, pe Dunăre, sau înapoi, înfruntând gloanțele mitralierelor bulgare în față, și răniți scăpați în Oltenița care umplu azi spitalele din interior:

Trupele pierdute:

Reg. 36 Inf. (4 batalioane)
Reg. 76 Inf. (4 batalioane)
Reg. 79 Inf. (4 batalioane)
Reg. 2 Gr. (2 batal. cu statul major al regimentului)
Reg. 74 Inf. (3 batalioane)
Reg. 75 Inf. (3 batalioane)
Reg. 34 Inf. (3 batalioane mai puțin 2 companii rămase intacte)
Reg. 80 Inf. (9 companii fără statul major al regimentului)
Reg. 40 Inf. (al 4-lea Batalion)
Reg. 80 Inf. (al 4-lea Batalion) (sic!)
Batalionul miliții Vasile Lupu
Batalionul miliții Buzău
Batalionul miliții Prahova
Batalionul miliții Mircea
Compania pionieri din Bat. Pionieri cetate
Reg. 5 Obuziere (4 baterii)
Reg. 3 Artilerie (2 baterii)

[106] Colonelul Augustin Stoica va fi comandantul Brigăzii 3 de Artilerie din cadrul Diviziei 3 Infanterie în bătălia de la Mărăşti.

Reg. 3 Artilerie (? baterii)
Secția Ambulanță a Diviziei 9-a
Toate secțiile de coloane de muniții
Bateriile de 53 mm de la F. N. G.[107].
3 baterii bulgare aflate acolo.

(34) Ce imensă pierdere! Și cu cât mă gândesc mai mult cu atât eșecul se transformă într-o crimă ce putea fi înlăturată. Cu o zi mai înainte – când se raportă că garnizoana nu mai poate ține – în loc de „rezistați până la unul" – lozincă nefastă și fără rost, căci nu Turtucaia forma cuiul operațiilor, – în loc de a îngrămădi în gaură ajutoare inutile – s-ar fi dat ordin de retragere, aceste brave unități erau salvate. Cum de nu s-a prevăzut că această cetate de moment, cu un obstacol ca Dunărea în spate, pe dată ce inamicul va reuși s-o atace concentric, era sortită pieirii?... Și pentru ce atâta persistență în rezistență, când corpul rus era matematic dovedit departe și deci faimoasa manevră nu se putea executa. A fost o crimă tactică. Ce s-o fi ales de bravii noștri? Comunicatele din Sofia vorbesc de trei generali prizonieri și mă gândesc la bătrânul General Savopol[108], comandantul Reg. 29 (Reg. 74 și 80) fostul meu comandant de Reg. în al 19-lea Romanați – căruia i-am fost doi ani adjutant; la acest glorios port drapel al Batalionului 2 Vânători la Grivița unde a fost grav rănit – sortit azi să ia drumul rușinos al Sofiei. Dar bietul Lt. Col Petrescu, comandantul Reg. 74 Inf. care îmi spunea într-o seară din iarna trecută la cafeneaua Royale „Dragul meu, voi fi totdeauna în capul regimentului – ofițerii vor urma exemplul meu. Drapelul va sta lângă mine – voi împușca pe oricine va da înapoi și vom muri cu toții sau vom învinge!" Poate că așa a făcut. Dar Lt. Col Stârbulescu? Dar Colonelul Rășcanu comandantul Reg. 34 care s-a sinucis fiind odată rănit decât să cadă în mâinile Bulgarilor. Am servit și sub Petrescu și sub el, în 1914, de la Iulie la 15 Octombrie, cât timp am stat la Constanța repartizat din școala de Război ca adjutant al Brigăzii 29 Infanterie sub Savopol. Am figurat ca adjutant al acelei brigade până la 29 Noembrie 914. N-am fost ursit să am această soartă. Dar baronul Suitel, Cpt. Gheorghiu Socrate din al 74-lea? Și câți... și câți... atâta durere... atâta jale!

– Lt. colonel Dabija a fost numit ofițer de stat major la armata de Est (Dobrogea). Abia aștept să văd gruparea și viitoarele operațiuni. Trebuie să răzbunăm eșecul de la Turtucaia. La Nord, Armata 4-a a mai înaintat. Când vor începe marile lupte ș-acolo.

Orele 12.40. Vorbii cu Binica la telefon. Papa a avut un accident de automobil, ducându-se noaptea pe negură la prefectură în Caracal. Încolo bine. Reg. 76 Inf. a fost complect capturat. Deci, ce s-a ales cu Tudorică Dobrotescu? Ce să-i spui lui bietul (35) Biți?

---

[107] Linia fortificată Focșani–Nămoloasa–Galați, construită începând din 1888 după planurile maiorului german Maximilian Schumann, a costat 25 de milioane de lei aur.

[108] La începutul războiului, generalul Constantin Savopol (1859 – după 1918) conducea Brigada 29 Infanterie, formată din regimentele 74 Infanterie Constanța și 80 Infanterie București în cadrul Diviziei 15 Infanterie.

Orele 6.20 p. m. – Veni Ion, mi-aduse cuvinte dulci de la Binica, un borcan cu dulceață de smochine – singurul pe care-l avea și s-a lipsit dându-l mie – o sticlă cu vișinată și rufe. În scrisoare Binica m-anunță că Mme Colan plecând din Devesel la Craiova, Mimi a telegrafiat ca să i se trimeată un automobil să vie de la Caracal la Craiova și București. I s-a răspuns că automobil nu se găsește acum și să rămână la Papa și Amélie la Caracal. E cea mai bună soluție. Îi voi scrie și eu zilele astea.

Generalul Savopol – de care-mi era frică că a fost luat de bulgari, a scăpat și se găsește actualmente în București. În schimb Colonelul Pefka Anastasiade, rănit și evacuat, a sucombat în urma rănii primite.

Orele 7 p. m. – Vorbii cu Binica. Au aflat de Tudorică Dobrotescu. Încheiem pentru azi jurnalul. Vreme urâtă de toamnă. Cer plumburiu. Și sunt trist fără motiv. Tristețea și jalea comună coboară în toate sufletele.

Duminică 28.VIII. Periș. – Aseară am isprăvit, la 2 din noapte, L'Éclat d'obus. De azi dimineața nu fac alta decât să cenzurez scrisori și întocmesc listele de pierderi. Vrusei să vorbesc cu Binica la telefon, dar era în oraș cu Titi. Îmi răspunse Lili. În Adevărul de aseară un frumos articol al lui Take Ionescu[109].

Orele 6.40 seara. – Vorbii cu Binica la telefon. Biți e la Caracal. Un soldat rănit din 76 a spus lui Biți că pe Tudorică Dobrotescu l-ar fi văzut mort. Deși e prea posibil, totuși nu trebuiesc crezute astfel de lucruri fără control. În momentele acestea de delir psihic – omul nu-și mai dă seama ce vede. Maticele e bine și cuminte.

Pe frontul de Nord ofensiva continuă metodic și prudent până la concentrarea definitivă cu toate serviciile dinapoi ale armatelor în șesurile ocupate după trecerea Carpaților. La Sud – pregătire pentru ripostă. Sper că, odată armatele constituite, comandanții de armată vor ști să se emancipeze abil de sub tutela telefonului de aci și de conducerea centralistă inaugurată.

Sosi acum Costinescu de la Brașov unde a dus 50.000 lei azi dimineață. Îmi spuse că băieții noștri o duc perfect, dar sunt foarte deprimați de eșecul de la Turtucaia. Pun mari speranțe în Averescu. Chitanța de primire a banilor e iscălită de Mișu Ionescu, din Rg. 46, comandantul pieței Brașov. Fostul meu regiment e deci la Brașov.

Azi au împușcat acolo doi artilerești de-ai noștri cari au violat 2 fetițe de șease ani; ce bestii!

(36) **Luni, 29.VIII.916. Periș.** – Căpitanul Cartier din statul major francez – de provenienţă vânător Alpin – a fost ataşat la biroul de informaţiuni al Marelui nostru cartier general. Aseară, a luat la popotă prima masă cu noi. S-a nimerit să fie în fața mea. E un băiat agreabil. A luat parte la Marna[110], armata Maunoury[111],

[109] Intitulat „Bătălia de la Bazargic".

[110] În bătălia de pe râul Marna – 5-12 septembrie 1914 – armata franceză comandată de generalul Joffre și corpul expediționar britanic au reușit să oprească ofensiva germană asupra Parisului, marcând eșecul „planului Schlieffen" pe care se baza strategia Germaniei de câștigare a războiului pe două fronturi. Ulterior s-a trecut la „războiul tranșeelor".

[111] Michel Joseph Maunoury (1847-1923) – general francez, ulterior mareșal *post-mortem*. Participant la războiul cu Prusia din anii 1870-1871. La 5 septembrie 1914, la comanda Armatei

apoi la Soissons[112]. Ne-a povestit multe lucruri frumoase de acolo. Foarte încântat de atmosfera franceză găsită în capitală. Mărturisea – lucrul spus de altfel de toţi francezii care au trecut pe la noi că în România are impresia că-i într-un colţ al Franţei – iar ofiţerii – figuri asemeni camarazilor francezi. Aceeaşi identică atmosferă. Nu tot aceeaşi impresie a avut-o în Rusia – Anglia – Spania – chiar Italia. După masă, ne-am plimbat pe aleea cartierului, aurită de o lună plină feerică.

A fost rănit şi Căpit. Vulovici N.[113] din 15 Inf.

Spre Nord se înaintează mereu. Armata de Nord ar trebui însă oprită până ce armata Rusă Licinski din Bucovina, rămasă în urmă – va veni la înălţime. Altfel, rămân armatele austriace în spatele Armatei de Nord. Ruşii au avut ajutoare la Sud, astfel că de se vor trimete, cred că vom sfârşi repede cu Bulgarii.

– Maiorul R. dispusese să nu se mai publice câteva zile listele de pierderi – opinia publică fiind încă sub impresiunea Turtucaiei. După mine aceasta era o măsură rea, căci nu trebuie să recurgem la astfel de procedee cari mai rău alarmează. Azi M. S. Regele a ordonat să se publice zilnic listele. Şi toată activitatea mea se rezumă în a scrie zi şi noapte situaţiile acestea de pierderi. Iată la ce sunt bun eu! Putea fi alta întrebuinţarea mea la cartier.

Orele 6 p. m. – Vorbii la 10.30 cu Binica. Face şi ea parte din comitetul cantinei Calea Rahovei instalată în sala de cinematograf „Sinigalia" colocatar cu noi în aceeaşi curte. Scopul cantinei este de a servi mâncare la un număr de familii ale mobilizaţilor din cartier. Preşedintă e Titi. Binica a fost ieri, după chetă, cu Titi. Le-a primit şi Mille în redacţia *Adevărului*[114]. Ea a rămas încântată de biroul lui Mille plin de capodopere picturale. Şi ascultând-o pe ea, mă vedeam acum 20 de ani – mic elev de 15 ani al şcoalei militare din Craiova, intrând sfios în acelaşi cabinet, cu caietul de versuri la subsoară – pentru a cere lui Mille

a VI-a, a condus atacul decisiv asupra flancului ofensivei germane împotriva Armatei 1 germane, comandată de generalul Alexander von Kluck. Această operaţiune a rămas cunoscută sub numele de bătălia de pe râul Ourcq, un afluent care se varsă în Marna, în apropierea localităţii Meaux. La 11 martie 1915, Maunoury a fost grav rănit la o inspecţie de front şi orbit pentru restul vieţii. Ulterior a fost numit guvernator militar al Parisului (5 noiembrie 1915 – 4 aprilie 1916). A fost unul dintre generalii invitaţi să-şi pună semnătura pe tratatul de pace de la Versailles.

[112] Soissons este unul dintre oraşele-martir ale Primului Război Mondial. Cucerit de germani la 2 septembrie 1914, a fost eliberat după 12 zile de unităţi ale armatei a VI-a franceze. Frontul însă a rămas aproape de oraş ceea ce a determinat bombardarea sa intensă până în 1917 provocându-i imense distrugeri. Va fi ocupat încă o dată de germani în perioada 29 mai – 22 iulie 1918.

[113] Nicolae Vulovici (1877 – 3 septembrie 1916) a fost unul dintre principalii poeţi-militari români creatori de versuri cu tematică militară şi patriotică. A fost ofiţer de carieră şi a servit în mai multe unităţi militare din Craiova, Fălticeni şi Piatra Neamţ, ajungând până la gradul de căpitan. A fost primul căzut la datorie dintre ofiţerii Regimentul 15 infanterie „Războieni", unitate din compunerea Diviziei 7 Infanterie „Roman" fiind rănit la Miercurea Ciuc, la 8 septembrie 1916, a decedat în ambulanţă în apropiere de Sânmartin, Comitatul Ciuc. Decorat *post-mortem* cu ordinul „Steaua României" şi avansat la gradul de maior. Pe larg Petre Otu, *Căpitanul Nicolae Vulovici (1877-1916),* în „Academia Bârlădeană", anul XX, nr. 2 (51), trim. II, 2013, p. 11-12.

[114] Aflată în strada Sărindar nr. 11, azi strada Constantin Mille.

prefața viitorului meu volum. Pe-atunci nimica trainic nu mă lega de această nobilă carieră a armelor – astăzi atât de scumpă mie. Pe-atunci visam viața neîncătușată a boemilor, libertatea (37) nețărmurită a sufletelor răzvrătite, gloria nemuritoare a boemei[115]. Pe-atunci mi se părea că-s victima bietului meu tată – care ajuns la vârsta dreptei judecăți pozitive, mă ținea forțat în școala militară. Prefața mi-a făcut-o Mille, dar volumul n-a mai apărut. Doarme prăfuit de 20 de ani, împreună cu scrisul hieroglific al „vechiului" într-unul din saltarele biroului. Ce mare om mi se părea pe-atunci directorul *Adevărului*, și câtă *ură* i-am purtat apoi, când cu judecata limpede l-am urmărit în campania lui imorală și nefastă de dezagregare socială.

– Aflai – dacă va fi adevărat – că prea originalul Lt. Colonel Cantacuzino[116], comandantul Regimentului 1 Grăniceri, formulează într-o singură frază ordinul de operație dat regimentului său – frază ce trebuie s-o repet textual, spre a-i putea savura plasticitatea: „Pă ei mă! ...futu-le muma în cur!"

Un fapt simptomatic și caracteristic al slăbirii forțelor puterilor centrale: în afară de pierderea inițiativei mișcărilor pe toate fronturile, Germanii, pe frontul de Vest, îndeosebi cu toate sforțările date în contraatacuri, n-au putut să reia un picior din pământul pe care zilnic îl cuceresc francezii.

– Ziarele anunță cu satisfacție numirea Generalului Averescu la Armata III și a Generalului Crăiniceanu la Armata II. Băieții mei de la operații – deși cu încredere însă – par tot enervați și decepționați sufletește. În ochiul lor citesc necazul risipei muncii lor în mod nemetodic. Crescuți la o aceeași doctrină, ei o văd anihilată azi – redusă la neputință. – *Nefastul lor telefon* continuă de-a interveni. Maiorul B. – venind acum la mine, spre a cere relațiuni asupra unei cestiuni de material, care mă privește, eu fiind și locțiitorul șefului biroului materialelor, în lipsa titularului maior Sichitiu Ioan[117], îmi spuse surâzând ironic: „De, măi băiete, biroul operațiilor a ajuns să se vâre în toate. Zice că ne batem și pregătim operațiile în Balcani și la Nord – pe când noi ne ocupăm de instrucția părții sedentare și de armele celor intrați prin spitale. Am credința izbândei finale, sperând că cei din capul armatelor și valoroșii lor șefi de state majore *vor face ce trebuie* iar nu ce spune *telefonul*. – Totuși Turtucaia nu va fi uitată. E un episod, care apare unic în istoria războaielor, avându-se în vedere

[115] În text: „poenei".

[116] Gheorghe (Zizi) Cantacuzino-Grănicerul (1869-1937) – viitor general și om politic român de extremă dreaptă, celebru pentru vitejia din Războiul de Întregire, dar și pentru aventurile din tinerețe. Titu Maiorescu spunea despre el că este „fiul inginerului Cantacuzino cu o servitoare nemțoaică". Din 1930, membru al Mișcării Legionare, va fi numit la 10 decembrie 1934 președintele de onoare al Mișcării.

[117] Ioan Sichitiu (1878-1952) – viitor general și om politic român, șef de cabinet al generalului Constantin Prezan la Marele Cartier General (decembrie 1916 – 1917), comandant al Comandamentului Trupelor Aeronautice (1930-1932), comandant al Comandamentului Forțelor Aeriene (1932-1935), șeful Marelui Stat Major (1 februarie – 1 noiembrie 1937), ministru al Agriculturii în guvernul condus de Ion Antonescu (27 ianuarie 1941 – 19 martie 1942), funcție din care a demisionat pentru că nu era de acord cu angajarea armatei române în campania Germaniei din Răsărit; a încetat din viață în detenție la închisoarea din Aiud.

scopul operativ. Dacă au existat cetăți găuri[118] [sic!] care s-au predat în cele din urmă – acestea ori că și-au îndeplinit misiunea, ori că armatele dintr-unele jucau ultima carte, ceea ce nu e cazul în cazul de față. Persistența și ordinul continuu repetat: a se rezista la Turtucaia, până la ultimul om, e o crimă tactică, e frica sufletului nesigur de ce-a plănuit și ce urmărește, la gândul că opinia publică nu (38) trebuie să știe că operațiile în curs au impus cedare de teren. Ca și cum terenul ar fi obiectivul prim al războiului. E lipsa curajului răspunderii. Forțau alte considerațiuni[119], mai puternice decât că „*e bine numai așa!*" pe Joffre să părăsească tot Nordul Franței în vederea victoriei de la Marna?

– Aseară, la masă, unul din băieți a zis: „Episoadele eroice de la Turtucaia vor forma mai târziu cartea de aur a ostașilor României". Iar eu am adăugat cu gândul: „Pe prima pagină însă să se scrie numele călăului acestor bravi!" Și mă gândesc cum de poate avea somnul ușor acel care cu o inconștiență criminală a împins la pieire atâta lume? Cum de nu pleacă din locul de unde încurcă totul, începând prin a face prima victimă din însăși șeful lui cel mare și șeful lui direct, care din înalte considerațiuni sunt nevoiți să-l tolereze. Câtă suficiență și prezumție!

Orele 7.30 seara. – Vorbii cu Binica la telefon. Vorbii și cu Maticele tatei, îmi spuse să-i aduc „rahat". Vorbii și cu Nuța. Mâine mă duc să-i văd. Lui papa îi este mai bine.

Listele de răniți curg. Majoritatea însă ușor răniți – putând peste 8-10 zile a relua serviciul (a se vedea listele din dosarul meu personal).

– Ion – bietul Ion tâmplarul – e plin de atenție pentru mine. Întotdeauna am pe masă flori. Mă îngrijește bine săracul. Citesc în ochii lui recunoștința că l-am scăpat – până la moarte – de atâtea și atâtea mizerii și suferințe.

– Când – încă din timp de pace – se întocmea în secret ordinea de bătaie și auziam din zvon de unele numiri, spuneam lui Costică B. și în cele din urmă lui Maiorul Ioanide, chiar în seara când am început tipărirea ordinei de bătaie: – „Nu e bine că se fac numiri din considerațiuni străine scopului operativ căruia trebuie să-i corespundă un comandant"[120]. Numiri de acest fel – au fost probate istoric – și sunt nefaste – deoarece mai târziu în cursul operațiunilor, necesitățile impun schimbări, cari aduc perturbațiuni întregi și știrbirea încrederii trupelor în șefi, scăzând factorul moral. N-au trecut cinci zile de la începutul campaniei și prevederile mele se îndeplinesc (a se vedea mutațiile provenite în ordinea de bătaie de la 16-29 Aug. 1916, dosarul meu personal). Am totuși speranța în buna stea a României.

(39) *Orele 10.20 seara*. – În urma evenimentului de la Turtucaia, o nouă grupare s-a efectuat în ordinea de bătaie a armatelor. Noua grupare păcătuiește prin ruperea marilor unități organice, – prin dezagregarea legăturii de coman-

[118] În sensul unei cetăți aflate ca un intrând pe teritoriul inamic și cu comunicare dificilă cu teritoriul din spatele ei.

[119] În text: comunicațiuni.

[120] Autorul nu a închis ghilimele. Probabil că acolo s-au oprit cele spuse de el prin viu grai.

dament și legăturii morale – pe care numai timpul o stabilește între șefi și subalterni. E o grupare din frânturi. Oricare ar fi motivele care au dictat aceasta – cred că s-ar fi putut ajunge la o grupare mai metodică.

[…]

(44) **Marți 30.VIII – București.** Sunt acasă, venit cu automobilul poștă al Marelui Cartier – cu rândul de serviciu azi. Automobilul Col. Gârlișteanu, ofițer de serviciu Lt. rezervă Balaciu, proprietarul moarei Balaciu și al unui grajd de cursă. Binica îmi ieși înainte, de la Titi. Matică dulce și cuminte. La Titi mai era Mme Colonel Niculescu și Lt. Colonel Voiculescu. Ambele îngrijate și cu dorința de a afla unde e Reg. 46. Scrisori desperate de la Amélie – în privința lui Cristică. E la Escadronul 1 tren. Coloana 2 bis. Se vedem dacă voi putea face ceva pentru el.

– Generalul Aslan, fostul comandant al Armatei III-a, e trimis ofițer atașat pe lângă Marele Stat Major, la Paris. Idem, Generalul Georgescu[121], fostul comandant al Corpului[122] 5, la Londra.

– Escadrila de aeroplane de la Salonic va veni la noi. În drum va bombarda Sofia și apoi va veni să lupte cu zepelinele germane date Bulgariei.

(45) – În curând marea bătălie la Sud va începe.

– *Orele 7.30 seara*. – Plecai cu mult regret de lângă Binica mea la 3 p. m. Lui Matică i-am cumpărat 6 steaguri tricolore, cu care umblă prin curte strigând „Trăiască Regele!”

Veni Generalul Stratilescu luând postul de subșef de stat major în primire. A venit în biroul nostru și în mod foarte fin a spus lui Ioanid că mă va lua ofițer de ordonanță al său.

Vrusei să vorbesc cu Binica la telefon, dar nu răspunse nimeni de la Titi.

Miercuri 31.VIII.916 Periș. – Activitate foarte febrilă toată dimineața. Generalul Stratilescu mi-a ordonat să-i formez un tabel din toți ofițerii scăpați de la Turtucaia și acei răniți prin spitale, spre a se putea reforma și încadra din nou unitățile pierdute. De azi dimineața, până acum, 12.30 am lucrat fără întrerupere. Generalul vrea să mă ia ca un fel de ofițer de stat major al lui. A și adus aici pe Căpitanul Negulescu de la Grăniceri, care va lua în primire biroul materialelor.

Aseară am vorbit cu Costică. E nemărginită ura lor contra sălbăticiilor comise de Prusieni. El are convingerea că Englezii își vor ține cuvântul de a traduce în fața unui consiliu pe Kaizer și pe acoliții săi, pentru a-și da seama de atrocitățile comise și a fi executați.

Se zvonește că o brigadă germană din armata prusiană ar fi atacat azi noapte Div. 9 care actualmente comandată de generalul Petala. Această brigadă a fost pusă pe goană, luându-i-se și opt tunuri[123].

---

[121] Gheorghe Georgescu (1857-1944) – ofițer de artilerie, adjutant al regelui Carol I, inspector general al artileriei, comandant al Corpului V de armată în primele zece zile ale Războiului de Întregire.

[122] În text: Capului.

[123] Vezi și memoriul adresat de generalul Nicolae Petala ministrului de Război la 2/15 iunie 1918, în Sorin Cristescu, *Mărturii din Războiul de Întregire așa cum au fost prezentate Regelui*

Vorbii cu Binica la telefon. Ciripi și Matică la aparat: „Când vii tată Nicule?”

Orele 7.30 seara. – După lupta de la aripa noastră dreaptă, de azi noapte, Bulgarii au început atacul pe întregul front dobrogean, între Silistra și Bazargic[124]. De la orele 8 dimineața, toate eforturile lor s-au îndreptat asupra aripii noastre drepte (Divizia 9) care a rezistat fără a ceda un pas. La orele 4. d. m. diviziile ruse și sârbii au luat contactul. Ele suferă tirul artileriei grele care, care-i îndreptat asupra lor. Ce va mai fi ? Tremur și totuși *sper, sper* și cred în steaua noastră bună. Nu se poate, mă îngrijește faptul că nu pot ști dacă avem complet toate forțele noastre concentrate acolo. Să fi lăsat conducerea oare, să treacă cele opt zile fără să fi realizat massa care trebuie să dea lovitura decisivă? Căci decisivă e lupta aceasta.

(46) – Scrisei lui Iancu Filimon că Radu al lui a fost admis în Școala de la Mânăstirea Dealului. Săracu Iancu, el luptă în Transilvania! Am vrut să-l aduc la Cartier, la personal, dar n-am putut.

– Și iar mă gândesc la lupta începută azi. Dacă, *inițial, concepția strategică* a fost greșită, nu s-ar fi luat oare măsuri? Pentru ca printr-o concentrare de forțe în massă să se repare *tactic* greșeala? Astfel cum s-au petrecut lucrurile, numai *o superioritate numerică* ne poate asigura izbânda la Sud. Vor fi realizat-o? Au avut opt zile răgaz. Am impresia, din cele ce se petrec, că grija atacării Bucureștiului preocupă *Guvernul* și-l face să se amestece în conducerea militară, ceea ce nu e permis. E o prostie a te gândi la București și a-l acoperi, când tot gândul trebuie să fie spre zdrobirea armatei inamice. A nu realiza superioritatea numerică acolo, pentru a grămădi trupe la București (Sud), fără a manevra cu ele, concordant cu cele din Dobrogea e cea mai crasă concepție a inacțiunii. Și dacă acolo, în Dobrogea, nu vom zdrobi armata bulgară, apoi oricâte trupe am grămădi la București, rezultatul tot negativ ar fi. *Acolo*, în nimicirea bulgarilor stă salvarea Capitalei și a partidei.

Orele 10.20 seara. – La 7 regele fu la cartier unde a stat până la 8.20. În vestibulul pavilionului a stat mult de vorbă cu Colonelul Tatarinov, ataşatul rus, și cu Generalul Iliescu.

– Ziarele anunță că șeful ramurei catolice Hohenzollern[125] l-a șters pe rege de pe lista familiei. Dinastia se leagă prin aceasta, de vecie, cu națiunea.

Ferdinand, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018, p. 367: „În ziua de 30 August (12 sept.) iau în Dobrogea comanda Diviziei IX-a care la Turtucaia se retrăsese în debandadă cuprinsă de panică. Spre a restabili moralul și încrederea, mi-am instalat postul de comandă chiar pe câmp, aproape de trupe spre a fi văzut și a da tuturor exemplu personal. Fiind atacat chiar în prima noapte de trupe Germane pătrunse prin pădurea Kara Orman, aceste trupe au fost sfărâmate lăsând pe teren tunuri, arme, lănci și 150 de cai de cavalerie. Sunt primele trofee ale războiului nostru. Moralul trupelor s-a restabilit ca prin farmec; ele s-au luptat după aceasta vitejește toată luna Septembrie, cât le-am comandat, apărând vechea frontieră a Dobrogei”.

[124] Distanța rutieră între cele două localități este de 89 km, Bazargic aflându-se la sud-est de Silistra.

[125] Wilhelm von Hohenzollern (1864-1927) – fratele mai mare al regelui Ferdinand.

– Lupta este angajată la Sud pe tot frontul. Eforturile bulgarilor asupra Diviziei 9-a au fost până aseară zdrobite cu mari pierderi din partea bulgarilor. Manevra asupra flancului bulgar cu cele două divizii ruso-sârbe e în curs de execuție. Această manevră, dacă am fi avut forțe superioare, trebuia executată peste două zile, după uzura completă a forțelor bulgare. Sau, dacă s-ar fi avut siguranța deplină în starea morală a Diviziei 9-a, să se fi executat o retragere voită cu această divizie la ½ etapă de marş (dar aceasta cere stăpânire, disciplină și calități morale extra) pentru a panica pe Bulgari în Valea Carasu, și apoi dată lovitura de flanc. Să vedem ce va aduce ziua de mâine.

– Vrusei să vorbesc cu Binica la telefon, dar nu era acasă. Se dusese la Mme Scheris.

Joi 1 Septembrie. – De dimineața am fost luat la lucru de Dl. General Stratilescu, care caută a pune regulă și a organiza (47) metodic lucrul în marele cartier și în diversele servicii ale armatei care îl privesc ca rezolvire.

Ca fapte rețin următoarele, inerente de altfel, în orice armată pe timp de război.

Generalul Petala[126] a fost numit comandant al Diviziei 22. În același timp generalul Lambru[127] printr-un raport susținut de Cd. C. II armată și Cd. Armatei II, General Crăiniceanu, reclamă că s-a trecut peste dânsul, că atrage atențiunea că raporturile sale cu Generalul Petala vor fi numai de serviciu și scrise; că a renunțat la mandatul de deputat numai pentru dragostea de a-și servi țara.

Referințele șefilor îl arată ca pe un general *capabil*, care a dat dovezi de destoinicie în multe situații grele. Concluzia: Tocmai atunci sosia la cartier un ordin aspru observator al Comandantului Armatei de Nord – General Prezan – pentru a fi înmânat Generalului Petala C. care comandase brigadă în Armata de Nord prin care se spunea că a ținut trenul cu brigada 24 de ore în loc pentru a aștepta un batalion din urmă.

În consecință Generalul Lambru D. a fost numit comandant al Diviziei 22, iar Generalul Petala comandant al Brg. 94[128]. Printr-un raport, generalul Văleanu[129] cere înlocuirea șefului său de stat major, Colonelul Cihoski[130], cu care nu se poate înțelege, calificându-l că nu-i capabil. S-a ordonat schimbarea între șefii de stat major Lișcu[131] și Cihoski.

– Dl. General Antoniu, care era prevăzut prin ordinea de bătaie șef al serviciului sanitar al Armatei de operații, trece ca șef sanitar la Armata II-a, – în

[126] Generalul Constantin Petala (1865-?) – fratele generalului Nicolae Petala.

[127] Generalul Dimitrie Lambru (1858-1926). În 1914 demisionează din armată cu gradul de general de brigadă, pentru a intra în politică, fiind ales deputat de Ilfov pe listele Partidului Național Liberal. La declararea mobilizării, din august 1916 este rechemat în activitate.

[128] Datele existente arată că generalul Lambru a condus Divizia 21 Infanterie, iar generalul Constantin Petala – Brigada 37 Infanterie.

[129] Generalul Gheorghe Văleanu (1864-?) – comandantul Corpului IV armată.

[130] Henri Cihoski (1872-1950), general, va comanda Divizia a 10-a Infanterie în bătălia de la Mărășești.

[131] Toma Lișcu (1866-1958) – general, viitorul comandant al corpului grănicerilor (3 mai 1918 – 8 noiembrie 1921).

locul său ministrul Dr. Angelescu se numește șef al serviciului sanitar al armatei (s-a revocat această dispoziție)

– Azi am încheiat lista nr. 11 de morți, răniți (a se vedea dosarul meu personal). A murit și bietul Vulovici, bravul nostru militar, la Cicsereda. Să-i fie țărâna ușoară!

Ce curioase sunt uneori întâmplările vieții! Acum o lună l-am întâlnit pe Calea Victoriei – soios la haine ca întotdeauna – venise în permisie. Mi-a zis: „Ei! Ce facem cu examenul de maior? Mi se pare că nu-l mai dăm! Eu, frate Condiescule, în războiu mi-am pus nădejdea! Ori mă fac maior pe câmpul de luptă, ori mă duc dracului!" L-a acoperit țărâna acum, în Carpați, sub tricolor, așa cum de atâtea ori a cântat[132] cu mult avânt în versurile lui.

Ora 7.30 p. m. – Veni Bălăcescu cu automobilul de serviciu cu poștă și-mi aduse de la Binica, eau de Cologne, rufe, dulceață de caise, tutun. Tot ce am rugat-o. O chemai și eu la telefon, (48) o sărutai cu tot dragul și-i mulțumi. Îi anunțai că pe Cristică Leontopol am parvenit să-l aduc ca furier la depozitul sanitar de la Turtucaia. Să vede acum dacă, în fine, Amélie va recunoaște că am făcut ceva pentru ea. Mi-e dor de Binica și de Matică, ca și cum nu i-aș fi văzut de multă vreme. Binica ocupată acum cu cantina din Rahova care a început să funcționeze.

– Generalul Stratilescu m-a chemat și mi-a ordonat să transmit următorul ordin Corpului III Galați, partea sedentară.

„Din înalt ordin vă rugăm, cereți generalului Drăgotescu să vă raporteze scris, în ce zi și la ce oră a părăsit Turtucaia, cu ce mijloace s-a transportat la Galați și în ce zi și la ce oră a ajuns acolo. Cui a lăsat Comanda brigadei[133], în ce situație se găsea Brigada când a părăsit-o, pe cine a văzut din ofițeri când a părăsit Turtucaia, cu cine a călătorit de acolo până la Galați, cu cine s-a întâlnit când a sosit acolo. Generalul Drăgotescu va scrie raportul său, după ce în prealabil îl veți interoga Dvs. personal asupra tuturor cestiunilor indicate. Dacă veți crede necesar, veți controla cu toată discreția cuvenită, afirmările sale. O dată cu toate documentele scrise, vă rugăm a ne comunica și aprecierile Dvs. precum și starea fizică și morală a Generalului Drăgotescu".

După cum se vede, pe lângă dispozițiunile inițiale greșite, apoi au mai intervenit la Turtucaia și cestiuni de felul celei de mai sus, cu influențe nefaste asupra trupelor. Din ce în ce, mi se pare, că a sosit scadența a zeci de ani de incurie și de scoborâre morală.

Orele 9.30 seara. De ieri de la orele 8 – inclusiv contactul din timpul nopții – o mare bătălie decisivă este în curs, la Sud, pe frontul Silistra – coasta mării. Trupele bulgaro-germane sunt conduse de Mareșalul Mackensen[134], fai-

[132] În text: căutat.

[133] Brigada 39 Infanterie.

[134] August von Mackensen (1849-1945), feldmareșal german, comandantul Armatei a 11-a germane, învinsese Armata 3-a rusă a generalului Radko-Dimitriev în bătălia de la Gorlice-Tarnów (2 mai – 22 iunie 1915). Mackensen a condus cucerirea Serbiei în octombrie același an. Tot el a condus armatele Puterilor Centrale în ofensiva lor în România și apoi în încercarea de a străpunge frontul românesc la Mărășești (24 iulie/6 august – 21 august/3 septembrie 1917).

mosul învingător al Rușilor anul trecut. Se pare că forțele dușmane sunt aproape opt divizii. Atacul s-a concentrat – conform sistemului prusian – asupra aripii noastre drepte, fixând cu alte forțe tot frontul. Până azi la prânz, Divizia 9-a a susținut atacul fără a ceda un pas. Acum se găsește în retragere pe o etapă de 10-12 km. Mă întreb cu îngrijorare: oare în cele șase zile de răgaz nu s-a realizat massa necesară unei victorii asiguratoare? S-au recurs tot la jumătăți de măsură? Iarăși, se va proceda tot ca la Turtucaia, rămânându-se trupele de rezervă înșirate pentru a fi topite pe linia de foc și desființate succesiv? Care-i trupa noastră de manevră, hotărâtă să intervină la timpul oportun? Nici o combinație nu s-a stabilit cu Armata III, (49) grămădită pe malul stâng? Nu s-a înțeles oare că apărarea Bucureștiului se dobândește zdrobind inamicul pe malul drept, iar nu îngrămădind trupe pasive pe malul stâng? Nu s-a apreciat oare că spre a lucra la Nord trebuie să sfârșim definitiv la Sud? Dacă și acum vom fi adoptat un dispozitiv liniar, neeșalonat în urmă cu massă de manevră elastică, dacă și acum rezervele vor interveni pe linie succesiv spre a întreține o rezistență pasivă efemeră, apoi atunci vom iarăși bătuți. Cu jumătăți de măsuri, cu ezitări și supoziții pe care le vrem a fi favorabile nouă, nu se conduce războiul. N-am încă date precise, mă resemnez îndurerat și cu sufletul sfâșiat, mă frământă gândul unei noi înfrângeri, când *s-ar fi putut, – da, s-ar fi putut* să fim victorioși – aștept – aștept și încă sper. Toate gândurile de mai sus, le spuneam lui Cristea Vasilescu, însărcinat la biroul operațiilor cu armata din Dobrogea. Și vorbindu-i, ochii lui inteligenți mă priveau triști și voalați. Din când în când scântei de revoltă scăpărau dintr-înșii. La un moment dat, acest ofițer de elită, dotat cu calități remarcabile, îmi spuse resemnat și trist din cale afară: „E exact și așa ar trebui să fie – cum spui tu, frate Condiescule! Din nenorocire – tot ce noi vedem că ar trebui să se facă așa, nu s-a făcut!” Am tăcut, îi respectam prea mult durerea acestui om ales, redus la pasivitate și neputință.

Multe din părțile de detaliu ale luptei de la Turtucaia, încep să reiasă. Notez părțile principale din rapoartele sosite, fără nici un comentariu, rezervându-mi aceasta mai târziu:

1) *Din memoriul Sublt. Ștefănescu Aurel*[135] *din bateria 6-a a Reg. 3 Artilerie*[136] *grea:*

a) În ziua de 19 August mici hărțuieli de unități de infanterie. Trupele noastre le-au respins. Peste noapte aceleași încăierări. Se pare a fi fost din partea dușmanului mai mult o recunoaștere a pozițiilor noastre prin focuri.

2) *La 20.VIII.* – Inamicul a început atacul pozițiilor pe tot frontul. Au reușit să spargă frontul numai pentru un moment, la bateria 8-a de la Staroselo[137], pe care era s-o și captureze dacă nu interveneau focurile bateriei a 10-a din Reg. 3 Artilerie grea. Trupele noastre au contra-atacat scoțându-i din pozițiile ocupate. Bateria 8-a s-a mutat în poziția 2-a. Inamicul a atacat toată noaptea. Bateriile

[135] Va fi al 59-lea ofițer român decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”.

[136] La începutul războiului, Regimentul 3 de Artilerie grea era comandat de lt. colonelul Ioan Zvoranu.

[137] Staro Selo este un sat la circa 6 km sud-vest de Turtucaia.

noastre au tras mereu şi ziua şi noaptea. La ora 1 noaptea, în dreptul bateriei mele (bateria 6-a) (centrul 11) trupele inamice se apropiaseră cam la 200 m de reţeaua de sârmă. Graţie (50) focurilor infanteriei şi artileriei inamicul s-a retras cu pierderi enorme, urmărit de focurile bateriei care a încetat tragerea la 21.VIII ora 7 dimineaţa.

La 21.VIII, ora 8 dimineaţa, o baterie inamică care voia să pună în baterie[138] în dreptul satului Antimovo[139], o baterie cu obuze şi şrapnele fiind silită a se retrage cu pierderi[140]. Toată ziua de 21 bateria a tras asupra coloanelor de infanterie ce se apropiau spre satele Antimovo, Vischioi, Sudschioi, Ceauşmahle, Belica, pd[141]. Belica, moara Racagiu. Bateria a tras până la 8.000 m asupra coloanelor inamice cu mare succes. La ora 8 seara inamicul începe din nou atacul pe tot frontul. Bateria trage toată noaptea. *Inamicul n-a câştigat un pas din teren, având în schimb pierderi*. Tragerea a încetat la ora 6 a. m. a doua zi.

22.VIII. Mişcări de trupe la inamic. Tragerea continuă din partea bateriei. Pe la ora 10 a. m. fiind urcat cu telemetrul într-un pom, căci bateria singură îşi descoperea ţinta, nedându-se de nimeni nici o relaţie (decât foarte rar şi vag, de către infanteria din faţă de la centrul 11) observ la marginea de Est a pădurii Belica (7.800 m) ceva alb (aci părea nor de praf, aci boii)... la 6.500 m albul se înnegreşte şi devine o cavalerie. Era un divizion de cavalerie care se învăluiseră în cearceafuri albe şi căuta să scape de vedere printr-un defileu de la moara Ragaciu (sic!) Bateria deschide focul cu şrapnele şi într-un sfert de ceas era în dezordine cavaleria, pe câmp, pădure, cai liberi, călăreţi asemenea. Tragem apoi mereu asupra trupelor ce se apropiau de pădurea şi satul Belica şi spre Antimovo. Pe la ora 1 p. m. la Sud-Vest de Antimovo, un batalion inamic iese din porumbişte, *urcându-se în pomi* şi restul culcându-se la pământ; observaseră că o companie de-a noastră (centrul 11) se apropia spre satul Antimovo, unde se dădeau lupte pentru ocuparea lui. Înainte ca ai noştri să iasă din porumbişte, deschid focul cu şrapnele asupra batalionului inamic (Bulgarii cădeau din pomi ca nucile, iar cei de jos fugeau). Ai noştri îi urmăresc, ocupă satul Antimovo, împreună cu o baterie din Reg. 5 Ob.[142]. Schimbăm apoi de obiectiv asupra unui regiment de cavalerie ce venea dinspre Silistra spre Vischioi.

Tragem apoi asupra numeroase trupe de infanterie ce se apropiau de Vischioi. Tragerea avu succes, căci oprirăm înaintarea silindu-i la desfăşurare. La ora 6 p. m. observ cu telemetru, căci lunetă de baterie n-aveam, la Sud de pădurea Belica (9.400 m) un mare convoi de muniţie asupra căruia tragem cu succes, cu obuze ordinare şi şrapnele. Observ apoi mişcări de trupe la moara Racagiu, cu centru de adunare paiele din stânga morii; începem tragerea asupra (51) lor cu obuze brizante şi şrapnele. Paiele fură incendiate de făcurăm iluminaţie

[138] În sensul că voia să se aşeze în poziţie de tragere.

[139] Antimovo este un sat la circa 8 km sud-vest de Turtucaia. În text: Antinova.

[140] Text probabil: o baterie inamică care voia să se pună în poziţie în dreptul satului Antimovo a fost bombardată cu obuze şi şrapnele fiind silită a se retrage cu pierderi.

[141] pd. este o abreviere pentru „pădurea”.

[142] În text: Reg. 5. 06, aşadar o copiere greşită pentru 5 Ob. (Obuziere).

ca de 10 Mai și-i puserăm pe fugă. Tragerile bateriei erau exacte, deoarece toate punctele de pe teren și cum se ivea, fie ziua, fie noaptea, vreo unitate inamică începeam tragerea cu elementele de tragere gata calculate. La ora 6.45 observ în dreptul satului Daidâr un balon captiv bulgar. Pregătim mutarea bateriei și la 8 p. m. o mutăm la 800 metri înapoi în poziție semi-îngropată. La ora 9.30 bateria începe iarăși să tragă, inamicul începând din nou să atace, dar foarte slab. Primim ordin ca peste noapte să tragem în satul și pădurea Belica. Începem tragerea, iar restul oamenilor „punem la adâncitul șanțurilor și la facerea adăposturilor de muniții."

23.VIII. Ora 4 a. m. – încetează tragerea, iar la 6.15 a. m. Bulgarii încep tragerea cu artilerie de calibru mare pe tot frontul, asupra pozițiilor noastre. Trebuie ca ei să fi avut o mare massă de artilerie, deoarece în tot momentul cădeau obuze și șrapnele. Vedeam că plouă moarte și nu știam nici cu ce calibru aveam a face, nici de la ce distanță; direcția o văzusem dintr-un pom; peste câteva clipe de la scoborâre, un obuz îl rupse din rădăcină. Începem și noi tragerea asupra infanteriei care începuse să se apropie, iar eu pândii un șrapnel care nu s-a spart, îl luai în baterie și văzui focosul așezat la 5.800 metri. Atunci începurăm cu secția a II-a tragerea cu obuze ordinare asupra bateriilor inamice la 5.800, peste satul Antimovo, iar cu secția I asupra infanteriei. Pe la orele 8 dimineața primirăm un ordin ciudat, ca din partea comandamentului cap de pod, pe care telefonistul ni-l confirmă a doua oară și anume să nu mai tragem asupra satelor Antinova, Virchioi, Eudischioi și Ceaumahla, adică tocmai acolo de unde veneau proiectilele inamice. O jumătate de oră n-am mai tras într-acolo, ci numai asupra infanteriei care se apropia, dar văzând că tragerea inamică se întețește, începurăm din nou tragerea asupra bateriilor inamice. Timp de 4 ½ ore, adică până la ora 12 a. m. noi am tras tot în plin, pe când ei au tras asupra poziției anterioare a bateriei noastre și din care ne mutasem peste noapte și pe care am nivelat-o. Lăsasem fostul loc al bateriei tot așa de bine mascat ca și înainte, iar noua poziție o mascasem foarte bine, așa că tocmai la ora 12 ne-a descoperit poziția cea nouă. Au început atunci tragerea asupra noastră, dar fără un efect. Din toată ploaia numai două obuze au căzut în parapetele bateriei fără să facă vreun rău bateriei sau oamenilor, ci numai unuia singur, iar eu am continuat de-a rămâne la baterie în post. La ora 1 p. m. ai noștri încep (52) să se retragă; bateriile noastre din dreapta și din stânga încetase demult tragerea și se retrăsese; numai bateria noastră mai rămăsese singură și fără vreun ajutor de infanterie. Trăgeam mereu și iar trăgeam. La ora 1 ½ văzurăm că inamicul încearcă să ne înconjoare de toate părțile, bătuți fiind mereu de artileria lor. Repede ordon atunci ca tunul 1 să bată la dreapta, tunul 4 la stânga, tunurile 2 și 3 înainte, toate secerând și cu orice fel de proiectil mai au.

Trăgeam la 800 m și culcam rânduri, rânduri de bulgari care înaintau în massă, la pas și fără să tragă, când deodată vine un infanterist de-al nostru (?) fără capelă și ne spune ca un disperat să nu mai tragem că sunt ai noștri cari contra-atacă și apoi pieri. Din cauza fumului și a prafului nu puteam vedea uniformele și schimbarăm de obiectiv la 1.500 metri asupra cavaleriei care înainta

marş-marş asupra noastră. În 15 minute o împrăştiarăm. Dar cam la 500 metri înainte că infanteria noastră care contra-ataca nu era decât bulgară şi că ordinul infanteristului nostru era bulgar ca şi cel de dimineaţa cu tragerea asupra patru sate. Începurăm tragerea asupra lor cu mitralii şi cu orice fel de proiectil şi din nou îi respinserăm. Ne hotărârăm cu toţii să nu plecăm până ce nu vom fi tras ultimul proiectil. Aşa şi făcurăm, am tras până la 200 metri toată muniţia ce-am avut-o, în timp ce restul bateriei şi vreo 50 de infanterişti ce-i oprisem în baterie trăgeau cu armele. Văzând că nu mai avem muniţie am ieşit cu toţii la parapet şi am început să tragem cu armele. Rezistenţa noastră era zadarnică, de aceea în timp de oamenii trăgeau am distrus închizătoarele şi înălţătoarele trântindu-le de afet, luându-le inelele şi plăcile de obturaţie, hărţile şi tabelele de tragere şi apoi cu toţii ne-am retras în grabă prin porumbul din spatele nostru spre Turtucaia, fără ca Bulgarii să ne mai urmărească. De ce? Nici eu nu ştiu, căci cu cavaleria ce aveau ar fi putut să ne omoare pe toţi până la unul, fiindcă în timpul atacului, cu toată artileria lor de calibru mare şi cu toată mulţimea de infanterie nu ne-au făcut altceva decât ne-a rănit 2 şi omorât 1 din 140 efectivul bateriei. În timpul retragerii am văzut că trupele din Reg. 80 şi 79 înaintau la contra-atac, susţinute de 1 sau 2 baterii din Reg. 5 Obuziere. Rezistenţa trupelor noastre respinse până la marginea oraşului a mai continuat toată noaptea de 23-24, pentru ca a doua zi, la 24 August, Bulgarii cu forţe mult superioare şi cu artileria lor de calibru mare (305 mm) să bombardeze oraşul şi trupele noastre, zi în care Turtucaia a căzut în mâna lor[143].

Afară de (53) crimele[144] şi atrocităţile comise de armata bulgară nici populaţia bulgară din Turtucaia n-a fost mai prejos, căci arunca cu apă fiartă etc. asupra răniţilor şi-i lovea cu furci, greble, topoare. Cauzele principale ale căderii Turtucaiei par a fi următoarele:

1) Forţe superioare inamice – 5 divizii, 1 brigadă cavalerie, multă artilerie de calibru mare 305 mm, cu tragere repede, şi uşoară, recunoaşterile cu aeroplane ziua şi noaptea, şi zepelinuri cu reflectoare noaptea, care când descopereau ţinta aruncau rachete luminoase şi balonul captiv cu care au regulat tragerea artileriei lor.

2) Forţele noastre inferioare – 1 Divizie întărită prea târziu şi pe rând, cu mici mutaţii; artilerie puţină, cavalerie deloc; lipsă de aeroplane şi de balon captiv. Aceasta o mărturiseşte de altminteri şi un cadet bulgar luat prizonier cu o grupă de opt infanterişti bulgari: „Artileria dv. ne zăpăcise, nu puteam face nici un pas fără să nu avem a face cu ea. Atunci am cerut telegrafic artilerie grea şi ne-a venit 2 automobile blindate de la Rusciuk şi multă artilerie grea şi balonul captiv de la Budapesta, pe autotractoare”.

În ceea ce priveşte atitudinea şi vitejia trupelor noastre, nimeni n-ar putea scrie ca să zugrăvească aidoma rezistenţa, elanul şi vitejia lor în luptă. Tunarii noştri n-au mâncat şi n-au dormit aproape de cinci zile, căci şi ziua şi noaptea

[143] Aici se sfârşeşte probabil raportul lui Aurel Ştefănescu.
[144] În text: armele.

trăgeau; c-o mână îmbucau iar cu alta lucrau, iar noi ofițerii, am fost tot ca și ei, numai cafea beam cu paharul ca să ne ție pe picioare și ziua și noaptea[145].

– Afară de câteva naivități, raportul e destul de sugestiv.

– Patru avioane venind de la Salonic au aterizat la noi. În trecere au azvârlit bombe incendiare asupra Sofiei.

Vineri, 2 Septembrie, Periș. – Orele 10.30 dimineața. Aseară s-a comunicat Maiorului Ioanid că-i arde casa (pasagiul Imobiliara) în care sta cu chirie. A plecat la București, la moment. Azi dimineață mi-a comunicat că i-au ars aproape toate lucrurile – unele de preț, căci era colecționar, împreună cu mare parte din bibliotecă, cu unele cărți rare.

– S-a dat ordin ca Căpitanul Negulescu să ia biroul materialului, eu rămânând numai cu controlul celor morți, răniți și dispăruți, și la dispoziția Generalului Stratilescu.

– S-au luat măsuri pentru reconstituirea Regimentului 3 Artilerie grea cu ofițeri scăpați de la Turtucaia plus ofițeri de infanterie care au urmat în Iulie Școala de artilerie grea. De asemeni din Regimentul grăniceri și două din regimentele care au luptat la Turtucaia, se va forma o brigadă pusă sub comanda Colonelului Sturdza[146].

(54) – La Sud, lupta se continuă dârză, cu sorți nefavorabili până acum nouă. Vorbind cu Cristea și întrebându-l dacă s-a făcut ceva din cele de discutasem ieri, mi-a răspuns trist: „nu”.

– Ziarele anunță începutul ofensivei lui Sarrail[147].

– Vorbii cu Binica la telefon. A venit Mimi cu Olimpia și Jana. Binica aferată cu cantina.

Orele 5.30. Plouă mărunt. Aleea cartierului s-a înnoroit. Coboară și se lasă peste toată tristețea începutului de toamnă. Fusei pe ploaie cu hârtiile la iscălit, până la capătul aleiei unde e găzduit generalul Stratilescu. Îl găsii plecat la București. N-am poftă de nimic. Nu-mi vine nici să lucrez, nici să citesc. Totuși, mă voi căzni să isprăvesc „La manœuvre morale” a Generalului Feyler[148].

---

[145] Probabil că acest alineat face parte tot din raportul lui Aurel Ştefănescu.

[146] Alexandru D. A. Sturdza (1969-1939), fiul liderului liberal D. A. Sturdza, a comandant Brigada 7 Mixtă și apoi Divizia 8 Infanterie. În ziua de 24 ianuarie/6 februarie a dezertat și a trecut la inamic. Pe larg în Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, Editura Militară, București, 2011.

[147] Maurice Sarrail (1856-1929) – general francez în Primul Război Mondial. Din ianuarie 1916 până în decembrie 1917 a fost comandantul trupelor aliate din Mediterana, al căror centru era la Salonic, ce fusese ocupat la 9 octombrie 1915. Ofensiva la care se referă presa românească începuse la 10 septembrie (stil nou), iar la 17 septembrie trupele franceze coloniale (zuavii și cei din Legiunea Străină) vor ocupa orașul Florina (129 km vest de Salonic), dar abia la 19 noiembrie vor ocupa orașul Monastir (Bitola), aflat 28 km la nord. Sarrail va fi reintegrat în armată în 1924 și în calitate de Înalt Comisar al Siriei va conduce înăbușirea revoltei druzilor (1925-1927). A fost rechemat la 30 octombrie 1925.

[148] Fernand Feyler (1863-1931), jurist, jurnalist, colonel și profesor universitar elvețian, autor a mai multor lucrări despre problemele politice ale Elveției în vremea Marelui Război și despre anumite aspecte ale războiului. *La guerre européenne. Avant-propos stratégiques. La manœuvre morale*, este un articol apărut într-un număr special din „Revue Militaire Suisse” din 1915.

– Richard Petrescu *lua date asupra situației la Sud, în momentul de față*:

– Toate forțele noastre se închid Nord de Silistra 15 km pe o linie până-n coasta mării, fără nicio eșalonare în adâncime, afară de divizia de cavalerie rusă la centru (înapoia centrului) și o brigadă de infanterie înapoia aripei noastre drepte. Divizia 2 a intrat și ea azi pe linie, la stânga Divizia 9-a care formează extrema dreaptă. Așadar nimic din ce am crezut că se va face! Azi dimineața fu la cartier regele, primul ministru și Generalul Averescu. Vor fi plănuit oare ceva bun? În război când se pornește greșit, reparația e grea, mai ales când se lucrează cu jumătăți de măsură... se adaugă la aceasta și moralul ridicat al dușmanului. Și tot sper că va fi – în fine – zâmbet și pentru noi. Totuși – deși sunt sigur de realizarea viselor noastre prin situația generală și izbânda definitivă a Aliaților de cari suntem legați – un eșec până la urmă suferit la Sud mi-ar face inima să sângereze chiar dându-ni-se Budapesta, căci am purta în noi cea mai uimitoare lovitură morală dată de dușmanul cel mai disprețuit și urât.

– Vorbii cu Binica la telefon. Lui Biți i-a pus patul meu în birou.

Orele 10.35 seara. Lungă convorbire cu Carriere asupra dorinței de libertate înnăscută în Francezi, asupra prăpastiei care-i separă de Germani ca tot. Îl dusei apoi în birouri la noi, și-i arătai mistificarea făcută de statul major german asupra bătăliei de la Marna, pe harta distribuită pentru corespondența germanilor (*Manœuvre morale*). E foarte simpatic francezul. Văzând documentul a exclamat: „Și peste 100 de ani n-o să se găsească *boche* să creadă, că a fost altfel decât așa”.

(55) – *Dimineața asupra luptei de la Turtucaia*. Din memoriul autorului voluntar la Cd. Capului de pod, Filip Lienenberg: „La 24 August orele 12 ½ p. m. Sublt. Ispiru, șeful cartierului, a primit din partea Dl. General Teodorescu de a spune trupei adunate în acest timp pe malul Dunărei în fața pontoanelor, de a se retrage pe sub malul Dunărei spre Silistra. Am plecat călări și am fost nevoiți a trece prin fața a 3 secțiuni de mitraliere bulgare care ne băteau în flanc și din față. Am fost rănit de un glonte în piciorul drept, iar calul meu primise 3 răni. Am făcut circa 40 km călare și pe jos, apoi luați de un monitor și duși la Silistra”.

Din memoriul Sublt. Crainic[149] *din Reg. 80 Infanterie*[150]: „În noaptea de 21.VIII, la semnalul de alarmă ce a fost sunat la orele 1 ½ noaptea, tot regimentul, în condițiuni foarte bune, s-a echipat complect și s-a strâns la locul de adunare. Interesându-se care ne este noua direcțiune, am aflat că vom fi duși spre Brănești. După ce s-a dat ceaiul trupei și după ce s-a înlocuit trenul regimentelor, am pornit. Marșul nostru a durat până la 11 a. m. când poposirăm în Afumați. La 2 ½ am reluat marșul. Abia pornirăm când un automobil ne anunță că sosesc din București 60 de automobile pentru a ne transporta cât mai neîntârziat pe front. Automobilele sosiră și primul batalion din Reg. 80 pornirăm

[149] În text: Krainic. Sublt. Crainic este menționat în Constantin Zagoriț, *Turtukaia,* Ploiești, 1939, p. 199 și p. 343, unde se spune că făcea parte din Compania 3-a și că a „dispărut, fără să se știe nimic asupra soartei sale”.

[150] Aparținând de centrul de recrutare București, din organica Brigăzii 29 Infanterie, era comandat de colonelul Gh. Vlădescu (vezi *Războiul de Întregire*...).

spre Turtucaia. Ofițerii lepădarăm capelele noastre înlocuindu-le cu capele de trupă și totodată am fost prevăzuți cu câte o carabină, luând rezerve suficiente de cartușe. La orele 10 seara al zilei de 22 August întâiul batalion am fost îmbarcați la Oltenița pe pontoane și transportați la Turtucaia" (voi continua mai târziu acest raport).

Sâmbătă, 3 septembrie 916, Periș. – Zi ploioasă de toamnă. La 8 am fost cu hârtiile la Generalul Stratilescu. Era foarte indispus. Aceasta se traducea prin iritare la orice explicațiuni ce voiam a-i da și prin ironii diverse. La un moment dat *a spus cu drept cuvânt*: „Există aici la Marele Cartier, la operații și prin altă parte, o *aristocrație* care nici nu caută să ia în seamă cererile juste de serviciu ale altor secții! Voi curma eu acest lucru!" apoi mai târziu, la orele 12, când mă luase pe banca din grădina pavilionului central, lângă dânsul spre a ne dicta ordine, a zis, în continuarea celor spuse azi dimineața: „*Toți* dau ordine aici! Ai puțină răbdare! Se va pune regulă în toate!"

– De pe frontul de Sud, vești rele. Armata de Est a fost ieri în plină retragere. Bulgarii – fie că sunt prea uzați și au pierderi prea multe, fie că au alte scopuri – n-au urmărit. Aceea ce am prevăzut în notele precedente s-a realizat. Din lipsa unei (56) superiorități numerice, care se putea realiza; din cauza întinderei în lungime[151] pentru realizarea unei defensive pasive; din cauza lipsei de eșalonare în adâncime și a unei masse de manevră capabilă de a reacționa la momentul oportun, trupele noastre au fost silite să lupte în retragere. Actualmente ocupă linia Rasova–Cobadin–Tuzla[152]. Ordin a fost dat pentru strămutarea părții sedentare din Constanța și a Comandamentului 5 teritorial[153] la Tulcea. La toate cele de mai sus se adaugă și deprimarea morală a trupelor, dintre cari o parte – prost instruite și nedisciplinate – nu mai pot fi stăpânite. Căpitanul Boerescu de la Armata de Est, venit azi dimineața la cartier, ne spuse că trupele Diviziei a 2-a au fost în completă debandadă, astfel că generalul Socec[154] a

[151] În text: luni.

[152] În text: Rașova–Cabadin–Tusla.

[153] Comandamentul V Teritorial a fost o structură militară de tip teritorial cu misiuni de asigurare a mobilizării și de generare a forțelor de rezervă pentru unitățile din compunerea Corpului V Armată. Comandamentul avea în subordine cercurile de recrutare: Constanța, Tulcea, București, Urziceni, Oltenița, Călărași–Silistra–Bazargic, Slobozia și Brăila. La mobilizare și pe toată perioada războiului, comandamentul trebuia să asigure completarea efectivelor unităților active din Divizia 9 Infanterie, Divizia 10 Infanterie și Divizia 15 Infanterie. Totodată, comandamentul înființa la război următoarele unități de rezervă: Regimentele 63, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80 Infanterie și Regimentul 21 Artilerie (Ministerul de Răsboiu, *Anuarul Armatei Române pe anul 1916*, București, Tipografia „Universala" Iancu Ionescu, 1916, p. 103). La decretarea mobilizării din 14/27 august 1916, comandantul comandamentului, generalul de brigadă Eremia Grigorescu a fost mutat comandant al Diviziei 15 Infanterie, iar în funcția de comandant al Comandamentului V Teritorial a fost numit generalul de divizie (rz.) Remus Boteanu. În subordinea sa au intrat nou înființatele Comandamente Teritoriale ale Diviziilor 9 și 10 Infanterie, comandate de generalii de brigadă (rz.) D. Văleanu și Gh. Marcu (Marele Cartier General, *Ordinea de bătaie a armatei – 14 august 1916*, București, 1916, p. 49).

[154] Alexandru Socec (1859-1928), fiul celebrului librar Socec, general de brigadă, a comandat Divizia 2 Infanterie de la 20 august la 25 noiembrie 1916. În bătălia Bucureștilor a fost

dispozat ca înapoia frontului de acum înainte să se așeze mitraliere care să secere pe cei ce dau înapoi.

De la Cartierul Armatei de Est a sosit următoarea telegramă:

Megidia 704 14. 4/115 (copie după o telegramă adresată Gral. Averescu):

„Trupele ocupat poziţiune Rasova–Cobadin–Tuzla, fără să fie urmărite. Divizia 9-a complect dezorganizată. Reg. 7 Vânători aproape desfiinţat. Aceste trupe au neapărat nevoie de reculegere. Statul major rus cu totul insuficient. Ar trebui apelat în întregime la statul major al Armatei”[155].

Încadrarea proastă – cu majoritatea ofițeri de rezervă – constituirea unităților mari prin ruperea organică stabilită, formarea regimentelor și a brigadelor mixte din al 4-lea batalion, lipsă de cohesiune și legătură instructivă, morală și de comandament, trebuia fatal să ducă la toate aceste rezultate urâte.

General Averescu a fost numit comandant și al trupelor din Dobrogea; deci comandă Armata III și Armata de Est. Ducându-mă la operații să iau niște hărți pe care să așez pentru dl. General Stratilescu etapele, văzui telegrama prin care se cerea Dlui General Averescu să spună locul unde dorește să i se debarce Diviziile 21 și 22. În același timp, Gică Atanasescu[156], aghiotant regal, îmi spuse că e vorba de o manevră demonstrativă a trecerii Dunărei în spatele Bulgarilor[157]. I-am spus – și el fu perfect de acord – că o demonstrație nu înseamnă nimic, riscă a fi pusă în eșec. Ori se lucrează cu forțe, ori nu putem face nimic. Aceasta i-o spusese și el primului ministru. Cum se vede, trimiterea trupelor în rate formează un sistem. Nu era mai bine ca aceste două divizii să fi fost trimise în cursul celor 5-6 zile de răgaz? Nu văd – nu pricep – se ce urmărește. Poate că s-ar întoarce prin noroc lucrurile.

(57) Sarrail a început ofensiva la Salonic și sârbii la Florina[158] au repurtat un remarcabil succes, luându-le și 100 de tunuri. Poate că această ofensivă ne va servi la Sud, dacă va continua și dacă Bulgarii ne vor da câteva zile de răgaz. Rușii au început a debarca noi forțe la Reni. Ce nefast sistem al „ratelor”! mă gândesc că n-ar fi trebuit să ne mișcăm până ce Sarrail nu începea ofensiva, cum se angajase solemn[159], și până ce Rușii nu debarcau cei 20.000 necesari operațiilor,

---

acuzat pe nedrept de părăsirea postului și degradat în fața trupelor la 22 ianuarie 1917. A rămas închis până la 3 octombrie 1918, când procesul a fost rejudecat și generalul a fost absolvit de toate acuzațiile nefondate în baza cărora fusese condamnat, fiind apoi reintegrat în drepturi și onoruri.

[155] Aici se încheia probabil telegrama.

[156] Gheorghe Athanasescu (1880-1967) – viitorul general (1928), în 1916 era căpitan, ofițer de ordonanță al principelui moștenitor Carol (vezi *Almanach de Gotha,* 1916, p. 1060). Ulterior a fost comandantul Regimentului 11 Roșiori, comandant de corp de armată și inspector de armată. Între anii 1924 și 1926 a fost ataşat militar al României în Germania, iar între anii 1926 și 1930 a fost aghiotantul reginei Maria, fiind îndepărtat la scurtă vreme după revenirea pe tron a regelui Carol al II-lea. Memorialist, vezi *Jurnal 1926-1940*, București, Editura Vremea, 2018, 180 p.

[157] Manevra de la Flămânda; vezi pe larg în Petre Otu, *Mareșalul Averescu*, București, Editura Militară, 2017.

[158] În text: Florida.

[159] În realitate în ziua de 4/17 august 1916, când la București se semnaseră convenția politică și convenția militară a României cu Antanta, bulgarii trecuseră la ofensivă asupra armatei lui Sarrail de la Salonic.

astfel ca noi după rezistența primelor zile să lăsăm Rusul la Sud, pentru a putea opera liniștiți la Nord. În plus, trebuia să așteptăm întâi dotarea cu artilerie grea și munițiuni plus aeroplane armate. Cu toate aceste lipsuri însă, dacă în loc de intrări succesive s-ar fi luat forțe suficiente de la Nord – odată – căci situația acolo permite, am fi terminat în trei săptămâni aici. S-ar fi reparat astfel situația militară strategică, obiectivul prost ales, contra tuturor principiilor strategice. La toate acestea se mai adaugă pe lângă multe fapte și acțiuni onorabile și multe fapte urâte din partea unor ofițeri. Acum regele încă este la cartier, cu Gică [Athanasescu] și Jean Florescu.

Continuare la raportul Slt. Crainic. „Pe malul din fața noastră, încă de la distanță mare, văzurăm două lumini în dreapta și în stânga Turtucaiei. Ni s-a spus că sunt două sate ce au fost incendiate din ordine superioare românești.

În dreptul Turtucaiei vedeam focuri de artilerie. Am fost debarcați la Turtucaia și duși de Dl. Com.[160] al Bat., Dl. Lt. Colonel Ignat, lângă barăcile Reg. 80 Infanterie unde poposirăm peste noapte.

Dimineața (23.VIII), din barăci se vedea foarte bine duelul artileriei noastre cu artileria inamică. Ceea ce ne-a izbit mai cu seamă era un balon captiv, care era deasupra câmpului de operațiuni. Ni s-a spus că acel balon ar fi al nostru. Acest lucru a liniștit pe oameni. La orele 7 ½ a. m. batalionul porni. Toți știam că mergem în tranșee pentru întărirea liniilor noastre. Pe măsură ce ne apropiam canonada[161] devenea mai violentă. În apropierea focurilor am fost opriți de Dl. Comandant al Batalionului care ne ținu un frumos logos. N-aș putea să precizez cu nume locurile și pozițiile unde ne aflam, întrucât nu s-a dat nouă, ofițerilor, nicio hartă după care să ne conducem. Dl. Com.[162] al Companiei ne-a ordonat comandanților[163] de plot. formațiunea ce trebuie să luăm, Dsa. conducând la centru... (sic!) Am înaintat astfel până la linia de tranșee ce se aflau pe culmea dealului din Turtucaia, de unde aveam privire largă asupra câmpului inamic. Înaintea noastră, în tranșeele de jos, se aflau alte unități din alte regimente. În momentul în care întreaga companie ne adăpostirăm în tranșee, toate focurile inamice se (58) îndreptară asupră-ne, șrapnelele se spărgeau deasupra noastră, gloanțele treceau deasupra capetelor noastre. Preciziunea tirului inamic ne-a uimit. Atunci mi-am tradus rostul balonului captiv care nu era al nostru și care făcea ca focul inamic să fie repetat așa de bine. Soldații își făceau scut din ranițe[164] în contra gloanțelor de șrapnele, mai târziu focul inamic deveni și mai violent și totdeodată își făcu apariția și inamicul. Trupele din tranșeele de jos fiind respinse, am primit ordinul de retragere. Am părăsit tranșeele. Inamicul înainta. Pierderile noastre începură să se simtă. Cu greu am putut opri debandada ce se produsese în retragere. Compania 4-a cu care eram în legătură se afla încă în tranșee și trebuia să le susținem retragerea. Pe culmea dealului, în dosul tran-

[160] În text: Col.
[161] În text: comanda.
[162] În text: Col.
[163] În text: două litere îngroșate, ilizibile.
[164] În text: răniți.

şeelor pe care le părăsirăm, descoperiţi focurilor inamice, trăgeam în contra inamicului care înainta mereu. În aceste momente când toţi ascultam înţeleapta comandă a Dlui. Locot. Panait comand. companiei noastre, un glonţ (îi) străbătu abdomenul[165]. Pe braţe fu luat de câţiva soldaţi şi transportat pentru evacuare. În dosul frontului nostru nu s-a găsit nici măcar o brancardă pentru transportarea răniţilor. Am aflat că în lipsă de mijloc de transport Dl. Lt. Panait grav rănit a încălecat un cal şi a pornit spre Turtucaia. Restul trupei ne-am retras în ordine trăgând asupra inamicului ce se apropia. Artileria se retrăsese şi dânsa şi focurile ei deveneau din ce în ce mai slabe. Retrăgându-ne astfel, trupele diferitelor regimente, intercalându-se oamenilor noştri s-a produs o învălmăşeală mare. La o altă linie de tranşee pe care am găsit-o, la vreo doi km în urma noastră, trupele au fost refăcute şi numărul restrâns al oamenilor ajunşi până acolo au intrat sub comanda Dlui Căpitan Maier. Ofiţerii au intrat sub comanda lui şi fiecare ne formam câte o unitate pe care s-o conducem. Plotonul meu compus din soldaţi din Compania 3-a şi din alte elemente de la diferite regimente l-am împărţit în două secţii, sub comanda a doi sergenţi. În felul acesta am putut înainta spre inamicul care devenea din ce în ce mai iminent. În această fază a luptei, ordonându-se din nou retragerea, am fost lovit la picior. În apropiere nu se găsea nici un mijloc de evacuare. Cu greu am putut opri un cheson cu gloanţe condus de un bulgar din Turtucaia şi urcat în el am fost dus spre barăcile din Turtucaia. De aci, după un pansament sumar, am fost transportat cu o căruţă de la regiment spre Ponton. Pontonul era plin de răniţi. După două ore, pontonul a fost pornit spre Oltenița. În întuneric furăm coborâţi în portul Oltenița. Timp de câteva ore, fără nici o îngrijire, am fost lăsaţi (59) în bătaia vântului rece din port. Rugându-ne de câţiva ofiţeri de marină, am fost aduşi într-o magazie unde am fost lăsaţi fără îngrijire până a 2-a zi dimineaţa, când sosi un tren sanitar care ne transportă la Bucureşti”.

ANEXĂ

Fragment din memoriile Agathei Bârsescu referitoare la Constantin Radovici:

„La Craiova am jucat cu C. Radovici, pe atuncea angajat al Teatrului Naţional din capitala Banilor. De la primul rol am recunoscut talentul său viguros. A jucat cu mine în Medeea, Magda Eva. N-aşi fi bănuit niciodată ceea

[165] Menţionarea acestui fapt în C. Zagoriţ, *Turtukaia*..., p. 198: „Comunicarea Subl. Găiseanu D-tru, of. subaltern în Comp. 3/80: după ce ne-a vorbit Lt. Col. Ignat, am înaintat până am dat de nişte tranşee goale pe care le-am ocupat... La un moment dat gloanţele care veneau dinainte îndesindu-se, Locot. Panait, C-tul Comp. ne-a ordonat: «retragerea», după care compania retrăgându-se ca 100-200 m în dezordine, Loct. Panait a dat ordin de oprire; dar nu s-au oprit decât vreo 60 de soldaţi cu Locot. Panait, eu şi un plutonier. În acest timp am văzut cum Subl. Crainic şi Mayer din compania noastră erau evacuaţi răniţi. Nu a trecut mult şi a fost rănit grav în vintre şi Locot. Panait şi a fost evacuat...”

ce va urma. Marele său talent m-a câștigat și în Mai 1907 ne-am căsătorit. Timp de un an l-am învățat să vorbească corect limba germană. La Viena și Berlin l-am prezentat tuturor colegilor mei celebri, așa că a putut primi un frumos și serios angajament la Schauspielhause din Berlin, cu un onorar mereu sporit. Dar o putere tainică îl rechema în România, după ce a învățat în străinătate lucruri atât de folositoare talentului său.

Adevărului toată cinstea! Radovici a fost foarte silitor și părea să aibă înaintea ochilor săi un scop suprem. Timp de patru ani a durat fericirea noastră netulburată. Apoi a dispărut!... Și fiindcă el astăzi nu mai e printre cei vii și deci nu se poate apăra, nu vreau să vorbesc nimic, absolut nimic, despre căsnicia noastră. Martor mi-e Domnul că am dat totul, absolut totul, uitărei. A fost un mare talent!"

Agatha Bârsescu, *Memorii. Din Germania, Austria, Ungaria*, București, Editura „Adeverul", f. a., p. 170-172.

A Memorialist of the Unity War: General N. M. Condiescu
(Abstract)

Keywords: neutrality, military campaign, national ideal, bridgehead.

An important document for understanding the evolution of Unity War is given by the records of the future General and writer Nicolae M. Condiescu (1880-1939). He is introducing us in the atmosphere of the Great General Quartier where important decisions were taken by persons who were not the leaders but had important political connections.

Recenzii

Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călători, spații, imagini (1830-1860)*, București, Editura Humanitas, 2021, 302 p.

Volumul lui Constantin Ardeleanu este rezultatul unor preocupări sistematice referitoare la rolul Dunării în transportul și comerțul european. Autorul se numără printre puținii istorici români care au abordat fără inhibiții statistica comercială[1], câștigându-și notorietatea unui specialist al istoriei economice[2]. Specializarea statistică, un caz rarisim și cu atât mai de apreciat în domeniul umanioarelor, este completată de excelente incursiuni în istoria culturală a transporturilor, însă meritul autorului se leagă, în principal, de un domeniu în mare suferință al istoriografiei românești actuale – istoria economică a Principatelor în epoca modernă. Înaintea revoluției căilor ferate, care au creat „spațiul națiune" – după 1860 în cazul românesc, potrivit demonstrației lui Toader Popescu[3] –, principatele române au beneficiat de o revoluție a piroscafelor (1830-1860). La fel cum – potrivit unei teorii larg acceptate de istorici – drumurile comerciale au contribuit la formarea statelor medievale românești, autorul susține că piroscafele austriece au favorizat formarea statului român. Crearea României a fost înlesnită de proiectarea unui rol de gardian al libertății de navigație pe Dunăre, principiu introdus în dreptul european prin Tratatul de Pace de la Paris (1856). Ideea a fost dezvoltată de autor pe larg în precedentul volum apărut, *The European Commission of the Danube, 1856-1948. An Experiment in International Administration* (2020), în care prezintă impunerea regimului de securitate pentru navigația dunăreană pe trei paliere de analiză: relații internaționale, instituționalism istoric, tehnologie și probleme de mediu.

Volumul de față este o demonstrație laborioasă, care combină ingenios și avizat metode și abordări ale istoriei economice, istoriei culturale și celei instituționale. Șansa principatelor de a ieși din penumbra imperiilor vecine a fost generată de geopolitica regională – plasarea de-a lungul unui fluviu navigabil, care putea fi conexiunea mai sigură dintre Occident și Orient. Odată cu includerea în infrastructura de transport paneuropeană a secolului al XIX-lea, piroscafele aveau să marcheze lumea românească. Impactul, ne arată autorul, este unul major în percepția spațiului și a timpului, asupra civilizației materiale și a relațiilor sociale, a mediului economic și a celui natural. Planurile decidenților austrieci de a lega circulația de gurile Dunării au condus la conectarea lumii românești la Occident. Odată cu apariția piroscafelor, informațiile și ideile au pătruns în principate, prilejuind întâlnirea dintre români cu lumea și făcând legătura economică, politică, dar și mentală cu civilizația europeană.

---

[1] *Comerțul exterior și navigația la Dunărea de Jos. Serii statistice (1881-1900)*, vol. I, Galați, Editura Europlus, 2008; *Comerțul exterior și navigația la Dunărea de Jos. Serii statistice (1901-1914)*, vol. II, Galați, Galați University Press, 2008.

[2] *Gurile Dunării – problemă europeană. Comerț și navigație la Dunărea de Jos în surse contemporane (1829-1853)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2012; *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube: The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829-1853)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014.

[3] *Proiectul feroviar românesc (1842-1916)*, București, Editura Simetria, 2014.

Primul dintre cele şase capitole ale volumului, „O croazieră printre civilizaţii", este o introducere în tematică din perspectiva geografiei transporturilor. El tratează componentele de transport din sud-estul Europei în al doilea sfert al secolului al XIX-lea, relevând semnificaţia „derivaţiei valahe" pe ruta Constantinopol – Viena şi conexiunile companiei austriece de vapoare Die Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (DDSG). „Derivaţia valahă" era în sine un epitom al faliei civilizaţionale majore, care despărţea concepţiile imperiale asupra funcţiilor drumurilor publice. Din perspectiva Vienei, drumul avea o relevanţă economică şi administrativă, potrivit unei raţionalităţi economice şi a contribuţiei la funcţionarea organismului imperial. De unde şi îngrijirea manifestată faţă de sistemul de poştă şi a celui de diligenţe. Prin contrast, otomanii confereau funcţii defensiv-militare infrastructurii din zonele marginale ale imperiului. Totuşi, în acest context ostil, care mai curând bloca decât favoriza intensificarea transporturilor, are loc o schimbare forţată de avansul tehnologic. Introducerea piroscafelor pe Dunăre până la Marea Neagră a fost determinată de suprapunerea intereselor antreprenorilor privaţi, dornici de a obţine profituri de pe urma noilor invenţii tehnologice, de viziunea funcţionarilor imperiali de a impulsiona dezvoltarea zonelor periferice ale monarhiei, cât şi de interesele strategice ale guvernului vienez de a profita de pe urma decăderii Imperiului Otoman. Astfel, DDSG era plasată încă din 1843 sub controlul Cancelariei habsburgice, iar din 1846 primea dreptul exclusiv de a naviga pe Dunăre, beneficiind de numeroase privilegii fiscale în schimbul transportului corespondenţei poştale. În 1857, DDSG devenea cea mai mare companie de navigaţie fluvială din lume, cu sute de vase şi remorchere pentru transport de marfă şi călători. După cum ne arată autorul, citând specialişti europeni, Dunărea ajungea „veritabilă coloană vertebrală a imperiului", o infrastructură vitală pentru viaţa economică a monarhiei şi o parte importantă din identitatea sa (Robert Mevissen), iar piroscafele au fost colportoare şi apărătoare ale imperialismului austriac în regiunea Dunării de Jos, a Mării Negre şi a Mediteranei Orientale (Freda Hartcourt).

Aşa se face că, în mod direct, „statul infrastructură" austriac, prin vapoarele sale, a ajuns să contribuie şi la dezvoltarea urbană a porturilor româneşti. Turnu Severin, Giurgiu, Brăila şi Galaţi devin puncte ale transportului internaţional de călători. Timp de câteva zile, voiajorii spre Imperiul Otoman erau obligaţi să aştepte şi să viziteze Galaţi – un important nod pe rutele internaţionale din sud-estul Europei. Dezvoltarea comerţului exterior prin portul Galaţi, după Tratatul de Adrianopole (1829), a tras după el economia Moldovei şi a favorizat îmbunătăţirea infrastructurii rutiere a principatului, care în 1853 avea sute de kilometri de drumuri bune, legând Iaşii de Galaţi, ţinutul Herţa, Cernăuţi.

Dar, dincolo de interesele de stat imperiale, succesul revoluţiei transporturilor pe fluviu nu ar fi fost posibil dacă în centru nu erau puse nevoile călătorilor de siguranţă, confort şi predictibilitate. Cursele DDSG s-au înscris în ceea ce se numeşte comodificarea călătoriei, proces specific primei jumătăţi de secol al XIX-lea în Occident. Faţă de situaţia anterioară, când voiajorul aventurier îşi proiecta propriul traseu, prin procurarea pe parcurs a unor servicii şi provizii, acum, odată cu achiziţionarea unui bilet, călătorul cumpăra un produs finit: transferul până la destinaţie şi, odată cu el, un inedit prilej de socializare. Acest aspect este surprins în capitolul al II-lea, „Un oraş plutitor", în care se abordează dimensiunea socială a călătoriei, formele de sociabilitate apărute prin introducerea navigaţiei cu aburi, consecinţe ale comodificării călătoriei. Ca primi agenţi ai modernizării, ne demonstrează autorul, vasele cu aburi joacă rolul unei heterotopii, prilejuind noi tipuri de întâlniri sociale, în care ambarcaţiunile devin nişte „conectori globali", „spaţii mobile în care se pot urmări procese de transformare

istorică". Mai plastic spus, piroscaful funcționa ca un mediu în care diferite specii sociale erau nevoite să convieţuiască, având în centru salonul – spațiu al civilității, cu maniere occidentale –, pe când puntea era dominată de barbarism și orientalizare. Piroscafele aveau propria geografie socială și traversarea lor era o adevărată călătorie prin culturi. Acest microunivers, adevărată lume interioară, se deplasa printr-o „lume exterioară", o sinteză de contexte multiple, observații și experiențe culturale care se transferă călătorilor. Croaziera devenea instructivă pentru cei pasionați de istoria și cultura europeană, forjând percepții și reprezentări identitare.

O călătorie nu este numai o deplasare în spațiu, ci o confruntare inevitabilă între percepții, clișee și imaginarii, așa cum se detaliază în capitolul III, „Între Orient și Rusia". Autorul alege o metodă frecvent utilizată de istoria culturală pentru a surprinde profilarea imaginilor Principatelor în descrierile călătorilor care iau contact cu spațiul românesc, fie că vorbim de observații despre românii aflați la bord, de localnicii întâlniți în porturi în opririle de la Giurgiu ori Galați sau de clișeele prezente în ghidurile și literatura de călătorie. În epocă, ghidurile de călătorie deveniseră o adevărată rețea de cunoaștere și putere, fixând geografia simbolică și culturală a regiunii și populând-o cu diverse „realități". Cursul inferior al Dunării se profila ca o graniță interimperială ce delimita spații, entități politice și identități fluide. Între Turnu Severin și Sulina călătorii erau martori ai confruntării dintre Imperiul Otoman și Imperiul Țarist. În acord cu perspectivele orientalizante sau rusofobe, pelegrinii descriau regiunea ca pe un amestec de „decădere și exotism specific otomanilor și de perfidie și agresivitate caracteristice rușilor". Pentru cei veniți de la Constantinopol, prezența Rusiei se observa încă de la Sulina, unde erau martori ai stilului rusesc: delăsare, corupție și abuz, realități care blocau sau întârziau circulația piroscafelor. Clișeele rusofobe construiau Rusiei imaginea unui imperiu despotic, dornic să subjuge fluviul și teritoriile riverane. Contrar așteptărilor, înapoierea socio-economică era o marcă a spațiului creștin. De pe puntea unui vapor, teritoriul turcesc părea să reflecte un grad de civilizație și de progres social superior malului stâng românesc. Orientalitatea spațiului românesc era covârșitor determinată de starea primitivă a agriculturii. Un teritoriu dăruit de la natură, în opinia călătorilor străini, dar incapabil să valorifice resursele pe care le deținea, în absența unei culturi antreprenoriale și a unei dispoziții mercantile, calități atribuite Occidentului și necesare pentru a transforma o oportunitate într-o realitate. Obstacolul schimbărilor era și starea socială. Potrivit percepției, locuitorii erau supuși unui sistem de tiranie generalizat, ce generase o degradare dezgustătoare a societății românești: bogații erau simboluri ale leneviei, săracii ai mizeriei abjecte.

Cum au reacționat valahii și moldovenii la contactul cu fluxul civilizațional central-european? În capitolul IV, „Românii în Europa", avem o prezentare a fenomenului mobilității prin descrierea amănunțită a itinerariilor și a experiențelor călătorilor români pe traseul dintre Orient și Occident. În cabină sau pe punte, românii deveneau parte a unei comunități globale, în care păreau să se fi integrat relativ rapid, evident fără a lipsi fiorul unui complex de inferioritate. Tensiune ce a intensificat nevoia schimburilor culturale și influențele politice. Ni se readuce aminte de autor că pe piroscafe s-au difuzat ideile pașoptiste și au călătorit revoluționarii de la 1848, informații vitale pentru felul în care românii s-au adaptat la jocul modernității. Odată ce piroscafele DDSG au accelerat mobilitatea, inerent au favorizat efecte revoluționare în Principate.

Libertatea de mișcare obținută prin vapoarele cu aburi avea însă limitele și pericolele sale. Capitolul V, „Călători și epidemii", rezumă preocupări anterioare ale autorului legate de reglementările carantinale, amenajarea lazaretelor dunărene, politicile

administrative și viziunile sanitare scindate între adepți ai teoriile contagioniste și miasmatice. Din această perspectivă, Dunărea a fost o frontieră simbolică între diferite regimuri epidemiologice, în care sănătatea și boala erau percepute diferit. Între Porțile de Fier și Sulina, un călător venea în contact cu nu mai puțin de patru tipuri de raportare la epidemii, observabile în organizarea și funcțiile serviciilor de carantină de pe teritoriile Austriei, Turciei, Principatelor și ale Rusiei. Sistemul carantinal a reprezentat un „dispozitiv" de manifestare a puterii statului, un instrument de control al frontierei, de management al migrației persoanelor și de triere politică. Frecvent, serviciul carantinal era folosit pentru limitarea difuzării ideilor „periculoase", iar carantina reprezenta o detenție politică mascată, timp în care poliția avea timp să se informeze asupra opiniilor politice și a scopului vizitării țării. În pofida funcțiilor autoritare și antidemocratice, sistemul carantinal habsburgic a jucat totuși un rol în modernizarea aparatului sanitar din teritoriile otomane, inclusiv din cele două principate române, prin impunerea standardizării procedurilor antiepidemiologice. Cronologic, Principatele devin, într-o primă fază, avanpostul epidemiologic al Rusiei. După pacea de la Adrianopol, când rușii au cerut privilegii semnificative pentru Principate, între care și autonomia carantinală, cele două state românești au fost separate sanitar de Imperiul Otoman, într-o formă de individualizare teritorială ce s-a extins apoi și în alte domenii. Ceea ce subliniază autorul este că securitatea sanitară a stat la baza unui amplu proces de modernizare administrativă, iar politica sanitară a contribuit la fixarea frontierelor și delimitarea teritorială a celor două principate.

Volumul se încheie cu un capitol dedicat transformării prin tehnologie a naturii Clisurii Dunării. Aflăm că regularizarea navigației prin poarta de trecere simbolică dintre Est și Vest a fost rezultatul unor complexe tehnologii de putere, mediul natural fiind transformat într-un domeniu major de intervenție biopolitică. Rezultatul final a fost predictibilitatea călătoriei. Repetarea ei nu mai stătea la dispoziția capriciilor naturii, călătoria fiind un traseu clar demarcat, ceea ce a ritualizat complet traversarea defileului Dunării. Trecerea prin regiune devenise o veritabilă ceremonie publică, în care frumosul era împărtășit de camarazii de drum. Consumul de frumos se ritualizează, cum spune autorul, călătorul beneficiind netulburat de percepția peisajului natural de pe urma mijloacelor de transport și a comodificării călătoriei.

Poate că multe dintre informațiile aduse în atenție de cartea lui Constantin Ardeleanu erau cunoscute specialiștilor din seria de volume *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, coordonată de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române. Dar volumul în ansamblu umple un gol de cunoaștere, interpretare și analiză. El reprezintă un prilej de reflecție pentru ceea ce înseamnă infrastructura în evoluția unui stat și cum poate determina, la scară istorică, perioadele de evoluție/stagnare/ accelerare a schimbărilor socio-economice și politice. Avem, așadar, prin prezentul volum una dintre lucrările remarcabile ale istoriografiei românești din anul 2021 și de neocolit pe viitor pentru orice istoric interesat să înțeleagă, să explice și să aprofundeze europenizarea spațiului românesc. O carte solidă teoretic, documentată cu acribie și croită pentru a fi accesibilă unui public cât mai larg, fără a face rabat de la obiectivele ei academice.

Mihai Chiper

Ioan Dragu, *Campania anilor 1916-1918. Drumuri de sânge. Moartea Albă. Pe urmele bolșevicilor*, ediție îngrijită, selecție, studiu introductiv și note de Daniel Cain, București, Editura Humanitas, 2020, 404 p.

Ce legătură ar putea fi între luptele de la Mărășești, N. Iorga, monumentul eroilor infanteriști, Basarabia, Consiliul Dirigent, legațiile României din Polonia și cea pe lângă guvernul francez de la Vichy sau emigrația românească de la Paris? – este o interogație la care, în primă instanță, este dificil de dat un răspuns. Firește, doar o personalitate exemplară a putut lega aceste contexte și toponime. Acesta este Ioan Dragu, adus la lumină de reputatul istoric bucureștean Daniel Cain, într-o ediție excelentă pe care a găzduit-o editura Humanitas, în deja celebra sa colecție dedicată memoriilor și jurnalelor Primului Război Mondial. Este o carte emoționantă, ca de altfel multe dintre cele care redescoperă memoriile uitate ale eroilor Marelui Război. Particularitatea și valoarea ediției de față constau atât în conținutul celor consemnate de către jurnalistul Ioan Dragu despre evenimentele de pe frontul românesc al anilor 1916-1918, cât și prin prisma destinului familiei Drăgescu.

Istoria acestei familii este una formidabilă. *Studiul introductiv*, unul foarte documentat, al lui Daniel Cain prezintă la nivel de detaliu biografic epopeea celor trei generații ale familiei Drăgescu. Voi rezuma în cele ce urmează universul familial al eroului ediției de față, Ioan Dragu. Tatăl, Ioachim Canton Drăgescu (1844-1915), ardelean de origine, născut la Mediaș, școlit la Blaj, face studii de medicină la Pesta, Viena, pentru a le finaliza la Torino. Își datorează bursa statului român și Societății Transilvania, din acest motiv alege la finalul studiilor să se întoarcă în țară, stabilindu-se la Craiova. Încă din timpul studenției, își exersează talentul literar, îndeletnicire la care nu a renunțat întreaga viață. După Războiul de Independență, unde participă în calitate de medic militar, se mută la Constanța, pentru ca, după 1892, să revină la Craiova în calitate de medic primar al județului. În tot acest răstimp, desfășoară și o bogată activitate publicistică, revistele locale ale Dobrogei și Olteniei consemnând periodic articolele sale, mai ales în domeniul igienei publice. A rămas toată viața cunoscut drept „medicul săracilor”.

A avut patru băieți, al treilea născut fiind Ioan, subiectul ediției de față. Primul copil, Horia, va urma o carieră militară, al doilea, Brutus, va fi magistrat și își va găsi sfârșitul la Mărășești, pentru ca al patrulea băiat, Radu, să-i urmeze cariera medicală a tatălui. Brutus Drăgescu va muri în luptele din vara anului 1917, fiind ofițer în celebrul Regiment 9 Vânători. La dezvelirea, în 1931, a Monumentului infanteristului de la București, va fi prezent și N. Iorga, al cărui fiu luptase sub flamura Regimentului 9, dar și Ioan Dragu, fratele ofițerului Brutus, al cărui nume, alături de celelalte 23 ale ofițerilor Regimentul căzuți la Mărășești, era înscris pe o placă de bronz (p. 9).

Ioan Dragu, pseudonimul sub care va semna, și pe care și-l va asuma drept nume oficial în actele civile după Al Doilea Război Mondial, moștenește talentul literar al tatălui. Studiile universitare, începute la București la Facultatea de Litere, le finalizează se pare la Paris, deși editorul nu a reușit să identifice actele de școlaritate aferente (p. 17). Debutul în jurnalism îl face încă din anul 1909, semnând articole de călătorie în revista ieșeană „Viața Românească”. Un prim volum, cu portrete ale politicienilor români, scris în limba franceză, îi apărea în 1916. În anii războiului, deși putea accepta un post în afara liniei întâi la Serviciul de Presă, a ales să participe activ pe front. Va lupta în Ardeal, pe încleștările de pe Jiu, apoi la Mărășești, după care va intra în Basarabia cu armata română. De altfel, primii trei frați ai familiei Drăgescu au luptat pe front în prima linie.

Perioada războiului i-a dat ocazia consemnării unor impresii memoriale despre evenimentele la care participase. Întors acasă la București, în primăvară anului 1918, își reunește paginile de jurnal în trei volume, *Moartea albă* și *Pe urmele bolșevicilor*, apărute în iunie 1918, pentru ca în noiembrie să publice *Drumuri de sânge*, toate la editura H. Steinberg. Contextul în care apar aceste volume, într-un București ocupat încă de nemți și în condițiile unei cenzuri asupra tipăriturilor, este unul care a condus ulterior la o receptare minoră ale celor trei scrieri memorialistice (p. 32 și p. 42-46). Alături de *Amintirile* lui G. Topîrceanu, aceste trei volume au fost cele mai relevante scrieri memorialistice publicate în Bucureștiul ocupat de germani. Miza Editurii Humanitas, după publicarea impresiilor lui Topîrceanu în anul 2014, a fost să întregească simbolic, după 100 de ani, această simultaneitate (p. 46).

Imediat după război, va activa la revista „Patria", editată de Partidul Național Român la Sibiu. Până în 1920, va funcționa ca șef al biroului de presă și propagandă al Consiliului Dirigent. Descendența ardeleană îl obliga, se pare, la această recunoștință. Apoi, până în 1924, va publica în Cluj, la revistele locale, iar după 1924 la București, unde va activa la „Cuvântul", ziarul condus de Pamfil Șeicaru. După 1928, va intra în diplomație, primind însărcinări la legațiile de la Varșovia, Geneva, Atena, Ankara și Paris. În ultima capitală îl prinde cel de Al Doilea Război Mondial, mutându-se la Vichy, la legația românească care activa în noua capitală a guvernului francez. Rechemat în țară, va întâmpina mari probleme. Decide, în februarie 1947, să părăsească România, mutând-se la Paris, acolo unde rezidau deja cei doi copii și soția sa. A gravitat în cercurile emigrației românești, acceptând slujbe la diferite publicații ale exilului românesc sau redactând rapoarte către administrația prezidențială franceză despre realitățile românești (p. 42). S-a stins din viață în octombrie 1977, la 88 de ani, slujind cauza țării pentru care atât el, cât și familia sa se jertfiseră atât de mult.

Literatura de război s-a îmbogățit cu titluri semnificative în perioada serbărilor Centenarului. În timp, se vor decanta și eventualele clasamente sau se vor realiza analize critice ale acestora. Cu siguranță, ediția de față, care reunește textul volumelor de amintiri din 1918, va ocupa agenda oricărei recuperări. Talentul literar, capacitatea incredibilă de observație, „fotografică" cum rețin contemporanii, diversitatea locurilor și luptelor, practic aproape toate fronturile deschise și misiunile armatei române între ani 1916 și 1918, vor cântări la alegerea respectivă. Dar, mai presus de acestea, cred că va fi recunoscut aerul autentic al trăirilor din perioada războiului și redate în paginile scrise de Ioan Dragu. În *Cuvântul înainte*, acesta îi avertiza asupra paradoxului trăit de orice soldat pe front, anume „grozăvia războiului", care se arată deopotrivă prin zilele „cuminți și senine", dar și prin cele „întunecate și violente".

Ediția de față cuprinde, de asemenea, un număr semnificativ de fotografii ale familiilor Drăgescu și Dragu. Deși editorul nu ne oferă indicii explicite în acest sens, speranța noastră se îndreaptă spre vocația memorială a familiei, cu care Daniel Cain a intrat în contact. Poate o arhivă Ioan Dragu va ieși la lumină, iar corespondența acestuia, „un personaj cu un destin ieșit din tipare", va vedea lumina tiparului. Un om care a fost contemporanul mai multor generații, toate comprimate în șapte decenii ale secolului al XX-lea, pe care publicistul și diplomatul le-a cunoscut și le-a descris în pagini memorabile.

Cătălin Botoșineanu

Hadrian Gorun, *România și Marele Război. Introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Mega, 2021, 191 p.

Așa cum este cunoscut, Primul Război Mondial reprezintă fenomenul care a avut cele mai profunde implicații asupra dramaticului secol XX. Impactul său a fost unul devastator și a stat la originea unor evenimente istorice nefaste precum instaurarea regimului comunist în Rusia, marea criză economică din perioada interbelică sau Al Doilea Război Mondial. În mod evident, având în vedere formarea României Mari în anul 1918, dimensiunea sa istorică, dar în special cea națională au capacitat energiile unui număr important de istorici români, rezultând astfel o proporție semnificativă de producții istoriografice dedicate subiectului. Pe de altă parte, latura cantitativă a dominat prea mult timp latura calitativă a scrierilor noastre istorice, deși, cel puțin în ultima perioadă, au apărut câteva lucrări excelente, care se disting în primul rând printr-o abordare senină și, în consecință, lucidă. Chiar și în aceste condiții, lipsea un studiu fundamentat teoretic pe analiza conceptelor proprii teoriei relațiilor internaționale.

În cadrul acestui context, se cuvine a fi analizată lucrarea istoricului Hadrian Gorun, *România și Marele Război. Introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale*. De altfel, Hadrian Gorun are în spate o lungă activitate dedicată fie domeniului relațiilor internaționale, fie legate de istoria României în anii Primului Război Mondial, activitate concretizată în câteva lucrări precum *Relații internaționale în secolul al XX-lea: concepte fundamentale, școli de gândire, repere istorice* (2011), *Relațiile româno-franceze în anii neutralității României (1914-1916)* (2006), *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în Primul Război Mondial* (2009) sau *România și Marele Război: între istoria și teoria relațiilor internaționale (Sinteze)* (2016). Or, această lucrare reprezintă, conform autorului „restructurarea, rafinarea și prelucrarea formei brute a respectivelor sinteze".

Nu avem, așadar, de-a face cu o lucrare evenimențială, care să nareze tribulațiile Regatului Român în timpul conflictului, ci o analiză a direcțiilor sale de acțiune din perspectiva relațiilor internaționale, ceea ce a făcut necesar recursul la concepte specifice precum politică externă, interes național, balanță de putere, hegemon regional, raționalitate, opinie publică și altele. De asemenea, un astfel de studiu trebuie să se bazeze pe buna cunoaștere a principalelor curente de gândire, care au modelat domeniul relațiilor internaționale. De pildă, liberalismul, apărut în perioada interbelică, cunoscut și drept idealism utopic, dezvoltat în contextul dezolant ulterior războiului mondial, interpreta falimentul echilibrului de putere prin intermediul politicii de forță care a caracterizat relațiile internaționale între 1815 și 1914. Or, natura inerent conflictuală a statelor-națiune putea fi evitată prin promovarea interesului superior al umanității, sprijinit pe morală. Din acest punct de vedere, era o stringentă nevoie de renunțare la vechea diplomație, uzată și periculoasă, în favoarea unei abordări deschise, dar mai ales raționale în sistemul relațiilor internaționale.

Pe de altă parte, după Al Doilea Război Mondial, tocmai ca reacție la curentul liberal, s-a dezvoltat realismul, concept extrem de bine articulat, care a rămas dominant până azi. Gânditorii realiști au pus accent pe natura sistemului anarhic al sistemului internațional, mai ales în absența unui guvern mondial, ceea ce înseamnă că relațiile internaționale pot fi înțelese în contextul distribuției puterii între state. Or, întotdeauna puterea a fost distribuită în mod inegal, ceea ce a dus la o perpetuă competiție între state, guvernate de natura egoistă, așadar conflictuală a omului. Realiștii, așa cum s-a

scris, au fost întotdeauna fascinați de conflict. În masivul său volum, *Politica între națiuni*, unul dintre cele mai influente scrise vreodată în domeniul relațiilor internaționale, Hans Morgenthau expunea principiile realismului politic, cărora li se subsumează celelalte: politica este guvernată de legi obiective, cu rădăcini în natura umană; principalul indicator al realismului politic este conceptul de interes, definit în termeni de putere; acest concept-cheie este o categorie universal valabilă, dar nu are un sens fix imuabil; realismul politic este conștient de semnificația morală a acțiunii politice; realismul politic refuză să identifice aspirațiile morale ale unei națiuni individuale cu legile morale care guvernează universul; așadar, între realismul politic și alte școli de gândire există profunde și reale diferențe.

Nu putea lipsi din această enumerare curentul marxist, care, în mod evident, pune accentul pe caracterul social al relațiilor de producție, în timp ce sistemul relațiilor internaționale era dominat de state capitaliste cu evidente scopuri imperialiste sau expansioniste. Din nefericire, în România istoriografia s-a subordonat imperativelor marxiste. Într-o primă perioadă, de pildă, statul nostru a fost prezentat, în special în manualele scrise de Mihail Roller, drept unul agresor, care a profitat de slăbiciunea Rusiei pentru a anexa Basarabia, ton care aduce aminte mai degrabă de nota ultimativă din vara anului 1940. În schimb, în timpul regimului Ceaușescu, participarea României la Primul Război Mondial a căpătat valențe juste și glorioase, în timp ce România Mare constituia corolarul luptei de veacuri pentru libertate și unitate a poporului român, teză care a continuat să reverbereze în spațiul nostru istoriografic chiar și după prăbușirea regimului comunist.

Hadrian Gorun interpretează acțiunile de politică externă ale României desfășurate în perioada Primului Război Mondial din perspectiva curentului realist. În primul rând, statul român își urmărea interesul național, concretizat în alipirea provinciilor din proximitate, care aveau o populație românească semnificativă, dacă nu majoritară. Chiar dacă, așa cum a arătat Lucian Boia, a existat un curent „germanofil" deloc neglijabil, opțiunea a balansat înspre o alianță cu Antanta, care s-ar fi concretizat cu încorporarea Transilvaniei, Bucovinei și Banatului, aflate sub stăpânire austro-ungară. Pe de altă parte, perioada de neutralitate trebuie văzută ca un act rațional menit să maximizeze potențialele câștiguri ale Regatului Român. O neutralitate totuși binevoitoare față de Antanta, spre care se îndreptau din ce în ce mai mult privirile elitei conducătoare românești. Intrarea în război urma să se producă după obținerea unor garanții ferme în legătură cu clauzele teritoriale, dar și într-un moment defavorabil din punct de vedere militar Puterilor Centrale. Aceasta cu atât mai mult cu cât Rusia a fost mereu rezervată în legătură cu doleanțele statului român: „Cu alte cuvinte, România urma să se alăture alianței militare care avea să îi ofere satisfacție, în schimbul participării la război, în ceea ce privește unul dintre cele mai importante aspecte, anume cel al recompenselor teritoriale. Clipa adoptării deciziei depindea de măsura în care puterile Antantei răspundeau pozitiv solicitărilor românești, precum și de promptitudinea răspunsului".

Totuși, cum poate fi explicată aderarea României la o alianță din care făcea parte Rusia, în contextul în care aceasta reprezentase mult timp cea mai gravă amenințare la adresa statalității românești? Așa cum arată Hadrian Gorun, potrivit lui Stephen Walt, statele sunt înclinate să se alieze cu puterea cea mai amenințătoare, în timp ce sentimentele etice, trebuie adăugat, nu își găsesc loc în procesul de negociere a interesului național. În fond, acesta a fost cazul Austriei în perioada modernă. Împotriva agresivității prusace, Austria s-a aliat cu Franța, înaintea războiului dintre 1756-1763, în ciuda unui trecut contondent între cele două state, la fel cum, după ce Germania a devenit puterea dominantă în centrul Europei, s-a aliat cu aceasta. Contextul a impus mereu

acest gen de replieri, care nu ar trebui aşadar să surprindă. La fel, debutul Primului Război Mondial a găsit România în tabăra Puterilor Centrale, după care a urmat alianța cu Antanta şi implicit Rusia şi atacarea Austro-Ungariei. La finalul războiului, România se afla din nou în conflict cu Rusia după unirea Basarabiei, act care a dus la ruperea relațiilor diplomatice şi confiscarea tezaurului românesc. Alianțele sunt, scria John Mearsheimer, „doar căsătorii de convenienţă temporare: partenerul de alianţă de azi poate fi duşmanul de mâine, iar duşmanul de azi poate fi partenerul de mâine".

Tot din perspectivă realistă, trebuie înțeleasă întreaga atitudine a României în timpul Primului Război Mondial. Ionel Brătianu, care a condus cu fermitate politica externă, îşi dorea pentru România odată cu eventualele câştiguri teritoriale şi dobândirea unui prestigiu internaţional, mai ales ţinând cont de statutul anterior al Regatului. Aprecierea autorului conform căreia, în urma Tratatului de Pace de la Bucureşti din 1913, România devenea un hegemon regional trebuie nuanţată, dar poate fi corectă, în fond. Oricum, procesul de negociere între România şi Antanta a fost unul laborios, îndelungat şi marcat de numeroase promisiuni, dar şi ameninţări, aşa cum se întâmplă de regulă în cadrul raporturilor de putere ale statelor. Conform lui Hadrian Gorun, România şi-a propus desfăşurarea unei politici externe raţionale împreună cu promovarea unei diplomaţii eficiente. Scopul evident era unul maximal, dar nu intangibil. În schimb, statul nostru era obligat să îşi propună obiectivele în funcţie de capacitatea sa militară reală, corelată cu evaluarea corectă a potenţialului taberei opuse. Ţinând cont de dezastrul militar din anul 1916, România pare a nu fi intuit corect aceste aspecte sau cel puţin unul fundamental, acela că armata română era aproape incapabilă să facă faţă rigorilor unui război modern. Or, în acest caz, diplomaţia, oricât de eficientă s-ar fi dovedit, nu putea suplini această carenţă fundamentală.

În cele din urmă, în pofida refacerii armatei române prin intermediul misiunii militare franceze condusă de generalul Berthelot şi a victoriilor din anul 1917, România nu s-a putut sustrage capitulării, mai ales în urma defecţiunii ruse. Această perioadă a fost intensă din punct de vedere diplomatic, de asemenea, mai ales că statele Antantei presau pentru refuzul de a semna un tratat de pace separat. Este drept că aceasta reprezenta o clauză expresă a Convenţiei semnată de România în vara anului 1916, dar Tratatul de Pace de la Bucureşti, din primăvara anului 1918, deşi a fost ratificat de Parlament, nu a fost recunoscut de Regele Ferdinand. Formal, România a intrat din nou în conflict cu o zi înaintea semnării armistiţiului, ceea ce a avut un oarecare impact. Pe de altă parte, nici Aliaţii nu şi-au respectat în întregime clauzele privind livrarea de muniţii sau declanşarea unei ofensive în Balcani, în timp ce ajutorul rus a fost mai mult decât oscilant.

Lucrarea lui Hadrian Gorun se concentrează asupra acestor aspecte pe care am încercat să le schiţez mai sus. Pornind de la analiza teoretică a domeniului relaţiilor internaţionale, trecând prin prezentarea principalelor curente şi şcoli de gândire specifice, autorul descifrează două momente semnificative din punct de vedere diplomatic, în primul rând: perioada neutralităţii României şi cea a semnării Tratatului de Pace de la Bucureşti, aducând în discuţie inclusiv aspecte relativ inedite sau, oricum, mai puţin discutate în literatura de specialitate. Întregul demers este, de altfel, inedit, ceea ce reprezintă în sine un câştig istoriografic incontestabil. Mai mult, se poate aprecia fără rezerve că autorul a reuşit să scrie un studiu profund necesar cu acribie şi seriozitate, studiu care nu poate decât să iasă în evidenţă în mulţimea de lucrări guvernate de mediocritate dedicate participării României la Primul Război Mondial. Hadrian Gorun are distanţa necesară istoricului de profesie în raport cu fenomenele studiate şi, în consecinţă, dă dovadă de luciditate şi obiectivitate într-un volum ce va deveni indubitabil

referențial. Dacă școala de istorie de la Iași ni l-a oferit pe Claudiu-Lucian Topor, care a scris două lucrări excepționale referitoare la România și perioada Primului Război Mondial, școala de istorie de la Cluj nu se lasă mai prejos și ni-l propune pe Hadrian Gorun și a sa riguroasă interpretare a unei secvențe decisive pentru evoluția românilor în cadrul istoriei.

Fără a fi masivă, lucrarea lui Hadrian Gorun a surprins exact esența acestei perioade dificile din istoria României, precum și tribulațiile actorilor relevanți implicați. De altfel, la finalul cărții, autorul propune dezvoltări ulterioare ale unor aspecte extrem de importante, așa cum ar fi problematica aprovizionării României între 1915 și 1917 cu materiale de război și muniții din afara țării, măsura în care Aliații au respectat clauzele convenției semnate cu România, întocmirea unor ediții critice de documente provenind din arhivele militare franceze și/sau românești, publicarea unei antologii de texte beletristice referitoare la Primul Război Mondial sau chiar un amplu studiu care să surprindă modalitatea în care conflictul a fost reflectat în literatura universală importantă a secolului XX. Ținând cont de felul în care a fost concepută lucrarea de față, aceste perspective nu pot decât să bucure deopotrivă specialiștii și iubitorii de istorie.

Frederic Wilhelm (1713-1740), considerat fondatorul Prusiei moderne, a avut importante probleme de sănătate pe tot parcursul vieții, fiind afectat de gută, migrene sau crampe. Atunci când s-a îmbolnăvit din nou grav, ceea ce avea să îi aducă sfârșitul, lângă patul lui, bocitoarele au interpretat un vers dintr-un imn preferat: „Gol am venit pe lume și gol o voi părăsi". Regele s-a trezit din comă pentru a replica ferm: „Nu-i adevărat. Îmi voi purta uniforma". Îmi pare că istoriografia românească s-a născut goală de conținut și a refuzat, în mare parte, ținuta de gală o lungă perioadă, dar a început de câteva decenii, nu fără mari dificultăți, să îmbrace uniforma, respectiv să fie guvernată de obiectivate și seriozitate științifică. Cel puțin lucrarea lui Hadrian Gorun întărește din plin această concluzie.

Bogdan Caranfilof

Florina Sas, Andrei Florin Sora (editori), *Lungul drum spre primul Statut al funcționarilor publici din România. Deziderate, (ante)proiecte, legislație, opinii și dezbateri (1918-1923)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 755 p.

Semnalez, în rândurile următoare, o lucrare importantă pentru istoria socială interbelică. Cu puține excepții, istoriografia românească nu are în portofoliu studii solide despre profesiile României moderne sau contemporane. Cine sunt avocații, profesorii, medicii etc.? Este o interogație la care încă se oferă răspunsuri generale. În acest context, un volum de documente care să prezinte parcursul conturării unui cadru normativ despre funcționarii publici este unul cât se poate de util. Este meritul unui grup de istorici din centrul universitar clujean, la care s-a raliat și profesorul Andrei Sora, de la București, că întreține de ceva vreme un interes aparte pentru istoria administrației și a funcționarilor publici. De altfel, aceasta este și titlul seriei pe care, alături de Andrei Sora, doamna profesor Judith Pál și Vlad Popovici o coordonează la Mega, valoroasa editură transilvăneană.

Numele profesorului Andrei Florin Sora este unul cunoscut, volume și studii solide despre fizionomia prefecților sau funcționarilor României moderne, ediții de

documente despre Școala superioară de științe de stat sau despre Curtea de Conturi a României certificând domeniul său de cunoaștere. De altfel, acesta și-a susținut teza sa de doctorat în Franța, cercetarea sa datorând mult spiritului istoriei sociale franceze, la intersecția istoriei economice cu metodologia și chestionarul sociologic[1]. Nu a abandonat domeniul acestor cercetări, a căror fecunditate a fost reiterată de către școala clujeană, în tomurile dedicate funcționarilor ardeleni.

Editorii lucrării de față afirmă, într-un registru fondator, că anul 1923 marchează nu doar momentul adoptării constituției politice, dar și pe cel al legiferării unei „constituții administrative" (p. 8), un sinonim cu acoperire juridică folosit de editori pentru a denumi Statutul funcționarilor publici. „Drumul" a fost unul lung și anevoios, dovezile fiind prezentate de către editori în cele 96 de documente. În schimb, în noile condiții ale României Întregite, justificarea legiferării unui *Statut* era deasupra oricărei îndoieli. Reformele statului se puteau aplica doar pe baza unui corp pregătit și coerent al funcționarilor publici. Memoriile și rapoartele acestora cereau imperativ „emanciparea de sub tutela politică", deci garantarea unei profesionalizări a celor care executau politicile publice. Cu atât mai mult cu cât lipsea o școală de formare a funcționarilor publici, aceștia fiind recrutați cu precădere din învățământul secundar, și anume din școlile superioare ale diferitelor ramuri de școlaritate (comercial, profesional, economic). „Servitorii statului" erau cei asupra cărora a existat o dezbatere semnificativă, readusă la lumină într-un mod aproape exhaustiv de către editorii de față. Statutul de angajat, plătit de către stat, inclusiv prin depunerea jurământului, nu rezolva apartenența la corpul funcționarilor publici. În situații particulare, în afara corpului funcționarilor, se autosituau profesorii universitari sau, cum fuseseră acreditați de instanțele juridice, artiștii din teatre (p. 39). Deci, o întreagă filozofie juridică, care a pus la încercare jurisprudența românească și pe avocații interbelici, a fost jalonată de dezbaterile din primii ani interbelici.

Meritul volumului este că o inserează în dezbaterea din jurul adoptării *Statutului*. „Slujbașii statului", după sintagma lui Sextil Pușcariu, au luat naștere practic la intersecția intereselor statului cu cele ale partidelor politice, lăsând analizele juridice să dialogheze cu corpul funcționarilor. Genul documentelor din volumul de față sunt specifice acestor relaționări. Cred că trei sunt categoriile mari în care pot fi integrate documentele din volum și care au conturat imaginea de ansamblu pe care au oferit-o editorii subiectului. În primul rând, sunt inventariate memoriile, petițiile și propunerile funcționarilor, ale unor sindicate sau ale asociațiilor de funcționari; apoi, un grupaj din categoria actelor oficiale, cum ar fi expunerile de motive, memoriile explicative, proiectele statutelor aflate în dezbaterea parlamentară sau procesele-verbale ale comisiilor de lucru; nu în ultimul rând, o secțiune în care se regăsesc textele de analiză a filozofiei juridice și administrative a statutului funcționarilor.

Sunt acte diverse și cu un grad diferit de acoperire a funcției publice. Acest lucru pentru că Florina Sas și Andrei Sora știu bine, după două decenii de cercetat administrația românească, că legislația modernă a produs efecte într-un mod particular. În lipsa unei Curți Constituționale și a unui cadru normat explicit în domeniul contenciosului, legile adoptate în Parlamentul Regatului României puteau fi adaptate, modificate, trunchiate uneori, de regulamente sau decizii ministeriale sau ale unor instituții din subordinea ministerului de profil. În termenii juridici de astăzi, un regulament sau

[1] Teza sa de doctorat, susținută în cotutelă, în anul 2009, la EHESS Paris și Universitatea București, a fost *Servir l'État roumain. Le corps préfectoral (1860-1940).* Cartea cu acest titlu a apărut în anul 2011, la Editura Universității București.

un ordin adăuga la legea existentă. Între cadrul legal existent și practica produsă se năștea, uneori, o prăpastie de netrecut pentru un observator neinițiat. Din acest motiv, domeniul normat al unei profesii constituie mai mult decât legislația oficială aprobată.

Deși au consultat arhivele Ministerului de Interne, ale Justiției sau fondurile de arhivă ale unor organizații sindicale sau ale funcționarilor publici, editorii Florina Sas și Andrei Sora au optat pentru editarea unor documente din presa de specialitate („Buletinul Societății Funcționarilor Publici", „România Administrativă", „Revista Administrativă", „Funcționarul", „Funcționarul public din Basarabia") sau din paginile „Monitorului Oficial" (p. 58-59). Acest lucru arată precaritatea arhivelor instituțiilor interbelice, care nu și-au păstrat documentele aferente funcțiilor cu care au fost mandatate de către statul român sau cele din aria de relaționare și din diferitele contexte ale existenței lor administrative. Aici, fără teama de a greși, se poate face o completare valabilă cu situația instituțiilor din zilele noastre, la fel de neglijente cu administrarea arhivelor.

Un studiu introductiv foarte solid (p. 11-53), care face o trecere în revistă a istoriei legislative a funcționarilor publici, începând cu secolul al XIX-lea, semnat de Andrei Sora, pune în context cei cinci ani de dezbateri pe tema adoptării *Statutului.* Evident, documentele sunt editate după normele în vigoare, o notă asupra ediției, extrem de lămuritoare, introducând orizontul temporal și contextul apariției documentelor editate. Lista documentelor, câteva ilustrații și un indice de nume se adaugă la datele tehnice ale valoroasei și necesarei ediții de față. Un punct de plecare de neevitat pentru istoricii care își propun să dezvolte, și dincolo de cadrul legislativ sau de organizare, avatarurile unor profesii interbelice și practicile efective ale domeniului respectiv.

Cătălin Botoșineanu

Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, Sibiu, Editura Schiller, 2018, 448 p.

Motto: Die Geschichte hat den Menschen selbst zu ihrem Gegenstand. Eine ihrer immanenten Bedingungen ist es, daß sie die menschlichen Dinge, wie sie sind, zu ergreifen, zu verstehen und verständlich zu machen sucht. [Franz Leopold von Ranke]

Locuțiunea de mai sus introduce o temă cu potențial exploziv, complet ignorată până în prezent de istoriografia română. Mai exact, avem de a face cu un subiect neglijat înainte de 2018, când lucrarea lui Paul Milata, *Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS*, a fost tradusă în limba română. Apărută inițial în 2009 la Böhlau din Köln, cartea lui Milata avea să fie publicată la editura Schiller din Sibiu abia la 9 ani după lansarea în Germania, cu titlul *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*. Frapează dintru început dramatismul titlului în sine: regăsirea tinerei generații a etnicilor germani din România, la un moment dat, între aceste trei repere inconturnabile ale istoriei recente creionează auspiciile unui destin al tragismului suprem. Deloc intimidat nici de anvergura unei întreprinderi în premieră istoriografică absolută și, cu atât mai puțin, de sensibilitatea temei, istoricul compune un studiu monumental, la fundamentul căruia se află o temeinică, laborioasă și riguroasă cercetare a fondurilor de arhivă din România, Germania, Cehia și Statele Unite ale Americii. Acum rămâne de stabilit în ce măsură lucrarea lui Paul Milata, etnic german

născut în București, poate fi afiliată istoriografiei române, iar dilema în ce privește cine e român și cine nu este, se insinuează ca laitmotivul acestui articol.

„Meseria" de istoric nealiniat nu e nici facilă, nici ferită de primejdii. Captiv în menghina ideologiei și a „servituților" etice trasate otova de lojile corectitudinii politice și ale corectitudinii ideologice sau de către criticii de circumstanță, mereu gata să livreze caiete de sarcini nesolicitate de nimeni, istoricul contemporan, din categoria căruia Paul Milata nu poate evada, e constrâns să răspundă unor rigori mai mult sau mai puțin utopice; pornind de la formula lui Tacit (*sine ira et studio*), acesta trebuie să se alinieze imperativului lui Leopold von Ranke (*die Geschichte wie es eigentlich gewesen ist*) și să înțeleagă, de fapt, *ce s-a întâmplat*, dovedind acea curiozitate istorică critică indispensabilă, după cum inspirat sugerează Lucian Leuștean. În ce privește ultima cerință, istoricul Milata pare să se achite cu brio de obiectivul pe care l-a urmărit, chiar dacă, încă din cuvântul introductiv, autorul devoalează prematur concluzia cercetărilor sale, citând-i în acest sens pe Hans Otto Roth: „[...] acțiunea privitoare la SS a fost greșeala cu consecințele cele mai grave din istoria sașilor transilvăneni" și pe Paul Philippi: „[...] un pas fatal în istoria de 850 de ani a germanilor din România". Întrucât nici sighișoreanul Roth, nici sibianul Philippi nu au fost istorici, vor fi absolviți de culpa judecății morale formulate *post-factum*.

Scriind despre „germanii din România" (*Rumäniendeutsche*), Paul Milata se referă, punctual, la persoanele de limbă maternă și cultură germane, care, la sfârșitul anului 1944, se regăseau între frontierele României semnificativ contractate prin raptul teritorial din 1940: mai exact, la cei aproximativ 550.000 de șvabi bănățeni (*Banaterschwaben*) și sași transilvăneni (*Sächsischdeutsche*), precum și la etnicii germani din Vechiul Regat. Nu fac parte din obiectul studiului cei peste 70.000 de sași din nordul Transilvaniei și șvabii sătmăreni (*Sathmarerschwaben*) care, după Diktat-ul de la Viena, se aflau în interiorul granițelor statului maghiar și care au fost, în consecință, asimilați formațiunilor SS din Ungaria. Etnicii germani din exteriorul frontierelor Reichului german erau supranumiți în scriptele oficiale ale celui de-al Treilea Reich *Volksdeutsche*, iar din rândurile etnicilor germani din România, aproape 63.000 au servit sub arme în temutele unități de luptă Waffen-SS. Cifra este impresionantă și acoperă necesarul uman a aproape cinci din totalul celor 38 de divizii care au compus organizația Waffen-SS. Așadar, putem spune că aproximativ 7% din totalul efectivelor Waffen-SS proveneau din România. Dimensiunea nebănuită a acestui fenomen inedit în istoria recentă a Ardealului amplifică necunoscutele din spatele vidului istoriografic.

În ce privește identificarea motivelor principale care au stat la baza voluntariatului tineretului german din România la Waffen-SS, autorul abordează trei direcții de analiză: (a) idealizarea celui de-al Treilea Reich, prin intermediul propagandei național-socialiste promovate de Grupul Etnic German (*Deutsche Volksgruppe in Rumänien*) sub conducerea lui Andreas Schmidt; (b) entuziasm pentru cauza național-socialismului (tradus prin însușirea *Weltanschauung*-ului hitlerist); și (c) mult mai teluric, speranța pentru o șansă de supraviețuire superioară celei existente în armata română. Este de presupus că și condițiile cazone din armata română, între care pedepsele corporale (în speță, manifestarea unui sadism ofițeresc bolnav, caracterizat prin administrarea de bătăi sălbatice cu centura sau vâna de bou, umilințe psihice și fizice, toate aplicate conștiincios sub pecetea instituționalismului antonescian), hrana diferențiată între soldații adesea înfometați și ofițeri, toate acestea au alcătuit un tablou descurajant pentru tânărul german pasibil de încorporare. Într-o carte despre care am motive temeinice să cred că nu va vedea vreodată lumina tiparului în România, un fost combatant din Waffen-SS originar

din Braşov (Heinz Sigmund Landau) descrie experienţele trăite în calitate de soldat în armata română, de unde avea să dezerteze, alăturându-se trupelor Waffen-SS; acesta descrie un climat tensionat între trupă şi corpul ofiţeresc, o atmosferă dezolantă prin nivelul modest al camaraderiei şi din cauza nenumăratelor discriminări propagate de eşaloanele superioare.

Volumul lui Paul Milata introduce cititorul în contextul general al epocii interbelice din România şi descrie exerciţiul incipient al dominaţiei Bucureştiului asupra regiunilor cel mai bine dezvoltate din punct de vedere economic ale României Mari: Transilvania şi Banat. Tabloul e completat de analiza structurilor de organizare ale Grupului Etnic German, alcătuit după matricea Organizaţiei Hitlerjugend din Germania, ce a facilitat procesul recrutărilor masive în Waffen-SS, în condiţiile în care, în perioada septembrie 1940 şi martie 1942, conform înţelegerii dintre Hitler şi Antonescu, etnicilor germani din România le fusese interzis voluntariatul în Wehrmacht.

Istoricul oferă o imagine de ansamblu asupra organizaţiei Waffen-SS, oarecum succintă, dacă avem în vedere deficienţele istoriografiei române în acest domeniu, amănunt care ar putea fi luat în calcul în eventualitatea elaborării unei ediţii înnoite. Desigur, nu trebuie omis că lucrarea se adresează, în primul rând, cititorului german avizat şi familiarizat cu tema „armatei politice" a lui Hitler, la ai cărei soldaţi Paul Hausser (el însuşi, general de carieră în Reichswehr şi unul dintre arhitecţii organizaţiei Waffen-SS) se referea ca la „Soldaten wie andere auch". *Ab initio*, autorul se distanţează cu onestitate intelectuală şi profesionism istoric de şabloanele cutumiare: „Concepţia despre Waffen-SS ca soldăţime politică fanatizată şi armată naţional-socialistă elitară se dovedeşte a fi amăgitoare şi derutantă, deoarece o asemenea imagine nu ia în considerare evoluţiile din timpul războiului". O asemenea rezoluţie distonantă cu etichetarea bine-cunoscută din partea *mainstream*-ului istoriografic, susceptibilă a prilejui sprâncene ridicate şi reticenţe încruntate, se datorează primordial cercetării în arhive şi mai puţin subsumării la partiturile formativ-ideologice. De fapt, aici pare să se situeze chintesenţa problemei: cu cât stai mai departe de ideologie, oricare ar fi ea, cu atât te apropii mai mult de istoria reală a faptelor, iar Milata asta face. În continuare, Paul Milata confirmă ceea ce este îndeobşte colportat în rândul saşilor şi şvabilor emigraţi în Germania cu care am avut ocazia să discut, şi anume că voluntarii germani din România nu s-au bucurat întotdeauna de o primire solemnă în unităţile Waffen-SS: în carte sunt enumerate o serie de consideraţii depreciative la adresa germanilor din România din partea unor înalţi ofiţeri, între care SS-Gruppenführer Theodor Eicke, comandantul celebrei divizii Totenkopf. Aşa cum era de aşteptat, Grupul Etnic German a desfăşurat un efort constant de camuflare a acestor discriminări; ele au existat, într-adevăr, dar nu trebuie totuşi supraevaluate. Ceea ce însă autorul nu confirmă este opinia generală potrivit căreia germanii din România încorporaţi în Waffen-SS ar fi plătit o „taxă de sânge peste media celorlalte trupe"; în condiţiile în care precizia matematică nu poate fi atinsă în această privinţă, estimările lui Paul Milata, realizate în urma unor confruntări documentare complexe, postulează valori cuprinse între 27,5±1,77%, uşor sub media pierderilor umane din Wehrmacht şi Waffen-SS.

Studiul lui Paul Milata oferă, de asemenea în premieră istoriografică, informaţii biografice ale unor „personalităţi" din România care au activat în Waffen-SS. În primul rând este menţionat generalul (*SS-Obergruppenführer*) Arthur Phleps, născut la Biertan, în al doilea rând generalul (*SS-Obergruppenführer*) Stefan Hedrich, un personaj interesant care, anterior înrolării în Waffen-SS, fusese general-maior al armatei române, fost comandant al Garnizoanei Bistriţa şi, nu în ultimul rând, colonelul (*SS-Standarten-*

führer) Albert Ludwig, de asemenea fost general al armatei române, decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul" în timpul luptelor de pe Tisa. Din ultimele două exemple de mai sus nu rezultă că etnicii germani (cu grade înalte de ofițeri) nu s-ar fi achitat conștiincios de datoria de cetățean român, în perioada cât au fost ofițeri activi ai armatei Regatului României. Altfel spus, au fost „buni români".

Cu totul marginal și reluând condensat tezele lui James Weingartner, conținute în cartea sa *Crossroads of Death: The Story of the Malmedy Massacre and Trial*, Paul Milata îl menționează pe caporalul (*SS-Rottenführer*) Georg Fleps, născut în Cisnădioara (Michelsberg sau, în dialectul săsesc, *Mächelsbärch*). Întrucât episodul „Malmedy" nu este tratat decât periferic în lucrarea istoricului Milata, merită, poate, să ne oprim puțin atât asupra evenimentului în sine, cât și asupra acestui personaj enigmatic (Fleps) care, în momentul redactării rândurilor de față, se pare că încă trăiește în Germania, având vârsta de 99 ani! Crima de la Malmedy ar putea fi asociată, prin participarea unui etnic german cetățean român, istoriei noastre despre care nu s-a scris nimic. Așa cum voi arăta în cele ce urmează, Fleps avea să devină nu numai unul dintre protagoniștii „cazului Malmedy", dar cu siguranță un personaj mult mai cunoscut în Occident, cu precădere în Statele Unite, decât superiorii lui ierarhici menționați în cartea cercetătorului Paul Milata.

Evenimentul din 17 decembrie 1944, cunoscut în istorie ca „masacrul de la Malmedy", s-a petrecut, în realitate, în cătunul Baugnez, la o depărtare de câțiva kilometri sud-est de Malmedy, într-o răscruce ce se ramifică spre direcțiile Ligneuville și Weimes, avându-l ca personaj principal pe faimosul locotenent-colonel (*SS-Obersturmbannführer*) Joachim Peiper, comandantul grupului operativ al Diviziei 1 SS „Leibstandarte Adolf Hitler" din cadrul Armatei 6 Blindate, aflate sub comanda generalului (*Generaloberst der Waffen-SS*) Sepp Dietrich. Angajat într-un avans impetuos menit să ia prin surprindere pozițiile strategice deținute de unități americane la est de râul Meuse, *Kampfgruppe Peiper* va rămâne pentru totdeauna asociat de uciderea, în condiții încă neelucidate deplin, a unui număr de 75-84 de prizonieri de război americani proveniți din Batalionul 285 Infanterie, care se deplasa spre Ligneuville și Saint Vith, în scopul joncțiunii cu Divizia 7 de tancuri a armatei Statelor Unite. Masacrul de la Malmedy constituie doar unul dintre numeroasele acte de barbarie comise pe frontul de vest în a doua jumătate a anului 1944 de către toate părțile participante la conflictul armat. Cu toate acestea, evenimentul la care facem referință a beneficiat de cea mai mare vizibilitate, evenimentele constituente intrând în atenția așa-numitelor „Procese de la Dachau", instrumentate de armata Statelor Unite între 1945 și 1947.

Să revenim la caporalul Georg Fleps originar din Cisnădioara Sibiului, mitralior pe tancul condus de sergentul (*SS-Oberscharführer*) Hans Siptrott, din Compania 7 a Regimentului 1 Blindat al Diviziei „Leibstandarte". Conform propriilor depoziții din timpul procesului și a mărturiilor testimoniale ale unora dintre supraviețuitorii masacrului, Fleps ar fi fost primul care a tras cu pistolul asupra prizonierilor americani grupați într-o poiană, pe marginea șoselei spre Ligneuville, Gestul său, însoțit de strigătul *macht alle kaputt*, ar fi constituit declanșatorul focului automat dezlănțuit de pe blindatele germane asupra militarilor dezarmați din vecinătatea cafenelei Bodarwe. Acest episod l-a transformat pe anonimul sas transilvănean din Waffen-SS într-unul dintre cei mai notorii criminali de război, indubitabil unul dintre cei mai detestați în Statele Unite unde presa a popularizat subiectul până la paroxism. În urma procesului tribunalului militar, atât Georg Fleps, cât și comandantul său divizional Joachim Peiper și cu alți 42 de foști combatanți din *Kampfgruppe Peiper* au fost condamnați la moarte prin spânzurătoare, refuzându-li-se dreptul de a fi împușcați. Datorită unor evoluții complexe asupra cărora nu vom zăbovi

acum (judecătorul colonel Everett descoperind vicii grave de procedură judiciară, totul evoluând într-un veritabil scandal care a reverberat și în Senatul SUA), condamnarea le-a fost comutată în ani grei de închisoare, întregul lot fiind eliberat către sfârșitul anului 1956.

Ardeleanul Georg Fleps a căpătat o faimă tristă în Statele Unite și în țările aliate pe frontul antihitlerist datorită unor autori de mare vizibilitate la public, între care în mod special James Weingartner, Michael Reynolds și Danny Parker. Ultimul enumerat a elaborat un studiu amplu intitulat *Fatal Crossroads: The Untold Story of the Malmedy Massacre at the Battle of the Bulge*, publicat în 2012, evident netradus în limba română. Cartea a înregistrat un succes de piață considerabil, devenind în scurt timp o lucrare de referință în ce privește evenimentul de la Malmedy. Demersul investigativ al lui Parker a fost coordonat, respectându-se *in integrum* algoritmul cercetării istorice: autorul a consultat arhive militare germane și americane, a studiat documente și procese-verbale ale depozițiilor tribunalului militar unde au fost judecați și condamnați făptașii, s-a deplasat de mai multe ori la răscrucea de la Baugnez (ca și subsemnatul) unde s-a petrecut masacrul, a refăcut traseele (*die Rollbahnen*) batalioanelor și a unităților de infanterie motorizată ale Diviziei 1 SS Blindate, a întâlnit descendenți ai martorilor oculari din rândul populației civile belgiene, a intervievat foști combatanți, atât germani cât și americani; *first and foremost*, a cunoscut personal și a discutat în repetate rânduri atât cu veteranul Hans Siptrott, comandantul tancului din care Georg Fleps ar fi deschis focul, cu alți camarazi ai acestuia din Compania 7, dar și cu supraviețuitori, veterani americani, ai masacrului de lângă Malmedy. Cu greu se poate imagina o investigație mai completă și mai norocoasă, în care autorul să beneficieze de o paletă atât de complexă și *canonică* în ce privește rânduiala unei cercetări temeinice, menite să discearnă și să reconstituie lanțul evenimențial, să identifice surse neexplorate, să avanseze ipoteze inedite și să stabilească, în cele din urmă, adevărul.

Trotzdem sau *nevertheless* (în funcție de cum ne situăm, în babordul sau tribordul Frontului de Vest), efortul investigativ al lui Danny Parker constituie o excepțională mostră despre cum *nu* se face o interpretare istorică, sau despre cum se pot corupe *cu succes* rezultatele unei cercetări bine executate. Din prima pagină și până la sfârșitul studiului său, autorul pare mai degrabă obsedat de consolidarea și validarea propriilor opinii pe care le placardează senin, aproape cu ostentație, recunoscând chiar că, în pofida întâlnirilor și explicațiilor primite de la martorii acelui eveniment, își rezervă dreptul de ignora o bună parte din ele. Desigur, nu toate mărturiile orale trebuie validate ca adevăr istoric, însă chiar acele depoziții, inexacte sau voit alterate, pot fi valorificate analizându-se critic motivația, anxietatea, indisponibilitatea, frustrarea, regretul sau revanșismul intervievatului, toate aceste stări putând abilita istoricul să reconstituie portretul socio-psihologic al subiectului pe care îl chestionează și, mai presus de orice, așa cum inedit sugerează Paul Milata, poate deschide oportunitatea unei noi investigații concentrate pe autorul faptelor – *Täter-Forschung*, sau *perpetrator investigations*. Experiența istoricului Milata, alături de constatarea altor profesioniști în domeniu au relevat faptul că cercetarea axată pe făptași este mult mai riscantă decât cea concentrată pe victime, dar totodată mult mai relevantă. Revenind la Danny Parker, se poate spune că întreaga sa cercetare, desfășurată de-a lungul multor ani de muncă asiduă, lasă impresia că unicul scop a fost acela de a identifica *numai* acele aspecte menite să susțină rechizitoriul acuzării din cadrul proceselor de la Dachau, de a confirma și revalida sentința judecătorească din 1947. Un al doilea scop cvasi-esoteric al cercetării sale a fost acela de a certifica existența unui ordin oficial, scris sau oral, din partea comandantului operațiunii (lt.-col. Joachim Peiper) pentru uciderea prizonierilor de război, demers în care autorul

eşuează categoric. De altfel, una din ocazionalele rezoluţii de certă valoare istorică pe care Parker le formulează, în opoziţie cu verdictul procesului de la Dachau, este aceea că masacrarea prizonierilor de război americani (în mod tragic, numele acestora inscripţionate la monumentul ridicat vizavi de câmpia unde s-a petrecut tragicul episod, trădează originea germană, soldaţii fiind, după toate probabilităţile, descendenţi ai coloniştilor germani stabiliţi cu un secol în urmă în Pennsylvania, Ohio şi Illinois) *nu* a fost rezultatul unei acţiuni premeditate, ci s-a produs ca urmare a precipitării conjuncturale: *battlefront expediency* este inspirata sintagmă a lui Danny Parker. Autorul refuză să-i confere lui Fleps apartenenţa la etnia germană; ori de câte ori se referă la Georg Fleps, „eroul" nostru de la Cisnădioara Sibiului, autorul Danny Parker îl numeşte pe acesta „român", care „provine dintr-o familie de fermieri". (În timpul redactării acestor rânduri, un prieten sas din Germania mi-a confirmat existenţa, în prezent, a trei familii „Fleps" în Cisnădioara, cel mai probabil înrudite cu acesta.) Revine cu obstinaţie întrebarea: cât de neromâni au fost etnicii germani din România care au săvârşit fapte reprobabile, respectiv, cât de români sunt germanii din Ardeal cu care s-ar mândri orice naţiune, cum ar fi exemplul sibianului Hermann Oberth? Impardonabil şi inacceptabil pentru necesitatea de acurateţe istorică, Danny Parker nu face nicio precizare la originea etnică a fostului SS-Rottenführer din teribila Divizie 1 SS „Leibstandarte Adolf Hitler". Suspiciunea profesării unui anumit grad de determinism etnic persistă în dreptul autorului, aceasta fiind confirmată şi cu alte ocazii; de pildă, motivul pentru care un martor intervievat contrazice presupoziţiile şi concluziile lui Parker este explicat de acesta prin faptul că e „un belgian". *No further comments*. Cum vom vedea însă, „scăpările" investigatorului american sunt departe de a se opri aici.

Inexplicabil, în condiţiile în care nevoia de contextualizare coroborată cu ataşamentul pentru adevărul istoric sunt cruciale în descrierea crimei de război de la Malmedy, în cartea *Fatal Crossroads: The Untold Story of the Malmedy Massacre at the Battle of the Bulge* nu vom descoperi nicio menţiune cu privire la masacrarea de către armata americană a prizonierilor de război germani, deşi în speţa episodului de la Chenogne, de exemplu, nu se mai poate invoca scuza *battlefront expediency*, prizonierii germani din Divizia 3 de Infanterie Motorizată (N.B. aceasta aparţinea Wehrmachtului, nu Waffen-SS!) fiind încolonaţi şi aliniaţi, apoi mitraliaţi cu sânge rece de către soldaţi aparţinând Diviziei 11 de tancuri a armatei americane, respectându-se întocmai procedura unei execuţii clasice. De asemenea, lipsesc cu desăvârşire orice referinţe despre masacrul de la Biscari, petrecut cu un an înainte de Malmedy, unde 71 de prizonieri de război italieni şi 2 germani aflaţi în custodia Regimentului 180 Infanterie al armatei americane fuseseră ucişi cu sânge rece. În aceste condiţii, nu trebuie să mai surprindă că lui Parker „i-a scăpat" şi episodul de la Adouville-la-Hubert, petrecut în primele zile ale invaziei din Normandia, unde paraşutiştii Diviziei 82 Aeropurtate americane au împuşcat 30 de prizonieri germani din Batalionul 795 Infanterie, episod care inaugurează seria masacrelor şi crimelor de război reciproce. În cartea lui Parker nu vom descoperi, deşi acest „amănunt" s-ar fi impus, nicio referire la torturile aplicate prizonierilor germani, făptaşi sau martori ai masacrului de la Malmedy, despre care au scris, între alţii, Katharina von Kellembach şi Freda Utley, sau la faptul că episcopul luteran Theofil Wurm din Stuttgart denunţase în faţa autorităţilor militare americane bătăile sistematice suferite de către aceştia: înfometarea, ruperea dinţilor, interzicerea corespondenţei şi a vizitelor, promisiunea încetării torturii dacă îşi vor denunţa camarazii, înscenarea execuţiei pe timp de noapte etc. Freda Utley a redactat, poate, cel mai tăios rechizitoriu în legătură cu metodele utilizate împotriva „lotului Peiper":

> Metodele folosite de anchetatori au fost demne de NKVD, Gestapo și SS. Acuzații au fost supuși tuturor torturilor psihice și fizice imaginabile, în scopul de a li se smulge declarațiile solicitate […] au suferit bătăi sălbatice și lovituri care au dus la ruperea dinților, zdrobirea testiculelor și fracturarea mandibulei.

Nuanțări asupra verdictului aplicat foștilor veterani germani torturați la închisoarea Landsberg au fost formulate și de experți ca profesorul Bernd Rabehl de la Freie Universität Berlin și profesorul emerit Franz Seidler de la Bundeswehrhochschule München sau dr. Alfred de Zayas, fost reprezentant al SUA în Comisia pentru Drepturile Omului de la Națiunile Unite. Însă documentul care atestă irefutabil compromiterea descoperirii adevărului nefragmentat cu privire la crima de la „răscrucea fatală" din Ardenii Belgiei este chiar Raportul Subcomisiei de Investigare a Masacrului de la Malmedy a Senatului Statelor Unite (*Malmedy Massacre Investigation – Report of the Subcommittee of the Committee on Armed Services, United States Senate; Eighty First Congress, First Session pursuant to S. Res. 42: Investigation of Action of Army with Respect to Trial of Persons Responsible for the Massacre of American Soldiers, Battle of the Bulge, Near Malmedy, Belgium, December 1944, United States Government Printing Office, Washington, 1949*). Nimic din toate aceste evoluții conexe nu se regăsesc în cartea lui Danny Parker despre „răscrucea fatală" de la Baugnez – Malmedy. De prisos să adăugăm că nici simpatia, nici antipatia față de personajele unui anumit eveniment istoric nu trebuie să prevaleze în fața deontologiei profesionale. Să nu fi aflat investigatorul american Danny Parker că tortura viciază insurmontabil aflarea adevărului, amănunt „descoperit" încă de pe vremea lui Guillaume de Nogaret și a infamelor sale procese intentate lui Jacques de Molay și Hugues de Pairaud? Nimic nu poate fi mai dăunător misiunii de recuperare a memoriei și consfințire a adevărului decât vicierea reprobabilă a cercetării istorice prin care călăul poate beneficia de un nesperat exercițiu de victimizare.

Diametral opus se situează lucrarea istoricului Paul Milata, unde toate alternativele și ipotezele de lucru sunt enunțate și examinate critic. Lucrarea sa, unică până în prezent, abordează direcții investigative complexe, printre care și recrutarea etnicilor germani din România în scopul ocupării de funcții în personalul de pază din închisorile naziste; aflăm, bunăoară, că lagărele de concentrare precum Buchenwald, Auschwitz, Dachau, Mauthausen, Natzweiler etc. au beneficiat frecvent de serviciul de pază al unor sași ardeleni și șvabi bănățeni. De asemenea, o tușă de originalitate și inedită importanță istorică este relatarea autorului despre activitatea informativă constantă a Serviciului Secret de Informații al României privind dezagregarea Grupului Etnic German (proces galopant în faza finală a războiului), dar și schimbarea tratamentului autorităților române față de etnicii germani care dezertaseră din Waffen-SS, refuzând să îi (mai) predea poliției militare germane. Anexele cărții conțin numeroase tabele cronologice cu etapele recrutărilor în Waffen-SS, sursele de arhivă și interviurile realizate în perioada cercetării. În finalul lucrării sale, Milata scrie concluziv, reliefând parcă aceeași lipsă de opțiuni pe care România însăși a traversat-o la rândul său în acea perioadă tulbure a istoriei contemporane:

> Majoritatea celor 63.000 de etnici germani din Waffen-SS s-au înrolat în mod voluntar în trupele *germanilor*. Intrarea lor în SS reprezintă însă mai puțin o intoxicare politic-culturală, ci este mai degrabă rezultatul unei analize raționale, a alternativelor dificile în zona de conflict dintre Berlin, Moscova și București. […] Pe scurt, intrarea germanilor din România în Waffen-SS nu a fost doar un gest de susținere a Germaniei național-socialiste – în ciuda sau datorită lui Hitler – ci și o reacție la sistemul naționalist al României de după 1918 și un semn clar împotriva Uniunii Sovietice marcată de stalinism. Neîncrederea față

de conducerea centrală a României a crescut în funcție de contururi regionale, nu etnice. La vest de arcul carpatic și în Bucovina, respingerea Bucureștiului era tot atât de pronunțată la populația românească ca și la minoritățile de acolo.

În eventualitatea puțin probabilă dar nu imposibilă a reeditării cărții *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, s-ar impune în primul rând revizuirea traducerii în limba română, care suportă neîndoielnic un aport de calitate semantică. Sintagme precum „căzuții germani din România" sau „germanii etnici" nu prescriu o lectură tocmai facilă a cărții. De asemenea, cunoașterea terminologiei militare și a limbajului specific al celui de-al Treilea Reich ar valorifica la un nivel superior excepționala scriitură a lui Paul Milata, căruia istoriografia română are de ce să-i fie recunoscătoare. „Germanul-român" Paul Milata a studiat la McGill University din Montreal, apoi la Universitatea Humboldt din Berlin. Premiul „Ernst Habermann" care i-a fost decernat autorului pentru cartea sa este meritat pe deplin.

Adrian Dragoș Defta

Dorin Dobrincu (editor coordonator), Alexandru-Dumitru Aioanei, Dumitru Lisnic, Dumitru Lăcătușu (editori), *Colectivizarea agriculturii din România. Inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I, *1949-1950*; vol. II, *1951-1962*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2017, 628 p., respectiv 560 p.

Istoria satului românesc are multe momente de cotitură în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Istoricii s-au străduit să explice universul intim și relațiile sociale ale lumii țărănești. Nume precum cele ale lui Radu Rosetti, pentru prezentarea realităților secolului al XIX-lea și cele din primul deceniu al secolului al XX-lea, sau Dumitru Șandru, care a studiat reformele agrare din perioada interbelică dar și pe cea realizată de regimul comunist, au rămas de referință în istoriografia românească. Evoluția lumii rurale în aceste două secole nu a fost una liniară, aceasta și pentru că politicienii sau teoreticienii sociali priveau transformarea satului într-un mod diferit. Ulterior, cum se vedeau țăranii pe ei înșiși? – a devenit o interogație legitimă odată cu studiile școlii de sociologie a lui Dimitrie Gusti.

Anul 1949 a marcat iremediabil satul românesc. O unanimitate de păreri și o singură versiune oficială asupra dezvoltării aveau să triumfe asupra realităților care tezaurizaseră un patrimoniu atât de divers și care acceptase cu dificultate ingerințele exterioare. Colectivizarea agriculturii românești avea să transforme și, în cele din urmă, să distrugă satul românesc și să reconfigureze toate realitățile sociale. Impunerea sistemului sovietic de organizare a producției agricole în lumea satului, în perioada 1949-1962, apoi practicarea sistemului până în 1989 și, ulterior, noua reformă agrară din 1991 aveau să scoată din istorie satul românesc tradițional.

Există și opțiunea privirii într-un context mai larg al procesului colectivizării și al practicilor asociate. Modernizarea satului românesc, după anii '60, este văzută ca fiind apanajul soluțiilor forjate de perioada comunistă asupra realităților rurale. Statistic, pot fi aduse și date în sprijinul unor asemenea aserțiuni, care pot merge de la scăderea mortalității infantile, la școlarizarea unui număr mai mare de copii ai țăranilor sau la creșterea productivității culturilor, prin mecanizarea agriculturii. Rămâne totuși revoltătoare și cinică, în acest context, asocierea modernizării cu violența practicată de comuniști pentru remodelarea realităților rurale. Modernizarea prin metode violente și crimă, cu tragedii extinse la nivelul unor categorii sociale, în numele unui viitor luminos, poate

fi asimilată soluțiilor modernizatoare? Este, de fapt, o imensă tragedie ce nu salvează „succesele" statistice obținute, care puteau fi realizate, de altfel, și pe alte căi.

Pentru a schimba o lume, în esență atât de conservatoare cum era cea a societății rurale, a fost nevoie de violență, una etatică, pusă în aplicare de noii lideri politici. Aceasta este cheia celor două volume de documente pe care istoricul ieșean Dorin Dobrincu și colaboratorii săi, Alexandru Aioanei, Dumitru Lisnic și Dumitru Lăcătușu, le-au pregătit pentru a ilustra particularitatea procesului colectivizării în spațiul României comuniste. Violența politică pusă în aplicare de partidul-stat și reacția țărănimii sunt coordonatele care au stat la baza selecției documentare, operate de cei trei editori (p. 8). Cele două tomuri sunt intim legate de volumul *Edificarea orânduirii socialiste: violența politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii în România. 1949-1962*[1], care a reunit contribuțiile unei conferințe internaționale ce a avut loc la Iași, în anul 2016.

În domeniul istoriei colectivizării în România, după aproape două decenii de studii și de volume de documente, cred că se detașează numele istoricului Octavian Roske și cele ale istoricilor Dorin Dobrincu și Constantin Iordachi. În cazul ultimilor doi, volumul deja citat mai sus și cel din 2005, *Țărănimea și puterea*, au marcat istoriografia problemei[2]. De altfel, în primele pagini ale *Notei asupra ediției*, din volumul I al ediției de față, sunt prezentate exhaustiv lucrările de istorie locală sau cele care privesc la nivel general colectivizarea agriculturii în România. Subiectul este abia la debutul cercetării, accesul la documentele de arhivă fiind încă unul destul de dificil. Studierea arhivelor instituțiilor comuniste comportă riscuri și capcane, în ciuda numărului enorm de documente produse. Perspectiva legislativă a precumpănit în analizele realizate, puținele încercări de inventariere a procesului la nivelul unor județe fiind mai curând nota familiară a cercetărilor din domeniu.

Alteori, sunt tot felul de restricții provenite din supravegherea anchilozantă la care sunt supuse structurile teritoriale ale Arhivelor Naționale și, mai ales, a lașității de care dau dovadă unii directori din structurile teritoriale sau centrale în relație cu Serviciul secret al Ministerului de Interne. Volumul propune spre consultare și documente clasificate, din registrul secretelor de stat, emise de către organele Securității sau ale Miliției comuniste. Din păcate, va fi un nou prilej de colportat zvonuri și inspirat temeri diverse. Aceste documente aparțin Fondului Arhivistic Național al României și trebuie să rămână publice, în ciuda unor complicități ale unor angajați sau ale unor capricii de moment. Este meritul lui Dorin Dobrincu că a scos la iveală aceste acte și nu a negociat caracterul istoric al unor documente clasificate ale instituțiilor regimului comunist.

Din această perspectivă, cele două volume de documente constituie o premieră. În primul rând prin cantitate, 129 în primul volum și 130 în al doilea, și mai ales prin efortul de a selecta documente relevante din arhivele deținute de instituții diverse din România: Arhivele Naționale ale României, structurile centrale și unele arhive județene, arhiva Serviciului Român de Informații, ajunsă în final la CNSAS, și, nu în ultimul rând, Arhivele Militare de la Pitești. Fondul CC al PCR și diferitele secții ale organismului comunist de conducere au fost, cu prioritate, cele în care s-au identificat documentele editate în volume.

Într-o imensitate de corespondență produsă de către statul comunist și care, pe lângă retorica oficială și cea administrativă utilizate în actele instituțiilor, a resimțit permanent

[1] Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (coordonatori), *Edificarea orânduirii socialiste: violența politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii în România. 1949-1962*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2017.

[2] Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (editori), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1961)*, Iași, Editura Polirom, 2005.

nevoia impunerii unei imagini organizate şi coerente, se poate camufla o perspectivă interesată de a forma arhiva oficială. În regimuri dictatoriale, aceste realităţi sunt cu atât mai evidente cu cât nevoia unui trecut utilizabil era aproape normată instituţional. Ideologia sau mizele politice pot deturna orice efort de documentare şi, mai ales, pot vicia contextele memoriale ale folosirii succesive de informaţii din arhivele instituţiilor. Experiența celor trei editori în arhivele comunismului a jucat un rol important, temele principale alese pentru a ilustra violența impunerii colectivizării fiind acoperite în mod concludent.

Primul volum de documente acoperă doar un singur an din intervalul cronologic al subiectului. Editorii explică densitatea de documente din acest an, și implicit această opțiune, prin efortul concentrat al statului comunist de a legifera în domeniul agricol, dar și prin rezistența de care s-au lovit în primul an al experimentului colectivizării (p. 9). Sunt astfel prezentate eșantioane ale unor teme precum: radiografierea unor sate și comunități de către factorii politici, planurile de muncă pentru constituirea GAC-urilor, rezervele și conflictele țăranilor cu activiștii locali sau reprezentanții trimiși de la centrul politic, violențele care au cuprins unele comune din județele Botoșani, Ilfov, Vlașca, Bihor, Arad, lipsa de succes a politicii de strângere a cotelor, identificarea dușmanilor în „chiaburii" satelor, implicarea forțelor de Securitate în mobilizarea activiștilor locali și în eliminarea liderilor țăranilor. În general, este redată o perspectivă a eșecului pe teren a măsurilor luate în primul an de impunere oficială a colectivizării. Rapoartele și dările de seamă ale structurilor locale comuniste sau ale Securității confirmă existența unei opoziții solide a țăranilor față de experimentul colectivizării.

Al doilea volum propune o selecție de documente aferente perioadei 1951-1962. Este perioada unei „birocratizări" a procesului colectivizării. Este prezentă o realitate oficială, în sintezele structurilor raionale ale PCR sau în dările de seamă ale organelor de Miliție sau Securitate, în același timp cu înregistrarea unor cereri, plângeri ale unor locuitori. Procesul început al colectivizării pare că a devenit inevitabil, urmându-și cursul, iar cei implicați, atât oficiali, cât și subiecții experimentului, țăranii, sunt integrați unei narațiuni a partidului-stat. Meritul volumului este că reușește să spargă această atmosferă care își făcuse loc, uneori în subsidiar, în receptările contemporane ale colectivizării. Volumul este dens din perspectiva documentelor care arată violența partidului-stat, crimele la adresa țăranilor, urmărirea liderilor, deportările unor familii de țărani, urmărirea chiaburilor până la eliminarea lor. Represiunea sistematică a avut ca urmare o diminuare a numărului revoltelor țărănești, speranța mutându-se în zvonistica legată de venirea americanilor.

Colectivizarea a fost un proces care a durat destul de mult, pentru calendarele comuniste care, îndeobște, propuneau un cincinal pentru a lichida o problemă. A cuprins întreaga populație rurală a României, aproximativ 12 milioane de țărani, costurile logistice ale celor 13 ani de eforturi ale statului comunist scăpând oricărei statistici. Zeci de mii de țărani arestați sau deportați, un impact greu de contabilizat din punct de vedere economic, uniformizarea satului românesc cu consecințe irecuperabile pentru elita țărănească sunt doar câteva dintre elementele principale ale proiectului de inginerie socială prin care partidul-stat a reușit să schimbe peste un secol de realități rurale.

Volumele sunt concepute după regulile cu care ne-a obișnuit deja Dorin Dobrincu în tomurile din *Istoria comunismului în România*. Un rezumat al documentului, pus la începutul fiecărei intrări, note de subsol extrem de bogate, cu prezentări ale personajelor și contextelor din actele editate și un index de nume și localități sunt detaliile tehnice ale acestor două volume de documente. O pagină nouă în istoria colectivizării și o direcție de cercetare care își așteaptă viitoarele propuneri bibliografice.

Cătălin Botoșineanu

În atenţia colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric şi arhivistic, cu apariţie anuală, în cadrul căreia materialele sunt redate în limba română sau în limbi de circulaţie internaţională. Ea urmăreşte să aducă în circuitul ştiinţific studii savante şi surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum şi la România modernă şi contemporană. Perspectivele integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice îşi vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicaţia se adresează în mod deosebit istoricilor şi arhiviştilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaştere, care apelează (şi) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

***Archiva Moldaviae* cuprinde următoarele rubrici:**

– *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);

– *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât şi – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoţite de studii introductive, note etc.);

– *Ştiinţe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);

– *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri şi colecţii arhivistice deţinute de instituţii publice sau de persoane private);

– *Studii de arhivistică* (teorie şi practică arhivistică, istoria Arhivelor);

– *Restitutio* (introducerea în circuitul ştiinţific a unor materiale realizate de istorici, arhivişti etc. care, în urma dispariţiei autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);

– *Dezbateri* (discuţii, polemici, conform regulilor academice);

– *Recenzii* şi *Note bibliografice* (sunt secţiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);

– *Viaţa ştiinţifică* (prezentări ale unor conferinţe, simpozioane, dezbateri, expoziţii etc., desfăşurate pe teme de istorie şi/sau arhivistică).

Condiţiile tehnice de publicare:

Textele (redate cu semne diacritice) vor fi trimise redacţiei în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanţa dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (*e.g.*, fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depăşească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spaţii) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacţia poate recurge la publicarea lor în două sau trei părţi. Studiile vor fi însoţite de un rezumat redat atât în limba română, cât şi în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 şi 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca şi 5-10 cuvinte cheie care privesc conţinutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăşi 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spaţii) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăşi 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spaţii) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, ataşat recenziei/notei bibliografice, să figureze şi o fotografie a coperţii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conţine: prenumele şi numele; facultatea şi universitatea/institutul unde a fost susţinut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituţia unde urmează stagiul de pregătire a tezei şi titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrişi într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituţională; domenii de interes; publicaţii recente (trei cărţi sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesaţi să publice în revista noastră sunt rugaţi să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică **editor@archivamoldaviae.ro** sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poştal 700110, mun. Iaşi, jud. Iaşi, România, cu precizarea: pentru redacţia *Archiva Moldaviae*.

Revista foloseşte sistemul *peer review* pentru selecţia finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacţiei şi nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conţinutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

***Archiva Moldaviae* contains the following headings:**

– *History Studies* (based on different sources, including archival documents);

– *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);

– *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);

– *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);

– *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);

– *Restitutio* (publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);

– *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);

– *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);

– *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (*e.g.,* photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in lenght. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to **editor@archivamoldaviae.ro** or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN: 2067-3930